

A polgári megyétől a rendszerváltásig (1849 - 1990-es évek)

A közigazgatás átszervezése és a négycentrumú megye kialakulása*

A szabadságharc után bevezetett közigazgatási szisztéma megváltoztatta, csökkentette Zala megye területét azzal, hogy 1849 novemberében a Muraközt Szlavóniához csatolta, ezzel kihalította a megyéből a Dráva és a Mura határolta, mezőgazdaságilag jelentős, jól termő területet, aminek hatása a későbbiekben Nagykanizsa és környéke élelmiszerellátásának romlásában mutatkozott meg. A megye területe tovább csökkent, amikor a Balaton-felvidék hat települését Veszprém megyéhez csatolták. Ugyanakkor a Bach-rendszer kialakította a megye alsófokú igazgatási szervezetét, mely hosszú ideig, a közigazgatás szocialista átszervezéséig gyakorlatilag változatlan maradt. Ez lehetővé tette, hogy egyes települések már kialakult piackörzeti funkciója mellé igazgatási funkció is járuljon.

Új eleme volt a Bach korszak igazgatásának, hogy a korábbi háromszintű közigazgatást a négy szintű igazgatás váltotta fel. Magyarország a „jogeljárás teóriájának” érvényesülése következtében koronaországá vált, melyben több megyéből álló katonai és polgári kerületeket hoztak létre. Kezdetben a katonai és a polgári kerületek nem fedték egymást, ezért többszöri átszervezés során alakult csak ki a „véglegesnek” szánt szervezet. A legfelső – az első – igazgatási szint tehát a koronaországi, (koronatartományi), míg a második a kerületi volt. Közvetlenül a szabadságharc bukása után Zala megyét a székesfehérvári polgári kerületbe osztották be, majd a soproni székhelyű katonai és polgári kerület része lett. Ez a kerületi kormányzat, a későbbi helytartósági osztályi szint lett tehát a második, míg – elvesztve önkormányzati jellegét – a megyei lett a harmadik szint, az alsó fok, a járási pedig a negyedik szint. A legjelentősebb változás tehát a második és a harmadik, a kerületi és a megyei szinten történt azzal, hogy az új kormányzati szisztéma egyrészt létrehozott egy regionális igazgatási szintet, másrészt megszüntette a megye önkormányzatát, s kizárólag hivatali apparátust működtetett az egyre növekvő államigazgatási feladatok ellátására. Ugyanakkor jelentős, előremutató változás a modern, polgári igazgatási szervezet irányába a közigazgatás és a jogszolgáltatás szétválásának, valamint a közigazgatási hivatalok „helyhez kötött hivatali” történő kiépítése” volt, melynek első lépései ekkor valósulnak meg.

Az északnyugat-délkelet irányban húzódó Zala vármegyének 1849-ig hat járása volt: a tapolcai, a (zala)szántói, a (nagy)kapornaki, a (zala)egerszegi, a (zala)lövői és a csáktornyai járás, melyet – földrajzi helyzete miatt – Muraköz néven emlegettek a megyegyűléseken. Az 1849 előtti, észak-déli fekvésű járások jószerével csak „nevüket adták” az új járásokhoz, mert közigazgatásuk és bíraskodásuk vezetője, a főszolgabíró, továbbá az alszolgabírók általában saját kúriáikból igazgatták a rájuk bízott közigazgatási egységet, vagy gyakran úton voltak a járás valamelyik helységébe, ahová hivatalos ügyeik szólították őket. Ez szükségszerű is volt, amikor a megyében csak három településen, Csáktornyan, Tapolcán és Zalaegerszegen volt olyan épület, ahol valamilyen közigazgatási hivatal működött.

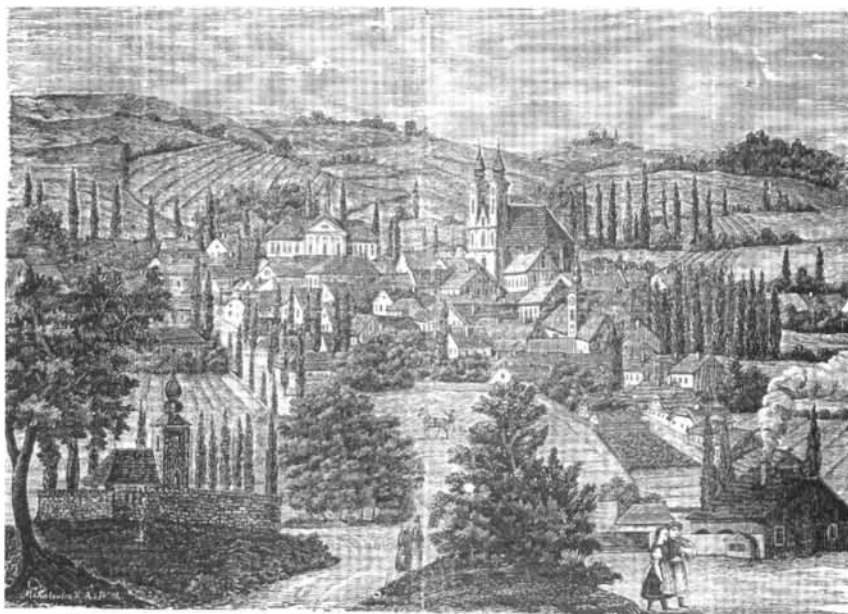
1849 után a megye új járásainak kialakításakor a korábbiakból csak hármat hagytak meg, a zalaegerszegit, a nagykapornakit és a tapolcait, ezek mellett három újat szerveztek meg: a sümegi, az alsólendvai és a nagykanizsai járást. A területi beosztás is sokkal kedvezőbb volt, mint a feudális korban, ugyanis a központ a legtöbb lakost számláló helység lett, amely általában a járás földrajzi középpontjában, a jelentősebb forgalmú utak elágazásánál fekvő, viszonylag jelentős kézművesiparral rendelkező település volt, az adott régió piackörzetének központja. Sikertől így elérni azt is, hogy a járásokban – hiszen az elnevezés is innen adódott – a központtól legtávolabb fekvő helység is egy nap alatt elérhető legyen az oda- és visszautazást is figyelembe véve. Ez szükségszerű a helyhez kötött közigazgatási hivataloknál, ahol a munkaidő kötött, s az ügyfél a hét minden napján elérhette az ügyintézőt. Az ekkor bevezetett közigazgatási szisztémában ugrásszerűen megnőtt a közigazgatási hivatalok ügyfélforgalma. Ezt az elmúlt évtizedekben a majdnem mindig – a Bach-korszakkal szembeni szinte „kötelezően” – elítélő közvélemény az öncélú és a mindent ellenőrző bürokrácia elburjánzásának értékelte. Nem vitatva a szabadságharc utáni politikai helyzetből fakadó intézkedések negatívumainak nagy részét, az ekkor kialakuló közigazgatási változások sok tekintetben mégis előremutatóak, pozitív hatásúak voltak. Ezek természetesen magukkal hozták a hivatali ügyintézés átalakulását, fejlődését, aminek hatása nem mindig mérhető le a rövid idő alatt. Így mindennek rossznak kellett lenni, amit átalakítottak, amit bevezettek, és ami az új rendszert testesítette meg. Az adott helyzetben hangulatilag ez érthető volt, amit aztán tovább táplált Jókai Mór „Az új földesúr” című regénye. Tagadhatatlan azonban, hogy ebben a periódusban kezdődött el a polgári kori alsófokú közigazgatási központok kiépülése: az egyes tájegységek, kistérségek gazdasági központjába telepített közigazgatási, pénzügyigazgatási, törvénykezési és közrendvédelmi szervezet egy településen való diszlokálása. Zala megyében a Bach-korszakban járási székhelyé vált települések ezt a rangjukat – természetesen a trianoni békeszerződéssel a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolt területek kivételével – 1950-ig, a közigazgatás szocialista átszervezéséig meg is tartották.

Az 1850-es, majd 1853-as átszervezésnél tekintettel voltak az új pénzügyigazgatási és törvénykezési szervezetre és a kialakuló intézményhálózatra is, amelyeket a szervező bizottságok közigazgatási szintek szerint próbáltak meg szinkronba hozni. Bár később voltak még járások közötti községtácsolások, illetve új járások létrehozására is volt számos példa, de ezek az alapstruktúrát lényegileg már nem érintették. Ennek az átszervezésnek az ered-

ményei végső kicsengésükben pozitívak voltak, általuk a településszerkezethez, a földrajzi és közlekedési viszonyokhoz igazított, áttekinthető és igazgatási szempontból jól funkcionáló szervezet jött létre. A hivatalok és alkalmazottaik letelepítésével, állandó helyhez kötésével, kötött ügyintézési idejével és rendjével áttekinthetőbb, a korábnál jobban működő alsófokú közigazgatási szervezet éppen azon a szinten jött létre, ahol addig ez ilyen formában még nem létezett. Ennek a folyamatnak kifejezetten kedvezményezettje volt a komoly piackörzettel rendelkező, a gazdasági centrum szerepét már régóta betöltő Nagykanizsa, melynek dinamikus gazdasági fejlődésére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az 1845-ben itt megalakult takarékpénztár egyike az abban az évben Magyarországon működő 20 takarékpénztárnak, (az osztrákoknál ebben az évben csak nyolcat tartottak nyilván), s a pénzügyintézetek száma a városban 1879-re ötre szaporodott.

Az új közigazgatási rendszernek megfelelően tehát Nagykanizsán létrejött a megyehatóságnak közvetlenül alárendelt császári és királyi közigazgatási főbírói hivatal, melyet a közigazgatási főbíró irányított az alárendelt közigazgatási segéddel, és egy vagy két írnnokkal. Ezek a kinevezett hivatalnokok már a többször hangsúlyozott helyhez kötött hivatalok személyzetét képezték, alkalmazottaik a járás székhelyén laktak, és meghatározott hivatali időben intézték a hivatalos ügyeket. A járási hivatalok működési rendjét a bel-, igazságügy- és pénzügyminiszter 1855. március 17-én kiadott rendelete szabályozta végérvényesen. Bár ez a rendelet elsősorban a hivatal ügykezeléséről intézkedett, ebben szabták meg a napi hivatalos időt hét órában, továbbá elrendelték, hogy vasár- és ünnepnapokon délutánonként is legyen ügyelet a szolgabírói hivatalokban az esetleges sürgős intézkedés megtételére. Ugyanennek a hivatalnak állt alkalmazásában a járás közegészségügye feletti felügyeletet ellátó

Zalaegerszeg a 19. század közepén.

kerületi sebész kettős alárendeltségben: szakmai téren a megyei főorvos, közigazgatási téren a közigazgatási főbíró volt a felettese. Az esetleges járványok elszigetelése és a járás egészségügye feletti örökösödés mellett a szegény sorsú betegek ingyenes gyógyítása is a kerületi sebész feladata volt. Jóllehet kerületi sebészeket – hasonló feladatokkal – már a feudális kori vármegye is alkalmazott, jelenléte (a mérnökkel együtt) a szakigazgatás kialakulásának kezdete. Itt kell megemlíteni, hogy az egészségügyi igazgatásban foglalkoztattak egy járási bábát is, kinek feladata a szegény sorsú szülő nők ingyenes ellátása és a falusi bábaasszonyok oktatása volt.

Az alsófokú közigazgatási szerepkör tehát megnövelte az így központtá váló települések

ún. „nappali népességének” számát, hiszen akinek hivatalos elintézni valója volt, az kisebb-nagyobb bevásárlásait is itt intézte. Ugyanez fordítva is igaz, a környék lakosai vásárokról, iparosokhoz stb. járva intézték el egyéb hivatalos ügyeiket is. Ez a folyamat felerősödött a Bach-korszakban végbement másik lényeges változtatással, a közigazgatásnak a törvénykezéstől való szétválasztásával.

1849-től a régi megyei sedriák helyére a – kerületi főtörvényszékek alárendelve – a cs. kir. törvényszékek léptek. A járásokban létrehozták a járásbíróságokat, melyek megszervezése, felállítása – a magyar jogtörténetben először – a közigazgatástól különválasztott állami törvénykezési szervezet kiépítését jelentette. Ez a legalsóbb szinten is megvalósult, ám a szétválasztás csak 1854-ig volt teljes.

Az 1849. november 3-án kiadott császári rendelet alapján kétféle járásbíróiságot állítottak fel. A „másodosztályú járásbíróságok” polgári peres és kihágási ügyekben ítélték. 1854-ben, a definitívumkori átszervezéskor a közigazgatási járások közül csak a megye székhelyén lévő hagyták meg, ahol a jogszolgáltatás feladatait a megyei törvényszék végezte, míg a többi járásban a járásbíróiságokat megszüntették, hatáskörüket egyesített közigazgatási és bíraskodási feladattal a közigazgatási főbíró vette át. A korábbiakban említett nappali népességszám így tovább növekedett, különösen miután az ingatlanforgalmat telekkönyvi bejegyzéshez kötötték.

A Bach-rendszer teljesen új pénzügyigazgatási szisztémát vezetett be. A tartományi pénzügyigazgatóságoknak alárendelve pénzügyigazgatóságokat hoztak létre, melynek hatásköre több megyére terjedt ki. Ezeknek a pénzügyigazgatóságoknak az illetékessége az egyenes adók (földadó, házadó, személyes kereseti adó, jövedelmi adó) kivételével valamennyi állami adóra, illetékre, jövedékre kiterjedt, úgy mint a közvetett adókra, a bor- és húsfo-

gyasztási adóra, a kereskedelmi célra főzött pálinka adójára, a sör és a cukorfogyasztás adójára, továbbá kiterjedt hatáskörük az illetékekre és a jövedékekre: a só-, a dohány-, a lőpor-, és a lottójövedékekre is. A pénzügyigazgatóságok irányították és ellenőrizték a kincstári birtokok gazdálkodását és gyakorolták a pénzügyőrség feletti felügyeletet is. A pénzügyigazgatás legalsó szervei a körzeti pénzügyigazgatóságnak alárendelt adóhivatalok voltak, melyek illetékessége két járásra terjedt ki. Az adóhivatalok egyrészt a körzeti pénzügyigazgatóságok hatáskörébe tartozó adó-, illeték- és jövedékügyekben intézkedtek, másrészt ezen adók beszedésénél egyben adópénztárak is voltak. Ezek az adóhivatalok a cs. kir. országos pénzügyigazgatóság 1851. október 1-i rendelete alapján alakultak meg. Ennek a rendeletnek a melléklete közli a pénzügyigazgatóságokhoz rendelt adóhivatalok és a „hozzáutasítandó szolgabírói járasok” beosztását is. Így a Soproni Polgári Közigazgatási Kerület Somogy és Zala megyékre illetékes pénzügyigazgatóságát Nagykanizsán hozták létre, mely egyben a járás adóhivatalának is helyt adott, továbbá székhelye volt az erre a két megyére illetékes Pénzügyőrség parancsnokságának is. Mondhatnánk azt is, hogy Nagykanizsa az új adó- és pénzügyigazgatási szisztémának a kedvezményezettje, azonban a racionálisan megszervezett pénzügyigazgatás indokoltan telepítette le az új hivatalt a rendkívül erős gazdasági központi szereppel bíró Nagykanizsán, s biztosított neki a két megyére kiterjedő regionális szerepet. A hivatalokat fokozatosan fel kellett tölteni szakhivatalnokokkal és irodai segédszemélyzettel. Ezzel nagyszámú új lakos telepedett a városba, és ez a hivatalnokréteg már a képzettségét felhasználó polgári réteget, az ún. Bildungsbürgertumot erősítette, melynek további képviselője, a jogszolgáltatás szakképzett gárdája már jelen volt a településen. S ahol bíróság van, ott szükségszerűen megjelennek az ügyvédek is, akiknek száma gyorsan gyarapodott. 1874-ben már működött egyletük Első Zalai Ügyvéd Egylet néven, és a következő évtől a zalai ügyvédeknek már kamarájuk is volt. Így 1850 után fokozatosan kialakult a gazdasági, igazgatási, és jogszolgáltatási alsófokú centrum Nagykanizsán, mely gimnáziumával, jól működő kiskoláival, Polgári Egyletével kulturális központja is lett a dél-zalai térségnek. Nem csak centrumot, hanem ellenpólust is képezett a sokkal kisebb piackörzettel bíró megyeszékhely mellett, ahol ugyan a megyei hivatal és a megyei törvényszék mellett létrejött a járási szolgabírói hivatal is, de a település döntően hivatalnok-mezőváros volt és maradt, melynek vonzáskörzete a hagyományos gazdálkodást folytató Göcsejre és Zala északi részére terjedt ki, ám nem tudott versenytársra lenni a dél-zalai centrumnak. A harmadik centrum-jellegű település Alsólendva volt, ahol – ha kisebb mértékben is – ugyanazok a folyamatok mentek végbe, mint Nagykanizsán. Alsólendva lesz a tipikus járási székhely, járási szolgabírói hivattal, később járásbírósággal, adóhivattal. A negyedik kistérségi Balaton-felvidék képezte. Itt elsősorban Sümeg töltötte be a centrum szerepét, de egyre jelentősebbé vált Tapolca, később Balatonfüred és Keszthely – ez utóbbi elsősorban a 19. század második felében jelentkező idegenforgalomnak köszönhetően –, ám nem hanyagolható el Keszthelyen az igazgatási változások hatása mellett a Festetics-birtokközpontnak, és a gimnáziumnak a városfejlődésre gyakorolt hatása sem.

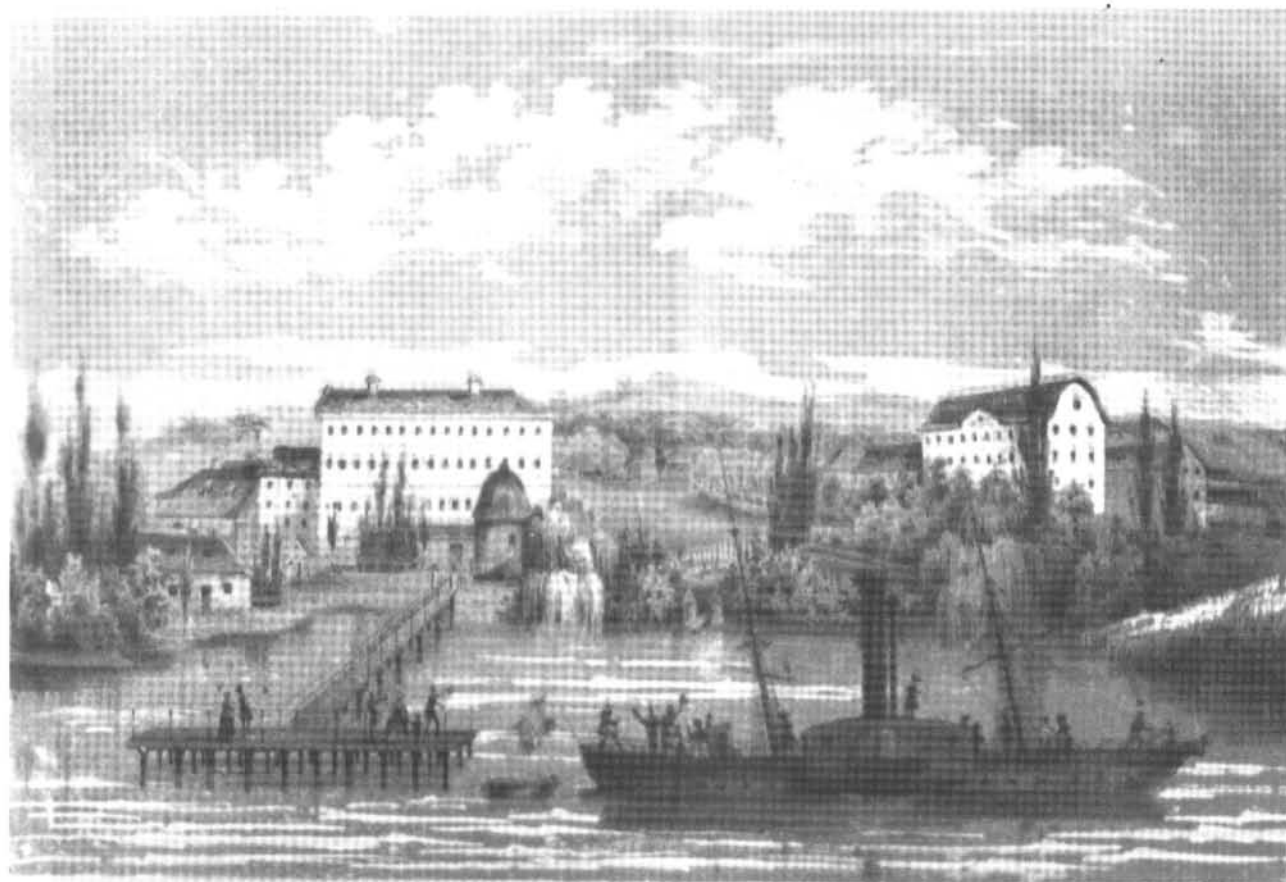
A szabadságharc leverésétől 1854-ig ostromállapot volt a Magyar Koronaország területén. A közigazgatási egységekben ekkor hozták létre a csendőrséget, mint karhatalmi erőt, melynek feladata a közrend felügyelete volt, bűncselekmények esetén pedig a nyomozás, és a felderítés is. A megyében egy csendőrszárnyat (századnak megfelelő erőt) helyeztek el, melynek parancsnoksága a megyeszékhelyen, Zalaegerszegen volt. A szárnyparancsnokságnak alárendelten a megye két – közel hasonló súllyal bíró – településén hoztak létre szakasparancsnokságokat, Sümegen és Nagykanizsán, valamint a terepviszonyoktól, illetve a lakosság számától függően 14 csendőrsőt helyeztek el, járásonként kettő-háromat: Alsólendva, Balatonfüred, Gutorfőde, Keszthely, Kiskomárom, Letenye, Nagypapornak, Pacsa, Tapolca, Túrje, Zalabaksa, Zalamindszent, Zalaszentő és Zalatárnok települések kaptak őrsparancsnokságot.

Ami a fegyveres erőt illeti, a megyében egy gyalogezred állomásozott, melynek alegységeit a megye négy mezővárosában, Nagykanizsán, Alsólendván, Keszthelyen és Zalaegerszegen helyezték el. Nagykanizsán volt az ezredparancsnokság és a hadkiegészítés tekintetében meghatározó szerepet játszó térparancsnokság. Ezek a letelepedő intézmények a települések gazdasági életére is jótékony hatással voltak. A városnak és környékének gazdasági életében elsősorban a fegyveres erő jelent meg mint tömeges fogyasztó: a hadseregellátás mindig jó üzlet volt a beszállítók számára.

A legjobban fejlődő település, Nagykanizsa fél évtizeddel a sokszor méltánytalanul „sötétnek” tartott Bach-rendszer kezdete után már különböző szintű igazgatási funkciókat töltött be: felső (regionális) szintűt a pénzügyigazgatásban, közép (megyei) szintűt a hadkiegészítésben (a hadügyi igazgatás részeként), alsó (járási) szintűt a közigazgatásban (járási székhely), a jogszolgáltatásban, az adóhivatala folytán a pénzügyigazgatásban, valamint a rendészeti igazgatásban. Nagykanizsa gazdasági centrum szerepe ugyanakkor túlmutatott a megyehatáron (ez is regionális szintű), közlekedési csomópont szerepe a vasútfejlesztéssel egyre jobban felértékelődött, kulturális szerepe átmeneti visszaesés után, – ami gimnáziumának algimnáziummá minősített éveire tehető – ismét rohamosan növekedni kezdett. Ezek a folyamatok, továbbá a város már említett, szinte töretlen gazdasági fejlődése indította arra a mezőváros vezetését, hogy az 1854-ben bevezetett „definitív” (végleges) rendszer előtt megkísérelje a megyeszékhely Nagykanizsára helyezését. Ez a presztízszempontok mellett további fejlődést jelenthetett volna, hiszen a polgári fejlődés szükségszerűen együtt jár intézményei kialakulásával, s egy középszintű közigazgatási központban erre az átlagosnál nagyobb hangsúly helyeződik, ami az előbbieket figyelembe vételével még erőteljesebben jelentkezhetett volna városfejlesztő tényezőként. A megyeszékhely-változtatás felvetésének rendeleti alapja az 1853. január 10-i legfelsőbb elhatározás volt, mely előírta, hogy kormányzati kerületenként szervező bizottmányokat kell létrehozni, mely előkészíti az államigazgatás átszervezését. Ennek a bizottmánynak

a feladata volt a közigazgatási és törvénykezési területi egységek kialakítása, beosztása, a székhelyek meghatározása továbbá a személyi állomány kiválasztása. A Sopron székhelyű közigazgatási szervező bizottság Zala megyében csak néhány változtatást hajtott végre. Hat Balaton-felvidéki községet – melyek területi elhelyezkedése ezt indokolta – Veszprém megyéhez csatolt, és kettővel növelte a megyén belüli járások számát. Az alsófokú közigazgatási egységek számát nyolcra növelve ekkor alakították ki a keszthelyi és a bánokszentgyörgyi járást, ezzel területileg tovább szűkítve a még mindig viszonylag nagy területű járásokat. E bizottság tevékenysége során merülhetett fel a közigazgatási szerepkört is egyre inkább betöltő Nagykanizsa vezetőiben, hogy megkíséreljék a lehetetlent. A szervező bizottság mindjárt működése kezdetén, az 1853 tavaszi ülésén leszögezte, hogy csak nagyon indokolt esetben lehet szó hivatalok átköltöztetéséről, mivel ezt rendkívül költségesnek tartották. Az április 9-i ülésen a szervező bizottmány egyik tagja, Michael Hengelmüller felvetette azt a gondolatot, hogy a megyehatóságot az átszervezés során Nagykanizsára kellene telepíteni. Javaslatát azzal indokolta, hogy Nagykanizsa sokkal jelentősebb gazdasági központ a megye jelenlegi székhelyénél, és ez a jelentősége tovább fog fokozódni a megépítendő vasúttal, továbbá Nagykanizsán lesz a székhelye a Somogy és Zala megye területére kiterjedő illetékességű Pénzügyigazgatóságnak is. Azt nem tagadta, hogy Zalaegerszeg is megfelelt azoknak a

Balatonfüred ábrázolása Szeremley Miklós Balaton albumából, 1851.

feltételeknek, amit a Bach-rendszer Belügyminisztériuma támasztott a megyeszékhelyekkel szembeni kritériumoknak. Zalaegerszeg mellett szólt az is, hogy régóta ez a megye székhelye, Zalaegerszegen voltak a megyei épületek, és itt volt a megyei börtön is. A bizottság végül a rendkívül költséges átköltöztetés ellen foglalt állást, amit kizárólag takarékosági okokkal magyarázott.

Az Októberi Diploma kibocsátása után Zala vármegye megalakulása 1860-ban nem történt meg. Újjászervezése hosszú heteket késett, ugyanis a vár-megye közönsége kritériumként Muraköz visszacsatolását követelte. Végül 1860 december elején megindultak a tárgyalások, és ezek eredményeként 1861 márciusában Zala megye kiegészült az 1849-ben elcsatolt részekkel. A történelmi Zala megye területe ismét teljessé vált.

A kiegyezést követően megszülettek azok a törvények (1870-ben a törvényhatósági törvény, 1871-ben a községi törvény), amelyek a modern, korszerű, polgári közigazgatást voltak hivatottak bevezetni. Ekkor jelenik meg a magyar gyakorlatban addig ismeretlen, osztrák mintára bevezetett virilizmus, amikor a közgyűlések egyik fele

választott, másik felét a legtöbb adót fizető polgárok, a virilisták adják. A vármegyék hatáskörét 1886. 21. tc. határozta meg, míg az ugyanezen évi 22. tc. a községek közigazgatásának reformját jelentette.

Az 1872-es tisztújításon már 12 járás tisztviselőit választották meg. Ez már a valóban polgári közigazgatás kiépülésének időszaka, mely 1880-as évek végével fejeződik be. A jogszolgáltatás átszervezésével ekkorra véglegesen elválasztották a közigazgatást a bíraskodástól.

Járas székhelye	Körjegyzőségek száma	Községi jegyzőségek
Tapolca	15	2
Sümeg	7	2
Keszthely	7	2
Nagykanizsa	10	1
Pacsa	9	1
Zalaegerszeg	11	0
Nova	6	0
Alsólendva	11	1
Letenye	9	0
Perlak	6	5
Csáktornya	10	2
Zalaszentgrót	6	1
Összesen	107	17

A 12 járásból rövidesen tíz lett, ugyanis az 1877-es átszervezést követően a tapolcai, sümegi, keszthelyi, nagykanizsai pacasai, zalaegerszegi, novai, alsólendvai, perlaki és csáktornyai járás maradt meg a megyében, majd 1878-ban visszaállították a letenyeit. 1887. január 1-vel visszakapta járási székhely rangját Zalaszentgrót is, 1908. január 1-vel pedig Balatonfüred lett járási székhely, így az 1910. évi közigazgatási beosztás már 13 járást sorolt fel Zala megyében.

Érdekes közjáték zajlott le Zala megye közigazgatásában a Tanácsköztársaság idején. Nagykanizsa, mely korábban már kétszer próbálta elhódítani a megyeszékhely szerepet Zalaegerszegtől, elérkezettnek látta az időt, hogy újra megpróbálkozzon vele. Ezúttal sikerrel is járt, mert Vágó Béla népbiztos táviratot küldött a nagykanizsai direktoriumnak, hogy a megye székhelyét áthelyezze Nagykanizsára és a direktorium készüljön fel a megye feletti végrehajtó hatalom átvételére. A zalaegerszegi direktorium tiltakozott, sőt a fegyveres ellenállást is kilátásba helyezte. Vágó látta, hogy a kiélezett helyzettel nem tud mit kezdeni, és visszavonta határozatát. A két város küldöttsége ezt követően a megye kettéosztásában találta meg a székhely kérdésének megoldását. A kompromisszumos megoldás szerint – melyet a Forradalmi Kormányzótanács is jóváhagyott – 1919. április 11-én nyilvánosságra hozták Zala megye megosztását. Ez kimondja, hogy a Zalaegerszeg székhelyű Felső-Zala megyéhez az alsólendvai járás (illetve ami belőle megmaradt), a balatonfüredi, novai, sümegi, tapolcai zalaszentgróti és a zalaegerszegi, míg a Nagykanizsa székhellyel létrejött Alsó-Zala megyéhez a keszthelyi, letenyei, pacasai, nagykanizsai és a két megszállt járás, a csáktornyai és a perlaki fog tartozni.

A trianoni békeszerződéssel ismét kisebbé vált Zala megye. A perlaki és a csáktornyai járás teljesen, az alsólendvai járás részben került a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. Az Alsólendva székhelyű járásnak egy része továbbra is Magyarországhoz tartozott – a visszacsatolás reményében nevét meg is hagyták – székhelye előbb ideiglenesen Zalabaksa, utóbb Lenti lett.

A megye területe 1950-ben fogyatkozott tovább, amikor a Balaton-felvidéken fekvő területeit a közigazgatási reform Veszprém megyéhez csatolta, ezzel a keszthelyi, a sümegi, a tapolcai és a balatonfüredi járás levált a megyétől. Ugyanakkor Vas megyétől három, Somogy megyétől egy körjegyzőséget csatoltak át Zala megyéhez. A közigazgatás átalakítása a járási beosztást is gyökeresen átrajzolta, a megkisebbitett megyében összesen öt – a zalaegerszegi, a nagykanizsai, a zalaszentgróti, a letenyei és a lenti – járás jelentette az alsófokú közigazgatást.

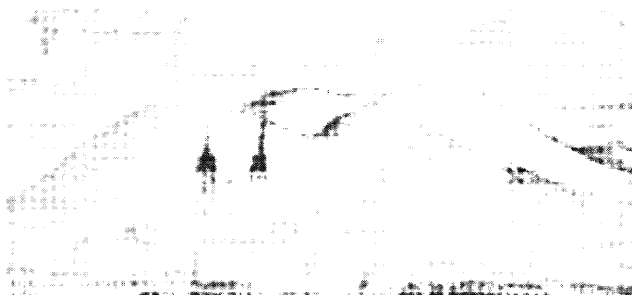

Keszthely városa és a keszthelyi járás – később városkörnyék – 1979. január 1-től tartozik ismét Zala megyéhez, ekkor alakult ki a megye mai közigazgatási területe.

Zala megyének – mint láttuk – eltérően a megyék többségétől nem volt természetes centruma. Gazdasági centruma az egész polgári korban végig Nagykanizsa volt, később a kialakuló turizmus, valamint a szőlő- és bortermelés miatt a Balaton-felvidék és Keszthely töltött be hasonló, de kisebb súlyú gazdasági funkciót. Az igazgatási szerepkör fejlesztő funkciója mindenekelőtt a megyeszékhely Zalaegerszegen volt domináns, de hasonlóan erős Nagykanizsán is, míg a többi járási székhelyen ugyanez mérsékeltebben jelentkezett.

A polgári korban modern értelemben vett városa kettő volt a megyének. A községi törvény értelmében először Nagykanizsa nyerte el a rendezett tanácsú város jogállását 1871-ben. Zalaegerszeg fejlődése során sokkal később – 1885-ben – jutott el odáig, hogy kérvényezhesse, és meg is kapja ugyanezt a rangot. Így az a ritka és érdekes helyzet alakult ki, hogy Zala megye déli régiójában prosperált egy lüktető gazdasági életű, polgárosodó város – mely időközben, immár másodszer próbálta, (ezúttal is sikertelenül) megszerezni a megyeszékhely rangját, – ugyanakkor a megyének – szűk másfél évtizedig – nagyközségi rangú székhelye volt.

*A tanulmány az OTKA T.029659 számú kutatási program keretében készült.

Közlekedés, pénzügy és gyárpar: a tőkés gazdaság kiépülése

Közlekedés

A gazdasági fejlődés motorja az infrastruktúra, nélküle az industrializálódó gazdaság már nem működhet. Az infrastruktúra önmagában nem jelent gazdasági fejlődést, de fejlettsége nélkül nincs fejlett gazdaság. Miután a 19. században a távolsági kereskedelem és a személyszállítás eszköze Zala megyében is a vasút, fejlettsége és fejlődésének üteme alapvetően befolyásolja a gazdaság fejlődését is. A modern gazdaság nem tud működni megbízható, megfelelő áru- és személyszállító eszközök nélkül. A század ötvenes és hatvanas éveiben a vasút fejlesztését az agrárexport érdekei is elősegítették. Fekvése folytán Zala megye a vasútépítési láz egyik kedvezményezettje volt. A hatvanas években viszonylag gyorsan kiépültek a fővonalak, és Nagykanizsa az ország egyik legforgalmasabb, legjelentősebb vasúti csomópontjává vált, ami jótékonyan hatással volt a város gazdasági és társadalmi fejlődésére.

A fiumei vasút terve még reformkori előzményekre nyúlik vissza. Az 1859-es osztrák-olasz háborút lezáró november 10-i zürichi békében Ausztria elveszítette Lombardiát, s az itáliai vasutat le kellett választani a hatalmas és egységes osztrák vasúthálózatról. Ezért létrehozták egyrészt a „Lombard és középítáliai vasúti társaságot”, másrészt az ezen kívüli összes vonalat magába olvasztó „Császári és Királyi Déli Vasúti Társaságot”, utóbbi átvette a „keleti vasút” teljes szervezetét és személyzetét. Ez a hatalmas vasúttársaság munkások ezreivel kezdte meg a Dunántúl vasútvonalainak kiépítését. Először a Kanizsa-Pragerhof, majd a Kanizsa-Buda vonal építési munkálatai kezdődtek el. Az 1860. április 24-én megnyíló Kanizsa-Pragerhof vonallal indult meg a vasúti közlekedés Nagykanizsán. Az állomásépületet a Déli Vasút legnagyobb állomásépületeit tervező Carl Schlimp terve alapján építették fel, és egyike volt a vonal három legnagyobb állomásának. Építésekor hatalmas földmunkát kellett elvégezni, mivel a terepviszonyok miatt az egész területet fel kellett tölteni, ez után mintegy harminc méteres bevágást kellett készíteni, hogy a terep egyenetlenségét kiküszöböljék, és alkalmassá tegyék a töltés számára. Sok ezer ember dolgozott a vasút földmunkáin, melynek nyomvonala a régi zsidó temetőn vezetett keresztül. A sírokat kihantolták és a holtak maradványait egy nagy közös sírba helyezték el az új temetőben, mely fölé márvány emlékmű került az összetéveszthetetlen szárnyaskerek emblémával és egy felirattal: „A régi zsidótemető lakói száz éves nyughelyükből a vasút által kiszorítottatván ide átköltöztettek január 16-án 1859. Évbén.”

Az impozáns állomás felvételi épületéhez egy nagyméretű vonatfogadó csarnokot építettek, melynek vassal erősített faszerkezete négy vágányon ívelt át. Az állomásépületben minden kocsiosztály utasai számára külön várótermet alakítottak ki, és szétválasztották az érkező és induló vonatok utasait is.

A már hosszabb ideje épülő Buda-Nagykanizsa vasútvonal 1861 februárjára készült el, és még e hónap 15-én próbajarat indult Budáról Székesfehérvárra a vasúttársaság hivatalnokaival és vendégeikkel. Ugyanezen a napon két vonat futott be Siófokra Nagykanizsáról, 38 kocsijában 150 napszámost szállítva. A hónap végén elkezdődött az állomások berendezése, felszerelése, személyzettel való ellátása. Március 17-én még egy próbajarat indult, de ez már végigment a vasútvonal teljes hosszán, és – bár a teherforgalom néhány nappal korábban, március 22-én megindult – április 1-vel megnyílt a Déli Vasút ezen szakasza is. Az első tehervonattal 50 ezer mérő (1 mérő = 62,498 liter) kukoricát szállítottak Budáról Triesztbe.

Zala megye területén a Nagykanizsa-Pragerhof vonalon Kotori és Csáktornya, a Nagykanizsa-Buda vonalon pedig Komárváros és Keszthely kapott állomást. Keszthely első vasútállomása a mai Balatonszentgyörgy állomás volt. 1861 áprilisától egy vonatpár közlekedett Pragerhof és Buda között. Ekkor menetrend szerint majdnem 24 óráig tartott az utazás Budától Triesztig. A menetrend időpontjai csak tervezett időpontok voltak, abban az időben még ritkán tudták a személyvonatok tartani a menetrendet, így jelentős késések fordultak elő. Az eredeti menetrend szerint reggel 7.45-kor futott ki a személyvonat a budai indóházból, és 13.08-kor volt Keszthely állomáson, 13.42-kor Komárvárosban és 14.16-kor érkezett Nagykanizsára, ahonnan 14.35-kor indult tovább Kotorin (15.06) és Csáktornán (16.00) keresztül. Pragerhofi átszállással reggel 7.20-kor érkezett meg az utas az Adria-parti Triesztbe. Hasonló módon lehetett Budára jutni. Este elindult az utas Triesztből, átszállt Pragerhofban és – ha sikerült a menetrendet tartani – kétórás várakozás után továbbindulhatott Budára reggel 8.20-kor, Csáktornya (10.16), Kotori (11.10), Nagykanizsa (11.39-es érkezéssel és 11.59-es indulással) Komárváros (12.36) és Keszthely (13.10) érintésével 18.33-kor érkezett Budára. A személy és teherforgalom lebonyolítására 46 mozdonyt állítottak szolgálatba, ezek közül húsz Nagykanizsán állomásozott, a vonal – minden bizonnyal – legnagyobb, 1901-ben épített fűtőházában, mely a századfordulón már 60 mozdonyt látott el. Ezek a gépek 2,3 millió kilométert futottak évente. Ekkor 55 mozdonyvezető teljesített Nagykanizsán szolgálatot, nagyszámú fűtő, műszaki és forgalmi személyzet szolgálta ki az egyre növekvő személy- és főleg teherforgalmat lebonyolító állomást, mely már a megnyitás évében olyan nagy forgalmat bonyolított le, hogy rövidesen túlterhelt lett, megépítésének szükségességét ezzel is igazolva. A túlterheltség mindenekelőtt az áruszállításban volt gyakori valamennyi állomáson, sokszor torlódott a szállítmány. A Triester Zeitung 1861. október 28-i számában például azt olvashatták az újság vásárlói,

hogy a „budai pályafőn a társaság 4 napig minden fölvételt megtagadni volt kénytelen”. Nemcsak az áruszállításra, az ömlesztett áruk gyors és biztos továbbítására, hanem a balatoni fürdőéletre, az egyre erősödő turizmusra is jó hatással volt a vasútvonal, s ez már az 1861-es fürdőidényben megmutatkozott.

A vasútvonal zalai szakaszához kötődik a vonal első katasztrófája is. 1861. szeptember 26-ra virradóra, a Buda felől érkező tehervonat mozdonyvezetője elaludt, s megállás helyett áthaladt Keszthely állomáson, pedig itt kellett volna bevárnia a Nagykanizsa felől érkező tehervonatot. A Kánizsáról érkező tehervonat mozdonyvezetője a sötétség miatt későn vette észre a vele szemben szabálytalanul közeledő másik tehervonatot, de bátran helyén maradvá megpróbálta csökkenteni az ütközés erejét, fékezett, majd hátramenetbe kapcsolt, ám az ütközést már nem kerülhette el. A Budáról érkező szerelvény „vezetője, s személyzete mihelyt fölébredtek, életük megmentésére gondolván leugráltak. Mindkét gép erős rombolást szenvedett, több teherkocsi teljesen szétzúzatott. A sebesültek 26-kán reggel Székes-Fehérvárra szállítottak. Közülük 3-4-nek sebe halálos.” – írta a szerencsétlenséget követően az egyik újság. A pálya – helyreállításig – hosszabb időn keresztül használhatatlan volt.

Nagykanizsa 1865. szeptember 21-én vált igazán vasúti csomóponttá, amikor megindult a forgalom a Nagykanizsa–Szombathely–Sopron vonalon. A vasútvonal a tervek szerint érintette volna Zalaegerszeget, de miután a város nem tudta megfizetni a hozzájárulás összegét, a vonalat nem Zalaegerszezen keresztül, hanem a megyeszékhelytől 9 kilométerre építették meg, Zalaszentivánnál. Zalaegerszeg végül a Boba–Ukk–Csáktornya helyi érdekű vasútvonal kiépítésével (1888) kapcsolódhatott be a vasút vérkeringésébe. Zalaszentivánról egy kilométer hosszú átkötő vágányt építettek, mely – az azóta megszűnt – Zalaszentiván–Kisfaludpusztánál csatlakozott az Ukk–Zalaegerszeg–Csáktornya pályához, ezzel teremtődött meg a kapcsolat a zalai megyeszékhely és a Sopron–Nagykanizsai vasútvonal között.

A forgalom tovább növekedett, mikor a megye délnyugati sarkában a Déli Vasúthoz megépítették a

A tapolcai vasútállomás a 20. század elején (Képeslap, Göcseji Múzeum).

János gépészmérnök, a Déli Vasút mérnöke, aki a társaság több fűtőházában – Nagykanizsán kétszer is – szolgált, számos olyan találmányát szabadalmaztatta, melyet aztán nem csak a vasúttársaságnál, hanem külföldön is bevezettek. Ilyen vasúttechnikai újítása volt a róla elnevezett, 1904-ben szabadalmaztatott váltóbiztosítás, mellyel a gyakori vonatkiskilást akadályozta meg, vagy a szénemelő kerék, mellyel a mozdonyok szeneskocsiút töltötték fel. Kidolgozta és szabadalmaztatta a mozdonykazanok melegvízzel való kimosásának módszerét is, mellyel a tűzkazanok élettartamát jelentősen megnövelték.

A Balaton északi partján 1909-ben megépült Budapest–Tapolca állami vasúti fővonal jelentős része ugyancsak a történelmi Zala megye területén húzódott végig. A létesítés előzményéhez tartozott, hogy a Balaton északi partján fekvő szőlőket a filoxéravész nagyrészt elpusztította, ezért a szőlőből élő lakosság tömegével vándorolt el ezekről a településekről. Már 1890-ben felmerült egy másodosztályú fővonal építésének terve, miután mind a szőlők újratelepítése után meginduló borkereskedelem, mind a turizmusba növekvő intenzitással bekapcsolódó északi part is egyre hangsúlyozottabban igényelte a vasutat, másrészt a munkálatok munkaalkalmat is teremtettek volna. Építését a lobbyszerkezetek sokáig hátráltatták: a veszprémiek szerették volna, ha Veszprémből ágazik le a vasútvonal, a keszthelyiek pedig azt akarták elérni, hogy a Balaton partján vezessen végig egészen Keszthelyig. Végül a tapolcai érdekek kerekedtek felül, és itt végződött a vonal.

1888 és 1913 között épültek ki a mellékvonalak, a „vicinálisok”, amelyek esetében – a közlekedési kormányzat törekvései mellett – markánsan érvényesültek az egyes uradalmak, vagy települések érdekei. E „helyi érdekű vasutak” kiépítése során 10 km-es szárnyvonallal kötötték össze 1888-ban Balatonszentgyörgyöt Keszthellyel (a Barcs–Somogyuszob–Balatonszentgyörgy vonal folytatásaként), továbbá megépítették a két fővonalat összekötő Boba–Ukk–Zalaegerszeg–Lenti–Csáktornya vasutat, ami kapcsolatot teremtett a Kisalföld és a Muraköz között,

a Déli Vasúthoz megépítették a Murakeresztúr–Barcs szakaszt, melyet 1868. szeptember 1-vel nyitottak meg. Előzményeihez hozzátartozott, hogy amikor Ausztria a Szárd Királysággal folytatott háborúja után az 1866. október 3-i bécsi békében lemondani kényszerült az olasz területekről, többek között Velencéről is, a Déli Vasút mintegy 1.200 km-es szakasza olasz fennhatóság alá került. A vasútvonal leválasztása 1867. január 1-vel ténylegesen megtörtént. Ebben a békeszerződésben (X-XI.cikkely) a Déli Vasút vállalta a Dráva melletti vonalszakasz megépítését.

1890-ben Nagykanizsán már naponta 30 személy és 4 gyorsvonat jelentette a személyforgalmat, és e gyors forgalomnövekedés miatt az állomásépületet is ki kellett bővíteni. A megnagyobbított indóházat 1908-ban adták át a forgalomnak. Technikatörténeti kuriózum, hogy Schilhan

és összeköttetést biztosított egyrészt a Szombathely–Bécs irányba, másrészt Csáktornytól a Déli Vasúton át az Adriáig. További jelentősége az volt, hogy – a korábban említett módon – bekapcsolta a megyeszékhelyet, Zalaegerszeget is a vasút vérkeringésébe, emellett kiemelkedő jelentőségű az is, hogy az új szárnyvonalaknak köszönhetően a sűrűn lakott, aprófalvas településszerkezetű Zala megyében nemcsak a nagyobb, hanem sok kisebb település is megközelíthetővé vált vasúttal. 1882-ben az Ukk–Zalaegerszeg–Csáktornya vonalhoz Zalabér állomásnál egy öt kilométeres leágazót építettek, aminek révén Zalaszentgrót is vasúthoz jutott. E szakaszt továbbépítve jött létre 1895-ben a megye második legjelentősebb helyi érdekű vasútvonala, az ún. „Zalavölgyi-Vasút”, mely Zalaszentgrótot kötötte össze Balatonszentgyörggyel. A Zalavölgyi-Vasút pályájának kitévésekor Keszthely és Nagykanizsa érdekei ütköztek egymással. Miután a vasutak mentén fekvő falvak lakói gyakran keresték fel a fejlődő csomópontokat vásárlási, ügyintézési és egyéb céllal, sem a városnak, sem kereskedőinek vagy szolgáltatóinak, de még Nagykanizsa vagy Keszthely gimnáziumának sem volt mindegy, hogy egy térségből az adott település milyen könnyen érhető el. A nagykanizsaiak mindent elkövettek, hogy városukban, vagy legalább Komáromvárosban érjen ki a Zalavölgyi Vasút a Déli Vasúthoz, a keszthelyiek pedig a város vasúti csomópont jellegének kialakítása miatt, továbbá a Keszthely-Tapolca vonal továbbépítése mellett érvelve azt szerették volna, ha ez a vonal Keszthelyig épül ki. A vicinális végül Balatonszentgyörgynél csatlakozott a Déli Vasúthoz, hogy folytatása lehessen a már kiépített Balatonszentgyörgy–Somogyszob–Barcs vasútvonalnak. Az állami vasútpolitika, ha már nem tudta államosítani, legalább a forgalom megosztásával akarta ellensúlyozni valamelyest az osztrák kézen lévő Déli Vasút forgalmát. A Keszthely-Tapolcával összekötő vonal végül 1903-ban épült meg.

A megye nyugati részén először a Körmentet Zalalövön keresztül Muraszombattal összekötő helyi érdekű vasút épült meg 1906-ban. Zalaegerszeget ez rendkívül rosszul érintette, mert várható volt, hogy a termelők a stájerországi felvevőpiachoz közelebb fekvő Körmentre viszik gabonájukat, hogy ott jobb árat kapjanak érte. A másik veszélyt Lenti jelentette, miután anyagi erőit a környező községekkel együtt mozgósítva nagyobb összeget ajánlott fel arra az esetre, ha egy helyi érdekű vonallal összeköti Zalalövővel. Végül 1913-ban nyílt meg a Zalalövő–Zalaegerszeg vonalszakasz, így Zalaegerszegen jött létre az összeköttetés a Bóba–Csáktornya vasútvonallal. Még ugyanebben az évben elkészült a Zalabér–Sárvár vasútvonal is. Bár ennek csupán nagyon kis szakasza érintette a megyét, de mivel a Bóba–Csáktornya vonal itt ágazott el Zalaszentgrót–Balatonszentgyörgy felé, ezzel a Szombathely–Sárvár–Zalabér összeköttetéssel Zalabér is forgalmi csomóponttá vált, ahonnan négy irányba vezetett – egyre növekvő forgalmú – vasútvonal.

A vicinálisok egy része rövidesen gazdaságtalanná vált, kihasználtsága úgy a teherforgalmat, mind a személyforgalmat illetően alacsony szinten mozgott. Miután a vasútvonalat már nem lehetett tovább sűríteni, a motorizáció előrehaladtával – viszonylag korán, 1905-ben – felmerült egy Nagykanizsa–Kaposvár–Pécs vonalon közlekedő társaségpkocsi terve, ami ekkor még nem, de az 1920-as évek végén már megvalósulhatott. A vasútépítés ellenére a megyén belül is voltak gondok a közlekedéssel. Nehezen lehetett pl. a Balaton-felvidékről, vagy Keszthelyről Zalaegerszegrre eljutni, ahol a megyei intézmények, elsősorban a törvényszék volt. A többszöri átszállással járó utazás jelentős összeget, de még jelentősebb időt emésztett fel. Nagykanizsa hathatós közbenjárására a kormányzat nem engedélyezte a Zalaegerszeg–Pacsa–Keszthely helyi érdekű vasútvonal megépítését, ezért 1912 nyarán inkább az autóbusz közlekedés bevezetését javasolták, de ez is csak az 1920-as évek végén valósulhatott meg. Bár az 1910-es évektől már rendelkezésre álltak olyan magyar és külföldi gyártmányú autóbuszok, melyekkel a közúti tömegközlekedést meg lehetett volna valósítani, ám hosszabb vonalakat nem volt érdemes kialakítani, minden valószínűség szerint az utak rossz, gépjármű közlekedésre alkalmatlan állapota és a magas működési költségből következő drága viteldíjak miatt. Az első világháború előtt – miután nem valósult meg a Keszthely és Hévíz között tervezett villamosvasút – mindössze Keszthely város és balatoni strandja között indult meg a közúti közlekedés 1912 júliusától, mely egyaránt jelentette a taxit és az autóbust. Az autóbusz-közlekedés fejlesztése az 1920-as évek végétől és az 1930-as évek elejétől indult meg Zalában. Nagykanizsáról Letenye, Hahót, és Zalasabar irányában, Zalaegerszegről Bakon át Nova és Söjtör felé, Keszthelyről pedig Zalaszentgróton át Körment felé indultak meg az első autóbuszok. Nagykanizsán két vállalkozó, a vaskereskedő Unger Ulmann Elek és Pintér Nándor ny. postafőtiszt hozott létre egy betéti társaságot Nagykanizsa Vidéki Autóbusz Vállalat néven, mely egy 22 személyes járatral kezdte meg a tevékenységét a vasútfejlesztésből kiharadt, de rövidesen a legnagyobb forgalmat lebonyolító letenyei vonalon. A forgalomra jellemző, hogy egy évvel a járatszakasz megnyitása után, 1928-ban 4.500 utast, 2.500 kg postacsomagot és 8.500 kg utas-poggyászt szállítottak a Nagykanizsa-Letenye vonalon. Az öt vonalra kapott engedélyt nem tudták kihasználni, mert a rossz utak miatt az autóbusz még hosszú ideig nem tudott elmenni Letenyéről Lentibe. Az eredetileg Zalaapátiig tervezett, de csak Hahótig közlekedtetett vonalat egy 20 személyes autóbusszal üzemeltették, míg a zalasabari járatához egy 25 személyes autóbust állítottak be. A Nagykanizsa – Kaposvár közötti autóbusz-forgalom két 28 személyes autóbusszal indult meg, melyet rövidesen – az utaslétszám miatt – egy járatra kellett csökkenteni.

Keszthely után 1927 elején indult meg a helyi járatú autóbusz forgalom Nagykanizsán. Sággy Dező Nagykanizsai Autóbusz Vállalata egy 24 üléses autóbusszal kezdte meg a szolgáltatást, az állomásra, a Barraktelepre és a távol eső utcákba közlekedő járat naponta mintegy 3-400 utast szállított. Kisebbségi emellett különjáratot megrendeléseket is teljesített, elsősorban Hévízre vitt kirándulókat a nyári vasárnapokon, valamint „erős vásári forgalmat” bonyolított le. 1929-ben már két 24 üléses és egy 16 üléses autóbusz jelentette a helyi járatot Nagykanizsán.

Bankok és takarékpénztárak a kapitalizmus kezdeti évtizedeiben

Az első pénzüzet Nagykanizsán alakult meg 1845-ben, fél évszázaddal később pedig már 24 pénzüzet és 8 szövetkezet működött Zala vármegyében. A tőkés gazdaság térnyerésének igazi tükré ez az alapítási hullám, és a bankok, takarékpénztárak elhelyezkedése egyben a székhely-településeknek a megye életében betöltött gazdasági súlyát is jelzi. A gazdasági szempontból minden tekintetben meghatározó szerepet játszó Nagykanizsán 1845. augusztus 2-án alakult meg a nagykanizsai takarékpénztár, mely az 1848 előtt Magyarországon létrejött 36 takarékpénztár egyike volt. Alapításának évében Ausztriában 8, Magyarországon 20 takarékpénztár működött. Az első „gründolási lázban”, mely kezdetét 1866-ra tehetjük (és az 1873-as pénzügyi válságig tartott), 562 új hitelintézet létesült az országban, döntő bizonyítékként a tőkés gazdaság rendkívül gyors kiteljesedésének. E szűk hét évben Zalában a meglévő mellett egy tucat új pénzüzet létesült, és ezek egynegyedét Nagykanizsán alapították.

Magyarországon a takarékpénztár volt a legelterjedtebb pénzüzeti forma, melynek legtömörebb jellemzését a Magyar Compass 1874. évfolyamában olvashatjuk: „Tekintettel azonban azon körülményre, hogy a takarékpénztárak csekélyebb alaptőkével bírnak, – alakulásuk legújabb időben az előlegezési üzletre nézve a pénzületi viszonyokban kevésbé jártas – és megtakarított filléreit ezen intézeteknél elhelyező közönség érdekében, nagyobb biztonság céljából – azon megszorítás alá esik, hogy az azoknál letett idegen pénzeket csakis az alább következő értékpapírokra, előlegezésekre vagy megvásárolhatóra fordíthatják, nevezetesen: Magyar vagy osztrák állami kötvények, – az állam által kamatbiztosítással ellátott vállalati papírok, – végül ilyen természetű elsőbbségi kötvények vagy záloglevelekre, melyek a budapesti vagy bécsi tőzsdén hatósági engedély alapján

állandóan jegyeztenek.” Tehát, miután a takarékpénztárak viszonylag kis alaptőkével rendelkeztek, csak az úgynevezett biztos ügyleteket engedélyezték számukra. Ezzel az intézkedéssel elsősorban a betétesek pénzt védtek, hiszen a takarékpénztár ügyfélköre, lehetősége, tőkéje miatt sokkal sebezhetőbb volt, mint a bank.

1845 és 1893 között a következő pénzüzetek jöttek létre Zala megyében (zárójelben az alapítás éve és az alap- vagy részvénytőke összege koronában, 1895-ben): Nagykanizsán öt pénzüzet működött, ezek a Nagykanizsai Takarékpénztár Rt. (1845, 60 ezer), a Nagykanizsai Kereskedelmi és Ipari Bank Rt. (1867, 200 ezer), a Dél-Zalai Takarékpénztár Rt. (1870, 100 ezer), a Nagykanizsai Bankegyesület (1873, 200 ezer), valamint az Osztrák-Magyar Bank Nagykanizsai Fiókja, mely 1879-ben létesült. Három pénzüzet alakult Zalaegerszegen,

A „Zalamegyei központi takarékpénztár”, Zalaegerszeg, 1916. (Képeslap, Göcseji Múzeum).

ezek a Zalaegerszegi Takarékpénztár Rt (1869, 200 ezer), a Zalamegyei Központi Takarékpénztár Rt. (1893, 80 ezer) és a Zalavármegyei Takarékpénztár Rt. (1893, 30 ezer). Két-két takarékpénztár alakult Csáktornyán – a Csáktornyai Takarékpénztár Rt. (1872, 40 ezer) és a Muraközi Takarékszövetkezet (1881, 40 ezer) –, Keszthelyen – a Keszthelyi Takarékpénztár Rt (1870, 45 ezer), és a Keszthely Vidéki Takarékpénztár Rt. (1894, 100 ezer) –, Sümegyen – a Sümegi Takarékpénztár (1869, 40 ezer), és a Sümegi Népbank (1873, 40 ezer) –, valamint Tapolcán – a Tapolcai Takarékpénztár Rt. (1869, 30 ezer), és a Balaton-melléki Takarékpénztár Rt. (1889, 60 ezer). Egy-egy takarékpénztárt hoztak létre Alsólendván (Alsólendvai Takarékpénztár, 1873, 40 ezer), Belatincon (Belatincon Vidéki Takarékpénztár, 1881, 35 ezer), Csabrendeken (Csbrendeki Takarékpénztár, 1873, 40 ezer), Kotoriban (Kotori Takarékpénztár Rt., 1892, 10,6 ezer), Letenyén (Letenyi Takarékpénztár Rt., 1892, 40 ezer), Perlakon (Alsó-Muraközi Takarékpénztár Rt., 1873, 50 ezer), és Zalaszentgróton (Zalaszentgrót és Vidéke Takarékpénztár Rt., 1884, 20 ezer). 1845 és 1893 között tehát megyénkben összesen 24 pénzüzet jött létre, összesen 1.500.600 Korona alaptőkével.

A pénzüzetek mellett ugyanebben az időszakban szövetkezetek is, alakultak. Ezekről megint idézzük a Magyar Compass: „Az alaptőke nem áll részvényekből, hanem kizárólag üzleti betétekből (részjegy vagy törzsbetétek) képződik és miután a szövetkezetek leginkább a tagok kölcsönös hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására alakulnak, azért a tiszta üzleti nyeresémet is vagy a tagok között egyenlő arányban leendő felosztására, vagy az üzleti betéti tőke emelésére, vagy végre részben emberbaráti célokra szokták felhasználni.” Ezek a szövetkezetek általában segélyező, önszegélyező, takarékos vagy előjegyzési szövetkezetek voltak, melyek csak ritkán küldtek be mérleget. Forrásainkban nyolc szövetkezet szerepel. Nagykanizsán három

szövetkezetet tartottak nyilván, a Nagykanizsai Segélyegylet Szövetkezetet (1876-1882), a Dél-Zalai Takarékpénztár Gyűjtő- és Önszegélyező Szövetkezetet (1876-1886, ez a szövetkezet a Dél-zalai Takarékpénztár Rt. szervezeti keretei között működött), és a Nagy-Kanizsai Tiszti Önszegélyező Szövetkezetet (1876-1896). Csáktornyan kettőről tudunk: a Muraközi Kisegítő Egyletről (1869-től) és a Muraközi Önszegélyező Egylet Szövetkezetéről (1870-1885). Egy-egy szövetkezet volt Balatonfüreden (Balatonfüredi Segélyegylet, mely 1875-ben alakult meg), Zalaegerszezen (Zala-Egerszegi Szövetkezet Önszegélyező Egylet 1876-1896 között működött), és Zalaszentgróton (Zala-szentgróti Szövetkezet Önszegélyező Egylet, 1879-1882).

Nagykanizsa kiemelt helyzetét nemcsak a pénzintézetek száma és a mérlegfőösszegek, valamint az alaptőke volumene mutatja, hanem az is, hogy 1876-ban a megyében befolyt összes kereseti adó több mint egyötödét Nagykanizsán fizették be.

Ipar

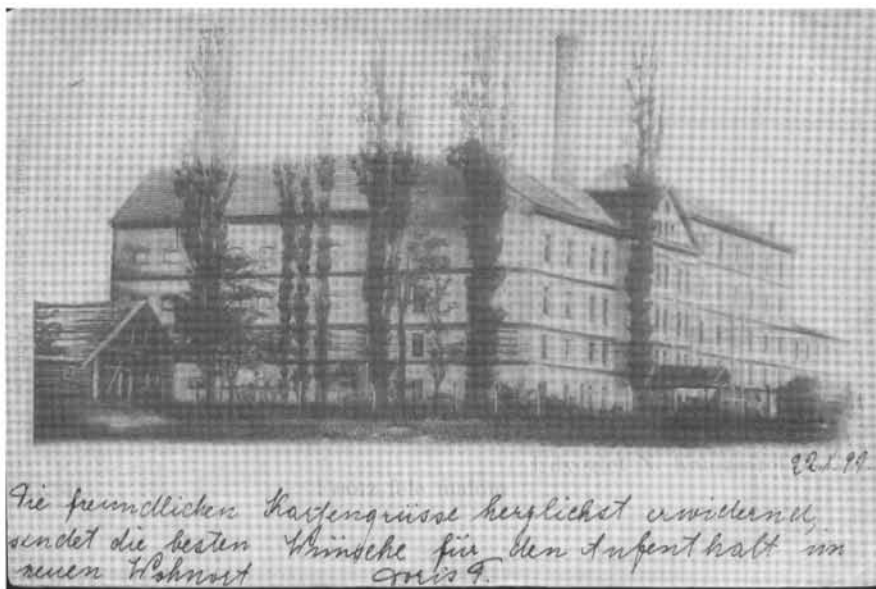
A közlekedés és a pénzintézeti szektor a kiegyezést követő évektől a századfordulóig – majd egy újabb fázisban az első világháborúig – óriási fejlődésen ment keresztül. Ugyanez a dinamizmus nem mutatkozott meg a hagyományosan agrárstruktúrájú Zala megye iparában. 1895-ben Zala megye területének 41 %-a az ezer holdon felüli nagygazdasághoz tartozott. Ez a birtokstruktúra jelentős hatással volt az iparfejlődésre, nagyobb súllyal jelent meg mellette a falvakhoz kötődő, az agárszektor kiegészítő elemét képező kisipar (pl. a falusi kovácsok, molnárok, szabók, cipészek, kőművesek, ácsok, és egyéb kisiparosok). Az iparosodást nehezítette a megye aprófalvas településszerkezete is. Zala megye – ahogy a Dél-Dunántúl is – továbbra is agrárjellegű vidék volt, iparszerkezetében szembetűnők maradtak a feudalizmusból átöröklött vonások.

Az iparstatisztikában a legtöbb termelőüzem a kő-, föld-, agyag- és üvegiparban volt, ugyanis ezekbe vették fel a téglagyárakat. E legfontosabb építőanyag-ipari ágazat üzeimei elsősorban a nyersanyag-lelőhelyek mellett alakultak ki. Többnyire kis gyárak voltak ezek, a termelés a helyben levő agyag- és homokgödörökben folyt. Zalában 1876-ban 44 téglagyárat tartottak nyilván.

Ezek skálája a kisebb tégláégetőktől a korszerű üzemekig terjedt. Üveggyártás megyénkben egyedül Vetyemben folyt. A fában gazdag Zalában egy gőzfűrész és két „közönséges fűrészmalom” állított elő metszett faanyagot. A bőrgyártást 11 kisebb-nagyobb vállalkozás képviselte. A malomipar az agrármegyékben mindig jelentősebb az átlagnál, és így volt ez Zalában is, ahol 595 közönséges malom mellett 31 géppel dolgozó gőzmalom örölt. Összesen 257 segéd és 98 tanonc szerepel az összeírásban, 102 férfi és 5 gyermekmunkás dolgozott a malomiparban, a munkások 23%-a dolgozott gőzmalomokban. Volt még Zalában 1 söripari üzem, egy idényszerűen működő szeszgyár, jó néhány gazdasági pálinkafőző, 4 ital (likőr, rum, ecet, ecetszesz) előállító üzem is. A vegyipar 15 olajmalom és 3 kisebb vállalat képviselte, melyek a szappan-, gyertya- és illatszergyártásban voltak érdekeltek. Két helyen égettek hamuzsirt, és 4 nyomdaipari üzem működött Zala megyében. Ezzel az iparstruktúrával „lépett” megyénk a kapitalizmusba.

A dél-dunántúli régió alacsony ipari színvonalának okát 1867-ben egy cikkét „Kadarkúti” néven szignáló szerző a közlekedési eszközök, a szakoktatás, a jogbiztonság és az egyesülési szabadság hiányában, az aránytalan adókban, valamint a helyes vámrendszer, valamint a kereskedelmi és a váltótörvény hiányában látta.

A majd három évtizeddel későbbi iparstatisztika már határozott előrelépést mutat, bár megyénket ekkor sem sorolhatjuk az iparosodottabbak közé. Zala iparstruktúrájának centruma a közlekedési és kereskedelmi csomópont szerepét betöltő Nagykanizsa volt. Itt működött – 1894-es adataink szerint – az 1893-ban gelsei Gutmann Vilmos indítványára létrehozott Kanizsa Serfőzde Rt. Alapításához nagyban hozzájárult, hogy a filoxeravész jelentős károkat okozott a szőlő- és bortermelőknek, akik ennek következtében nem tudták az

A Franz malom Nagykanizsán 1899-ben (Képeslap, Göcseji Múzeum).

igényelt mennyiséggel ellátni a piacot. A Dunántúl akkor legmodernebbnek számító, kezdetben 20 ezer hektoliter kapacitású gyárában 1895-ben indult meg a termelés. Szintén nagykanizsai telephelyű volt Franz Lajos 1894-es alapítású, 500 lóerős gőzmalma és villamosipari gyára, mely 600 munkást foglalkoztatott, alaptőkéje 200 ezer forint, őrlési kapacitása 120 ezer mázsa volt. Ugyancsak meghatározó volt a város és a környék gazdaságában az 1886-os alapítású Weiser Gépgyár. A mezőgazdasági gépgyár legismertebb terméke a „Perfecta” sorvetőgép és az amerikai rendszerű „Zala”-drill vetőgép volt. Keresettek voltak még egy- és kétvasú ekéi, melyek különböző kiállításokon több díjat is nyertek. A gyárnak volt érc- és vasöntődéje is. 1884-től működött a dél-zalai városban Blau M. és Fiai konyakgyára, melynek több magyarországi és külföldi kiállításon díjazott termékeit a hazai piacon kívül a Balkánra és Ausztriába is exportálták. „Összeköttetésben van vele a gőzerőre berendezett pálinkafőzde”. Ebben az inkább szeszipari üzemből 4.000 hektoliter bort, 3-4.000 hektoliter törkölyt, és 1.000 hektoliter seprűt égettek évente, mindezt 20-30 munkással. Létesítettek egy 20 munkást és 4-5 gépészt foglalkoztató „üveg-kupak gyárat” is, melynek kapacitása napi 50 ezer üveg volt, és ez a palackozóüzem a maga nemében első volt az országban.

Esztergályosműhely részlete a Weiser gépgyárban Nagykanizsán, 20. sz. eleje (Göcseji Múzeum).

Hirschel és Bachrach gép- és kazángyára a gőzmalomok gépeinek előállítására specializálta magát. Az összeírások említik még Stern I. M. téglagyárát, valamint a dongát gyártó Guttmann S. H. céget, mely ebben az időben az ország legnagyobb ilyen terméket előállító vállalata volt. Sok termékét exportálta Nyugat-Európába, elsősorban fűrészelt és hasított tölgyfát. Itt működött még Bettlheim S. W. és fiai szalmatok-gyára is, mely 1894-ben másfélmillió ilyen terméket állított elő. Sartory Oszkár 1878-ban Nagykanizsán létesült építőanyag- és cementárugyára, Miskolcon és Tapolcán már leányvállalatokat, telepet is működtetett.

Nagykanizsa üzemein kívül Kotori telephellyel működött az Újlaky-Hirschler és fiai cég fűrészüzeme, melyben 2-300 munkással éjjelnappal folyt a termelés. Keszthelyen Reischl Vencel 3.230 hektoliter kapacitású sörgyára, Sümegen Eitner Zsigmond Ausztriába és Szerbiába is exportáló börgyára, Pacsán Böhm Zsigmond, Csömödéren Bóna György malomvállalata, valamint a sümegi Epstein, Steiner és Társa sümegi cég mész- és téglagyára, illetve Epstein Vilmosnak Ausztriába és Svájcba is exportáló faszéntermelése jelentette ekkor a zalai ipart. A szesz- és ecetgyárak közül Schmidt Emil Anna-majori szeszgyárában, Hochsinger M. és fiai csáktornyai ecetgyárában és gróf Deym Nándor lesencetomaji konyakgyárában folyt termelés.

1898-ban 28 gyár volt már a megyében, ebből 10 az élelmiszeriparban, 1 a bőriparban, 3 a faiparban, 9 a kő-, föld-, és agyagiparban, 2 a villamos iparban, 1 a gépiparban és 2 a vas-és fémiparban termelt. (A régió 104 gyára közül 43 Pécssett és Baranya megyében, 25 Somogy és 8 Tolna megyében volt.) A vas- és fémiparban a nagykanizsai Mercur-gyár 1906-ban 110, 1910-

ben 147 munkást alkalmazott, a termelési értéke 1906-ban elérte a 210 000 koronát. 1914-ben már szekér- és autombiltengelyeket, katonai járművek részére tengelypuskákat, ezen kívül szecskavágókat, szőlősajtolókat és zúzókat is gyártott. A gépiparnak a régióban jegyzett öt gyártelepéből is kiemelkedik az – előbbieken már említett – nagykanizsai Weiser- gépgyár, mely 45 féle terméket állított elő, közte teljes malomberendezéseket, csatornázási vasöntvényeket, sőt a kisipar részére még agyagfúró berendezéseket is. A villamos iparban már a 19. század végén jelentőssé vált az 1893-ban létesült csáktornyai villanytelep és gőzmalom, és az egy évvel később megalakuló – szintén említett – Franz Lajos és Fiai nagykanizsai gőzmalom- és villamostelep vállalata. Itt jegyezzük meg, hogy a megyeszékhely Zalaegerszeg „elektromos műve” 1906-ban jött létre. Ebben az évben a téglagyárak közül egy már részvénytársasági formában működött Nagykanizsán. A divat hozta létre szintén a dél-zalai városban létesült nádszövőgyárat. Először említik a muravidi Muraközi Kosár- és Fonott Bútoripari Rt-t, ez

a cég a háziiparból „fejlődött részvénytársasággá”. Az élelmiszeriparban 2 gőzmalmot (1906) említenek a statisztikák, továbbá azt, hogy az ágazatban 573 munkást foglalkoztattak ekkor. Az egyre izmosodó vendéglátó iparban a dél-dunántúli régióban öt nagyvállalatot tüntettek fel, ebből három Zalában: Nagykanizsán, Zalaegerszegen és Csáktornyan működő vendéglő vagy szálloda volt.

1910-ben a gyáripari és üzemi statisztika 62 főüzemet, 9 melléküzemet tüntetett fel, ebből a motort használó ipartelepek száma 39 volt. Az alkalmazott motorok száma 66 volt, ebben az időben ezek összlóereje 3.225. Vízikereket vagy vízturbinát 1 üzem alkalmazott, ennek teljesítménye 32 lóerő volt, ez az üzem egyedüli volt a régióban. A négy dunántúli megye rangsorát végig Baranya megye és Pécs vezette, a második Zala, majd Somogy és a negyedik helyen Tolna megye következett. Az első világháború előtti utolsó adatunk 1913-ból származik, ekkor Dél-Dunántúl négy megyéjében 58 részvénytársaság szerepelt a statisztikákban, ezek közül Zala megyében 15 működött. Egy-egy a vas-, a fém-, és a gépiparban, a villamosiparban, a nyomdaiparban, a vendéglátó- és szolgáltatóiparban, kettő a fonó- és szövőiparban, négy a kő-, a föld-, és az agyagiparban, és öt az élelmiszeriparban.

Zala megye iparstruktúrája tehát nemcsak önmagához képest fejlődött, az esetek többségében a jobban iparosodott Pécs-baranyai térség mögött második helyen állt a régióban. Iparfejlődését meghatározta, hogy főleg élelmiszeripar és a nagybirtokhoz kapcsolódó ipar alakult ki a megyében. Jelentőségével egy település, Nagykanizsa emelkedett ki minden tekintetben, mely nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi fejlődés élén is állt a megyében.

1920-szal lezárult egy szakasz a megye gazdaságának történetében. A trianoni békeszerződésben a megye egy részét a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (1929-től Jugoszlávia) csatolták, és ez új helyzetet teremtett, hiszen Nagykanizsa elvesztette piackörzetének jelentős részét, a vasúthálózat torzóvá vált, új szerepkörrel, a határmentiséggel kellett megismerkednie, a gyorsan növekvő – addig még soha nem tapasztalt – infláció pedig egyre súlyosabban hatott a gazdaság minden szektorában. A menekültáradat tovább élte a szociális feszültséget, s mindez – a forradalmak amúgy is nyugtalanító, létbiztonságot nem jelentő időszak után – egyre súlyosabb gondokat eredményezett.

*A Zalaegerszegi Iparművek R.T. téglaágyára, Zalaszentgrót, 20. század eleje
(Képeslap, Göcseji Múzeum).*

Középiparfejlesztések, városfejlődés Zalában 1850-1945 között

Zala megye tárgyalt korszakunkban az ország egyik legnagyobb megyéje volt, jóval nagyobb területet foglalt magába, mint ma. Az itt kialakult települések fejlődése a történelem eseményein kívül nagymértékben függött azok földrajzi helyzetétől. Ez meghatározhatta piaci vonzáskörzetüket, a közigazgatásban betöltött helyüket (megyeszékhely, járási székhely), iparosodottságukat, a kulturális intézmények számát, és sok egyéb tényezőt is.

Fényes Elek földrajztudós 1851-ben megjelent geográfiai szótárában Zala megye területén a mezővárosok mellett városnak nevezi Kanizsát, Zalaegerszeget és Keszthelyt. Csáktornya nem szerepelt munkájában, mert művének megjelenésekor nem tartozott Zalához. Részletesen nem szólunk most azokról a jelentős, akkor még zalai mezővárosokról, mint pl. Sümeg és Tapolca. Előbbi korábban a veszprémi püspök egyik székhelye (illetve lakóhelye) volt, Tapolca pedig, akárcsak Keszthely, később nagyközség lett, s szőlőtermesztése, élénk kereskedelme és vasútállomása miatt jelentős városi funkciói voltak. Csak megemlítjük az 1861-től ismét zalaiává váló kereskedelmi, közigazgatási, kulturális centrumot, Csáktornyát. A Zrínyiek egykori birtoka a polgári korban nagyközség, különösen tanítóképző intézetével gyakorolt jelentős hatást környezetére. A városfejlődés felso- rakoztatott, általános vonásai az említetteken kívül még jellemzőek lehetnek Alsólendva, Muraszombat, Zalaszentgrót mezővárosokra is.

Zala megye mai határain belül a 19. század második felében csupán két városról beszélhetünk. Nagykanizsa 1873-tól, Zalaegerszeg 1885-től rendezett tanácsú város. Keszthely nagyközség, ám igaz Reischl városbíró

Nagykanizsa, Deák tér 1865-ben, F. Völcker klagenfurti fényképész felvétele (Thúry György Múzeum).

unokájának megfogalmazása, miszerint a közigazgatási reform az egykori mezővárost nagyközséggé „deklassálta” ugyan, de nagyapja „működési köre meghaladta egy nagyobb és fontosabb megyei város polgármesterének tevékenységi körét.” Keszthely lakóinak száma 1785-ben 3.590 volt, s ezzel Délnyugat-Dunántúl egyik legjelentősebb településének számított. 700 fővel több lakosa volt, mint Zalaegerszegnek, s 1.400-zal több, mint Kaposvárnak, csak Nagykanizsa lakosainak száma előzte meg, 267 fővel. 1869-ben azonban az előbb említett települések közül már Keszthelyen éltek a legkevesebben. Ennek oka többek között az, hogy a 19. század második felében azok a városok tudtak gyorsabban fejlődni, melyeket a kiépített vasúti pályák érintettek, vagy a különböző jellegű gazdasági területek csomópontjain feküdtek. 1850-1890 között öt dunántúli város, Pécs, Szombathely, Kaposvár, Nagykanizsa és Zalaegerszeg lakossága megkétszereződött, ezek a dinamikusan fejlődő városok közé tartoztak. E városok kulturális fejlődését a már meglévő intézmények, középületek segítették, s a kulturált igényesség serkentette az infrastruktúra fejlődését is. Ez tette lehetővé, hogy egy olyan kis város, mint Keszthely, kulturális központtá válhatott, s fejlődhetett. A nevezetesebb magyarországi gyógyfürdők között a századelőn Keszthely nyaralóhelyként még nem volt az első között. A Balaton című újság 1911-es számvetése szerint Herkulesfürdőn 6.652 fő, Siófokon 12.116 fő, Füreden 3.008 fő, Keszthelyen pedig alig több, csupán 3.058 fő töltött legalább egy hetet. Itt érdemes röviden szólni az akkor még Zalához tartozó Balatonfüred egykori mezővárosról, Fényes Elek szerint faluról, mely már a 18. században népszerűvé vált savanyúvizéről. 1748-ban emelték itt az első vendégfogadót és egy kis fürdőházat. 1866-ban, számos telek kimérése után egyre több nyaraló, villa épült, elkészült az ún. gyógytér, a színház, a fedett kutak, a híres parti sétány, sok vendégfogadó, szálláshely. 1893-ra az első építési folyamat lezárult, majd 1895-ben a veszprémi káptalantól vásárolt 13 holdnyi terület egy részén újabb építkezések kezdődtek.

Az 1850-60-as évek városrendezési törekvései, rendelkezései elsősorban a városok tisztaságának megőrzését, a betegségek, a tűzvészek elleni védekezést, a közbiztonság megőrzését tartották feladatuknak. A települések nagy részén építési szabályokat hoztak, majd városszépítő egyletek alakultak, az előbb felsoroltak mellett már figyelmet fordítottak a parkosítására, az utak javítására, a fedetlen vízelvezető árkok csatornákká alakítására stb.

Bár az Osztrák-Magyar Monarchia számunkra kedvezőtlen vámtarifái akadályozták a tőkés nagyipar fejlődését, s ezzel az urbánus településrendszer kialakulását, a kiegyezést követően valamelyest mégis megelénkült az ipari tevékenység. Megyénkben ez főként a vasúti csomóponttal bíró Nagykanizsát jellemezte. Településeink jelentős részének külső képe – az urbanizációs folyamat meggyorsulásának ellenére – ekkor még meglehetősen falusias, jellege túlnyomóan mezőgazdasági maradt. Ezt mutatják az épületekre és lakásokra vonatkozó adatok, melyek szerint nagyon kevés emeletes ház épült az országban. 1869-ben mindössze 37 ezer emeleti lakás volt, 1890-ben pedig 66 ezer, vagyis az összes lakásnak alig 2 %-a, ennek is több mint fele a fővárosban volt.

Az ország más-más részein a városiasodás különböző tempóban folyt, de általános tendenciák megfigyelhetők. A dunántúli kisvárosok a 19. század végén is sokat megőriztek a 18-19. században kialakult városképből. A század végére a régi, nagy vásárterek modern értelemben vett városközpontokká alakultak. A piacok, vásárok mellett egyre nagyobb szerepe lett az üzleteknek, a századfordulón a házfalakon, vagy önmagukban is, az iparosok cégerei mellett megjelentek a kereskedelmi célú hirdetőtáblák. A legtöbb városban emeletes házak, középületek, villák nőttek az egyszerű, sokszor földszintes házak helyén. A kereskedők házai, ahol boltjuk, raktárjuk, és lakásuk is volt, megszabták településeink arculatát. A kisebb helyeken, így pl. Zalaszentgróton, ez a városias arculat csupán a főutcára korlátozódott. A múlt század végén a városokban már elkészültek a korszerű építési szabályzatok, övezetbeosztások – környezetvédelmi és egyben urbanizációs célkitűzéseket szolgálva.

Az egyre szaporodó utcák, terek az 1850-es évek végétől új neveket kaptak. Kezdetben az utak neveit az útirányról (pl. Körmentői utca, Tapolcai utca), elfoglalt helyzetükről (pl. Váralja), az ott lakó iparosokról (pl. Bábos, Csapó), keletkezésük idejéről (pl. Új, Újváros), tulajdonosaikról (pl. Péterdomb) kapták, majd 1860 körül szokássá vált, hogy a főtereket, főutcákat neves történelmi személyiségekről, majd később élő politikusokról nevezték el. Zalaegerszegen 1859-ben a Fő tér Kazinczy tér lett, Keszthelyen 1880-ban a Szentháromság térnek is nevezett Főtér Andrassy Gyula nevet kapta meg.

A kiegyezés után helyreállott alkotmányosság segítette a politikai élet megelevenedését, az építészek így egyre több feladatot kaptak, hogy megteremtsék a politikai élet és közigazgatás színtereit. Zalában is bővítették a megyeházát, építettek több városházát, különféle hivatali épületeket. A templomépítés is új lendületet kapott ekkor, főként protestáns és zsidó templomok épültek, különféle neo és eklektikus stílusban. Az új középületeknek a városkép alakításában mindenkor reprezentatív szerepük volt, különösen a templomoknak, távolról feltűnő tornyaikkal.

A szállodák a városközpontokba kerültek. Ezek voltak a társadalmi élet központjai, díszes nagytermeikben bálakat, színházi előadásokat tartottak, itt találkoztak a városi hivatalnokok és az értelmiségiek. 1883-ban, mikor Gorovcsin György kávésvétele átvette az Amazon kávéházat, így írt: „áldozatok árán fényesen berendeztem, hogy Keszthely város közönségének oly gyűlhelyet teremtsék, ahol üres óráit kellemesen eltöltheti.” Mindemellett egyházi, egyesületi, társulati kultúrházak, kaszinók is épültek. Szintén a városok központjaiban emelték a legreprezentatívabb épületeket, a biztosítótársaságok, pénzintézetek székházait. Rendszerint távolabb épültek a lakotatók és a kórházak. Új épületek készültek oktatási célokra, elemi, polgári, ipari iskolák, gimnáziumok. A századvégén épült gimnáziumok általában az olasz- reneszánsz formavilágához kötődtek.

Korszakunkban előbb a késői klasszicizmus stílusa volt a jellemző, majd 1860 és 1870 között a romantikus épületek sora következett. Az építészet uralkodó stílusa azonban a historizáló eklektika, mely már az 1850-es évektől kezdve megjelent. A történelmi formák gazdag tárházát alkalmazó stílust meghihlette a gótika – melynek már a romantika is hódolt – a mór stílus, a reneszánsz és a barokk. Az építészek e stílusok elemeit felhasználva tervezték

Csáktornya a múlt századfordulón (képeslap, Göcseji Múzeum).

eklektikus homlokzatú épületeiket. Sok tehetséges építész e házak tervezése során felhasználta a modern építőipari technika lehetőségeit (öntöttvas-, később betontechnikák, a nagy feszítávolságok építését is lehetővé tevő vasszerkezetek). Az eklektika a századfordulóra a funkcionalista építészeti stílus kialakulásával szükségképpen meghaladottá vált. A századelőn néhány merészebb szellemű építész a szecesszió divatjának hódolt, egyedi, sajátos stílust kialakítva. Városainkban a szecesszió anyagi erő hiányában, s az itt élők konzervatív ízlése miatt kevésbé hatott. Nagykanizsán a központban ugyan ma is áll néhány jelentős épület, Keszthelyen azonban már lebontották az Uránia Mozit, míg Zalaegerszegen inkább csak néhány polgárház vakolatdíszsein figyelhető meg e stílus hatása.

A városiasodás legfontosabb mutatója nem a régi városszerkezet átalakítása, hanem a városi életmódot lehetővé tevő közszolgáltatások fejlődése volt, így a közművesítés, csatornázás, közvilágítás, utak építése. Nagyon sok vidéki városban ezek csak részben valósulhattak meg. Amíg a vas megyei székhelyen 1896-1900 között kiépült a város vízvezeték- és csatornahálózat, Nagykanizsán és Keszthelyen is korszerű megoldások születtek, addig Zalaegerszegen erre fél évszázadot kellett várni.

A városfejlődés fontos állomása volt a villanyvilágítás megjelenése. A villanytelepek, mint az ipartelepek általában, szintén nem a központokban épültek. Magyarországon elsőként Temesvárott vezették be a villanyt 1884-ben, Nagykanizsán 1892-ben, Budapesten csak 1893-ban. Zalaegerszegen 1906-ban, Keszthelyen pedig 1907-ben került erre sor.

Az első világháború és az azt követő események, az Osztrák-Magyar Monarchiából való kiválás, a határok megváltozása, az egész világot megrázó gazdasági válságok sorozata rendkívüli módon lefékezte a magyar gazdaság fejlődését is. A trianoni békeszerződés következtében hazánk elvesztette nyersanyag-

lelőhelyeinek nagy részét, a lecsökkent ipari kereslet nélkül sokan munka nélkül maradtak. A városi népesség száma 1910 és 1941 között – az intenzíven növekedő fővárost leszámítva – lényegesen kisebb mértékben nőtt, mint az előző évtizedekben. Az első világháború alatt és után szinte teljesen szüneteltek az építkezések. Ennek következtében, s a nagyszámú menekült lakáshiány alakult ki, így e kor építészetének legfőbb feladata a lakásépítés volt. Ezt elősegítendő 1921-ben törvényben biztosították állami hozzájárulást kislakások építésére, s a lakásépítést különféle adókedvezmények révén próbálták előmozdítani.

Tapolca főtere a múlt századfordulón (képeslap, Göcseji Múzeum).

A húszas évek magyarországi építészetében a világháborút megelőző hazai formatórekvécsek és az egyetemes építészet hatásai is megtalálhatók. A székely és magyar népi építészet elemeit is feldolgozó század eleji építészet hatása mellett az eklektikán belül – a román és gótikus mellett – a barokk jegyek alkalmazása a leggyakoribb (ilyenekkel épült Keszthelyen a Balatoni Múzeum, Zalaegerszegen a megyeháza és a plébánia emeletráépítése, valamint a ferences templom és kolostor). Néhány alkotás tisztultabb architektúrája az építészeti szemléletváltás hatását tükrözi, és a megbízók egy része is már új stílus híve volt. (Pl. Nagykanizsán Szeghalmy Bálint magyaros templomterve helyett egy modern vonalvezetésű, az ún. római iskola stílusában tervezett, árkádos bejáratú épület nyerte el az evangélikus megbízók tetszését, Keszthelyen a Jobs szanatórium kockaház formát idézett.)

A várostervezők folytatták a múlt században megkezdett munkát, az ő révükön a húszas évek eklektikus szellemű építésze folytatta a megkezdett léptékváltást. Ez a 19. században a régi, földszintes házsorok felszámolását jelentette, míg most az egyemeletes épületeket esetenként kétemeletessé alakították. A természetes vízfolyásokat betemették, csatornák épültek, ha nem is minden településen azonos színvonalon. Eltűntek a sáros utcák, főként a városközpontokban aszfaltoztak. A városok központjából félreeső helyekre kerültek a piac és vásárterek. A városképhez már nemcsak a konflisok, hanem a bérautósok állomásai is hozzátartoztak, s megindult a buszközlekedés is.

Az első világháború után nagyon sok település – s nemcsak a városok – elkészítették a hősi halált halt katonák emlékművét, emléktábláját. Trianon után az ország nagy részének elvesztése felett érzett fájdalom és a lehetséges visszaszerzés reménye a magyar államiság és történelem mitológiai jelképeinek felállítását eredményezte (Turul-

szobrok, koronás címert, „Nagy-Magyarországot” ábrázoló virágkompozíciók, országzászlók stb.).

1930 körül kezdtek elterjedni az új építészet díszítés nélküli formái. Tervezőik jó arányokkal, a helyesen hangsúlyozott anyagszerűséggel akarták elérni a külső tetszetőséget és a belső korszerűséget.

A városok központjában épülő bérházak a polgárság igényeit elégítették ki, a szegényebb rétegekhez tartozók udvari bérlakásokban, kisebb házakban lakhattak, néha telepszerűen elrendezett szociális lakásokban. A várost magot kisvárosi övezet vette körül, zárt soros földszintes házakkal vagy villatelepekkel, főként az előbbieken kisipari műhelyekkel, kis boltokkal, majd általában falusias övezet következett. Sok zalai települést szőlőhegyek vettek körül, gazdasági épületekkel, prэшázakkal, melyeket olykor lakóházaként is használtak. Az egykori belső letelek, rétek területét fokozatosan elfoglalták a kisebb-nagyobb üzemek, pályaudvarok, raktárak, malmok, gyárak, javítóműhelyek.

Az 1941. évi népszámlálás Nagykanizsára, Zalaegerszegrre és Keszthelyre vonatkozó lakásadatai:

	Nagykanizsa	Zalaegerszeg	Keszthely
Lakók száma	30.792	13.967	11.987
Lakások száma	5.995	3.546	3.398
Konyha nélküli egyszobás lakás	665	342	291
Egyszobás lakás konyhával	2.774	1.620	1.534
Konyha nélküli kétszobás lakás	34	32	26
Kétszobás lakás konyhával	1.546	892	926
Háromszobás lakás	628	379	360
Négyoszobás lakás	228	153	173
Ötszobás lakás	107	97	94
Vízvezetéssel ellátott lakás	1.241	559	1.690
Villannyal ellátott lakás	3.982	2.057	3.525
Lakóházak összesen	4.035	2.284	2.171
Földszintes lakóház	3.860	2.193	1.973
Emeletes lakóház	175	91	198

Kiolvasható ebből, hogy a lakások felszereltségét tekintve a megyeszékhely lemaradt, főként a csatornázás és a vízvezeték hiányzott nagyon. Mindemellett Keszthelyen kétszer annyi emeletes lakóház volt, mint Zalaegerszegen, amely a három város közül így a legfejletlenebbnek mutatkozott.

Középítkezések, városfejlődés Zalaegerszegen 1850-1945 között

Zalaegerszeg mezőváros török kori vára Nagykanizsa eleste után stratégiai fontosságra tett szert, és alkalmas volt arra is, hogy megyegyűléseket tartsanak falai között. Később a város megőrizte megyeszékhely funkcióját, majd amikor 1730-1732 között – Franz Allio tervei alapján – felépült a barokk megyeháza, végképp itt állandósult a megye székhelye, és a város gyarapodni kezdett. 1777-ig a veszprémi, utána a szombathelyi püspök birtoka volt, s közjogi állását tekintve nem sokban különbözött a jobbágyfalvaktól. A hivatalnokok megjelenésével azonban nőtt a kereskedők, iparosok száma is, új házak épültek, jelentős egyházi építkezések kezdődtek. Bíró Márton veszprémi püspök felépíttette a Mária Magdolna plébániatemplomot, és a megerősödő céhek is emeltek két kápolnát.

A város tulajdonképpen a két, országútként szolgáló főutcából állott. A nyugat-kelet irányú Körmenyi (ma Rákóczi), és a Kanizsa felől érkező Fehérképi utca (ma Kossuth Lajos) találkozásánál épült fel 1750 és 1760 között a kéttornyú plébániatemplom. A keskenyen elnyúló település formája egy hatalmas L betűhöz hasonlított. A két, ritkán beépített utcából alig néhány, falusias mellékutca ágazott ki. Vásárok tartására hetente kétszer a templomtér előtti kiöblösödés szolgált. Itt állott a püspöki fogadó, vele szemben az egyemeletes városháza, a királyi postahivatal, jóval hátrébb, az egykori végvár helyén a vármegyeháza épülete – pincéjében börtönnel, udvarában kápolnával a rabok számára.

Az 1865-ben átépített városháza romantikus pártázattal 1898 előtt (Göcseji Múzeum).

A városban a 19. század elején még nagyon sok volt a fából épült, zsúppal fedett, kemencés épület, melyeket a lakók gondatlansága miatt többször pusztított a tűzvész. 1826-ban két forró nyári napon a központ kivételével szinte az egész város leégett, 273 lakóház, 363 gazdasági épület semmisült meg. Póka Antal vármegyei földmérő a város felkérésére egy, ma a Zala Megyei Levéltárban őrzött térképen megörökítette a tűzvész pusztításait, a leégett és megmaradt házakat más-más színnel jelölve. Mintegy 25 utcát tüntetett föl, kijelölve a nyitandó új utcákat is. Ezt a térképet tekinthetjük a város első rendezési tervének.

Ettől fogva komolyabban vették a tűzvédelmi előírásokat. Az 1839-ben hozott rendelkezés kötelezte a város lakóit, hogy házaikat nád vagy zsúpszalma helyett zsinddal, de legalább deszkával fedjék, a gabona tárolására a lakóházaktól megfelelő távolságra építsenek pajtát, a konyhákat építsék kéményesre az akkor általános, ún. füstös konyha helyett. A rendeletet be nem tartókat börtönbüntetéssel fenyegették meg.

Fényes Elek 1851-ben így mutatta be Zalaegerszegt: „ékességére szolgálnak a roppant vármegyeháza és kath. kéttornyú temploma. Lakja 4.000 lakos, kik 500 hébert kivéve r. katolikusok, s főleg gazdasázból, aztán mesterségekből táplálják magokat. Tágas határának egy része homokos ugyan, de termékeny; szőlőhegye jó asztali bort ad; nagy erdeje pedig főleg tölgyes. ...9 országos vásárt tart.”

A mezőváros vezetői ekkortájt több, településük fejlesztését célzó intézkedést tettek. Javaslatokat készítettek új utcák nyitására, fásításra, az utak burkolására, gondoskodtak arról, hogy megfelelő számú olajlámpás világítson. 1858-ban

bekerítették a megyeház előtti sétateret. Ugyanebben az évben szépművészeti bizottságot hoztak létre, melynek fő célja lakóhelyük szépítése és csinosítása volt. Bejárták a várost, jegyzőkönyvbe foglalták a tapasztalt hibákat. Főként a tisztaság és a szennyvíz elvezetésének hiányára hívták fel a figyelmet. A gondok orvoslása a későbbiekben is nehézséget okozott a város vezetőinek. 1866-ban Zalaegerszeg építészeti bizottsága 18 pontba foglalt építési rendszabályt fogadott el. Ugyanekkor a Vasárnapi Újság dicsérően szólt a településről: „A mi Egerszegnek mindinkább városias szint ad, az közintézetek folytonos emelkedésében és szaporodásában je-lentkezik. Nemcsak hogy a város rendes postahivatallal, jó vendégfogadóval s két gyógyszerházzal bír, a mi a civilizatio legelső kellei közé tartozik, – hanem a társadalmi élet is szükségét érzi itt egy állandó központnak, melyet az egerszegiek egy jól rendezett kaszinóban bírnak; a humanistikus intézetek sorát pedig már megnyitották egy célszerűen fölszerelt kórház felállításával.”

Ennek ellenére az 1871-es községi törvény megszületésekor Zalaegerszeg nagyközségként alakult meg, mert nem tudta vállalni a rendezett tanácsú városra háruló költségeket. A vasútépítések korai időszakában vasútvonalat sem tudott kiharcolni magának, ezért fejlődése megakadt, középítkezések alig történtek – ezek egyike a közegészségügyi szempontból is fontos vágóhid építése 1873-ban. Nem csoda, ha a dinamikusan fejlődő Nagykanizsa időközben másodszor vetette fel a kérdést: jogosan megyeszékhely-e Zalaegerszeg?

A kiegyezés után a felelős kormány működésével kellett összehangolni a megye intézményét. A rendezéssel kapcsolatos törvényjavaslatok előkészítése, és az 1876. évi 36. tc. meghozatala előtti időkben Nagykanizsa egy emlékiratban – országgyűlési képviselője, a törvényelőkészítő bizottság elnöke, Csengery Antal közbenjárásában bízva – kérte, hogy törvényszéke továbbra is megmaradjon, sőt azt is, hogy az országgyűlés Zala vármegye székhelyét Kanizsára helyezze át. Az előterjesztésről Egerszeg csak a napi sajtóból értesült, válaszul hasonló emlékiratot készített, védve állásait. A Nagykanizsán kiadott Zalai Közlönyben 1874 elején megjelent újságcikk írója bizonyára kissé túlzott, mikor Kanizsa városát „világjelentőségű” vasúti csomópontja miatt csaknem Budapest külvárosának te-kintette. Elvihetik-e a törvényszéket – kérdezi – egy „jelentéktelen” helyre, hiszen „Zala-Egerszeg társadalmi életének elmaradott-sága, ipar és kereskedelmének hiánya, hozzáférhe-tetlensége miatt Nagykanizsával nem mérkőzhetik. A városnak polgári eleme hiányzik, a tisztviselők kivételével magasb haladási törekvéssel nem bír, a tisztviselői kar pedig tőle izoláltan él, hol a népnevelés előhaladása még a hely anyagi erejéhez mérten sem fejlesztetik. ...közlekedés nincs, vagy ami a másfél órányira levő Szent-Iván vasútállomástól csak életveszéllyel van, csak a nagy böjt folytatása, hol csak két rozzant szálloda van és a nagy közgyűlés idején 1/10 részben összegyűlt vármegye nem kaphat bennök helyet...”

Pedig az ily módon bemutatott „szomszédvárban” 1873-ban már megtervezették a polgári iskola és kereskedelmi intézet saját otthonát, ami 1875-ben fel is épült, az idők során több oktatási intézménynek is helyet adva. (Ma az Ady Endre utcai épületben irodák találhatóak.) Valószínűleg 1866 után épülhetett romantikus stílusban emelt második szállodája, a Zöldfa, a későbbi Korona szálló is a Kazinczy téren.

Úgy látszik, a megyei birtokosok mégis ragaszkodtak a „jelentéktelen” Egerszeghez. Sokuknak a rossz, poros országutakon is könnyebben elérhető volt,

mint vasúton Kanizsa. A „százados szokás”, a hely szelleme is vonzotta az ide utazókat. Ezt igazolhatja, hogy Zala vármegye elsőként állított szobrot Deák Ferenc emlékére 1879-ben. Az egykori vármegyeház előtt magasodik most is a város első világi témájú köztéri szobra, Vay Miklós (1828-1886), a bécsi akadémián tanult neves szobrász műve. Bécsben öntötték bronzból, az elkészítéséhez szükséges tizennégyezer forint nagy részét közadakozásból teremtték elő. A szépen parkosított teret 1888-ban Deák Ferencről nevezték el.

Egerszeg 1885-ben rendezett tanácsú várossá alakult. Egy évvel korábban Kovács Károly, a népszerű ügyvéd győzte meg a városatyákat arról, mennyire fontos, hogy a városi közigazgatás szakképzett emberek kezébe kerüljön, segítve abban, hogy a megyeszékhely meginduljon végre a városiasodás útján. A megyei törvényhatóságához írott kérvényében így jellemezte lakóhelyét: „Zala Egerszeg a megye székhelye, abban értelmiségi köz-tudomásulag igen szép számmal van képviselve, s a közigazgatási, törvényszéki és járásbírósi tisztviselőkön kívül van 20 tanító, 6 orvos, 25 ügyvéd, 2 gyógyszerész, 74 kereskedő stb, négy osztályos elemi iskola, egy 6 osztályú polgári iskola, ...mellette... műasztalos tanműhely. ...községünk... beltelkekben 349 holdat és 49 ölet, összesen 4.929 holdat és 586 ölet tesz ki, mely 6.434 lakost s beltelkeiben 618 házat számlál.”

Az 1885. május 13-án megválasztott új tisztikar és polgármestere, Kovács Károly nagy lendülettel látott munkához. Rögtön építkezésekbe kezdtek, de nem számolva a város teherbíró képességével, óriási adósságokat halmoztak fel, évtizedek múltán is érezhető következményekkel. Ennek ellenére az első polgármestert városépítő és fejlesztő tevékenysége mégis jelentős személyiséggé tette.

Első és legjelentősebb vállalkozásuk a laktanya felépítése volt. 1885-ben helyezték Zalaegerszegre a pápai 7. honvéd huszárezred II. osztályának egy századát. Szállásukat és a lovak istállóit Hagymássy Gyula helyi műépítész

Vay Miklós 1876-ban állított Deák szobrát körülvevő városi park 1916-ban (Képeslap, Göcseji Múzeum).

tervei szerint Pick Henrik vállalkozó építette Ola városrészben. 1889-ben már – újabb kölcsönök fölvételével – kénytelenek voltak a laktanyát kibővíteni, hogy a honvédség igényei szerint egy egész osztály huszár állomásozhasson itt. Raktár és fedett lovarda is épült, Pick Henrik és Gráner Géza vállalkozók munkájaként.

Még 1885-ben felépült a városi kórház, azon a telken, amelyet 1879-ben a város ingyen kapott a megyétől. A tervezésre a megbízást Hagymássy Gyula építész kapta. 1908-ban a kórházat 60 elmebeteg befogadására alkalmas osztállyal bővítették. Az 1920-as években főépületét megnagyobbították, s a Baross-ligeti vendéglőt is belgyógyászati osztállyá alakították át.

1886-ban már új utcát nyitottak, a Fehérkép (ma Kossuth) utcáról a Pap (ma Bíró Márton) utcára (ma Petőfi utca). 1887-ben a járdákat téglaszegéllyel és kavicsburkolattal, az átjárókat téglával borították, s ahol lehetett fedett csatornát, máshol nyílt csatornákat készítettek. Hogy a sok építkezést gazdaságossá tegyék, a város korszerű téglalehető körkemencét építtetett 1888-ban, melyben napi hat-nyolcezer téglát tudtak égetni.

A következő évben végre megkezdődött a régóta óhajtott, hiányával a város fejlődésének gátat vető Ukk–Csáktornya vasútvonal és a vasútállomás építése, a Magyar Államvasutak közreműködésével. A város nagy áldozatot hozott az ehhez szükséges 110 ezer forintos kölcsön felvételével. A vasutat 1890-ben avatták fel Baross Gábor kereskedelmi miniszter részvételével. Látogatása emlé-kére kapta nevét a vasútállomás melletti, 1899-ben Schilhan József kaposvári műkertész által tervezett díszkert. A Baross-liget (ma Dózsa-liget) a város második, sétára és szórakozásra alkalmas parkja volt, ahova pár év múlva vendéglőt is építettek.

1889-ben kötött szerződést Zalaegerszeg a pénzügyminisz-tériummal, hogy székházat épít számára. A tervezésre és a munkálatok felügyeletére Schadl János építész, a keszthelyi gazdasági akadémia tanárát kérték fel, aki a századforduló körül több megbízást is kapott a városban. A pénzügyigazgatóság építési munkáit a helyi újság

híradása szerint Morandini Bálint csáktornyai vállalkozó nyerte el, s még abban az évben be is fejezte azokat.

Schadl Jánost ugyanekkor bízták meg az elemi iskola új épületének tervezésével is, melyet az Arany Bárány vendéglő hátulsó udvarában, az istálló helyére, a polgári iskolával közös udvarra szándékoztak felépíteni. Feltételül szabták, hogy egy új utcanyitásnak tervét is dolgozza ki. Az épület földszintjén 5 tanterem volt az elemi iskolai leányosztályai számára, s ott alakították ki az igazgatói, valamint a tanítói szobát is. Az emeleten hat tanterem volt a fiú osztályok számára, továbbá egy nagy tanácsterem. Mivel az építésre szánt hely nagyon szűk volt, ezért a pénzügyi palota udvarának jó részét a két iskolához csatolták. Később

Zalaegerszeg központja 1920 körül. Balról az 1894-ben épült Arany Bárány szálloda, szemben a takarékpénztár épülete (képeslap, Göcseji Múzeum).

nagyon sok kritika érte ezt az épületet, melynek szűk, sötét folyosóiról a sikátor-szerű utcára özönlöttek a gyerekek, s játszásra való udvaruk alig volt.

Az 1869-ben alapított Zala-Egerszegi Takarékpénztár 1889-90-ben építette föl székházát a templom mellett, abban a reményben, hogy a város központjában levő rangos épület – a különböző igényeket kielégítő bérlakásoknak köszönhetően – jó befektetésnek számít majd. Első tervét Hencz Antal keszthelyi építész készítette, majd végső kialakítását Schadl Jánosra bízták. A takarékpénztár 1891 februári közgyűlése úgy ítélte meg, hogy a felépült székház sem tervére, sem kivitelére nézve nem mondható sikeresnek. (Ma, többszöri átalakítás után, a Göcseji Múzeum otthona.)

A takarékpénztár nyugati oldalával szemközt épült fel 1892-ben a törvényszék új épületszárnya. Tervezője Wagner Gyula, kivitelezője helyi építési vállalkozó, Morandini Tamás volt. A város két új, jelentős építménye között húzódó Várkör utca meglehetősen szűkre sikeredett.

A megye egy évvel korábban, 1891-ben bővítette ki a Vármegyeház téren (ma Széchenyi tér) lévő székházát. A pályázók közül a neves szombathelyi építész, Rauscher Miksát bízták meg, aki kellően takarékos, visszafogott méretű, egyemeletes, eklektikus stílusú épületet tervezett a főispáni hivatal, a díszes ülésterem és a levéltár számára.

Az akkori Úri (ma Eötvös) és Iskola (ma Ady Endre) utca sarkán épült fel az új, központi óvoda, azon kevés

középletek egyike, mely eredeti funkcióját máig betölti. Az 1893. október 8-án megnyílt emeletes, nyílt teraszos épület Österreicher Samu olai mester munkája. Félkör alakú oromzatát körbe foglalt angyalfigura, felette obeliszk díszíti.

Az új óvoda fölépült tehát (kiadásaira a színházra gyűjtött alapítványi pénz is felajánlották), de nem volt még gimnázium. A város további fejlődése szempont-jából is fontos intézmény létrehozását kérte az a 200 polgár aláírásával megerősített kérvény, melyet képviselő-testület 1889. szeptember 14-i közgyűlésen ismertettek. Itt elvben kimondták a főgimnázium létesítését, s megbízták a polgármestert, tegye meg a szükséges lépéseket. Kovács Károly a megyétől kért segítséget, bizonygatván, hogy az intézményre nagy szükség van, hiszen 180 zalai gyermek tanul a megyén kívül. 1895-96-ban megindulhatott az oktatás az iskola első évfolyamán. (Ekkor viszont megszűnt a jól működő polgári iskola, melynek fenntartására a felsőkereskedelmi iskola és a gimnázium mellett már nem vállalkozhatott a város.) A gimnázium épületét Herczeg Zsigmond és Baumgartner Sándor, a kultuszminisztérium építészai tervezték, kivitelezői Morandini Tamás építész és Gráner Géza vállalkozó voltak. A munkálatokat 1896 tavaszán kezdték meg, s egy évre rá be is fejezték. Sebők Samu tanár az iskola első évkönyvében így írt: „Akármilyen irányból is közeledünk városunk felé, a gymnásium palotaszzerű épülete legelőször tűnik szemünk elé a városi főtemplom mellett, a hit és tudomány szolgálatában álló épületek mint valami őrtornyok emelkednek ki az egyszerű, kisvárosszerű házak közül”.

Pár évvel korábban épült fel a messziről ugyan nem látható, de Zalaegerszeg központi képét ma is meghatározó Arany Bányás szálloda a régi fogadó helyén, a Kazinczy téren. A város vezetői reprezentatív szálloda tervezésére írtak ki pályázatot 1891-ben. A beérkezett nyolc pályaművet a Magyar Mérnök és Építész Egylet tagjai bíráltak el, köztük Lechner Ödön. A bírálók a Györgyi Géza – Zuschmann János építészpáros munkáját fogadták el. A jelentős beruházás kivitelezője Morandini Román nagykanizsai építészpáros volt. 1894 decemberében nyílt meg a szálloda, díszes nagyteremmel, ami később színházi előadások, jótékonyági estek, bálók színhelye lett. Földszintjén kávéház, étterem, polgári étkező, nyári étkező, az ezekhez szükséges mellékhelyiségekkel, első emeletén öt udvari és három utcai vendégszoba, helységek a kaszinó céljára, egy díszterem karzattal, páholyokkal és mellékhelyiségekkel. A két emelet magasságig nyúló

A Kossuth utca déli része 1910 körül (képeslap, Göseji Múzeum).

Zalaegerszeg 1910 körül. Középen a vármegyei bank, előtte a posta, balról az emeletes Obersohn ház (képeslap, Országos Széchényi Könyvtár).

A két emelet magasságig nyúló

díszterembe központi fűtést szereltek. A második emeletén öt udvari, tizenegy utcai vendégszoba, a vendéglős lakása, utcai mellékhelyiségek. Ezen kívül amerikai jégverem, istálló helyiségek (40 loállással) és kocsiszín szolgálta a vendégek kényelmét. Most már nem érhetette az a vád Zalaegerszeget, hogy nincs hova szállásolni vendégeit.

1898-ban határozta el a város immár Botfy Lajos polgármester vezette képviselőtestülete, hogy a Kazinczy téri városháza szűkössé vált épületét kétemeletessé alakítja. Az új, eklektikus homlokzat kialakítása Morandini Román és Tamás építészek munkája. A városi közgyűlési jegyzőkönyvben megörökített lelkes köszönet bizonyítja, hogy a városatyák nagyon elégedettek voltak a szállodával szemközt álló, rá méreteivel is rímelő, eklektikus stílusban kivitelezett tisztes épülettel.

1893-ban a megyeszékhelyen két új pénzüintézet is megnyitotta kapuit. A Zalamegyei Központi Takarékpénztár 1899-ben építtetett magának reprezentatív székházat, földszintjén bérbe adható üzletekkel. A Zalavármegyei Takarékpénztár irodái ezzel szemben, egy régebbi épületben, az Uri (ma Eötvös) utca 2. számú házban voltak.

A pénzüintézeti épületek tőzsomszédságában, a Vármegyeház (ma Széchenyi) téren ugyanekkor újabb középítkezés zajlott. A város átalakította egyik régi tulajdonát, az 1800-ban épült ispitát. A kápolna tornyát meghagyva emeletet húztak rá, tervezői és kivitelezői Morandini Román és Tamás voltak. Itt bérelt helyet a posta, s kapott néhány irodát a rendőrség is.

A századforduló környékén – akárcsak az egész országban – Zalaegerszegen is megnőtt a magánépítkezések

száma. Az építkezőknek az 1890-ben megalkotott, 9 fejezetből és 74 paragrafusból álló építési szabályrendelet adhatott támpontot. 1899 decemberében városi mérnöki állást is szerveztek, melyre Kosztich Jánost nevezték ki.

A korabeli újságokban egyre több házeladási, bérbeadási hirdetmény jelent meg. A Zalamegye 1899-ben örömmel szölt az épülő várossról. Elsőként Schütz Sándor kereskedőt említette, aki a Körmendi utcában építette fel új üzlet-és lakóházát, majd a központi Vármegyeház téren tervezett építkezésekről szólt, amelyek között Obersohn Mór ügyvéd frissen vásárolt földszintes házát emeletessé alakíttatta, két orvos pedig új földszintes házat építtetett a

Az 1869-től működő takarékpénztár 1890-ben épült bérháza (képeslap, Göcseji Múzeum).

város központ-jában.

1900 tavaszán a városi középítészeti bizottság újabb építkezések szemléjét végezte. Ekkor építtette Tivolt János városi képviselő szép, díszes homlokzatú, eklektikus stílusú sarokházát a Batthyány utcában Morandini Tamással. Szintén ő tervezte és építette Fangler Imre kereskedő emeletes házát a Kazinczy tér – Sütő utca sarkán (ma is élelmiszer bolt). Az 1886-ban megalakult ipartestület tagjai 1901-ben építtették fel szerény külsejű, földszintes székházukat az Újvárosi utcában (ma Mártírok útja) Österreicher Samu kőműves tervei szerint.

Keresztury Dezső önéletírásában megemlékezik ügyvéd édesapja – a századelőn rövid ideig Egerszeg polgármestere – építkezéseiről. „Mintagazdaságot telepített a Jánka hegy egyik kis fiadombjára. (Alján vincellérház, tetején nyaraló állt.) Ez viszonylag hatalmas épület volt, szilárdan megépített, jól szellőző, akkora pincével, hogy akár négyszáz hektoliter bort is lehetett benne tárolni ... A lakás maga egy nagyobb és egy kisebb szobából állt. A két szoba közt kialakult saroknégyszöget tágas, pléhtetővel fődött, lombfűrészelt rácsú veranda töltötte ki. Innen gyönyörű kilátás nyílt a távolabbi dombvidékre, a völgyben végigfutó országútra. (Ezt a kiváló épületet Ekler József kőművesmester tervezte – M.A.) ...Apám példás gondossággal és tájékozottsággal fölépíttet egy kiváló városi házat is. A Csány (ma Mártírok) utca és a Fő utca (ma Kazinczy tér) sarkán... Egy Morandini nevű építész volt a kivitelező, a tervezést és a munkálatokat apám irányította. A földszinten három üzlethelyiség helyezkedett el, meg az egyikhez tartozó lakás, ahonnan belső lépcsőn lehetett lemenni az üzletbe.”

A Zalában sokat foglalkoztatott, olasz származású Morandini Tamás (1869-1921) építész oklevelet Zürichben, a Technische Hochschule-ban szerzett. Tervezést, szakvéleményezést, építőmesterként kivitelezést egyaránt vállalt. Rokonsága Csáktornyan és Nagykanizsán telepedett le. Előbb hozzájuk került Nagykanizsára, Morandini Román építési vállalkozó társaként, majd Zalaegerszegre költözött, de nagybátyjával itt is több közös munkában

vett részt. Magyar állampolgárságot 1900-ban kapott, ekkor végleg Zalaegerszegen telepedett le. Századunk elején meghatározó szerepe volt a városkép alakulásában. Több középület és lakóépület tervezésével és kivitelezésével bízták meg. 1912-ben önálló vállalkozása tönkrement, a Fuchs és Grósz cég alkalmazottjaként dolgozott haláláig. Nevéhez fűződik a századelőn emelt két templomunk építése is. A zsinagóga (ma Városi Hangverseny-és Kiállítóterem) 1903-1904-ben épült, Stern József budapesti mű-építész mór stíluselemeket felhasználó tervei szerint. Megvalósítása a Morandini építész irányította zalaegerszegi mesteremberek szakmai tudását dicsérte. A Gerei Ernő tervezte neogótikus evangélikus templomot 1907-ben emelték az egykori állatvásár téren, a kórház közelében, a Kossuth Lajos utca végén. Ekkor már ott állt város egyik jelentős – méreteiben legalábbis reprezentatív – középülete, a csendőrlaktanya, melynek Gráner Géza mellett másik építési vállalkozója szintén Morandini volt.

A 20. századi városi élethez lassan nélkülözhetetlenné vált a villanyáram. A korszerű gépekkel ellátott üzem 1906-tól látta el árammal a város utcáit, közintézményeit, lakó-házait.

Ez évben épült fel a Wlassics Gyula (ma Ady) utcában, a zsinagógával szemben a polgári leányiskola egyemeletes épülete., emelve a leányoktatás színvonalát.

A közlekedés minőségét javította az 1911-ben felépült a fűtőház, s a város nem kis anyagi áldozatával 1913-ban kiépült a zalalövői szárnyvasút, Ola-külvárosi vasúti megállójával.

A Pap (ma Kosztolányi) utcáról nyíló, még beépítetlen területen elkészült a katolikus legényegylet székháza, bizonyítva, hogy „jó akaratú, erős elhatározással” nincs lehetetlen. Kun Vilmos hit-tanár és Czobor Mátyás vármegyei jegyző 1913 nyarán kezdték építtetni, a megyéspüspök adományához az állam is adott kölcsönt, így még a háború kitörése előtt fölépülhetett. Később – kibővíve – fontos szerepet játszott a város hitéletben, nemkülönben kulturális életében.

A betegek lelki épülését segítette az ekkoriban, közadakozásból épített önálló kórházkápolna is, melyet az ötvenes években, a kórház bővítésekor le kellett bontani.

Az első világháború harmadik évében mindenféle építkezést leállítottak, mivel sem a városnak, sem az egyéni építetőknek nem volt pénze. A két-három éves pangás lakáshiányhoz vezetett. Ezt súlyosbította, hogy a háború végeztével sok menekült érkezett a városba, akik ideiglenesen vagonokban és a hadifogolytábor fabarakkjaiban

Az 1898-ban épült városháza 1927-ben. Serényi Árpád felvétele (Göcseji Múzeum).

Egyemeletes, eklektikus lakóházak a Rákóczi utcában (képeslap, Göcseji Múzeum).

laktak.

Czobor Mátyásnak, a város 1917-ben megválasztott polgármesterének egyik első feladata a lakásínség felszámolása volt. Három év alatt, a város pénzén és állami kölcsönből – főként Ola városrészben – felépített ún. kislakásokkal felszámolta az egészségtelen lakások többségét. A régi, feladatát veszített huszárlaktanya egy részét ugyancsak lakásokká alakították. A laktanya egyéb helyiségeiben csendőriskola működött. 1930-ban a város és a honvédelmi bizottmány egyezsége nyomán a kaszárnyát az állam átvette, területét némiképp kibővítette, s 1931-ben gyalogságot telepített oda.

A város kérésére gr. Mikes János szombathelyi püspök kiparcelláztatta a gimnázium, illetve a vasútállomás mögött lévő püspöki birtokot, itt szép tágas, kertes házakat építhettek a város jobb módú polgárai, iparosok, ügyvédek, orvosok, tanárok, állami, megyei és városi hivatalnokok. 1920 és 1930 között több mint 400 magánház épült, és összesen 31 új utca nyílt meg a városban. A népjóléti miniszter a város magánépítkezéseit 20 vagon épületfa kiutalásával segítette.

Az 1904-ben épült zsinagóga (képeslap, Göcseji Múzeum).

A húszas évek első felében megszervezett hivatalos városi tűzoltóságot 1925-ben korszerű motorfecskendővel szerelték fel, majd 1926-ban felépült az emeletes, tornyos, nyílt teraszos laktanyája is. Közéleben, a Jókai utcában, 1928-ban adták át a második elemi iskola egyemeletes épületét. A nyolc tanterem és korszerű felszerelése egy időre megoldotta az alsó fokú oktatás komoly tanteremgondjait. Ugyanitt 1929-ben felépült a rendőrség modern berendezésű székháza, tervezője Árvay István budapesti műépítész volt. Egy évvel korábban, 1928-ban az időközben szűkké vált vármegyeháza Kotsis Iván műegyetemi tanár tervei szerint, emeletráépítéssel kapott szép neobarokk homlokzatot.

Zalaegerszeg ekkor is sokat küszködött útjai állapotával. A burkolat nélküli utcák eső után szinte járhatatlanok voltak, nyáron pedig fulladozni lehetett a portól, járda alig volt. 1921 tavaszán történtek az első intézkedések a város külső képének megváltoztatására, indoka Horthy Miklós nyári látogatása volt. A Zala holtágát feltöltve ekkor alakították ki azt a kormányzóról elnevezett teret, ahova 1922-ben az első világháborúban elesett egerszegi katonákat megőrkítő, díszesen faragott kőoszlopot, Siposs Dezső kőfaragó művét állították fel. A város szépítésére, terek és kertek rendezésére, mázolásra-festésre, járdák javítására összesen 272 ezer koronát terveztek, ennek jelentős részét a vármegye fizette. Ezeket a gyorsan elvégzett munkákat követte Czobor nem egészen két

1927-ben épült fel a mai Kosztolányi utca hangulatos, előkertekkel ellátott villasora. A Pesthy tanár-házaspár lakóházát hozzáillő kerítéssel Thoroczky Wigand Ede tervezte, aki a magyaros építészeti, belsőépítészeti stílus neves képviselője volt.

Az evangélikus templom közelében felépült a két emeletes MÁV-ház a Fuchs és Grósz cég kivitelezésében, majd egy harmadik is, nagyban hozzájárulva a lakás gondok csökkentéséhez.

A húszas években újra indulhattak a nagyszabású középítkezések is. A város e célra 1922-ben nagy összegű kölcsönt vett fel, négy és fél millió koronát. A központban, a Széchenyi téren építették fel 1924-ben Bernthaler Aladár műépítész tervei szerint a kétemeletes postapalotát. Emeletén a vezető tisztviselők számára lakásokat is kialakítottak. Az építkezés végre munkaalkalmat jelentett a város iparosainak, és a monumentális épület Zsolnay kerámiával díszített homlokzatával a városközpont egyik reprezentatív épülete lett.

1925-ben Stoppe Kálmán építész a foglyotábor helyére pavilonos szanatóriumot tervezett, amelyet annak bontott tégláiból viteztek ki. A Vass József-ről elnevezett tudószanatórium körtermei és szép környezetben lévő napfényes fekvőcsarnokai 220 beteget tudtak befogadni.

A növekvő személy- és áruforgalom szükségessé tette a vasútállomás bővítését, néhány új vonal lefektetését. A MÁV-val nem voltak elégedettek, ezért a Déli Vasút Társaság személyvonatai indultak Nagykanizsáról és Keszthelyről Zalaegerszegre, lényegesen javítva a közlekedést. Új vasútállomás épült, a Fábíán Lajos budapesti építész tervezte neoromán stílusú épületet 1927. május 18-án adták át a város közönségének. Szemben vele, a Jánka hegy lábánál, az épülő Notre-Dame zárdához vezető utcában reprezentatív villákat emeltek, s környékén kialakult egy újabb, kertes házakból álló övezet.

év múlva meghirdetett út- és járdaépítési, valamint parkosítási programja, aminek során a városi bevételek jelentős részét utcák, járdák építésére, karbantartására fordították. Az 1923-ban meghirdetett program a húszas évek végére komoly eredményeket hozott. A jelentősebb forgalmú utcákat aszfalttal vagy kockakövel burkolták, járdákat építettek, parkosítottak.

1928-ban a város 554 ezer pengő kölcsönt vett fel a Magyar Általános Hitelbanktól „halaszt-hatatlan és sürgős” beruházásokra. Ebből 95 ezer pengőért új vásár-teret létesítettek, 116 ezer pengőt fordítottak a csendőrlaktanya egyéb költségeire, 112 ezret a főutca aszfaltozására, 35 ezret a már elkészült kislakásokra. A fennmaradó összegből a járdaépítést támogatták. 112 800 pengőt egy később felvett kiegészítő kölcsönrel egy modern vágóhíd felépítésére fordítottak.

Időközben korszerűtlenné vált az egyenárammal működő villanytelep. Modernizálására nem volt fedezet, ezért Zalaegerszeg csatlakozott a Vas megyei Elektromos Művek ikervári központjához. A nagyteljesítményű, váltóáramot szolgáltató rendszer könnyen ki tudta elégíteni a zalai megyeszékhely fogyasztási igényeit is.

A polgármester és a képviselőtestület városfejlesztő munkáját hathatósan segítette az 1925. szeptember 15-én újjáalakult – eredetileg 1902-ben jött létre – Zalaegerszegi Szépítő Egylet.

Zalaegerszegen több jelentős egyházi építkezés is zajlott ekkor. Kezdeményezőjük Pehm (Mindszenty) József volt, aki 1917-ben káplánként került Zalaegerszegre. Az 1919 októberében kinevezett plébános a két világháború között nemcsak hívei lelki életét gondozta, hanem a város gazdasági és kulturális életének, sőt mindennapjainak is meghatározó személyiségévé vált.

1926. június 30-án azt a javaslatot tette a képviselőtestületnek, hogy a Notre-Dame rend zárdáját helyeztessék át Törökbálintról Zalaegerszegre, a város építse fel a szükséges épületeket, és viselje a költözés és fenntartás költségeit. A tervezéssel Csáky Istvánt bízták meg. Az alapkövetésére 1928. június 17-én került sor, a reprezentatív épületet – melyben elemi és polgári leányiskola, valamint tanítónőképző működött – 1929. október 6-án szentelte fel Serédi Jusztinián hercegprímás.

Az apátplébános kezdeményezte, hogy Ola városrészben új templom épüljön a hozzá tartozó kolostorral. Fő

Az egykori megyeháza neobarokk homlokzata, Serényi Árpád felvétele 1930 körül (Göcseji Múzeum).

A vasútállomás neoromán homlokzata, Serényi Árpád felvétele 1930 körül (Göcseji Múzeum).

érve az volt, hogy a régi templom csak 3 ezer hívő befogadására alkalmas, a városban pedig 11 ezer hívő él. Bár ekkorra Egerszeg anyagi tartalékai kimerülően voltak, a képviselőtestület mégis megszavazta elképzelését. A templomépítő bizottság a hitelszövetkezet révén – amelynek Pehm József igazgatósági tagja volt – jelentős pénzszegeket mozgósított. 1927. szeptember 24-én gr. Mikes János szombathelyi püspök felszentelte a templomot. A szép arányú neobarokk épületegyüttest Kotsis Iván tervezte.

A nagyszabású építkezések csak húszas évek végéig jelentettek a munkások számára munkaalkalmat. A gazdasági válság 1928 végén kezdte éreztetni hatását, a középítkezések leálltak, a város pénzügyi ereje kimerült. 1929-ben az utolsók közt épült fel a város és az állam támogatásával az 1921-ben alakult, de valóban cselekvő életet 1926-tól élő Gazdakör székháza. Tervezője Svastits Géza, a jó nevű keszthelyi építész volt.

1931-ben az evangélikus templom előtti téren újabb köztéri szobor avatására került sor. Istók János (1873-1972) hányatott sorsú, még a háború előtt megrendelt szobra az 1848-49-es szabadságharc vértanújának, Csány Lászlónak állított emléket.

A harmincas évek elejétől ismét mérsékelt gazdasági növekedés indult meg hazánkban, majd a háborús készülődés ezt egyre elénkítette. Czobor Mátyás folytatatta megkezdett város-szépítő tevékenységét. 1932-ben az Erzsébet királyné (ma Kosztolányi) utca és a vasúti pálya között új közparkot létesített, a Rózsa-ligetet, s Hoffmann István városi főker-tésszel és nagyszámú támogatójával együtt egyébként is törekedett arra, hogy az egész város virágokkal legyen tele. A parkban 1935-ben fából faragott országszázlót, a kálvária temető melletti téren egy göcseji szoknyás fa haranglábat mintázó ún. hősök tornyát építettek, melyet Herczeg Ferenc avatott fel. Valójában mindkét alkotás a keserves revíziós gondolat jegyében fogant, eszmei tartalmát és fizikai valóságát az idő vasfoga elnyűtte.

Istók János Csány László szobra az evangélikus templom előtti téren, háttérben az egyik MÁV-ház, (Göcseji Múzeum).

1936-ban emeletráépítéssel bővült és neobarokk homlokzatot kapott a Kazinczy téren álló plébániaépület, ezzel a város reprezentatív terét körülvevő sarki épületek immár mind emeletessé váltak, bár a plébánia melletti földszintes lakó- és üzletházak továbbra is megmaradtak.

1938-ban nyílt lehetőség arra, hogy az 1923-ban ismét megindult polgári iskola új otthona felépüljön az Erzsébet királyné utcában, az egykori villanytelep helyén. Tervezője Hajas István műépítész volt, aki az egyszerű, jó arányú épület homlokzatára néhány magyaros homlokzati díszítő elemet illesztett. Veled szemben épült fel 1939-ben az új pénzügyi palota (ma megyeháza)

is, Halászy Jenő budapesti építész munkája. A két sarkát díszítő – a földművességet, a kézműipart, a bányászatot és az állattenyésztést ábrázoló – négy dombormű Ohmann Béla, a bejárat előtt örökdő sarlós férfi és kezében kaptárt tartó nő hatalmas figurája Reményi József, szintén budapesti szobrász munkája.

1940. szeptember 22-én volt a református templom alapkövetelési ünnepsége. A kisszámú egerszegi református gyülekezet presbiteri gyűlése már 1939-ben elhatározta, hogy a szörnyű háború ellenére is megkezdje temploma építését. A hívek áldozatos segítőkézsége kellett ahhoz, hogy a szép festett üvegablakokkal, belsejében faragott padokkal és Németh Gábor kályhás-mester virágdiszes cserépkályháival ékes templom 1942-re el is készüljön. Terveit Szeghalmy Bálint készítette, aki alkotásain a magyaros művészeti irányzat törekvéseit modern felfogással elegyítette. (1928-29-ben Keszthelyen, 1937-ben Sümegyen épült temploma, 1936-ban közös protestáns temploma Tapolcán.)

A második világháború idején az 1940. XIII. tc. hozta létre az Országos Nép és Családvédelmi Alapot. Kedvező hitelek, s egyéb szolgáltatások juttatásával próbálták megfelelő életkörülményeket teremteni a sokgyermekes, szegény sorsú családok számára. Házépítési akciói tűntek legmaradandóbbnak. Az ONCSA házakat négy- vagy annál több gyermekes családok kaphatták meg, akik néha embertelen körülmények. közül kerültek az apró, jórészt egyszobás házakba, amelyek árát kedvezményes részletekben törleszthették. 1943. november 28-án a vasútállomás fölötti domboldalon 39 házat adtak át. Olában és Kaszaházán is épültek szociális lakások. Ezek jórészt típusházak voltak. A fővárosi építésszek évekig tanulmányozták a népi építészetet, s terveikben annak hasznosítható erőit fogalmazták meg. Különösen hangulatos volt az ún. „vasúti ONCSA” csonkakontyolt tetejű, faragott faoromzatos, szegélybas-tornácós épületeivel, melyekből csak mutatóba maradt néhány.

Középítkezések, városfejlődés Keszthelyen 1850-1945 között

A Balaton partján, a Keszthelyi-hegység és a hévízi-völgy karéjában fekvő Keszthely a középkorban már vásáros hely volt, a 19. század első felében pedig földesúri fennhatóság alatt álló mezőváros. A település sorsa szorosan összefüggött a Festetics családdal. 1739-ben vásárolta meg és telepedett le itt Festetics Kristóf, megalapította a Festetics család keszthelyi ágát, kiépítve hatalmas, több megyére kiterjedő birtokait. A 18. században már a család kezén lévő kilenc uradalom központja Keszthely volt.

Festetics György 1797-ben létrehozta a Georgikont, a híres mezőgazdasági főiskolát. Ennek megszervezése, s ezzel együtt a tanárok, gazdatisztek, diákok ide telepedése nagy hatással volt Keszthely fejlődésére. Festetics György felismerte Hévíz jelentőségét is, a melegvízforrás partján 1795-ben házakat építtetett. Az itt meginduló gyógyászat fontos szerepet játszott Keszthely későbbi sorsának alakulásában.

Keszthely a 18. századi barokk építkezések egyik legjelentősebb dunántúli központjává vált. A felépíteni tervezett épületeket a keszthelyi uradalmi építési irodában működő építészek álmodták meg – a kastélyt, a Festetics birtokok kegyúri templomait, vendéglőket, kocsmákat, gazdasági épületeket, hidakat – ám a földesúrnak joga volt ahhoz, hogy az építkezések legapróbb részleteibe is beleszólhasson. Az építész iroda ismert tervezője Hofstädter Kristóf volt. Egy 1772-ben készített, fennmaradt tervrajzán látható oromzatos barokk házhoz számos hasonló épült akkor Keszthelyen, amiből kitűnik, hogy az uradalmi építési iroda ízlése hatással volt a településkép kialakulására is.

Már a 18. század végére létrejött az az utca és térszerkezet – a fenéki kikötő irányába haladó észak-déli irányú főutca, és a kelet-nyugati irányú tapolcai út vonala mentén – mely az idők folyamán alapvetően nem változott már, csupán bővült, amikor a város határából újabb és újabb területek épültek be.

A kastélytól délre, a Fő utca Amazon-szállodáig terjedő részének (Kastély utca) két oldalán épültek a Festetics birtokok irodái és tiszt lakásai, valamint az uradalmi kórház, melyet 1759-ben Festetics Kristóf alapított. Az alapincézett épület hosszában nyitott udvari folyosó, ámbitus húzódott végig, tetejét cseréppel fedték. A széles, levegős utcában ma is látható barokk házak

többsége egyszerű, mint a tiszttartónak a kastélyhoz közeli (5-ös számú), 11 ablakos háza, bolthajtásos szobákkal, udvari oldalán arkádos folyosóval. Mellette az udvarba hosszan benyúló, de az utca felé kétablakos 3-as számú ház már a kastélypark szélén épült. Széles, trapéz alakú homlokzatán az elpusztult egykori freskót stukkókeret vette körül. Az utca keleti oldalán álló házak közül néhány szinte máig megtartotta eredeti állapotát, a kastélytól délre lévő utcarész így sokat megőrizhetett a 18. század hangulatából.

Az utca torkolatában álló Amazon szálló előtt egykor kőhíd állott, egyik oldalán egy 1749-ben készült Szent János, a másik oldalán egy 1772-es Szent Flórián szoborral. (Ma ezek a szobrok restaurálva a karmelita templom bejáratát őrzik.) A hídtól a barátok klastromáig húzódó területen tartották a nevezetes keszthelyi nagyvásárokat.

A kastély keleti és északi oldalán elterülő városrészben alig maradt nyoma a régi, jellegzetes építkezésnek, településképnek. Az egykori nádfedezés házak jó része eltűnt. Tanúként áll még a Soproni út 7. sz. alatti, náddal fedett, jellegzetesen ívelt oromzatú ház, amely az 1750 körüli évek polgári építkezésének példája. Kereskedők laktak benne nemzedékeken át, a köznyelv utóbb Dongó-trafikként emlegette. Nem messze tőle, a Lehel utcában megvan az ún. mosóház, mely eredetileg uradalmi tisztartói lakás volt.

A város főutcáján található a középkori eredetű, már a múlt századvégen is nagy becsben tartott, 18. századi állapotában fennmaradt ún. Pethő kúria (Kossuth u. 22.), udvarán magtárral. Az eredetileg megyei háznak épült városháza 1769-ben Hofstädter Kristóf terve alapján készült, majd copf stílusú homlokzatot kapott. Az évek során a Mezőgazdasági Tanintézetnek, majd a Balatoni Múzeumnak adott helyet. 1795-ben, ugyancsak copf stílusban épült a Kossuth u. 3-as számú ház. A klasszicista emlékek legszebbjei közé tartozik az ún. Oszmann ház (ma Kossuth u. 30.), egy 1820 körül épült kereskedőház (Kossuth u. 1.), Georgikon utcai homlokzatán emelet

A Sziget fürdő 1910 körül.

magtárszárnyal, valamint egy 1800 körül épített földszintes lakóház (Kossuth u. 87.) és egy egyemeletes lakóház (Pethő u.1.). Bár e házak tekintélyes külsőt kölcsönöztek a központnak, de egy 1837-ből származó városi irat megfogalmazása szerint Keszthely „többnyire nádos földéből álló házakból ellátott” város volt. A 19. század elején több tűzvész pusztította, 1817-ben a Lehen (ma Lehel) utcában keletkezett tűzben 130 ház égett le. A 18. század végére már teljesen beépült a mai Kossuth Lajos utca felső része is, iparos és kereskedő polgárházainak nagy részét azonban a múlt század második felének romantikus és eklektikus építészeti stílusában átépítették.

Keszthely az évszázadok során híres iskolavárossá fejlődött. Már 1800 körül is hét iskolája volt, a három osztályos elemi iskola, a polgári iskola, a zeneiskola, a rajziskola ipart tanuló fiatalok számára, az 1772-ben, Festetics Pál által alapított gimnázium a konvikttal, a tanítóképző és a Georgikon, amely utóbbi a következő évek folyamán nyolc, szinte egyenként önálló iskolának tekinthető szakosztállyal bővült. Festetics György idejében már annyi diák gyűlt össze Keszthelyen, hogy elhelyezésük gondot okozott. Ezért a gróf csak azoknak adott el házhelyet a városban, akik kötelezték magukat arra, hogy a diákok számára is építenek szobát. A város leghíresebb tanintézete kétségtelenül a Georgikon. A Tessedik Sámuel közreműködésével létrejött iskolának az első évben csupán egy hallgatója és egy tanára volt, 1801-ben már 27 tanuló látogatta, ekkor készült el egyemeletes épülete is, hírneve egyre nőtt. A Georgikonhoz nyolc holdas dendrológiai kert is tartozott, benne a nálunk akkoriban ismeretes összes fával. A tanintézetnek nyolc szakosztálya működött, köztük mérnöki és építészeti szak is. Ez nagymértékben befolyásolta a város fejlődését, hiszen az intézet tanárai lakóházak, középületek tervezésével is foglalkoztak, így Keszthelyen helyi építészek vehettek részt a város képeinek alakításában. A forradalom után megszüntetett Georgikon 1865-ben ismét megnyitotta kapuit, és állami kezelésben, mint Mezőgazdasági Tanintézet működött.

1906-ban akadémiai rangra emelkedett.

A vasuti étterem 1910-ben (képeslap, Balatoni Múzeum).

Fényes Elek 1851-ben megjelent művében Keszthelyről elismerően szolt: „...város ... a Balaton mellett, igen regényes, és egészséges vidéken. Lakja 6.500 kath.[olikus], 24 evang.[élikus], 500 zsidó. A lakosok főleg szőlőművelésből, kézművekből és kereskedésből élnek. Van itt jeles urasági kastély és kert derék uradalmi épületekkel és példánygazdászattal, ásványos fordóvel a Hévíz pataknál, s a Balatonban jövedelmes halászsattal. A kereskedési közlekedést a balatoni gőzhajó is élénkíti.”

Az 1850-es népszámlálás „Sümegi Járás Községeinek Házsora” címet viselő melléklete Keszthelyen 18 utcában 575 házat vett számba, ebből a Nagy utcán (ma Kossuth) a 32-es az

iskolaház, a 74-es a kórház, a 81-es a premontrei kanonokok háza, a 82-es a megye háza, a 84-es a városház, az 1-6-os ház a Festeticseké, s az utcában még 20 házat tüntet fel a Festeticsek tulajdonában. Ugyancsak övük a Tanarok (sic!) utcában tíz, a Bábos utcában három ház. Számozás nélkül tüntet fel még három malmot, a Fenéki korcsmát és Fenéki vámházat, valamint négy malmot a Festeticsek birtokában. A különálló polgárvárosban 69 házat számoztak meg. Az alábbi utcákat nevezik meg: Nagy, Lehen, Czigány Gyöp, Szalasztó, Kis, Ujj, Térmeg, Sajka, Kerítés, Gőzhajó, Sörös, Bábos, Festő, Dóczy, Pölöske, Kováts, Györök, Tanarok.

Egy 1853-54-ben készült városi összeírás érdekessége, hogy feltüntette az emeletes házak számát is. Eszerint 578 házból mindössze 15 volt emeletes, a Polgárvárosban még egyet sem találtak. (A Keszthelyhez tartozó egykori ún. Polgárváros, azaz az északi városrész különállásának eredete a török időkre nyúlik vissza, mikor is a templom körül palánkokkal és árkokkal megerősített várban laktak a hajdúk és várnépek, s az akkor csak két utcából álló Polgárvárosban az adófizetésre kötelezett jobbágyok. A török időktől önálló közigazgatási egység volt, önálló pecséthasználattal.)

Bár 1848 eltörölte a jobbágyi kötöttségeket, s a telkes jobbágyok saját földjeiken gazdálkodhattak, a városlakók zöme cselédsorban élt, és a Festetics hitbizomány uradalmában dolgozott. A keszthelyi polgároknak alig volt 800 hold földje. Még egy 1904-ben készült térképvázlaton is jól látható, hogy a várost teljesen körbevették az uradalom földjei. Bármilyen történet is, mindenhez a gróf engedélye kellett. A Szentháromság szobrot pl. 1870-ben eredeti helyéről a premontrei rendház előtti térre akarták áthelyezni, de a gróf ezt, mint kegyeletet és jó ízlést sértő dolgot, nem engedte meg.

Keszthely kisipara és kereskedelme élénk volt, a környékbeli falvak és hegyközségek lakóinak igényeit is ki tudta elégíteni. 1866-ban 207, a soproni iparkamarának adózó kereskedő és iparos élt a városban, közülük 61 volt kereskedő, vagy nyílt üzlettel rendelkező iparos.

Az 1861-ben kiépült Budapest-fiumei vasútvonal a déli parton haladt, Keszthelyt elkerülve. E miatt hátrányos helyzetbe került, s ezen nem tudott változtatni az sem, hogy 1888-ben kiépítették a 10 km hosszú keszthely-balatonszentgyörgyi szárnyvonalat. Az 1900-as években létesült, Budapestről indulóan a Balaton északi partján haladó vasútvonal végállomása Tapolca lett, s ezzel a környék gazdasági életének központja Tapolcára került. Ám az egész országra jellemző századvégi fellendülés – a kedvezőtlen közlekedési viszonyok ellenére – Keszthelyt sem kerülte el, s a település képe lassan megváltozott.

1880-ban lebontották az egykori Szent Márton templom 1816-ban meghagyott tornyát, elhordták a dombot is, ahol valamikor állott, hogy a helyén tervezett park összhangját ne zavarja.

1883 és 1887 között gróf Festetics Tasziló nagymérvű bővítést hajtott végre az eddig is több építési szakaszt megért kastélyán. A terveket bécsi építészekkel készítette. Viktor Rumpelmayer megkezdett munkáját Haas és Paschkisch építészek folytatták. A barokk architektúrájú kastély a német késő reneszánsz és a franciás rokokó könnyedségével keveredő, ragyogó eklektikus küllemet öltött, melyhez az itt dolgozó művészek munkája is hozzájárult, köztük a torony lófékező-szobrát alkotó Joseph Probst-é. A kastélyban már vízvezeték, központi fűtés, házi telefon, gáz-, majd később villanyvilágítás szolgálta a kényelmet. A leltárak szerint a fürdő és személyzeti szobákkal együtt 101 berendezett helyisége volt.

A kastély zártságát növelte, hogy 1893-ban a homlokzata előtt haladó egyenes utcának e szakaszát megszüntették, és az újonnan a parkhoz csatolt, magas kerítéssel védett, félköríves előkertet megkerülő új nyomvonalat jelölték ki számára. A herceg a Balaton melletti parkot engedte át a városnak az utca területéért. Feltételül szabták azonban, hogy a Fő utca és a Polgárvaros utcájának irányába rácsos kapuk nyíljanak, hogy az uradalom nemcsak a kőfal, hanem az út fenntartásáról is gondoskodjék, valamint épületbontásokkal biztosítsa a Pap utca felé a közlekedést.

A kastélynak így már kellően reprezentatív környezetet biztosító, 72 holdas parkot Milner angol kertészmérnök alakította át 1886-1889 között, meghagyva a régi szabadtéri színpadot, a gloriettet és az oroszlanos kutat. A félkör

közepén álló barokk vonalú szökőkút Hencz Antal keszthelyi építész műve, a vázákat Polacsek Máté helyi kőfaragó készítette. Szintén Hencz Antal építette a Fő utca felőli nagy barokk kaput is.

A város fejlődésében nagy szerepe volt a Festeticsek mellett a polgári származású Reischl családnak, amely két városbírói tisztséget is betöltött a településnek, így 1861 és 1893 között id. Reischl Venczelt. A csehországi fiatalember 1844-ben érkezett Keszthelyre, ahol bérbe vette a Festeticsek sörfőzdéjét. Az utcai részén hosszan elnyúló földszintes épület – udvarra néző oldalán az akkori Keszthelyre oly jellegzetes, árkaos folyosóval – a Bolha (ma Deák Ferenc) utca és a mai Sörház utca sarkán állott.

Reischl évtizedeken át nemcsak saját vagyonát, hanem a városét is szorgalmasan gyarapította. 32 éven át tartó működése során rendkívül sokat tett Keszthelyért, mely ekkor vált iskola- és fürdővárossá. Munkásságának első éveiben a város zilált anyagi helyzetének rendezését tartotta fő feladatának (pl. megszerezte a város számára a helypénzszedési jogot). Bontz József, Keszthely 1896-ban megjelent monográfiájának szerzője így méltatta: „alig van város az országban, mely szegénysége mellett – a város polgárainak nagyobb megadóztatása nélkül – ekkora haladást mutatott volna fel az anyagi gyarapodásban, közművelődési intézmények felállításában, a humánus intézmények létesítésében, minőt Keszthely az újabb időkben Reischl bírászkodása alatt.”

A 19. század második felében épült fel Keszthely ma is látható romantikus és eklektikus lakóházainak többsége. 1862-ben állott már egy akkor nagy feltűnést keltő romantikus villa. (ma Balaton u. 17.) „Egy keszthelyi kéjlak” címmel Ráth Károly mutatta be a Vasárnapi Újságban. 1862-ben felépült a Balaton partján az első szigetfürdő. A park fősétányának meghosszabbításában lévő két mesterséges szigetből állt, a bejárat fölött emelkedő két

Az Urania mozi szécsessziós épülete, 1910 körül (képeslap, Deák Ferenc Megyei Könyvtár).

jellegzetes toronnyal.

A város közösségét szolgálta a vásártértől északra fekvő uradalmi területen, a cserszegi út mentén 1885-ben felépült új közvágóhíd. Az 1888-ban, a Deák Ferenc utcában épített laktanyában a 6. honvéd huszárezred II. osztálya állomásozott. (A két világháború között lovascsendőr laktanyaként hasznosították, 1944-ben avatták fel előtte a második világháborúban elesett hősök emlékművét.)

A gazdagodó kereskedőknek köszönhetően egyre több emeletes ház épült, a korizlésnek megfelelő romantikus, majd eklektikus stílusban. 1896-ban Bontz József, Keszthely monográfusa már 598 házat tartott számon, a Polgárváros nélkül. Ezek között negyven egyemeletes, és négy kétemeletes ház is volt. A romantikus épületek közül jó néhány a Kossuth Lajos utcában maradt fenn, kiemelkedik közülük a 33. számú, kétemeletes lakóház. A romantikus építészeti stílus szép példája az egykori földműves iskola, majd uradalmi lakóház (Rákóczi tér 14.) emeletes homlokzata az árkádos középrizalittal.

A koraeklektikus építészetet képviseli nemesen egyszerű homlokzatával az egykori Bronner szálloda (Kisfaludy u. 2.) egyemeletes épülete. Eklektikus a Kastély u. 18-as számú ház, melynek földszintjén kapott helyet a vidék legrégebb, előbb a ferencrendiek kezén lévő, majd a 19. században reáljogot kapott, a „Két oroszlánhoz” címzett patika jogutódja. Az eklektikus építészet kiemelkedő emléke késő reneszánsz architektúrájával az ún. Hoffmann ház (Széchenyi u. 8.), emeletén középső erkéllyel. A Kossuth utca két házsorában is több eklektikus épület maradt fenn, így a Fő tér és a Széchenyi utca sarkán épült egykori Korona szálloda. A város korabeli „ekességét”, az új városházat (ma művelődési ház) Schadl János tervezte 1887-ben. Az Amazon szálló 18. századi, copf stílusú épületéhez 1891-ben szintén ő tervezett nyári kerthelyiséget. Később, figyelmen kívül hagyva a szálló eredeti arányait, fedett étteremrésszel látták el.

1892-ben építtette a város az újabb, romantikus sziget-fürdőt Hever Antallal. 1898-ban már bővíteni kellett, a két sziget közti hídon Hencz Antallal 32 új vetkőző szobát terveztek. 1893-94-ben felépült a parti szálloda, a Hullám, s 1895-ben befejezték a Balaton szálló építését is. A faszindellyel fedett épületeket Schadl János, az akadémia tanára tervezte. Ekkor készült a parti sétány is.

1894-ben kapott eklektikus homlokzatot a Pethő-ház udvarán eredetileg 1780 körül épült zsinagóga, melyet 1852-ben is átalakítottak. A zsidó temető a várostól északra, a hévízi és rezi országutak között fekszik, közel a Polgárváros-hoz, ahol a Festeticsek által támogatott zsidó kereskedők a 18. században telepedtek le. Jó arányú, eklektikus ravatalozója a korábbi helyén, 1910-ben épült Festetics Tasziló költségén.

Az Erzsébet királyné utca villái 1910 körül (képeslap, Balatoni Múzeum).

A város fejlesztésének ebben a korszakában, a millenniumi lelkesedéstől ösztönözve jött létre a Balatoni Múzeum Egyesület 1898-ban. Kezdeményezői dr. Csák Árpád, dr. Lovassy Sándor, Huszár Károly gyógyszerész és Hencz Antal építész. Céljuk nemcsak múlt emlékeinek feltárása, őrzése volt, hanem az, hogy Keszthely a Balaton környékének kulturális központjává váljon. Ezt szolgálta az új iskolák építése, folyamatos bővítése is. 1871-1875 között épült az irgalmas nővérek kétemeletes zárdája és Ranolder Intézete. Zapletál János építész készítette Ranolder János veszprémi püspök megbízására. Bentlakásos iskola volt leányok számára, elemi és polgári iskolai osztályokkal. Polgári iskoláját 1902-ben Vaszary Kolos hercegprímás építtette Galba Károly tervei szerint, 1910-ben új óvodával bővült.

A város középkori rendházát és templomát a 19. század elején a premontrei rend kapta meg. A kolostort többször átalakították, délre néző homlokzata a múlt század végén eklektikus stílusú kiképzést kapott, tornyát lebontották, és 1892-ben új, nyolcosztályos gimnáziumot építettek mellé, Schadl János tervei alapján. A Mezőgazdasági Akadémia Deák Ferenc utcai épületét 1896-97-ben emelték késő eklektikus stílusban, tervezői Hever Antal és Schadl János akadémiai tanárok voltak. 1913-ban konvikttussal bővült. Bontz József monográfiájában 1896-ban felsorolta szeretett városa középületeit. A Fő téren a katolikus főgimnázium, premontrei rendház, gazdasági tanintézet, plébániatemplom, plébánialak és az elemi fiúiskola. A Fő utcán a városház, három pénztintézet, közjegyzői hivatal, főszolgabírói hivatal, irgalmas nővérek zárdája, kórház, pénz-

hoz, ahol a Festeticsek által támogatott zsidó kereskedők a 18. században telepedtek le. Jó arányú, eklektikus ravatalozója a korábbi helyén, 1910-ben épült Festetics Tasziló költségén.

A város középkori rendházát és templomát a 19. század elején a premontrei rend kapta meg. A kolostort többször átalakították, délre néző homlokzata a múlt század végén eklektikus stílusú kiképzést kapott, tornyát lebontották, és 1892-ben új, nyolcosztályos gimnáziumot építettek mellé, Schadl János tervei alapján.

A Mezőgazdasági Akadémia Deák Ferenc utcai épületét 1896-97-ben emelték késő eklektikus stílusban, tervezői Hever Antal és Schadl János akadémiai tanárok voltak. 1913-ban konvikttussal bővült. Bontz József monográfiájában 1896-ban felsorolta szeretett városa középületeit. A Fő téren a katolikus főgimnázium, premontrei rendház, gazdasági tanintézet, plébániatemplom, plébánialak és az elemi fiúiskola. A Fő utcán a városház, három pénztintézet, közjegyzői hivatal, főszolgabírói hivatal, irgalmas nővérek zárdája, kórház, pénz-

ügyőri hivatal és az adóhivatal, a Deák Ferenc utcában a járásbíróság, honvéd-kaszárnya a hozzá tartozó melléképületekkel, posta- és táviróhivatal, felső leányiskola és a tűzoltó őrtanya, a Fejér György utcában az elemi leányiskola, a Festetics utcában az uradalmi tisztú épületek és a gyógyszerház. Ugyancsak ő számol be az 1880-ban történt utcanev változtatásokról is. Az utcajelző táblákat 1881 májusában függesztették ki. A Fő teret, melyet a Szentháromság szoborról Háromság térnek is hívtak, Andrássy térnek, a Balaton utcát Jókai 50 éves jubileuma emlékére Jókai utcának, a Fő utcát Kossuth utcának nevezték el. Az elpusztult gőzmalom mellett a honvéd-kaszárnyával szemben a Fő utcát és Deák utcát az ún. Kaszárnya utcával kötötték össze. A Lehen utcát Lehelre keresztelték, így változtatva meg az időközben értelmét veszített német eredetű Lehen – azaz allodium – utcanevet. (Egykor ebben az utcában telepítette le Festetics Kristóf az általa behívott német iparosokat.)

„Az utcák rendezése, csatornázása, tisztasága, világítása a szerényebb igényű városokénak ugyan megfelel“ – állapította meg Bontz – „de amit e tekintetben Keszthelytől, mint fürdő várostól várni lehetne, az még az óhajok világába tartozik.” Pedig a Fő utca vonalát 1892-ben a megye a város hozzájárulásával, a Polgárváros Fő utcáját Festetics Tasziló gróf segítségével 1895-ben szabályozta. Mindkét útvonal mintaszerű, Mack Ádám-féle burkolatot kapott. Így dicsőően is szólhatott: „Keszthely közlekedési utai észak-dél és kelet-nyugoti irányban vonulnak. Ezek az útvonalak, mellék elágazásaikkal együtt az országban a legjobbak, leghíresebbek, és minden tekintetben kifogástalanok. A keszthelyvidéki ember még a legrosszabb időjárásban sem tudja, mi a rossz út.”

A Zalamegye című újság 1890-ben adott hírt a keszthelyi Szépítő-Egyesület újjáalakulásáról. Elnöke Deininger Imre, jegyzője Hencz Antal építész, védnöke Festetics Tasziló volt. Az egyesület 1864-ben a város csinosítására, az utak, utcák rendezésére, fásítására, a tisztaság fenntartására, a csatornázás, sétateretek, kirándulóhelyek létesítésére, s általában a város lakóinak kényelmére és üdülésére szolgáló intézkedések „foganatosítására” jött létre. A már többször idézett Bontz József úgy ítélte, hogy az egyesület tevékenysége nem igazán eredményes, s hasznos lenne, ha az egyesület „egy messze kiható utcatervezetet készítenne, és azt idővel megvalósítaná”. Ez a kijelentés arra utal, hogy a településen 1896 előtt valójában nem volt tervezett városrendezés.

Keszthelyen is érvényesült az a korabeli építészeti irányzat, mely szerint a műemlékeket „stílszerűen” kell restaurálni. Geisel Mór kanizsai építész a középkori eredetű, barokkizált templomhoz gótikus tornyot tervezett, elképzelését 1878-ban Laskai Ferenc keszthelyi építőmester valósította meg. 1896-ban megkezdték a templom romantikus átalakítását. A terveket Schulek Frigyes felügyelete mellett Sztzehlo Ottó építész készítette, felhasználva Storno Ferenc 1861-es terveit. Eltávolították a templom teljes barokk berendezését. (1904-ben az épület leégett, ezt követően új berendezést és festést kapott.) Hasonló szellemben fogant a Szent Miklós temetőben lévő barokk kápolna átalakítása is 1906-ban, a tervezők Sztzehlo Ottó és Schadl János voltak. A város déli részén – a középkorban Szentmiklósszeg település – fekvő temető ma műemléki védettség alatt áll, főképp a keszthelyi kőfaragók csodálatosan megmunkált síremlékei miatt.

A múlt század végén a Deák Ferenc utcának a temető és a Sörfőzde közti területe még beépítetlen volt, a Deák Ferenc utca és a Kossuth utca között egy hatalmas telek húzódott. A főutca keleti oldalán utolsó házként állt az Utolsó Garas nevű kocsmá, ahol a városból hazafelé tartók megfelfrészelték a kocsmacégernek.

Az egyre kevésbé korszerű, szerény jövedelmű kórházat, mely 1852-től városi tulajdon, 1865-ben az akkor a posta helyén álló, terjedelmes épületbe helyezték át. A kórház előző, ódon épületében lakásokat alakítottak ki, majd 1868-ban egyik helyiségébe került az adószedő hivatal is. A bevételből nemcsak a kórház fenntartását fedezték, hanem 1877-ben kölcsönözni is tudtak a városnak egy mértékletes háza építésére. 1889-ben az adóhivatal helyét szolgabírói hivatalnak építették át. A kórház tehát némiképp fejlődhetett, 1895-ben pl. Neumark Béla orvos, a korszerű gyógykezelést elősegítendő, 61 új sebészeti műszert rendelt Budapestről. A kórház épülete azonban a század végére leromlott, „bűzös és rossz légkörű” – ahogy Zala Megye Közigazgatási Bizottsága 1898-ban megállapította – nem segíthette a betegek gyógyulását. 1901-ben új kórház építését határozták el, helyét a város végén, az uradalmi téglagyárral átellenben szemelték ki. A terveket Schadl Jánossal készítették el, de megvalósulására még várni kellett.

Keszthely, Kossuth Lajos utca, 1933 (képeslap, Göcseji Múzeum).

1902-ben, az Andrássy téren állították fel Keszthely első világi témájú köztéri szobrát. Festetics I. Györgynek (1755-1819) a mezőgazdaságot allegorizáló puttókkal körülvelt bronzszobra Lukácsy Lajos műve. Ő készítette 1910-ben Goldmark Károly zeneszerző emléktábláját is szülőháza, a Pethő-ház falára.

Keszthely történetének jeles dátuma 1907. június 1, amikor Nagy István városbíró a főutcai főkapcsoló elfordításával fényt varázsolt a város utcáira. A Keszthelyi Hírlap tudósítása szerint: „A Kossuth utca valóságos tündéri fényben pompázik. A mellékutcák világítása is sokkal szebb az eddigi petróleumlámpák világítása helyett. ...A Balaton-part valósággal elragadó... A part nagy ívlámpái mellett nappali világosságban ragyognak a büszke épületek. A villamosteleg a Georgikon és a grófi gázgyár mellett van. Először hagytuk el a petróleumlámpákat, ezután jött a gázgyár, s íme, most a villam (így nevezték akkor a villanyt) következik. ... A telep (a Ganz gyár működtette) olyan méretekben készült, hogy egy időre ellátja a város közvilágításra szolgáló 245 izzólámpát és 12 db 10 amperes ívlámpát, a grófi kastély 1000 lángját és a magánházak világítását. Ez ideig a város magán házaiban 2600 izzólámpa... szórja a fényt.”

Az 1908-ban felépült, 35 ágyas új kórházban már villanyvasalót is használhattak. A jól felszerelt épület meglehetősen jellegtelenné sikeredett, de szép park vette körül 100 feketefenyővel és 40 díszfával, 1912-ben pedig újabb 40 rózsafa és 100 vadrózsa tő növelte szépségét.

A kórház új épületével egy időben emelték a vasúti vendéglőt, s a századelő jelentős épületei közé tartozott a később elpusztult, szecessziós homlokzatú, főtéri Uránia mozi. A 20. század elején több rangos házat építettek a Georgikon és a Tapolcai utcában is. Az előbbiben, 1910-ben, Jablonszky Ferenc tervei szerint épült a ma a Városi

Bíróság székházaként működő emeletes épület.

A századfordulón megjelent Lóczy-féle térkép már 30 utcát nevezett meg Keszthelyen. A nagyközségnek 6.973 lakosa volt ekkortájt, akik közül mindössze 716 volt önálló földműves, párholdnyi földbirtokkal. 88 kereskedő és 430 önálló iparos élt itt, a nagyipart csupán két téglagyár és egy kékfestőüzem képviselte. 1903-ban épült fel Régensperger Ferenc kékfestőgyára a Balatonparton, 1904-ben ünnepélyes keretek között helyzeték üzembe. Az első világháború idején Krausz Lajos és Lipót eladták a Zárdával átellenben épült ún. Pamer házat, és a Deák Ferenc utcában a Sörgyárral szemben, a Kaszárnya tőszomszédságában felépítették fehérnemű gyárukat. Az utóbbi kis

A Balatoni Múzeum (képeslap, Balatoni Múzeum).

gyárak a háború után már nem voltak életképesek, akár a Reischl Sörgyár, amely sör lerakattá, kereskedéssé változott.

Sági János 1910-ben megjelent keszthelyi ismertetőjében azt írta, hogy a letelepedni vágyók igen előnyös viszonyokat találnak; minden feltétel adott ahhoz, hogy olcsón építkezhessenek. Egy társaság ugyanis megvette az uradalomtól a város és a Balaton között lévő szép villatelkeket, és 153 telekre parcelláztatta. Ezekből 80-at adott el úgy, hogy ott már kibontakozott Keszthely egyik legmodernebb és leghosszabb utcája. A telkek nagysága 160-250 négyszöglő közötti, az áruk 1600-4000 korona között váltakozott. Az építészek közül Schadt János valamint Kell Dezső építészeti irodáját, és Berényi Béla építési vállalkozót ajánlotta az építkezni szándékozók figyelmébe. A Keszthely vezeterejét növelő rangos üzletek közül ötvennégyet mutatott be Sági, melyek nagy része – cukrászdák, divatáru üzletek, fűszer és csemegekereskedések stb. – a Kossuth utcában található. Néhányuk már nagy múltra tekinthetett vissza, mint az 1856-ban alapított Schweiger-féle szücs és kalapüzletet, vagy az 1850-től működő Scheiber Szidónia-féle divatáru üzlet.

Az első világháború és az azt követő infláció hatása nem okozott jelentősebb törést a város fejlődésében. 1921-ben a Balaton-parti park sétányán felállították a neoklasszicista Helikon emlékművet, mely Festetics György által 1817-1819 között rendezett Helikoni irodalmi ünnepségeknek állít emléket. Az előző évek kedvező propagandájának, Hévíz közelségének köszönhetően előszeretettel telepedtek le nyugdíjasok a csendes, nyugodt városkában. Az évtizedek során villanegyedeket alkotó családi házaik a Helikon-ligetben és az egykori Hanczók réten épültek fel, jellegzetes, polgári hangulatot adva Keszthelynek. Az alig 10 ezer lakosú Keszthelyen meglepően nagy volt az építkezési kedv, amit a már említett tudatos parcellázással is ösztönöztek. Ekkor kezdődött el a Hanczók réten megszülető villanegyed (Hunyadi, Munkácsy, ill. Kossuth, Park, valamint Petőfi

utcák közti terület) kialakulása. Rangos épületekkel folytatódott az Erzsébet királyné út beépítése, s megkezdődött az északnyugati városrész, a zsidó temető környéke, Pipás-kert utca stb. kiépülése. Főként az utóbb említett részen egyszoba-konyhás házak épültek, komfort nélkül, de gyakran szép homlokzati részletekkel. A tornácos, faverandás, tornyos „villalakások” terveit jó nevű építőmesterek készítették, pl. Kenessey Sándor, Varga András. A kis házakat egyszerű kőműves vállalkozók építették. Sok műhely, bolt, vendéglő épült ekkor, pl. Fentős József kovácsműhelye a Lehel utcában, Góri Ferenc péksége az Újvárosház mellett, Unger Mihály vendéglője az Apátságföld 3. szám alatt, és ekkor bővítette Ungár Andor is az Erzsébet királyné utcai lakóházát vegyeskereskedéssel. Nagyrészt 1922 után épült fel az új városrész a Tapolcai utcának a karmelita zárdán túli szakaszán, az egykori Apátföldön. A 49. kilométerkövön túl már csak a Zámor ritkán elszórt házai álltak a Gyenesdiás felé vezető út mellett.

Az akkor még javarészt szántónak használt Hanczók rét egyik telkét Jobs Viktor, keszthelyi községi orvos vásárolta meg 1924-ben. Elhatározta, hogy korszerű magán-sanatóriumot nyit, a tervezésével Groffits Gábort, az akadémia tanárát bízta meg. (Ő alkotta 1925-ben a Szt. Miklós temetőben álló Festetics Mauzóleumot. A görög templomokat idéző építmény a szazadelő korszerű vasbeton technikájával készült.) A későbbi Szent István úton felépült sanatórium igényes kivitelben, a korabeli reklámkatalógus meghatározása szerint pagoda stílusban, tömbrendszerben épült. Nagy sikere miatt 1938-ban kibővítették.

1925-ben Kiskeszthely egyesült Keszthellyel, remélve, hogy részesül a községi javakból. Már az egyesülés évében 38 új közvilágítási lámpát kapott. 1927 őszén a Hévízi utat megjavították, olajozták, az annak mentén kiépült új utcákat névvel látták el. 1928-ban nyitották a Tasziló (ma József Attila) utat, 1931 májusában felépült a 2. számú óvoda (ma Soproni u. 16.), ahová 26 utca gyermekei jártak. A századfordulón elkezdődött, majd a 20-as években is folytatódó építkezések jelentősen megváltoztatták Keszthely északi részének arculatát és utcahálózatát. A régi Leheny réten és a Koslegelőn kiépült Új telep hét utcát foglalt magában, 1934-ben pedig már a Csák György utca is szerepelt a térképen.

1926-ban épült fel a Régi állomás utcában a Magyar Királyi Államvasutak osztálymérnökségi épülete. A mutatószolgálati ház tervezője Csoma D[ezső] építész.

1928-ban a Kossuth Lajos utcában, a Festetics Tasziló által ajándékozott 1200 négyszögöles telken felépült végre a Balatoni Múzeum reprezentatív, neobarokk épülete. A neves fővárosi műépítész, Györgyi Dénes tanár tervezte épületet a hercegi futóistálló lebontásából nyert téglából emelték 450 ezer forint költséggel.

Az 1934-ben megjelent Vigyázó – Dornyay-féle útikönyv szerint Keszthelyen hét szálloda működött. A város tulajdonában lévő Hullám és Balaton szállodákban összesen 64 szoba várta a vendégeket, és ekkor már – Kiss Lajos bérlő jóvoltából – vízvezeték is szolgálta a vendégek kényelmét. Öt étterem és sörház, az ún. Sörház-kertben kertmozi is működött. A kötetet illusztráló térkép már 80 utcát tüntetett fel a városban.

Keszthely értékét nagyban emelte az 5 km-re lévő, világhírűvé vált Hévízfürdő, melynek 40 méter mélyről fakadó gyógyforrása 31-35 °C-os melegvizet ad. A 9 holdnál is nagyobb kénes vizű tavat hatalmas park övezte. 1905-ben ifj. Reischl Vencel 35 évre bérbe vette a Festetics családtól az egyre népszerűbb Hévízfürdőt. Az 1920-as évek elején Hévízszentandrás község felparcelláztatta a Fő utcája és a fürdőpark között elterülő közlegelőt, ahol nagyszabású építkezések indultak. Hévíz lendületesen fejlődni kezdett. A bérlő Reischl család hideg-meleg folyóvízzel látta el a Gyógy-, Rákóczi- és Ella szálló minden szobáját. Keszthely és Hévíz között a forgalmat magán-bérlők bonyolították le. 1934-ben már autóbusz is közlekedett Keszthely és Hévíz között, valamint a Keszthely–Pacsá–Zalaszentmihály–Zalaegerszeg vonalon.

Keszthelyen Reischl Imre városbíró működése alatt, 1929-ben épült fel a modern községi elemi népiskola – tervezője Hajas István – a Deák Ferenc utcában, a szomszédos akadémiai igazgatói lakás melletti téren pedig az új főbírói hivatal. A velük szemben álló Gazdasági Akadémia egyemeletes épületét 1929-30-ban Groffits Gábor gazdasági akadémiai tanár terve szerint kétemeletesre alakították, kivitelezője Kalmár Zoltán nagykanizsai építész volt. Az épületben korszerű gőz központi fűtés működött.

A karmelita templom és rendház 1942-ben (képeslap, Göcseji Múzeum).

Kibővítették a strandfürdőt és sporttelepet is: a Nyers csónakháztól a vasúti sínekig terjedő területről kotrógépekkel kitermelt földdel töltötték fel a nádas-mocsaras részt a már meglévő szállodák szintjéig. A nagy beruházás költségeit a villamosüzem, a helypénz és a fürdő bevétele fedezte. 1930-1931-ben mintegy 180 ezer pengő költséggel a Kossuth és a Balaton utca sarkán az egykori földbe süppedt szegényház helyén felépült a neobarokk postapalota, gr. Csáky István tervei nyomán, Freller tapolcai építőmester kivitelezésében.

A Magyar Tanítók Eötvös Alapja 1926-ban megvásárolta a Kossuth utca és Eötvös utca sarkán a Béke (volt Leitner) szállodát. Tíz termében fiúinternátust rendeztek be, nyáron pedig üdülőt az Eötvös Alap tagjainak számára. 1932-ben Németh István építőmesterrel kétemeletessé alakították. 1930 körül emeletet húztak a katolikus legényegylet Deák Ferenc u. 3. sz. alatt álló székházára, az udvar felé pedig mintegy 300 főt befogadó nagytermet építettek hozzá színpaddal, mely kiváló színtere lett a katolikus ifjúság rendezvényeinek.

A hívek és az egyház buzgalmának köszönhetően három templom is épült ekkor Keszthelyen. A Hunyadi (ma Hanczók) utcában a református templom 1931-ben, magyaros stílusban, az evangélikus templom a Deák Ferenc utcában 1928-1929-ben, neobarokk stílusban. Mindkettőt Szeghalmly Bálint tervezte. A nagyváradai születésű (1889) építész városi mérnök volt Nagykanizsán, majd városi főmérnök Miskolcon, ahol többek között a híres deszkatemplomot tervezte 1937-ben.

A modern diáküdülő 1937-ben (Képeslap, Balatoni Múzeum).

A harmincas évek második felében már az új építészeti stílus szellemében fogant épületeket is emeltek a városban. A tornyos, árkados homlokzatú Pécsi Egyetemi Üdülő a Szent Miklós temető alatti egykori lovassági gyakorlótér felparcellázása után kaphatta telkét. Jellegzetes kocka alakú épület a Balaton-parti ún. Lőke üdülő, mely egy orvos magánüdülője volt. 1940-ben jelentős mértékben, 10 helyiséggel bővült a kórház, s a már 72 ágyas épületet központi fűtéssel és melegvízzel látták el.

Svastics Géza, a Keszthelyen 1925-ben letelepedett, közkedvelt építész tervezte 1942-ben a Hanczók út-Munkácsy Mihály út sarkán álló ötszobás, emeletes villát Reischl Vencel számára. Ugyancsak 1942-ben az Országos Nép és Családvédelmi Alap is építtetett néhány ikerházat Keszthelyen. A telket Festetics III. Györgytől vásárolta az Alap a Légrádi utcában. A hét kétszobás ikerházat nagy ünnepség keretében, a hercegasszony jelenlétében adták át a tizennégy rászoruló családnak.

Középítkezések, városfejlődés Nagykanizsán 1850-1945 között

A kedvező közlekedés-földrajzi helyzetben lévő városban – vásártartó jogának köszönhetően – már a 18. század végétől igen élénk üzleti élet folyt. Vályi András 1799-ben megjelent „Magyar országnak leírása” című művében feljegyzi, hogy hasznos, népes és „e vidéken leghíresebb” vásárai vannak, lakóinak „jó módjuk van”. Kereskedelmi központtá vált, gabonagyűjtő hely volt Stájerország, Horvátország és Trieszt felé. Néhány évvel később, 1815-ben született írásában Nagykanizsa „fontosságát”, „fő központi piac” voltát a nyugati utazó, Richard Bright is elismerte. Környékére elsősorban nem kézművesiparával, inkább vásárai révén gyakorolt nagy vonzerőt, tiszta vonzásterületének népessége az 1830-as években már meghaladta a 120 ezer főt (122.581 fő), az ún. megosztott vonzáskörzetének népessége pedig – ahol más piachelyek vonzása is érvényesült – a 37 ezer főt (37.781 fő), amikor is a város népessége 5.897 fő volt. 1836-ban a város „állapotjáról” szólva Fényes Elek kiemeli: „Ezen város igen eleven, mert Pest és Horvátország, ismét Bécs és Szlavónia, Bosnyák országok közt fekvűdven kereskedése nagy fontosságú, sertés, marha, gabona vásárai felette híresek, s a török országai sertések, ökrök mind itt mennek kereszttül, ezenkívül csak nem egész Somogy vármegye innen veszi a fabricatumokat és a coloniális portékákat.” Az 1828. évi összeírás szerint Somogy megye 279 települése közül 146 Kanizsát jelölte meg piacául. Kereskedelme a 19. század közepére a Dunántúl egyik legjelentősebb településévé növelte.

E jelentős gazdasági szerepe ellenére a város külső képét tekintve a városiasodásnak csak a csíráit fedezhetjük fel ebben az időben. Az orosz tengerésztiszt, Vlagyimir Bogdanovics Bronyevszkij útleírásában, 1810-ben igen elmarasztalóan ír a városról: „Ezt a csúf házhalmot nem is merészném városnak nevezni, ha tiszteletre méltó útikalauzunk nem erősködne, hogy ez valóban város... Képzelnék el olvasóim két meredek között egy nagy gödröt, melyben egyetlen egyenes utca látszik... A mellékutcák tervszerűtlenek, girbegurbák. Ezekben a pokoli bűzű alacsony síkatorokban a házak úgy épültek, ahogy az a tulajdonosnak éppen eszébe jutott.”

Az öt irányba induló postautak mentén egymástól messze elágazó, a határba hosszan kinyúló utcák keletkeztek, kezdetben összekötő utcák nélkül. A múlt század közepén kőből, téglából épült, zsindeletetős épületeket még csak a piac táján találhatunk. Ezen kívül „kénytelen a lakosság nagyobb része sövényből, sárból, fából építeni, mely épületek majdnem mind nedvesek”. A földszintes és a belváros jellegzetes, emelt padlásterű épületei között még nagy foghíjak, beépítetlen telkek voltak.

Jelentős változás – elsősorban a vasútvonalak megnyitásának eredményeként – az 1860-as évektől kezdődően következett be. A népességszám nagyarányú növekedésével párhuzamosan – míg 1841-ben 8.836 fő élt a városban, 1863-ban már több mint 12 ezer, 1870-ben 15.125 fő – megsokszorozódott az utcák s lakóházak száma is. Az 1753.évi „Belsőségek birtok ívé”-ben feljegyzett 14 utcával szemben az 1860-as években már 57 utcája, s több mint 1700 háza volt a városnak.

A kapitalista fejlődés új lendületet vitt a város életébe, a megváltozott körülmények kihatottak a kanizsai polgárok igényeire s lehetőségeire az élet szinte minden területén, így az építészetben is. A városias jellegű fejlődést mutatja a belvárosban még nagy számban lévő üres telkek beépítése, az alaprajzok, telektömbök négyszögösödése. A módos kereskedők és iparosok sorra kezdték építeni romantikus, majd eklektikus stílusú emeletes lakóházaikat. Az 1860-as években épült ki a város egyik legszebb utcaképe, a Deák tér déli oldalán álló jellegzetes kereskedőház-sor, melynek meghatározó épületei – a Grünhut Fülöp gabonakereskedő által épített, gótikus stílust idéző Deák tér 2. számú, és az osztrák hadsereg egyik legnagyobb élelmiszerszállítója, Lackenbacher Heinrich által épített 4. számú – ún. Grünhut-házak -ként ismert romantikus stílusú lakóházak.

A tervszerű városfejlesztési törekvések jeleként 1867-ben hagyták jóvá a városi építészeti bizottmány által kidolgozott első építési rendszabályt, melynek célja volt, hogy a szabályozás által a korábban gyakori tűzvészek

Az 1860-as évektől kiépült jellegzetes kereskedőház-sor a Deák tér déli oldalán, a tér közepén bűzűdő Susszteralléval (képeslap, Thury György Múzeum).

okait elhárítsák, növekedjen az „élet és vagyonbátorlét”, s egészségügyi szempontból a városi lakosok javát és különösen a város „kül csinosodás”-át előmozdítsák, így a házak értékét növeljék. A rendelet feladatként írta elő, hogy egy, a városi képviselőség által megbízandó küldöttség és felkért szakértők készítsék el Nagykanizsa első városrendezési tervét. A szabályozás eredményeként a telektömböket négysszögesítették, levezették a „város vizeit”, megtiltották új építkezéseknél a náddal, zsúppal történő tetőfedést és a házak és melléképületek között az „üregek” elhagyását, megfelelő összeköttetést létesítettek az utcák között.

Hosszú vita során született meg a belváros kibővítésének terve, több – kisebb területre kiterjedő – rendezési terv született. A vasút megépítése után a „besűrűsödési tengely” a Fő út felől a vasúti pályaudvar felé tolódott el, először a város felé eső részen, később a túloldalon is megindult az építkezés. A budai vonal 1859. évi megnyitása után csak a keskeny Ispitál utca-Kapronczai utca vezetett a pályaudvarhoz, mely nem volt elegendő a megnövekedett áru- és személyforgalom lebonyolítására. A város már 1866-ban elhatározta, hogy az Iván utcát (a mai Csengery útnak a Zrínyi utcától a teherpályaudvarig terjedő szakaszát) összeköti a Fő úttal. A Nagykanizsai Takarékpénztár az utcanyitáshoz felajánlotta telkének egy részét, valamint – az utat elzáró ház megvételéhez – anyagi segítségét. Az új utcát, mely „forradalmat jelentett Nagykanizsa város forgalmában” – Takarékpénztár utca néven – 1870. december 6-án nyitották meg. A pályaudvarhoz vezető út kiépítésére, kövezésére a megye minden métermáza teheráru után 1 krajcár vám szedését engedélyezte 1869 júliusában. Ez az engedély volt a kövezetvámszedés kiindulópontja a városban. A megnyitott új utcán át, a vasúti raktárakig vezető úton bonyolódott a teherforgalom, míg az utasok felvételére szolgáló indóházig vivő út (ma Ady u.) kizárólag a személyforgalom részére volt fenntartva.

Az 1870-ben megnyitott Takarékpénztár utca (később Csengery u.) bal oldalon a Nagykanizsai Takarékpénztár kupolás székházával, jobb oldalon az 1913-ban épült Első Magyar Általános Biztosító Társaság palotájával (képeslap, Thüry György Múzeum).

Az 1867. évi építési rendszabályban előírtaknak megfelelően, Eperjesy Sándor indítványára a képviselőtestület 1872 áprilisában bízta meg – az „építkezési ferdeségek kikerülése végett” – az építési bizottmányt s a városi mérnököt a részletes városszabályozási tervet, „az egész város utca szabályozási tervé”-nek elkészítésével. 1875-ben nyitották meg a Nádor utcát, két év múlva a Csány László utcát.

A korábbiakhoz képest még nagyobb vitát s közérdeklődést váltott ki a belváros északi irányban történő kibővítésének terve. A város közepén még az 1870-es években is kukoricás szántóföldek voltak, helyükön a város „legjelesebb és előkelő polgárai” már 1872-ben kezdeményezték egy új utca megnyitását, mely a város tulajdonában lévő szántóföldekig, a „Szombatkáig, a Nagykanizsán építendő nagyszerű katonai laktanyának kapujáig” vezetett volna. Az építési bizottság által néhány év múlva kidolgozott javaslat szerint a „város központját kívánták megnyitni”, s így a „Fő utca mögötti üres telkek megnyitása által... egy egészen új városrész fogna kialakulni”. A „díszes városrész bejáratát” a Polgári Egylet székháza (a Deák téren, a Kölcsey u. bejáratánál állt egykor) mögött képzeltek el. Nagykanizsa tehetős polgárai 1876. március 31-én a Közgyűlésnek címzett beadványukban egy, a város számára előnyösebb tervet ajánlottak. E szerint: „ha a Babochay féle ház lerombolásával a Takarékpénztár átellenében a Csengery utca mintegy meghosszabbítatik és a bejárás a város kellő közepére helyezettnek, ezen utca által mintegy sugárút fogna teremtetni, mely a főutcza vagyonos házbirtokosok telkeit érintené, ez okból remélhető, hogy ezen fővonal értékes és díszes házakkal beépítettnek, miáltal a város szépség-

1867-ben a vasúti pályaudvar felé vezető két újabb utca nyitásának terve vetődött fel. Az egyiket a Kis Sörháztól (a mai Ady u.-Kisfaludy u. sarkán állt egykor) a Szarvas Vendéglő (1875-ig a mai Erzsébet tér 3. sz. épület helyén álló házban működött) kertjén át a főpiacig, a Fő térig nyitották volna meg, lóvontatású vasúttal ellátva. A másik széles főút a budai és bécsi vasútvonal szétágazásától egyenesen vezetett volna a zsinagóga irányába. Kivezetését a Fő útig először elvetették, de 1872-ben újra szerepelt a városrendezési elképzelések között a Rosenfeld Adolf házának (Fő út 4.) kisajátításával megnyitandó új utca, mely a terv szerint „előnyvel bírna az újonnan építendő új városházára, s az israhelita község házára”, s a zsinagóga javára, de kiépítése ekkor sem valósult meg.

ben és értékek szaporodása mellett jelentékenyen nyerne.” Az utcavonalra eső telkek tulajdonosai a tervhez díjtalanul ajánlották fel a területet. Az új utcát – Sugár út néven – azonban csak 1883-ban nyitották meg.

Belus József polgármestersége idején (1872-78) számos fontos városrendezési intézkedés történt. 1872 júliusában rendezték a piacok kérdését: az árusokat letiltották a járdákról, a kereskedőknek hetivásárok alkalmával csak a gyalogjárón kívül szabadott 1-1 árulását elhelyezniük, délután 2 óra után azonban tilos volt az árusítás. Pontosan szabályozták a különböző áruk vásárának helyét. A városszépítési törekvések jeleként nagyarányú fásításba fogott a város. Tersanczky József orvos, városi képviselő javaslatára 1872-ben határozták el a gimnázium előtti (ma Eötvös tér) és a Szt. János templom (Felsőtemplom) előtti tér befásítását, „sétatérre alakítását”, ekkor jött létre a kanizsaiak ma is kedvelt pihenőhelye, a Suszteralle. (Nevét onnan kapta, hogy hetivásárok és nagyvásárok alkalmával a juhar allé volt a cipészek és csizmadiák árusító helye.) Ugyancsak 1872-ben rendelték el a házak „újból, s utcánként újra kezdődő” számozását, egységes számtáblák elhelyezését a házakon. (Korábban az épületeket folyamatosan sorszámozták, a Fő út- Deák tér északi oldalát pl.1-10, a Deák tér északi oldalát 457-461. sorszámmal jelölték.) Belus József városrendező intézkedései közé tartozott, hogy 1873-ban az utcák és terek az addigi köznapi elnevezések helyett új neveket kaptak. Ekkor nyerte el nevét többek között a Deák tér, Eötvös tér, Széchenyi tér, a Zrínyi, Kazinczy, Kisfaludy, Batthyány, Rákóczi, Hunyadi, Kinizsi, Teleki, Petőfi, Kőlcsey utca stb.

Az 1870-es évek legnagyobb szabású, a városiasodás szempontjából döntő fontosságú vállalkozása az utak burkolása, klinkertéglával történő kirakása volt. Az 1860-as években a Zala-Somogyi Közlöny jegyzeteinek visszatérő témája volt a kanizsai utak tarthatatlan állapota: „Közeledik azon időszak, melyben városunk a szép Velencéhez igen hasonlít, csak az kár, hogy utcáinkat fekete tenger borítja, mely sűrűbb hogyszem rajta gondolákkal közlekedhetnénk.” – olvasható 1868. februárjában.

„Néhány évvel ezelőtt az úgy nevezett nagy német utcában... őszkor és tavaszkor oly sár volt, hogy egyszer egy év alatt kilenc ló süllyedt föld alá és meg is döglött. A nagy gabona piacz melletti ország úton is a feneketlen sár miatt szekerek süllyedtek meg, még ma is megtörténik, hogy télen bele fagynak” írta 1870-ben a Zala-Somogyi Közlönyben megjelent „Nagy-Kanizsa építkezése” című cikksorozatában Tersanczky József városi képviselő.

Az 1867. évi építészeti rendszabály előírta a háztulajdonosok számára a kőből vagy téglából történő járdakészítést, s annak „jókarban” tartását, ehhez a téglákat a város „termesztményi áron” biztosította. Az országutakat murai kavicssal szórták fel, ami azonban sáros időben néhány nap alatt nyomtalanul alásüllyedt. 1870-ben elhatározták, hogy hasznosítva a város téglagyárait klinkertéglával (kongótéglával) rakják ki az utakat, tereket. Elsőként a Kapronczai utcai (ma Ady u.) klinkerút készült el, majd 1872-ben – a városrészben lakók kérésére, s mivel „a vonal két oldalán a legtöbb raktárak vannak, a melyekből a vaspályahozó fuvarozás következtében a vámjövdelem legnagyobb része fizettetik” – a Kapronczai utca kezdetétől „folytatólagosan” a gabonapiacra keresztül a „Bécsi utca” (Magyar u.) kiépítését rendelte el a képviselőtestület. 1873-ra készült el az Iván utcai (Csengery u.) burkolat. A városi utak kiépítése és „jókarban tartása” azonban csak úgy volt megvalósítható, ha a városon átvonuló állami utak is „klinkerrel építetnek”, ezért a városi tanács 1872-ben kérvényben kérte a közlekedési minisztériumot a Fő utcai állami út burkolására. Hosszú tárgyalások után végül 1883-ban készült el a Fő út- Király utca klinkerezése.

Megszületett az igény az utcák tisztántartása iránt is, a Kazinczy utca s a Fő út háztulajdonosai városi támogatással öntöztetni kezdték utcájukat, 1874-ben e célra Badenben öntözőkocsit vett a város. Az elkészült klinkerutak öntözését egy vállalkozónak adták bérbe. Az utcai ültetvények ápolására városi kertészt fogadtak fel 1875-től. A város öntözőkutakat is felállíttatott: 1875-ben a vásártéren és a Magyar utcában, 1876-ban a Deák téren és a Teleki utcában felállítandó kutakra kértek ajánlatokat. A Teleki utcai kút elkészítésével Saller Lajos vállalkozót bízták meg 1877-ben, de a Deák téri kútra – mivel „a külsinosodás megkívánja, hogy ezen kút külső kiál-

Az 1873-ban átadott új Városháza épülete a Fő úton (képeslap, Göcseji Múzeum).

lítása a város méltóságának megfelelően” – új ajánlatokat kértek. A Hencz Antal, Saller Lajos és Geiszl Mór ismert kanizsai vállalkozók által beadott mintarajzok közül a városi tanács a Geiszl Mór építésznek Hild Ferenc kőfaragóval közösen készített rajzát tartva a „legízlesebbnek és legjutányosabbnak”, a kivitelezéssel őket bízták meg. A kút középső részét négy, homokkőből faragott, vizet köpő oroszlánfej díszíti, tetejére klasszicista oszlop került. A vízköpből kifolyó víz egy felső, majd egy alsó nyolcszögletű medencében gyűlt össze. Nemcsak díszkútnak épült, s hogy az utak öntözésére is alkalmas legyen, melléképítményekkel (felső vízvezető csappal ellátott nyomó és emelő szerkezettel) látták el. A kiváló munkát a városi tanács által kiküldött bizottság 1879. november 19-én vette át. (A díszkutat később a kanizsaiak „Török kút”-nak nevezték el.)

A nehéz pénzügyi helyzet ellenére az 1870-es években óriási mértékben fellendültek a magánépítkezések, s kölcsönöket vett fel a város is a meglévő középületek bővítésére, újak építésére. A városi képviselőtestület 1868. szeptember 15-én megválasztotta a „városház építésére kiküldött bizottmány”-t, mely azt javasolta, hogy az akkor már roskadozó félben lévő város- és a szomszédos Pichler-féle ház helyébe egy teljesen új városháza építésére írjanak ki pályázatot. Az építkezést hátráltatta, hogy a két épület Nagy-és Kiskanizsa közös tulajdona volt, s mivel 1868-ban különváltak, Kiskanizsa – míg a megye kölcsönfelvételi engedélye nem érkezett meg – nem akart hozzájárulni a bontáshoz. A bizottság által megfogalmazott „Tervirányzat”-nak megfelelően beadott 10 pályázat közül kettőt választottak ki, melyek nyomán újabb tervek készíttetek. Az építkezés két részben történt, először a Kapronczai utcai (Ady u.) városi bérház-részt építették meg Berg Károly budapesti építész tervei alapján 1871-72-ben. Kivitelezője a tervezővel együtt Hencz Antal helyi építőmester volt. A bérház-rész 1872 májusi átadása után – végül a Nagykanizsán készült tervek helyett –

A Sugár út bejárata, jobb sarkán a Lovák ház, balról a Babochay házgal
(képeslap, Göcseji Múzeum).

Ádám Henrik bécsi építész elképzelése alapján kezdték meg a „hivatalos városháza” építését. A Schármár János építő és id. Hild Károly kőfaragó, soproni vállalkozók kivitelezésében elkészült, neoreneszánsz-eklektikus stílusú épületbe 1873. november 1-jén költözhetek be a hivatalok.

Az 1877-ben meginduló tervezési és szervezési munkák eredményeként 1885 tavaszára készült el a 70 ágyas, egyemeletes új kórházépület a Kossuth téren. Új iskolaépületek építésébe is kezdett a város, elsőként 1882-ben Kiskanizsán, a Rác utcában készült el, majd 1885-ben az Arany János, illetve a Teleki utcában kezdte meg Saller Lajos építőmester iskolák építését. Az újonnan megnyitott

Az időszak legalapvetőbb új vonása Nagykanizsán is – ahogy Winkler Gábor fogalmaz –, hogy a „tehető magánszemélyek mellett megsokszorozódik a kollektív építetők, az ún. jogi személyek száma,... megnő a közösségi rendeltetést szolgáló épületek mennyisége.” A város és az egyházak mellett mint építetők megjelentek a bankok, részvénytársaságok, biztosító intézetek, s a különböző társadalmi szervezetek, alapítványok, egyesületek. Kanizsa két, legrégebb óta működő egyesülete – a tagok részvény-, ill. kölcsönkötvény jegyzési nyomán összegyűlt pénzből – díszes székházat emeltetett. 1885-ben a Polgári Egylet fennállásának 50. évfordulójára a Sugár úton épített emeletes székház homlokzattervét Geiszl Mór, az épülettervet Hencz Antal nagykanizsai építész készítette, kivitelezője Saller Lajos volt. Az egykori városi ispotály helyén, a Kazinczy utcában (Ady u.) a Kaszinó építkezett 70.000 forintos költséggel. Az eklektikus saroképület – mely a Zala tudósítója szerint: „a tervek után ítélve egyike lesz városunk legcsinosabb és legdíszesebb épületeinek” – Ludwig Schöne ismert bécsi építész tervei szerint, Morandini Román csáktornyai építész kivitelezésében 1886-ban készült el. A német származású, Lipcsében és Hannoverben végzett jó nevű, sokat foglalkoztatott bécsi építész, Ludwig Schöne az 1880-90-es években több kiemelkedő jelentőségű közepi (r.k. plébániatemplom), szombathelyi (ev. templom, zsinagóga), soproni (Soproni Takarékos és Kölcsön Egylet háza, Ev. Egyházközség iskolája stb.) épület tervezése mellett sokat dolgozott Nagykanizsán is. A Kaszinó székháza mellett 1885-ben Weiser József gépgyáros részére „pazar fényűzéssel épített” kétemeletes palotát tervezett a Fő út 9. szám alatt; a Csengery utca 4.számú lakóházát és a

6.számút dr. Schreier Lajos sebészorvos részére 1887-ben. A Deák tér 10. szám alatt Pollák József bőrkereskedő részére tervezett egy gazdagon díszített homlokzatú palotát. 1900-ban a zsidó hitközség a zsinagóga átalakítására készítettetve terveket vele.

Impozáns magánházak egész sora épült fel ekkor, melyek a mai városképet is döntően meghatározzák. Az eklektika jegyében született újjá a város. Míg a század közepén a városiasodási folyamatot a település alaprajzában a négyszögletesedés jelentette meg, az 1880-90-es években e fejlődést a házak felfelé emelkedése, azaz a „vertikális besűrűsödés” mutatta. A fejlődés ütemét jól érzékelteti, hogy 1886-1890 között 3 kétemeletes, 8 egyemeletes, 125 földszintes ház épült a városban, s 56-ot nagyobbítottak meg, ill. építettek át. 1890-1900 között 849, majd 1910-ig újabb 222 lakóház készült el. A vályogból, sárból készült épületeket – különösen a belvárosban – elbontották. Az 1880-ban elfogadott Építkezési Szabályrendelet szerint – mely az építkezés tekintetében a város területét 4 övezetre osztotta – a Fő téren már csak kétemeletes, a 2. övezetben (Fő út, Városházi u, Takarékpénztár u, Deák tér, Király u. és Magyar u. eleje) egy emeletesnél alacsonyabb épület már nem emelhető, s az első három övezetben csakis téglából, kőből engedték meg az építkezést.

A Fő úton és a Deák téren a nagykanizsai bankok, pénzintézetek emelték sorra a székházaikat. Elsőként a Nagykanizsai Takarékpénztár kezdte építeni impozáns székházát 1870-ben az akkor újonnan megnyitott Takarékpénztár utca Deák térre néző saroktelken. A kupolás sarokrész 1879-ben készült el, a Deák téri épületrész 1888-ban.

A Fő út 8. szám alatt 1881-ben készült el a Délzalai Takarékpénztár két utcára néző, háromszintes, díszes homlokzatú székháza és bérháza (későbbi nevén az ún. Bazárépület). Az épületterv bécsi építész munkája, a kivitelezők Hencz Antal és Hirschl Ede nagykanizsai vállalkozók voltak. 1886-ban a Kereskedelmi és Iparbank székháza épült fel a Takarékpénztár utca elején.

A banképítés jeles építésze, a zürichi végzettségű Hubert József volt a tervezője az Osztrák-Magyar Bank 32 magyar fiókintézetének, így a kanizsainak is. A historizáló, de szecessziós elemekkel is gazdagított „Bankpalota” a Felsőtemplom melletti földszintes Weiss- és Wusztl-házak helyén épült fel 1903-ban.

A városi fejlődés szempontjából döntő fontosságú volt a villanyvilágítás bevezetése. Utcai világításról 1821 óta beszélhetünk Nagykanizsán, amikor a Piac téren 34 kereskedő saját költségén éjjeliőröket fogadott. Az 1839-ben megalakult Lámpa-egyesület 35 állandó lámpát állított fel a fontosabb középületek s üzletek előtt. 1872-ben a képviselőtestület a „gázvilágítás behozatala” mellett hozott elvi döntést, majd 1888-89-ben légszesz- és villanyvilágítás bevezetésére is ajánlatokat kért, de még 1893-ban is 240 nagykanizsai és 25 kiskanizsai petróleumlámpa látta el a város közvilágítását. Végül az 1892-ben kiírt pályázat eredményeként (a budapesti Ganz és Társa cég, valamint Franz Lajos, a kanizsai gőzmalom tulajdonosa tett ajánlatot) a Franz céggel kötött szerződést a város. 12 ívlámpát és 280 izzólámpát szereltek fel a városban, az üzembe helyezett villanyvilágítást 1894. nyarán adták át.

1892-ben 130 taggal Szépészeti Egyesület jött létre, mely 1894-ben Nagykanizsai Szépítő Egylet néven 275 taggal alakult újjá. Véleményező szerv lett a város külső szépítésére vonatkozó minden kérdésben. Célja volt a városnak és környékének fasorokkal, ültetvényekkel történő szépítése, a terek gondozása, üdülő-, kirándulóhelyek létesítése, s a „köztisztaság és közegészségügy érdekeinek előmozdítása”. Az egyesület javaslatára vették fel az 1896. május 17-én tartott millenniumi díszközgyűlés programjába a Sétatér létesítését. A 6 holdas kert fásítását és gondozását is az egyesület vállalta. Ugyanekkor az egylet szorgalmazta a városi könyvtár és múzeum alapítását, s a díszközgyűlésen határozták el egy árvaház alapítását, polgári leányiskola építését és a gimnáziumi épület kibővítését is. A gimnázium épületterveit Tandor Ottóval készítették el, de maga az építés elhúzódott.

1902-ben Vécsey Zsigmond polgármesternek (1896-1913) sikerült keresztülvinnie a József laktanya építését, a hozzá vezető utak kiépítését, s új utcák nyitását. Az iskolaépítkezések közül is több az ő nevéhez fűződik: a

A Ludwig Schöne tervei szerint 1886-ban épült Kaszinó székháza (képeplap, dr. Szombath Tibor magángyűjteménye).

Kazinczy utcai (Ady u.) iskolaház újjáépítése, „emeletre vétele”, ott a polgári leányiskola elhelyezése, a Rozgonyi utcai és a kiskanizsai Templom téri iskolák államsegélyből történő felépítése. Új gimnázium építéséről is tárgyalnak, 1903 júliusában tervpályázatot írtak ki a főgimnázium és rendház Eötvös téren emelendő épületeire, de az építkezés elmaradt, az intézményt pedig 1904-ben a megszűnt Sugár úti volt honvédlaktanyában helyezték el.

1903-ban árvaházért, új postapalotáért, dohányraktárért, új igazságügyi és pénzügyi palotáért folyamodott a város. Legelőször, 1906-ban a dohányraktár készült el – Morandini Román tervei alapján – az Erzsébet téren. A városrendezési elképzelések szerint a szomszédságában szándékoztak felépíteni a pénzügyi palotát, az új igazságügyi palotát s a városi színházat is, és úgy gondolták: „e tér lesz idővel Nagykanizsa város legszebb tere”.

Az ún. „századfordulós építészeti” olyan kiváló képviselői nyertek pályázataikkal I. díjat Nagykanizsán, mint – a budapesti Ezredéves Kiállítás pusztaszeri pavilonjának, ill. Főkapujának, s közösen a Párizsi Világkiállítás magyar pavilonjának (1900), számos fürdőnek, szállodának, igazgatási épületnek a tervezője – a Bálint Zoltán-Jámbor Lajos építészpár, akik 1904-ben a főgimnázium és rendház pályázatán nyertek, vagy K.Császár Ferenc, aki 1913-ban az új igazságügyi palotára kiírt tervpályázaton nyerte el az I. díjat. Az I. világháború azonban megakadályozta a terv kivételét, s ugyanerre a sorsra jutott a postapalota és a kőszínház terve is.

Az 1911-ben a Délzalai Takarékpénztártól a Kazinczy és a Zrínyi utca sarkán megvett telken 1912-re tervezték – a kormány költségvetésének terhére – a postapalota építését. Bierbauer műszaki felügyelő (Budapesti Postaépítészeti Felügyelőség) tervei 1913 nyarán érkeztek meg Kanizsára, e szerint a „korai francia reneszánsz” stílusú épület az „ország legmodernebb és legpompásabb fölszerelésű postaépülete” lett volna. Az építkezés azonban csak 10 év múlva valósulhatott meg.

Weiser József gépgyáros 1885-ben épült palotája a Fő úton. (Képeslap, Balogh Gyula magángyűjteménye).

ismert – Kármán Géza-Ullmann Gyula építészpáros volt. A – Gyenes Lajos és Vajda Andor által tervezett – 46 szobás Centrál Szálló „görög stílus frontja mögött a huszadik század minden kényelme fellelhető” volt: légfűtés, vízvezetékekkel ellátott szobák, technikai szenzációja a „ventilláció”, mellyel friss levegőt szivattyúztak be, óránként háromszor megújítva a levegőt. A kávéház udvari termének üvegtetőjét „iparművészeti remekmű”-nek tartották a kortársak.

A szecesszió jegyében született legszebb magánházak közül a Deák tér és a Kölcsey utca sarkán felépült Bajer Cukrászda épületét (1903) emelhetjük ki, melynek homlokzatdíszsein a stílusra jellemző, hullámzóan áradó vonalak, formák, plasztikus növényi ábrázolások jelennek meg, ill. a Bogenrieder József szállodás és vendéglős által a Fő út 13. szám alatt 1914-ben épített „nyaralószertű”, ún. Bogenrieder-palotát. Mindkettő valószínűleg helyi építész műve.

Nagykanizsa vízellátásának korszerű megoldására vonatkozóan is több terv merült fel ebben az időben. Az első, 1894-ben született elképzelés szerint egy csatorna segítségével összekötötték volna a Balatont a Murával, s ennek révén látták volna el Nagykanizsát vízvezetékekkel, s egyben fürdőhelyé fejleszthették volna. A költséges tervet végül elvetették, ehelyett kutakat fúrtak a Principális-völgyben. 1913-ban voltak az első próbafúrások, de csak 1915-ben, a katonai barakk-telep építésénél találtak két bővizű forrást, s a Károly Laktanya építésénél egy kisebb forrást. Részleges vízvezeteki munkák készültek korábban is a közbiztonság érdekében, a vasút s egyes gyárak telepein, majd 1916-ban a hadikórházban létesítettek vízművet, de a városi vízvezeték- és csatornarendszer általános tervét és költségvetését a műszaki osztály csak 1919-ben készítette el.

ban csak 10 év múlva valósulhatott meg.

1913-ban lebontották az uradalomtól korábban megvásárolt, az Erzsébet teret elcsúfító, düledező „Csoportházak”-at, a törvényszék előtti teret parkosították, de – a tervpályázat kiírása ellenére – az ide tervezett kőszínház építése elmaradt.

„A Fő út nagyvárosias kialakulását” azonban jelentős lépéssel vitte előre az ebben az évben – két neves budapesti építésziroda tervei alapján – megépült Első Magyar Általános Biztosító Társaság palotája (székház s egyben bérpalota) és a Centrál Szálló épülete. Előbbi tervezője a „bécsi szecessziós irányzat” jellegzetes hazai képviselője – a jelentős székház-, bér- és üzletházépítő tevékenységéről

Az I. világháború alatt további katonai létesítményekkel gazdagodott a város: elkészült a Teleki úti laktanya, s a somogyszentmiklósi út mellett 70 holdnyi területen a 3000 beteg, 20 orvos, 500 főnyi ápoló személyzet részére, külön gyógyszerházzal, tisztí lakásokkal, műhelyekkel stb. ellátott „barakk-telep”, a Monarchia legnagyobb katonai kórháza.

Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés következtében Nagykanizsa „határváros” lett, legfontosabb piacait, gazdasági vonzáskörzetének 60-70%-át elvesztette, átmenő kereskedelme erősen csökkent, számos kereskedő és iparos tönkrement. A városi fejlődésnek új irányt s alapokat kellett keresni és teremteni. A két világháború közötti időszak mottója lehetne a Krátky István polgármester által 1935-ben használt megfogalmazás: „Nagykanizsa, a töretlen élni akarás városa”. „Második születése volt Nagykanizsának az utolsó évtized – írta a Városkultúra című folyóiratban – s ez alatt egy külsejében és lényegében kulturált város nőtt a régi Kanizsa helyébe.”

A posta-vezérigazgatóság 1921-ben kezdte meg tíz éve húzódó építkezését a Kazinczy utcában. A Goll Elemér budapesti műépítész által tervezett modern, kétemeletes, központi fűtéses postapalota 1924-ben készült el.

1923-ban a Pénzügyi Központtól felvett kölcsönből sikerült végre megoldani a gimnázium elhelyezésének kérdését. A 48. gyalogezred Sugár úton álló, megürült, városi tulajdonban lévő laktanyáját Hüttl Dezső műegyetemi professzor tervei alapján építették át „külsőleg impozáns, belsőleg a célnak minden tekintetben megfelelő” gimnáziummá. 1926-28 között egy korszerűen felszerelt, kétemeletes, 50 ágyas internátust építettek hozzá. A gimnázium házi kápolnájaként – a meglévő épületek stílusához alkalmazkodó kiképzéssel – Vécsey Barnabás városi mérnök tervei alapján, közadakozásból épült fel 1935-ben a Piarista kápolna.

1923-ban a tervezett vízvezetési- és csatornamunkákhoz, valamint útburkolásokhoz 2,5 millió aranykorona felvételét határozta el a város. Egy évvel később Kállay Tibor – Nagykanizsa országgyűlési képviselője, volt pénzügyminiszter – közbenjárásával sikerült a Magyar Általános Hitelbanktól 55.000 svájci frank (754 millió korona) hitelt szerezni, ez azonban a tervezett beruházásoknak csak a harmadára volt elég. Később újabb 1 milliárd korona kölcsönt vett fel a város a Pénzügyi Központtól. Közérdekű beruházásokra további 4,5 milliárd koronára lett volna szükség, melynek megszerzése nagy nehézségekbe ütközött. A Pénzügyi Központtól 1,5 milliárdos kölcsönt, a Népjelölti Minisztériumtól félmilliárd koronás közmunkahitelt tudott szerezni a város a vízvezeték és a csatorna kiépítésére, a kórház bővítésére. Közben befejeződtek a kormány külföldi tárgyalásai a „magyar egyesített városi kölcsön”-nel (Speyer-kölcsön) kapcsolatban, mely a törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsú városok kormányhatóságilag engedélyezett hasznos beruházásainak fedezésére szolgált. Nagykanizsa is bejelentette igényét – vízvezetési-, csatornázási munkákra, a kórházi építkezés befejezéséhez, gimnáziumi internátus, uszoda, strandfürdő, vágóhíd létesítésére, 2 elemi iskola, s kislakások építésére stb. Mindezekre a belügyminisztérium 14 milliárd korona támogatást ítélt meg. Ebből fizette vissza a város az előzőleg felvett kölcsönöket, s a megmaradt összegből a további építkezéseket fedezték.

Az ebből a kölcsönből származó városi hozzájárulással, Zala vármegye támogatásával és államsegélyből kezdődtek meg 1925-ben a kórházbővítő beruházások, Jendrassik Alfréd műépítész tervei alapján. 1929-re elkészült a gazdasági épület és a fertőző épületből átalakított felvételi épület. A sebészeti osztály kiegészítésére a régi főépületet egy szárnyépülettel toldották meg, mely 1930-ban készült el. A 60 ágyas sebészeti osztály részére 1929-ben megkezdett egyemeletes épület a falak felhúzása után több mint húsz évig befejezetlen maradt. Az épületegyüttes mellett közadakozásból, illetve a város és a Népjelölti Minisztérium támogatásából készült el 1933-ban Vécsey Barnabás városi mérnök tervei alapján a kórházi kápolna.

A városi vezetés következetes, belterjes városfejlesztési politikát folytatott. Ennek szellemében készítették el Warga Lászlóval, Budapest városrendezési szakértőjével 1925-ben Nagykanizsa városrendezési tervét. (Warga

A Hubert József által tervezett Osztárk-Magyar Bank palotája a Deák téren (képeplap, Thüry György Múzeum).

több magyar vidéki város – Miskolc, Székesfehérvár, Szombathely, Eger, Kassa, Brassó – szabályozására kiírt városrendezési pályázaton nyert 1. díjat, de készített tervek Antwerpen, Belgrád, Canberra, Birmingham rendezésére is.) Az utcahálózat tervezésénél a Principális csatorna legmagasabb árvizeinek szintjéhez alkalmazkodott, hogy a csatornahálózattal e szint felett lehessen maradni. A másik fontos tényező, amellyel számolnia kellett, a vasúti hálózat volt: mivel a pályaszintben való útkereszteződések akadályozták a közúti forgalmat, alul- és felüljárók építését vette tervbe. A forgalom zavartalan lebonyolítása érdekében új utcák nyitását, utcaszélesítéseket tervezett. Az Erzsébet királyné teret a város díszterévé, a hivatalos, kulturális és kereskedelmi élet központjává kívánták alakítani. A reprezentatív és forgalmi tereken kívül szerepeltek a tervezetben ún. építészeti terek is, melyek középületek megfelelő elhelyezésére, ill. azok kellő érvényesülésére szolgáltak. Nagy számban alkalmazott parkosított beugrásokot, térszerű utcai kibővítéseket, parksávokat. A tervben gondoskodtak terület kijelöléséről a szükséges új középületek részére: a református templom, az Erzsébet tér-Fő út-Sugár út-Rozgonyi utca által határolt telektömb belsejében, valamint Kiskanizsán a Nagyrác utca mellett új katolikus templomok, Nagy-és Kiskanizsán egyaránt új kórházépület, új marhavásártér, a Kanizsavári átrakó állomás, új piactér, vásárcsarnok, a két városrész közötti területen népliget, sportpálya, a Principális mellett strandfürdő stb. elhelyezéséről. A további fejlődés irányítására az alkalmazandó építési módokat előíró övezeti beosztásról gondoskodtak, zártosú, félig zártosú és szabadon álló építési módú övezeteket és gyárövezetbe tartozó területeket jelöltek ki. A „minden városépítő munka alapjául szolgáló” tervet azonban nem fogadták egyetértéssel a városban, „nagyszabású, érdekes”, de „korát 30 évvel megelőző” tervnek tartották, mely „túlhaladja Nagykanizsa szükségleteit és fejlődési

kilatásait”. Dr. Villányi Henrik képviselő (a Felsőkereskedelmi Iskola igazgatója) szerint: „jelenlegi helyzetünkben valóságos kerékkötőnek bizonyul az építkezésben és éppen ezért a terv a közönségnek ellenszenves”. Évekig elhúzódó vita után a tervet – azzal, a városi tanács által javasolt megszorítással, miszerint a terv csak irányelv, egyes részeinek megvalósításáról a képviselőtestület esetenként fog határozni – végül az 1928. május 10-i rendkívüli közgyűlésen fogadta el a képviselőtestület.

A város kőszínház építésére vonatkozó, évtizedek óta megvalósulatlan elképzelése az 1920-as évek elején szinte minden évben felvetődött, végül 1926 februárjában a színház társadalmi

Az 1902-ben épült József lakotanya (képeslap, Thüry György Múzeum).

úton, a város segítségével történő megépítésére megalakult a Nagykanizsai Közművelődési Egyesület. 1926 júliusában a „korszerűen és magyarul építés” gondolatát valló, európai rangú építész, Medgyaszay István tervei alapján indult meg a 465 ülőhelyes színházépület építése. Az épület „Medgyaszay életművének egyik legfontosabbika, a népi építómód diadala és a monumentális építészetben fogalmazott emlékműve” – írja az építész munkásságát feldolgozó kötetében Kathy Imre. Az épület felavatására 1927. március 15-én került sor, a későbbiekben azonban a színházi előadások mellett az év nagyobb részében mozgóképszínházként működött.

A lakásrendek enyhítésére 1922 és 1934 között összesen 227 házhelyet osztott ki a városi tanács, anélkül, hogy a város területe kifelé bővült volna. Tíz év alatt új városrész, modern villanegyed született a Katonaréten, az új utcákat 1924 augusztusában Szekeres József, László herceg (a telkek volt tulajdonosa), Mária, Tavasz, Levente, Sanci, Őrház utcának és Bagolai sornak nevezték el. A város „kislakásépítő akciója” keretében 1926-ban állami támogatással 18 (egy-, két-, háromszobás) lakásos, kétemeletes bérpalotát épített a Kossuth téren. 1933-ban a bezárt Weiser-gépgyár körüli szabad területet parcellázták, új utcát nyitottak a Sugár út és a Kinizsi utca között, a telkeken modern bérházak épültek. A fellendült magánépítkezések következtében 1934-ben már 3.679 lakóházban éltek a város polgárai, az 1910. évi 2.783-mal szemben.

A Speyer-kölcsonból 1925-ben 6 holdas új állatvásárteret létesített a város, a régi vágóhidat Krencsey Géza budapesti műszaki főtanácsos tervei alapján kibővítették, modern vágóhíddá építették át.

Kiskanizsán Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter iskolaépítési programja keretében, a Nagyrác utcában, a város által adományozott telken Schmitterer Ernő tervei szerint 6 tantermes elemi iskola épült,

melyet 1928. szeptember 9-én szenteltek fel. 1930-ban Fridrich Lóránt műegyetemi adjunktus tervezésében a Vécsey Zsigmond utcában készült el az új, 8 osztályos iskolaépület. Hat év múlva a Huszti téri iskola helyett a Petőfi utca 1. szám alatti telken épült új, 4 tantermes iskola, melyben 1937. január 7-én kezdték meg a tanítást.

A városi fejlődést meghatározó víz- és csatornaművek kiépítése szintén a „két külföldi kölcsönnek” köszönhetően, az 1920-as években valósult meg. A katonaság által kiépített vízvezetékét 1921-ben városi üzemmé nyilvánították. Ezután építették meg 1926-27-ben a 31 m magas, 700 m³ űrtartalmú vasbeton víztornyot Jendrassik Alfréd (államtitkár, a belügyminisztérium műszaki osztályának vezetője) terve alapján. A 4,5 km-es vízvezetékét 1929-ig 15 km-re bővítették. A vízmű-hálózat és a gépészeti berendezés tervezetét Makó-Kléger Sándor miniszteri tanácsossal készítették el. A vízmű építésének befejezése után korszerű csatornarendszert létesített a város. A tervet Joó István és Sárkány Miklós miniszteri tanácsos és osztálytanácsos készítette. A betonból készült zápor- és szennyvízelnyelő csatornarendszert 1927. november 1-jén helyezték üzembe.

A víz- és csatornarendszer kiépítése következtében megrongálódtak az útburkolatok, így 1929-ben a város elhatározta, hogy főbb forgalmi útjait a kor igényeinek és a forgalomnak megfelelően átépíteti. A munkát versenytárgyalás során a Magyar Asphalt Rt. nyerte el, s 1931-re be is fejezte. A burkolatokat a forgalom és a városiasság szerint választották ki, a főutakat homokaszfalt, topeka-aszfalt, bitumac burkolattal, a kisebb forgalmú utcákat mészkő- és bazalt-makadámurkolattal látták el. Kijavították a megmaradt kongótégla-burkolatú utakat is.

Krátky István polgármestersége alatt, 1930-ban Medgyaszay István terve alapján új tűzlérlaktanya épült, melynek kivitelezési munkáit helybeli vállalkozók nyerték el.

Több évtizedig elhúzódó tervezés után 1933-ban készült el a sportcélokat is szolgáló strandfürdő. A Szépipő Egyesület több akciót indított létrehozása érdekében, 1896-ban tervvázlat is készült egy, a Principális csatorna melletti fürdőről. A Warga-féle városrendezési tervben, s az 1927-ben, majd 1929-ben készült tervekben is, bár különböző helyen, de a csatorna mellett gondolták elhelyezni a létesítményt, 1930-ban azonban már a Sétatéren, a Merkur Vasgyár telkén felépülő fürdő terveiről tárgyalt a közgyűlés. A város lakossága kötvények jegyzésével támogatta a tervet. Krátky polgármesternek sikerült az Országos Testnevelési Tanácstól segílyt szereznie, melynek eredményeként 1933. májusában indulhatott el az építkezés. Az avatási ünnepélyre 1933. szeptember 9-én, nagyszabású ünnepély keretében került sor.

Az 1930-as évek első felében Vécsey Barnabás városi mérnök két katolikus kápolna és egy református temp-

A Gyenes Lajos és Vajda Andor által 1913-ban tervezett Centrál Szálló épülete (képeslap, Göcseji Múzeum).

Az 1924-ben átadott postapalota (képeslap, Thüry György Múzeum).

lom terveit készítette el: a már korábban említett kórházi kápolnáét 1933-ban, a piarista kápolnáét 1935-ben. A tervei szerint, a „római iskola stílusában” épült református templom a városrendezési terv szerinti, de még ki nem alakított tér tengelyében, a színház mögött 1934-ben épült fel.

A Medgyaszay István tervei alapján épült színház (képeslap, Thúry György Múzeum).

készülő, a „karmai közt a trianoni kígyót tartó” bronz turulmadara díszített. A lobogó felvonására „páratlanul impozáns” ünnepély keretében 1933. június 4-én, pünkösdvasárnap került sor.

Ugyanebben az évben a nagykanizsai származású, Salzburgban élő Schless István egy 20 ezer pengős adományt tett azzal a céllal, hogy abból irredenta emlékművet létesítsenek a városban. A szoborpályázatra beadott 21 pályamű közül a zsűri 1934 januárjában Hübner Tibor budapesti műépítész tervét fogadta el. A 10,5 m magas emlékművet – többek között – a megmaradt vármegyék címerei, ill. félig kifaragva az elcsatolt vármegyék címerei, s egy, a Szent Korona által

Az 1937-ben épült Törvényház az Erzsébet téren (képeslap, Thúry György Múzeum).

szellemet” és a városi irányítás „kitűnő vezető egyéniségeit” emelte ki. Véleménye szerint ez tette lehetővé azoknak a kiváló szakembereknek és művészeknek a kiválasztását, akiket a városi beruházások megvalósításával bíztak meg. „...jellegzetes a város alkotásaiban, hogy azok mindegyike a mai kor kiváló egyéniségeinek nevéhez kapcsolódik. Warga László kétségtelenül legelső városrendezőnk, Hüttl Dezső, Medgyaszay István, Jendrassik Alfréd,

Ebben az időben készültek el a város első köztéri szobrai, rövid idő alatt, 1930-1934 között négy szoborral gazdagodott a város. A 20. honvéd gyalogezred első világháborúban elesett halottainak állított emléket Hybl József „Dalolva mentek csatáról csatára” jellegű és feliratú alkotása, melyet 1930. június 1-én az Erzsébet tér délkeleti sarkán lepleztek le. A 48. gyalogezred 12 ezer hősi halottjának emlékműve Kísfaludi Strobl Zsigmond alkotása. A Petőfit és egy első világháborús kézigránatos magyar katonát ábrázoló bronz szobor avatására 1934. szeptember 2-án került sor – az Erzsébet térre áthelyezett Török kút helyén – a Deák téren. Ugyanitt állították fel az ország első vidéki országgrész-zászlóját, a „Muraköz-Országgrész-zászló” emlékművet, melyet a zászlórúd előtt Istók János felrepülni

lezárt nagyobb oszlop körül kisebb posztamenseken az „Anyá gyermekével”, a „Harcos magyar”, a „Magyar paraszt” és „Hungária” monumentális méretű, allegorikus szobrai díszítették. A korona alatt a „Magyar Hiszekegy” sorai voltak olvashatók. Avatási ünnepélyét először 1934. október 7-re tűzték ki, de négy alkalommal is elhalasztották; és bár az utolsó kitűzött napra, október 28-ra a meghívókat is kiküldték, hivatalosan végül sohasem avatták fel az emlékművet.

A Magyar Vidéki Városok Kulturális Szövetségének lapja, a Városkultúra 1935 márciusában külön számban mutatta be Nagykanizsát. A lap fõmunkatársa, Berzenczey Domokos a Trianon óta eltelt idõszakról szólva a városban uralkodó „egészséges köz-

Hübner Tibor, a magyar építész-gárda kiemelkedő büszkeségei, Joó István, Makó-Kléger Sándor, Sárkány Miklós, Schüller Gyula a vízvezetési és csatornázási művek legkiválóbb szakértői az országban, Krencsey Géza a vágóhidak és hűtőberendezések legnagyobb mestere volt, Kisfaludi Strobl Zsigmond neve pedig ma már Angliában is a legnagyobb hangzású márkák közé tartozik.” – írta a „Nagykanizsai impressziók” című cikkében Berzenczy.

1930-tól a város is bekapcsolódott a Budapestről induló „Virágos Budapest-Virágos Magyarország” jelszavú, „hazafias irányú” mozgalomba, melynek célja volt: „öltsenek virágdísz Magyarországi városai...s majdan a kivirágzott városok virággal hintett utai vezessenek el bennünket a virágos Nagymagyarországba”. A városszépítést Nagykanizsán is az „irredentizmus szolgálatába állították”. A Krátky István polgármester által 1930 októberében meghirdetett „Virágos Nagykanizsa” program szerint a terv „nemcsak a virágok kultuszát jelenti,... hanem jelenti az optimizmust, a hitet Nagykanizsa jövőjében”. A program végrehajtására Kertészeti Bizottság alakult. Erős Rezső városi erdőmérnök a hazafiság és az irredentizmus jegyében tervezte meg a város tereit, útjait díszítő virággyakat. A Horthy Miklós út (Ady u.) mentén, a vasútállomástól kezdődően az „Igazságot Magyarországnak” felirat volt olvasható, ezt követte Magyarország virágokból kirakott térképe a „Nem, nem, soha!” felirattal, majd az útvonal hosszában az elszakított városok névsorát lehetett olvasni. A Deák téren, a 48. gyalogezred emlékműve előtt a koronás kiscímer és Nagymagyarország térképe volt látható, melyet a „Vesszen Trianon!” jelmondat vett körül, az Erzsébet téren a 20. honvéd gyalogezred emlékműve körül a Szózat sorai, a Csengery úton a szabadságharc mártírjainak nevei voltak olvashatók. Urmánczy Nándor, az Ereklés Országzászló Bizottság elnöke 1933 júniusában a Pesti Hírlap vezércikkében méltatta a város „irredenta kert-propagandáját”, s példaként állította az egész ország elé.

Az 1930-as évek legnagyobb beruházása a már 1902 óta sürgetett igazságügyi palota-törvényház építése volt az Erzsébet téri kincstári telken.

Az 1913-ban K. Császár Ferenc által elkészített tervek 1924-ben, majd 1927-ben akarták némi korrekcióval kivitelre előkészíteni, de az építkezés elmaradt. Krátky polgármester 1935-ben az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) és a MABI (Magánalkalmazottak Biztosító Intézete) agglomerációjához fordult 300 ezer pengős „hasznos beruházási kölcsön”-ért. Az 1936-ban az épületre kiírt újabb tervpályázaton a város a beérkezett 6 terv közül Hübner Tibor budapesti építész tervét fogadta el, de a minisztérium műszaki osztálya a 2. helyezést, K. Császár Ferenc által tervezett homlokzattal történő módosítását kérte. A munkák odaítélésére az iparügyi miniszter építési bizottságot alakított, melyben Krátky István nagy harcot vívott azért, hogy szűk körű versenytárgyalást írjanak ki. Elérte, hogy a központi fűtőszervezet munkái kivételével az összes munkára csak helyi iparos és vállalkozó pályázhatott. Az 1936 szeptemberében megindult munkálatok végén az épület átadási ünnepélyére 1937. augusztus 20-án került sor. A földszinten a járásbírószoba, bírák szobái, telekkönyvtár, főljástromiroda stb. kaptak helyet, az 1. emeletet a törvényszéki elnök irodái, a polgári bíróság teljes apparátusa, a tárgyalóterem, a 2. emeletet a büntetőbíróság, a kir. ügyészség, bírák, jegyzők irodái, s a főtárgyalóterem foglalta el.

„Dr. Krátky István polgármesterségére Nagykanizsán mindenkor úgy fognak egykor visszagondolni, mint a megújulás, a hatalmas fejlődés időszakára.” – írta a kortárs Benedek Rezső 1938-ban a „Zala Aranykönyvé”-ben, s a polgármester nevéhez fűződő alkotások sora mellett a szociális érzékenységét emelte ki. A városi vezetés a lakásínség enyhítésére a rászoruló nagycsaládosok részére 6 családi házat építtetett Kiskánizsán, mely akciókiszélesítését az ONCSA (Országos Népi- és Családvédelmi Alap) tette lehetővé. Az 1940-ben – elsősorban a sokgyermekes, megélhetésükben veszélyeztetett, mezőgazdasággal foglalkozó családok intézményes támogatására létrehozott – ONCSA által indított akcióba bekapcsolódva létrehozták a Nagykanizsai Városi Közjóléti Szövetkezetet. A támogatás egyik módja a lakóházépítés volt. 1942 szeptemberében házhelyeket jelöltek ki a Nagyrác és a Jakabkúti utcák közötti közterületen, melyeket a Közjóléti Szövetkezetnek négyezer forintért adták el. 1943-ban a forgalmi ár ötödéért engedtek át ismét 36 házhelyet. 1942-43-ban összesen 36 család kapott házat, a Jakabkúti utcában 7 ház épült, a Nagyrác utcában 11, a József főherceg utcában 6 db ikerház, a Kápolna téren 2, a Tavasz utcában 1 ház.

Nagykanizsa életében döntő változást hozott a sikeres zalai kőolajkutató, melynek kerületi központja már

Az 1943-ban elkészült MAORT-telep sájtásítás előtt (Berkes József felvétele, Thüry György Műzeum).

1938-tól a városban működött. A zalai olajmezők termelésének felfutásával szükségessé vált, hogy a vállalat mérnökei, tisztviselői, munkásai számára lakásokat építsenek. A lakótelep építésére a város a Sétakertnek a Strandfürdőn túli részét ajánlotta fel, s megvásárolták az ezzel szomszédos – akkor még kukoricás – földeket is. Az építkezés 1942 tavaszán kezdődött, a kivitelezést a MAORT (Magyar-Amerikai Olajipari Rt.) építési és tervezési osztálya végezte Bősze Kálmán vezetésével. 1942-ben a Papp Simon és a Vécsey Zsigmond utcára néző 4 szobás mérnökházak készültek el először, majd a Vécsey utca déli oldalán az egyszerűbb, kisebb alapterületű, 3 szobás tisztviselő házakkal folytatták az építkezést. Ezután került sorra a nyeregtetős, 2-3 szobás lakóházakból álló, egységes kialakítású belső telep építése 1942-43-ban. Emellett egy nagyszabású központi irodaépület tervezése is folyt, melyet az Erzsébet téren szerettek volna felépíteni. Az ötszintes székház tervei – a város által ajánlott másik területre, az Eötvös térre elképzelve – elkészültek, de a kivitelezés a háborús események miatt meghiúsult. 1943-ban a Horthy Miklós út 12. szám alatti saroktelken is a MAORT építtetett szolgálati lakásoknak 2 emeletes lakóházat. Ugyanebben az évben a gépjávitó műhely dolgozói részére ideiglenes favázás ikerbarakkokat építettek a MAORT- lakótelepen, míg a rendes lakóházak el nem készülnek, de a háború félbeszakította ezt az építkezést is, csak 1946-ban folytatódhatott.

A millennium Zala megyében

1895 szilveszterének éjszakáján, éjfélkor országszerte megszólaltak a harangok, az emberek az utcákra tódultak, hogy köszöntsék a honfoglalás ezredik évfordulójának első perceit. „A nemzet apraját és nagyját ...lázás munkálkodás fogta el. A festő ecsetjét, az író tollát, az iparos kalapácsát s a gazda ekéjét vette elő, hogy megalkossa legszebb munkáját az Ezredik Esztendőre. Mecénások termettek, kik a nemzet fiait e törekvésükben támogatták. Kéz kezet fogott az ünnepnek nagyra tételére, melyet megérni minden magyar szívében vágyak vágyává lett.” – így jellemezte a kortárs a jubileum hangulatát.

A millennium megünneplésének gondolata már évek óta foglalkoztatta a kormányzatot és a közvéleményt egyaránt. 1882-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter az MTA történelmi bizottságához fordult, hogy mondjon véleményt a honfoglalás időpontjáról. A felkért négy tudós férfi, Pauler Gyula, Salamon Ferenc, Szabó Károly és Botka Tivadar csak abban tudott megegyezni, hogy a magyarok 888 előtt még nem telepedtek meg a Kárpát-medencében, 900-ban a honfoglalás már befejeződött, ezért a kormányra bízta a döntést. A választás 895-re esett. A későbbiek során, amikor már látható volt, hogy az ünnepre tervezett alkotások nem készülnek el időben, ezt a dátumot is módosítani kellett, így lett a honfoglalás megünneplésének éve 1896.

A kormány és az ünnepségsorozat megszervezésére kiküldött bizottságok arra törekedtek, hogy „...ezen ünnepségnél a fő súly nem a látványosságokra, hanem maradandó alkotásokra legyen fektetve, hogy azokban föl legyen tüntetve a nemzet egész ereje, hogy ünnepe legyen az egész országnak, az egész nemzetnek, az ország minden helyének, polgárának.” A kiegyezést követő nagy gazdasági fellendülés és a polgárosodás valóban lehetővé tette maradandó alkotások születését. Az ünnepi évben országszerte 400 új népiskolát avattak, ekkor készült el a millenniumi földalatti vasút, az Iparművészeti Múzeum, a Múcsarnok, az Igazságügyi palota, ekkor került sor a Vaskapu megnyitására, a Ferenc József híd, a Vigszínház felavatására, hogy csak a leglényegesebbeket említsük.

Az új alkotások létrehozása mellett soha nem látott érdeklődéssel fordult az ország ezer éves történelmi múltja felé. 1895 és '98 között jelent meg a Szilágyi Sándor szerkesztette – tíz kötetes – millenáris A magyar nemzet története, amely a korabeli történész társadalom legnagyobb vállalkozása volt, összefoglalása az addigi történelmi kutatások eredményeinek. A magyarság történetének megírása mellett számba vették és restaurálni kezdték a megmaradt építészeti emlékeket, templomokat, palotákat, a múlt tárgyi emlékeinek megőrzésére és bemutatására múzeumok alapítását kezdeményezték, s ugyanakkor különféle műalkotásokban megörökítették a honfoglalás és történelmi nagyjaink emlékét is. Thaly Kálmán javaslatára az ország hét pontján honfoglalási emlékoszlopot állítottak föl, melyek a „magyar állameszme rendíthetetlenségét” voltak hivatva kifejezni. Ekkor készült el az Árpád emlékmű a Hősök terén, a Szent István szobor a Mátyás templom mellett.

A kormány példáját a helyhatóságok, egyesületek is követték, megírták történelmüket, képeket, szobrokat, emléktáblákat állítottak a nagy elődöknek.

Zala megyében három, a múlt feltárását és a jelen számbavételét szolgáló millenniumi kiadvány született. Ezek közül a legjelentősebb a vármegeye anyagi segítségével létrejött mű, a Zalavármegyei Évkönyv a millenniumra. Az

Bontz József Monográfiája Keszthely látképével.

1895 májusi megyegyűlés 500 Ft-ot szavazott meg a könyv költségeinek fedezésére, valamint felszólította a nagyobb településeket a kötet támogatására. A nagykanizsai szerkesztők, Halis István író, helytörténész és Hoffmann Mór tanár, újságíró a nagy kiterjedésű megye értelmiségét mozgósították az évkönyv elkészítéséhez. Előfizetési felhívásukban a következőkkel ajánlották művüket az olvasók figyelmébe: „Zalavármegye mindenkor kivette részét a magyar nemzet küzdelmeiből. Előljárt vitézségével a háborúban, okosságával az alkotmányos küzdelemben. A vármegye rendei és a megye kiváló emberei mindig megértették a kor hívó szavát... Ezeréves ünnepünk alkalmával tanúságot akarunk tenni arról, hogy Zala ma is az első vármegyék közé tartozik.” Fáradozásuk eredményeként színvonalas, a megye és az egyes települések történetét, gazdasági, társadalmi, egészségügyi, kulturális viszonyait, stb. bemutató mű született. Az 1896 januárjában megjelent könyvet a szerkesztők jutalomkönyvnek ajánlották a zalai iskolák számára.

Bontz József keszthelyi segédlelkész a város 200 Ft-os anyagi támogatásával mintegy 500 oldalas, képekkel illusztrált könyvet jelentetett meg Keszthely város monográfiája címmel. Az ugyancsak alapos mű bemutatta a kisváros történetét, „erkölcsi, anyagi és szellemi” viszonyait, földesurait és kiváló embereit.

A harmadik millenniumi kiadvány a Fúss Nándor és Pataky Kálmán szerkesztette Alsó-Lendva község millenniumi emlékkönyve című reprezentatív kivitelű album volt, melynek rövid előszavában így írtak a szerkesztők: „...mindenki lelkesülten iparkodik a dicső ezer év emlékét megünnepelni részint muló, részint maradandó művek alkotásával. Épen azért mi is, Alsó-Lendva nagyközsége, többek között egy emlékkönyv kiadásával kívánunk a nemzet örömeiben résztvenni, melyben városunk rövid történetét foglaljuk össze.” Mindhárom mű napjainkban is sokat hivatkozott, kiváló forrása a helytörténeti kutatásoknak.

A múlt feltárásának és megismerésének vágya vezette Darnay Kálmánt, a sümegi vas- és fűszerkereskedő amatőr régészt, aki 1895-ben a kormány megbízásából „millenáris ásatásokat” folytatott Zalaszentgrót és Zalaszentlászló között. A korabeli sajtó tudósítása szerint a régészeti feltárás során 40 sírból álló temetőt bontott ki a földből, amelyben őskori, római kori és honfoglalás kori leletek egyaránt megtalálhatóak voltak. A legszebb honfoglalás kori sírt mellékleteivel és a kiásott földdel együtt az ezredévi kiállításon mutatták be, míg a többi lelet-együttes a Nemzeti Múzeumba került.

A millennium alkalmából, a múlt emlékeinek megőrzése jegyében került sor Keszthelyen a gótikus templom restaurálására. Az 1380 körül épült templom felújítását már két évvel korábban kezdeményezte Dunszt Ferenc apátplébános, de az ügy a Műemlékek Országos Bizottságánál megfeneklett, mivel a keszthelyiek nemcsak renováltatni, hanem bővíteni is szerették volna templomukat, amihez a bizottság nem járult hozzá. Wlassics Gyula miniszter közbeavatkozása mozdította ki a felújítás ügyét a holtpontról, így 1896 áprilisában megkezdődhettek a restaurálási munkálatok Sztelho Ottó műépítész tervei alapján, Schulek Frigyes felügyelete mellett, akik arra törekedtek, hogy a templomot eredeti állapotába állítsák vissza, ezért kidobtak mindent, ami nem eredeti gótikus volt. (Meg kell jegyeznünk, hogy a millenniumi helyreállítást az utókor műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberei erős kritikával illették.) A felújításhoz szükséges 30.000 Ft kétharmada közadakozásból jött össze; Festetics Taszilo 6.000 Ft-ot adományozott, Vaszary Kolos hercegprímás, a város szülötte a főoltár és a falfestmények helyreállítását finanszírozta, míg Hornig Károly veszprémi püspök az új gótizáló kórust készítette el. A megújult templom felszentelésére 1896. szeptember 8-11. között került sor négynapos ünnepségsorozat keretében. Ez alkalomból, szeptember 5-től a város vendége volt Vaszary Kolos is, akit zászlódsz, a város határában díszkapu és 24 tagú bandérium fogadott. A magas rangú egyházi méltóság ez alkalomból bőkezűen megajándékozta szülővárosát. 100.000 koronás alapítványt tett Keszthely javára, amelynek kamatait édesanyja névnapján, Terézia napkor kellett kiosztani az arra érdemes rászorulóknak között. 100–100 Ft-ot adományozott még a katolikus legényegyletnek, az ipartestületnek, a jótékony nőegyletnek és a tűzoltó egyletnek is. Vállalta továbbá, hogy a keszthelyi főgimnázium hat szegény sorsú tanulója teljes ellátásban részesül. Az adakozásban követte őt a veszprémi püspök is, aki a templom énekkarának újjáalakítására 1.000 Ft-ot adott, s 100 Ft-ot bocsátott a sümegi reáliskola rendelkezésére, hogy a diákok megtekinthessék az ezredévi kiállítást Budapesten.

Zala vármegyében ugyan nem emeltek honfoglalási emlékművet, de a megye jeles szülőtteinek emlékét itt is igekeztek megörökíteni. A vármegye törvényhatósága 1896. május 11-én tartott ünnepi díszgyűlésén, Skublics István földbírtokos indítványára határozta el, hogy a millennium alkalmából emléktáblával jelöli meg Csány László és Deák Ferenc szülőházát. A márványtáblák elkészítésével Wapper Ignác zalaegerszegi kőfaragót bízták meg. Az avatásra azonban csak 1897-ben került sor. Ünnepélyes külsőségek közepette, augusztus 8-án leplezték le Deák, október 10-én pedig Csány emléktábláját, amelyeket az utókor is megőrizte.

Keszthely képviselőtestülete április 18-i ülésén határozta el, hogy szobrot emel Festetics György grófnak, „a Georgikon halhatatlan emléké megalapítójának, kinek nagy alkotásához fűződik elsősorban Keszthely város fejlődése és emelkedése...” A költségek előteremtésére országos gyűjtőmozgalmat kívántak indítani. A szobor azonban mégsem ebből a kezdeményezésből született, hanem egy évvel később, a Georgikon avatásának 100. évfordulóján Darányi Ignác földművelésügyi miniszter javasolta újra a gyűjtés megindítását, melynek eredményeként 1902. június 8-án került sor Lukácsy Lajos Festetics szobrának avatására.

Ha nem is bronzban, de mégis megörökítették Festetics György alakját az évfordulón. A Zalavármegyei Gazdasági Egyesület festette meg egész alakos, nagyméretű portréját a vármegyeház közgyűlési terme számára. A képet Paczka Ferenc Berlinben élő festő készítette el.

Csabrendeken és Légrádon utca elnevezéssel emlékeztek meg „hazánk dicső és nagy történelmi nevezetességű

fiairól”, Zalaegerszegen pedig az akkori vallás- és közoktatási miniszterről, a város szülöttéről, Wlassics Gyuláról nevezték el a korábbi Iskola utcát.

Nagykanizsa az évfordulóra Ferenc József portréját festette meg közgyűlési terme számára. A képet a város 1896. május 17-én tartott ünnepi ülésén leplezték le.

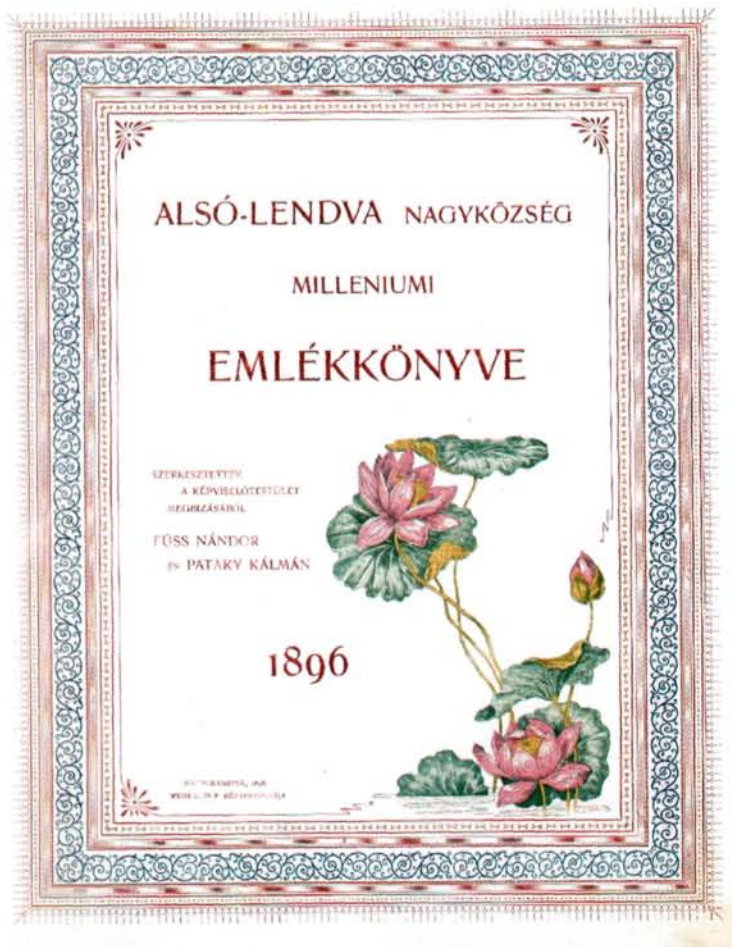
A millennium évében országszerte elterjedt a fáültetési mozgalom. Zala megyében is szinte minden településen sor került erre az eseményre, amely rendszerint ünnepélyes keretek között zajlott, a település előljáróságának és diákságának részvételével. A fákat, elsősorban tölgyet, hársfát és gesztenyét, központi helyre ültették, templom vagy iskola köré, esetleg a főterre. Rendszerint nevet is adtak az elültetett csemetéknek, leggyakrabban a hét vezér nevét kapták, de Nemesrádón pl. Istenre, Királyra és Hazára emlékeztetett az elültetett három hársfa. Zalaegerszegen 1896-ban kétszer is sor került fáültetésre. Tavasszal hárs- és tölgyfákat telepítettek a Deák sétátra, gesztenyefát a Baross ligetbe, ősszel pedig az épülő főgimnázium telkén a növendékek maguk ültettek el kilenc gesztenyefát és három tölgyfát, kettőt-kettőt jobbról és balról a főépület mellé, nyolcat pedig mögötte egy sorban. A földbe ásott csemetéket Vaszary Kolos, Kisfaludy Sándor, Wlassics Gyula, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Arany János, Mátyás király, Árpád fejedelem, Szent István, Szent László, Zrínyi Miklós és Széchenyi István emlékének szentelték. A megyében a legtöbb fát – több mint ezer csemetét – Tapolcán ültették el.

A jeles évforduló legfontosabb és valóban „maradandó” alkotásai az ebből az alkalomból épült és felavatott iskolák voltak. Az országszerte átadott mintegy 400 állami, elemi népiskola nagy többsége a nemzetiségi vidékeken épült, azzal a nem titkolt céllal, hogy a magyarosítást elősegítse. Zalában az elemi iskolák közül elsőként a most Becsehelyhez tartozó polai népiskolát avatták föl 1896. március 18-án. Ősszel került sor a bucsuszentlászlói és a muraszerdahelyi iskolák átadására. A muraszerdahelyi két tantermes, két tanítót alkalmazó iskola avatásáról részletesen is beszámolt a korabeli sajtó, kiemelte, hogy a megnyitó ünnepség fénypontját az „idegen ajkú iskolás növendékek magyar éneke” jelentette.

Október 5-én került sor az alsólendvai polgári fiúiskola avatására, amely az akkori nagyközség életének kiemelkedő eseménye volt. 24 éven keresztül a várban működött az iskola, ahova 250 lépcsőn lehetett feljutni. Az új épület, amelyben igazgatói és szolgálati lakások, valamint korszerű rajzterem is helyet kaptak, a közoktatási kormányzat anyagi támogatásával készült el. Az ünnepségen a helyi notabilitások mellett részt vett Mandel Pál, a kerület országgyűlési képviselője, Ruzicska Kálmán tanfelügyelő és gróf Jankovich László főispán is. A hálaadó mise után tartott avatáson számtalan szónoklat hangzott el, mindegyik vezérgondolata az volt, hogy fontos szerepet szánunk az iskolának az általános műveltség emelésében és a vendek magyarosításában.

Keszthelyen a magyar királyi gazdasági tanintézet számára emeltek új iskolaépületet a millennium alkalmából. Az alapkövetési ünnepséget szeptember 1-én tartották a Festetich Tasziló által ajándékozott telken. Az építkezést a földművelésügyi minisztérium finanszírozta. Avatására a Georgikon centenáriumi évfordulóján, 1897-ben került sor, melyen részt vett Darányi Ignác miniszter is, ott hangzott el a fent már leírt javaslata, hogy állítsanak szobrot Festetich Györgynek.

Ugyancsak a millennium jegyében kezdődött meg 1896 tavaszán a zalaegerszegi állami főgimnázium építése. Hosszú küzdelem után, 1895-ben engedélyezte a vallás- és közoktatási miniszter, hogy Egerszegen a város által följánlott telken, a vármegye, a minisztérium és a város közös anyagi támogatásával gimnázium létesülhessen. Az

Alsólendva millenniumi emlékkönyvének belső címlapja (Deák Ferenc Megyei Könyvtár).

építkezés 1897-ben fejeződött be, az ünnepélyes megnyitót szeptember 8-án tartották, ahol már három évfolyam diákjai hallhatták a Jankovich főispán által felolvasott jelmondatot: "A haza ezeréves fennállásának emlékére emelt ez intézet tanítsa a tudományokat, hirdesse az Isten-, haza- és emberszeretetet, hogy megszilárdulva ezredéveken át viruljon a haza." A hálás város ezen a napon emléktáblát helyezett el a gimnázium létrehozását engedélyező Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter szülőházán.

A honfoglalás ezredik évfordulójának ünnepéről nemcsak Budapesten, s nemcsak a különböző avatások, emlékmű állítások alkalmával emlékeztek meg, hanem a kormány szándéka szerint minden település, iskola és törvényhatóság külön is ünnepet ült. Ezekre az ünnepélyekre májusban került sor, s általában azonos koreográfia szerint zajlottak le.

Zala vármegye törvényhatósága 1896. május 11-én tartotta millenniumi díszgyűlését, amelyen az újonnan kinevezett főispán, a somogyi származású gróf Jankovich László elnökölt. Hazafias megnyitója után a díszmagyaros testület a templomba vonult és ünnepi misén vett részt. A mise után a vármegyeházán folytatódott az ünnepség, melynek szónoka Rozmanith Rikárd zalavári apát volt, akinek a magyarság ezeréves történelmét méltató „nagyívű” beszéde „főispáni javaslatra teljes terjedelmében jegyzőkönyvileg megörökített”. A szónoklat után Skublics István földbirtokos terjesztette elő a díszközgyűlés határozatait, melyek szerint emléktáblával jelölik meg Deák Ferenc és Csány László szülőházát, a vármegyei kultúralapból 200-200 Ft-os ösztöndíjat adományoznak egy-egy, az egerszegi, a kanizsai és a keszthelyi főgimnáziumba járó, szegény sorsú zala megyei tanulónak, valamint a megyei tisztviselői karnak az 1896-os évet három szolgálati évnek számítják be. A közgyűlést 200 terítés díszbéd követte, ahol tóztok hosszú sorában köszöntötték az ezeréves hazát, az uralkodópárt, a főispánt és egymást. Este a Korona szállóban fényes táncvigalom kezdődött, ahol megjelent a vármegye összes előkelősége, s ahol a "tánc és jó kedv kivilágos kivirradtig tartott".

A vallás- és közoktatási miniszter 1896/7584. sz. rendelete értelmében Magyarország ezeréves fennállását az ország összes népoktatási intézményében május 9-én ünnepelték meg. Az ünnepségek lebonyolítását nem bízták a véletlenre, a minisztérium 16 pontból álló útmutatást bocsátott ki az iskolák számára, amelyben meghatározta, hogyan kell a millenniumi iskolai ünnepélyeket megtartani. A füzetke tartalmazta a tanítók és a gyermekek által elmondandó ünnepi beszédek vázát, – amit aztán egyénileg lehetett színesíteni – a verseket és az erre az alkalomra írt dalok kottáit is. A minisztérium elrendelte, hogy 1896-ban iskolai ajándékkönyvnek Kölcsy Parainesisét osszák ki a diákok között.

Zala megye kis településein az iskolai ünnepséget és a község ünnepét általában együtt tartották meg, míg a városokban külön-külön ünnepeltek.

A nagy nap rendszerint taracklövésekkel vagy zenés ébresztővel kezdődött a zászlódíszbe öltözött falvakban. A diákok az iskolánál gyülekeztek ünnepi ruhában, a lányok koszorúval a fejükön, hajukban nemzeti színű szalaggal, a fiúk mellükön kokárdával jelentek meg, majd zászlóval kezükben ünnepi, hálaadó istentiszteletre vonultak, amelyen részt vett a település apraja-nagyja. A mise után a templom előtt, vagy az iskolában került sor az ünnepi műsorra. Zalaszentbalázson az iskolaudvaron, a király borostyánnal koszorúzott képe előtt zajlott az ünnepség, amelyen a gyermekek vizsgáztatására is sor került. Molnáriban, az állami iskolában Magyarország megkoszorúzott térképe előtt a horvát ajkú gyerekek „tisza magyarsággal” adták elő beszédeiket, verseiket. Gelsén „Éljen az imádott ezer éves magyar haza!” feliratú transzparenszel díszítették fel az iskolát, s az udvaron a közadakozásból készített millenárius zászló alatt zajlott az ünnepség. „Emelte az ünnepély magasztosságát, hogy a ...programot a helybeli két iskola: községi és izraelita iskola tanulói felváltva közösen tartották meg”. A horvát nyelvű Muravidén a 20 pontból álló programból mindössze három volt horvát nyelvű. A helyi kántortanító négy hét alatt tanított be a gyerekeknek – „kik magyarul csak az iskolában gagyognak” – hat magyar dalt, verseket, beszédeket. A Zala című lap tudósítója szerint „Örömkönnny ült nem egy szemben az édes hazai nyelvnek a horvát gyermekek ajkáról való hallatára.”

Az iskolai és községi ünnepségeket délután majális, népünnepély, este pedig a felnőttek részére táncmulatság követte. A zalaszentgróti gyerekek szüleikkel együtt Hamburger Salamon csáfordi pincéjéhez kirándultak, ahol uzsonna és táncmulatság várta őket. A muravidéi népünnepélyen is megvendégelték az iskolásokat. A községi előljáróság 20 Ft-ot szavazott meg az ünneplésre, de a helyi plébános és a jegyző gyűjtést rendezett a lakosság körében, s „a mi jó horvátjaink siettek filléreiket a szép eszme megvalósítására áldozni...”. A zalakoppányiak a közeli erdőbe kirándultak, ahol a gyerekeknek ügyességi versenyeket, a felnőtteknek táncmulatságot rendeztek. Bellatincon, a réten tartott népünnepélyen az iskolások díszturnázást mutattak be. Tomajon a község előljárósága a gyermekek megvendégelésére és a nép mulattatására 50 Ft-ot és 10 akó bort szavazott meg.

A nagykanizsai ifjúság ünnepe már május 8-án este kezdődött a főgimnázium tanulónak fáklyás felvonulásával. Erre az alkalomra a várost is feldíszítették, fellobogózták, és fényesen kivilágították. A dekorálásban különösen kiemelkedett az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, melynek erkélyét magyar címerrel ékesített transzparens díszítette, s amelyen „Isten áldd meg a magyart!” és „Ifjú nemzedék szolgálj becsülettel a hazát! 896 – 1896” felirat volt olvasható. A felékesített magánházak közül különösen kitűnt a Weiser-, a Grünhut- és a Rosenfeld-féle ház.

A hazát és az uralkodópárt éltető diákság a Felsőtemplom előtti térre vonult, ahol nagy tömeg várta őket. A Szózat eléneklése után hazafias versekből és Torma Tóni cigánybandájának zenéjéből összeállított műsort hallhattak a jelenlévők. Közben pedig Steinberger Győző tanuló tartott szónoklatot „a haza sok szenvedéseiről és

kevés örömeiről”. Másnap a gimnázium diáksága a hálaadó istentisztelet után a Polgári Egylet nagytermében gyűlt össze, ahol az iskola igazgatója mondott „ó dai szárnyalású, fenomenális” beszédet. A polgári fiú és leányiskola megemlékezésén Bartha Gyula igazgató azt hangsúlyozta a diákoknak, „hogy az a haza, melynek ma ünnepet szentelünk, nemcsak ünnepi lelkesedést, hanem mindennapi hasznos munkát is vár tőletek!”

A kanizsai izraelita elemi és polgári iskola tanulói is megemlékeztek a jubileumról, iskolájukban megkoszorúzták Magyarország térképét. A Kisdednevelő Egyesület óvodáiban szintén ünnepeket tartottak.

Zalaegerszegen először a főgimnázium – akkor még egyetlen – osztálya tartotta meg ünnepségét a polgári fiúiskola rajztermében, majd a felsőkereskedelmi, a polgári fiú- és a leányiskola közös megemlékezése következett 15 pontból álló műsorral. Délután a diákok majálisra vonultak a kaszaházi erdőbe.

1896. május 10-én országsszerte az egyházak rendezték meg millenniumi ünnepségeiket, hálaadó istentiszteleteket tartva. Zalaegerszegen a plébániatemplomban celebrált Te Deumos misén megjelentek a városi és vármegyei tisztikar, a honvédhuszár tisztikar, az iskolák, az egyesületek képviselői, stb. A szertartás fő részei alatt a templom elé kivezényelt díszszázad sortüzeket adott. A mise után a szépen feldíszített, diadalkapus izraelita imaházhoz vonultak és meghallgatták Engelsman Izrael rabbi lelkes beszédét. Nagykanizsán reggel 8 órakor kezdődött a katolikusok, 9-kor a reformátusok, 10-kor az evangélikusok és 11-kor a zsidó vallásúak istentisztelete, amelyek mindegyikén részt vett a város vezetése Vécsey Zsigmond polgármesterrel az élen. Egyedül Letenyén történt egy kis malőr. A katolikus templomba kivonult helybéli notabilitások meglepődve tapasztalták, hogy a pap ünnepi Te Deum helyett csak rendes misét celebrált, amit később azzal magyarázott, hogy a püspöktől nem kapott utasítást az ünnepélyes istentiszteletre. Május 17-én, a település ünnepén azonban pótolták a mulasztást, a főtéren felállított lombsátorban tartották meg a szertartást, mivel a közönség a templomba nem fért be. Ezt az ünnepséget színesítette a lovas bandérium felvonulása, a délutáni gyermekmajális a Papszerűben, sőt az előjáróság még egy fényképészt is felfogadott, aki fotósorozatot készített az eseményről.

A zalaegerszegi gimnázium a 20. század elején (képeslap, Göcseji Múzeum).

(A képek – jelenlegi ismereteink szerint – nem maradtak fenn.)

Koreográfiája szerint hasonló, de fényesebb, látványosabb ünnepségek zajlottak a megye három városában. Zalaegerszeg és Nagykanizsa 1896. május 17-én, Keszthely május 10-én tartotta millenáris ünnepségét. Mindhárom városban előkészítő bizottság alakult a rendezvény megszervezésére és az ünnepi határozatok előkészítésére.

A zászlókkal, virágfüzérékkel, transzparenszekkel feldíszített megyeszékhelyen 15-én kezdődtek a millenáris események. Ezen a napon a városban tartózkodó Dobó-féle színtársulat mutatott be ünnepi előadást, igaz, csekély érdeklődés mellett. Várady Antal: Hunutódok c. darabjának megtekintése előtt két allegorikus némajátékot is láthatott a közönség, az egyik a Vérszerződés volt, a másik az Ezeréves Magyarország allegóriája, „középen Ferenc József mellszobrával, amely fölé a nemzet krónikása babérkoszorút nyújt”. Az ünnepségsorozat fénypontjaként a vármegye házában díszközgyűlést tartottak, amelyen nemcsak a város, hanem a megye vezetői is részt vettek. Az összejűttekhez Szigethy Antal szólt, aki „dacára agg korának, ifju tüzzel, nagy kitartással mondta el másfél órát igénybe vett gyönyörű ünnepi beszédét”. A napot a Korona szálló emeleti helyiségében megtartott 150 terítékes bankett zárta.

A gazdagabb, polgárosultabb Nagykanizsa lakossága az önkéntes tűzoltóság zenekarának zenés ébresztőjére ébredt május 17-én. A millenáris bizottság egész napos programot állított össze az ünnepi alkalomra. A városháza nagytermében tartott díszközgyűlésen nemcsak megemlékezésre, az uralkodó portréjának leleplezésére került sor,

hanem olyan millenárius határozatokat is hoztak, amelyek a város további fejlődését, kulturális színvonalának emelését célozták. Döntöttek a főgimnázium kibővítéséről és átalakításáról, a polgári leányiskola felépítéséről, árvaház alapításáról, sétatér létesítéséről, a városi szegényügy végleges rendezéséről, továbbá városi múzeum és könyvtár létrehozásáról. Ez utóbbiakat így indokolták: „Oly történelmi multtal bíró város mint Kanizsa, melynek vidéke is érdekes történeti reminiscenciákban gazdag, kell, hogy muzeumot alkosson, mely a serdülő nemzedékben folyton ébren tartsa a szülőföld szeretetét, s a története iránti érdeklődést; ez a könyvtárral együtt hatalmas közművelődési tényezőnek fog bizonyulni.” Ennek megvalósítása azonban még évtizedekig váratott magára.

Délben a katolikus és az izraelita nőegylet tagjai megvendégelték a város szegényeit a Zöldfa fogadó kerthelyiségében, és 600 Ft-ot osztottak szét közöttük, amelyet adományokból gyűjtöttek össze. Délután a díszközgyűlés résztvevői emlékfákat avattak a kórház előtti és a Templom téren. Este a kivilágított Városháza előtt térzenét hallgathattak a város polgárai. A napot színházi díszelőadás zárta, A király házasodik c. darabot nézhették meg az érdeklődők. Az előadás Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen című élőképpel zárult.

A keszthelyi millenniumi ünnepség díszfelvonulással kezdődött, amelyen részt vettek a város elöljárói, diáksága, az ott állomásozó katonaság és a volt '48-as honvédek is. Az itteni díszközgyűlés is fontos határozatokat hozott, két, 500 – 500 Ft-os millenniumi alapítvány született; az egyik, az ún. iskolaalapítvány, amelynek kamataiból a szegény tanulókat kívánták segélyezni, a másik a Balatoni Múzeum alapítvány, amely „...a Balaton vidék történelmi, őskori, természetrajzi, táj és néprajzi, műipari viszonyainak, terményeinek és emlékeinek tanulmányozására szolgáló állandó közkiállítás...” létrehozását volt hivatva megalapozni. A kezdeményezés eredményeként 1898-ban megalakult a Balatoni Múzeum-Egyesület, s egy évvel később pedig a mai Városháza épületében megnyílt az első állandó kiállítás.

Az ünnep alkalmából Keszthelyen is pénz osztottak a szegényeknek, délután pedig népünnepélyt rendeztek a Balaton-parton.

A millennium eufórikus hangulatában a megyei és a városi díszközgyűléseken létesített alapítványokon túl számos magánalapítvány született. Többek között 4.000 Ft-os alapítványt tett gróf Jankovich László főispán a magyar gazdaasszonyok országos egyletének leányarvháza javára, Kuncz Adolf csornai prépost pedig a türjei iskola szegény sorsú tanuló felruházására hozott létre 1.000 Ft-os alapítványt. A zalaegerszegi kereskedelmi kör az alsó fokú kereskedelmi iskola és a felsőkereskedelmi iskola „példás viseletű és szorgalmú tanulóinak megjutalmazására” adományozott 500 – 500 Ft-ot.

A millennium zalai történetével kapcsolatban még két eseményről kell megemlékeznünk, amelyek nem a megyében, hanem a fővárosban zajlottak, de természetesen zalai vonatkozásaik is voltak.

Az ünnepi év legjelentősebb, az egész országot megmozgató eseményére, az ezredévi kiállítás megnyitására 1896. május 2-án került sor Budapesten, a Városligetben. Ezen az ünnepségen a megyét Csertán Károly alispán és Hertelendy Ferenc törvényhatósági bizottsági tag képviselte. A hatalmas, bizonyos részeiben maradandó (pl. Vajdahunyadvár épületegyüttese) kiállítás azért jött létre, hogy bizonyítsa „...a magyar nemzet s a magyar állam már az európai kultúra színvonalára emelkedett és joggal tart igényt a földművelés, az ipar, a művészet, az irodalom, a tudomány s általános civilizáció tekintetében a szomszéd nemzetek és államok elismerő tiszteletére”- írta Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója. A kiállítás két nagy részből állt, a történelmi főcsoportból, és a jelenkori főcsoportból, ez utóbbi volt hivatva „...feltüntetni a millenniumi évben közgazdaságunkat, kulturálizmányainkat jelenkori magaslatán...”. A történelmi kiállítás – amelyen bemutatásra került a Darnay Kálmán által feltárt honfoglalás-kori sír is – szomszédságában a rendezők felépítettek egy sohasem volt magyar falut, amelynek házai az egyes tájegységek építkezését, lakáskultúráját reprezentálták, bábukon bemutatták a vidék népviseletét is. Zala vármegye a saját költségén felépíttetett és berendeztetett itt egy göcseji parasztportát, amelynek bútorzatát és a viseletbe öltöztetett bábukat a kiállítás bezárása után, az 1896. októberi közgyűlés határozata értelmében a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

A jelenkori kiállítás csarnokaiban és pavilonjaiban számtalan zalai kiállítóval találkozhatott a korabeli látogató, akiknek munkáját, termékeit szakértőkből álló zsűri értékelt és különböző elismerésekkel jutalmazta. A kereskedelmi miniszter által adományozott állami aranyérmét kapott Festetics Tasziló gróf, a történelmi főcsoportban kiállítási érmet kapott Darnay Kálmán, elismerő oklevéllel jutalmazták a közoktatási csoportban a nagykanizsai állami polgári fiú és leányiskolát, a csáktornyai községi népiskolát. Az építési ipar csoportjában jó munkájáért elismerő oklevelet kapott Németh Gábor és Pitterman István zalaegerszegi kályhászmester. Kiállítási érmet adományoztak Keszly Ferenc egerszegi asztalosmesternek. A szőlészet – borászat csoportban kitűnően kezelt boraikért hat zalai szőlősgazdát jutalmaztak millenniumi nagyéremmel. A gépipar területén a nagykanizsai Weiser J. C. céget tüntették ki aranyéremmel, a szintén kanizsai Guttman cég a hazai ipar fejlesztése körül szerzett érdemeiért a kiállítás legnagyobb kitüntetését, a díszoklevelet nyerte el, amiből mindössze százat adtak ki.

A kormányzat komoly erőfeszítéseket tett arra nézve, hogy a kiállítás megtekintése ne csak a gazdagok és a budapestiek kiváltsága legyen, hanem Magyarország minden tanulója és tanítója, a földműves és munkásnép is megnézhesse. Ennek érdekében számtalan intézkedést hoztak; a MAV 50 %-os kedvezményt adott a csoportos utazáshoz, a diákokat a főváros iskoláiban, a vidéki népet a Városligetben felépített barakkokban helyezték el, csekély térítési díj fejében. A csoportokhoz tárlatvezetőket biztosítottak, akik nemcsak a ligeti látványosságot, de a főváros nevezetességeit is megmutatták, sőt olcsó színházjegyet is szereztek. Az országot a kiállítás megtekintésének költségei – utazás, szállás, étkezés és belépőjegyek – alapján körzetekre osztották. Zala megye a 14.

körzetbe tartozott. Eszerint egy zalai középiskolás diáknak 3 napi fővárosi tartózkodás összesen 10 Ft-ba, népiskolai tanulónak 2 napi tartózkodás 3 Ft-ba, kisiparosoknak, kiskereskedőknek és segéd munkásoknak 8 Ft-ba, míg a földműveseknek 5 Ft-ba került. A legnagyobb kedvezményt azok a falusi népiskolai tanítók kapták, akiknek éves jövedelme nem érte el a 400 Ft-ot, ők ingyen látogathatták meg az ezredévi tárlatot. Ezekhez a költségekhez a helyi képviselőtestületek, egyesületek, alapítványok, iskolaszékek, érdekvédelmi szervezetek, jótékonyági intézmények is hozzájárultak. 1896 nyarán Zala megyéből tömegesen szállították a feldíszített vonatok az érdeklődőket a fővárosba. Mindenekelőtt a diákok utaztak, de a nagy nyári munkák befejezése után megindult a vidéki nép utaztatása is. Augusztus 27-én pl. a csáktornyai és a perlaki főszolgabírók vezetésével mintegy 700, nagyjából muraközi földműves utazott a kiállításra, akiket este a szállásukon meglátogatott Wlassics Gyula kultuszminiszter is. Október közepéig, a kiállítás zárásáig több ezer zalai részesülhetett az utazás, a millenniumi főváros és a nagyszabású kiállítás megtekintésének életre szóló élményében, hiszen – ne felejtsük el! – ebben a korban még a falusi ember ritkán hagyta el szülőfalujának határait.

A millenniumi ünnepségsorozat országos eseményeinek legpompázatosabbika a hódoló menet volt a „legigazságosabb”, „legbölcsebb” és „legalkotmányosabb” király előtt, amelyet június 8-án tartottak, Ferenc József királlyá koronázásának 29. évfordulóján. A bandérium ötlete Dokus Gyulától, Zemplén megye főjegyzőjétől származott. Az elképzelés „villámgyorsan végig futott megyéken, városokon. A nők himzés alá vették a zászlókat, a férfiak elővezették legszebb paripájukat, elővették ősi lószerszámaikat, ősi kardjaikat, régi dicsőségre emlékeztető nemzeti viseletöket, a kaczagányt, párduczbőrt, buzogányt, a drágakövektől, drága prémektől fénylő mentéket, ragyogó színű dolmányokat, kalpagjuk kincset érő forgóit, sastollait. Mintegy varázsütésre kész volt ezer levente, ezer évünk mindenikének egy-egy zászlótartója.” Zala vármegye 1896. március 10-én tartott rendkívüli közgyűlése után – amely döntött a zalai bandérium megszervezéséről is – Csertán Károly alispán felhívásban fordult a megye hölgyközönségéhez, hogy készítsék el a megye zászlaját a bandérium számára, s a zászló elkészítéséhez szükséges anyagiakat adományok gyűjtésével teremtsék elő. Május végére elkészült a lobogó, felállt a 15 tagú bandérium, melynek vezetője gr. Batthyány József, tagjai Baranyay Ödön, gr. Batthyány Ernő, Bezerédy Lajos, Bezerédy László, Bogyay Elemér, Dervarits Ákos, Fábiáncsics Károly, Hajós Kálmán, Hertelendy Ferenc, Malatinszky Ferenc, Oltay Guidó, Somogyi Gyula, Szentmihályi Dezső és Tarányi Ferenc zalai földbirtokosok voltak. Május 28-án Batthyány József zalacsányi birtokán, immáron teljes díszben próbafelvonulást tartottak a hölgyek részére felállított tribünök előtt. A „daliás leventék” saját díszmagyarjukat viselték a hódoló menetben, de lovaik nyeregfelszerelésének és a hat csatlós jelmezének elkészíttetését a vármegye és a nemesi pénztár fizette. A felvonuláson részt vett Vaszary Kolos hercegprímás is, akinek díszkocsija két oldalán apródok vonultak, köztük a keszthelyi gimnázium növendékei is.

A színpompás menet – amelynek mozgását egész nap hatalmas tömeg követte – a Vérmezőn gyülekezett, ahonnan felvonult a Várba és tiszteletét tette a palota erkélyén megjelenő uralkodó és családja előtt. Ezután a Mátyás templomhoz lovagolt, ahonnan a három napja közszemlére tett koronázási jelvényeket a Margit-hídon keresztül az épülő Országház kupolacsarnokába vitte. Ott került sor a képviselőház és a főrendiház együttes ülésén a honalapítás ezeréves emlékét megörökítő 1896/VII. Tc. elfogadására. Ezen ünnepélyes esemény után a koronát – most már a Lánchídon keresztül – visszavitték a Várba. Ezzel a hódoló bandérium szerepe befejeződött, a zalaiak is visszatértek szülőföldjükre.

A trianoni döntés és Zala megye

A trianoni békeszerződés értelmében a történelmi Zala vármegye elveszítette területének egyhatodát, lakosságának egynegyedét (130.509 lakost). Jugoszláviához csatolták a teljes Muraközt, vagyis a Perlaki és a Csáktornyai járásokat, a Nagykanizsai járásból Légrádot, és az Alsólendvai járásból 48 községet. A békeszerződés a terület és népességsökkenésen túl súlyos gazdasági és társadalmi válságot idézett elő az egész országban. Az alábbiakban a trianoni békének Zala megyére vonatkozó közvetlen hatásáról, új déli határainak kijelöléséről, illetve a határkijelölés során az elveszített területek visszaszerzésére irányuló megyei törekvésekről lesz szó.

Az első világháborút követő békekonferencia 1919 júliusában jóváhagyta az új magyar - jugoszláv határt. A tényleges határ kijelölés a „terepre” kiküldött határkijelölő bizottság feladata volt. A bizottság a határkérdésben érintett felek képviselőiből, valamint a francia, az angol, az olasz és a japán megbízottakból állt. Feladatuk alapvetően technikai jellegű volt. A magyar fél azonban – bízva a békeszerződés szövegéhez mellékelte Millerand-féle kísérőlevélnek a határkorrekció lehetőségét felvető kitételében – igyekezett az új határok kitzúzésekor módosítani a trianoni vonalat.

A magyar-jugoszláv határkijelölő bizottság 1921. augusztus 1-én Párizsban alakult meg. A bizottság a Dráva

Az első világháborús emlékmű Zalaegerszegen, 1930-as évek (Serényi Árpád felvétele).

bevitelén túl ebben szerepet játszott az is, hogy a magyar politikai élet szereplői között többen úgy vélték: a horvátokat a szerbek akarata ellenére „kénysze-rítették be” Jugoszláviába. Ennek a nézetnek egyes hívei úgy gondolták, hogy a Jugoszlávián belül elsősorban a horvátok számára fontos Muraközről való lemondás – egy majdani területrevízió reményében – elősegítheti a horvát-magyar közeledést.

Zala vármegye közgyűlése azonban merőben másképp vélekedett minderről. 1921. augusztus 25-én egy Külügyminisztérium felé tett jelentésben, igaz csupán egy mellékmondat erejéig, megpendítették az 1919 januárjában egyszer már elutasított „insurrectio” ötletét, vagyis azt, hogy a Muraközt zalai „népfölkelőkkel” foglalják vissza. Borz Zoltán, a vármegye főjegyzője szerint a muraköziek felajánlották, hogy magyar támadás esetén hátra támadják a jugoszláv csapatokat. A Bethlen-kormány azonban ugyanúgy elutasította a nemzetközi bonyodal-makkal fenyegető kalandor gondolatot, ahogyan annak idején a Károlyi-adminisztráció is.

A jugoszláv határ zala megyei szakaszán Vassel csak a Mura-mente esetében vetette fel a komolyabb határ-módosítás kérdését. Az 1919 januári, sikertelen vend vidéki horvát támadás után a békekonferencia július 9-én hatalmazta fel a jugoszlávokat „Prekmurje” megszállására. A terület annektálására augusztus elején került sor. A Trianonban megállapított határvonal így a megszállt vidéken húzódott. A békeszerződés értelmében a jugoszláv

folyása mentén lefelé haladva állapította meg az új határvonalat. A határkijelölés kezdeti szakasza (1921. augusztus-december) időben egybeesett az 1921. év nemzetközi viharokat is kiváltó nyugat-magyarországi eseményeivel. A burgenlandi bandaharcok negatívan befolyásolták az antant határkijelölő biztosainak a magyarokról alkotott véleményét. Ezt az ellenérzést erősítette a zalai tisztviselők érzékelhető királypártisága is. Az 1921. március 26-i első királypuccs idején a déli határvidéken elterjedt híre, hogy Jugoszláviában csapatösszevonásokat rendeltek el. A Dráván túlról menekülők szerint Újfaluban két ezred állomásozott, azzal a céllal, hogy ha a király nem hagy-ná el Magyarországot, azonnal támadásba lendüljenek. Egy zalai tisztviselő az exu-ralkodó április 6-i távozása után mégis úgy vélekedett, hogy kár volt IV. Károlynak visszavonulnia, mert a „jugók inkább attól féltek, hogy mi támadunk.”

A Muraköz visszacsatolásának ügyét Vassel Károly, a magyar határkijelölő biz-tos „Horvátországra való tekintettel” nem támogatta. A realitások figyelem-

vok összesen 8.000 kataszteri holdat kényszerültek kiüríteni. A nehezen haladó kiürítés után is jugoszláv fennhatóság alatt maradt azonban több magyar lakosú község. A határ végleges kijelölése előtt Vassel elérte, hogy meghallgassák az érintett területek képviselőit. Ennek keretében szeptember-október folyamán a határmegállapító bizottság meglátogatott több Vas és Zala megyében fekvő települést. A községek lakói általában a Magyarországhoz tartozás mellett léptek fel. Mindenhol virággal, köszöntőkkel várták a megbízottakat. A Határmegállapító Központ részére Vassel által rendszertelenül küldött beszámolókból kitűnik, hogy a magyar ezredes nagy jelentőséget tulajdonított ezeknek a szimpátiatüntetéseknek. A zalai falvak véleménynyilvánításának azonban semmi eredménye nem volt és nem is lehetett a határ kiigazításának kérdésében. Az a korabeli magyar törekvés, amely a Millerand-féle kísérőlevélből kiindulva, a nemzeti önrendelkezés alapelvét hangoztatva próbált meg változtatni a trianoni határon, téves vélekedésen alapult. Vassel Károly a zalai határkijelölés során még hitt abban, hogy az angolul szavaló magyarruhás kislány „hatással lesz” a határkijelölő bizottság érzelmeire. Mire azonban a bizottság Baranyába érkezett, Vassel már a szimpátiatüntetések mellőzését kérte, mivel azt tapasztalta, hogy a bizottsági tagokra a zalai felvonulások csak egyetlen hatást fejtettek ki: mérhetetlenül fárasztották őket.

A megszállt területeken a szabad véleménynyilvánítást a jugoszlávok minden módon igyekeztek akadályozni. A szelídebb eszközök közé tartozó intézkedés volt, hogy Muraszombaton burkolt fenyegetést tartalmazó plakáton hívták fel az emberek figyelmét arra, hogy a határkijelölő bizottság nem jogosult változtatni a trianoni döntésen. A plakát egyik mondata így kezdődött: „*Hogy a lakosságot megmentsem a beláthatatlan következményektől...*” A „beláthatatlan következmények” nagyon hamar láthatókká váltak. Lendvaujfalun megverték és börtönbe zárták a Magyarország mellett tüntetőket, máshol vesztegetéssel próbálkoztak. Pártosfalván az embereket levetkőztették, és meztelenül hajtották át a bizottság „elől” Muraszombatra és Ljubjanába. Sokakat deportáltak a Belgrád melletti Smederovoba is. Az augusztus 27-én kiadott, bizalmas jugoszláv rendelet aláírásgyűjtést kezdeményezett a Jugoszláviához való csatlakozás mellett. A rendeletben előírták, hogy „*az aláírások valódsága mellett semmiféle kétség ne merüljön fel, miután megtörténhetik, hogy a bizottság egyes tagjai felkeresik az aláírókat is*”. A korabeli magyar zsidóellenességéből igyekezett tőkét kovácsolni a rendelet alkotója akkor, amikor a „*tömeges zsidó nemzetiségű*” de „*magyar ajkú*” aláírók felkutatását szorgalmazta.

A Mura-mentén élők tiltakozása azonban néhány községet leszámítva nem változtatott a határokon. Annak ellenére sem, hogy a bizottság 1921. november 12-i tárgyalásán a „*nem érdekelt hatalmak*” képviselői meggyőződtek arról, hogy az „*etnikai és gazdasági érdekek a terület Magyarországhoz fűzik*”, az a jugoszláv stratégiai érvelés pedig, amely szerint a muraszterdahelyi hídra biztonságpolitikai okok miatt van szükség, „*nem állja meg a helyét*”. Az egyre feszültebbé váló határkijelölési tárgyalások során Cree ezredes, az általában visszafogott és kimért angol határmegállapító biztos a következő, a brit diplomáciában szokatlanul indulatos kijelentést tette a Mura menti területek kérdésében: „*Én elhatároztam, hogy nem adom Magyarországnak az egész területet. Ez érintené a béke alapjait. A béke létezik, alapjai vannak, ha ezeket megnevezni nem is tudom. A versaillesi békének nagy alapja például Németországot kisebbsé tenni. És ez az alapja az összes többi Párizs-nak környékén kötött békének is*”. A kemény hangú fogalmazás ellenére két nappal később a bizottság azt javasolta a Nagykövetek Tanácsának, hogy kis mértékben ugyan de módosítsák a magyar-jugoszláv határ Vas és Zala megyékre eső szakaszát. A Legfelsőbb Tanács döntése azonban végül mégis szinte teljes egészében a trianoni vonalat hagyta helyben.

Cree fenti véleménynyilvánítása jól mutatja, hogy Magyarország, ezen keresztül Zala megye déli határainak kérdésében a nemzetközi diplomácia volt illetékes. Minden olyan legenda, amely azt bizonygatja, hogy az új határok kérdését érdemben befolyásolhatták helyi aktivisták vagy valamely nemzetiség mellett elkötelezett – mégoly nagyhangú – falusi plébánosok, téves vélekedésen alapul.

A határ-megállapítások előtt és alatt a magyar kormányzat igyekezett a határ mentén élő nemzetiségeket a maga pártjára állítani. Ennek érdekében életbe léptettek a nemzetiségek számára kedvező iskolaügyi reformokat is. Ezeket az intézkedéseket azonban egyes politikai körök nemzetvesztő törekvéseknek kiáltották ki. A nemzetiségeknek teendő bármilyen engedményt elutasító magyar szélsőjobboldali erők hangulatkeltéséhez az antiszemita propagandát folytató Zalai Közlöny is hozzájárult. Az újságban még az év elején, március 9-én, pamflet jelent meg Gálócsy Árpád, a Területvédő Liga (TEVÉL) harcos aktivistája tollából. Gálócsy megvádolta a Kisebbségügyi Minisztériumot, hogy egyes nyugat-magyarországi és vendvidéki falvakban a horvát nyelv iskolai oktatásának bevezetésére törekszik, ezzel elárulva a „magyar ügyet”. Az eset akkora port vert fel, hogy az ellentétek elsimítására 1921. március 10-én közös tárgyalásra ültek össze a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, a Kisebbségügyi Minisztérium és a TEVÉL képviselői. A Kisebbségügyi Minisztérium délszláv referensének, Margitai Józsefnek a beszámolója szerint az intézkedés nem egy kisebbségi politika része, csupán egy taktikai húzás volt, hogy „*míg a békekötés által reánk zúdított jugoszláv bajoktól meg nem szabadulunk, ideiglenesen vezessék be a nép nyelvén való írás-olvasás tanítását*”. Azt, hogy ez a minisztérium valós álláspontját tükrözte-e, vagy pedig a TEVÉL támadásának kivédését szolgálta, nehéz lenne eldönteni.

A zalai közvéleményt azonban elsősorban nem a központi kormányzatnak a szélsőjobb leszerelésére tett erőfeszítései foglalkoztatták, hanem a Muraköz jövője.

„*Minket zalavármegyieket közvetlenül az integrális Magyarországból Muraköz sorsa érdekel*” – fogalmazott 1921. szeptember 4-én a Zalai Közlöny. A zalai politikusok tehát – egyes kormánykörök elképzelésétől függetlenül – nem tettek le arról a szándékukról, hogy megakadályozzák a Muraköz elcsatolását. Ennek érdekében elkészítették a Muraköz és a Mura-mente kérdésével foglalkozó memorandumukat. A „Muraközi memorandum” néven

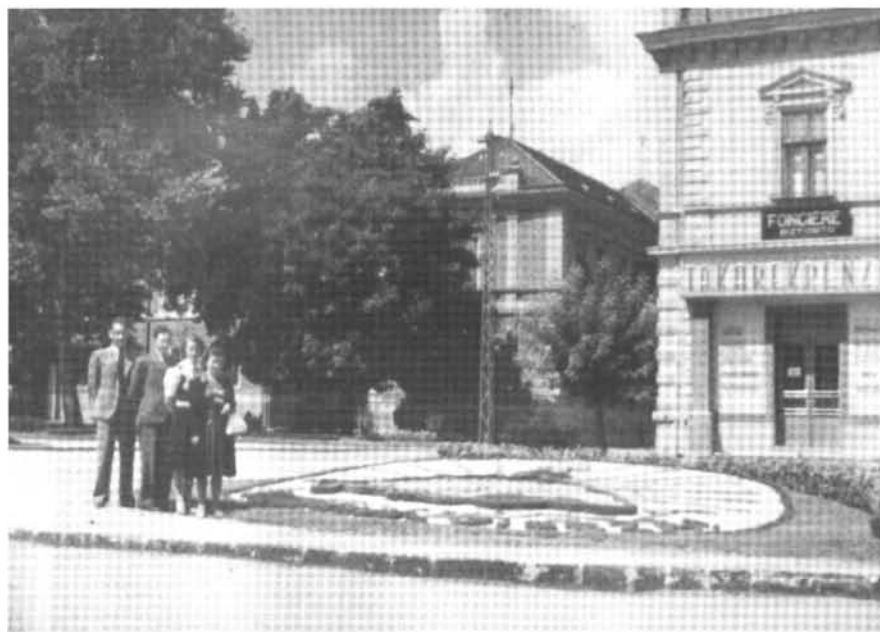
elhíresült tanulmány a belügyminisztérium kérésére íródott és 1921. április 15-ére készült el. Augusztus elején azonban a budapesti határmegállapító központ rábólintott a magyar határkijelölő biztosnak arra az elképzelésére, hogy a Muraköz visszacsatolása helyett kisebb határkiigazításokra kell törekedni.

A trianoni határ módosítását célzó hihetetlen mennyiségű korabeli beadvány, tudományos értekezés közül kiemelkedik az elkészülte után tulajdonképpen okafogyottá vált „Muraközi memorandum”. Sehol nem készítettek ilyen mértékű részletességgel határmódosítást célzó beadványt. A magyar-jugoszláv határszakasz másik „kritikus pontján” kidolgozott bácskai memorandum is mind terjedelmében, mind színvonalában elmaradt a zalaiai munkája mögött. A „Muraközi memorandum” ugyanis több volt egy egyszerű kérvénynél. Egy egész megye politikusi nemzedékének gondolkodásmódját tükrözte vissza.

A memorandum elsődleges célja az volt, hogy a határkijelölő bizottság tagjai előtt bizonyítsa a Muraköznek és a Mura mentének Magyarországgal való szerves kapcsolatát. A beadványban történelmi jogokról éppúgy szó esett, mint az etnikai helyzetéről. A muraközieteket a „szerbvel és horvátal rokon” népként aposztrofálták, akik magasabb kulturális szinten állnak, mint a Dráván túl élők. A muraközi horvátok éles megkülönböztetése az anyaországiaktól – a meglévő, elsősorban a természetföldrajzi adottságokból következő különbségek ellenére – természetesen túlzás. A visszacsatolás érdekében kifejtett gazdasági indokok többsége helytálló, ám akad köztük a fantázia világába sorolható is. A memorandum eredeti fogalmazványában például a Dráván és a Murán megépipendő vízierőművekről azt állították, hogy ezekkel pótolni lehetne Magyarország majdnem teljes, a trianoni határok

következtében elvesztett kőszénenergia szükségletét. Ezt az érvet nyilván azért hozták fel, mert így kívánták bizonyítani azt, hogy a Muraköz elengedhetetlenül szükséges Magyarország gazdasági életének helyreállításához. Ha még reális is lett volna a vízierőmű terve, a győztesek számára ez sem lett volna elegendő ahhoz, hogy a határt Zala megye javára módosítsák. Az antant-diplomácia elsődleges célja ugyanis nem Magyarország, hanem a szövetséges államok, köztük Jugoszlávia megerősítése volt.

A memorandum „szellemét” azonban nem a benne szereplő valós, és a túlzó vagy hamis tények számaránya jelzi. A leglényegesebb az, hogy bármilyen gyakorlati bizonyítékot is hoztak fel a Mura vidéki területek meg-

Irredenta virágkompozíció Zalaegerszegen a Takarékpénztár előtt, 1940 körül.

tartása mellett, végső érvként minden alkalommal a magyarságnak, a szomszéd népek kulturális szintjéhez képest magasabb „kulturáját” említették. A memorandum szövegezői olyan természetességgel hivatkoztak erre, mintha Magyarország nem egy legyőzött, gazdasági erőforrásainak nagy részét elveszített, és társadalmi koherenciájában súlyosan sérült ország, hanem stabil, nemzetközileg elismert állam lett volna.

A „Muraközi memorandum” természetesen akkor sem változtatott volna a határokon, ha realisabb érvekkel, a magyar felsőbbrendűség gondolatától mentesen készítik el. Ennek figyelembevételével is azt mondhatjuk azonban, hogy a kultúrfőlény hangoztatása inkább negatív, mint pozitív hatással lehetett a nyugat-európai diplomaták véleményére. Azokat az embereket, akik a térségről szóló ismereteiket részben a Monarchia felbomlásában érdekelt népek által készített propagandakiadványokból, részben a helyi viszonyokat néha csak könyvből ismerő szakemberektől szerezték, a gőgös fogalmazás nem győzhette meg.

A határkijelölő bizottság végül is lényegileg nem módosította, nem módosíthatta Magyarország, ezen keresztül Zala megye javára a Trianonban kitűzött határvonalat. A Vend vidék azonban 1922-ben – ha csak egy gyorsan tovatűnő pillanatra is – szóba került a magas diplomácia berkeiben.

Amikor Bánffy Miklós magyar külügyminiszter Magyarországnak a Népszövetségbe való 1922. szeptember 11-i felvétele előtt Genfben találkozott jugoszláv kollégájával, Ninciccel, meglepő ajánlatot kapott. A délszláv külügyminiszter kijelentette, hogy – egyéb, jelentősebb határmódosító javaslatok mellett – elképzelhetőnek tartja bizonyos vendvidéki területek átadását Magyarországnak. A magyar külügyminiszter felhatalmazást kért és kapott

Budapesttől ahhoz, hogy tárgyalásokat kezdjen a kérdésről. Bánffy indiszkréciója miatt azonban Nincic katonai és politikai tanácsadói is tudomást szereztek a két külügyminiszter négy szemközti megbeszéléséről, és azonnal felháborodottan tiltakoztak. Kiderült, hogy lényegében véve Nincic magánakciójáról volt szó. A belgrádi központtal való egyeztetést a jugoszláv külügyminiszter „elmulasztotta”. Nincic ezután Belgrádtól kért instrukciókat, ahol ötlete teljes elutasításban részesült, sőt a továbbiakban nem ő, hanem helyette vezetett a tárgyalásokon a jugoszláv delegációt.

A Zala megyeiek számára az elvesztett területek miatti fájdalom mellett sürgető gyakorlati problémát is felvetett az új határ. Az egész országot menekültek százai árasztották el. Zalában a nagy számú erdélyi menekültek mellett a muraközi menekültekről is gondoskodni kellett. Az utóbbiak esetében súlyosbította a problémát, hogy többségük – reménykedve a mielőbbi revízióban – kizárólag Zala megyén belül kívánt letelepedni.

A „trianoni Magyarország” sorra alakuló irredenta szervezetek a zalai határkijelölés során a jugoszláv hatóságok által elkövetett atrocitásoknak köszönhetően különösen stabil bázisuknak tekinthették Zalát. Az országosan ismert szerveződések helyi csoportjai mellett a Muraközből elmenekültek külön szervezetet, az úgynevezett „Muraközi Szövetséget” is megalakították. A szövetség 1919. december 24-én, a Muraköz megszállásának egyéves évfordulóján Budapesten bontott zászlót. Részletes története, politikai befolyása még feltáratlan. Jugoszlávia 1941. évi lerohanásakor a „Muraközi Szövetség” hivatalos levélben kérte fel a magyar kormány szerveket, hogy tagjaikat „reaktíválja” a visszacsatolt területeken. Kérésük meghallgatásra talált, így tevékeny szerepet játszottak a visszafoglalt Muraköz irányításában.

A Muraköz elcsatolása a két világháború közötti zalai elit számára mitikus eseménnyé nőtte ki magát. Kialakult az elképzelés, hogy a Muraköz Zala megye „gyarmata” volt. Ez a gyarmatosítás azonban – vélték – csak előnyökkel járt a muraközi lakosok számára, akik továbbra is vágyakozva tekintenek Magyarországra felé. Az ilyen típusú romanticizáló gondolkodásmód is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a megye lakossága még évtizedeken át hurcolta magát a fájdalom és a gyűlöletet, amit a Muraköz és a Mura mente elvesztése miatt érzett.

Káosz és megszállás Zala megyében 1918-ban

Zala vármegyében 1918 őszén a közigazgatás teljesen felbomlott, a megye három különálló, egy-egy város körül szerveződő területre szakadt. A Monarchia összeomlása után a Muraközben a levegőben volt a horvátoktól való félelem. Bár a hivatalos nyilatkozatok szerint a horvátok nem készültek a Muraköz megszállására, a Dráván túlról menekülő magyarság látványa a déli határ mentén lakókban a közeli betörés rémképét idézte fel. Szeiverth Sándor ezredes, aki Varasdról menekült el, szerb propagandáról beszélt, ami megvadította és a magyarok ellen fordította a horvátokat. Bár a Szerbiával való egyesülés híveinek komoly szerepe lehetett egy ilyen jellegű propagandában, a magyar kormányzat és Zala megye politikusai mind ekkor, mind Trianon után szívesen tekintettek a horvátokra úgy, mint az ortodox szerbek (értsd: nem katolikusok, balkániak) által becsapott, megtévesztett népre. A korabeli újságcikkek és tudósítások szerint azonban a nemzeti örömmámor eufóriáját élő Horvátország sem kívánta gyakorolni a türelem erényét. A MÁV magyar dolgozóit kiutasították, a magyar érzelmű nagybirtokosokat hol a spontán, hol a nagyon is szervezett népharag üldözte el lakóhelyükről. Menekültek azonban egyszerű lakosok is, akik sem állami tisztviselők, sem „kizsákmányolók” nem voltak. A legtöbben a baranyai Pécsre és a Somogy megyei Barcsra érkeztek, de mint Szeiverth esete bizonyítja, a varasdi magyarok a számukra közelebbi Zalába, elsősorban a Muraközbe telepedtek át.

A kedélyek megnyugtatóra szolgált, hogy a varasdi rendőrkapitány november 1-én találkozott csáktornyai kollégájával és biztosította őt arról, hogy a hivatalos Horvátországnak nincsenek területi követelései Magyarországgal szemben. Ez biztatólag hatott Zala megye vezetésére, mivel a Mura mentén állomásozó 860 fős magyar katonaság az október 30-31-i forradalom hatására feloszlott. Korábban ez a 860 ember szolgált biztosítékkal a rend fenntartására és az elrettentésre. Elrettentésre, hiszen a Horvátországban garázdálkodó „zöld káder” csapatok már az őszirózsás forradalom előtt is fosztogatták a Zágráb felé közeledő vonatokat, kirabolták és felgyújtották a Dráva jobb partján álló falvakat. A „zöld káder” lényegét tekintve egy hatalmas méretű banditamozgalom volt, amely ekkortájt rettegésben tartotta Horvátországot. A csapatok szökött, vagy – a Monarchia seregének felbomlása után – hazatért katonákból verbuválódtak. Nagy számuk – csak Horvát-Szlavóniában és a Bácskában 250 - 300 ezer fő a becsült adat – feltételezett egy társadalmi hátországot is. Ennek az állami ellenőrzés alól „kiszabadult” embertömegnek a megfélemezésére végül a reguláris katonaságot kellett mozgósítani. Zalában azonban 1918 októbere előtt – a Murához rendelt katonaságnak köszönhetően – a „zöld káder” egy-két fős csoportjainak „átcsapásán” kívül nem történtek komolyabb rendezavarások.

A Monarchia katonai összeomlásának és az őszirózsás forradalom győzelmével együtt járó átmeneti pacifista hangulatnak köszönhetően azonban a „zöld káder” beavatkozása nélkül is felbomlott a rend. Mind a Muraközben, mind Zala megye más területein szegényparasztközmégek lázadtak fel a régi hatalom képviselői és a vagyonosok ellen. November 2-án Légrádból megindult a menekülés a „zöld káder” közeledtétől való félelem miatt. Perlakon ugyanezen a napon fosztogatások kezdődtek. Csakúgy, mint országszerte, Zalában is a katonák, mégpedig az olasz hadszíntérről hazatérő, testileg-szellemileg különösen kimerült katonák voltak a fosztogatások elindítói. A Muraközben hamarosan anarchisztikus forradalmi színezetet öltött a lázadás. A célpontot elsősorban a vagyonosabb rétegek, a földbirtokosok, kereskedők, különösen pedig a rekvirálásokért felelősnek tartott közigazgatási tisztviselők jelentették. Ez a lázadás dühödtebb és kegyetlenebb volt, mint bárhol az országban. A katonák és parasztközmégek felkelése mindenféle szervezetséget nélkülöző lázadás volt. Egyes helyeken megalakultak ugyan helyi hatalomgyakorló szervezetek, ám a drávavásárhelyi „banditaközösség”, illetve az úgynevezett „Muracsány-köztársaság” kikiáltása inkább a történelmi érdekességek számát szaporítja csupán.

Horvát részről semmilyen intézkedés sem történt a zűrzavaros helyzet kihasználására, sőt az 1918. november 3-án Varasdról Csáktornya felé elindult mintegy 300 „önkéntest” – akik valószínűleg inkább rabolni, mint felszabadítani indultak – a varasdi rendőrkapitány reguláris hadsereggel verette szét. Miután Zala vármegye vezetése meggyőződött arról, hogy Horvátországtól „nem, hogy tartanunk nem kell, hanem még segítségre is számíthatunk”, hozlátott a „rendcsináláshoz”. A muraközi – szinte teljes egészében horvát – parasztközmégek elleni kegyetlen fellépéstől az országos szakirodalom is megemlékezik, sőt már a kortársak is elismerték, hogy 137 embert „hiperstatáriálisan” végeztek ki. A formális ítélethozatal is mellőző akasztások, a központi kormányzattól kiküldött matróz egységek, akik „vasszigorral büntették meg a rabló és fosztogató tömeg főcinkosait”, olyan eredményesen „dolgoztak”, hogy az alispán még két évvel későbbi visszaemlékezésében is – mintegy védekezésképpen – azt hangsúlyozta, hogy „a statárium minékünk nem célunk volt, hanem csak eszközünk”. A kegyetlen megtorlásért egyértelműen Bosnyák Géza főispánt, és a november 6-án általa bevezetett statáriumot tették felelőssé. Bár a zalai főispántól távol álltak az őszirózsás forradalom kormánya által meghirdetett demokratikus elvek, tény, hogy a „rendcsinálás” már a statárium kihirdetése előtt megkezdődött. Ekkor elsősorban a megyében állomásozó csendőrök és a forradalmi nemzetőr-különítmények vettek részt a parasztközmégek „megrendszabályozásában”. A legveszélyesebb felkelő központot,

Drávavásárhelyt azonban csak november 12-én, több mint fél óras, szabályos ostrom után tudták bevenni, mintegy 410 fős, reguláris fegyvereseket is felvonultató „hadsereggel”.

A drávavásárhelyi véres összecsapás hatására a horvát fél is megmozdult. Varasdon a megtorlást úgy értelmezték, mint a magyaroknak a horvátok elleni irtóháborúját. A varasdi polgármester felhívására mintegy háromszázadnyi önkéntes, Ivan Tomasevic vezetésével betört a Muraközbe, ám Drávavásárhelynél vereséget szenvedett a magyar erőktől. A megyei vezetők és a különítmények természetesen elszánt dühvel viseltethettek a fosztogatókkal szemben. Egyetlen korabeli irat, nyilatkozat, újságcikk sem utal azonban arra, hogy a kemény intézkedések „fajgyűlölettel”, a horvátság elleni tudatos fellépéssel párosultak volna.

A központi kormányzat, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság tiltakozása nyomán, 1918. november-december folyamán békésebb fellépésre, földosztásra és muraközi autonómia-tervek kidolgozására szánta el magát. Eddigre azonban jelentősen megváltoztak Kelet-Közép-Európa politikai viszonyai.

A belgrádi katonai konvenció aláírását követően, az immár egységes délszláv államnak elsődleges célja az egyezményben foglalt megszállási lehetőségek kihasználása volt. A konvenció Baranya és Somogy megyék esetében sem pontosan határozta meg a demarkációs vonalat, zalai területekről, a horvát nacionalistáknak oly fontos Muraközről pedig egyáltalán nem rendelkezett. (Bár kétségtelen tény, hogy a konvenció elvben lehetővé tette Magyarország bármely pontjának megszállását.) A Zala megye déli részén történtek nyomán keletkezett indulatok viszont „reális” lehetőséget teremtettek a SzHSz Királyság számára ahhoz, hogy területi igényeit érvényesítse a Muraköz vonatkozásában is. Idő és katonai felkészülés kérdése volt csupán, hogy mikor történik meg a támadás. Az ürügy a megszállásra a magyaroknak a horvátok elleni „irtóhadjárata” és a horvátság több évszázados „elnyomása” volt. Az előbbi a drávavásárhelyi eseményekkel vélték bizonyítani, az utóbbi pedig – legalábbis a délszláv nacionalisták szerint – „közismert tény” volt.

Nikola Pašić, a szerb-horvát-szlovén miniszterelnök úgy vélhette, hogy a Muraköz megszállásával a stratégiai pontok megszerzésén túl, a horvát nacionalista indulatokat is kielégítheti. Ezért amikor Ivan Novák perlaki ügyvéd, a Muraköz „felszabadításának” lelkes híve megjelent Belgrádban a régensnél, hogy a katonai akció szükségességét hangoztassa, tulajdonképpen nyitott kapukat döngtetett. Az óvatos szerb diplomácia azonban igyekezett elkerülni a demarkációs vonal nyílt és látványos megsértését, ezért – a készütség fenntartásának szándékával – december 11-én a hadsereg főparancsnoksága olyan értelmű rendelkezést küldött az I. szerb hadsereg parancsnokának, hogy bár a demarkációs vonalat nem lépheti át, Pécstől nyugatra szerezzen érvényt a Dráván túli követeléseknek. A horvátok készülődése Zala megye tisztikara előtt ismert volt. Szorgalmasan gyűjtöttek és továbbítottak a Belügyminisztériumba minden információt, mely a határon túlról érkezett. Ezen információk birtokában már december 9-én várták a támadást. A belgrádi vezetés az egyre magányosabb Károlyi-kormány gyengeségét és a délszláv területeknek a nemzetközi diplomáciában való egyre erőteljesebb felértékelődését látva december 24-én hajnalban indította meg invázióját a Muraköz ellen. A támadó csapatok egy gyalogos zászlóaljából és egy lovasszázadból álltak, amit tüzérségi ütegek egészítettek ki. A megszállók ellenállás nélkül jutottak el Csáktornyáig, ahol békésen átvették a hatalmat. Mivel a közigazgatás tisztviselői arra a kérdésre, hogy ellátnák-e az új érában is hivatalukat, nemmel válaszoltak, Perko Károly, a Csáktornyát elfoglaló alezredes biztosította őket, hogy szabad eltávozásukat a „legmesszebbmenő részben támogatni fogja”.

Slavko Kvaternik, a bevonuló hadsereg parancsnoka Csáktornyára érkezvén közzétette felhívását, amelyben „igazolva” a területfoglalást és felvázolta Muraköz jövőjét:

„Nemzetem!

A jugoszláv hadsereg csapatai a mai napon megszállották egész Muraközt, mert nem tűrhették tovább, hogy a horvát nép Muraközben továbbra is nehezűldözésnek legyen kitéve a magyar zarnokok részéről. E csapatok parancsnoksága ideiglenesen saját kezébe veszi egész Muraköz igazgatását és a legmagasabb fokú igazságosság elveivel, magának a népnek segítségével akarja gyakorolni ezt az igazgatást. Mihelyt a körülmények megengedik, a közigazgatás ismét a városi személyek kezébe kerül. A béke és rend megőrzése céljából elrendeli a katonai parancsnokság:

1. Fegyvereket és lőszer 8 napon belül át kell adni a csendőrállomásoknak.
2. A kocsmákat és vendéglőket este hét órakor be kell zárni.
3. Magyarországra való utazás csak a katonai hatóság külön engedélyével lehetséges.
4. Minden szükségletet és panaszt a katonai parancsnokságnak kell jelenteni amelyek igazságosan vizsgálják meg és mérlegelik azokat.

Elvárom egész Muraköz becsületes népétől, hogy a katonai hatóságok munkáját támogassa. Minden vétséget a legszigorúbban büntet a katonai bíróság. Muraközi Testvérek! Az egész világ tudja, hogy nagy méltánytalanságot tűrtetek el. Ezeknek most vége! A mi szabad, nagy királyságunkban olyan nemzeti törvények lesznek, melyek minden régi bajt meggyógyítanak és nemzeti szabadságot, valamint jogot adnak.

Kvaternik sk. A nemzeti hadsereg parancsnoka.”

A támadó csapatok nem álltak meg a Muraközben, hanem átlépték a Murát és bevonultak a Mura mentére (Prekmurje) és a Vendvidékre is. A Zala és Vas megyékben elterülő, határaikat tekintve majdnem azonos terület-

nek tekintett vidékek megtámadása valószínűleg nem szerepelt a hadvezetés hivatalos céljai között. Kvaternik ezredes a Muraköz könnyű megszállásából vonhatta le azt a következtetést, hogy meg lehetne próbálni a további terjeszkedést is. E terület elfoglalása kétségtelenül beleillik a jugoszláv-csehszlovák korridor megteremtésének tervébe, konkrét bizonyítékaink azonban jelenleg nincsenek arról, hogy ez a stratégiai cél szerepet játszott volna a támadás megindításában.

A betörés során december 27-én elfoglalták Alsólendvát, 28-án pedig a vidék másik központját, a Vas megyei Muraszombatot. A támadást Erminij Jurišić kapitány vezette. Ezzel az akciójukkal azonban a horvátok elszámították magukat. Egyrészt a magyar kormány, a budapesti antantmisszió keresztül tiltakozással fordult Franchet d' Espereyhez, az antant keleti hadseregének parancsnokához, másrészt – mivel a SzHSz katonai főparancsnokság hivatalosan nem vett tudomást a megszállásról – elrendelték a támadók visszaszorítását a Muráig. Az 1919. január 3-án lefolyt muraszombati ütközet következményeként a délszláv csapatok visszavonultak a Muraközbe. A Lendva-vidék egyelőre elkerülte a megszállást. A muraközi és a vendvidéki bevonulásokat az antant „főhatalmai” nem támogatták. Ahhoz azonban nem volt sem erejük, sem akaratuk, hogy ilyen, számukra jelentéktelen demarkációs vonal-módosítás ellen fellépjenek. Különös tekintettel arra, hogy ezt a „módosítást” szövetségesük követte el az épp csak minap legyőzött ellenfelük kárára.

Az 1918 őszen és telén történetek és a kormányzati „erélytelenséget” látva Zala megye vezetése kezdte meglehetősen tágra értelmezni a megyei autonómiát. Ennek keretében készültek arra, hogy az 1919. január 10-én tartandó vármegyei közgyűlésen a „*vármegyei nemzeti színű zászló alá fegyverbe hívják a vármegye minden hű fiát*” abból a célból, hogy visszafoglalják a megszállt Muraközt. A közgyűlés megtartását a kormánybiztos rendeletileg megtiltotta, elkerülendő az esetleges fegyveres konfliktust és annak nemzetközi következményeit. A zalaiak felkelésről szóló ötletükkel azonban nem hagytak fel. A határkijelölés során 1921-ben ismételtelen előhozakodtak ezzel az elképzelésükkel, de Bethlen kormánya ugyanúgy nem fogadta lelkesedéssel ezt az ötletet, ahogyan a Károlyi-adminisztráció sem.

1919. január 18-án Franchet d' Esperey a magyar kormánynak a demarkációs vonal megsértése miatti tiltakozására olyan értelmű választ adott, amelyből kiderült: Magyarország csak elszenvedője lehet az antant cselekedeteinek, nem pedig kritikusa. Ugyanezen a napon a horvátok megszállták a Dráva jobb partján fekvő Légradot is. Ezzel a kezükbe került a Horvátországból Muraközbe vezető mindkét Dráva-híd. (Az első, a varasdi már a megszállás előtt is horvát kézen volt.) Nem tudni, hogy Ivan Novak pontosan mikor érkezett a Muraközbe, hogy megszervezze a polgári igazgatást. Az biztos, hogy 1919. január 7-én már népgyűlést tartott Csáktornyan. Másfél héttel később pedig – immár kormánybiztosi minőségében – értesítette Zala megye elöljáróságát, hogy a Muraközben a hivatalos nyelv a horvát lett, Légradot, mely mindeddig a nagykanizsai járás része volt, a Muraközhez csatolták. Ezzel a Muraköz megszállása új szakaszába lépett, megkezdődött a perlaki és a csáktornyai járás betagozódása a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba.

Zala megye politikai viszonyai az 1930-as években az országgyűlési képviseléválasztások tükrében (1931-1939)*

A Zalavármegye szerkesztőjének kérdésére – *Mit remélhetünk?...* – többek között az alábbi szavakkal válaszolt Gyömörey István főispán a lap 1931. január 1-i számában: „A zalamegyei politikai viszonyokat illetően csak annyit kívánok megjegyezni, hogy úgy az elmúlt általános választások, mint az azt követő pótválasztás során arról győződtem meg, hogy a vármegyében a felforgató elemeknek talaja nincs, mert a nép szerényigényű és vallásos, tudatában van annak, hogy a mai nehéz és alig elviselhető súlyos gazdasági helyzetet semmiféle kormányzati politika elbárálni nem lett volna képes.”

Az új évtized első napján megjelent választás nemcsak a múltat értékelte. Egyben – a megye lakosságának politikai magatartását befolyásoló – prognózisnak is szánta a főispán. Ami a múltat illeti, a helyzetértékelés nem volt alaptalan. Az előző választások során, 1926 decemberében a 11 Zala megyei választókerület közül hétben a kormánypárt (Keresztény-Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt, közkeletű nevén *Egységes Párt*) jelöltjei győztek. További két-két kerületben a kormányban részt vevő *Keresztény Gazdasági és Szociális Párt* (KGSzP), illetve az Egységes Pártból kivált Gaál Gaszton – a kortársak által kormánytámogatónak ítélt – *Magyar Agrárpártja* szerzett mandátumot. A bethleni konszolidáció és stabilizáció társadalmi-politikai hatásait különösen kiemeli az a tény, hogy 1922-vel szemben 1926-ban nem jutott mandátumhoz a megyében fajvédő, liberális és párton kívüli politikus.

Az 1929 után kibontakozó, a főispán által is jelzett válság azonban jelentős mértékben megváltoztatta a társadalom valamennyi rétegének életviszonyait, helyzetértékelését, a kormányzathoz és a politikai irányzatokhoz fűződő viszonyát. Mindez a politikai élet, ezen belül a pártviszonyok módosulását is eredményezte, ami Zalában is érezte hatását. 1930-ban még csak a kormánypárt belső válságának, sőt bomlásának jelei mutatkoztak. Iazult a kapcsolat az Egységes Párt és a KGSzP között, ami rövidesen szakításhoz, utóbbi ellenzékbe vonulásához vezetett. E folyamatokkal is összefüggött, hogy év végén megalakult a Független Kisgazdapárt, mely a harmincas évek végéig az ország legerősebb vidéki ellenzéki pártja lett. Vezetése és tagsága részben az Egységes Párt politikusaiból, támogatóiból verbuválódott. Ezzel egy időben aktivizálódott a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, s a korábbi kötelmek megszűntével szervezkedni kezdett vidéken, a parasztság körében. 1931-től – új jelenségként – sorra alakultak a szélsőjobboldali, náci típusú pártok: a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt, később Kaszáskeresztes Párt (1931 – Böszörmény Zoltán), a Magyar Nemzet Szocialista Földműves és Munkáspárt (1932 – Meskó Zoltán), a Magyar Nemzeti Szocialista Párt (1932 – gróf Festetics Sándor), az Egyesült Nemzeti Szocialista Párt (1932 – gróf Pálffy Fidél). A sort a Szalasi Ferenc által 1935-ben létesített Nemzet Akaratának Pártja zárta.

E folyamatok Zala megyei érvényesülését, illetve hatásait befolyásolták a terület sajátos viszonyai. A megye alapvető jellemzője az erősen tagolt domborzati viszonyokkal összefüggő, aprófalvas településszerkezet – annak minden hátrányával. 1930-ban 365.266 fő élt Zalában, összesen 395 településen. Az egy településre eső lakosok száma 920 (a két város, Nagykanizsa és Zalaegerszeg adatai nélkül – 813). A kis településeken kedvezőtlenebbek voltak az iskoláztatási, művelődési lehetőségek; nem, vagy alig élt értelmiségi. Az út- és vasúthálózat elégtelensége miatt rosszak voltak a közlekedés, a szállítás feltételei. Nem volt a megyében nagyváros, jelentős ipari centrum. Az agrárnépesség aránya 70,27% volt – szemben a 61,43%-os országos vármegyei átlaggal. E képet tovább árnyalta, hogy a birtokosok aránya magasabb volt ugyan az országos átlagnál (56,4% – 46,5%), de igen magas volt a törpebirtokok részesedése, ennek megfelelően kicsi a birtokok átlagos területe. E hátrányokat tovább súlyosbították a kedvezőtlen domborzati- és talajadottságok, melyek következtében alacsony volt a birtokok kataszteri tiszta jövedelme. A kisbirtokok gyenge lakosságeltartó képessége tulajdonosaik jelentős részét is a munkaerőpiacra kényszerítette. E felesleges munkaerőt azonban nem volt képes foglalkoztatni a gyenge ipar és a nagybirtok. Utóbbi területi aránya ugyan magasabb volt az országos átlagnál (31,87% – 29,90%), a munkaigényes művelési ágak (szántóföld, kertészet, szőlő) részesedése tekintetében viszont Zalára nézve kedvezőtlen az összevetés (26,52% – 47,29%). Mindezek következtében országos összehasonlításban is igen magas volt a kedvezőtlen gazdasági-szociális helyzetű agrárnépesség aránya. Ez a népesség 1930-ban szinte kizárólag (97,50%-ban) magyar anyanyelvű. A nemzetiségek közül csupán a hét településen tömörül, a megye lakosságának 1,78%-át kitevő horvátokkal kell számolni. A politikai hatások tekintetében különösen fontos, hogy vallásfelekezeti szempontból

* A megye politikai viszonyainak áttekintése alaposabb elemzést és részletesebb kifejtést tenne szükségessé. A most rendelkezésre álló terjedelmi keretek azonban csupán arra nyújtanak lehetőséget, hogy az országgyűlési képviseléválasztásokat kiemelve, néhány adat közlésével, illetve tendencia felvázolásával jelezzük a soktényezős folyamatok néhány fontos elemét.

is a homogenitás jellemző Zalára: a lakosság 92,38%-a római katolikus; három másik vallás (református – 3,17%, evangélikus – 2,00%, izraelita – 2,25%) szórványai csak néhány településen motiválták a helyi lakosság politikai orientációját.

Ez utóbbi változásairól, annak tendenciájáról, területi eltéréseiről már az egyes választások végeredményét áttekintve, a mandátumok pártok szerinti megoszlása alapján is képet alkothatunk (1. és 2. sz. táblázat), ez a kép azonban csak felszínes. A politikai mentalitás, az azt tükröző választói magatartás tér- és időbeli, illetve társadalmi csoportonkénti eltéréseinek/változásainak árnyalt elemzése – még e szűk terjedelmi keretek között is – megköveteli a szavazási eredmények választókerületenkénti figyelembevételét. (Az igazán pontos képet adó községenkénti kitekintésre e helyen nem nyíltat lehetőségünk.)

Az 1931. júniusi választások már megcáfolták a főispán fél évvel korábban megfogalmazott reményeit. Igaz, nem jelent meg a mandátumot szerzett pártok között sem a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, sem szélsőjobboldali csoportok, az eredmények mégis a választók pártorientációjának jelentős elmozdulását jelezték. A kormánypárt az 1926. évi *bét* helyett most csak *négy* képviselőt küldhetett a parlamentbe, míg a kormányt – egyre több vita közepette – támogató KGSzP kettő helyett háromat. Ugyanakkor *három* pártonkívüli mellett az alig több mint fél éve alakult Független Kisgazdapárt is mandátumhoz jutott. A részletes szavazási eredmények szerint a kormánypárti jelöltek 21.598 (42,1%), a KGSzP által állítottak 12.514 (23,8%), a pártonkívüliek 9.801 (18,6%), míg a kisgazda jelöltek 8.700 (16,5%) szavazatot kaptak. (3. sz. táblázat) Ezek az arányok még kedvezőtlenebb képet mutathattak volna a kormánypárt számára, ha azt is figyelembe vesszük, hogy ama négy választókerület közül, melyekben nem került sor szavazásra, háromban KGSzP-s, illetve pártonkívüli jelölt jutott mandátumhoz.

Némethy Vilmos, Lenti agrárpárti képviselőjelöltjének kortesautója az 1931-es választások idején (Göcsöji Múzeum).

– az FKgP-vel szimpatizáló dr. Somogyi Béla és a legitimista körökhöz számító gróf Somssich Antal – már ezeknek az erőknek a lakosság által történő támogatását jelentette.

Az igazi változásokra azonban a választásokat, illetve a Bethlen-kormány lemondását követően került sor. A gazdasági, társadalmi és politikai problémákon a „Gazdát” követő Károlyi Gyula sem tudott úrrá lenni. A gazdasági-politikai hatalmat birtokolók, s az első közjogi méltóságot viselő Horthy Miklós kormányzó is határozottabb eszközöket alkalmazó kormányzatban látta a megoldást.

Az 1932. október 1-én ennek jegyében kinevezett Gömbös-kormány új programot hirdetett, s a Bethlen-kormánytól eltérő eszközöket, módszereket (is) alkalmazott. Az ország felemelkedésének zálogát – a revízió megvalósításán túl – mindenekelett a mezőgazdaság fejlesztésében, az agrárérdekek érvényesítésében, a kisegzisztenciák erősítésében, a szociális szempontok fokozott érvényesítésében látta – utóbbit a vagonos rétegek (nagybirtokok, nagytőke) rovására. Gömbös és hívei – nemzeti egység megeremtésének fontosságára hivatkozva – arra tettek kísérletet, hogy a központi hatalom által, és annak céljait szolgálva szervezzék meg az egész társadalmat. Ennek érdekében alakították át a kormánypártot. Az addig választói klubpártként működő kormánypártot – immár Nemzeti Egység Pártja néven – valamennyi településen helyi szervezettel rendelkező, a választók többségét magába tömörítő, fizetett pártapparátussal rendelkező, hierarchikus felépítésű modern, szervezett tömegpárttá kezdték átszervezni. A pártszervezetek feladata volt a lakosság politikai nézeteinek átformálása, mindennapi

Mindez egyértelműen jelezte a megye lakosságának elfordulását az Egysége Párttól. Mai fogalmaink szerint a Gyömöreit által emlegetett „*fejlforgató elemek*”-en szélsőséges politikai erőket, s azok exponenseit értenénk. A korabeli hatalmi elit azonban mindenkit ide sorolt, aki a Bethlen által kiépített hatalmi szisztémán változtatni akart – akár demokratikus, akár diktatórikus megoldásokat keresve. Így a kisgazdapárt részleges választási sikere, s két pártonkívüli képviselő

életének teljességre törekvő megszervezése, s mindezek révén Gömbös híveinek hatalmi pozíciókba juttatása a községekben, törvényhatóságokban és a törvényhozásban egyaránt. Ez utóbbi törekvés nemcsak az ellenzéki pártok visszaszorítására irányult, hanem arra is, hogy a párton belül Gömbös politikájának követői kerüljenek többségbe, Bethlen híveinek egyidejű kiszorításával.

Nincsenek adataink arról, hogy a szervezőmunka Zalában milyen eredménnyel járt. Az országos trendekből, illetve a hasonló adottságú megyék adataiból arra következtethetünk, hogy 1934-re a megye valamennyi, vagy legalábbis majdnem minden településén létrejöttek a helyi szervezetek, illetve azok keretei. A szociális programot hirdető hangos propaganda a zalai társadalom kedvezőtlen helyzetű rétegeiben is hatott, s – legalábbis átmenetileg – növelte a kormánypárt iránti szimpátiát. Ugyanakkor a NEP szervezői számos akadályba ütköztek. Különösen nagy nehézségekkel kellett megküzdeniük a kis településeken a vezetésre alkalmas értelmiségiek hiánya, s az egész megyében a katolikus egyház ellenállása miatt, melynek szervezésében különösen harcos szerepet vállalt Péhm József. Ugyanebben az időszakban erősödött meg a megye déli részében, kisebb részben a Balaton északi partján a Független Kisgazdapárt befolyása. 1933-tól sorra alakultak meg a Meskó Zoltán vezette Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt szervezetei, különösen az észak-nyugati területeken. Az 1934. évi helyhatósági választásokon 27 Zalaegerszeg környéki településen jutottak be delegáltjai a képviselőtestületbe, illetve az előjáróságba (8 esetben legalább 50%-os arányban). Az év végi törvényhatósági választások eredményeként – az alsóbagodi, novai, pacsai, zalaszentiváni és zalaszentgróti kerületekben szerzett szavazatok révén – a megyei közgyűlés rendes tagjainak 13,6%-a, a pótaggok 28,4%-a lett nyilas képviselő.

Ezek a tendenciák érvényesültek az 1935. évi országgyűlési képviselőválasztások során is. Ekkor ismét hétre emelkedett a kormánypárti képviselők száma. A Közigazgatási Bíróság azonban választási visszaélések miatt, 1936 áprilisában megsemmisítette Oetl-Pálffy Dénes mandátumát (Keszthely), s Meizler Károly (KGSzP) választási győzelmét hirdette ki. Így végül a kormánypárt 6, a KGSzP 3, a Független Kisgazdapárt egy mandátumhoz jutott. A 11. mandátum sorsa Nagykanizsán dőlt el. Itt a NEP – mintegy gesztust gyakorolva – nem állított ellenjelöltet a pártból 1935 március elején kilépett Bethlen Istvánnal szemben, aki így pártonkívüli képviselőként jutott a képviselőházba. Zalában is elsőrendű célja volt a kormánypártnak, hogy Bethlen híveivel szemben Gömbös politikájának feltétlen támogatói jussanak többségre a képviselőcsoportban. Ennek jegyében, Darányi Kálmán miniszterelnökségi államtitkár (Balatonfüred) kivételével, a NEP mindenütt új hivatalos jelöltet állított. Ezek zömmel fiatalok voltak: dr. Petress József orvos az úgynevezett reformnemzedék tagja; Oetl-Pálffy Dénes gyáros, a nemzeti hadsereg egykori tisztje, az érdekképviseleti rendszer bevezetésének támogatója; Huszovszky Lajos a NEP egyik budapesti szervezője, az 1935 márciusában kinevezett, Gömbös-támogató, új zalai főispán, Tabódy Tibor közvetlen munkatársa; dr. vit. Bíró György nyugalmazott ezredes; dr. vit. Árvátfalvy Nagy István a Frontharcos Szövetség munkatársa; Nagy István, zalai gazda pedig a Fajvédő Párt egyik zalai szervezője volt az 1920-as években. Akik közülük mandátumhoz jutottak, a képviselőházban, a kormánypártban Gömbös táborát erősítették.

A szavazatok számszerű megoszlása azonban jelentősen módosítja a képet. Abban a nyolc választókerületben, ahol sor került szavazásra, a NEP jelöltjei csak a szavazatok 32,6%-át (28.405) szereztek meg. Ebből is 4,6%-ot (4.013) az a Drózdny Győző (Kiskomárom), aki nem hivatalos jelöltként indulva, a kormányzat által különösen nagy erővel támogatott Petress ütötte el a mandátumtól. A szavazatok több mint kétharmad része (67,4%) az ellenzéknek jutott. Ebből 24,7%-kal (21.602) részesedett a KGSzP, mely végül ismét 3 képviselőt küldhetett a parlamentbe. A harmadik legerősebb pártnak – az erős korlátozó intézkedések ellenére – Meskó Zoltán nyilas pártja bizonyult 17.241 szavazattal (19,7%). A Független Kisgazdapártnak 9.442 (10,8%), míg a Nemzeti Legitimista Néppártnak, illetve a szintén legitimista érzelmű pártonkívüli jelölteknek összesen 10.672 (12,2%) voks jutott. (4. sz. táblázat) A zalai képviselők több mint fele annak ellenére erősíthette Gömbös táborát a képviselőházban, hogy a választók nagy többsége valamelyik ellenzéki irányzatot támogatta szavazatával.

A harmincas évek második felében ismét átrendeződtek a pártviszonyok. Az 1935-ben megerősödni látszott NEP parlamenti képviselete nem bizonyult egységesnek. A pártszervezés ugyan hozott sikereket, a társadalom és az államszervezet annak történő alárendelésére irányuló kísérletek azonban már Gömbös életében zátonyra futottak. Imrédy Béla sikertelenül kísérletezett egy új tömegmozgalomra (Magyar Élet Mozgalom) támaszkodó, diktatórikus kormányzással. 1939 márciusában, Teleki Pál második miniszterelnöksége kezdetén, a kormánypárt Magyar Élet Pártja néven alakult át, jellege, a hatalmi mechanizmusban betöltött szerepe azonban alig változott. A Független Kisgazdapárt befolyása csökkent, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt pedig meggyengülve szétesett, s vezetői a Nemzeti Legitimista Néppárttal egyesülve létrehozták az Egyesült Keresztény Pártot. Az évtized végére ugyanakkor jelentősen megnőtt a szélsőjobboldali pártok társadalmi támogatottsága, miközben mind maguk, mind a közöttük lévő erőviszonyok és kapcsolatok jelentősen átalakultak. Szálasi Ferenc pártja – átalakult szervezettel és változó névvel – a legerősebb ellenzéki tömörüléssé vált. Meskó pártja meggyengült, Pálffy Fidélé (Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt) viszont sikeresebben őrizte befolyását. Olyannyira, hogy a harmincas évek végén Meskó zalai hívei már vele szövetkezve vettek részt a választási küzdelmekben. Új szint jelentett a politikai palettán a Keresztény Nemzeti Szocialista Front, mely a keresztényszocializmus és a nemzeti-szocializmus szimbiózisát kívánta megvalósítani. Szervezői közé tartozott a keszthelyi választókerület képviselője, Meizler Károly.

Az új választójogi törvény (1938:XIX. tc.) értelmében kevesebben járulhattak az urnákhoz mint korábban, de

mindenki titkosan szavazhatott, s – a csökkentett számú választókerületekben – egyszerre nyilváníthatott véleményt a pártok egyéni jelöltjeiről és listájáról. Zalában ismét a kormánypárt szerezte a legtöbb mandátumot: a hét egyéni közül négyet, a négy, listás (lajstromos) közül kettőt. Innen is jelentős arányban jutottak szélsőjobboldali képviselők a parlamentbe: 2-2 fő a Pálffy-féle EMNSzP, illetve a Keresztény Nemzeti Szocialista Front jelöltjeként. Egy mandátum jutott az Egyesült Keresztény Pártnak.

A szavazatok megoszlása azonban – bár 1935-höz képest csökkenő arányban – ismét az ellenzéki erők nagyobb támogatottságát jelzi. Az egyéni választókerületekben a mandátumok többségét elnyert MÉP a leadott voksoknak csak 44,3%-át (44.562) kapta, míg az ugrásszerűen megerősödött szélsőjobboldali pártok összesen 45,2%-át (45.401). Közülük az EMNSzP – hat kerületben indított – jelöltjei 34.284 (34,1%), a KNSzF színeiben egyedül induló Maróthy-Meizler Károly 10.145 (10,1%), s az egyetlen fajvédő 972 (1,0%) szavazatot tudhatott magáénak. Az Egyesült Keresztény Párt egy jelöltje a választók 7,6%-ának (7.629), míg a három kisgazda együtt is csupán 2,8%-ának (2.951) támogatását élvezte. (5. sz. táblázat) A listás szavazás eredményei annyiban mutatnak eltérést, hogy a két nagy tömörülés szavazati arányai – hasonlóan csekély eltéréssel – fordítva alakultak, míg a Független Kisgazdapárt az egyéni kerületekben szerzettől jóval több voksot kapott. (6. sz. táblázat)

Ha az időben változó megyei adatokat az országos trendekkel vetjük össze, azt láthatjuk, hogy 1931 és 1939 között a sajátos zalai viszonyok az országos átlagtól jelentős mértékben eltérő választási eredményeket indukáltak. A kormánypárt által szerzett mandátumok, illetve a képviselőkre adott voksok aránya mindegyik esetben elmaradt az országos átlagtól. (7. sz. táblázat) Másrészt oszlottak meg az ellenzéki pártokra adott szavazatok is. A

O. M. autó kortesekkel 1931 (Göcsöji Múzeum).

nagyvárosokat nélkülöző agrárvidékekhez hasonlóan – ha voltak is kisebb szervezeteik – az országgyűlési képviselőválasztásokon jelöltet sem tudtak állítani a liberális polgári pártok, illetve a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. A többi ellenzéki párt társadalmi befolyása és választási szereplése szintén az országostól eltérő sajátosságokat mutat.

Ezek abban foglalhatók össze, hogy a Független Kisgazdapárt befolyása 1931-ben és 1935-ben nagyjából megegyezett az országos átlaggal, 1939-ben jelentős mértékben elmaradt tőle, de mindvégig csekélyebb volt, mint más agrárvidékeken. Ugyanakkor igen magas

volt a keresztény pártok által szerzett szavazatok aránya, s messze meghaladta az országos átlagot a szélsőjobboldali ellenzék támogatottsága.

A részletek azonban – különösen a két utóbbi politikai irányzat tekintetében – további fontos összefüggéseket rejtenek. 1931-ben és 1935-ben a KGSzP és a hozzá közeli programot valló Nemzeti Legitimista Néppárt által indított, illetve a legitimista kötődésű párton kívüli jelöltek támogatottsága összességében meghaladta a kormánypárt(ok)ét, míg országosan 1935-ben mindössze 8,8%-ot ért el. Az 1935. évi választásokon országos méretekben az összes szélsőjobboldali párt csupán a nyíltan leadott szavazatok 3,6%-át szerezte meg, Zalában viszont az egyetlen nyílt párt 19,7%-kal részesedett a voksokból. Ezek az eredmények azt is jelzik, hogy az ekkor előretörő nyilasok nem a keresztény irányzatoktól és a kisgazdáktól vették el a szavazatokat, hanem a NEP-től.

1939-ben látszólag radikálisan megváltozott a zalai kép, hisz a kétpólusúnak tűnő politikai szintéren csak a kormánypárt és a szélsőjobb játszott jelentős szerepet. Azt vélhetnénk, hogy a lakosság elfordult a keresztény pártoktól, s helyettük a két nagy politikai erőhöz csapódott. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy Zalában nem a legradikálisabb, Szálasi–Hubay-féle Nyilaskeresztes Párt indított jelölteket, hanem Pálffy Fidél Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Pártja, és a Keresztény Nemzeti Szocialista Front. Utóbbi létrehozásában az a – nevével is magyarosító – Maróthy-Meizler Károly játszott fontos szerepet, aki korábban még a KGSzP jelöltjeként szerzett mandátumát erősítette meg, most már új pártszínekben, a keszthelyi választókerületben. Jóllehet az egyéni kerületekben Pálffy Fidél pártja jóval több szavazatot szerzett (34,1%), mint az egyedül induló Meizler (10,1%), az erőviszonyok mégsem voltak ilyen egyoldalúak. Megyei listát ugyanis közösen indított a két nemzetiszocialista

párt, de Keresztény Nemzeti Szocialista Front néven, melyről a társult felek egy-egy képviselője jutott a parlamentbe. Ebben az összefüggésben is fontos, hogy a KNSzF mindkét parlamenti képviselője Zalában szerezte mandátumát. Mindez azt jelzi, hogy a szociális helyzete miatt elégedetlen zalai katolikus agrárnépesség jelentős része a radikális irányzatok támogatójává vált a kormánypárttal szemben, a keresztény irányzatokhoz való kötődése azonban nem szűnt meg. Nagyrészt a keresztény pártokból kivált politikai irányzatot és annak képviselőjét erősítette szavazataival a szélsőjobbon, másrészt a zalaegerszegi területben szerzett mandátumot az Egyesült Keresztény Párt végül is négy országgyűlési képviselőjének egyike, dr. Thassy Kristóf. Ugyanakkor a kormánypárt megyei listájának élén az a gróf Eszterházy Móric jutott mandátumhoz, aki mindvégig a KGSzP, majd az Egyesült Keresztény Párt vezető politikusai közé tartozott. Tehát a két nagy politikai erő is részben volt kereszténypárti politikusok révén tudta megszerezni a szavazók támogatását.

A vázlatos adatok és felvillantott összefüggések is jelzik, hogy Zala megye politikai viszonyait egyéni színek jellemzik az 1930-as években, melyeket részben magyarázhatunk azokkal a sajátos gazdasági, társadalmi és felekezeti viszonyokkal, melyek a népszámlálási és birtokstatisztikai adatok alapján rekonstruálhatók. E rövid vázlat azonban nem ad teljes és hiteles képet. Inkább csak arra alkalmas, hogy felhívja a figyelmet egy fontos szakmai feladatra: a két világháború közötti magyarországi társadalom politikai mozgásainak megismerése, hiteles bemutatása szempontjából is rendkívül fontos lenne Zala megye 1919–1945 közötti társadalom- és politikatörténetének – teljes körű forrásfeltárással épülő – feldolgozása.

TÁBLÁZATOK

1. sz. táblázat

A Zala megyei egyéni választókerületekben elnyert mandátumok pártok közötti megoszlása (1927–1935)

Választókerület	1926	1931	1935
Alsólendva/Lenti	Egységes Párt	Egységes Párt	Nemzeti Egység Pártja
Balatonfüred	Egységes Párt	Egységes Párt	Nemzeti Egység Pártja
Keszthely	<i>Magyar Agrárpárt</i>	Egységes Párt	Nemzeti Egység Pártja /Keresztény Gazdasági és Szociális Párt**
Kiskomárom	Egységes Párt	Pártonkívüli	Nemzeti Egység Pártja
Letenye	<i>Keresztény Gazdasági és Szociális Párt</i>	Pártonkívüli	Nemzeti Egység Pártja
Nagykanizsa	Egységes Párt	Pártonkívüli	Pártonkívüli
Pacsa	<i>Keresztény Gazdasági és Szociális Párt</i>	Független Kisgazdapárt	Nemzeti Egység Pártja
Tapolca	<i>Magyar Agrárpárt</i>	<i>Keresztény Gazdasági és Szociális Párt</i>	Keresztény Gazdasági és Szociális Párt
Zalabaksa	Egységes Párt	Egységes Párt	Független Kisgazdapárt
Zalaegerszeg	Egységes Párt	<i>Keresztény Gazdasági és Szociális Párt</i>	Nemzeti Egység Pártja
Zalaszentgrót	Egységes Párt	<i>Keresztény Gazdasági és Szociális Párt</i>	Keresztény Gazdasági és Szociális Párt

* Kállay Tibor, a Bethlen-kormány volt pénzügyminisztere eredetileg az Egységes Párt képviselője volt. 1928-ban Gömbösnek a kormánypártba történt visszavétele elni tiltakozásként kilépett a pártból. Az ezt követő időszaki választáson pártonkívüli jelöltként szerzett ismét mandátumot

** A mandátumot eredetileg Öetl Pálffy Dénes (NEP) nyerte el, de ellenfele, dr. Meizler Károly (KGSzP) visszaélések miatt megővta a választást, melynek eredményét a választási bíróság megsemmisítette.

2. sz. táblázat

Az egyéni és lajstromos választókerületekben elnyert mandátumok pártok közötti megoszlása Zala megyében (1939)^{***}

Választókerület	Párt
Alsólendva	Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt
Keszthely	Keresztény Nemzeti Szocialista Front
Nagykanizsa	Magyar Élet Pártja
Sümeg	Magyar Élet Pártja
Tapolca-Balatonfüred	Magyar Élet Pártja
Zalaegerszeg	Egyesült Kereszténypárt
Zalaszentgrót	Magyar Élet Pártja
<i>Megyei lista</i>	Magyar Élet Pártja 2 mandátum Keresztény Nemzeti Szocialista Front 2 mandátum

^{***} 1939-ben az 1938:XIX. tc. értelmében a megváltozott számú és területű egyéni választókerületekben, illetve vármegyei listás (lajstromos) szavazással dönthettek a választók a mandátumok sorsáról.

3. sz. táblázat

Az 1931. évi országgyűlési képviselőválasztások eredményei választókerületenként

Választókerület	Jelölt	Pártállása	Szavazatok		Szavazatok (pótválasztás)	
			Száma	%	Száma	%
Alsólendva	<i>Dr. Csák Károly</i>	<i>E. P.</i>	<i>2.918</i>	<i>53,2</i>		
	Dr. Némethy Vilmos	FKgP	2.564	46,8		
Balatonfüred	<i>Dr. Darányi Kálmán</i>	<i>E. P.</i>	<i>5.319</i>	<i>79,1</i>		
	Dr. Nagy Béla	FKgP	1.409	20,9		
Keszthely	<i>Dr. Rakovszky Károly</i>	<i>E. P.</i>	<i>6.971</i>	<i>55,4</i>		
	Dr. Meizler Károly	KGSzP	5.618	44,6		
Kiskomárom	<i>Gróf Somssich Antal</i>	<i>p. k.</i>	<i>4.467</i>	<i>67,7</i>		
	Gyömörey István	<i>E. P.</i>	2.133	32,3		
Letenye	<i>Dr. Somogyi Béla</i>	<i>p. k.</i>	<i>3.520</i>	<i>50,1</i>		
	Lendvai István	KGSzP	1.873	26,7		
	Dobrovics Milán	<i>E. P.</i>	1.626	23,2		
Nagykanizsa	<i>Kállay Tibor</i>	<i>p. k.</i>	<i>Egyhangú</i>			
Pacsa	<i>Dr. Farkas Tibor</i>	<i>FKgP</i>	<i>4.727</i>	<i>72,3</i>		
	Zsirkay János	<i>p. k.</i>	1.455	22,2		
	Dr. Miklics Ferenc	<i>p. k.</i>	359	5,5		
Tapolca	<i>Gróf Eszterházy Móricz</i>	<i>KGSzP</i>	<i>5.023</i>	<i>65,6</i>		
	Dr. Kaszás Károly	<i>E. P.</i>	2.631	34,4		
Zalabaksa	<i>Dr. Hajós Kálmán</i>	<i>E. P.</i>	<i>Egyhangú</i>			
Zalaegerszeg	<i>Báró Kray István</i>	<i>KGSzP</i>	<i>Egyhangú</i>			
Zalaszentgrót	<i>Gyömörey Sándor</i>	<i>KGSzP</i>	<i>Egyhangú</i>			

Megjegyzés: *Kiemeléssel* a mandátumot nyert képviselők nevét, pártállását és szavazataik számát jelezzük.

4. sz. táblázat

Az 1935. évi országgyűlési képviselőválasztások eredményei választókerületenként

Választókerület	Jelölt		Szavazatok		Szavazatok (pótválasztás)	
	Neve	Pártállása	Száma	%	Száma	%
Lenti (Alsólendva)	<i>Dr. Bíró György</i>	NEP	<i>Egyhangú</i>			
Balatonfüred	<i>Dr. Darányi Kálmán</i>	NEP	<i>Egyhangú</i>			
Keszthely	<i>Öetl Pálffy Dénes</i> Dr. Meizler Károly	NEP KGSzP	6.932 6.825	50,4 49,6		
Kiskomárom	<i>Dróczy Győző</i> Gróf Somssich Antal Dr. Petress József	NEP <i>nem hiv.</i> p. k. NEP	4.013 2.385 2.074	47,4 28,2 24,4	Egyhangú Visszalépett	
Letenye	<i>Nagy István</i> Vukics István	NEP NLNP	4.867 3.710	56,7 43,3		
Nagykanizsa	<i>Gróf Bethlen István</i>	<i>p. k.</i>	<i>Egyhangú</i>			
Pacsa	<i>Dr. Huszovszky Lajos</i> Bosnyák Andor	NEP FKgP	4.510 4.320	51,1 48,9		
Tapolca	<i>Gróf Eszterházy Móricz</i> Dr. Zakariás Árpád	KGSzP MNSzFMP	5.220 3.489	59,9 40,1		
Zalabaksa	<i>Dr. Némethy Vilmos</i> Id. Eitner Sándor	FKgP MNSzFMP	5.122 2.939	63,5 36,5		
Zalaegerszeg	<i>Dr. v. Árvátfahy</i> <i>Nagy István</i> Ifj. Eitner Sándor Dr. Farkas Tibor	NEP MNSzFMP p. k. legitimista	6.009 5.446 4.577	37,5 34,0 28,5	8.217 5.558	59,7 40,3
Zalaszentgrót	<i>Gyömörey Sándor</i> Dr. Árvay István	KGSzP MNSzFMP	9.557 5.367	64,1 35,9		

5. sz. táblázat

Az 1939. évi egyéni országgyűlési képviseléválasztások eredményei választókerületenként

Választókerület	Jelölt		Szavazatok	
	Neve	Pártállása	Száma	%
Alsólendva	<i>Eitner Ákos</i>	<i>EMNSzP</i>	7.394	51,1
	Dr. Bíró György	MÉP	5.011	34,6
	Bojtor Lajos	FKgP	1.093	7,6
	Dénesfai-Dinich Győző	FNSzP	972	6,7
Keszthely	<i>Dr. Maróthy–Meizler Károly</i>	<i>KNSzF</i>	10.145	67,6
	Dr. Oltay László	MÉP	4.873	32,4
Nagykanizsa	<i>Ilvosszky János</i>	<i>MÉP</i>	7.353	50,7
	Dr. Tanoss Dezső	EMNSzP	7.158	49,3
Sümeg	<i>Gróf Korniss Elemér</i>	<i>MÉP</i>	7.832	55,2
	Dr. Zakariás Árpád	EMNSzP	4.414	33,3
	Dr. Bence Géza	FKgP	1.019	11,5
Tapolca-Balatonfüred	<i>Dr. Radocsi László</i>	<i>MÉP</i>	12.297	82,0
	Mecsér András	EMNSzP	2.696	18,0
Zalaegerszeg	<i>Dr. Thassy Kristóf</i>	<i>EKP</i>	7.629	53,0
	Ifj. Eitner Sándor	EMNSzP	6.767	47,0
Zalaszentgrót	<i>Dr. Huszovszky Lajos</i>	<i>MÉP</i>	7.196	51,8
	Gáspár Ferenc	EMNSzP	5.855	42,2
	Szell József	FKgP	839	6,0

6. sz. táblázat

Az 1939. évi lajstromos országgyűlési képviselőválasztások eredményei választókerületenként

Választókerület	Magyar Élet Pártja		Keresztény Nemzeti Szocialista Front		Független Kisgazdapárt	
	Szavazatok száma	%	Szavazatok száma	%	Szavazatok száma	%
Alsólendva	5.558	35,1	8.567	54,1	1.700	10,8
Keszthely	4.625	28,6	10.031	62,1	1.493	9,3
Nagykanizsa	6.347	40,2	5.935	37,5	3.529	22,3
Sümege-Tapolca	7.676	54,5	4.822	34,3	1.573	11,2
Balatonfüred	11.729	70,1	4.391	26,2	621	3,7
Zalaegerszeg	5.690	38,9	6.938	47,4	2.008	13,7
Zalaszentgrót	7.038	47,1	6.735	45,1	1.169	7,8
Zala megye	48.663	45,00	47.419	43,8	12.093	11,2

Mandátumot nyert: Gróf Eszterházy Móric
Zsidó Sándor
Ifj. Eitner Sándor
Tauffer Gábor

Magyar Élet Pártja
Magyar Élet Pártja
Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt (a KNSzF listáján)
Keresztény Nemzeti Szocialista Front

7. sz. táblázat

A kormánypártok mandátumainak és szavazatainak aránya az 1931., 1935. és 1939. évi választások során (%)

	Országos adatok		Zala megyei adatok	
	Mandátumok	Szavazatok	Mandátumok	Szavazatok
1931	63,3	?	36,4	42,1
1935	69,8	52,0	54,5	36,6
1939	70,0	49,4	54,5	44,7

A PÁRTOK NEVÉNEK RÖVIDÍTÉSEI

Kormánypártok	E. P. NEP MÉP	Egységes Párt (1922–1932) Nemzeti Egység Pártja (1932–1939) Magyar Élet Pártja (1939–1944)
<i>Kormánytámogató pártok</i>	<i>KGSzP</i> <i>MAP</i>	<i>Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (1926–1932)*</i> <i>Magyar Agrárpárt (1926–1930)</i>
Ellenzéki pártok	EKP EMNSzP FKgP FNSzP KGSzP MNSzFMP KNSzF NLNP	Egyesült Kereszténypárt (1937–1943) Egyesült Magyar Nemzetiszocialista Párt (1933–1944) Független Kisgazdapárt (1930–1949) Fajvédő Nemzeti Szocialista Párt (1938? –?) Keresztény Gazdasági és Szociális Párt (1932–1937) Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt (1932–1944) Keresztény Nemzetiszocialista Front (1938–1939) Nemzeti Legitimista Néppárt (1933–1938)
Pártonkívüli	p. k.	

Levéltári források (Zala Megyei Levéltár): Alispáni közigazgatási iratok, Főispáni bizalmas iratok (1931–1939), Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai — választási iratok (az 1931, 1935. és 1939. évi országgyűlési képviselő-választások szavazási/választási jegyzőkönyvei, ajánlóívek)

Sajtó (1931, 1935. és 1939. évi évfolyamok): Sümeg és Szentgrót, Zalai Hírlap, Zalai Közlöny, Zalai Napló, Zalamegyei Újság, Zalavármegye

*A párt 1932 után feladta kormánytámogató álláspontját, a Gömbös-kormányal szemben ellenzéki pártként tevékenykedett.

A Zala megyei summások

A summásság sajátos életforma volt. Fél év otthon, téli semmittevésben, fél év otthontalanság idegen környezetben, a csak egy idényre összeverődött ismeretlen emberek között, nehéz munkában.

Parancsszóra keltek, feküdtek, dolgoztak embertelen körülmények között, amelyet mégis megpróbáltak elfogadhatóvá, derüssé, vidámmá tenni, mert fiatalok voltak, és örömmre vágyók.

A mezőgazdasági vándormunkásság nyomai a középkorba vezetnek vissza, ugyanis a summás munkavállalás formáját már a feudális idénymunkáknál is alkalmazták. A nagybirtokokon elsősorban az egymásra torló nyári teendők (fűkaszálas, aratás, cséplés) idején, amikor a robot kevésnek bizonyult ahhoz, hogy minden feladatot időben elvégezhesenek.

A vándormunkások – erre számos adat van a 18. század második felétől kezdve – elsősorban az országhatár menti megyék falvaiból kerültek ki, amelybe beletartozott Zala is. Csoportosan, arató- vagy cséplőgazda vezetésével kötötték meg a szerződéseket az uradalmakkal. Korábban csak szóban, de a 18. századtól egyre inkább írásban. A 19. században két nagy változáson ment át a magyar mezőgazdaság. Az egyik az 1848-as jobbágyfelszabadítás, amelynek nyomán az agrártársadalom *szervezetében* következett be változás, a másik a századvég utolsó évtizedeiben a gabonaválság miatt kialakult *agrárválság*, amely rászorította a nagybirtokosokat az ipari növények, elsősorban a cukorrépa termesztésére. A cukorrépa igényes kapásnövény, megmunkálásához sok munkáskézre volt szükség. Tulajdonképpen a cukorrépa-termelés következtében alakult ki a summásság. Nevük a latin *summa* szóból ered, amely azt jelenti, hogy bérüket a szerződésük letelte után egy összegben kapták meg. (Az élelmiszerjándóságot havonta, valamelyes pénzt is, a terményt azonban csak a végelszámoláskor.)

A szó használata a múlt század nyolcvanas éveitől terjedt el, bár a summások magukat *hónaposoknak*, *hónapszámoknak* és nem summásnak nevezték.

A summásság fogalmát Sárközi Zoltán határozta meg legpontosabban: „...a summások olyan cseléd-pótló (félíg cseléd), nagyrészt vándor mezőgazdasági idénymunkások, akik törvényes keretek között... csapatvezető bandagazdák irányításával, elsősorban az ezer holdnál nagyobb birtokokra szerződtek le; munkájukat... általában időbérben..., járandóságaikat... készpénzben és terményekben... továbbá nyers élelmiszerekben kapták meg. A summások tehát lényegében bérmunkások, de munkaviszonyuk formája a mezőgazdaság lassú kapitalizálódása következtében... hagyományosan kötött.”

A múlt század utolsó évtizedeiben az agrárszegénység olyan mértékben megnőtt, hogy a földből megélni már nem tudtak, ezért egy részük a városokban, az iparban helyezkedett el, mások kivándoroltak, a többiek mezőgazdasági bérmunkássá váltak. Becslések szerint az első világháborút megelőző években mintegy 50 ezer summás volt Magyarországon, számuk a családtagokkal együtt kb. 150 ezer főre tehető. Ez a szám a nagy gazdasági világválság idején tetemesen megnőtt, mert a mezőgazdaságba áramlottak vissza a városban munkanélkülivé vált falusiak, mesteremberek, és a földből megélni nem tudó törpebirtokosok is. Zala a nagybirtokok és a szegényparasztok megyéje volt, ezért lett Borsod és Heves után az ország harmadik legnagyobb summáskibocsátó megyéje. Útvonaluk elsősorban a Somogy, Veszprém, Fejér, Baranya megyei nagybirtokokra vezetett.

A munkások toborzását a gazdaságok által megbízott munkásgazdák végezték országszerte. Pontosan tudták, hogy az uradalomnak hány és milyen jellegű munkásra van szüksége, és eszerint válogatták össze a csapatukat, amelynek vezetői, felelősei voltak.

A húszas évek előtt a toborzáshoz elég volt a gazdaság engedélye. 1926-tól azonban a munkásgazdának időben meg kellett jelölni azokat a járásokat, ahonnet szerződteni akart. Ezután a gazdaság intézője az illető járás főszolgabírójától toborzási engedélyt kért. Ha azt megadták, akkor a munkásgazda is megkapta a felhatalmazást, feltéve, ha magával vitte a faluja jegyzőségén kiállított erkölcsi bizonyítványát. A szerződtetés legelterjedtebb formája a doboltatás volt. Január végén, február elején 4-5 gazda is doboltatott. Kihirdették, hogy hova keresnek munkásokat, s akit érdekel, mely napon jelenjen meg a jegyzőségén. A tapasztalt munkásgazda sohasem doboltatott, hanem ősszel, a *hazatakaruláskor megkérdezte a jó munkásokat*, hogy jövőre is számíthat-e rájuk. Dicsőség volt a munkásgazda számára, ha néhány munkása 5-10 évig is kitarított mellette. A summások ugyanis tudták, hogy keresetük és körülményeik csaknem minden gazdaságban azonosak, ezért azt vallották, hogy „száz majornál több van, száz évig nem élek”, és évenként máshova szegődtek.

A gazdák toborzó körzetükben szívesen felkeresték a summás családokat, hogy *személyesen* beszéljenek velük. Így mire megjött az engedélyük, már nyugodtak voltak, együtt volt a kívánt számú csapat.

Gyakran igénybe vették a *helyi megbízottak* segítségét is, akik mindent előkészítettek, mindenről tájékoztatták az embereket, csupán a szerződés aláírása és a munkásigazolványok átvétele maradt a gazdára.

Egészséges, munkabíró férfiakat és nőket szerződtettek 14-től 50-55 éves korig. A 150-200 fős munkáscsapat állt kaszálni és zsákolni tudó *nagyfizetőkből* (azaz első osztályú munkásokból), *kisfizetőkből* (másodosztályú munkásokból), akik kapálni, markot szedni, kévét kötni tudtak, és a *félkezesekből* (harmadosztályú munkásokból), akik fiatal vagy idős koruk miatt könnyebb, vagy kevesebb értékű munkát végeztek. Pl. vizet hordtak, kapálásban csak

egy rendet (sort) hajtottak, udvart söpörtek stb.

Csaknem minden munkáscsoportban volt néhány kivételezett, akik elsősorban a gazda atyafiságából vagy falujából származtak. Közéjük tartoztak azok a házasok, akik magukkal hozták gyermekeiket, mert nem volt otthon kire hagyniuk. Ők lettek a szakácsnők kis *konyhamalacai*, akik fát, vizet hordtak nekik, igyekeztek hasznossá tenni magukat. Az iskoláskorúak a májust, júniust, a szeptembert és az októbert a cselédgyerekkel együtt járták a majori iskolában (ha volt ilyen), vagy a legközelebbi falu iskolájában.

A gazdák először a közvetlen munkatársaikat kötötték le, akik a rokonaik és jó ismerőseik közül kerültek ki. A *főszakácsnő* mindig a summásgazda felesége (esetleg testvére), a *szakácsnők*, a *segéd-* vagy *alpallér* (ritkábban *pallértárs*) szintén rokon vagy barát volt. Alpallérokra csak abban az esetben volt szükség, ha a nagy létszámú munkáscsapat több helyen dolgozott, és a gazda egyedül nem bírta őket szemmel tartani. Fizetségük azonos volt a nagyfizetőével, ráadásként adhatott a gazdaság is és a munkásgazda is 1-1 q búzát. A *bizalmi embereken* kívül a bandagazda kijelölte az *elsőkapást*, aki mindig nő volt, és az *elsőkaszást*. A summások irigykedtek az elsőmunkásokra, mert tudták, egy kis többletjuttatás fejében az a feladatuk, hogy húzzák, gyorsabb munkára ösztökélik őket.

A munkások ezután már csak a *behívót* várták, ami meg is érkezett. Április végén, de legkésőbb május elsején valóságos népvándorlás indult meg a falvakban. A munkabíró lakosság nagy része – 5-12 ezer férfi és nő – útra kelt, hogy 6 hónapig idegen földön hajlodozva keresse meg szűkös kenyerét.

Minden summásnak volt egy katonaládához hasonló zárható *kufferja*, amelybe személyes holmiját helyezte el, a kulcsát pedig madzagra fűzve a nyakában hordta.

A nők 2-3 váltás hétköznapi kékfestő ruhát pakoltak, s legalább 2 kötényt, fejükre piros kendőt, cipőt, harisnyát, mert aratáskor védeniük kellett lábukat a sebet okozó tarlószúrástól. Egy vagy két ünneplő ruhát és cipőt is csomagoltak. A kofferban kapott helyet a tű, cérna, fésű, mosószappan, 2 törülköző, 2 törülőruha, kanál, villa. Ha 3 lány közösen szerződött, közösen vettek egy tálat is. Vizeskorsóról mindenki maga gondoskodott. Hitványabb vászonlepedő, pokróc, viseltes vánkos volt a fekhelyre valójuk. Akinek még ez sem jutott, az csak szalmát csomózott a feje alá, s letakarta egy darab ruhával. Elmaradhatatlan volt a kukoricacsuhéból font *cekker*, amibe a napi cók mókot pakolták mezőre induláskor, s természetesen a munkaeszközök: a cukorrépakapa, a sarló, a kévevágó nagykés. Némelyik majorba mosóteknőt is vittek magukkal, hogy ne kelljen a cselédasszonyoktól kérniük.

A férfiak kofferja könnyebb volt, mint a nőké. Munkára cejg nadrágot, egy-két rövid glott gatyát, az idősebbek *füstökéke* inget és ugyanilyen hosszúgatyát, egy ünneplő ruhát, hétköznapi és ünnepi cipőt, evőeszközt, borotválkozó készletet, pokrócot csomagoltak. Lepedőt ki vitt, ki nem, párnát ugyancsak. Kalapot meg munkaeszközt: kapát, kaszát, fenőkövet, tokmányt, kalapácsot, üllőt mindenki hozott.

Az indulás előtt az egy helyre szegődött falubeliek lovaskocsit fogadtak, fölrakták a kufferokat és a szerzőket, elbúcsúztak mindenkitől, és megindultak a kocsin a legközelebbi vasútállomásra. Ott berakodtak a gazdaság által előre megrendelt vagonokba, rárültek a ládjukra, s elindultak új munkahelyükre. A volt summások ma is fanyar humorral emlegetik, hogy a négylábú marhák helyett ilyen kétlábúakat vagoníroztak be. A harmincas években szót emeltek azért, hogy rendes vasúti kocsikban utazhassanak. Megpróbálták az ellen is tiltakozni, hogy ne istállóknban, földre hintett szalmán kelljen feküdniük ökrök, bolhák, poloskák és patkányok társaságában, hanem emberhez méltó körülményeket biztosítsanak a számukra, ahol nyugodtan pihenhettek.

Ez az állapot főként a 30-as évekig állt fent. De az istálló-szállás továbbra is érvényben maradt, annyi különbséggel, hogy az állatokat máshová hajtották, és kitakarították, esetleg kimeszelték utánuk az istállót. Amint megérkeztek a summások, a béresek már az aklok elé hordták a szalmakupacokat, s megindult a nyüzsgés. Az állá-

Csepő csapat szalmabordó nyársakkal, 1926 (Balatoni Múzeum).

sok egyik oldalán a férfiak aludtak, a másik oldalon a lányok, asszonyok. A házaspárok a lányok részén a sor vége felé kaptak helyet. A fekvőhelyek közé talpalatnyi széles kis utat tapostak, ez volt a *bogárárok*. Fejük fölött a jászol magasodott, ott tárolták a hétköznapi ruhájukat, a tálat, a korsót, a kenyeret és a szalonnát.

Az 1921-es genfi munkaügyi konferencia foglalkozott a mezőgazdasági vándormunkások szállásának kérdésével. Az ott kidolgozott ajánlást az országgyűlés 1925-ben elfogadta, és 1928-ban, 1930-ban a munkaügyi és népjóléti minisztérium körrendeletben fordult a hatóságokhoz, hogy megfelelő szállást, tisztálkodást és étkezési körülményeket biztosítsanak a munkásaiknak a fertőző betegségek (tifusz, vérhas, trachoma) megelőzése, valamint a „közerkölcsiség” szempontjából.

Az idősebb summásgeneráció nem érte meg a valamivel jobb körülményeket, de a 20-as években született fiatalabb nemzedék már csak elvétve aludt a földön. A legtöbb uradalom a harmincas évek közepétől deszkapriccseket csináltatott az istállókba. Nem állt ez másból, mint bakokra fektetett deszkaszálakból, amelyeket egyvégében alakítottak ki. Lábtól csúsztak az emberek a fekhelyükre, és a ládájukat préselték falként egymás közé, így teremtvé meg a saját külön kis fészek illúzióját.

1935 után egyes gazdaságok ideiglenes deszkarakokat építettek a munkásoknak, ahol emeletes ágyakon, szalmaszákon külön aludtak a nők és a férfiak, és az ételmüket is külön helyiségben tárolták. Ahol törődtek a munkások szállásával, ott törődtek a környezetükkel is. Hosszú asztalok mellett étkezettek, tiszta udvar, virágágyás enyhítette a hónapos otthontalanságukat.

A summások azzal magyarázták jobb életkörülményeiket, hogy a 30-as évek második felétől Németországba is toboroztak magyar mezőgazdasági munkásokat, akiknek jelentős része – legalábbis az általam ismert zalai summások – nagyon jól kerestek, családiás légkörben, saját főztükön éltek. A külföldi munkavállalás lehetősége befolyásolta és felértékelte az itthoni summás keresletet. Ezt a gazdaságok egy része felismerte, és változtatott a korábbi rossz állapotokon.

A kivételek csak a szabályt erősítették. A legtöbb majorban maradt minden a régiben. Se barakk, se asztal, se pad. Csak álltak sorban a konyha előtt, ahol a szakácsnők kimérték a leginkább levesből vagy kukoricakásából álló vacsorájukat, és ölükben a lábasukkal ott kucorodtak le enni, ahol találtak egy kis farönköt vagy téglarakást. A reggelit, az ebédet és az uzsonnát a mezőn fogyasztották el. A három étkezés közül ebédkor kaptak főtt ételt, amelyben hetente 4-5 alkalommal bab és krumpli szerepelt. Húst, sült tésztát leginkább vasárnap láttak. A másik két étkezéshez egy hónapra előre kiosztották a szalonna adagjukat, friss kenyeret naponta sütöttek a konyhán. Sok szegény ember szalonnájának felét, vagy friss kenyerét eladta a faluban, hogy ezzel is növelje sovány keresetét.

Boross Marietta adatai és a summásgazdák emlékezete szerint a zalai summások a két világháború között 1 hónapra átlagosan az alábbi nyersanyagmennyiséget kapták:

főző liszt: 7,5 kg	kenyérliszt: 21 kg	bab: 3 kg
zsír: 0,9 kg	szalonna: 2 kg	hús: 2 kg
só: 0,9 kg	paprika: 0,02 kg	ecet: 2,5 l
burgonya: 15 kg		

Lencsés Ferenc a három legnagyobb summásmegye – Borsod, Heves, Zala – élelmiszeradagját összehasonlítva megállapította, hogy a 40-es években „a zalaiak ételmezése több gazdaságban nemcsak kalória, hanem pénzérték tekintetében is a legalacsonyabbak közé tartozott”. Nem csoda, ha a summásdalok az ételek silányságát, az ellopott zsíradagon zsebórárt vevő summásgazdát ócsárolják, s egy-egy uradalomról elsősorban az ott kapott étel minősége alapján mondanak véleményt.

Az idősebb summásgeneráció életében sok minden másként volt, mint a fiataloknál, akik a 30-as években már nem ettek közös tálból.

Korábban említettük, hogy az egy faluból egy helyre szegődő lányok közösen vettek egy nagy tálat, aratásban egymás mögött szedték a markot, kapálásban egymás közelében fogtak sort. Mindezt a célszerűség diktálta. A régi szokás szerint 2 vagy 3 *kaszaerő* (egy kaszaerő = 1 marokszedő, 1 kötélvető-kötöző) azaz hat vagy kilenc ember evett a közös tálból. A tálalást pedig fölváltva a marokszedők végezték. Amikor megjelent az ételhordó kocsi, betették a szerszámaikat, s a soros *tálás* rohant a korsókkal vízért, hogy telemerítse mindet a lajtos kocsiból. Ez volt a legfontosabb, mert ha nem jutott víz, még enni sem tudtak rendesen a melegtől és a rengeteg verejtéktől elalélt aratók. Ezután a marokszedők elővették cekkerükből az evőeszközöket és a kenyeret, amelyet egy kaszaerő, azaz 3 ember számára adtak a konyhán. A tálás pedig futott az ételért, amit a szakácsnő kimért, és 6-9 ember nyúlt a közös tálba kézmosás nélkül, a jól-rosszul elmosott (vagy csak a két ujj között „megtisztított”) evőeszközökkel, miközben hadakoztak az őket körülöngő bogarakkal és az ételbe ugráló szöcskéekkel.

Az ivóvíz – hasonlóan az ételhez – szintén számos betegség forrása volt. A lajtos kocsikat a tábla szélére állították, és a vízfordók reggeltől estig hordták kannaszám a megmelegedett vizet, ráadásul ugyanabból a pohárból ivott mindenki egymás után. A legtöbb megbetegedés (hasfájás, hasmenés) éppen az egészségtelen körülmények között tárolt víztől származott. Ezekkel a „kis bajokkal” a gazdaság orvosai nem foglalkoztak, munkaképesnek nyilvánították az embereket. Többször is előfordult, hogy a gazda vagy az alpallér – a csőszel egyetértésben – saját felelősségére beküldte a szállásra a beteget, hogy gyógyuljon meg.

Aratásban gyakran 11 óra körül kerültek a majorba olyan fáradtan, hogy sokan enni sem bírtak. Csak sietve lemosták arcukról, kezükről a port, izzadságot az itatóvályúban (a béresek bosszúságára) és már feküdtek is le, hogy hajnali 3 óráig ájulás-szerű mély álomba merüljenek. Ősszel több idejük lett volna a tisztálkodásra, de reggelente hóharmat borította a répa földet, s a fiatal félkezes gyerekek, akik a kibökődött répát húzták ki a földből, sírtak, annyira fájt a kezük a hidegtől. Esténként laborba, korsóba bekészítették a vizet, hogy reggelre ne legyen olyan jeges, mint a kútnál, és abban egy kicsit fölfrissítsék az arcukat. Volt, aki csak a szájába vett vizet kente az arcára, és már készen is állt. Egy hétig ugyanabban a százszor átizzadt, poros, piszkos alsóruhában (a hideg őszön sokan még a felsőt sem vetették le) aludtak, amiben nappal dolgoztak. Alig várták a hét végét, hogy megszabaduljanak a piszoktól.

A heti nagy tisztálkodás ideje a vasárnap volt. A nők kora reggel nagy katlanokban, fazekakban melegítették a vizet. Saját ruhájukon kívül kimosták a kaszásukét és a kötőjüket, de volt, aki 8-9 emberre is mosott, mert szüksége volt a külön keresetre. Délutánra a megszáradt ruhákat kivasalták, megfoltolták. A lányok a varrnivalót a mezőre is magukkal szokták vinni, s az 1 órás ebédszünetben is varrtak, hogy ősszel új ruhában, vagy legalább új kötényben mehessenek haza.

A férfiak megmosakodtak, megborotválkoztak, s az alkalmi borbélyá átvedlett társaik megnyírták őket. Ünneplőbe öltözve a hét egyetlen napján embernek érezhették magukat. Nem csoda, ha a kenyérért mindent vállaló summások lázadoztak és a végsőkig ellenálltak, ha valamilyen sürgős munka miatt elvették a vasárnapjukat.

Az eddig elmondottak már sejtetik, hogy milyen védtelen volt mindenki a fertőzésekkel szemben. A harmincas évek legelterjedtebb betegsége a trachoma volt, amely a summások között gyorsan terjedt, s hazahurcolták a falujukba is. Zala megyében a harmincas évek végén a letenyei és a nagykanizsai járásban különösen sok volt a nyilvántartott beteg. A kór terjedését úgy próbálták megállítani, hogy a munkára jelentkezőknek kötelező szemvizsgálaton kellett átesniük, mégsem sikerült teljesen kizárniuk a fertőzötteket.

Akiről 8 napon belül kiderült, hogy valamilyen betegsége van, azt az uradalom hazaküldte. De ha valaki a munkán betegedett meg, akkor a gazdaság 8 napig kezelte. Azután legszívesebben megszabadultak volna a beteg munkástól, és sokhelyütt meg is tették ezt. Azonban a visszaemlékező volt zalai summások szinte egyöntetűen azt mondták, hogy vagy az orvos, vagy a munkásgazda nem engedte elküldeni őket, mondván, itt betegedtek meg, itt is kell meggyógyulniuk. Az emberekkel való bánásmód nagyban függött az uradalom vezetőitől és a munkásgazdától. Ahol emberként vették őket számba, ott bajaikat is orvosolták. Ahol csak igavonókat láttak bennük, ott nem törődtek velük. Különösen nehéz helyzetben voltak a nők, akik havibajuk miatt sokat szenvedtek. Ha az emberséges kaszás megszajnálta a marokszedőjét és elküldte, hogy tegye rendbe magát, s ezt észrevette a pállér, mindkettőjük fél napi keresetét levonta. Még ennél is ridegebbül bántak az állapotos asszonyokkal. Az uradalmi szerződések egy része külön kikötötte, hogy őket nem szabad felvenni. Szegények ameddig csak lehetett, rejtgették a terhességüket, mert szükségük volt a keresetükre. Amint meglátszott rajtuk, hogy gyermeket várnak, azonnal elküldték őket. Máskor a kímélet nélküli hajsza miatt idő előtt hozták világra halott kis magzataikat kint a mezőn, vagy a szálláson mindenki szemeláttára. Az uradalom a temetésről gondoskodott, de jó néhány esetben a csendőrök is vizsgálatot indítottak, hogy nem szándékos tettről van-e szó. Gyakori betegség volt a hűlésből eredő tüdő- és mellhártyagyulladás, vagy a torokfájás. A pállérok ugyanis a szemerkélő esőben nem engedték fedél alá a munkásokat, akik vizes ruháikban megbetegedtek.

Pápapálházán (Veszprém m.) egyik fiatal munkás tüdőgyulladás miatt meghalt a kórházban. A gazdaság eltemettette a legközelebbi faluban. Noha sürgős dologidő volt, a summások engedélyt kaptak, hogy aki akar, elmehet a temetésre! A következő beteget a munkásgazda felesége és a szakácsnők már gondosan ápolták, így meg is gyógyult.

Cseplő csapat, Tapolca 1927 (Balatoni Múzeum).

lékező volt zalai summások szinte egyöntetűen azt mondták, hogy vagy az orvos, vagy a munkásgazda nem engedte elküldeni őket, mondván, itt betegedtek meg, itt is kell meggyógyulniuk. Az emberekkel való bánásmód nagyban függött az uradalom vezetőitől és a munkásgazdától. Ahol emberként vették őket számba, ott bajaikat is orvosolták. Ahol csak igavonókat láttak bennük, ott nem törődtek velük. Különösen nehéz helyzetben voltak a nők, akik havibajuk miatt sokat szenvedtek. Ha az emberséges kaszás megszajnálta a marokszedőjét és elküldte, hogy tegye rendbe magát, s ezt észrevette a pállér, mindkettőjük fél napi keresetét levonta. Még ennél is ridegebbül bántak az állapotos asszonyokkal. Az uradalmi szerződések egy része külön kikötötte, hogy őket nem szabad felvenni. Szegények ameddig csak lehetett, rejtgették a terhességüket, mert szükségük volt a keresetükre. Amint meglátszott rajtuk, hogy gyermeket várnak, azonnal elküldték őket. Máskor a kímélet nélküli hajsza miatt idő előtt hozták világra halott kis magzataikat kint a mezőn, vagy a szálláson mindenki szemeláttára. Az uradalom a temetésről gondoskodott, de jó néhány esetben a csendőrök is vizsgálatot indítottak, hogy nem szándékos tettről van-e szó. Gyakori betegség volt a hűlésből eredő tüdő- és mellhártyagyulladás, vagy a torokfájás. A pállérok ugyanis a szemerkélő esőben nem engedték fedél alá a munkásokat, akik vizes ruháikban megbetegedtek.

Pápapálházán (Veszprém m.) egyik fiatal munkás tüdőgyulladás miatt meghalt a kórházban. A gazdaság eltemettette a legközelebbi faluban. Noha sürgős dologidő volt, a summások engedélyt kaptak, hogy aki akar, elmehet a temetésre! A következő beteget a munkásgazda felesége és a szakácsnők már gondosan ápolták, így meg is gyógyult.

Gyakori betegség volt a napszúrás, mert a nők a nagy melegben ledobták a védelmet nyújtó kendőt, a férfiak a kalapot. Egy-egy forró napon 80-100 munkás közül 7-8 személy lett rosszul. Kínzó fájdalmat okozott a karon és a lábon a tarlóseb. Némelyeknél úgy elmérgesedett, hogy az őszi munkára nem is tudtak visszamenni. Előfordult, hogy a csendőrök visszakísérték, de az orvos nem engedélyezte a munkába állását. Béréből lefoglalták a szerződésben ilyen esetekre kikötött 50 vagy 100 kg gabonát.

A gazdaságoknak gondolniuk kellett a balesetbiztosításra is. Kéttornyúlakon (Veszprém m.) az uradalom kb. 20-30 személyre kötött biztosítást. A cséplőgépek mellett dolgozók közül még külön 50 főt biztosított.

A zalai summások a trachomán kívül csak az 1913-as törökbálinti tífuszjárványra emlékeztek. Külön barakkba vitték a betegeket, az orvos naponta látogatta őket, az uraság pedig a helybéli szülésznőt fogadta fel ápolónak melléjük. A végelszámolásnál bérüket hiánytalanul megkapták.

Mivel a tífusz a rossz körülmények miatt hol itt, hol ott ütötte fel a fejét, a BM 1941-es rendelete szerint a vándormunkásokat munkába indulásuk előtt legalább 6 héttel hastífusz elleni védőoltásban kellett részesíteni.

Szinte csoda, hogy a mostoha körülmények ellenére viszonylag épen, egészségesen tértek haza. Csoda azért, mert 6-7 évesen megkezdték a szolgálatot kiskanászként, 8-10 évesen napszámért szőlőt gyomláltak, vagy részes kukoricát kapáltak. A korán kezdett munka és a hiányos táplálkozás miatt bizony soványak, fejletlenek voltak. Egy kicsit jobb életük akkor kezdődhetett, amikor egy családból 3-4-en is summásnak szegődhettek. De keresetüket nem az öltözetükre költötték, mint a matyó summások, hanem egy kis földre, házra. Nem csoda, ha Illyés Gyula

szakadtnak, megviseltnak látta őket. „Aszottak vótunk, mind a karó” – mondták. A faluba hazamenve messziről látszott rajtuk, hogy summások, olyan fekete, cserzett volt az arcuk, a bőrük.

Ahogy a bevezetőben említettük, a summásmunkát két fő tevékenység határozta meg: a tavaszi és őszi répa-munka, valamint a nyári aratás-cséplés. A kétfajta tevékenységet más-más munkaidőben végezték. Az aratást látástól vakulásig – mondhatjuk úgy is, hogy a végkimerülésig -, a répa-munkát napkeltétől napnyugtáig. Nyáron csak a vasárnapjuk volt szabad, ősszel a szombat délutánjuk is. Szabadidejükben a lányok összekarolva elsétáltak a közeli faluba, bementek a temetőbe, a templomba, a boltba, a férfiak a kocsmába. Estefelé pedig mindig táncoltak. Nyáron az udvaron, ősszel a barakkban vagy az istállóban a középső járdán. A cselédfiúk hozták a citerát, később a tangóharmónikát, és „megtáncótták a bóhákat”. Egyébként a cselédek lenézően viselkedtek a summásokkal szemben átmeneti otthontalanságuk miatt, de a mulatságban nem volt különbség. A

Cukorrépa kapálása Zalavárott 1933-ban (Balatoni Múzeum).

harmincas évek közepétől a fiatalabb summások összebeszéltek, s megtanultak valamilyen hangszeren – hegedűn, cimbalmon, brácsán, nagybőgőn – játszani, és mindig együtt szegődtek el. Nemcsak a summásbálokon jutottak pár fillér jövedelemhez, hanem meghívták őket a közeli falvakba a búcsúi bálokba, sőt lakodalmakba is. Maguk mondták, hogy nem annyira a tudásukért, hanem fiatalos jókedvükért, humorukért szerették őket. A summások eltanulták egymástól a legújabb táncokat, divatos kuplékat, és télen a faluban megtanították rá az otthon-maradotakat, akik alig várták, hogy hazajöjjenek.

Az idősebb és a fiatalabb summásgeneráció érdeklődése elég élesen elvált. Az idősebb nemzedék még népdalokat, valamint ún. magyar nótát énekelt, régiesebb táncokat járt. A fiatalok ezt lenézték, meg sem tanulták, kivéve a vidám népdalokat és a magyar nótákat. A munkán a nótázás egy kicsit hozzátartozott a summásvirtushoz. Ha szekéren távolabbi földekre vitték őket dolgozni, akkor a falvakon végestelen végig teli torokból daloltak a lányok, s élvezték, hogy a kapukba állva hallgatják őket. Dúdolgattak kapálás közben is – némelyik intező szinte megkövetelte tőlük. De ők is szívesen megtörték a munka egyhangúságát mondókákkal, rövid történetekkel, viccekkel. Ugyancsak daloltak a munkáról hazafelé gyalogolva. Mindig pattogókat, amelyre könnyen lépdeltek – akárcsak a katonák. Vacsora és mosakodás után a hosszú őszi esteken a ládákon ülve tanulták a nótákat, hallgatták a meséket. Emlegették olyan férfiakat és nőket, akik sok szép mesével tették széppé estéiket. A férfiak a betyármondákat és a tréfás történeteket szerették, a nők a tündérmeséket és a szerelmes történeteket. Mindig akadt

közöttük olyan férfi vagy nő, aki szeretett olvasni, és a télen elolvasott regényeket előadta. Ha későre járt az idő, a mesélő megkérdezte: „Csont?” – Ha nem feleltek, abbahagyta. Ha azt mondták: „Hús!”, akkor tovább mesélt.

A hiedelemtörténetektől féltek. Ezeket az asszonyok csak egymás között beszélték.

Az éneklési kedv a hazautazás előtt nőtt meg igazán. Ilyenkor kerültek elő a summás témájú dalok, amelyek dallamukban és szövegükben egyaránt a katonadalokra emlékeztetnek, ahogy az életmódjuk – és ennek megfelelően szókincsük is – hasonló volt a katonákéhoz.

A summásoknak két hagyományos szokása volt, és mind a kettő az aratáshoz kötődött. Az első nap, amint felállt a 100-150 fős aratóbanda, élén az elsőkaszással, és elkezdték az aratást, kijött megnézni őket az uraság, a bérlő, vagy ha ők nem, hát az intéző. Helyenként az első-, másutt a legbátrabb marokszedő fölkapott néhány gabonaszálat, s jó egészséget, jó aratást, bő termést kívánva átkötötte az uraság (intéző, sok esetben a munkásgazda) derekát, két kezét, vagy a nyakát, aki ezért megajándékozta pénzzel, vagy egy szép kendővel.

Aratás végeztével az utolsó kévét egy megkönnyebbült „hála Isten!” kiáltással földobták a levegőbe, ezért ezt *hálaisten kévének* nevezték.

A szerencsés aratás mindenkinek nagy testi-lelki megkönnyebbülést okozott. A korábbi századokban az aratószerződésekből szerepelt az áldomásadás kötelezettsége, amelyről a 19-20. században szépen megfeledeztek. Darányi Ignác földművelési miniszter a századfordulón vissza akarta állítani a szokást, ezért felhívta a gazdaságok figyelmét, hogy ismét elevenítsék fel a régi hagyományt. Ennek ellenére a gazdaságok egy része nem foglalkozott a kérdéssel, mások fölkarolták a kezdeményezést. Madarassy László külön tanulmányt szentelt az aratási szokásoknak, és ismertette az aratókoszorúk változatos formáit, hogy segítse helyreállítani a hajdani szokást.

A summások – akik egyben aratók is voltak – ha elégedettek voltak a fizetéssel, étellel és a bánásmóddal, akkor az uraságnak vagy az intézőnek szép *aratókoszorút* kötöttek az összes gabonából, mezei virágból, s nemzetiszínű vagy feliratos szalaggal átkötötték. A következő aratásig az irodában vagy a magtárban a falra akasztva lógott. Ha rosszul bántak velük, a koszorú elmaradt az uraság szégyenére.

A zalai aratók koszorúja többnyire a magyar szent koronához hasonlított. A megye nyugati részén koszorú helyett *Jézus kévét* adtak. Erről a szokásról egy 1838-ban írt tanulmányban Plánder Ferenc is megemlékezett. A Jézus kévé férfi könyök hosszúságú – minden terményből, vagy csak búzából összeválogatott – kicsi kévé, amelyet nemzetiszínű szalaggal, vagy mezei virágokból kötött koszorúval kötöttek, fogtak össze. A koszorút egy leány és egy legény, a Jézus kévét egy leány vitte. A Himnusz eléneklése után vagy ők, vagy nevükben a bandagazda köszöntötte az uraságot, kívánva neki szerencsét, egészséget és boldogságot. Az uradalom áldomást adott. Utána táncmulatság kezdődött.

A szakirodalom többször utal a summások kultúra közvetítő szerepére, amely valóban igaz. Hogy a Dunántúl megyéit sorra járó summások mégsem hoztak haza olyan mennyiségű folklórincset, mint gondolnánk, annak több oka is van: 1. egy-egy járásban ugyanazok a munkásgazdák szegődtek, bármelyiket választották, a banda tagjai ugyanarról a vidékről valók voltak, kultúrájuk hasonló; 2. ugyanazon nagybirtok különböző majorjaiban dolgozó – de más megyéből származó – munkáscsoportok nem érintkeztek egymással. Ha mégis átrándult 1-2 fiatalember hozzájuk, az csak kíváncsiskodó, érdeklődő látogatás volt; 3. a korábban többször emlegetett idősebb és fiatalabb generáció ízlésvilága merőben más volt. Az idősebbek még tanultak egymástól sokversszakos balladát is a munkán, ez már a fiatalokat nem érdekelte, idejétműltnak tekintették. Ők a városból hozzájuk jutott könnyű műfajokat szerették, azt tartották modernnek, követendőnek. Ezek azonban átmeneti jellegük miatt nem épültek be a faluközösség kultúrájába.

A summásokról szóló szakirodalom ritkán foglalkozik behatóan a gazdák személyével – akiket Zalában *summásgazda*, *munkásgazda*, *bandagazda*, *munkáspallér* néven is emlegetnek – vagy ha megteszi, akkor főként az általános tudnivalókat mondja el róluk, esetleg igazságtalanul ítéli meg őket, mert nem méri fel teljes mélységében feladatuk kényes kettősségét. A róluk kialakult sematikus képet szeretnénk árnyaltabbá tenni, ezért röviden vázoljuk azokat a sajátos táji vonásokat, amelyek a zalai summásgazdát jellemezték a húszas évektől 1945-ig.

Táncmulatság, Kéttornyúlak, 1935 (Balatoni Múzeum).

Legfontosabb közös vonásuk, hogy a summásgazdák mind szegény emberek voltak. Legtöbbjüknek volt 1-2 hold földje, de akadtak teljesen nincstelenek is. A harmincas években előfordultak közöttük mesteremberek, sőt leszerelt csendőrök is. Zalában háromféle módon lett munkásgazda valakiből. Az egyik mód, hogy maga *ajánlkozott* – azaz levélben fölkereste az uradalmat, majd a válasz után személyesen is jelentkezett. Róluk egységesen azt tartják a volt summások, hogy dologtalanok, többnyire talpnyalók és kétszínűek. Belőlük került ki a más bőren gyorsan meggazdagodni vágyó, épp ezért a legrosszabb kosztot adó típus. A gazdaságokat váltogatták részben a nagyobb haszon reményében, részben azért, mert az uradalom nem kötött velük szerződést, attól tartva, hogy miattuk nem kapnak megfelelő munkásokat. A másik lehetőség, hogy *ajánlották*: az uradalmak intézői falusi ismerőseiktől – jegyzőktől, papoktól – kértek bandagazdának való értelmes, józan szegény embert. A harmadik lehetőség volt, hogy *elsőmunkásokból* az uradalom emelte ki őket. Zalában a summásgazdák legnépesebb csoportját éppen ők alkották, akik maguk is summásként kezdtek. Volt, aki 17 évig dolgozott elsőkaszásként, volt, aki 5-6 évi szolgálat után kapta meg a munkásgazda jelképét, a görbe botot, volt, aki eleve azzal a szándékkal szegődött el, hogy igyekszik, hajtja magát, hogy elsőmunkás, majd gazda lehessen.

Természetesen nem minden elsőmunkás volt alkalmas vezetőnek. Nemcsak szorgalmas, hanem értelmes, rátermett, tekintélyes embernek kellett lennie, hogy az írásbeli teendőket is képes legyen ellátni, és a munkások is elfogadják. Tehát a *gazda léte* szükséges volt – ezt a summások is tudták – azonban a gazda személye már erős kritikai megítélés alá esett. Milyen volt az ideális summásgazda? „Jókiállású, derék (erőteljes), javakorbéli ember”-nek kellett lennie, mert a gyenge szervezetű vagy idős gazdának – „aki csak káronkonni tudott, de rendet tartani nem” – nem fogadtak szót. Nem kis feladatot jelentett 150-200 különböző faluból jött, más-más természetű embert összefogni, akik között volt összeférhetetlen, részeges, munkakerülő. „A gyöngé pallért letaposták” – emlékeztek a volt summások.

Zalai summások Kéttornyúlakon, 1935 (Balatoni Múzeum).

majorgazdától megkapta a másnapi teendőkre az utasítást. Ő osztotta be a munkásokat, s tőle kérték számon, ha a summások nem, vagy nem a kellő minőségben végezték el pl. a cukorrépa kapálását. A napi étkezést az ő szavára kezdhették el, s a munka végét is az ő „*Huja!*” kiáltása jelezte. De az ő felelőssége volt az is, hogy az általa szerződtetett munkások a kívánt időben és teljes számban megjelenjenek. Aki hiányzott, azt a gazdaság az illető lakóhelyéhez közel eső jegyzőségen jelentette, ott utasították a csendőröket, hogy a munkást kísérjék el a gazdaságba.

A jó gazda nagyon is jól ismerte a munkások sérelmeit, amelyeken igyekezett segíteni. Tudunk olyan gazdáról, aki a teljesíthetetlenül magas követelmény miatt egyezkedett a gazdasággal, és sikerült némi engedményt kicsikarnia. Bábólnán az intéző októberben is hajnali 3-kor ébresztette a munkásokat, de a mögötte álló gazda intett, hogy ne keljenek föl. Másnap csendőrök jelenlétében faggatták, hogy miért nem mentek ki a summások. Ő azonban a szerződésben kikötött munkaidőre hivatkozva megvédte a munkások jogait. Az igazsághoz tartozik, hogy olyan nagyon nem mertek zúgolódni se a munkások, sem a summásgazda, mert a csendőrök rögtön a gazdaságban termettek, s akit egyszer „lázításért” elküldtek, annak híre ment, s a következő években nem kapott munkát, mert senki sem merte szerződtetni.

Az uraság a hangulat lecsillapítására pl. a ledolgozott vasárnapi túlórakért legtöbbször ígért valami kis többlet-fizetést, de hogy ezt a végelszámolásnál megadták-e vagy sem, a summások sohasem tudták meg. A pallérság –

ahogy a volt bandagazdák mondták – idegfeszítő munka volt, már csak az örökös két tűz között őrlődés, és a felelősség miatt is. Megfizette-e őket méltóképpen a gazdaság?

A gazdák járandósága gabonában és pénzben kétszerese volt az első osztályú munkásénak, a nagyfizetőének, aki a terméstől függően, de átlagosan úgy 6-8 mázsa gabonát kapott a végelszámolásakor. Ezen kívül fáradozása kiadásai fejében minden munkás után 0,5-1 pengőt, vagy 5-10 kg gabonát utaltak ki neki. A legtöbb gazdaság 1-2 hold kukoricaföldet, esetleg rétet is biztosított számukra. Helyenként tiltották, másutt megengedték a sertés és baromfitartást is. A munkásgazdák élelmesebbje saját borát mérte ki a summások között – bár ezt a hatóságok tiltották.

Feleségük, a mindenkori főszakácsnő fizetése azonos volt az elsőosztályú munkás bérével. (A szakácsnőké megegyezett a kisfizetőkével, akik 1,5-2 q gabonával kevesebbet kaptak, mint a nagyfizetők.) Ha ügyesek és kitartóak voltak, 16-20 évi közös keresetből sikerült annyit összerakosgatniuk, hogy házat építhettek, és 5-6 hold földet is ragaszthattak hozzá. Ezáltal megváltozott a falujukon belül is a társadalmi helyzetük. Tapasztalt, az új gazdasági eljárásokat ismerő – esetleg otthon is meghonosító – tekintélyes emberek lettek, akiknek már nem „illet” télire erdei munkára szegődniük. Elöljárónak, bírónak, gazdakör elnökének, sőt munkásképviseelőnek is megválasztották őket.

A munkásgazdák többsége igyekezett a gazdaságnak is, a munkásoknak is a kedvében járni. A legfontosabb a munkahelyük volt, amit meg akartak tartani, de ahhoz, hogy megmaradhassanak, jó munkaerőt kellett előállítaniuk, tehát a munkásokkal is emberségesen kellett bánniuk. Ezt mindenek előtt a jó és elégséges étellel lehetett elérni. Ez volt a legfontosabb. A lelkiismeretes gazda a föl nem használt nyersanyagot nem magának tette el, hanem azt az uradalom visszaváltotta tőle, és az érte kapott pénzt szétosztotta a banda tagjai között. Az ilyen ember munkásaival együtt utazott haza, míg aki „megspórolta” a csapat fejadagját, az napokkal később érkezett, mert félt tőlük, és nem akarta, hogy lássák, mit rejteget előlük. Voltak olyan munkásgazdák is, akik az évek folyamán megváltoztak: ittak, gorombáskodtak, urizáltak, gyenge kosztot adtak és lenézték a munkásokat, pedig ők is közülük emelkedtek egy kicsit jobb sorsra. Ezt a típust az uradalmak sem kedvelték, és amint lehetett megváltak tőlük.

A summás életforma, amelyet a nagybirtok rendszer fejlesztett ki és konzervált a 20.század közepéig, az 1880-as évektől 1945-ig tartott. A munkásgazdák ennek az elmaradt gazdasági formának egyik feladatkörét látták el. Egyénenként elkövethettek komoly hibákat, de együttesen nem érdemelték meg az elmarasztalást. 1948 után sokukat munkáshajcsárnak titulálták és kitérték a falu vezetéséből, a szerencsésebbek gazdaságbeli tudását, tapasztalatát a falusi tsz-ek vagy az állami gazdaságok kamatoztatták.

A zalai szénhidrogénipar Trianon után

A szénhidrogén-kutatások Magyarország területén a 19. század derekán kezdődtek. Ezt megelőzően is ismertek azonban olyan területeket, ahol a szénhidrogének (kőolaj, földgáz, aszfalt, földviasz) a felszínen, a mélyben fekvő rétegeknek felszíni kibúvásai mentén megtalálhatók voltak. Már korai feljegyzések is szóltak ilyen természetes előfordulásokról, pl. azokról, melyek a Muraköz két települése, Szelence és Bányavár mellett található. Európa legrégebben ismert olajkibúvásai közé tartozik a bányavári, melyről az első írásos feljegyzések a 18. századból származnak. A peklenicai előfordulást 1810-ben Schönbauer Vince, 1847-ben Fényes Elek is ismertette.

Ezek a területeken a kőolajat vízfolyások felszínéről gyűjtötték, de a 19. század derekán már kisebb aknákat mélyítették, s azokból termelték a kőolajat, amit aztán főként kocsikenőcsként, sőt világítási célra és gyógyszerként is használtak. Bányavár környékén 1877-ben Mattyasovszky Jakab a Magyar Kir. Földtani Intézet megbízásából végzett kutatásokat. Az első jelentősebb kutatások azonban az 1880-as évek végén kezdődtek. 1884-1885-ben egy Singer nevű bécsi bányavállalkozó Bányavárnál három fúrást mélyített, melyek egyike elérte a 350 méter mélységet. Említésre méltó eredményt nem ért el, később Szelence környékén folytatta a munkálatokat.

A Szelence község északi szélén található homokkő rétegekből hígan folyó, világossárgás olaj szivárgott a fel-

Eötvös-ingás mérések a Dunántúlon, 1935 (Magyar Olajipari Múzeum).

színre. Itt az 1880-as években H. Stavenov végzett fúrásokat, s termelt ki néhány vagon kőolajat. Miután felhagyott a kutatásokkal, helyét Singer vette át, aki ezen a területen 1899 és 1905 között 31 fúrást mélyített, melyek közül több is termelt olajat. 1905 és 1913 között egy angol konzorcium (a London and Budapest Oil Syndicate) vette át a Singer-féle bányajogosítványokat.

Az első világháború, majd az azt lezáró trianoni békeszerződés óriási törést jelentett a zalai olajkutatások és -bányászat történetében, ugyanis az addig feltérképezett, a szénhidrogén-termelés szempontjából számításba jöhető területeket elszakították az országtól. Akárcsak az egész országban, Zala megyében sem maradtak olyan helyek, melyek szénhidrogén-termeléssel biztathattak volna. Sem a hazai tőke lehetőségei, sem a magyarországi cégek által alkalmazott technika nem volt alkalmas a mélyebben elhelyezkedő olajtároló rétegek megkutatására.

Az 1911. évi VI. törvénycikk alapján 1920-ban az Anglo-Persian Oil Co. kapott koncessziót a Dunántúl területén a szénhidrogének felkutatására és bányászatára. 1921-ben megalakította magyarországi leányvállalatát a Hungarian Oil Syndicate Ltd.-t. A világszerte dolgozó nagy olajcég, ill. leányvállalata Budafapusztán, Kurdon és Baján mélyített fúrásokat, amelyek azonban eredménytelenek maradtak. 1926-ban a Hungarian Oil Syndicate Ltd.-t felszámolták, majd az angol tőke kivonult az országból.

Az 1930-as évek elején a kincstári kutatásokat az Alföld északi peremére helyezték át. 1932-1938 között mintegy ötven, kisebb mélységű fúrást végeztek. A munkálatokat 1937-ben siker koronázta, feltárták a bükkszéki olajmezőt. A kis hozamú mező azonban csak pár évig termelt.

1932-ben az angol-amerikai tőkét képviselő, Ausztriában már 1931-ben bányajogosítványokat szerzett European Gas and Electric Company (EUROGASCO) képviselői jelentkeztek a Pénzügyminisztériumban kutatási és bányászati jogot kérve a – az Anglo-Persian Oil Co. kudarc nyomán szinte reménytelennek tartott – Dunántúltra. Az 1911. évi VI. tc. értelmében állami monopóliumot képező ásványolaj- és földgázkutatás jogát az egész Dunántúl területére vonatkozóan átruházó „Egyezmény”-t és „Szerződés”-t 1933. július 8-án írták alá.

Az EUROGASCO tudományosan megalapozott módszerekkel és a kor legmagasabb technikai színvonalán álló eszközökkel, 1933 szeptemberében kezdte meg a kutatásokat. A geológiai és geofizikai vizsgálatok után 1934. november 21-én elkezdődtek a kutatófúrások is. Az első mélyfúrás a Sopron megyei Mihalói határában mélyült,

eredménye viszonylag tiszta, nagynyomású szén-dioxid gáz. A második és harmadik fúrás (Görgeteg, Inke) csak olajnyomokat és nem éghető gázt talált.

A Zala megyei Budafapuszta (ma: Bázakerettye) határában az első fúrás lemélyítése 1936. július 13-án kezdődött el és 1937. március 13-án fejeződött be. Ez a kút már 1937. február 9-én termelt, gázt szolgáltatott a 2. és 3. fúrás gőzkazánjainak fűtéséhez. 1937. április 14-én kezdték mélyíteni és szeptember 29-én fejezték be a budafapusztai B-2. jelű fúrást, amely feltárta a budafapusztai szénhidrogénmezőt. A kút november 21-én kezdte meg a termelést. 1937 végéig az EUROGASCO által fúrt három kút összesen 1360 tonna olajat adott. Az első, olajat szállító tartályszerelvényt ünnepélyes keretek között 1937. december 16-án indították útra az ortaházi vasútállomásra. A termelési eredmények alapján került sor az első magyarországi szénhidrogén-termelő nagyvállalat, a Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT) megalapítására. A MAORT 14.357.000 pengő alaptőkével jött létre, részvényeinek kezdetben 90, később 100 százaléka az amerikai Standard Oil Co. of New Jersey tulajdonában volt.

A 28,5 négyzetkilométer kiterjedésűre becsült budafapusztai olajmező még csak két kútból termelt, de máris felhívta magára a magyar kormánykörök figyelmét. 1938. június 16-án Horthy Miklós, Magyarország kormányzója is meglátogatta a zalai olajvidéket, kíséretében az iparügyi miniszterrel. Az ezt követő években is különböző delegációk, polgári és magas rangú katonai látogatók követték egymást, mintegy előre jelezve, hogy a zalai olaj milyen jelentőségre tesz szert a későbbiekben a magyar és az európai politikában. Hazai gazdasági jelentőségét mutatja, hogy a MAORT termelése 1940-ben már fedezte az ország teljes belső kőolajszükségletét.

Miközben a budafapusztai olajmező folyamatosan termelt, a MAORT szakemberei további olajmezők után kutattak. A geofizikai mérések a Budafapuszta és Lenti közötti területen három nagy, szénhidrogének felhalmozódására alkalmas földtani szerkezetet mutattak ki: Budafapusztánál, valamint Kútfej (Lovászi község része) és Lendvaujfalu határában. A geofizikai eredmények mellett reményeket ébresztett az is, hogy e térség déli határán évszázadok óta ismeretesek voltak felszíni kibúvások, és Szelence község környékén a múlt század végétől jelentős kitermelés is folyt.

A lovászi boltozaton, a Papp Simon, a MAORT főgeológusa (később alelnök-vezérigazgatója) által kijelölt fúróponton az első kutatófúrás 1940. június 6-án kezdődött el, az R-2. jelű, gőzüzemű fúróberendezéssel. A fúrás mélyítése augusztus 17-ig tartott, majd az 1468-1452 és az 1442-1424 méter közti szakaszok perforálása után a kút gázt és olajt termelt. Rendszeres termeltetése 1940. december 1-jén kezdődött. A sikeres fúrás után gyors ütemben indult meg a mező feltárása, az év végére már három kút adott olajat. A következő év során – 1941 decemberéig – Lovásziiban 22 kút mélyült, s valamennyit sikerült termelővé kiképezni. A lovászi mezőben a bányatelkeket az első fúrások kitűzőjének keresztneve alapján Simon védnéven telekkönyvezték. Már az első kutak lemélyítése után kialakult az a vélemény, hogy a 20 négyzetkilométer kiterjedésű mező fejlődőképes, hozama várhatóan meghaladja a budafapusztaiét. 1942-ben a lovászi kőolajtermelés mennyisége valóban túl is szárnyalta azt: 47 olajkút és két gázkút 340.000 tonna olajat és 105 millió m³ földgázt termelt. A további kutatások sem maradtak eredménytelenek, de a lovászihoz és a budafapusztaihoz hasonló méretű szénhidrogénmezőt már nem sikerült a MAORT-nak felfedezni. Két kisebb olajmezőt tártak még fel, 1941-ben Lendvaujfalu, majd 1942-ben Pusztaszentlászló határában.

A MAORT üzemeinek kincstári használatba vétele – 1941. december 20-án – és a háború egészen az 1944. év végéig nem akadályozta jelentősen a zalai kőolaj-bányászati üzemek munkáját. A termelés 1943-ig folyamatosan növekedett (ekkor elérte az évi 837.710 tonnát), majd a következő évtől lassú csökkenés következett. Ennek oka egyértelműen az volt, hogy a budafapusztai mező – majd némi késéssel a lovászi mező is – túljutott a természeti törvényszerűségek által determinált termelési csúcsponton.

1942 őszére kialakult a MAORT teljes szervezete. Első zalai üzeme a budafapusztai volt, ahol 1938-39-ben még csak az üzemmenethez alapvetően szükséges létesítmények épülhettek meg. Üzemi iroda céljára bérbe vet-

Papp Simon geológus, a MAORT vezérigazgatója
(Magyar Olajipari Múzeum).

ték a Hajós-kastélyt, ahol az adminisztráció mellett a geológiai és kémiai laboratóriumot is elhelyezték. Felépítettek egy vasszerkezetű, vaslemezzel fedett raktárhelyiséget, amely egyúttal helyet adott a garázsnak, a villamos központnak és a műhelynek is. 1940-től a Kerettye délnyugati része feletti magaslaton mintegy 10 holdnyi területen mérnöki és tisztviselői lakások építését kezdték el.

Budafapuszta, 1. számú fűrés, 1936 (Magyar Olajipari Múzeum).

Budafapuszta, 2. számú fűrés (Magyar Olajipari Múzeum, Papp Simon felvétele).

gazolintelepre szállították további feldolgozásra.

Az olajvidék ügyeinek operatív irányítására 1938-ban Nagykanizsán kerületi irodát hoztak létre, mely a termelés közvetlen irányítója lett. Ugyancsak Nagykanizsán kezdődött el 1942-ben a kőolajbányászatban használt gépek, eszközök javítását, alkatrészek gyártását szolgáló központi javító műhelynek az építése. A szerkezetéről

A kitermelt kőolaj szállítására a leggazdaságosabb kezdetben a vasút lehetett volna, de a legközelebbi vasútállomás Ortaházán volt, az üzemtől mintegy 15 kilométerre. Itt építettek ki ideiglenesen egy töltőállomást, ahová a kutaktól ill. tartályoktól csővezetéken érkezett meg az olaj. Az első „olajvonat” 1937. december 16-án indult el innen az olajfinomítók felé. Később, 1939-ben a Nagykanizsa–Szombathely vasútvonal mentén fekvő Újnépuzsza (Újudvar) vasútállomásig építettek meg egy napi 100 vagon kőolaj továbbítására alkalmas csővezetékét. Időközben a Magyar Kir. Államvasutak a kőolaj vasúti szállításának díját 50%-kal megemelte, ezért a következő években napirendre került a finomítókig húzódó olajvezeték megépítése. Az Újudvartól a csepeli Shell finomítóig épített kőolajvezeték (Európa akkor leghosszabb kőolajvezetékén) 1941. november 28-án indult meg a szállítás.

A kőolajjal együtt termelt földgázból az alacsony forrásponztú, cseppfolyós halmazállapotú összetevők leválasztására 1939 decemberében Kerettyén egy korszerű gázolintelep létesítettek. Nagyobb építkezések azonban csak 1940-41-ben kezdődtek: felépült az üzemi iroda, a gázolintelepi iroda, több kisebb üzemi épület, lakóházak a mérnökök, tisztviselők és munkások részére, a víztározó, az üzletház, a vágóhíd, a lakótelepi sütőde, mosókonyha, zuhanyozó épület, valamint a munkásotthon és a tekepálya.

A lovászi üzem kiépítése 1941-ben, a pusztaszentlászlói 1942-től vette kezdetét. Itt is üzemi irodák, étkezdé, mérnöki, tisztviselői és munkáslakások épültek, utak és hidak készültek. A gázolintelep Lovászikban 1942 végén épült fel, azonban a leválasztott nyersgazolint innen csővezetéken a bázakerettyei

Vasvázás névre keresztelt létesítmény teljes átadására 1944 februárjában kerülhetett sor.

A kőolajbányászat megjelenése, megtelepedése rendkívüli mértékű fejlődést indított el a zalai olajmezők községeiben és környékükön. Néhány esztendő elegendő volt arra, hogy e vidéken csökkenjen a munkanélküliség, hogy a föld gyenge termőképességéből, az elszigeteltségből származó évszázados elmaradottság megszűnjön. Az EUROGASCO első magyar munkásait a Sopron és Somogy megyei mélyfúrások környékéről toborozták. A zalai eredményes kutatások, az üzemek kiépítésének következménye, hogy a MAORT munkásainak zöme a zalai falvak lakói közül került ki. A szociális feszültségektől terhes Dél-Zalába telepített fúrások irodái előtt a munkanélküli summások, tönkrement iparosok álltak sorba a „biztos kenyér” reményében. A felvételnél előnyt élveztek azok, akik valamilyen szakmával, ipari ismerettel rendelkeztek. Aki bekerült a vállalathoz, igyekezett bent maradni minden nehézség vállalásának árán is. A nehézségeket elsősorban a szakma fogásainak elsajátítása jelentette, de gondot okozott az is, hogy a kialakuló olajbányászati üzemek mintegy 20 kilométer sugarú vonzáskörzetének közlekedési lehetőségei nagyon rosszak voltak. Távoli lakóhelyükről a munkások kezdetben télen-nyáron gyalogosan vagy kerékpáron jártak dolgozni. A környéken lakó mezőgazdasági munkások ipari munkássá válásának folyamatát a gazdasági kényszer mellett még egy lényeges tényező is gyorsította: a MAORT rendkívül jól fizetett. Az 1930-as évek végén a kezdő segédmunkás 60, a szakmunkás 80 fillér, a fűrómester 2 pengő órabért kapott. Mindezt akkor, amikor e vidéken 1 pengő körül volt a mezőgazdasági napszám. Jelentős szerepet kapott a munkaidő is: a mezőgazdaságban szokásos 12-14 órás munka helyett a MAORT üzemében már 1936-ban csak nyolc órát kellett dolgozni, a vasárnap munkaszünet volt. A túlórákért 25%, az esetleges vasárnapi-ünnepnapra munkáért 50% pótdíjat fizettek. A kőolajbányászatban dolgozók magas bére rövidesen éreztette hatását: a mezőgazdaságban is emelkedtek a napszámok.

Azok a körülmények, amelyeket a MAORT munkásainak, mérnökeinek, tisztviselőinek teremtett, szinte páratlanok voltak az országban. A bérek és egyéb szociális intézkedések mellett az olajvidék fejlődésére nagy hatással volt a vállalat településeket támogató törekvése is. Nem egészen egy évtized alatt 175 üzemi-, 352 lakó- és szociális célokat szolgáló épületet, valamint 105 kilométer utat, számos hidat építettek. Jelentős összeggel támogatták a községi iskolákat és templomokat is. 1940 és 1944 között Bázakerettyén és Lovásziban iskolát építettek, a nagyobb üzemi központokban uszodát, sportlétesítményeket adtak át, munkásétkezdéket, munkásfürdőket létesítettek. Bázakerettyén 1941-ben megnyithatta kapuit a Munkásotthon.

Miután a legjobb körülményeket az olajmezők központi községeiben (Bázakerettyén és Lovásziban) sikerült biztosítani, igen jelentős volt a betelepülés, amit a statisztikai adatok is igazolnak: Báza és Kerettye községek együttes lakossága 1930-ban 388 fő volt, a szomszédos Lipe és Szentadorján községeké együtt 785 fő. E lélekszámok 1941-re 911, illetve 1000 főre emelkedtek. Lovászi lakossága az 1930. évi 633-ról 751-re, Kútfejé 460-ról 570-re nőtt néhány év alatt. A koncentráció útját mutatja, hogy 1939-ben a kőolajbányászatban dolgozó munkások 91,5%-a, 1940-ben már 94,6%-a volt helyi lakos, vagy származott közvetlenül a szomszédos helységekből.

A háború utolsó időszaka a zalai olajbányászati üzemekben is súlyos károkat okozott. A MAORT háborús kárai több mint 47 millió forintot tettek ki, melyben benne foglaltatik a bombázások okozta károk mellett a németek által elhurcolt vagyon értéke is. Legtöbbet a budafapusztai mező szenvedett: találat érte és kigyulladt a B-6 jelű gázvisszanyomó kút, megsérült a B-103 jelű gázkút. A németek felgyújtották a nagy tartálytelep 800 m³-es tartályait, melyek közül három teljesen kiégett, összeroskadt, a gázolintelep kompresszorainak mágneseit, szelepeit leszerelték, elvitték. Súlyosan sérült több iroda-, raktár- és egyéb épület is.

A lovászi mező csaknem ugyanannyi kárt szenvedett: megsérült a L-55 jelű kút béléscsőfej-tömítése és főtoló-

Az ortobázi vasútállomásról induló „olajvonat”, 1937. december 16. (Magyar Olajipari Múzeum).

ja, felrobbantották az LT-5-ös szivattyúállomást, a mélyszivattyús kutak és a kompresszorok mágneseit és a teljes gépkocsállományt elvitték.

A termelés a budafapusztai mezőben 1945. április 11-én, a lovászi mezőben április 10-én, a hahót-pusztaszentlászlói mezőben április 11-én indulhatott meg. A kőolajtermelés júliusban azonban már elérte az előző évi azonos időszak termelésének 80%-át.

1945 novemberében – a Fegyverszüneti Szerződés értelmében – a MAORT kincstári használatba vételét megszüntették ugyan, de jelentős korlátozó körülmény volt, hogy a békeszerződés aláírásáig előbb a Vörös Hadsereg, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt folyt a termelés. Az olajtermelésre vonatkozóan 1945-ben és 1946-ban a MAORT közvetlenül a szovjet hadsereg parancsnokaitól kapott utasításokat, majd később az Iparügyi Minisztérium illetve az Ásványolajgazdálkodás Miniszteri Biztosa határozta meg a havonta kitermelendő mennyiségeket. A megkövetelt termelési szint minden ésszerűséget nélkülözött. A MAORT szakembereinek a rablógazdálkodásszerű, erőltetett termelés ellen felhozott érveit azonban sem a szovjet katonai vezetés, sem az Ásványolajgazdálkodás Miniszteri Biztosa nem volt hajlandó tudomásul venni. Az erőltetett termelés óriási károkat okozott: egyrészt a mezők hozama csökkent, a mezők vízesedésnek indultak, az olajjal együtt kitermelt nagymennyiségű gáz hasznosíthatatlanul a levegőbe ment, tovább csökkent a rétegekben uralkodó, az olajat felszínre hozó nyomás. A kitermelt gáz egy részének hasznosítására 1947-ben a MAORT Lovásziiban gázkoromgyárat létesített, és tervek születtek a földgáznak Budapestre vezetéséről is (Az ehhez való

gázvezeték építésének költségeit a gazdaságilag meggyengült MAORT már nem tudta fedezni, így a főváros részére történő gázszállítás – egy sajátos módszerrel – csak 1949-ben valósulhatott meg)

Az erőltetett termelés miatt egyre csökkent a kitermelt olaj mennyisége. A folyamatosan fennálló szovjet követelések kielégítésére, a kereskedelmi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítésére és a hazai szükségletek kielégítésére – miután a szakemberek véleményét nem vették figyelembe – két megoldás kínálkozott: vagy sürgősen újabb kőolajmezőket kell feltárni, vagy a MAORT-ot kell kényszeríteni még fokozottabb ütemű termelésre. Előbbi hiányában az utóbbi lehetőség maradt. 1948 augusztusában Dr. Papp Simont, a MAORT nyugalmazott vezérigazgatóját, majd a vállalat több vezetőjét koholt vádak (szabotázs

A Láspe - 2. számú fúrás olajat termel. 1937. november 30. (Magyar Olajipari Múzeum).

és a népi demokrácia megdöntésére irányuló cselekmények) alapján letartóztatták, s a MAORT-ot 1948 szeptemberében állami kezelésbe vették, majd 1949. december 31-vel államosították. A letartóztatások és az államosítás közötti időszakban zajló MAORT-per – az egyik legnagyobb hazai koncepció per – a kőolajbányászatban évtizedekig érzékelhető károkat okozott.

1950-ben a magyar szénhidrogéniparban gyors változások sorozata kezdődött. A MAORT államosítása után decentralizálást hajtottak végre. Az 1949. július 1-jén Nagykanizsán megalakult Dunántúli Ásványolajipari Központ irányítása alatt a MAORT-ból öt nemzeti vállalatot hoztak létre, melyek közül három volt zalai székhellyű: Nagykanizsa székhellyel a Dunántúli Ásványolajtermelő Nemzeti vállalatot, ugyanott az Ásványolajkutató és Mélyfúró Nemzeti Vállalatot, az Ásványolaj Beruházási- és Gépjavító Nemzeti Vállalatot. 1951 októberében újabb átszervezés következett: megszüntették a Dunántúli Ásványolajipari Központot, a Dunántúli Ásványolajtermelő Nemzeti Vállalatból pedig létrehozták a Budafai Kőolajtermelő Vállalatot és a Lovászi Kőolajtermelő Vállalatot. A MAORT utódvállalatait 1952 októberében hozzácsatolták az 1949. december 31-én létrehozott Magyar-Szovjet Olaj Rt. (MASZOLAJ)-hoz, mely 1954. december 31-ig a magyarországi olajipar teljes vertikumát egyetlen, 50-50%-os részesedésű magyar-szovjet vegyes vállalatban fogta össze.

A felgyorsított kutatómunka 1951-ben eredményt hozott: a Nagylengyel 2. számú fúrással 1951 márciusában megkezdődött a nagylengyeli olajmező feltárása. A mezőt termeltető, 1953-ban alakult Nagylengyeli Kőolajtermelő Vállalat kőolajtermelése 1955-ben már meghaladta az 1,2 millió tonnát. Az 1950-es évek túlhajtott

mértékű iparosítása révén megnövekedett olajigény kielégítése csak a mezők erőltetett termeltetésével volt lehetséges. Ennek káros hatása a nagylengyeli mezőben már 1954-ben tapasztalható volt.

Földgázt Zalában a bázakerettyei és a lovászi mezők termeltek. A MAORT önmaga szolgáltatott földgázt az olajmezők falvainak és Nagykanizsa városának. A MAORT megszűnése után, 1950. október 1-én a földgázzolgáltatás feladatainak megoldására a Nagykanizsa Város Tanácsa VB irányításával hozták létre a Nagykanizsai Földgázüzem Vállalatot, a későbbi Középdunántúli Gázszolgáltató Vállalat, majd Részvénytársaság elődjét.

A nagylengyeli nagy viszkozitású kőolaj feldolgozására 1952-ben kőolaj-finomítót építettek Zalaegerszegen. A kezdetben 350 tonna havi kapacitású üzemet hat hónap alatt építették fel. Először csak két terméket állítottak elő: izzófejes traktorok számára az ún. hosszúpárlatot (benzin, petróleum, gázolaj keveréke) és az ipari kazánok fűtésére alkalmas pakurát. A vállalat 1954. augusztus 20-án átadott újabb atmoszférikus és vákuumdesztillációs üzeme már a bitumengyártásra készülve létesült. A bitumengyártás 1954 szeptemberében kezdődött el, s napjainkig fő terméke az azóta sokat fejlődött, korszerűsödött kőolaj-finomítónak. A foglalkoztatottak száma a kezdeti 87 főről rohamosan emelkedett: a legmagasabb szintet 1968-ban érte el (738 fő). A vállalat 1954-ben kapta a Zalai Kőolajipari Vállalat nevet, melyet hosszú időn át viselt. Jelenlegi neve: Magyar Olaj- és Gázipari Rt. Zalai Finomítója.

Jelentős változáson ment keresztül a MAORT által Nagykanizsán létesített gépgyár, a hajdani „Vasvázás”. Az államosítás után létrehozott Ásványolaj Gépjavitó Nemzeti Vállalat tevékenységi körének bővítésével, kőolajipari gépgyárrá fejlesztésével 1951-ben létrehozták a Dunántúli Ásványolaj Gépgyárat. 1950-ben elkezdték a mélyszivattyú himbák gyártását, majd a következő években más kőolaj-bányászati gépek, eszközök mellett kőolaj-finomítók, vegyipari üzemek berendezéseinek gyártását is. 1952-ben a gépgyárat is a MASZOLAJ Rt.-hez csatolták, ennek keretein belül működött 1954-ig. Ezt követően önálló vállalattá alakult (1954. október 1.) Dunántúli Kőolajipari Gépgyár néven. Az 1950-es és 1960-as években a gyár tovább bővült, új üzemsarnokok épültek, új gyártmányok (kőzetfúrók, tolózárak, fúróárbocok, stb.) gyártása indult el. Az 1960-as évek végén már közel kétezer – többségében saját fejlesztésű – terméket állítottak elő. A DKG 1957-től az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt tagvállalataként működött. A vállalatból 1992. július 1-jén létrehozták a DKG-EAST Kft-t, majd 1994. októberében a DKG-EAST Rt-t.

Az 1950-es évek második felében ismét gyorsított ütemben folyt a kutatás további szénhidrogénmezők után. 1956-ban állították termelésbe a barabásszegi mezőt, továbbá Kilimán (1955), Bajcsa (1956), Belezna (1964), Zalatárnok (1966), Ortaháza (1970), Pusztapaáti (1973), Szilvágy (1974), Pusztamagyaród (1977), Zalakaros (1978), Zebecke (1979) mellett találtak kisebb kőolaj- illetve földgáz felhalmozódásokat. Az 1960-as években a meglévő régi mezők termelése erősen csökkent. Ezt követően kezdetét vette a másodlagos, harmadlagos termelési módszerek alkalmazása, majd a mélyszintű kutatás. A kőolajtermelés csökkenésével párhuzamosan a kőolaj-bányászatban foglalkoztatottak létszáma is csökkent: a legmagasabb 1960-ban volt (5.235 fő), de 1985-ben már csak 3.415-en dolgoztak a zalai kőolajbányászati üzemekben, mely létszám azóta is folyamatosan csökkent.

„Ahogy régen, most is boldog voltam velük” Mindszenty (Pehm) József és Zalaegerszeg

Mindszenty (Pehm) József 15 éven keresztül volt az amerikai követség menedékes fogságában. Mint sok rab, éberem álmodott és reggelenként rövid feljegyzésekben rögzítette azokat. Álmaiban gyakorta visszatért Zalaegerszegre, életének ottani emlékeit visszaidézve: „Bödy Zoltánnal és Suszter Oszkárral álmodtam. Ahogy régen, most is boldog voltam velük” – emlékezik két kedves egerszegi barátjára 1969. november 20-i feljegyzésében.

De sorban megjelentek a többiek is: Fangler Béla, Szalay László, Szirmaiék, Simonffyék, Udvardyék, Czobor polgármester, Péterffy Béla... És feltűntek a kedvelt káplánok is: Zimits József, Zenz Péter, Rohn Kálmán és társaik. Az álmok visszahozzák az elveszett valóságot: a küzdelmekkel terhes, mégis boldog egerszegi negyedszázadot.

Mindszenty József portréja, 1927. Serényi Árpád felvétele
(Deák Ferenc Megyei Könyvtár).

Az első évek

Pehm József 1917. január 28-án, alig 25 évesen jelentkezett új állomáshelyén, Zalaegerszegen, hogy átvegye – a későbbi barát – Géfin Gyula hittanár helyét az állami reál-gimnáziumban.

Mikes János püspök nem véletlenül küldte Zalaegerszegre a fiatal, tehetséges papot. Az ottani plébános, Legáth Kálmán működésének utolsó évei gondokkal voltak terheseek. Erről leginkább káplánjainak „korcsmázásait” felpanaszoló, főpásztorához címzett levelei tanúskodnak. A küzdelmeibe belefáradt idős plébános, az új hittanár odaérkezése után alig két hónappal lemondott esperesi és tanfelügyelői állásáról is.

Pehm kinevezése előkészítés nélkülinek tűnik, mivel ekkor még nem rendelkezett a szükséges hittanári diplomával. Talán nem is örvendett a kinevezésnek, ő maga már a szemináriumi években is a gyakorlati lelkipásztorkodásban látta életcélját. Alkata sem az oktatói feladatokra termett: „a gyermekek nyelvén kevésbé értett, szuggesztív egyénisége inkább félelmet keltett” – írta róla később egyik tanítványa.

Az iskolában – mert a tanári kar nagy része a harctéren volt – a hitoktatás mellett latint is tanított, osztályfőnökséget vállalt. Vezette a Mária-kongregációt, mely már az ő közreműködésével nyert kánonjogilag is püspöki elismerést.

A katonai összeomlás, a hirtelen összekuszálódó politikai viszonyok, majd Károlyi miniszterelnöki kinevezése új tartalmat és irányt adtak működésének. Önletrajzán is átsüt: a fiatal pap teljes odaadással vetette bele magát a katolikus hit és eszmények védelmébe. Tevékenysége nem példa nélküli: Szombathelyen Mikes püspök volt a keresztényszocialista szervezkedés mentora.

Pehm – egyik dolgozatában – már a szemináriumban is értekezett a keresztény sajtó gyengeségeiről. Most, 1918. szeptember 20-án püspöki engedélyt kért és kapott „hírlapi és folyóirati cikkek írásához.” Karácsonyra már saját lapja jelent meg, *Zalamegyei Ujság* címmel. Önletrajza szerint saját szerkesztésében. „Nemcsak a sajtóban, de népgyűléseken, a városházán és a megyei gyűléseken is megindokoltam pártunk álláspontját” – írja emlékirataiban.

Kapcsolatteremtő képességét, a helyi közéletbe való gyors beilleszkedését mutatja, hogy az agilis, fiatal pap tagja lett annak a bizottságnak, amely a keresztényszocialisták és szövetségeseik választási mozgalmát irányította. „1919. február havában kiírták a képviselőválasztásokat. Megmozdul a termelő társadalom, és fel akarja venni a harcot a szocialistákkal szemben. A zalaegerszegi mozgalom irányítói: Pehm József, Vida János, Sebestyén Jenő és Nagy Károly voltak” – így emlékezett vissza a történetekre később, 1935-ben, a város főjegyzője. (Ez a

szervezkedés vezetett el később, 1919. áprilisában, az ún. alsólendvai ellenforradalomhoz.)

Tevékenységeért a hittanárt 1919. február 9-én, Szombathelyen jártakor letartóztatták. Tíz nap múlva ugyan szabadon engedték, de miután Zalaegerszegre akart visszatérni, ismét lefoglák. Briglevics Károly zalai kormánybiztos távirata szerint az 1919. évi XI. néptörvény – mely a népköztársasági államforma védelméről rendelkezett – 3. §-ába ütköző bűncselekmény miatt a budapesti törvényszéken bünvádi eljárás indult ellene. Briglevics kérte a püspöki hatóságtól a hittanár Zalaegerszegről való elhelyezését. Mikes püspök ekkor már maga is internáltként intézkedett, de a „kedélyek csillapodásáig és választások lezajlásáig” csupán szabadságolta Pehmet: „...tartózkodjék belátása szerint ahol jónak látja.” Gyorsan jött a kormánybiztos válasza: „Pehm ügyben rendőri felügyeletet ismert okokból fenntartom, őt [a] vármegyébe választási izgalmak miatt visszatérni nem engedem. Értesülésem szerint [az] ifjúságot leveleivel izgatja. Ha ez való, úgy internálása iránt fogok intézkedni.” Március 21-én a hittanárt a törvényszéki fogdába szállították. Internálása csak május 15-én szűnt meg. Két detektív Zalaegerszegre szállította, ahonnan hamarosan kiutasították. A Tanácsköztársaság bukásáig szüleinél, Csehimindszenten tartózkodott, ahol rendszeresen jelentkeznie kellett a helyi direktórium előtt. Csak augusztusban tért vissza ismét munkahelyére, Zalaegerszegre.

Legáth Kálmán 1919. október 1-jén nyugdíjba vonult. Helyettesítésével Mikes – egyesek meglepetésére, mások örömeire – Pehm Józsefet bízta meg. Döntésében megerősítette őt az egyházközség megelőzőleg hozott határozata is, mely a fiatal hittanár plébánosi kinevezését szorgalmazta. A jelölt fiatal kora miatt kételkedőknek a püspök Csiky Gergely mondatával felelt: „Ez a hiba napról-napra kisebb lesz benne.”

Plébánossá történő kinevezését az egyházközség már 1920-ban kérte: „A hitközség osztatlan tisztelete és szeretete nyilatkozott tehát meg ... mikor egyhangúlag elhatározta ... adminisztrátor úrnak érdemeire és rátermettségére való tekintettel ... plébánossá való kinevezését kérni.” Erre azonban csak a következő év májusában került sor.

A Zalamegyei Újság élén

Első zalaegerszegi éveinek legnagyobb közéleti vállalkozása kétség kívül a *Zalamegyei Újság* újraindítása, működtetése volt. A lap 1921-ig hetente háromszor jelent meg. Pehm ekkor szervezte meg a „Zrínyi” Nyomdaipar és Könyvkereskedés Részvénytársaságot, megvalva így Kakas Ágoston nyomdászától. Ez a döntése azután örökös ellentét forrása lett. Augusztustól a *Zalamegyei Újság* napilappá alakult át. Budapesti, keszthelyi tudósítója volt, Nagykanizsán fiókszerkesztőséget nyitott. Fenntartása azonban komoly anyagi megterhelést jelentett. A vállalkozást leginkább a plébánia „kölcsonci” éltették. (A cég így is további hitelekre szorult. 1937-ben például csak az Országos Központi Hitelszövetkezetnek 17000 pengővel tartozott.)

Pehm az első években napi szinten foglalkozott az újság ügyeivel. Később – különösen a nagy építkezések időszakában – erre csak kevés időt tudott fordítani. A lapot – a szerkesztők mellett – részben paptársai (sokat publikált itt haláláig Veér Vilmos zalalövői plébános) és olyan egyházközségi munkatársai, mint Vöröss György jegyző, részben a gimnázium katolikus tanárai: kezdetben Marton Boldizsár, majd Suszter Oszkár írták, de itt jelentek meg Fára József levéltáros történeti tárgyú munkái is. Eladott példányszáma 1000 alatt maradt, de így is a legnagyobb példányszámú megyei lapnak számított. A szerkesztők – Herboly Ferenc kivételével, aki 12 éven keresztül volt a lapnál – két-háromévente váltották egymást, nem egyszer kormánypárti laptól érkezve (Herboly) vagy oda távozva (Pesthy Pál).

A sajtóval kapcsolatos gondolatait „*Vigyázzatok az újsággal!*” címmel 1921-ben foglalta össze, egy brosúrában. A szenvedélyes hangon megírt propaganda-irat gerincét 1919-es írásai, előadásai adják. A röpirat a „destruktív” („zsidó szellemiségű”, „liberális”, „szabadkőműves”) sajtó ostromozása, vélt vagy valós bűneinek felsorolása, illetve a keresztény újságok feldicsérése. „Vannak, akik megértik, hogy óriási a sajtó hatalma” – érvel Pehm. „Az okt. 31-i forradalom előtt 25 fővárosi nagy napilapunk volt. Ebből 21 lap határozottan keresztényellenes, Krisztusgyűlölő.” Hogyan dolgozzunk a keresztény újságokért? Hívjunk össze sajtógyűlést, szóljunk „az eddigi magyar sajtó, bűneiről”; sajtórészvény jegyzőket, előfizetőket gyűjtsünk. „A város utcáiról térképet csinálunk ... minden közepes utcára beosztunk két ott ismerős nőt. Egyszerűeket, ha az utca többsége egyszerű, különben intelligenseket. ... kezdjük a gyűjtést melegében, sorra veszünk minden keresztény ... családot. Egy könnyen nem kell otthagyni senkit, ha nem is a Népszava fűtykösével megyünk. Lelkükre beszélünk. ... Legyünk rajta, hogy a tanári, tanítói szobák, hivatalok, társaskörök, kaszinók, a *mi* kávéházaink, vendéglőinkből eltűnjenek a *megszokott* lapok.”

A sajtógyűjtések, sajtóvasárnapok, az utcákra osztott „sajtóapostoli” szolgálat nem csak eszme volt. A Püspöki Kar által – és Mikes püspök által külön is – támogatott munkát Pehm József Zalaegerszegen példás módon valósította meg.

A brosúra hangvétele, politikai mondanivalója a proletárdiktatúra leverését követő évek hisztérikus hangulatát tükrözi vissza. Később már nem a liberális vagy szociáldemokrata sajtó jelentette Pehm számára a fő ellenfelet, hanem a havi 300-600 pengővel és papír-behozattal vámkedvezményrel támogatott helyi kormánylapok, meg a nemzeti szocializmus orgánái.

Gazdasági működése

Már plébánosi munkájának első évében megfogalmazódtak a nagy tervek: biztos alapokra épülő plébániagazdaság, megnagyobbodott jövedelmek, az építkezések: tanítóképző, második templom, a plébánia átalakítása. Nem véletlenül vállalt hát pénzügyi pozíciókat és fektetett annyi energiát a plébániabirtok rendbetételébe.

Az első hónapokban az utóbbi okozta számára a legtöbb gondot: a gazdaság földjei, épületei siralmas állapotban voltak. Pehm belátta, hogy egyelőre képtelen a javadalmi birtokot saját kezelésébe venni, így nagy részét Zalaegerszeg város bérletébe adta. A harmincas évek végére jutott el odáig, hogy bonyodalmas, fáradtságos csereszerződésekkel, adás-vételekkel tagosította a város határában szétszórt földjeit. Politikai törekvéseit is tükrözi, hogy a birtokból 25 kh kisbérletbe volt adva. (1935-ben a javadalom összesen 129 kh volt, meglehetősen magas, 2898 aranykorona értékkel.) 1939-ben sikerült a birtok nagy részét belterületté nyilváníttatnia és – a térszerkezetében dinamikusan fejlődő város igényeit is kielégítve – jó áron eladnia. A kapott pénzen a réginél jóval nagyobb földet vásárolt a közeli Ságodon.

Ságod mintabirtok lett: tejjgazdasággal, a szükséges igásfogatokkal, kiváló állatállománnyal. Pehm maga is részt vett a gazdaság irányításában, nem egyszer kora hajnalban meglátogatva – és az alkalmat megragadva imára serkentve – ébredező cselédeit. Egykori gazdatisztje így emlékezett vissza rá: „elvárása velem az volt, hogy akikkel én dolgoztam [azokon] lehessen észrevenni, hogy egyházi birtokon dolgoznak. Az volt a kérése, hogy a birtokon dolgozó emberek közül előnyben részesítsem a nagycsaládosokat.” Ságodon a szociális szempontok is fontosak voltak: a gazdaságban a szükségesnél mindig több cseléd dolgozott. A velük való bánásmód, életkörülményeik is tükrözték: egyházi birtokon dolgoznak.

A Zalaegerszeg Vidéki Hitelszövetkezetet 1897-ben szervezte meg Balaton József, Zalaegerszeg akkori plébánosa. Amikor 1917-ben Pehm József a városba érkezett, már Tuczy János gimnáziumi tanár volt az elnöke. A hittanár – korábbi, felsőpatyi működésének ismeretében ez nem meglepő – első teendői között részvényt vásárolt, sőt, a szövetkezet közgyűlése még ugyanazon esztendőben felügyelő bizottsági taggá, majd 1920. július 4-én elnökvé választotta: „Tudva azt, hogy nevezett plébános úr teljesen át van hatva a szövetkezeti intézménynek a közel jövő keresztény alapokra fektetendő gazdasági életébe való intenzív bekapcsolódásának szükségességéről, nagy súlyt helyezünk arra, hogy a vezetés Zalaegerszegen is oly egyén kezébe kerüljön, aki altruisztikus célunk és tervünk megvalósítására a leghivatottabb.”

A szövetkezet kedvezményes kölcsönökkel, az akkut tőkehiánnyal küzdő kisgazdaságok hitelhez juttatásával Pehm társadalompolitikai céljait is szolgálta. (A plébános például 1933-ban hitelszövetkezeti kölcsönrel szerette volna kisbérletekké alakítani a Festetics hercegek 1.500 holdas sármelléki eladó birtokát. A nemzetgyűlésig vitte az ügyet, ám végül vereséget szenvedett: a földművelésügyi minisztérium egy tolnai birtokosnak ítélte oda a földet.)

Az elnöki poszt korántsem csupán névleges cím volt, komoly felelősséget, munkát jelentett. Pehm vezette az igazgatóság munkáját, ellenőrizte a szövetkezet alkalmazottait. Szervezte az 1.500-2.500 fő között mozgó tagság közgyűléseit, egészen 1944-ig.

Nem jelentett ekkora megterhelést a Vármegyei Bank és Takarékpénztár Rt. igazgatósági tagsága. A bankot 1923-ban azért alapította Zala vármegye törvényhatósági bizottsága, hogy így jobb befektetési, pénzügyi feltételeket teremtsen a vármegye pénzeinek. Az igazgatóságba a törvényhatósági bizottság delegált, illetve a közgyűlés választott tagokat. Pehm az utóbbiak közé tartozott. Tagságát 1939-ben, Bódy Zoltán kiválásával egy időben mondta fel.

A fiatal plébános által kitűzött nagy célok megvalósítását a folyamatosan emelt egyházközségi adó és stóladj, valamint a Canonica Visitatio múlt századi előírásai alapján felújított és megkövetelt javadalmi szolgáltatások alapozták meg. (Ez utóbbival kapcsolatban szomorúan jegyezte fel 1938-ban: „a város jogi székszisbe esett a Can. Vis. jogi értéke felől”.)

Míndez – főként az adók növelése – nem járt konfliktusok nélkül. Mikes Jánosnak nem egy panaszos levélhez kellett a következő ajánlást fűznie: „Mellékelve juttatom kezedhez e panaszos levelet azzal az óhajjal, hogy e fölzaklatott lelkiállapotú hívedet megnyugtatni iparkodjál. Hiszem, hogy sokszor tapasztalt lelkipásztori okosságod ez alkalommal is meg fogja találni a módját.”

Szerepe a közéletben

Legitimizmusa részben politikai állásfoglalása volt, amennyiben a fiatal Habsburg Ottó királyságának alapján állt. (Pehm még 1924-ben – egy lourdes-i zárandoklaton – megismerkedett a spanyolországi Lequeitio-ban tartózkodó gyermekkel és Károly király özvegyével, Zitával.) De a királyhűség egyben világnézete is volt: a hagyományos értékeken, az „ezer éves keresztény magyar alkotmányon” alapuló, mindenféle forradalmi megoldással szembeni kiállását jelentette.

Természetes, hogy Pehm lapja 1921-ben „Porban a magyar korona...” címmel gyászkeretes vezércikkben ítélte el a detronizációs törvényt, és a következő év folyamán is harcosan kiállt a „karlizmus” mellett. A kormány válasza a *Zalamegyei Ujság* néhány hónapos betiltása volt.

A harmincas években, a kormányzói hatalom fénykorában a legitim királyság megvalósítására nem adódott

komoly esély. Horthy kormányzóvá választását Pehm támogatta, de később szembefordult vele. A kormányzó tiszteletére rendelt miséken – ha nem tudta káplánjaira hagyni – nem Horthyért, hanem az ország boldogulásáért imádkozott. 1938-ban majdnem eljárás is indult ellene kormányzósértés miatt. (Az ügy előzménye, hogy egy debreceni gyűlésen Balogh István és Kémeri Nagy Imre, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt vezetőségi tagjai Horthyt I. Miklós néven kikiáltották Magyarország királyává. I. Miklós plakátjai hamarosan Budapest utcáin is megjelentek, országos skandalumot okozva. Zala vármegye törvényhatósági bizottságának következő gyűlésén, a Horthy érdemeit méltató főispán szónoklatát Pehm közbeszólása szakította meg: „Talán nevezzük I. Miklós-nak?”)

A helyi legitimista erők összefogására alakult meg 1938. február 21-én a Magyar Férfiak Szentkorona Szövetségének helyi csoportja. A mozgalom zalaegerszegi erejét jelzi, hogy a város meghatározó személyiségei vettek benne részt, a gyűléseket 200-300 fő látogatta. Elnöke Udvardy Jenő ügyvéd, alelnökei Suszter Oszkár tanár és Zenz Péter hitoktató voltak. A Magyar Nők Szentkorona Szövetsége ekkor már működött a városban. Elnöknője Bódy Zoltánné volt, 1938-ban Bosnyák Gézané és Tarányi Ferencné társelnökségével.

A háború alatt Ottó esetleges királyságát angolszász körökben komolyan fontolgatták. Ez hatással volt a magyarországi legitimistákra is, komoly politikai kombinációnak tűnt az ifjú Habsburg majdani trónra kerülése. Talán nem tévedünk, ha ehhez kapcsoljuk azt a tényt, hogy 1942 és 1944 között a plébános több alkalommal aláírási íveket köröztetett a megyében, melyek a legitim királyságot követelték. „Hazáért küzdünk, királyért harcolunk és meg is halunk, ha a helyzet úgy kívánja” – hangzott az egyik követelése, ami a háborús viszonyokat tekintve nem volt veszélytelen kijelentés.

Zala megye a két világháború között a keresztény párt erősségei közé tartozott. A párt 1920-ban megszerezte az alsólendvai (Turi Béla), a keszthelyi (Reischl Richárd), a tapolcai (Fangler Béla) és a zalaegerszegi (Szmrecsányi György) választókerületet; nyolcból négyet. 1922-ben azonban a tíz kerületből csupán háromban nyertek. Zalaegerszegen is az egységes párt jelöltje, Farkas Tibor győzött. A következő választáson azonban Kray István „visszanyerte” a kerületet. A várost 1939-ben is sikerült megtartani a nemzeti szocialistákkal szemben, mégpedig az ismeretlen, „hirtelen előrántott” Thassy Kristóffal.

Pehm vezette a párt törvényhatósági és városi csoportját is. Mindkét testületnek mint virilista (legtöbb adót fizető) volt a tagja. A főispánokat kormányaik szerint értékelte. Tarányival – Deák Ferenc unokaöccsével – felhőtlen viszonyt ápolt. A Gömbös kormánynak 1934-ben bizalmat kérő Gyömöreyt azonban az ő közreműködésével szavazták le, ami a főispán bukását okozta. A Gyömörey által támogatott *Zalai Napló* éles támadást intézett ellene: „vannak ebben a megyében ... derék papjaink, akik nem hódolnak be Önnek, kíméletlen útján nem követik Önt. És vannak jó katolikusok itt, akik nem a pehmi lelkiületben látják a jó papideált, tehát nem is törődnek az Ön vallási lepelbe bújít politikai törekvéseivel... Jó katolikusnak lenni, Pehm József úr, nem ugyanaz, mint Önnek tömjénezní, az Ön címét és rangját soha el nem felejteni, Önnek görnyedten kezet csókolni.”

Tabódy főispánt, mint volt keresztény párti képviselőt kezdetben bizalommal fogadta, de a nemzetgyűlési választásokon tanúsított erőszakos magatartása miatt politikai ellenfele lett.

Rossz volta viszonya az 1936-ban kinevezett Teleki Bélával is. Már azt is sértésnek vette, hogy a kormány a katolikus Zalába református főispánt nevezett ki. Később Teleki esetenként valóban előnyben részesítette felekezetének tagjait az állami segélyek kiutalásánál, állásbetöltéseknél, kitüntetésre való előterjesztéseknél. (Mutatja ezt az is, hogy 1941-re a vármegye 43 hivatalvezetőjéből már 11 volt protestáns, ugyanakkor 1930-ban a vármegye 92,2 %-ban, a város 87,1 %-ban volt katolikus). A személyi döntéseket gyakorta előzték meg politikai viták. „A járás 86 százalékban katolikus. A járási és főként a székhelyet másik oldalról erősen kézbe vették, Lentiben 16 hívőjük részére templomot építettek; jelentős közpénz is jött hozzá. A jelölt bekerülése esetén fokozódás várható, emellett bírói ítélet szól ellene. A hivatalos él szorgalmazza megválasztását” – írta a plébános a törvényhatósági bizottság tagjaihoz a lenti főszozolgabírói állás betöltése kapcsán.

Pehm negyedszázadon át volt a keresztény párt megyei elnöke. Osztozott az 1920-as sikerekben és tagja maradt a párt későbbi vesszőfutásának idején is. A harmincas évek elején részt vett azokon a találkozókon, amelyeken a fiatalabb nemzedék a kimerült, széteső keresztény párt megreformálásáról tanácskozott. 1937-ben Zalaegerszegen keresztény párti gyűlés volt, melyen részt vett a keresztény párt vezetése. Itt voltak a fiatalok is – közöttük Maróthy-Meizler Károly zalai képviselő – akik új párt létrehozását határozták el.

A párt szétesésének, elerőtlenedésének láttán Pehm, talán mások tanácsát vagy biztatását is meghallgatva, országos jellegű akcióra szánta el magát. 1938. április 19-ére bizalmas papi értekezletet hívott össze Budapesten, vezető plébánosok, egyházi személyek részvételével. Az itt elfogadott határozat megállapította: a felszólalások alapján az a helyzetkép alakult ki, hogy a régi politikai pártok és vezetők iránt a tömegek bizalma megrendült, erősödött a szélsőjobboldal, a nyilasmozgalom felé való orientáció. Az a veszély fenyeget, hogy „az egyház múltjának teljes félremagyarázásával, pont azokkal soroznak bennünket együvé (zsidók, nagybirtokosok stb.) akikkel szemben évtizedek óta küzdünk.” A tanácskozás résztvevői magukat nemzetinek, Prohászka eszméire hivatkozva szociális elkötelezettségűnek nyilvánították ki. Hangsúlyozták kereszténységüket, „a korszerűen továbbépítendő alkotmányos” (tehát nem forradalmi) irány és a titkos választójog mellett kötelezve el magukat. „A zsidókérdést mi szociális, gazdasági és világnézeti (azaz nem faji) kérdésnek tekintjük” – hangzik a nyilatkozat.

Nem tudjuk, hogy az Anschluss árnyékában megszületett politikai állásfoglalás mennyiben fedi Pehm József

személyes politikai elképzeléseit. Bizonyos azonban, hogy sohasem bontotta le azt az áthatolhatatlan falat, amely a nemzetiszocialistáktól őt elválasztotta (megértést mutatott azonban az olasz politika iránt, s nagyra értékelte Salazar működését Portugáliában). Nem követte a szélsőjobbra tartó útján Imrédyt sem, akit szociális reformtervei miatt – a miniszterelnök kaposvári beszéde például kilátásba helyezte az 500 kh-on felüli birtokok igénybevételét – ő is támogatót, bukásának előestéjén pedig Zalaegerszeg díszpolgárságára is felterjesztett.

Zalában – a harmincas évek elején – Pálffy Fidél indította el a nemzetiszocialista mozgalmat. Az általa vezetett Egyesült Nemzeti Szocialista Párt országos vezetőségében is jelentős szerepet kaptak itteni hívei: a Salomváron birtokos Eitner család és dr. Árvay István zalaegerszegi ügyvéd. Az erősödő szervezkedésre Pehm a zalai falvak buzgóbb látogatásával felelt. A nemzetiszocialista propaganda megtapasztaltatta vele a külsőségek fontosságát, ezért liturgikus offenzívába kezdett: felelevenítette a régi népies szertartási elemeket (pl. a termés, a munkaeszközök megszentelését). Újra élesztette az ősi keresztény és magyar egyházas szokásokat.

De közvetlenebbül is politizált. A választások közeledtével, 1938-ban, lapjában támadta meg Festetics Sándor grófot, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt vezérét, aki ezért becsületsértés okán feljelentette őt.

A nemzeti szocializmussal, a pángermán törekvésekkel szembeni állásfoglalása volt 1942-ben, „magyar nemesei, de idegenes” hangzású nevének megváltoztatása.

„A névváltozás sok gondot okozott. Úgy érzem, hogy áldozatot hozok. Ötven évig hordtam – úgy érzem – becsülettel. Ha ismertek, ezzel ismertek. Most már az új név inkább a fejfámra kell. Legjobb esetben enged Isten 10 évet munkára, ez már naplemente tollnak, szónak, tettnek. Megtettem. Németországban irtózatot propaganda folyik annak igazolására, hogy hazánkat nevek szerint német vér lakja. Egy vezető zalai tisztviselőt felszólítottak neve után: lépjen be a Volksbund-ba. Az is igaz, hogy – bár csak veréb vagyok hozzá – óriási kár, hogy pl. Prohászkanak nem volt magyar neve. Hosszú ideig vívódtam. Édesanyám elintézte maradék nélkül édesapámmal, nem bántódott meg. Nekem is megviselte a lelketem. De ha ezt egyszer magyar érdekek láttam, meg kellett tenni, hisz az életet sem kellene sajnálni” – írta barátja, Udvardy Ignác özvegyének 1942. szeptemberében.

Állítólag Teleki Pál kérte fel Pehmet munkára a „Nemzetpolitikai Szolgálat”-ban. A szolgálatot – még Imrédy miniszterelnöksége idején – Kovrig Béla szervezte meg a Miniszterelnökség keretében működő Társadalompolitikai Osztály vezetőjeként. Tekintélyes, megbízható személyek bevonása volt a célja a közhangulat és a kormánydöntések fogadtatásának felmérésébe, másrészt a „hivatalosan nem terjeszthető politikai információk” eljuttatása az ország lakosaihoz.

Kovrig elsősorban a katolikus tömegszervezetekre támaszkodhatott törekvéseinek megvalósításában. Ezek között is elsősorban a KALOT-ra, melyhez Pehmet erős szálak fűzték, mert annak vezetőjét, Kerkai Jenőt hit-tanárként tanította a gimnáziumban. (Kerkai 1939-ben lelkigyakorlatot is tartott Zalaegerszegen, sőt, egy népiskola tervén közösen dolgoztak a plébánossal.) Kovrig hívására 1943-ban együtt vettek részt a győri tanácskozáson, amelyen a háború nyilvánvaló elvesztéséből adódó feladatokról és a Katolikus Szociális Népmozgalom megalakításáról tanácskoztak.

Jugoszlávia megtámadásakor a magyar csapatok a Trianon előtt Zala megyéhez tartozó területet is megszállták. A kormány sokáig vonakodott Muraköz jogi visszacsatolásának kimondásától. Részben az olasz és német reakcióra várva, részben az új Horvátországgal remélt baráti kapcsolatok miatt.

Horvátország azonban a nemzetiszocializmus elvei szerint rendezkedett be, a vendvidéken pedig erőteljes német propaganda indult meg, azzal a veszéllyel fenyegetve, hogy a területet – vagy egy részét – a Birodalomhoz csatolják. (Vecsey József – Pehm egykori káplánja – szerint a Zalaegerszegen is átvonuló német csapatok harci zaja közepette a plébános közölte vele, hogy a Nemzetpolitikai Szolgálatban vállalt szerepük miatt mindkettőjük letartóztatása várható: „A rövidre fogott beszélgetés végén közölte, hogy én, ha akarok, szerinte nyugodtan elmenekülhetek, de neki, mint plébánosnak helyben kell maradnia.”)

A plébános Muraközbe utazott és a lakosság mozgósításával aláírásgyűjtést kezdeményezett. Lapjában cikkekkel, a törvényhatósági bizottság ülésén pedig nagyhatású szónoklattal próbálta meggyőzni a közvéleményt és a kormányzatot. Kezdeményezte és megszervezte a muraközi gyermekek zalaegerszegi iskoláztatását és ellátását. Budapesten kihallgatáson fogadta őt Bárdossy miniszterelnök is. Otthon gyűjtést folytattak a muraközi propaganda számára, az összegyűlt közel 40 ezer pengőt is ő kezelte. A plébános által vezetett mozgalom nem maradt hatástalan, hozzájárult ahhoz, hogy a kormány végül Muraköznek a megyéhez való visszacsatolása mellett döntött.

Lelkipásztori munkája

Amikor átvette a plébániát, fiatal, tehetséges paptársak vették körül. Azonban láthatta: sem a plébánia létszáma, sem anyagi helyzete nem alkalmas az általa megálmodott korszerű lelkipásztori munkához. „Itt a tél, kellene fa, lábbeli stb. stb. Szerencse, hogy jókedvünk és reményünk a jobb jövőben elpusztíthatatlan. Az egerszegi barátoknak talán legszebb erénye, hogy mikor a hideg szobában az exortációs krumplit eszik száraz kenyérral, az akasztófahumor akkor sem fogy ki belőlük” – jellemezte helyzetüket egyik hitoktatója. Egy másikuk pedig így ír: „a pénz annyira nem volt elég az ellátáshoz, hogy az elmúlt év folyamán el kellett adnom egy nadrágot, egy pár csizmát, egy szalonkabátot és egy reverendát. ... Ruhaszükségletemet csak annyiban voltam képes fedezni, hogy egyszer egy reverendámat kifordítottam, és cipőt talpaltattam”.

A bevételek növelése mellett új hitoktatói állásokat szervezett. 1923-ben két káplánja mellett már három hitoktató és egy hittanár segítette munkáját. Ez a létszám is növekedett, minőségi változást azonban csak a második templom felszentelése és az idetelepülő ferencesek (3 fő) munkába állása hozott. Ezután már 12 (nyugdíjasokkal 15) pap gondozta a város és a filiák lelki életét. Az 1 papra eső hívek száma megegyező volt, 2.500 főről 1.200-ra esett le. Megmutatkozott ez a vasárnapi és hétközi misék számának növekedésében, a gyógyási lehetőségek és a hittanórák szaporodásában. A szentségek – különösen az utolsó kenet – felvételének szigorú megkövetelésében, a miséken való részvétel növekedésében, a missziók, zárandoklatok és lelkigyakorlatok sikerében. A harmincas években gyakorlatilag felszámolták a városban az ún. „vadházasságokat”.

Mindez meghozta az egyházi elismerést is: püspöke 1924-ben – meglehetősen fiatalon – címzetes pornói apátá, XI. Pius pedig 1934-ben pápai preláttá nevezte ki.

A keresztényi élet megvalósulását Pehm nem csupán a lelkek belső ügyének tekintette. Maróthy-Meizler írja le azt a jelenetet, amikor – a járókelők nem kis megrökönyödésére – a plébános, reverendáját feltúrva a zárt kerti kapun mászott át, hogy egy „vadházasságban” élő házaspárt Krisztus útjára térítsen. Ilyen és ehhez hasonló jelenetek nem voltak példánélküliek. Minden híve számíthatott arra, hogy élete nyitott könyv plébánosa előtt. Az általa szervezett utcaapostoli hálózat, nem csak azt írta össze, hogy ki milyen lapot járát, hanem azt is, hogy mely család életében van lelki, erkölcsi vagy anyagi „fogyatkozás”. „Erkölcstelen életet élnek!” „Családjával együtt nem tartják vallásukat!” Ilyen és ehhez hasonló jelentéseket olvashatunk az apostoloktól. Pehm pedig szótól vagy szidással, avagy – ha kellett – adományokkal, gyűjtésekkel igyekezett orvosolni a problémákat. Apostolait bevonta a lelkigyakorlatok szervezésébe, ők toborozták a teológiai és kulturális előadások hallgatóságát. De rajtuk keresztül érte el azt is, hogy minden súlyos beteghez papot hívtak a városban.

Mindez persze nem járt konfliktusok nélkül. Korbai Károly ügyvéd például a közélet minden terén nagy ellensége volt a plébánosnak, *Zalavármegye* címen lapot is szervezett ellenében. 1922-ben egy körmenet élén

Az egyházi énekkar kirándulása az Alsóerdőn, az 1930-as években. Középen Pehm József (Göcseji Múzeum).

haladva Pehm meglátta, hogy Korbai egy üzlet ajtajában, feltett kalappal cigarettázik. A plébános erre hozzálépett és rákiáltott: „Arcatlanság ez a viselkedés, hitvány, rongy ember, takarodjék be azzal a kalappal, meg a cigarettával!” A bíróság 200 korona megfizetésére kötelezte Zalaegerszeg plébánosát.

A konfliktusok azonban csak velejárói voltak Pehm József kiemelkedő papi teljesítményének. Híveinek többsége tisztelte, támogatta őt. Szociális tevékenysége, a város társadalmi, egyházi szervezeteiben játszott meghatározó szerepe, és nem utolsósorban kissé aszketikus, szegényes életvitele, a megszerzett források közcélra fordítása hitelessé tették személyét, törekvéseit.

Gyakorta szólt a „jó szívekhez”. Valamire való karitatív, jótékony akció nem működhetett az ő támogatása nélkül. „Kopogtassunk minden ajtón. Én tudom, hogy nem bocsátanak el minket üres kézzel. Adjon minden osztály. Nyomorgó egyének vannak, de olyan osztály nincs, amely valamicskét ne adhatna. Minden emberhez, minden családnál fordulunk, vallásra, társadalmi különbségre való tekintet nélkül. Itt szívet, részvétet keresünk” – fogalmazta meg egyik felhívásában.

Külön feladatot jelentett számára a bíróság által pártfogásra hozzá utalt fiatalok bűnelkövetők segítése. A gyermekek, az ifjúság szociális és lelki gondozására különösen nagy figyelmet fordított. Az iskolásoknak, gimnazistáknak ún. „napievő” hálózatot szervezett. Ehhez számos családot, egyesületet nyert meg, hogy szegény tanulókat élelmezzenek. A koszt minőségét és ingyenességét ő maga ellenőrizte. A diákokat időként be is számoltatta tanulmányaikról, gondjaikról.

Talán legkellembesebb óráit töltötte az Egyházi Ének- és Zeneegyesület összejövetelein, mint a nagy létszámú, számos dalosversenyen győztes egyesület egyházi elnöke. Ez sem névleges cím volt csupán, komoly odafigyelést igényelt. „Egy-egy sikeres szereplés, fellépés után elismerő köszönetét nyilvánította az énekkar tagjainak és kar-

nagyának. Jutalmul több esetben összejöveteleket, kirándulásokat szervezett, ahol igen jó hangulatban töltöttek el egy-egy vasárnap délutánt” – emlékezett vissza évtizedekkel később az egyik kórustag.

Lelki vezetője volt a Katolikus Férfiligának, mely 1923. március 30-án alakult. A század elején alakult Katolikus Legényegylet összejöveteleitől azonban egy időben távol tartotta magát, mert egy táncmulatságot meglátogatva elfogadhatatlannak találta a párok egymáshoz simulását. (A „modern” táncokat egyébként is erkölcsrontóknak tartotta.)

Egész életében igen szemérmesen viselkedett a nőkkel szemben. Előfordult, hogy a keresztelés alatt egyszer sem pillantott az édesanyára. Mégis legszebb pasztorációs eredményeit közöttük érte el. Nagyrészt a Hölgykongregáció tagjaira épült az apostoli hálózat is. A kongregációs hölgyek, a szegényeknek készített kis szeretetsomajgiakkal Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepén látogatták meg a legszegényebb egerszegi családokat. A szociális gondoskodás másik formája volt az ún. „nagytestvéri” rendszer kiépítése a Leánykongregációban. (A „nagytestvérek” a szegénycsaládokban élő „kistestvérek” gondozásában vettek részt.) Az Oltáregyesület tagjai pénzbeli- és ruhasegélyeket osztottak szét a rászorulóknak között. A Kis Teréz Leánykör tagjainak pedig kedves tevékenysége volt évről-évre a Szent József Szeretetotthon lakóinak megajándékozása. (A szeretetotthont is a plébános építtette, 1937-ben.)

A Szociális Missziótársulat 1917 májusában választotta őt egyházi helyettes tanácsadóvá. A nővédelem és cse-

csemővédelem, valamint a szociális gondoskodás terén jelentős munkát kifejtő társulat – Szirmai Miksáné vezetésével – egyik legfontosabb támaszát jelentette. 1936-ban a társulatnak már 209 tagja volt. Részt vállaltak az idősebb és betegápolásban, karitatív célú gyűjtéseket szerveztek, születési és temetési segélyeket utaltak ki. Jelentős volt a háziipar egerszegi meghonosításának érdekében kifejtett tevékenységük, például szövőtanfolyamokat szerveztek.

A Szent Zita Leányegyesület tagjai cselédlányok voltak. Műkedvelő előadásokat, kirándulásokat rendeztek, illetve a munkájukkal kapcsolatos tanfolyamokat szerveztek.

A Katolikus Kör 1936-ban 207 fővel, a Katolikus Népszövetség 337 fővel működött a városban. Utóbbi

A ferences templom és kolostor 1927-ben, Serényi Árpád felvétele (Göcseji Múzeum).

1931-ben szerveződött újjá. Szerepét később az Actio Catholica vette át.

Az iskolai élet katolikus szervezetei voltak a kongregációk. Ezek 1936-ban, a tanítóképzőben, az állami reál-gimnáziumban, a felső kereskedelmi iskolában, az állami polgári leány- és fiúiskolában működtek. Szívgyárdákat szerveztek (a káplánok irányításával) az elemi iskolákban.

Az egyesületek életében nagy szerepe volt a közös szentmiséknek. Ilyen alkalmakra Pehm minden felnőtt-egyesületnek meghívót készített, amelyhez aláírási ívet csatolt. A hiányzást később illet kimenteni.

A zalaegerszegi egyházközség 1916 végén alakult meg. Első elnöke Balás Barna volt, akit Pehm idejében Thassy Lajos váltott fel. Sokáig Bódy alispán vállalta az elnöki tisztelet, majd Turcsányi Sipos József törvényszéki elnök. Legmegbízhatóbb (és legbefolyásosabb) munkatársait a plébános igyekezett egyházközségi képviselővé választatni. Törekvéseit azonban nem minden esetben koronázta siker. 1922-ben például a Legényegylet és az Ipartestület szavazói kibuktatták Czobor polgármestert, akit azután – némi mesterkedéssel – Pehmnek kellett visszahoznia a testületbe. A hitközségi tanács tagjaival szemben különösen szigorú elvárásokat támasztott: „Elvárható az egyházközségi képviselőktől, hogy úgy házassági-jogi ügyekben, valamint szerepléseikben is, mint mindenben, az Egyház álláspontját képviseljék” – fogalmazta meg elvárásait.

Tevékenysége nem korlátozódott csupán a városra. Az 1927-ben megrendezett egyházmegyei zsinat vitatta meg a *Zala segélykiáltása* című rövid tanulmányát, melyben a megye szomorú egyházszerkezeti, szociális és kulturális állapotát mutatta be. A zsinat után Mikes János az egyházmegye zalai területének püspöki biztosává nevezte ki. Működése során tiszteletre méltó eredményt ért el: 9 új plébániatemplom, 7 plébániaház, 9 ideiglenes plébánialak és 12 új iskola felépítésében, alapításában működhetett közre. Érdemeit mutatja, hogy módszereiről 1941-ben, a második Érdi Papi Táborban előadást tarthatott.

Építései

A második templom szükségessége már régebben felvetődött Zalaegerszegen. Pehm kezdetben a lazaristákat szerette volna a városba telepíteni, de ez a terve meghiúsult. Az ügy előrehaladásának gróf Batthyány Pálné jelentős pénzadománya adott lendületet. „Ez az összeg, ha a jelen viszonyok közt kevés is templomra, mégis komolylyá teszi a templom tervét” – írta jelentésében a plébános. Válaszában Mikes arra buzdította papját: „a tervet minden alkalmas módon tovább szőni szíveskedjék.” Az egyházközség 1923-ban döntött az építkezésről. A Templom Építő Bizottság díszelnöke gróf Batthyány Pálné, ügyvezető elnöke Pehm József, társelnökei Czobor Mátyás és Bódy alispán voltak. A tényleges szervezőmunkát egy szűkebb körű választmány végezte. A ránk maradt egyetlen jegyzőkönyv szerint ennek 1925. december 21-én megtartott ülésén Pehm mellett Mérő Géza, Rauschemberg János, Moldoványi Béla, Jády Károly, Vizsy György és Vöröss György vettek részt.

A költségek döntő részét – az ún. fedett lovarda és a sörház építési anyagának átadásával – a város, hozzájárulásaival a vármegye, megemelt adóiból az egyházközség, valamint a Vallásalap teremtette elő. Az első nagyobb gyűjtést már 1924-ben megindították, ami 170 millió koronát, és jelentős természetbeni adományt eredményezett. Később az egész országra kiterjesztették, még külföldről is érkeztek felajánlások.

1925-ben és a következő évben az egyházközség 100 %-os pótdát vetett ki, mely szintén az építkezés céljait szolgálta. Ez évben döntöttek arról is, hogy az új templomot Jézus Szentséges Szívének ajánlják, és egyben az elhunyt IV. Károly király emlékére épül. A szószéket Zita királyné ajándékozta a templomnak.

A ferencesek nevében Deák Sulpíc 1926 végén vette át a rendházat. A templom felszentelésére 1927. szeptember 27-én került sor. Mikes püspök végezte, magas rangú vendégek és hatalmas tömeg gyűrűjében. „A vasárnapi templomszentelés olyan hatalmas ünnepe volt Zalaegerszegnek, amilyenre még nem volt példa” – írta az ünnepegről a *Zalamegyei Ujság*.

Később Pehm és a ferencesek viszonya megromlott. A barátok önálló plébániát szerettek volna, Pehm viszont saját befolyása alatt akarta bevonni őket a lelképásztori munkába. Válaszul Deák távol maradt a papi konferenciákról. „Majd ha plébániát csatolnak hozzánk, szent kötelességem lesz hivatalosan megjelenni” – írta a plébánosnak. A második plébánia azonban csak 1942. január 1-jén alakult meg.

A Notre Dame Zárdaiskola anyagiakban a legtöbbet Klebelsberg kultuszminiszternek köszönhetett. (Díszpolgárrá is választották érte.)

Az iskola első főigazgatója, Ratovszki Pál kanonok 1929. augusztus 1-jén költözött Zalaegerszegre. Vele érkezett a Notre Dame női kanonok- és tanító rend anyaháza Törökbálintról, 40 taggal. Az épületet az aradi vértanúk emléknepjén szentelte fel a primás, Serédi Jusztinián. Megnyílt 6 elemi, 4 polgári osztály, 1 tanítónőképző tanfolyam, továbbképző tanfolyam, kezdetben 339 növendékkel, ezek között 42 bentlakóval.

A zárda építése sem zajlott akadálymentesen. A hatalmas költségek előteremtése csak jelentős hitelek segítségével sikerült. Ez különösen a Notre Dame rendet terhelte meg, részben a kultusztárca be nem váltott ígéretei miatt. A monstre építkezés összes költsége 1 millió 380 ezer pengőt tett ki. A rendet később szanálni kellett, nagyrészt a zalaegerszegi építkezés miatt.

A munkát politikai viharok is kísérték. A plébános és a rend vezetői ugyanis csak keresztényszocialista munkásokat kívántak foglalkoztatni az építkezésen. A helyi, majd az országos szociáldemokrata szervezetek tiltakoztak a lépés miatt, az ügy a sajtónyilvánosságot is bejárta. Végül Pehm – hivatkozva a szociáldemokraták korábbi, hasonlóan diszkriminatív lépéseire – minden nyomás ellenére kitartott eredeti szándéka mellett.

Az iskola építését a Katholikus Ház bővítése követte. A megújult Kultúrház (téli jégpályája is volt), bérleti díjaival járult hozzá az egyházközség költségvetéséhez. 1941-ben az eddigi egyetlen – zsidó tulajdonos kezében lévő – mozi konkurenciájaként egy mozgófilmszínház is megkezdte működését az épületben.

A plébániahivatal épületének bővítésére 1936-ban került sor. A megújított épület egy részét így különböző vállalkozásoknak, irodáknak adhatták bérbe. A bővítés azonban más célt is szolgált: Pehm ide költöztette be hitoktatóit is. Rájuk is kiterjeszthette így azt a szigorúan szabályozott napirendet, amelyben maga is élt. Beosztottai ezért a plébániahivatalt tréfásan „Pehminárium”-nak nevezték. Nem minden hitoktató örült ennek a szerzetesi összetartásnak. „A lelkészekből még fokozottabb fegyelmet kívánt, mint híveitől” – emlékezett vissza egykori

Pehm (Mindszenty) József aláírja a Notre-Dame zárda alapkövetéti okmányát, 1927 (Göcseji Múzeum).

káplánja, Vecsey József.

De mindenkinél többet kívánt önmagától: „Másoktól hallottam, hogy egyszer hóviharban, mikor se lovas, se gépkocsi nem közlekedhetett, egyik alkalmazottjával – hólapáttal mindkettőjüknek a kezében – gyalog ment az egyik filiális községébe, hogy ott a haldokló beteget időben elláthassa.” (És bizonyára nem volt példanélküli az a rajongás sem, amelyet egyik későbbi káplánjának levele tükröz: „Már kispap koromban a lelkesedés tüze gyulladt ki lelkemben, valahányszor a Nagyságos Apát úr csodálatos alkotásaira, utolérhetetlen szervezőképességére és Krisztus Szíve szerinti lelkipásztor lelkületére gondoltam.”)

Leginkább a plébános csapnivaló konyhavezetése váltott ki elégedetlenséget. Pehm ezen a téren különösen nagy szerénységet tanúsított. Ez a közös étkezések megszűnéséhez vezetett. Mikor az ügyben Grósz püspök (1936-ban ő váltotta fel Mikes Jánost) nem állt ki egyértelműen Pehm mellett, az lemondott esperesi és biztosi megbízatásáról.

Könyvei

Kevés olyan plébánosa volt az egyházmegyének, akinek munkájáról a történészek is elismerő véleményt mondtak. *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora* című, ötszáz oldalas munkája 1934-ben jelent meg. Közvetlen előzménye egy városi ünnepségen elmondott beszéde, melyben Bíró püspök alakját és zalaegerszegi munkásságát méltatta. A könyv megírására barátai, köztük Géfin Gyula biztatására vállalkozott. Az irattári és levéltári kutatókat a szünetekben végezte el, és az összegyűjtött hatalmas forrásanyagot rendszerint a késő esti órákban, a napi lelkipásztori munka végén dolgozta fel.

ZALAEGRSZEG. Notre-Dame zárdá.

A Notre-Dame zárdá épülete az épülő IV. Károly király utcával, 1930 (képeslap, Göcseji Múzeum).

nagyoknál, mint pl. a megtért híveké.”

Bizonyára nem véletlen, hogy külön fejezetben elemzi a Bíró ellenfelei által szajkózott három fő vádpontot: a már említett rokonpártolást, a „túlszigorúságot”, az elfogultságot és erőszakosságot, valamint a „megbánni nem tudást”. (Épp a könyv kiadásának évében jelent meg a *Zalai Napló* már idézett Pehm ellenes támadása.)

Munkáját ő maga is a magyar szellem-történeti irányzathoz kötötte. Célja a múlt századi liberális történelem-szemlélet „varázslatos hatásával” szemben – mely jelentéktelen, álmos kornak tartotta a 18. századot – rehabilitálni a nemzet épülésében oly fontos korszakot.

Lelkisége, de közéleti, politikai gondolkodása is leginkább *Az édesanya* című munkájában bontakozik ki. A könyv témája egész gimnazista korától foglalkoztatta: 1909. február 22-én, hatodikos korában kapta feladatul Erdélyi Irén tanárnótól házi feladatként a témát: „A gyermekének örülő és a gyermeke miatt kesergő anya.” A szemináriumban könyvvé növelte a dolgozatot, 1916-ban már második kiadásban adhatta ki.

A háború után is szorgalmasan gyűjtötte jegyzeteit, az 1940-es zalaegerszegi III. kiadás impozáns olvasottságra utal: végig veszi az anyával, a nővel foglalkozó hazai, jórészt katolikus irodalom talán teljességét, és bőven idéz külföldi (főként német) írásokat is. „Hogy ezzel a tárggyal miért foglalkozom, elmondom őszintén. Mint lelkipásztor működési teremen gyakran együtt haladok az édesanyával. Munkatársaim lelke nagyon érdekelt engem. ... Én is éreztem az édesanyai szeretet melegét. Nekem is adott az Isten jó édesanyát, aki – apámmal együtt – nehéz munkával gondoskodott rólam, nevelt imádságos lélekkel, imádkozott értem és könnyezett sokat” – írja könyvének bevezetőjében.

Az *Édesanya* második kötete 1942-ben jelent meg, szintén Zalaegerszegen, a „Zrínyi” kiadásában. Előszava szerint azonban már készen volt nagyrészt a harmadik és negyedik kötet anyaga is. Ezt az ÁVH foglalta le, 1948-ban.

Távozása Zalaegerszegről

Plébánosi, papi teljesítménye – a kor mércéjével mérve – kiemelkedő, országosan is ismert volt. 1940-ben egy Zalaegerszegről elszármazó jezsuita misszionárius írja Kínából: „Az egész országból összevetődött magyar misszionáriusok között nincsen egy sem, aki ne ismerné hírből Méltóságodat!” De közismert volt feltétlen legitímizmus is, püspöki kinevezése pedig Horthy hozzájárulása nélkül nehezen volt elképzelhető. Eredetileg mind a nuncius és Serédi hercegprímás, mind a kormány más személyeket jelölt a posztra. Pehm (akkor már Mindszenty) neve hivatalosan 1943. december 14-én bukkant fel először a vonatkozó iratokban, amikor Angelo Rotta sürgős információt kért róla Seréditől, mint az üresedésben lévő egyik püspöki szék lehetséges várományosáról. Tudjuk: Mikes püspök járt el érdekében.

A primás Rotta-nak írt válaszában „szenvedélyessége”, a papokkal szembeni szigorúsága miatt nem javasolta a zalaegerszegi plébános kinevezését. (A véleményben nem nehéz felismernünk Pehm és Grósz József személyes konfliktusát!) A nuncius másként látta a kérdést, és végül a Kállay kormány is elfogadható jelöltnek nyilvánította. 1944. március 1-én már eldöntött tény volt: Zalaegerszeg plébánosa, mint könyvének hőse, Padányi Bíró Márton egykor, a királynék városának püspöke lesz.

Zalaegerszeg két világháború közötti történetének meghatározó alakja távozott ekkor a városból. A plébános markáns személyiségét tisztelői így őrizték meg: „a vallás terén szigorúsága talán egyedülálló volt az egész egyházmegye területén. Roppant nagy felkészültséggel nézett szembe minden olyan cselekedettel, ami nem volt helyes.” Széles látókörű, rendkívüli ember benyomását keltette, minden érdekelte a világpolitikától kezdve a városi, egyházmegyei és hitéleti vonatkozásokig. „Szónoklataiban szép magyaros nyomatékozással, a megfontoltság éreztetésével beszélt. Szemeit néha nem a hallgatóságra, mint inkább egy feltételezhető eszmére szegezte, mint aki lelke háttéréből szól. Mozdulatai illők s nem nagyszámúak, arca a szellemi ember nemes vonalaival válik ki, nagy dióbarna szemeiben erély s fölény nyilvánul meg, arckifejezése olykor kissé komor.”

Ellenfelei – ilyenek is voltak szépszámmal – inkább a tekintélyhez, a címekhez ragaszkodó, „göggös” „zalai lámát” őrizték meg emlékezetükben. (A láma kifejezést már Pehm előtt is alkalmazták a zalaegerszegi plébánosokra.) Ez a kettősség ma is tetten érhető a városban.

Ő maga egerszegi híveitől így búcsúzott: „Én Jézus útján igyekeztem szolgálni minden társadalmi réteg lelkében. Ha hibáztam, azt felejtsetek el az Úr Jézus nevében. Ha valakit megbántottam, azt a jónak szenvedélyes akarata idézte elő. Ha pedig túloztam, azt igyekeztem jóvátenni. Akik az Istent keresik, azoknál a hiba is jóra fordul.” Mi, zárásként, azt a mondatát idézzük, amivel ő búcsúztatta könyvének főhősét, Bíró Mártont: „hibázott is, mert dolgozott. Csak a tétlenek azok, akik ennyél több hibát nem követnek el életükben.”

A polgári kor egészségügyi szervezetének kialakulása

A helytartótanács 1752-ben kiadott rendelete nyomán Zala megyében 1764-ben állt munkába az első fizikus ordinarius, a megye vezető orvosa. A közigazgatásban akkortól kezdett szakszerűvé válni az egészségügy megyei irányítása. 1770-ben megjelent az egészségügyi ellátást szabályozó „Generale normativum in re sanitatis”, amely egészségügyi bizottságok felállítására kötelezi a megyét és előírja azok feladatait.

Az 1848-1849. évi szabadságharc, a jobbágyság felszabadítása, a társadalmi fejlődést kívánó nemesség törekvései elősegítették a polgárosodást, és e folyamattal együtt az egészségügy szervezetének és ellátórendszerének további fejlődését. A kedvező irányú változást a szabadságharc vérbefojtása, majd a két évtizedes elnyomás lassította, de megakadályozni nem tudta. A század második felében a megye egészségügyének szervezetében, irányításában határozott előrelépés következett be. A szervezeti és a működési feltételek javítását a népesség rossz egészségi állapota, a járványok elleni eredményesebb védekezés igénye, a kisszámú személyzet munkájának célszerűbb összehangolása tette szükségessé.

A többnyire földművelésből élő zalai lakosságnak az egészségről, betegségről vallott felfogása jóval maradibb volt, mint a szomszédos megyékben élőké. Az orvosok, papok, tanítók intelmei sem ösztönözték azoknak az egészségkárosító szokások elhagyására, amelyekbe a kedvezőtlen életkörülmények szinte bele is kényszerítették a szegényparasztságot. A köznép, sőt gyakran az értelmiség is, jobban hitt a kuruzslókban, mint az orvosokban. Emiatt évtizedeken át, még a 20. század elején is nagyobb volt a csecsemő- és gyermekhalálozás, a gyermekágyi láz százalékos aránya, mint Dunántúl más megyéiben. A 7. életévük betöltése előtt elhalálozott gyermekek jelentős százalékát haláluk előtt nem látta orvos, holott erre törvény kötelezte a szülőket. Írás-olvasás tudatlanságban is vezető helyet foglalt el a megye.

Smalkovits Mihály megyei főorvos „Zala megyének éghajlati, természeti és egészségügyi rajza” című, a megyehatóságnak 1852-ben felterjesztett tanulmányában a környezeti ártalmakat, az időjárást, a talajviszonyokat, a rossz életmódot és a szegénységet okolta a betegségekért. Tapasztalatai szerint az alsólendvai járás egyik térségében az emberek, mint a békák a mocsarakban, tisztátalan lakásokban, nyomorultul élnek. Gabonájukat lovaiknak adják, maguk inkább koplálnak. A megveszerte gyakori köszvénybetegséget azzal indokolta, hogy a paraszt rossz ruházatban, a hideg földön, állatja mellett hál. Véleménye szerint Göcsejben – amit a Zala folyó, a Válicka, a Kerka és a Cserta patak határol – alacsony termetű, sápadt arcú, rosszul táplált emberek élnek, akik korán meghalnak. Kenyerük sincs mindig, a húseledel igen ritka. Kemény, vad bort isznak, amit eladni nem tudnak, de nem is akarnak. Göcsej és Muraköz kivételével a megye többi részén jobb a helyzet, jobb a talajviszonyok és a föld termékenysége.

1857-ben a vérhasjárvány kapcsán a főorvos arra figyelmeztette a lakosságot, hogy a forró nappalok és az őket követő hűvös éjszakák, valamint az éretlen gyümölcs és a lenáztatáskor elszennyeződött víz fogyasztása okozza a betegséget. A megye szegénysége annyira közismert, hogy még a 20. század első felében is „sötét Göcsejről” beszéltek, ha Zala szóba került.

A 19. században a Csáktornytól Balatonfüredig terjedő megyében igen kevés volt az orvos és a képzett bába, akik a nagy távolság miatt sokszor már eleve késve érkeztek a betegekhez. A 79 megye közül Zalában volt a legtöbb település, de ezeknek csak 5 %-a volt 1.000 lélekszámon felüli.

Az egészségügyi szakigazgatás szervezete és tevékenysége

A szakmai szervezet élén a megyei főorvos állt, akinek a közvetlen hivatali felettese a Bach-korszak idején a megyehatóság vezetője, köznyelven a megyefőnök volt, a kiegyezés után pedig a megyei közigazgatás vezetője, az alispán. Az elsőfokú hatóságok vezetői a járási főorvosok, akik – a szakmai ügyek kivételével – a járási főszolgabírók útján tartottak hivatalos kapcsolatot a megyei főorvossal. A megyei és a járási főorvosoknak a közigazgatásban javaslattevési joguk volt, intézkedésre – járványok kivételével – csak a felettes szerv volt jogosult. A megyei főorvos feladata a megye egészségügyének irányítása volt. Írásbeli jelentéseket kellett készítenie az egészségügy helyzetéről, javaslatokat terjesztett fel a működési feltételek javítására. Felügyelte az egészségügyi személyzet munkáját – különös tekintettel a járványokra, a himlőoltásra, az elmebetegek, vakok, süketnémák, lelencek, kéjnök, börtönbe zártak, szegények, balesetesek, mérgezetek, öngyilkosok ellátására. Kötelessége volt a kisdedővők, gyógyszerházak, fürdőhelyek, a többnyire laikus halottkének ellenőrzése, valamint a halottszemle, a boncolás és gondoskodnia kellett az orvosi műszerekről. A század közepén csonkítási, koponyalékelési, szülészeti, egyveleg és boncolási eszközök készletben tartását követelték meg. A felügyelet kiterjedt az állategészségügyre is, mivel a 60-as évekig járási, a 70-es évek elejéig megyei állatorvos nem dolgozott a közigazgatásban. A megyei és járási főorvosoknak ezért állategészségügyi képzettségük is volt, marhavész vagy más járvány esetén javaslatot tettek korlátozó intézkedések meghozatalára, boncoltak és terápiát írtak elő. A magán állatorvosok száma 6-8 közt mozgott. Az 1850-es években Kanizsán és Egerszegen 2-2, Füreden, Tapolcán, Sümegen, Keszthelyen,

Szentgróton és Alsóendván 1-1 patika volt, a megyében összesen 10. A szegények, a megyei közszolgák, a rabok gyógyszerköltségeit rendkívül szigorúan ellenőrzött receptek és számlák alapján a Budai Számvevőszék hagyta jóvá, és a megyei főpénztár fizette ki a patikusoknak.

Zala megye igazgatásilag 1850-től a soproni polgári kerülethez tartozott, amelynek egészségügyi osztálya a zalai egészségügyi ellátás és egészségügyi helyzet minden lényeges mozzanatáról jól értesült. A szakigazgatásban a jelentések elkészítésekor szabványos, kérdőíves módszert használtak. Különösen fontos volt ez járványok esetén. A hatalom tudatában volt annak, hogy a betegség, a korai halálozás, főleg ha tömegesen jelentkezik, nemcsak a családok ügye, hanem az államé is. Ezért a főbb betegségekről ismertetőt jelentettek meg, mint pl: „Ebdüh, veszettség ellen”, „Instrukciók halálos veszedelemnél, ha nincs orvos”, „Tudnivalók a koleráról”, „Tudnivalók a himlőoltásról”. A bábák számára a „Bábászati Kalauz” adott útmutatót.

A szigorú jelentési és ellenőrzési rendszer nagyban elősegítette a megyei egészségügyi szervezethez való fejlődését. A lakosság tudatlanságából fakadó közönye és a kuruzslók által gerjesztett ellenállása azonban gyakran nehezítette az egészségügyi és más közigazgatási szervek munkáját. Több ízben a zsendárokat kellett igénybe venni, hogy himlőoltáson való megjelenésre kényszerítsék a vonakodókat. A kéjnéket rendszeres orvosi vizsgálatra kötelezték. Az orvos a bárcán igazolta az egészségi állapotot. A titkos kéjnék, akik foglalkozásukat nem jelentették be a hatóságnak, gyakori okozói voltak a nemi bajos fertőzésnek, főleg a laktanyák közelében. A kórházban fekvőknek 10 %-a volt nemi bajos. A járási orvos jelentése szerint 1851-ben Kanizsa környékén és Muravidéken 950-en szenvedtek bujakórban. A trachoma is a Muraközben, valamint a letenyei járásban terjedt el. A megye 65 községében még 1895-ben is

1.314 trachomás beteget kezeltek. Előzőleg Perlakon 15 ágyas trachoma kórházat is fel kellett állítani, amelyet 1911-ben 100 ágyas állami szemkórházzá fejlesztettek. A fertőzőtség felszámolása csak a 20. század közepére történt meg. A járványos betegségek közül a kolera, diftéria, vörheny, tífusz, vérhas szedte áldozatait. A megbetegedettek 20-40 %-a ekkor még belehalt betegségébe.

A kolera, melyet kezdetben napkeleti epekörságnak dögletes nyavalyának neveztek, a lakosság számára mindig gyötrelmes veszélyt, a hivatali és az egészségügyi szervek számára nagy kihívást jelentett. Zalában a betegség 1831-ben vált ismertté és rettegetté, majd 1848-ban kevesebb,

1855-ben több áldozatot követelve újra felütötte a fejét. A kórokozó felfedezésére azonban csak 1883-ban került sor, így az érdemi megelőzés és a gyógyítás nehézségekbe ütközött.

1831-ben arra kötelezték a járásokat, hogy személyi fertőtlenítésre 10 akó ecetet, a lábadozó betegek fertőtlenítésére 50 akó bort és 2 akó pálinkát tartsanak készenlétben. 1855-ben azt ajánlották, hogy a beteg a tünetek jelentkezésekor rozs, égett bor, pálinka és kámfur keverékéből egy kupicányit fogyasszon el, amíg az orvos meg nem érkezik. A ragály terjedését nagymértékben elősegítették a kedvezőtlen higiénés viszonyok, a szegénység, a tudatlanság. Kevés volt az orvos, és a félelem miatt ideiglenes ápolásra sem jelentkeztek elegendően, bár toborzásukat és kiképzésüket még 1871-ben is rendeletileg írták elő. Az 1855. évi járvány alkalmával a lakosság több mint 6%-a betegedett meg, és szinte minden második beteg meghalt. De rettegtek a kutyaharapástól is, mert ebdüht, veszettséget okozhat. Az ebmarás megelőzése érdekében egy 1856. évi keszthelyi rendelkezés értelmében a kutyákat nappal láncra kellett tartani. A rendelet ellen vétőket egy forint bírsággal sújtották, amit a helybeli szegények ellátására fordítottak.

Az egészségügyi szerveknek sok gondot okoztak a házasságon kívül született csecsemők. 1857-ben csak Kanizsán 113 „fattyút” adtak át bérdaikáknak. Közülük többen az elégtelen táplálás miatt elhervadtak és meghaltak, akik pedig életben maradtak, továbbra is szerencsétlenségre voltak kárthatatva.

A 19. század folyamán az elmebetegségek okairól vajmi keveset tudott az orvostudomány. A társadalom az ebben szenvedő szerencsétleneket kivetette magából. A közveszélyesek sürgős esetekben – megfelelő kórház hiányában – legtöbbször börtönkórházba kerültek, ahol az ápolók testi fenyítéseitektől sem riadtak vissza. Az

Az 1886-ban épült zalaegerszegi kórház és az 1912-ben megnyílt kápolna (archív fotó a szerző tulajdonában).

elmeintézetekben kényszerzubzony alkalmazása még a 20. század első felében is bevett szokás volt. 1895-ben Zalában 215 elmebeteget és 480 „hülyét” tartottak nyilván. A rendelkezésre álló adatok szerint a zalai orvosok empátiát tanúsítottak az elmebetegek iránt, szükség esetén igyekeztek kórházi elhelyezésükről gondoskodni, amire a 19. században Bécsben, a budai tébolydában, a budapesti Rókus kórházban, a tehetősebbeknek Pápán volt lehetőségük. Zalaegerszegen az 1886-ban megnyílt 43 ágyas új kórházban két ágyat tartottak fenn elmebetegek átmeneti elhelyezésére. Nagykanizsán ugyanebben az időben két, félig a föld szintje alatt lévő kórházi „zárkában” különítették el az elmebetegeket. A magukra maradt tehetetleneket, elmebetegeket, siketnémákat, vakokat gondnokság alá helyezték.

Az egészségügyi ellátás intézményrendszere

Zalában az egészségügy intézményeinek fejlődése a 19. században lassúbb volt, mint a megyék többségében. 1851-ben, a Muraköz ideiglenes elcsatolása után, a 264.349 népességű megyében 12 orvos, 38 alacsonyabb képzettségű sebész, 18 okleveles bába, 10 gyógyszerész és 6 állatorvos volt. Az 50 orvos közt volt a megyei főorvos és a megyei másod-főorvos is, aki a nagy kiterjedésű megyére való tekintettel a sümegi és a tapolcai járásban látta el a hivatalos teendőket. A nyolc járásban egy-egy járási főorvos tevékenykedett. A többiek magánorvosok, vagy uradalmakban, kórházakban, fürdőhelyen dolgoztak. Egészségügyi szolgáltatást végeztek még a borbélyok, akik eret vágtak, köpölyöztek, fogat húztak.

Szinte minden településen található volt egy-egy népi orvoslással foglalkozó személy, rendszerint asszony, akiben a köznép bízott, és aki könnyebben elérhető volt, mint a leterhelt orvos. Ezek egy része javasasszony, kuruzsló. A férfi kuruzslók inkább állapotbetegségekkel foglalkoztak.

A század közepén öt kórház működött a megyében: a 12 ágyas zalaegerszegi kórház, a 10 ágyas kanizsai magán és ugyanitt a 14 ágyas izraelita kórház, a gróf Festetics György által alapított 14 ágyas keszthelyi kórház és a 3 ágyas balatonfüredi kóroda. Ezekben a kis kórházakban a szegényeket, cselédeket, mesterlegényeket gyógykezelték, valamint azokat, akiknek otthoni ápolása nem volt biztosítva. A betegek 10-10 %-át bujakórosok és tbc-szek tették ki. Sebészileg többnyire végtagsconkolással, behorpadt koponyacsont kiemelésével, hályogszúrással (szürkehályog műtéttel), sebellátással foglalkoztak, sérvműtétet végeztek, töréseket, ficamokat kezeltek, de ezekhez a beavatkozásokhoz a korabeli viszonyok miatt általában nem volt szükséges kórházi felvétel. Járványok esetén ideiglenes járványkórházakat állítottak fel, számuk akár a százat is elérhette. Ilyenkor a magánorvosokat is munkára kötelezték, napi 48 pengőforint orvosi díj és útiköltség ellenében. Ők viszont kikötötték, hogy házastársuk vagy gyermekeik legalább 100 pengőforintot meghaladó nyugdíjat kapjanak, ha az orvos elkapja a betegséget és belehal.

Szembetegek gyógykezelése is ideiglenes kórházakban történt, Budapestről kirendelt szemspecialista orvos segítségével. Az élítélteknek külön kórháza volt: a 12 ágyas megyei, a 8 ágyas türjei, a 4 ágyas alsólendvai, a 3 ágyas kanizsai, a 2 ágyas keszthelyi börtönkórház. Katonakórházakat a mindenkori katonapolitikai feladatoknak megfelelően telepítettek. Nagyobb kórháza a Kanizsa melletti Komárvárosban állomásozó egységnek volt.

Az egészségügyi alapellátás megszervezése, a kórházi ellátás fejlődése

A lakosság kedvezőtlen egészségi állapota és a fenyegető járványok szükségessé tették az alapellátás szervezetének kialakítását és az orvosi létszám növelését. Erre 1856-ban került sor. Ekkor 30 egészségügyi kerületet, orvosi kört szerveztek. A községek egyharmada – köztük Szepetnek, Kapornak, Hahót, Pacsa, Zalaapáti – szerette volna az állás betöltését elodáztatni, mivel az orvos fizetése a helyi adót terheli. Néhány község előjáráságra azzal érvelt, hogy a szegény beteg úgysem megy orvoshoz, inkább Istennek ajánlja lelkét. Ha pedig mindenképpen orvost kell szerződtetni, akkor a legkisebb fizetést állapítsák meg részére.

A szigorú központi hatalom mégis utasította a községeket, hogy kössenek szerződést a pályázatra jelentkező orvossal. A szerződésben kikötötték, hogy a szegényeket ingyen kell kezelni, a fizetőképeket pedig a megállapított díjért. Az orvos ezen felül pénzt nem fogadhat el, legfeljebb ajándékot.

A zalaegerszegi orvos fizetése egy évre 300 pengőforint készpénz, 30 pengőforint tűzifa, 702 pengőforint gabonapénz, 80 pengőforint szállásbér és fuvardíj volt. A körorvosi állások betöltése azonban a kevés orvos miatt évtizedekig elhúzódott. 1898-ban 30 körorvos dolgozott a megyében, két állás betöltetlen volt. Az összes orvosi létszám azonban az 1851. évi 50-ról 75-re nőtt, ami a körorvosokon kívül tartalmazza a megyei, a járási tiszt főorvosokat, a kórházi, a fürdő- és az uradalmi orvosokat, és az egyetlen fogorvost. A bábák száma 78, a gyógyszer-táráké 29. Összehasonlításképpen: 1990-ben a százczerral kevesebb lakosú megyében 850 orvos dolgozott.

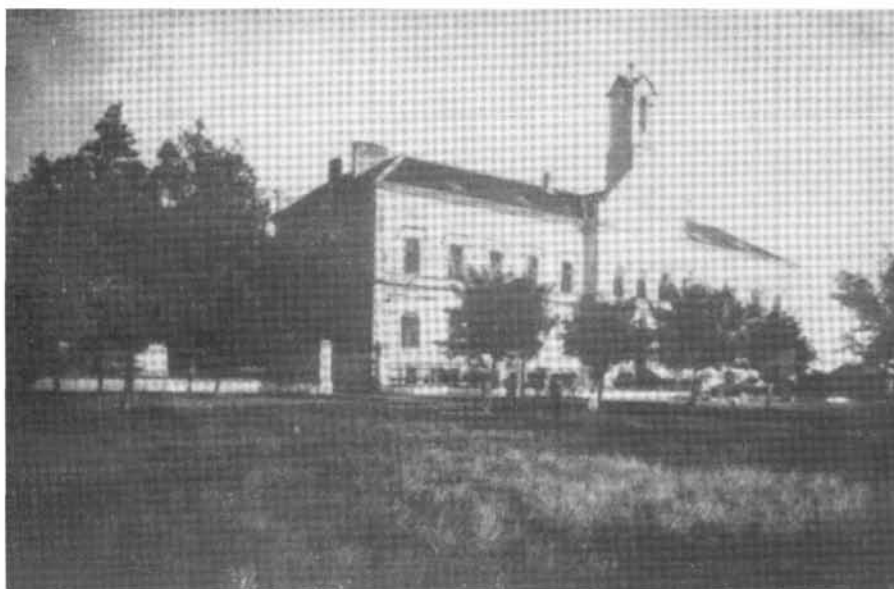
A zalai egészségügyi ellátás további, de még mindig lassú fejlődésére az orvostudományban bekövetkező változások is hatással voltak. A század közepén az aether altatás bevezetése, majd Semmelweis tanainak érvényesülése nyomán mód nyílt a sebészet eredményesebb művelésére.

A század utolsó harmadában a bakteriológia kialakulása a betegségek okainak korszerű értelmezését tette lehetővé. A sebészetben elindult a specializáció. Új gyógyszerek, új vizsgálóeszközök kerültek forgalomba. A századforduló után a röntgen orvosi alkalmazása újabb jelentős lépést jelentett a diagnosztikában. A gyógyíthatóság kiszélesedése az eddig zömében 10-20 ágyas kórházak helyett nagyobb kórházak létesítését tette szük-

ségszerűvé. Így nyílt meg 1885-ben az új, 52 ágyas kanizsai, 1886-ban a 43 ágyas egerszegi kórház. E törekvéstől látszólag eltérően 1884-ben a kisebb Zalaszentgróton 10 ágyas községi kórházat alapítottak, amely 1936-ig állt fenn. A zalaegerszegi kórházban 1897-ben összesen 524 beteget kezeltek, 46 sebészeti-, 6 szemészeti- és 5 nőgyógyászati műtétet végeztek. A betegek közül 27 zalaegerszegi, 296 Zala megyei, 102 Vas-, 16 Somogy-, 7 Veszprém megyei volt, Erdélytől Felvidékig egy-egy, a Monarchia örökös tartományaiából 23 beteg érkezett.

A századforduló után szabályozták a műtétek árát is. A rendeletben szerepelt 11 féle kórismézési műtét, 14 féle általános gyógyító műtét (villanyozás, érvágás, röntgen stb.), 91 féle sebészeti beavatkozás (altatás, aneurizma kiirtás, törés, ficamellátás, orrkagyló kiirtás, középfül műtét, kasztráció stb.), 36 féle szemészeti műtét, köztük hályogkivonás, 26 féle szülészeti- nőgyógyászati és 20 féle fogászati beavatkozás. A szülő nők rendszerint otthon születtek, ezért sok volt a szövődményes szülés; 1893-ban pl. Zalában 104 gyermekágyi lázas szövődmény fordult elő.

A magyar egészségügyi ellátás szervezettségének fejlődését nagymértékben elősegítette a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi törvény életbelépése. A törvény első része az egészségügyi intézkedéseket, a második az egészségügyi szolgálatok köteleit szabályozta. Kimondta, hogy a közegészségügy állami feladat. Szabályozta az orvosi, szülészeti ellátást, megtiltotta a kuruzslást. Foglalkozott a sürgősségi ellátással, a gyermek- és iskolaegészségüggyel, járványüggyel, himlőoltással, fogházak közegészségüggyével, kórházak felügyeletével, elmebeteg-ellátással, gyógyfürdőkkel, halottakkal, temetkezésekkel kapcsolatos feladatokkal és a gyógyszerészettel. A második rész a közegészségügyi igazgatás szervezetét írta le, meghatározva a törvényhatósági közgyűlés, az alispán, a szolgabíró, az egészségügyi szakigazgatási szervek, a megyei, városi és járási főorvosok, az egészségügyi bizottságok feladatait. A törvény szerint minden 1.500 lakos köteles volt egy szülésznőt, 6.000 egy körzeti orvost foglalkoztatni. A rendelkezésre álló dokumentumok szerint a 19. század második felének megyei főorvosai, Smalkovits Mihály, Grész János, Mangin Károly, Hány István, az orvostudomány követelményeit szem előtt tartva végezték gyógyító, igazgatási és vezetői feladataikat. Munkásságuk eredményességét az adott időszakok kedvezőtlen gazdasági-társadalmi viszonyai, a nagyfokú szegénység csökkentette.

A nagykanizsai kórház, épült 1885-ben (archív fotó, Nagykanizsai Városi Kórház).

A törvényhez igazodó helyi rendeletek általában több éves késéssel készültek el. Nagykanizsa r.t. város Tanácsának szabályrendelete – amely előírta a városi főorvos köteleit, rendelkezett a szegényügyről, a bordélyüzletek működéseinek szabályairól – 1887-ben látott napvilágot. Az egészségügy szervezetével, működésének szabályaival Thim József 1897-ben kiadott, „Az egészségügyi igazgatás kézikönyve” című műve foglalkozott részletesen. 1889-ben megjelent a Zala megye szabályrendeleteit, köztük az egészségügyi rendeleteket tartalmazó kiadvány, amelyben már egy külön fejezet taglalta az iskolai egészségtan-oktatását, nyomatékosítva a felvilágosító munka fontosságát az egészségtan-oktatás jelentőségére figyelmeztetett Tersánczy József kanizsai járási orvos és iskolaszéki tag 1874-ben megjelent „A jó gazdaasszonykodás alapelvei. Útmutatás a középháztartás vezetésére a nép- és polgári leányiskolák és iskolán kívüli leányok számára” című könyve is, amiben a higiénéről, a konyhaszatról és a házipatikáról is írt, a gazdaasszonyi kötelek között említve ezeket.

Az orvostudomány fejlődésének hatására egyre növekedett a kórházi ellátás iránti igény. A hozzáférhetőség érdekében betegsegélyező pénztárak alakultak. A nagykanizsai Általános Munkásbetegsegélyező Egylet 1871-ben kezdte meg működését, a zalaegerszegi pénztár 1891-ben alakult meg. Az egészségüggyel szorosan együttműködő Vöröskereszt megyei, járási és városi választmányai 1880-81-ben jöttek létre. 1898-ban az Orvosok Országos Szövetségének Zala Megyei Fiókszövetsége tartotta meg alakuló ülését. A szövetség érdekvédelmi szerv volt, és segítette a szakmai továbbképzést. Ez a pesti egyetemen, a szünidő alatt zajlott. A bábák képzése és továbbképzése – a megye 1872-ben kiadott rendelete értelmében – 3 hónapos bábászati tanfolyam keretében a járási főorvosok és járási bábák kötelessége volt, mely később a kórházak feladata lett.

A 19. század utolsó harmadában az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem, az oktatási intézmények fejlődése felgyorsult. Ez különösen Kanizsára érvényes, ahol a bank és vasúthálózat kiépülése a várost és környékét bekapcsolta az országos, sőt a nemzetközi vérkeringésbe. Ennek hatására e térségben tovább javultak az életfeltételek, több volt az orvos és a szülésznő, mint a megye más térségeiben. Egyre nőtt a forgalma a gyógyvizéről ismert Balatonfürednek, a hévízi gyógyfürdőt azonban még főleg a környékbeliek látogatták.

Ebben az időszakban az egészségügynek egyre több gondot okozott a lakosság többségét kitevő szegény-parasztok és nincstelenek közt terjedő tuberkulózis. A nagykanizsai kórházban 1881-ben ápolt 367 beteg közül 72 volt tbc-s.

Az 1870-es évektől olcsósága miatt megnőtt a pálinkafogyasztás, ezáltal a nemibaj és a tuberkulózis mellett, az alkoholizmus is népbetegséggé vált.

A polgárosodás kezdeti szakában kialakult tehát az orvostudomány fejlődését szem előtt tartó egészségügyi szervezet és szakigazgatási rendszer. A gazdasági és társadalmi viszonyok azonban nem tették lehetővé az ellátórendszer arányos és fokozatos fejlődését. Kiépült, de nagyon lassan fejlődött a körorvosi és a kórházi ellátás. Az orvosok, bábák, gyógyszerészek és gyógyszertárak számát tekintve a megye lemaradt a szomszédos megyéktől. A járványveszély a szigorú járványügyi rendelkezések és a himlőoltások eredményeként csökkent. A szegénység miatt a megelőzés terén nem történnhetett előrelépés. Az elszegényedett lakosság még betegség esetén is késlekedett, vagy egyáltalán nem fordult orvoshoz, inkább a házi gyógyítást választotta.

A 20. századba való átlépés azt a fokozott kötelezettséget róta a megyére, hogy csökkentse a zalai egészségügynek a dunántúli megyékhez viszonyított lemaradását. Az ilyen irányú eredményes tevékenységet a század folyamán az I és II. világháború, a megye kedvezőtlen gazdasági helyzete és a lakosság nehéz életkörülményei korlátozták.

Muraköz, 1941-1945

A trianoni béke utáni viszonyok ellenségesen állították szembe a Kárpát-medence népeit. Elég utalni csak a Balkán félszigeten lakó szlávok közti, napjainkban is meglévő ellentétekre, háborúra. Egy-egy szó vagy mondat elégséges (volt) a szélsőséges indulatok felkorbácsolására. Az 1920-30-as években elég volt csak ennyit mondani: „Sonce ti madarsko”. Mindkét oldalon hangzottak el sértő és megalázó kifejezések.

Az 1918 utáni gazdasági viszonyok alakulása szintén sok mindenre magyarázatot ad. Egyik fő kérdés a föld volt. A háború után a magyar, vagy annak tartott birtokosok földjeit elvették és kiosztották. A folyamat minden új államban végbement. A birtokviszonyok változását mind a Muraközben, mind a Mura-vidéken telepítésre is felhasználták. Ennek célja az volt, hogy a magyarságot izolálják, egységesebb tömbjeit felszabdalják. „Megbízható” – főleg szerb – telepeseket, dobrovoljácokat hoztak a Muraközbe. A telepítés az ott élők között feszültségeket eredményezett, magyar-horvát, magyar-szerb, horvát-szerb ellentétet egyaránt.

A régebbi közös történelmi múlt és együttélés hozzájárult az egyes népek karakterének megismeréséhez is. Azt is tudnunk kell, hogy az 1918-41 közötti Jugoszlávia nem hozta el a Strossmayer megálmodta jugoszláv (délszláv) egységet, a politikai egység megvalósulása ellenére sem. Az új délszláv állam sok népet egyesített, és nem csak szlávokat. A függetlenség, az önállóság gondolata („sami za sebe”) mindig izzott.

E tények és a szerb primátus ellenére az új állam bizonyos liberális jegyeket is hozott és viselt magán. Lehetőséget adott a monarchia és a magyar állam intézkedéseinek megszűntetésére. Eltörölték például az égetett szesz készítésének tilalmát. Ott, ahol kevés a szőlőterület, ez népszerű döntés volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia nem mondható liberális államnak, de területi egysége és nagysága mozgási lehetőséget adott. A királyi Jugoszlávia is módot adott erre. Az antant államokkal való kapcsolata biztosította az ott élők számára a nagyobb mozgási lehetőséget Európa irányába is, szemben például a magyarországi lakosokkal. A délszláv állam polgárai lehetőséget kaptak a Nyugat-Európában való munkavállalásra, még ha nehéz bányamunkára is. Muraköz gazdasági viszonyai kedvezőtlenek voltak. A föld már régen nem volt elegendő a lakosság eltartására. Ipart, fejlett kereskedelmet nem örököltek. Elgondolkodtató, hogy 1918-1941 között e területen az ipar jobban fejlődött, mint Zala megye Magyarországhoz tartozó részén.

Országzászló avatás Alsólendván, 1942 (Teleki Béla főispán hagyatéka, Zala Megyei Levéltár).

Az új állam nem rendelkezett gazdasági erőforrásokkal, tőkével, de rendelkezett akár kevés pénzért is dolgozni akaró és tudó emberekkel, akik közül sokan a nyugat-európai munkahelyeken szereztek tapasztalatokat. Ha nem lehetett intenzív fejlesztést végrehajtani, akkor a fejlesztés extenzív módját választották. Így létesültek például fűrésztelepek, malmok, téglagyárak, szeszfőzdék, sőt Csáktornyan és Muraszombaton textilipari üzemek is.

Az 1930-as évek közepétől egyre többen találtak munkahelyet Németországban. Az ottani jobb kereseti viszonyok növelték egyben a német befolyást is. Ebben kell keresni annak az okait, hogy 1941 áprilisában, a német támadás és győzelem hatására nem Magyarországhoz, hanem Németországhoz szerettek volna tartozni, csatlakozni. Ezt a tényt a németek jól ki is használták.

Az II. világháború kitérője után például Belatinc környékén német horogkeresztes zászlókat tűztek ki. A vidéken erőteljes volt a Volksbund propaganda, főleg Muraszombat környékén: Klekl József irányításával néhány nap alatt több ezer aláírás gyűlt össze. Katonai szervezkedés is folyt. Egy szlovén származású örnagy 25 fős karhatalmi csoportot hozott létre, amelynek tagjai német egyenruhát viseltek.

Hasonló volt a helyzet Csáktornyan is, amit itt tovább bonyolított, hogy a jugoszláv hatóságok és közigazgatás a helyükön maradtak. Itt a német befolyás mellett erős volt az új Horvátország vonzása. Egy 18 fős felfegyverzett horvát csoport birtokba akarta venni a letenyei Mura-hídfőt is.

A magyar katonaság bevonulása a Muraközbe csak 1941. április 19-én történt meg. Ennek okai eléggé szerteágazóak. Németország célja az elfoglalt területekkel azok gazdasági és katonai okokból való megtartása volt. Jugoszlávia szétesése után Horvátország önállóságának megvalósulása mellett nyomást tudott gyakorolni Magyarországra is. Muraköz érdekében egy magyar gróf járt el Ribbentrop német külügyminiszternél, Csáktornyan mégis megmaradt a horvát közigazgatás, vezetője – horvát kormánybiztosként – dr. Kossak csáktornyai gyógyszerész lett.

A német katonai érdekeket szolgálta a bányavári (pekenicai) és a szelencei (selnicai) olajmezők megszerzése. Itt gyorsan jelentkezett a MAORT-érdek is. Dinda János, a Zala megyei olajmezők felügyelője a magyar hadsereget pár nappal később követve, meglátogatta a pekenicai (bányavári) olajmezőt. Ez az olajmező a JUGOPETROL vállalathoz tartozott. Dinda mérnök beszámolt a mező anyagi bázisáról is. Jelentése szerint csak 4"-os és 9"-os vezetékcső volt itt, összesen 4.000 méter. Volt ezen túl egy 1.200 tonna olaj befogadására alkalmas tartály is. A magyar mérnök itt találkozott dr. August Moos-szal, a Zágrábban székelő JUGOPETROL főgeológusával és a céghez tartozó tisztviselőkkel, akik a selnicai (szelencei) irodát vezették. Megtekintették a „MUR 1” jelzésű fúrás fúrómintáit. Ezt a kutat ugyanazzal a berendezéssel fúrták, mint amivel a „SINICE 1” fúrást mélyítették. Csak magfúrásokat végeztek. A magok 9 cm átmérőjűek voltak. A kőzetminták (a magok) ugyanolyan alsó-pannonkori márgából és homokkőből álltak, mint a zalai Budafapusztán nyert magok. És itt van a lényeg! A két kút mélysége 900 m volt, de tovább kívánták őket fúrni. A területi felügyelő ezután pontos elemzést adott, sőt 843 méter mélyből egy mintát is hozott. „Ez a jól rétegzett minta 15-16°-os dőlést mutat”. Dr. Porche német geológus 1941. február 21-i adatai alapján Papp Simon, a zalai olajmezők vezetője egy rövid ismertetőt is írt. A szelencei irodán még megvolt a „Medjumursko Petrolesko DD” régi horvát személyzete. Csak a német származású fúrómesternek és egy német munkásnak kellett elhagynia Jugoszláviát a háború kitörése miatt. Így válnak érthetővé azon német törekvések, hogy egyben a MAORT és a magyar olajbányászat legfontosabb mutatói is a kezükbe kerüljenek.

A magyar hadsereg bevonulása után a Muraközben katonai közigazgatást vezettek be, és azt hosszú ideig fenn tartották. A jugoszláv uralom idején földhöz jutottakat megfosztották birtokuktól, egy részük elmenekült. Ezeket a földeken vitézi telkeket alakítottak ki. Érthető, hogy az új hatalom új birtokpolitikája visszatetszést váltott ki a lakosságból. Petesházán (Benica) és az alsólendvai járás más községeiben 241 holdat osztottak fel vitézi telkek céljára – tudjuk meg a Zalamegyei Vitézi Szék 1942. október 20-i leveléből. E földek korábban a dobrovoljacok kezén voltak. Az új tulajdonosoknak nem volt vetőmagjuk sem, így ki kellett utalni számukra 40 q búzát és 30 q rozsot. A vetőmagot vitéz Szőke Ferencnek, Petesháza községi birájának utalták ki, kiosztását ő végezte el.

A rendelkezésre álló adatok alapján Alsólendván három, Petesházán húsz vitézi telket létesítettek. Petesházán egy épületet vitézi székháznak, gazdakörnek és leventeotthonnak kívántak felhasználni. Lendvahosszúfalun öt vitézi telket hoztak létre (zárt egységben). Itt jó lakóházak és gazdasági épületek álltak. Egy-egy telek 14 kataszteri holdat tett ki. Kámaházán öt vitézi telket létesítettek, telkenként 5 kh föld járt. A házak a földek mellett voltak, állapotukat jónak mondták. Zsitkócon egy vitézi telek volt, 9,5 holddal.

A magyar honvédség tehát elég későn szállta meg a Muraközt. A német diplomácia addig minden lehetőségét kihasználta gazdasági és katonai érdekeinek érvényesítésére. A megszállást a III. hadtest csapatai végezték el. Ennek parancsnoka a széles politikai és katonai áttekintéssel bíró Horváth Ferenc vezérőrnagy volt, aki a bevezetett katonai közigazgatást szerette volna minél hamarabb polgári közigazgatással felváltani. Horváthot tisztében később vitéz Domaniczky Ödön altábornagy követte.

1941. április 21-én „Csáktornya népe” aláírással hódoló távirat érkezett Horthy kabinetirodájába. Az iroda főnöke levélben szólította fel gróf Teleki Béla főispánt, hogy a kormányzó köszönetét ő fejezze ki. A megszállás kezdeti üdvözlése azonban hamar lelohadt.

A szovjet-német háború kitöréséig ezt követően alig 2 hónap telt el. Ez a tény megváltoztatta a magyar katonai berendezkedést a Muraközben. Az itt állomásozó katonai egységek döntő többségét kivonták, és hamarosan a keleti frontra készítették elő, illetve vezényelték. A polgári közigazgatás bevezetése most már sürgőssé vált. Ennek előkészítésére a belügyminiszter a muraközi járások katonai parancsnokai mellé polgári előadókat küldött. Az első közülük a Perlakra kirendelt dr. Kovács László szolgabíró volt. A vármegyei aljegyzőt hasonló módon Csáktornyára vezényelték, és ugyanide, a parancsnok mellé, közigazgatási első előadónak Zarubay László tb. főszolgabírót.

Augusztus elején a főispán már utasította az alispánt, hogy a Muraköz polgári közigazgatásának átvételére nevezzen ki tisztviselőket. Először 11 főt, akiknek legkésőbb augusztus 14-én kell a hivatali esküt letenniük. Ezek után megkezdődött a magyar közigazgatás kiépítése, amely sok-sok gondot, problémát vetett fel. A hivatalok tisztviselői magyarok lettek, akik a horvát nyelvet nem beszélték. A régi tisztviselői kart elbocsátották. Ugyanez volt a helyzet az iskolákban is. A régi tanítókat menesztették, a Magyarországról érkezettek nem beszélték a nyelvet. Ez újabb gondok és ellentétek forrása lett. A rájuk vonatkozó levéltári források bőségesek. Csak néhány példát kívánunk bemutatni: Beloglavec Vilibáld szelencehegyi tanító „a bizalmas megállapítás szerint gyanús körülmények között tart fenn összeköttetést Horvátországgal. Ott hozzátartozói és ismerősei vannak. 1941

nyarán horvátországi akadémikus vendége volt.” A csendőrség nyomozott, de eredménytelenül. Nemzetvédelmi szempontból mindazonáltal a tanítót nem tartották feltétlenül megbízhatónak. „Bükkösdegyen azt a kijelentést tette: Nem tudni, Muraköz hová fog tartozni, lehet hogy még a magyaroknak menni kell. ... Ezért jelentették fel az I. fokú tanügyigazgatási kirendeltségnek, viszont a fentiekén kívül ellene konkrét bizonyítékot felhozni nem tudok.”

Gábricsics Ferenc lapányi tanító ellen nem tudtak olyan adatokat beszerezni, amely lehetetlenné tette volna a kinevezését, „azonban felsőbb iskolát végzett fia bűncselekmény miatt fogva van Budapesten a Margit-körúti intézetben”. Ezért őt sem tartották teljesen megbízhatónak. „...előrehaladott korára való tekintettel kinevezését nem javasolom.” – írja a főispán. A példákat még sokáig lehetne sorolni.

A zágrábi egyházmegye papságának felkészítése során súlyt fektetett a nemzeti tudat, a horvátok hovatarozásának erősítésére is. 1941 áprilisának elején – a német támadás megindulásakor – több muraközi pap és plébános keresett menedéket Magyarországon. Nem sokáig tartózkodtak azonban itt, egy-két nap múlva már visszatértek régi helyükre. Nagy részük természetesen ekkor sem hagyta el faluját, házáat. A rövid időre kialakult békés viszonyok hamar más irányt vettek. A muraközi papság a zágrábi egyházmegye hatósága alá tartozott, és Zágráb irányítását, utasításait fogadta el. Ennek egyik magyarázata az, hogy 1918-1941 között elég sok fiatal került és Zágráb irányműveire. Így „Bagonya 850 lakosú településéről az 1918-1940 közti 22 évben 38 diák került ki – nem számítva a mai középiskolásokat” – írta a közjegyző Bagonyáról. A 38 diákból nyolc lett pap, hat tanár, hat tanító, kettő ügyvéd, kettő orvos, kettő magántisztviselő stb. Érthető, hogy tanulmányaik elvégzése után jelentős befolyással bírtak, és jelentős magyarelles propaganda folytattak.

A cserföldi (Crensovci) plébános a németek mellett fejtett ki propagandát. Több ezer aláírást gyűjtött a Németországhoz való csatlakozás érdekében. A szlovén papokra az idős Klekl atya volt hatással.

A másik oldalon, a Mura-közben, közel a Mura és a Dráva összefolyásához, a perlaki járás főszolgabírája bűnügyi feljelentést tett Muravid (Dolnij Vidovec) plébánosa ellen. Így ír: „A magyar nevű Balogh Ferenc lelkész a perlaki járás legbecstelenebbje, maximális büntetést érdemel.” Indoklás: „féktelen szláv érzelmű lelkész, minden építőmunkánkat tönkre teszi, mindennél fontosabb

Muraközből való eltávolítása.” Vád az is, hogy „horvát egyházi pecsétet használt az egyházi keresztlevélen.” Most idézzük a pap levelét: „Kicsit most békében vagyok, míg nem jön újabb kihallgatás a bűnös sárkánytól. Mostanáig – hála Istennek – vagy hét-nyolcszor voltam kihallgatáson hol a főbírónál, hol a csendőröknél. Ezek közül egyszer a főbíró elítélt 15 napi börtönre, mert egy keresztlevélre horvát pecsétet tettem. Azon leszek, hogy mindenképpen én kormányozzak, és valahol ne essek a felállított hálóba. Ez soha nem fog sikerülni, mert ha megfognak, kivergődöm, mint egy skorpió, aki a hálót is kirágja, hogy megmentse életét.” És most jön az igazi indok: „Örülhetünk, hogy azt a láncot, amely minket összekötött (a szerb uralmat) leráztuk és most egy másikat, egy még nehezebbet kaptunk. (...) Én azért meg vagyok elégedve, más pedig nem kell.” Híveire utalva írja: „Nem tudom, de úgy érzem, hogy az ő kedvükért dolgozom, órájuk fajoztam, úgy ahogy a kotoriak mondják.” (Kotor a szomszéd falu.) Zágrábba, Feletár Károlynak írja: „A régi tárgy a himnus végett el lett küldve Pécsre, a mai napig nem jött semmi, és így feltételezem, hogy a dolgot maguk dobták a papírkosárba.” Végül a pécsi kir. törvényszék Balogh Ferenc papot 500 pengő pénzbüntetésre ítélte, de a büntetés végrehajtását 5 évre felfüggesztették.

Az ellenállás külső megjelenése is összekapcsolódott a vallással. 1941. december 6-án Bagonyán senki nem énekelt a templomban, hogy ne kelljen elénekelni a magyar himnuszt. Az év decemberben magyar nyelvtanfolyamokat indítottak 110 hallgatóval. A résztvevőket a falubeliek kigúnyolták. Végül 17 fővel zárták be, mert később egy sem maradt volna. 1942. március 15-én is ez történt. Nem énekeltek, hogy ne kelljen a himnuszt énekelni. 1942. április 12-re, a visszatérés emlékére ünnepélyt kívántak rendezni. A próbán még azok sem jelen-

Vezető tisztviselők, egyházi személyiségek, katonák Alsólendva visszatérésének napján, 1941. április 15-én, Alsólendva. Köztük Teleki Béla, Zala vármegye főispánja, kezében kalapot s kesztyűt tart, jobbján ...tábori püspök (Teleki Béla főispán hagyatéka, Zala Megyei Levéltár).

Ünneplők felvonulása Muraköz visszacsatolásakor, Csáktornya, 1941 (Teleki Béla főispán hagyatéka, Zala Megyei Levéltár).

tek meg, akik a nyelvtanfolyamon részt vettek.

Ebben a nehéz helyzetben került sor a visszacsatolt területeken a választásokra. Muraköz szülöttjét, Uzdóczy Zadravec István tábori püspököt kívánták képviselőnek, aki nehéz helyzetben volt. Muraközbe egyházi méltóságban nem akart elmenni, mert tiszteletben tartotta a zágrábi püspökség joghatóságát. Jól látta, hogy ha elvállalja jelölését, akkor szembe kerül Zágrábbal a magyar egyház és a magyar állam is. Ezért más megoldást választott: felsőházi tagnak jelöltette magát. A főispán a siker érdekében körlevelet küldött Pecsornyik Ottó csáktornyai országgyűlési képviselőnek, valamint Csáktornya, Perlak és Alsólendva főszolgabíráinak. Ebben azt kérte, hogy a törvényhatósági bizottság tagjai a választáson egyhangúan szavazzanak. A számára nézve eredményes választás után, 1942. november 25-én Zadravetz püspök megköszönte a jelölést és a választást. Hangsúlyozta, hogy a parlamentben a Délvidéket kívánja képviselni.

Szólnunk kell az iskolákról is. A tanítói gárdát Magyarországról toborozták, ők a horvát nyelvet nem ismerték, így nagyon nehezen tudtak kapcsolatot létesíteni a diákokkal vagy a helybeli lakossággal. A helyükön maradt jugoszláv tanítókat, még ha nem is akartak eltávozni, elbocsátották. Pecsornyik Ottó országgyűlési képviselő 1942. június 8-án a vallás- és közoktatásügyi miniszternél tiltakozott a heti 2 órás horvát anyanyelvi oktatás ellen, mondván: a „Muraközben kisebbség nincsen”. Ennek alapján a főispán is tiltakozott a 2 anyanyelvi óra ellen. Ennek ellenére Lachmann György miniszteri biztos két órát biztosított az anyanyelvi oktatásra.

Csáktornyára több (középiskolás) diák járt Zala megye más részeiről, elsősorban Nagykanizsáról. A Muraközből ugyanakkor elég népes diákcsoport járt Nagykanizsára, elsősorban a piarista gimnáziumba, de más iskolákba is. Ezen tanulók anyakönyvei a többi diákéval együtt 1956-ban Nagykanizsán még megtalálhatók voltak. Később más iskolák anyakönyvi iratainak ésszerűtlen selejtezése során megsemmisültek. (A piarista gimnázium anyagát 1956-ban még átnézhettem. Akkor egy nagy ládában kellett átküldeni a Zala Megyei Levéltárba.) Azt is tudjuk, hogy a legtöbb diák a Muraközből a zalai iskolákba az 1941-42-es tanévben járt. Az 1942-43-as tanévben új diákok nem nagyon jöttek, és a régi tanulóik is lassan-lassan elmaradoztak. Az 1943-44-es tanévben már nem járt diák Kanizsára a Muraközből.

Említést kell tennünk a polgári közigazgatás ellentmondásairól és keserveiről is. Mint ismeretes, a Muraközbe került hivatalnokok egy része nem ismerte a nép nyelvét. A kezdeti rokonszenv közömbösségbe, majd ellenségességbe csapott át. A szovjet háború megindulása után már súlyos problémák is felvetődtek. Megkezdődtek a bombamerényletek. 1941. augusztus 13-án 14 és 15 óra között Csáktornyán a zsidó templom vízvezető csatornájában robbant bomba. Összeállított, gyújtózsínóros bomba volt. Találtak egy horvát nyelvű fenyegető levelet is. „Ez az első bomba 50%-ban szól a zsidóknak, a másik 50% nektek büdös magyar csendőrök, mert nincs semmi keresnivalótok itt. A másik a ti közeletekben fog robbanni.” A levelet a csáktornyai postán adták fel.

1941. augusztus 20-án 12 óra 15 perckor Csáktornyán a Balkányi Lajos-féle nyomdában robbanás történt. Az

itt elhelyezett anyagok meggyulladtak, a tüzet a tűzoltók oltották el. A későbbiek során a merényletek egyre szaporodtak. Érthető, hogy a katonai cenzúra miatt ezeket nem közölték a lapok. Így robbant fel Csáktornyan 1944-ben a vasúti váróterem. Különös eset volt a Kis-szabadkán történt vasúti merénylet. A Maribor (az akkori Marburg) felől jövő gyorsvonat sértetlenül áthaladt. Az azt követő tehervonat mozdonya alatt felrobbant a vágány. A Nagykanizsáról kiküldött segélyvonatot pár száz méternyire keresztbe állították. Később a második segélyvonat (mentővonat) is megérkezett Nagykanizsáról, de azt is felrobbantották. Csak a Gyékényesről érkezett harmadik mentővonat állította helyre a közlekedést.

Az ellenállásnak más formái is kialakultak, elterjedtek. Ilyen volt a polgári elégedetlenség. Ha összehasonlítjuk a kihágások számát Zala megye muraközi és más járásiban, az adatok meglepőek.

Járás	Kihágások száma	
	1942	1943
Muraközi járások:		
Alsólendvai járás	1.036	2.434 (nov. 23-ig)
Csáktornyai járás	2.133	9.601 (okt. 9-ig)
Perlaki járás	1.908	3.971 (okt. 8-ig)
Nagykanizsai járás	1.330	924 (okt. 27-ig)
Balatonfüredi járás	780	922 (nov. 4-ig)

A csáktornyai kihágásokból 1943-ban 7000 a terménybeszolgáltatás elmulasztásából adódott, a legtöbb többi járásban is ugyanebből.

Nagyon sok kihágás fakadt a levénte-foglalkoztatások elmulasztásából. A másik ellenállási mód az volt, hogy az ország legtávolabbi vidékeire kértek munkavállalási engedélyt, például Székelyföldre. Itt azonban soha nem álltak munkába, nyilvántartásukról visszajelzés nem érkezett, hiszen eredeti szándékuk szerint átszöktek a partizánokhoz.

Az adózás is nagyon megszorította a lakosságot. Elsősorban a terményadózás, a kukorica beszolgáltatás. Ismeretes, hogy a Muraköz talaja, éghajlata elsősorban kukoricatermelésre alkalmas. A kivetett terményadó igen magas volt, és ez a magyarok között is visszatetszést keltett. Az iparosok, a kereskedők adója is jelentősen megnövekedett: általában 2-3-szorosára, de volt olyan család, amely 1942-ben az előző évi adójának 6-7-szeresét kényszerült fizetni.

Találkozunk a szomszédos községeknek a földterületért folytatott vitáival, rivalizációjával is. Horváth István és társai, Palina község lakói Kapca község határában 55 holdat kértek. Ehhez szerették volna megkapni a palinai vend lakosság aláírását, de ezt azok megtagadták. Ezután a földet a kapca község lakói kapták meg.

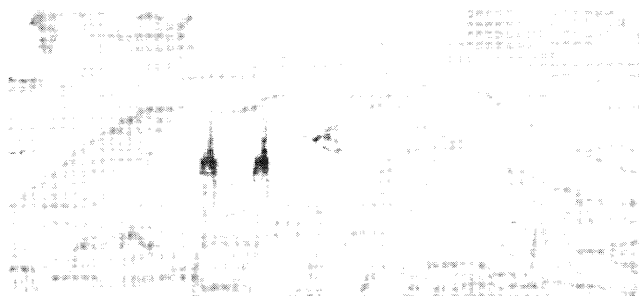
Ennél nagyobb horderejű volt Légrád község kérése és jogos elvárása. A Dráva-meder megváltoztatása során Légrád Muraközből a Dráva-Száva közé került. Ez volt az egyetlen Dráván túli terület, amely 1941-ben visszakérült Magyarországhoz. Légrádnak voltak magyarországi érdekeltségei, birtokai is. Elsősorban Őrtilos és Belezna község határában, de Murakeresztúr és Molnári községben is. Az I. világháború előtt már birtokolták az úgynevezett Légrádi hegyet, amely a falutól légvonalban 1,5-2 km távolságra volt. A légrádiak szőleiket 1918 után zavaratalanul művelhették Magyarországon. Szerettek ide átjönni, ugyanúgy mint néhány alsódomború, muravidéi és kotori lakos is. Az utóbbiaknak a Murakeresztúr határában levő Bóni hegyen voltak szőlőik. Légrádnak jelentős erdőterülete volt Belezna határában, az úgynevezett. Szentháromsági erdő, mintegy 2500 hold. Ezt igényelték vissza. Vissza is kapták, kb. 1,5 évre. A régi, Zrínyi korabeli erdőt zömmel ekkor termelték ki. Az 1950-es évek elején már egyetlen ősi tölgy sem maradt. Az 1830-as térképen egy hármás útkereszteződésben még így jelölték a fát: „a nagy tölgyfa”, vagy horvátul: „veliki hrast”. Légrád birtokaiból a Murakeresztúr határában levő Kapitány szigetet felosztották és eladták. Ugyanúgy kicellázták és eladták a Molnári határában levő Bernadica és Gyurgyánc dűlőket is, kb. 230 holdat. Voltak olyan légrádi területek is, amelyek nagyobb egységben kerültek magántulajdonba 1918 után. Így például Molnári határában az úgynevezett Likaji-földék. A kettős birtokos földművelés 1950-re végérvényesen megszűnt, többé már nem lehetett átmenni a határon.

1941 júniusa után a Muraközben az ellenállás egyre erősödött, és már szélsőséges eseményekhez is vezetett. A robbantások egyre gyakoribbakká váltak, a magyarság elleni tüntetések megszorodtak, és később már emberáldozatai is lettek az értelmetlen terrornak. 1944-ben Tüskesztyörgy magyar jegyzőjét a lakásán ölték meg. 1945-

ben egy vasúti főtiszt a családjával igyekezett visszatelepedni Magyarországra, de a határon csak a feleségét engedték át két, 3 és 4 éves kislányával. A férfit a jugoszlávok visszavitték. Haláláról, eltemetéséről azóta sem tudnak semmit, pedig a testvére mindent elkövetett annak felderítésére.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy 1945-ben jugoszláv részről területi követelésekkel kapcsolatos szervezkedések is voltak. Tótszerdahelyről például egy 350 fővel aláíratott levelet juttattak át, amelyben kérik Jugoszláviához való csatolásukat. Azt sem vizsgálták ki hivatalosan, hogy 1945 áprilisa után a jugoszlávok egészen Nova térségéig bejárták a zalai falvakat és vittek el embereket, akik soha nem tértek vissza. Rulek György házaló szatócsot, magyarországi lakost 1945 után Jugoszláviában állították bíróság elé. 10 évet töltött ott börtönben, de Magyarországra a büntetése letelte után sem jöhetett vissza. Belgiumban halt meg.

A front szele megéri Zala vármegyét

A magyar politikai és katonai vezetés, nemkülönben a lakosság nagyobb része 1944 nyaráig bízott abban, hogy a front nem éri el és nem változtatja hadművelési területté az ország belsejét; a Kárpátokban az Árpád-vonalra támaszkodva a Honvédség – német segítséggel – képes kint tartani addig, ameddig létre nem jön a háborút lezáró megegyezési fegyverszünet. Valami hasonlót érezhettek a zalai polgárok is 1945 márciusának második feléig. A vármegye délkeleti határán 1944 december első dekádja óta lényegében mozdulatlanul állt a front (a harcok nem szüneteltek), s az arcvonal mögött 20-25 km-re ott húzódott a Margit-vonal (Margarethen-Stellung) érintetlen déli szektora. Az északkeleti határszakaszt december végén ugyan megközelítette a szovjet hadsereg, ám 1945 január közepén a német „Konrad-III.”, majd március 6-tól a „Tavaszi ébredés” („Frühlingserwachen”) fedőnevű hadművelet visszaszorították délkeleti irányba. Ahogy az ország az 1944. augusztus 23-i román átállás után, úgy Zala vármegye lakossága az 1945. március 16-án megindított szovjet offenzíva nyomán, hirtelen döbbsen rá, hogy bizony az ő portájakat is eléri a háború.

1944. november 3-án kormányrendelet jelent meg az állam, a katonaság és a nyilaskeresztes párt vezető szerveinek Budapestről való kitelepítéséről. Az ún. Gyepű-II. kitelepítési körzet érintette Zala vármegyét is (a Gyepű-I. a Bakonyban húzódott, míg a Gyepű-III. a Német Birodalom területére esett). Ennek elemeit 25-én jelölték ki, s 6. körletének déli szektora nyúlt át Vasból Zalába, Zalaszentmihályig. Zala vármegyébe ennek ellenére jelentősebb parancsnokság vagy hátszázgi intézmény nem települt hátra (vagy nem áll rendelkezésre arról adat), a Gyepű-II. körleteit alapvetően Vas és Győr-Sopron-Moson vármegyében építették ki.

A polgári vezető szervek közül a Közellátási Minisztérium 1944 novemberében Zalaegerszegre települt. Első szállítmánya 24-én rakodott ki a zalai megyeszékhely pályaudvarán.

1944 őszén harcoló alakulatok pótkeretei is megjelentek a vármegyében. Szeptember 26-tól Nagykanizsára települt a Felvidéken küzdő magyar 1. hadsereg-parancsnokságnak alárendelt 24. gyaloghadosztály 24. pót gyalogezredének parancsnoksága és a 24/I. pótzászlóalj, a 24. tábori tüzér pótosztály, valamint a 24. mérőszázad. Csáktornyára (Cakovec) települt a 24/II. Zalaegerszegre a 24/III. pótzászlóalj.

Az 1944. október 23-i magyar-német államközi egyezmény alapján október 28-án a honvédelmi miniszter rendeletet adott ki a 25. Hunyadi SS-gránátoshadosztály (több helyütt tévesen páncélgránátos) felállításáról. A szervezés alapbázisául (Hungarista Kiképző és Felszerelő Központ) a Vas vármegyei Kámont jelölték ki. Néhány adat arra utal, hogy az egyszerre a Hungarista Haderők és a Waffen-SS kötelékébe tartozó seregestest egyes (kisebb) részeit november első dekádjától december közepéig Zalaegerszegen, Nagykanizsán, illetve Alsóbagodon, Bakon, Salomváron és Zalaszentgróton állították fel.

A Botond páncélvonal december 7-től karácsonyig a Balaton északi partján húzódó vasútvonalon, Balatonfüzfő és Keszthely között cirkált. A 101. páncélvonal december 15-től karácsonyig Csupakon tartózkodott, a 102. december 15-én Tapolcán. A páncélvonalak futásáról további adatok 1945. márciusáig nem

A német katonák átvonulása Zalaegerszegen
(Miszory Béla amatőr felvétele, 1944, Göcseji Múzeum).

állnak rendelkezésre.

A Botond a márciusi szovjet offenzíva megindulásakor Tapolcán és Nagykanizsán át Csáktornyára vonult vissza, további sorsa ismeretlen. A 101. Tapolcán és Zalaegerszegen át – német alárendeltségben – Körmend felé futott vissza, majd a kemesmáli erdőben álcázva visszamaradt. Április 3-án a szovjet vonalak mögül kitorve részt vett a vasszentmihályi ellenlökésben, majd az oroszok meglepetését kihasználva továbbfutott és Szentgotthárdtól nyugatra sértetlenül átlépte a német vonalakat. A 103. páncélvonatot 1944. december 15-én átvezényelték Horvátországba. Menetvonala nem ismert, de a hadi helyzet ismeretében szükségszerűen át kellett haladnia Zala vármegyén. A 104. tevékenysége még kevésbé ismert, róla csupán annyit tudunk, hogy 1944–1945 telén bázisa Balatonfüreden volt.

Az angolszász hadászati légi erő bombázásai az országos átlaghoz képest kevésbé érintették Zala vármegye területét. A lispei olajmezőket sem bombázták oly mértékben, mint azt a zalai olaj jelentősége indokolta volna (a német hadigépezet számára 1944. augusztus végétől már nem állt rendelkezésre más olajforrás). Légítámadás érte 1944. május 24-én Drávavásárhelyet (Nedelišce), július 30-án Budafát és Lispét, augusztus 22-én Pacsát és Zalabért, október 12-én és 13-án Zalahalápot, november 19-én Tapolcát. Ezek közül Tapolca és Zalahaláp ellen alacsonyan repülő vadászgépek, nem pedig bombázó „légierődök” támadtak. A vármegye két legnagyobb városát összesen ötször támadták, szeptember 6-án, 17-én és október 17-én Nagykanizsát, október 7-én és december 6-án Zalaegerszemet. Valamennyi akciót az

amerikai 15. légiflotta gépei hajtották végre. Az egyik Zalaegerszemet ért bombatámadás során találatot kapott egy, az állomáson álló löszeres szerelvény. Robbanása megsemmisítette a mellette lévő vonatot is, amelyben – többek között – a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a keszthelyi Balatoni Múzeum értékes anyagát szállították. A vasútállomás jelentős részével együtt e pótolhatatlan kultúrtörténeti értékek is megsemmisültek.

A szovjet légi erő 1945. március 24-én támadta Badacsonytomajt és Alsódörgicsét, másnap Tapolcát, Sümegyet és Köveskált, 26-án Úzapusztát (Lesence-istvánd), 29-én Keszthelyt, 30-án Zalaegerszemet. E légítámadások már a front nyugatra haladásával voltak kapcsolatban. A szovjet repülőgépek polgári célpontok elleni bevetéseiről nem rendelkezünk március 30. utáni adatokkal, ám ez nem jelenti azt, hogy ne került volna sor ilyen akciókra.

Turán-40 magyar fejlesztésű és magyar hadrendben lévő közepes harckocsi (Hadtörténeti Intézet).

Zala vármegye hadműveleti területté válik

Harcok a Balaton-felvidéken

1945. március 16-án, a szovjet bécsi offenzíva megindításakor Zala vármegye északkeleti részében csupán a magyar 3. hadsereg-parancsnokságnak alárendelt 25. gyaloghadosztály állt, mint harcoló seregetest. A Balaton északi partját biztosította esetleges szovjet átkelés ellen. Noha a tó déli partja december eleje óta szovjet kézen volt, komoly átkelési kísérletre nem került sor.

A Margit-vonal északkeleti szektorának utolsó reteszállása behúzódott az akkori Zala vármegyébe: a Komárom–Zirc–Veszprém vonalában kiépített Klára-állás jobbszárnya Alsóörsnél kapcsolódott a Balaton északi partjához. A Fejér és Veszprém vármegye területén lezajlott súlyos mozgóharcok után március 24-26-án a frontvonal nyugat felé tolodása felgyorsult. Katonai terminológiával élve a német Dél Hadseregcsoport (Heeresgruppe Süd) visszavonuló főerőivel szemben a szovjet 3. Ukrán Front bevezette az üldözést. A szovjet 26. hadsereg, megkerülve a Balaton keleti csücskét, 23-án érte el a Klára-állás jobbszárnyát, amit a magyar Szent László gyaloghadosztály (parancsnok: Szügyi Zoltán ezredes) másnap kiürített. A front ezzel belépett Zala vármegye területére.

A német 6. páncélos hadsereg március 22-re vissza tudott vonulni a Balaton-felvidékre, ezzel kibújt a készülő szovjet bekerítés elől. Megkezdődhetett a német főerők visszavonulása a Rába mentén kiépített Zsuzsanna-vonalba. Ezzel függött össze, hogy a magyar 25. gyaloghadosztályt kivonták a Balaton északi partjáról és a Rába mögé vezényelték. Helyét a Klára-állásban 22-re virradóra a Szent László hadosztály foglalta el. Mire az kiürítette a Klára-állás jobbszárnyát, addigra a 6. páncélos hadsereg visszavonulását fedező erők (a német 1. páncélos- és 44.

gyaloghadosztály) is kijutottak a Balaton–Sió–Sárvíz–Velencei-tó határolta zsákból, egy 3 km széles Balaton-menti folyosón. Ez azt jelentette, hogy a harcok Zala vármegyében igen hevesen kezdődtek meg.

25-én az 5. SS-páncéloshadosztály Tótvázsony térségében ellenlökést indított, amelynek jobbszárnya érintette Zala vármegye területét. A szovjet 37. lövészhadtest átmenetileg elakadt, ám az odaérkező 110. harckocsidandár ismét kimozdította. A két szovjet alakulat még aznap elfoglalta Balatonfüredet. A 37. hadtest és a 18. harckocsihadtest 110. dandára a 26. hadsereg helyét átvevő 27. hadsereghez tartozott (a 26. hadsereget a 27. hadsereg jobbszárnyára csoportosították át, súllyal Vasvár térségébe). A magyar Szent László gyaloghadosztályt és a német I. lovashadtestet a német 6. hadsereg parancsnoka, Hermann Balck páncélos tábornok a Zánka–Kapolcs terepszakaszra rendelte vissza, s a védelem irányítását a IV SS-páncéloshadtest parancsnokára, Otto Gille SS-Obergruppenführerre bízta. Intézkedését már annak érdekében hozta, hogy a szovjet 27. hadsereg ne kerülhesse meg északról a Balaton déli partjától délnyugatra a zalai olajmezőket védő német-magyar csoportosítást.

Az új védelmi vonal kialakítása azonban nem járt sikerrel. A visszavonuló német-magyar erők nem tudtak elszakadni a szovjet 37. lövészhadtesttől, s 26-án estig a Tapolca–Balatonederics közötti vasútvonal mögé hátráltak. Közben a szovjet 33. lövészhadtest és a 110. harckocsidandár átkelt a nyírádi hegyeken, s 27-én délután betört Sümegre, majd estig Türrjéig vetette vissza a német 3. páncéloshadosztályt. Ennek hatására a német 23. páncéloshadosztály estig kiürítette Tapolcát, s a magyar Szent László és a német 3. lovashadosztállyal a Keszthelyi-hegységbe vonult vissza, hogy elkerülje az átkarolást. A hadműveletek elérték Zala vármegye központi területeit.

Harcok Zala vármegye belső területein

Március 28-ára virradóra a szovjet 33. lövészhadtest jobbszárnyán a 337. lövészadosztály bevonult Zalaszentgrótra, majd jobbra fordult a Zala folyó mentén. A hadtest zöme, a sávjában szétbontakozó 18. harckocsihadtest feléval a Keléd–Tüskeszentpéter vonalról folytatta támadását Győrvár–Egervár irányába, s estig elhagyta Zala vármegye területét.

A szovjet 18. harckocsihadtest 32. gépesített dandára 29-én a Zala mentén haladva elérte Zalaszentivánt, s látótávolságra megközelítette Zalaegerszeget. A 337. lövészadosztály a 209. rohamlöveg-dandárral és a 170. harckocsidandárral, követve az előrevetett osztagként harcoló 32. dandárt, 30-án elérte Ságodot. A Zalaegerszeg körzetébe visszavonult német I. lovashadtest parancsnoka, Gustav Harteneck altábornagy ezt észelve utasítást adott a várostól északra lévő Zala-hidak felrobbantására.

Az Andrásida széléig jutott szovjet csoportosítás nem érezte magát elég erősnek az átkelés kierőszakolásához, így megállt a folyó északi partján. A szovjet 27. hadsereg parancsnoka, Szergej Trofimenko vezérezredes úgy intézkedett, hogy Zalaegerszeget kelet felől is meg kell támadni. 29-én a 35. gárda-lövészhadtest Zalaszentgrót és Zalacsány között több ponton átkelt a Zala nyugati partjára, s 30-án az elől haladó 3. gárda-légideszant-hadosztály elérte a Csácsbozsok előtti hegyet.

Március 30-án este a szovjet csapatok kelet felől betörték Zalaegerszegre. A várost védő német 3. lovashadosztály 31. és 32. lovasezrede, a magyar Szent László gyaloghadosztály testőr-gránátosezrede és a 16. SS-páncélgránátos-hadosztály egy rohamlővegekkel megerősített zászlóalja a Csonkahegyhát–Botfa–Nemesrádó vonalra vonult vissza. Csak a szovjet lövészhadtesttel szemben lett volna még erejük tartani a várost, ám 30-án délelőtt Fjodor Tolbuhin marsall, a 3. Ukrán Front parancsnoka Egervár térségéből harcba vetette a front-tartalék 5. gárda-lovashadtestet, amelynek 12. lovashadosztálya még aznap elérte és elfoglalta Zalalövőt, s onnan délnek fordult. Hogy a Zala vármegye centrumában védekező erők biztosíthassák a német 2. páncéloshadsereg aznap megkezdett visszavonulását a Mura irányába (lásd lent), hátsóbb, lehetőleg összefüggő védelmi vonalat kellett foglalniuk. Gyakorlatilag a Horvátországból ide átcsoportosított német 297. gyaloghadosztály állásaiba vonultak vissza. Az egységes vezetés érdekében egyébként a német I. lovashadtestet és a magyar Szent László gyaloghadosztályt e napon átadták a 6. hadseregtől a 2. páncéloshadseregnek.

Közben 29-én a szovjet 37. lövészhadtest jobbszárnya a Kustány–Zalaapáti szakaszon elérte a Zala keleti partját. Vele szemben Kehidától Zalacsányig a magyar Szent László gyaloghadosztály ejtőernyős ezrede védekezett, s igyekezett kialakítani a harcászati összeköttetést a zalaegerszegi csoportosítás jobbszárnyával. Az

29 M. 8 cm-es Bofors gyártmányú magyar légvédelmi löveg (Hadtörténeti Intézet).

ejtőernyősöktől délre a német 4. lovashadosztály állt Zalaapátiig. A Keszthely térségében harcoló német 23. páncélosadosztály 30-ára virradóra üritette ki a Balaton-parti várost, s vonult vissza a Zala folyó mögé, a 4. lovashadosztály állásába. Miután 30-án Zalaigrice térségében sikerült a kapcsolat megteremtése a Zalaegerszegről visszavonuló csoportosítással, a teljes Zala-menti csoportosítás a 31-ére virradóra a Principális-csatorna mögé vonult vissza. Egyidejűleg ezen erők is az I. lovashadtest alárendeltségébe léptek.

Március 31-én a szovjet 5. gárda-lovashadtest éle Zalalövő felől délkeletnek fordulva elérte Novát. A Principális-csatorna védelme illuzórikussá vált. A német I. lovashadtest megkezdte a visszavonulást a Mura irányába. Az ezt észlelő szovjet 35. gárda-lövészhadtest, követve a halogató harcokat vívó német-magyar csoportosítást, átkelt a csatornán és április 1-én elérte Söjtör–Hahót térségét. Hogy a német I. lovashadtest visszavonulását biztosítsa, a német 23. páncélosadosztály és a 16. SS-páncélgránátos-hadosztály 2-ára virradóra Csömödér térségéből ellenlökést indított Nova irányába, hogy késleltesse a szovjet 5. gárda-lovashadtest előrenyomulását. Ez 24 óra időtartamra sikerült, a részekre szakadt német I. lovashadtest Lendvadedes, Kerkaszentirály és Letenye irányába kicsúszott a készülő bekerítésből. A szovjet 5. gárda-lovashadtest csak 3-án tudta Lentit és Rédicset elfoglalni.

A szovjet 5. gárda-lovas- és a 35. gárda-lövészhadtest 4-én elfoglalta Alsólendvát (Lendava), 5-én Muraszombatot (Murska Sobota) és 5-én estig felzárkózott a Mura balpartjára. A 37. lövészhadtest 4-én kezdte meg az átkelést a Mura jobbpartjára a Kerka torkolatánál, s 7-én Stridóvár–Farkashegy térségében elérte az országhatárt.

Harcok Zala vármegye déli és délnyugati részén

Egy magyar gyaloghadosztály felderítőosztagjának buszárszakaszából néhány katona és kerékpároszázadának Csepel kerékpárjai pihenő katonákkal (Hadtörténeli Intézet).

szovjet 57. hadsereg 6. gárda-lövész-, 64. és 133. lövész-, illetve a bolgár 1. hadsereg 3. hadteste) támadása indult meg a német 2. páncéloshadereg ellen. Maximilian de Angelis tüzérségi tábornok, a 2. páncéloshadereg parancsnoka előzőleg már – a Balatontól északra kibontakozott szovjet támadás miatt – engedélyt kért a visszavonulásra a Margit-vonalba, amit Otto Wöhler gyalogsági tábornok, a német Dél Hadseregcsoport parancsnoka, a Magyarországon harcoló alakulatok harcát irányító rangidős főparancsnok, a zalai olajmezők védelmének fontosságára hivatkozva megtagadott.

Március 30-ára a szovjet 6. gárda-lövészhadtest Balatonmáriafürdő–Kéthely között áttörte a német védelmet, még aznap átkelt a Zala torkolati szakaszán, s elérte Sármellék–Dióskál térségét. Miután a 9. SS-páncélosadosztály egy harccsoportjának 9 db Pz.V Panther harckocsival végrehajtott ellenlökése sikertelen maradt, lehetetlenné vált a további kitartás az eredeti állásokban. A német XXII. hegyihadtest, nem sokkal később a LXVIII. hadtest is megkezdte a visszavonulást.

Március 31-én a szovjet ékek Balatonmagyaród–Kiskomárom között elérték a Margit-vonal Zala vármegyei szakaszát. A német 118. vadászadosztály a tőle északra kifejlődött szovjet áttörés miatt nem állt meg a Margit-vonalban, hanem visszavonult a Principális-csatorna mögött kiépített Dorottya-állásba (Dorothea-Stellung). Ez volt az utolsó, előre kiépített védelmi vonal a lispei olajmezők előtt.

A vármegye délkeleti része előtt húzódtott a fent említett, több mint három hónapja tartott állás. Ezt a német 2. páncéloshadereg-parancsnokságnak alárendelt német és magyar csapatok tartották, Balatonmáriafürdőtől Marcalin át Nagybjomig a német XXII. hegyihadtest (118. vadászadosztály, 1. népi hegyihadosztály, 16. SS-páncélgránátos-hadosztály, Rudno rohamdandár, 191. rohamlövégdandár), attól Lábodon át a Drávaig a német LXVIII. hadtest (71. gyaloghadosztály, 13. SS-hegyihadosztály, 261. rohamlövégdandár, 92. gránátosdandár, kozák 1. lovashadosztály) kötelékében. A XXII. hegyihadtestbe a magyar csapatok közül a 24. felderítő-zászlóalj, a 211, 212, 213. erődzászlóalj és a kaposvári csendőrzászlóalj; a LXVIII. hadtestbe a Bakony gyalogezred, az 52. gyalogezred, a 171. tábori pótzászlóalj, az 54. határ vadász-zászlóalj, valamint a VI. és a VIII. önálló tüzérszázad tartozott.

1945. március 29-én hajnalban, 24 órás tüzérségi előkészítés után négy hadtest (a

A LXVIII. hadtest sem állhatott meg a Margit-vonalban, hiszen akkor északról kitette volna magát az átkarolásnak. Szintén a Principális-csatorna mögé vonult vissza, amely Nagykanizsától a Mura-Dráva összefolyásáig Zala vármegye határát képezte. Nagykanizsát, amely a csatorna keleti oldalán terül el, körvédelemmel szándékoztak (korlátozott ideig) tartani. Április 1-én reggel a szovjet 133. lövészhadtest betört a városba, amit a német 71. gyaloghadosztály estére kiürített. A csatorna várostól délre húzódó szakaszát a bolgár 3. hadtest szintén 1-én érte el.

A vármegye központi részein kialakult helyzet következtében a Dorottya-állás sem bizonyult tarthatónak. A két német hadtest mögött a 2. páncéloshadserég parancsnoka a Mura mentén jelölt ki új védelmi vonalat, s kiépítését a magyar II. hadtest Kudriczy István altábornagy vezette parancsnokságára bízta. Erre azonban nem maradt idő, április 2-án és 3-án a két német hadtest német-magyar csapatteste visszavonultak a Mura jobbpartjára, zömmel a letenyei hídon át. 2-án és 3-án a német I. lovashadtest is visszavonult a Muraközbe, zömmel a mura-szerdahelyi (Murska Središče) hídon. A mura-szerdahelyi hídfőt a 16. SS-páncélgránátos-hadosztály 5-ére virradóra adta fel.

Április 3-án este a bolgár 3. hadtest Kotornál (Kotoriba) átkelt a Murán és támadást indított Csáktornya irányába. Ez felborította a Mura-vonal védelmének tervét. 4-én ennek következtében a magyar II. hadtest 7. tábori póthadosztálya kiürítette a letenyei hídfőt, majd 5-ére virradóra felrobbantotta a letenyei Mura-hidat. Ez volt az utolsó magyar seregtest, amely elhagyta Magyarországot trianoni területét.

Az akkor Magyarországhoz tartozó Muraközben, Zala vármegye területén a harcok azonban még három napig folytak. Április 7-ére virradóra a magyar VIII. tüzérosztály volt az, amelyik Farkashegynél (Dragoslovec) foglalt állásait feladva átlépte Magyarország akkori határát. Ez volt az utolsó harcoló magyar alakulat, amelyik elhagyta Zala vármegye területét. Öt nappal később a Vas vármegyei Pinkamindszent határában a magyarországi harcok is befejeződtek.

A Holocaust Zalában

1918 után az országot ért megrázkódtatások – az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása, a forradalmak, a trianoni békekötés – hatására a magyar társadalomban látenszen meglévő antiszemitizmus a felszínre tört és megjelent a törvényalkotás szintjén is. Az 1920. évi XXV. tc, a „*numerus clausus*” korlátozta a zsidó származású hallgatók részvételét az egyetemi oktatásban. A törvényt ugyan következetesen soha nem tartották be, de ezzel kimondatott a honi zsidóság jogegyenlőtlensége, egyúttal tovább erősödtek a közgondolkozásban azok a téveszmék, melyek szerint az ország balsorsáért elsősorban a zsidók a felelősek.

Az 1930-as évek végétől a fokozatosan kényszerpályára került magyar politikai vezetés egyrészt a hazai szélsőjobboldal megerősödésének hatására, másrészt a náci Németország nyomására tovább korlátozta a zsidóság állampolgári jogait. Az ún. I. zsidótörvény (1938/XV. tc.) 20 %-ban maxímálta bizonyos értelmiségi pályákon a zsidó vallásúak arányát. A II. zsidótörvény (1939/IV. tc.) tovább korlátozta részvételüket a gazdasági és a kulturális életben, továbbá a közigazgatásban, s hatálya már kiterjedt azokra is, akik ugyan nem voltak zsidó vallásúak, de egyik szülőjük, vagy legalább két nagyszülőjük az volt. Az 1941-ben hozott III. zsidótörvény (1941/XV. tc.) pedig már faji alapon tiltotta zsidók és nem zsidók házasságát, a „*fajgyaláznak*” még a kísérletét is büntetni rendelte.

A zsidóság diszkriminációja a hadseregben is érvényesült. Az 1939-es honvédelmi törvény hozta létre a munkaszolgálat intézményét többek között azok számára, akik – származásuknál fogva – „nem voltak méltók” a

fegyveres szolgálatra. Az évek során több tízezer magyar zsidó került ki a hadművelési területekre, kényszermunkára a szerbiai rézbányákba vagy erődítési munkálatokra Németországba.

1941 augusztusában a magyar hatóságok összegyűjtötték és Galíciába deportálták az ún. állampolgársági igazolvánnyal nem rendelkező zsidóságot; mintegy 15-16 ezer embert. A többségében Kamenyec-Podolszkba került, kifosztott embereket a német „*Einsatzgruppe*”-k módszeresen legyilkolták.

1944. március 19,

Magyarország német megszállása után a hazai zsidóság sorsa is megpecsételődött. A náciknak és magyar segítőtársaiknak az államhatalom által rendelkezésükre bocsátott eszközökkel sikerült Magyarországot (Budapest kivételével) négy hónapnál rövidebb idő alatt „*Judenrein*”-né tenni. Ennek a folyamatnak az egész, nácik uralta Európában sehol nem volt párja. A Holocaust következtében több mint félmillió magyar állampolgárságú zsidónak minősített személy vesztette életét.

Bár a zsidók átköltöztetésére vonatkozó rendelet csak 1944. április 26-án született meg, a végleges megoldás programját szorgalmazó német és magyar tisztségviselők a gettósítás részleteit már április 4-én kidolgozták. Ennek beindításában a nácik által megszállt többi európai országban felhalmozott tapasztalatok voltak irányadók. Mivel Endre Lászlót hivatalosan csak április 9-én nevezték ki belügyminisztériumi államtitkárrá, a dokumentum (6163/1944. B. M.) Baky László aláírásával, titokban jelent meg április 7-én. A rendelet – amelyet megküldtek a helyi államhatalmi szervek képviselőinek – a zsidók gettósításában, összpontosításában és deportálásában követendő eljárásokat sorolta fel:

„A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendezem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt

A keszthelyi gettó (Balatoni Múzeum).

zsidó épületekben, illetőleg gettókban nyer elhelyezést.”

A dokumentum arról is rendelkezett, hogy a zsidók összeszedését a területileg illetékes rendőrség és a m. kir. csendőrség végzi majd. Baky április 4-én megjelent titkos rendeletében (6136/1944. VII. res.) valamennyi beosztott polgármesteri, rendőrségi és csendőrségi szervet arra utasított, hogy a zsidó szervezetekkel készíttessék el a zsidók névjegyzékét. 48 órát kaptak, hogy a zsidó személyekről, családtagjaikról készült lajstromot 4 példányban, lakhelyük, foglalkozásuk feltüntetésével beterjesszék. A magyar zsidótlantó különítmény a Baky-Endre csoport irányítása alatt és Eichmann Sonderkommandójával szorosan együttműködve tevékenykedett, vezetője Ferenczy László csendőr alezredes volt. A gettósítási és deportálási művelettervek hat, területileg meghatározott „tisztogatási akciót” irányoztak elő. Ebből a célból az országot hat műveleti zónára osztották, mindegyikhez egy-két csendőrkerület tartozott. Zala az V. zóna része lett.

Orbán László szombathelyi csendőrkerületi parancsnok április 22-re értekezletet hívott össze, amelyen részt vettek Hunyadi László, Zala vármegye alispán-helyettese (főjegyzője), az érintett helységek polgármesterei, rendőrkapitányai és csendőrparancsnokai, továbbá azok a főszolgabírák, akiknek járása a határzónába esett, valamint Vas vármegye alispánja. Orbán itt ismertette azt a szigorúan titkos, 14-15 oldalnyi litografált szöveget, melynek tárgya a zsidók táborba gyűjtése volt. Ezt követően Zala vármegye alispánjának rendelete először május 4-re, majd 3-ra hívta össze a megye közigazgatási tisztségviselőit, ahol Hunyadi részletes szóbeli eligazítást tartott a zsidók zárt elhelyezéséről. Az 1944. május 4-én kiadott 18.024 számú alispáni rendelet – amely az 1.610/1944. M. E. rendelet 8-10 §-a által adott felhatalmazáson alapult – Zalaegerszegen, Tapolcán, Keszthelyen, Zalaszentgróton és Sümegen rendelte el gettó létrehozását. A megyeszékhelyre (1.420 fő) a zalaegerszegi, a novai és a lenti járás, Tapolca nagyközségbe (855 fő) a tapolcai és a balatonfüredi, Keszthely nagyközségbe (855 fő) a keszthelyi, Zalaszentgrót nagyközségbe (591 fő) a zalaszentgróti, a nagykanizsai, a letenyei és a pacsai, Sümeg nagyközségbe a sümegi járás területén lakó zsidókat szállították. Nagykanizsa azért maradt ki ezek sorából, mert ott internáló tábor működött.

A beköltözést május 16-ig kellett lebonyolítani. Az alispáni rendelet meghatározta a gettó működési szabályait is. A zsidók által lakott zárt területre nem zsidó személy nem léphetett, azt elhagyni csak névre szóló rendőrhatalmással engedéllyel lehetett. Este 9 órától reggel 7 óráig a gettót egyáltalán nem volt szabad elhagyni. A szabályok megszegése azonnali internálást vont maga után. A lakók számára a vallás szabad gyakorlását lehetővé tették, felügyelet mellett, zárt tömegben vonulhattak át a zsinagógába. A gettó területén szülőotthont, aggodalmak menhelyét és kórházat kellett felállítani. A zárt terület minden belső ügyét a zsidótanács intézte, melynek élén a zsidó vezető állt, a hatóságokkal kizárólag ő érintkezhetett. Az átköltöző zsidók személyenként 50 kg súlyú poggyászt vihettek magukkal. A kiköltözés folytán felszabaduló lakásokban visszamaradó berendezést, holmit azonnal leltározni kellett. A megürült lakások felett az elsőfokú lakásügyi hatóság rendelkezett. Az eladott holmiktól szabályszerű jegyzőkönyv készült, és az értékesítésből befolyt összeget a Zalavármegyei Vegyes Alapok elnevezésű 82124 számú postatakarékpénztári csekkszámra kellett befizetni. A lakásokban visszamaradt esetleges értéktárgyakat külön leltárba foglalták, és megőrzés végett a legközelebbi rendőrkapitányságnak átadták. Az átköltözés a zsidók költsége volt, ahol pedig keresztényeket kellett átlakoltatni, úgy az ezzel felmerülő költségeket is a zsidók viselték.

1944. május 6-án Zalaegerszegen a polgármester már azt jelenthette az alispánnak, hogy a zsidók egy helyre telepítése kapcsán a kijelölés befejeződött. A város vezetése a jobboldali pártok vezetőivel egyetértésben meghatározta a Kölcsey utca Török-házától a Varga fakereskedő házáig, a Kis utca, Kovács Károly tér a Rotschild-házig, a Bozót utca, az Alsó utca, valamint a Széchenyi térre torkolló Mária, Sas és Madách utca alsó része közötti területet. Mivel a kijelölt rész kevésnek bizonyult a nagyszámú zsidóság befogadására, ugyancsak gettónak nyilvánították a Tompa és az Iskola utca közötti háztömböt, egészen a Vitézi székig. A gettó területét a város korlátokkal elzáratta és figyelmeztető táblákat függesztett ki. A zalaegerszegi gettó 162 lakásból állt, melyből 25 a zsidók birtokában volt, így a zárt területről 137 keresztény családot kellett áttelepíteni.

A zalaegerszegi járás főszolgabírája május 11-én Zalaegerszeg polgármesteréhez írott levelében megküldte a járáshoz tartozó 13 körjegyzőségből beszállítandó 177 zsidó személy névjegyzékét, de ugyanezen a napon ter-

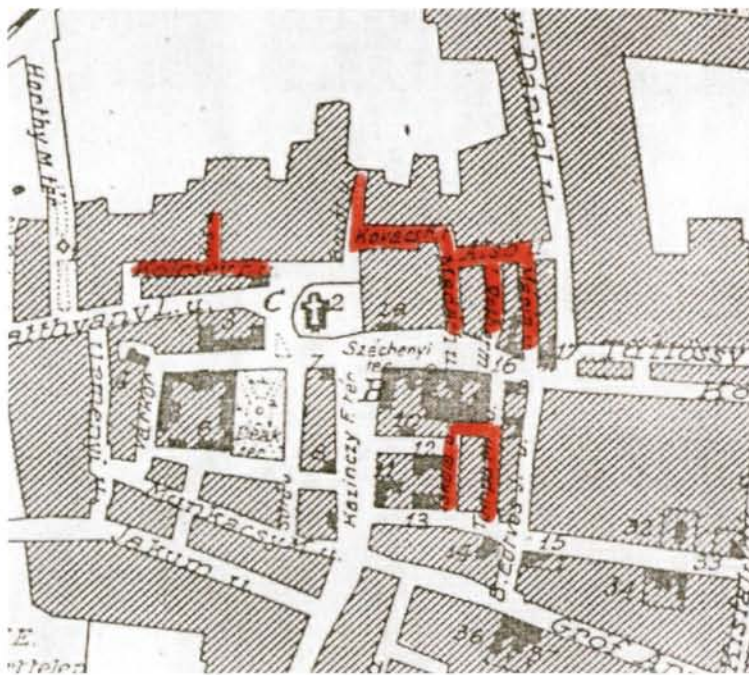

A zalaegerszegi gettó bejárata (Magyar Nemzeti Múzeum).

jesztette be a zalaegerszegi Izraelita Hitközség elnöke, dr. Berger Imre a zalaegerszegi zsidók összeírását is, amely 869 személyt tartalmazott. A zalaegerszegi, a novai és a lenti járás sárga csillag viselésére kötelezett zsidó lakosságát május 16-ig kellett a zalaegerszegi gettóba átszállítani. Zalalövőről 100 főt indítottak a zalaegerszegi gyűjtőbe, a beteg zsidókat sem kímélték. Miután olyan hírek terjedtek el a községben, hogy egyes zsidók a gettóba indulás előtt holmijukat szomszédjaikhoz hordták, házkutatásokat tartottak egész Zalalövőn. A vonaton szállított zsidók május 16-án reggel 6 óra 11 perckor indultak útnak és 11 órára érkeztek Zalaegerszegre. Ezt követően Kovács János községbíró vezetésével a zalaegerszegi Zsidó Hitközség épületéhez vonultak. A novai járásbeli zsidók saját költségükön fogadott fuvarokkal május 16-án déli 12 órakor érkeztek a csömödéri vasútállomásra. Innen vagonokban szállították őket Zalaegerszegre, miután felszálláskor 3 pengő 10 fillért fizetettek velük.

Mindeközben Sarlós Mihály zalaegerszegi plébános-helyettes május 13-án kéréssel fordult a polgármesterhez, hogy a megkeresztelkedett zsidókat a gettóban a többiekől elkülönítve, egy tömbben helyezze el, mondván, a megkeresztelkedettek fajtestvéreik részéről állandó zaklatásnak és gyalázkodásnak vannak kitéve. Junger Mózes főrabbit, az izraelita felekezeti zalaegerszegi vezetőjét ilyen indokok alapján internálták. Ugyancsak internálták május 15-én azt a 22 éves, kereszténynek számító szenterzsébeti cselédlányt, Salamon Karolint, ki zsidó alkalmazásban állt. Bűne az volt, hogy kijelentette, inkább felvarrja a zsidó csillagot, de nem megy el zsidó munkaadójától és másokat is erre buzdított.

A gettó kiterjedése Zalaegerszeg belvárosában egy 1934-ből származó térképre vetítve.

ügyvéd lett. A zárt részben a rokonokat együvé költöztették, mindenki lehetőleg addigi társadalmi helyzetéhez mértén kapott helyet. Egy személyre kb. 3,5-5,5 négyzetméter lakóterület jutott. A költöztetés költségét – nagyrészt közadakozásból – a zsidó tanács fedezte. 1944. június 13-án Kovács Endre zsidóvezető 310/1944. számú jelentése szerint a gettóban az 1896 és 1926 között született férfiak közül 39 katonai munkaszolgálatost soroztak, akiket még aznap útnak indítottak Kőszegre. A keszthelyi zsidó gettó lakóit Büchler Sándor főrabbival együtt június 20. után szállították Zalaegerszegre, a város Andráshegy felőli részén található téglagyárba, ahol újabb munkaszolgálatos sorozás következett. A deportálás előtt a zsidókkal különösen kegyetlenül bántak az elrejtett értékek után kutató nyomozók.

A tapolcai és a balatonfüredi járások zsidó lakosságát Tapolcán gyűjtötték össze, a gettó május 6-án nyert végleges elhelyezést. A Csány László utca és az Iskola utca két végét 320 cm magas deszkafal zárta el a külvilágtól. Ezen belül volt a zsinagóga és zsidó iskola. Ide érkeztek május 6-án este 11 órakor a balatonfüredi járás zsidói is. A gettó parancsnoka Dudás László r. k. kántortanító lett. 1944. május 19-én volt a gettó hivatalos felülvizsgálata, egy bizottság járta végig a lakásokat Fehér József vezetésével. A jelentésből tudható, hogy az első számú gettóban 206, míg a másodikban 539, a kettőben összesen 734 zsidó tartózkodott. Ez 326 családot jelentett. 1944. június 24-én, hétfő délelőtt vagonírozták és szállították el a gettó lakóit a zalaegerszegi téglagyárba. Dr. Halpert Salamon tapolcai főrabbit munkaszolgálatra vonlatták be, de mikor megtudta, hogy milyen sors vár híveire, leszerelését kérte, hogy elkísérhesse őket a biztos halálba. Mártírhalált halt, ő volt az utolsó zsidó főpap Tapolcán.

Miután a három járás zsidó lakosságát Zalaegerszegre szállították, a gettót május 16-án lezárták, vezetője Fekete Miksa lett. Május 31-én a város polgármestere az alispánt arról tájékoztatta, hogy a zsidók részére elkülönített részben összesen 375 család (1.221 személy) nyert elhelyezést, az áttelepítés során zavaró incidens nem történt.

Keszthelyen 1944. április 12-én állította össze Lukács Mihály hitközségi elnök és Ligeti Jenő titkár a város zsidó lakóinak névjegyzékét. Az okmány feltüntette a katonai munkaszolgálatot teljesítőket is. A keszthelyi járás főszolgabírája a zsidó lakosságnak a gettóba való elkülönítését május 8-án rendelte el. Az érintettek olyan értesítést kaptak, hogy május 15-ig hagyják el lakásaikat és költözzenek az elzárt részbe. E célra két községrészt jelöltek ki a városban: az Untenberg utcát, valamint az izraelita templomot is magába foglaló, ún. Goldmark-háztömböt. Keszthely 900 zsidó lakosát, valamint a járásból összegyűjtött 110 zsidó lelket e területen helyezték el. A hatóság 10 tagú zsidótanácsot nevezett ki, elnöke s a gettó járási zsidóvezetője Kovács Endre

Nagykanizsa Zala megyének azon a részén fekszik, melyet 1944 április elején hadműveleti övezetté nyilvánítottak. Az ezen indokok alapján indított hajtóvadászaton, mely kiterjedt a Muraköz vidékére, valamint Alsólendva, Csáktornya, Dél-Somogy, és Perlak körzetére is, 8.740 zsidót ejtettek foglyul, köztük mintegy 3.000 főt Nagykanizsáról. A hatóságok elővigyázatossági intézkedésként Nagykanizsán és környékén április 26-án hajnalban kezdték meg a zsidó lakosság összegyűjtését és kilakoltatását. A zsidók táborba gyűjtését a karhatalom végezte, melynek parancsnoka Büky rendőrkapitány volt. Nagykanizsára erősítésként a szombathelyi rendőriskola legénységét is kivezényelték. Előzőleg a rendőrség plakátokon arra hívta fel a zsidókat, hogy lakásaikat nem hagyhatják el. A plakát a Dél-Zalai Nyomdában készült, a szedőt még rendőri felügyelet alá is helyezték a kifüggesztésig, nehogy annak tartalma idő előtt kiszivárogon. 1944. április 26. és 28. között a zsidók összegyűjtése 3 napot vett igénybe, s három különböző területen helyezték el őket. A téli gazdasági iskolában 600-700 fő, leginkább Nagykanizsa vidékéről és a Muraközből volt beszáfolva. A kereskedelmi iskola, óvoda, aggok háza háztömbjeiben mintegy 600 fő lehetett. Az izraelita nagytemplomban és a Fő utcai székházban 500-600 fő, kizárólag Nagykanizsáról érkezett zsidó kapott elhelyezést. A gettók inkább internálótáborhoz hasonlítottak, és teljesen el voltak különítve egymástól. Előbb a németek, majd a csendőrség őrizte őket. Hegyi Lajos, Nagykanizsa akkori polgármester-helyettese mindent megtett, hogy a zsidók szenvedéseit enyhítse. A zsidótanács elnökével, dr. Halphen Jenő ügyvéddel többször konzultálva nagymennyiségű élelmiszert eszközölt ki számukra. Azt is elérte, hogy a közegészségügyi állapot felülvizsgálata végett a tisztí orvos bemehessen a gyűjtőtáborba. A táborból az első csoportot, amely kb. 800 főből állt, már április 28-án el is szállították. Mikor 1944. május 16-án Büky rendőrkapitány közlése nyomán a polgármester tudomást szerzett a zsidók deportálásának időpontjáról, haladéktalanul további élelmiszerek beszerzéséről rendelkezett. Rövid idő alatt nagymennyiségű kincstári kenyeret, 6 és fél mázsa szalámit és 11 kg vaját hordatott össze. Másnap az állomáson Tőke Jenő felügyelete mellett a jövedéki ellenőrök osztották ki az élelmet a vagonokba elhelyezett zsidóknak. Háromnapi étellel látták el őket, a fejadag 1 napra 20 dkg kenyér volt. Az elszállítás 1944. május 17-én történt, német szerelvényen és német őrséggel. A zsidókat Szombathely-Sopron-Bécs útvonalon deportálták Auschwitzba.

Három héttel később Nagykanizsán az állítólagos zsidó barátság vádja kapcsán Mindszenty (Pehm) József veszprémi megyéspüspök már meggyőzően bizonygatta, hogy az egyház és a magyar papság ott volt Istóczy Győző első antiszemita szervezkedésében, majd az antiszemita Katolikus Néppártban is.

1944. július 5-én váratlanul Zalaegerszegre érkezett Endre László belügyminisztériumi államtitkár, ellenőrizendő a zsidókérdés megfelelő végrehajtását. Hunyady László alispán-helyettes főjegyzővel kihajtatott a zsidó gettóba, majd a szemle után meglegedését fejezte ki a hatóságoknak. A zsidókat a III. és IV. csendőrkerületből július 4. és 6. között deportálták 4 vasúti szerelvényen. A második napot a soproni, a zalaegerszegi, a pápai és a paksi táborok kiürítésére fordították. Az V. zónából 10 vonattal deportált zsidók összlétszáma 29.556 volt, közülük 17.667 fő a III. csendőrkerületből, 11.889 fő a IV. csendőrkerületből került ki. A V. zónában lebonyolított akció végeztével Ferenczy László csendőr alezredes azt jelentette, hogy július 6-ig 139 vasúti szerelvényel 410.223 zsidót deportáltak Magyarországról. A zalai zsidóságot szállító tehervonat július 7-én ért Auschwitzba.

1944-ben a magyar közigazgatás 287 ezer alkalmazottjának többsége, beleértve a rendőrség, pénzügyőrség és csendőrség állományát is, mint kötelességtudó köztisztviselő valamilyen formában részt vett a helyi zsidóság kiirtásának előkészítésében. Nemcsak parancsot hajtott végre, hanem azt tette, amit régóta szeretett volna, s ebben együttműködésre talált a konzervatív és jobboldali társadalmi szervek, vagyonehes egyének és gazdasági tömörülések hálózatában. A Baross-szövetség nagykanizsai szervezete például levélben fordult Teleki Béla főispánhoz, kérve őt, hogy a zsidó üzletek megszüntetésében, osztályozásában, az áru- és anyagkészlet átvételében és szétosztásában „önzetlenül” segítséget nyújthasson. Ahogy írták, a szövetség már 25 éve harcol a zsidómentes gazdasági életért. Zalaegerszegi szervezetük ugyanakkor 1944. október 1-én a lezárt zsidó üzletek értékesítésekor megalakítandó bizottságokba delegálta fűszer és csemege, textil és divatáru, drogéria és illatszert, vas- és gépkereskedő szakértőit. A zalaegerszegi keresztény férfiszabó és készruha-kereskedők a bezárított zsidó üzletek árukészletének felosztását kérték maguknak a főispántól. Teleki Béla maga is közbenjárt és adott személyi javaslatokat Jaross Andor belügyminiszternek a megye területén megszüntetendő zsidó gyógyszerárak keresztény kézbe adásáról. A főispán 1944. június 12-én újabb levélben fordult, ezúttal Csánki Déneshez, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójához, a zár alá vett zsidó műtárgyak kormánybiztosához. A néhány éve megalakult Göcseji Egyesület kérésének tett eleget, akik kulturális és hazafias érdekből múzeumot és nyilvános közkönyvtárat kívántak létesíteni. Múzeumok létesítésére és kibővítésére ezt a „soha meg nem ismétlődő, kiváló alkalmat felhasználva” azt kérte a kormánybiztostól, hogy a Göcsej területéről származó zsidó kézen volt festményeket, szobrokat, műtárgyakat, gobelineket, porcelánokat, könyveket s muzeális értékű tárgyakat a Zalaegerszegen létesítendő Göcseji Múzeum megalakítására, fejlesztésére ellenszolgáltatás nélkül engedje át. Kérése meghallgatásra talált, és a Göcseji Gyűjtemény tetemesen gyarapodott. A felhalmozott zsidó vagyonból származó műtárgyak között volt Andrea del Sarto (1486-1530) és Veronese (1528-1588) egy-egy eredeti kétrárajza is. Hatalmas méretű olajfestmények is bekerültek a gyűjteménybe, így két Protivinszky-kép, amelyek a csopaki Ranolder-kastélyt és a Tihanyi-félszigetet ábrázolták. De Darnay Béla kormánybiztosi megbízott, a Keszthelyi Balatoni Múzeum igazgatója Teleki Béla főispánhoz írott levelében is nagy szakmai szenvedéllyel sorolta azoknak az óriási értékű, Zala megyei zsidóvagyonból származó, 18. századi intarziás bútoroknak leírását, melyek korábban a gróf Szapáryak, Festetichek vagyonát

gazdagították.

A vézkorszak fordulópont a történelemben. A Holocaust az emberiség történetének legmélyebb pontját jelöli. Nincs racionális magyarázata. A náci halálra ítélték mindenkit, akinek nagyszülei közül legalább kettő zsidó volt. A Holocaust azért megemészthetetlen és érthetetlen, mert irracionális. Auschwitz nem egyszerűen a kollektív felelősségre vonás, a büntetés-végrehajtás helye volt, hanem a teljes megsemmisítésé. A zsidók ellen nem indítottak pereket, nem is ítélték el őket. Erre nem is volt szükség egy olyan rendszerben, amely nem a valós vagy vélt cselekedetek alapján szelektált, hanem tisztán származás szerint. Az a kormányzat pedig, amely vallásuk, származásuk, politikai meggyőződésük és életformájuk alapján állampolgárait a pusztulásba küldte, a magyar történelem folytonosságát szakította meg, a magyar alkotmányosság ellen vétett.

Zalaiak a második világháborúban

A dunántúli honvéd alakulatok – köztük a zalaiak is – sajátos módon nagyobb arányban vették ki részüket a magyar királyi honvédség második világháborús küzdelmeiből, mint a veszélyeztetett román határ közeli alföldiek, vagy a felvidékiek. Elsőként vonulhattak be a területi visszacsatolások nyomán rövid időre ismét „magyarrá” lett Ungvárra, Kolozsvárra és Csáktornyára, ott voltak a Don menti, s a Kárpátok területén vívott harcokban, valamint a magyarországi hadműveletekben is.

A Zala vármegyében diszlokáló, s a szombathelyi 3. vegyesdandár kötelékébe tartozó gyalogsági, tüzér és huszár katonai egységek – a trianoni békediktátum súlyos rendelkezései miatt – a két világháború között sokáig rejtett alakulatokként, különböző fedőnévvel ellátva szerepeltek a honvédség hadrendjében. Fegyverkezési önállóságunk visszanyerését, s a hadseregben 1938-tól meginduló feszített ütemű mennyiségi és minőségi fejlesztést követően azonban jelentős szervezeti változások történtek a csapatoknál, mely során a vármegyében állomásozó alakulatok immáron helyben kaptak magasabb parancsnokságot. A Nagykanizsán Székely János gyalogsági tábornok vezetésével működésbe lépő 9. önálló gyalogdandár-parancsnokság alá elsősorban a szintén újonnan felálló 17. gyalogezred tartozott, melynek zászlóaljai közül az első kettő (17/I.-II.) Nagykanizsára, a harmadik (17/III.) pedig Zalaegerszegre települt. A gyalogezred mozgósításkor felállított ikerezrede 1939-ig a 38. hadrendi számot viselte, s csak ezt követően vette fel véglegesen a 47.-et. A megalakult 9. önálló gyalogdandár hadrendjében szerepelt még a 9. könnyű tüzérosztály (mozgósításkor 7 üteggel rendelkező könnyű tüzérezred), a gyalogdandár-közvetlen vonatalakulatok (ellátó, szállító, egészségügyi), egy-egy híradó és huszárszázad, valamint egy légvédelmi gépágyús üteg. A 9. önálló gyalogdandár a soproni 7.-kel, a szombathelyi 8.-kal és a hadtest-közvetlen alakulatokkal alkotta a korábbi 3. vegyesdandárból képzett III. hadtestet. Ez a szervezés kisebb módosításokkal egészen 1943 őszéig fennmaradt.

A határ őrizetét ellátó alakulatok közül 1940 novemberéig a 12. határ vadász zászlóalj, ezt követően a Keszthelyre települt 53. (határ vadász) portyázó osztály két százada állomásozott a vármegyében. Rajtuk kívül Keszthelyen, a Sopronba áttelepített huszárszázad laktanyájában 1941-től a III. tüzérmérő század, majd 1942-től a III. fogatolt vonatosztály, Tapolcán pedig 1937 októberétől a 3/I. könnyű bombázó, két év elteltével a 4/I. nehéz bombázó repülőosztály két százada nyert elhelyezést. A repülőszázadok, illetve az osztályparancsnokság elsősorban Ju-86-os magyar bombázó repülőgépekkel rendelkezett. Ezen utóbbi repülő alakulatokat 1942 nyarán a Harckiképző repülőezred két századból álló vadászrepülő kiképző osztálya váltotta fel.

A Zala vármegyei honvéd alakulatok közül – az első világháborús tradíciókhoz, s az elhelyezési lehetőségekhez igazodva – a legtöbb Nagykanizsára települt. A város mindhárom laktanyája – a monarchiabeli József főherceg és a Károly gyalogsági laktanyák, illetve az 1930-as években épült Gábor Áron tüzérségi laktanya – a központban helyezkedett el. 1941-ig a József főherceg gyalogsági laktanyában a 9. önálló gyalogdandár- és az állomásparancsnokság, a 17. gyalogezred-parancsnokság és a 17/II. zászlóalj, a Károly gyalogsági laktanyában a 17/I. zászlóalj, az ezred-közvetlen alakulatok, a tartalékos tiszti iskola, s 1940-ig a 12. határ vadász zászlóalj, a Gábor Áron tüzérségi laktanyában pedig a 9. könnyű tüzérosztály, s 1940-ig a III. tüzérmérő század nyert elhelyezést. A városban a honvédség tulajdonát képezte még a Honvéd csapatkórház, a Méntelep és az Élelmezési fiókraktár is.

Esküdtétel a zalaegerszegi laktanyában 1938-ban (Hadtörténeti Múzeum).

Zalaegerszegre a 17/III. zászlóalj települt. Laktanyája az olai városrészben, a ferences templommal szemben, az Andrásida felé vezető út mentén helyezkedett el. Egy monarchiabeli huszárlaktanyában, s a vele szomszédos iskolaépületben rendezkedett be. A keszthelyi helyőrség Deák Ferenc utcai épületében 1938 és 1942 között több alakulat is elhelyezést nyert, ezt követően a III. fogatolt vonatosztály települt ide. A tapolcai repülő osztályok repülőterét, parancsnoki és legénységi épületeit, s két nagy – feszített betonhéjas – hangárját a Tapolca–Úkk közötti műúttól délre alakították ki. A laktanya építése 1936-ban indult meg, s a következő évben már fogadta az ide települő bombázó repülő alakulatokat.

A zalai alakulatoknál mozgalmasan telt el a honvédség átszervezésének első két éve. A 9. önálló gyalogdandár azon kevés dunántúli seregestest közé tartozott, mely részt vett a kárpátaljai területek birtokbavételére indított önálló fegyveres akcióban. A honvédségnek erre a vállalkozására a csehszlovák állam szétesése következményeképpen nyílt lehetőség. A zalai seregestest 1939. március 13.-án mozgósított csapatrészeinek azt a feladatot szánták, hogy a honvédség egyetlen gépesített alakulatának, a gyorshadtestnek előretörését követően a többi gyalogsági és tüzér kötelékkel együtt szállják meg a menetvonalukba eső kárpátaljai településeket egészen a lengyel határig.

1939. március 15-én hajnalban a magyar csapatok három körzetben nyomultak be Kárpátaljára: Ungvár, a Tisza völgye és Munkács körzetében. A visszavonuló csehszlovák alakulatok nem tanúsítottak ellenállást, csupán az önálló Kárpátukrajna létrehozásáért küzdő Szics-gárdával voltak kisebb összetűzések. Miután az elsőként felvonultatott magyar csapatok az Ung folyó völgyének biztosítása címén, s újabb területszerzés reményében március 23-án behatoltak az

alakulóban lévő szlovák állam területére, a március 17-én kikerkezett 9. önálló gyalogdandárt is Ungvártól északnyugatra csoportosították. Innen az Uzsoki-hágó irányában előrenyomuló, s több harccsoportra tagozódott zalai alakulatokat több ízben támadták meg a hegyes, erdővel borított terepen aktivizálódott kisebb szlovák egységek. Egy ilyen összetűzés során a 17/I. zászlóalj részeit a Vihorlát keleti nyúlványán, a Nezabec magaslaton kisebb veszteségek is érték. E rövid tüzharcban esett el Szabadi Béla karpaszományos címzetes őrmester, s rajta kívül még négyen-öten a nagykanizsai zászlóaljból. A kisebb szlovák alakulatok ellencsapásai miatt néhány

A 9/5. üteg tisztikara elvonulás előtt, 1942 áprilisában (Hadtörténeti Múzeum).

alkalommal a gyalogos részeket követő 9. könnyű tüzérezred ütegeit is be kellett vetni. A 9/4. üteg Kelen községnél a 17/I. zászlóaljat, a 9/1. üteg pedig a Kossutovica nevű magaslat közelében egy határvadász zászlóaljat támogatott hatásos tüzérségi tüzéssel.

A magyar politikai és katonai vezetés 1939-től több ízben kereste az alkalmat Románia magyarlakta területeinek visszaszerzésére. 1940. június 26-án, amikor a Szovjetunió felszólította Romániát az intervenció alatt megszállt besszarábiai és bukovinai területek visszaadására, a magyar kormány is elhatározta területi igényeinek követelését. A Legfelső Honvédelmi Tanács a kormánnyal közösen már június 27-én eldöntötte, hogy a teljes honvédséget mozgósítja. Az újdörögdpusztai kiképző bázison a román kiserődök leküzdését hónapokig gyakorló zalai gyalogdandárt 1940 május végén mozgósították, s a III. hadtest többi seregestestével együtt július első hetében vonult fel a román-magyar határ közelébe, Tápé környékére. Miután az 1940. augusztus 16. és 24. közötti turnu severini magyar-román tárgyalások az erdélyi és a székelyföldi területek kérdésében nem vezettek eredményre, a csapatokat augusztus 26-án felzárkóztatták a határra. A hadművelet augusztus 28-án vette volna kezdetét. A 379 tisztből és 9.509 főnyi legénységből álló zalai seregestestet a 2. hadsereg kötelékébe vonták, melynek a román erőd-vonal déli szárnyának megkerülésével Nagyváradot kellett elfoglalnia. A második bécsi döntés határozatai azonban megakadályozták a fegyveres konfliktus kibontakozását, s a magyar csapatoknak 1940. szeptember 5. és 13. között kellett megszállniuk a visszacsatolt területeket. A 9. önálló gyalogdandár szeptember 7-én Kőrösnagyharsánynál lépte át a trianoni határt. Az első menet cél Nagyvárad volt. A nehéz terep igencsak megviselte alakulatait, kiváltképp azok loállományát. Csapatai kolozsvári, előre begyakorolt szeptember 15-i bevonulását a kormányzó is megszemlélte. A kolozsvári díszelgésen a tapolcai 4/1. nehézbombázó-század gépei

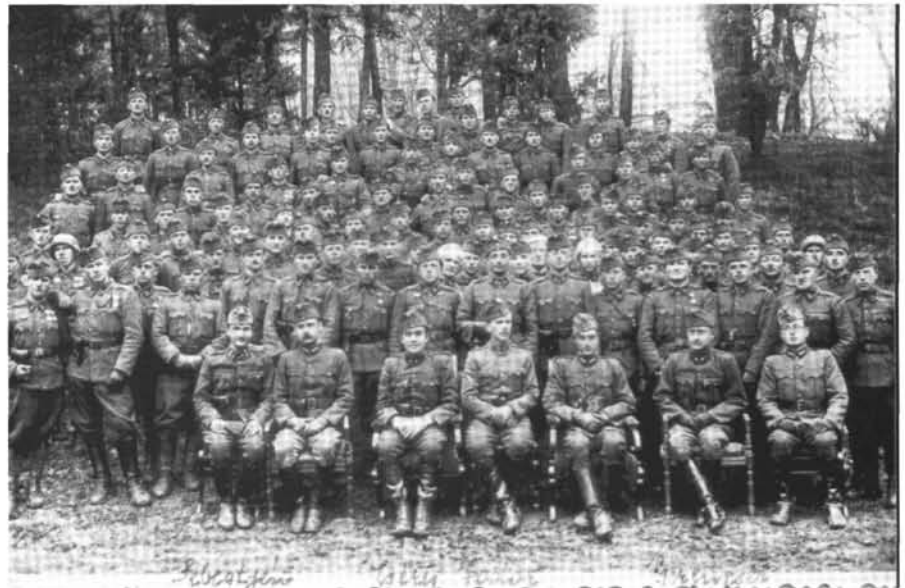
is jelen voltak, miután Telbisz Lóránd repülő százados parancsnoksága alatt bravúrosan átkeltek a Királyhágó feletti sűrű felhőzetben.

A zalai alakulatok életében az 1941-es év is mozgalmas időszaknak bizonyult. A honvédség 1941. április 11-én megindított délvidéki hadműveletében ugyan nem vettek részt, de a felemelt békeállományú gyalogzászlóaljaknak, s a könnyű tüzérsztyálynak az esetleges jugoszláv ellencsapás kivédésére fel kellett vonulniuk a határra. A 17/I. zászlóalj Kiscsekén, majd Szentmargitfalván állt támadási készenlétben, a 9. könnyű tüzérsztyál ütegei pedig Fityeházán foglaltak el tüzelőállást. Miután a hadműveletben részt vett csapatok április 14-re megszállták a Duna-Tisza között, a 9. önálló gyalogdandár alakulatai – pontonhidakon – átkeltek a Dráván, s április 16-án akadály nélkül birtokba vették Muraszombatot és Csáktornyát. Az utóbbi várost elfoglaló csapatok egy monarchiabeli huszárlaktanyában szállásoltak el, mely rövidesen a Nagykanizsáról áttelepülő 17/II. zászlóalj állomáshelye lett.

A honvédség egyes alakulatait, alighogy visszatértek a megszállt Délvidékről és a Muraközéből, a második világháború második évében újból mozgósítani kellett. A 9. önálló gyalogdandárt zalaegerszegi 47/III. zászlóaljja és 17. gyalogezredének ezredzenekari részlege erejéig érintették az újabb, immáron közel sem veszélytelen harci feladatok. Ezen csapattestek a német hadsereg Szovjetunió elleni hadjáratában a kassai incidenst követően, 1941. július 27-től részt vett, s szeptemberre érzékeny veszteségeket szenvedett gyorshadtest alakulatai hazahozatalának ellenértékéeként a német hadvezetésnek felajánlott, és november elején Ukrajnába kiszállított magyar megszálló kontingens (öt gyalogdandár) kötelékébe kerültek.

A csökkentett harcértékű magyar megszálló seregtestek eredeti rendeltetése a szállítási útvonalak, vasutak, hidak biztosítása és a katonai közigazgatási feladatok ellátása volt. A német parancsnokságok azonban szükségből, néhány esetben, reguláris szovjet alakulatok ellen harcoló alakulatokként is bevetették e gyenge erőt képviselő kötelékeket. A zalaegerszegi 47/III. zászlóaljja a III. és a IV. hadtest által felállított 108. gyalogdandár (1942. február 17-től könnyű hadosztály) 34. gyalogezredének hadrendjébe osztották be. A gyalogezred másik két zászlóaljja a soproni 34/II. és a kőszegi 35/III. zászlóalj volt. A mozgósított zászlóalj 50%-os személyi állománnyal, nevezetesen 21 tiszttel, s 453 főnyi, zömében idősebb korosztályú és hiányosan kiképzett légénységgel vonult el 1941. október 30.-án Ukrajnába. A 47/III. zászlóalj parancsnokságával – a partizán orvlövészek által 1942. június 11.-én meggyilkolt – Körmeny László őrnagyot bízták meg, a zenekari részleget pedig Hering Vilmos alhadnagy vitte ki a hadszíntérre.

A 108. gyalogdandár alakulatai – köztük a 47/III. zászlóalj – kezdetben Kijevtől északra, a Dnyeper folyótól keletre láttak el biztosító feladatokat, majd 1942. január 27-én a német-szovjet arcvonal közvetlen közelébe, a Harkovtól délkeletre eső területre irányították őket. Március 14. és 26. között a német 6. hadsereg alárendeltségében eredményes harcokat vívtak a német csapatok hátába, illetve vonalaik mögé támadó szovjet reguláris erők ellen. A 38. gyalogezred harccsoportja Bolsaja és Szuhaja Gomoljsa községekből, a 34. gyalogezred pedig Korobovoból verte ki több ízben az ellenséges csapatokat. A 47/III. zászlóalj az utóbbi helység elfoglalásában aktív szerepet vállalt. A 108. könnyű hadosztálybeli alakulatok következő harci bevetésére május 12. és 18. között került sor, mikor a szovjet Délnyugati Front korlátozott célú hadművelete a német 6. hadsereg arcvonalát is érte. A gyenge harcerőt képviselő gyalogzászlóaljak a német csapatok visszavonulása miatt veszélyes helyzetbe kerültek. A május 13-án megindult ellenséges harcokosi-támadás a páncéltörő ágyúit rövid belül elvesztett 47/III. zászlóaljja 4 km-rel vetette hátra. A következő napokban a 108. könnyű hadosztály valamennyi alakulata harcba bocsátkozott. A 34. gyalogezred harccsoportjának mindennemű támogatás nélkül, erős ellenséges tűzben, a szovjet harckocsik és gyalogság állandó bekerítettségétől fenyegetve kellett feladni állásait. Komolyabb ellenállást főleg Paszikinél és Bolsaja Gomoljsánál fejtettek ki zászlóaljai. Május 18-ra a magyar megszálló seregtest személyi állománya 40%-os veszteséget szenvedett, s zászlóaljai megerősítésére kapott nehézfegyvereinek zöme megsem-

A 9/5. üteg tisztikara és légénysége a frontra való elvonulás előtt 1942 áprilisában (Hadtörténeti Múzeum).

misült. A zalai hősi halottakat Szmijev község területén temették el. Ezt követően a 108. könnyű hadosztályt előbb a német 44. gyaloghadosztály arcvonala mögé, Merefá és Taranovka közötti térségbe vonták hátra, majd a Kurszktól délnyugatra levő Szeregyina Buda környékére irányították. Itt egészen 1943 márciusáig biztosította az általa ellenőrzött területen átvezető utánpótlási vonalakat a partizáncsoportokkal szemben.

Miközben a 47./III. zászlóalj továbbra is a megszállt ukrainai területen tevékenykedett, 1942 márciusában az egész 9. könnyű hadosztályt mozgósították. Hasonló intézkedések történtek a szintén Zala vármegyei III. fogatolt vonatosztálynál is. Az említett alakulatok a tragikus sorsú 2. hadseregbe nyertek beosztást. Az 1942 február végétől szerveződő 2. hadsereg – a magyar és a német katonai vezetés megállapodása alapján – egy három hadtestben (III., IV. és VII.) összefogott 9 könnyű hadosztályból, egy páncélos hadosztályból és egy repülőkötelékből állt. A nagykanizsai parancsnokságú 9. könnyű hadosztály a komáromi 6.-kal, a soproni 7.-kel és a hadtest-közvetlen alakulatokkal együtt a III. hadtestet alkotta.

A zalai seregtestnél – miután a legelsőként kiszállítandó alakulatok közé tartozott – 1942 március elején kezdődtek meg a mozgósítások. A 17. gyalogezred mindhárom zászlóalja felállításra került, valamint a 47. (iker) gyalogezred is, I. és II. zászlóaljával együtt. Az utóbbi ezred harmadik zászlóalját az átvett soproni 34./I. zászlóalj alkotta. A könnyű hadosztály tüzérsége a 9. könnyű tüzérezredből állt. A felsorolt alakulatokon kívül egy-egy lovas- és híradószázad, egy légvédelmi gépágyús üteg, valamint a vonat alosztályok tartoztak a seregtest kötelékébe. Mozdósított alakulatainak tartalékos állományát zömében a trianoni határokon belüli Zala vármegyéből hívták be. Nemzetiségiek – főleg románok és ruszinok – 20%-ban kerültek be a seregtest minden egyes csapattestébe. A 9. könnyű hadosztály fennállása óta mind 13.500 fős személyi állományát, mind nehézfegy-

verekkel némileg megerősített fegyverzetét és felszerelését tekintve, magyar viszonylatban sohasem képviselt ilyen nagy harcértéket. Parancsnoka Újlaky Jenő vezérőrnagy volt, akit november 15-én Oszlányi Kornél ezredes váltott fel. A szintén Zala vármegyéből elvonuló III./1. fogatolt seregvonati csoport-parancsnokság alárendeltségébe három-három tábori munkásszázad és kocsiszlop, s egy-egy hadihíd, sütő- és löellátó oszlop, légvédelmi géppuskás század és hadtápszázad tartozott. A csoport 3.000 fős állománya főképpen idősebb korosztályú tartalékosokból és nemzetiségi hadkötelesekből állt.

A zalai alakulatok néhány napos vasúti szállítást követően 1942. május 5-től kezdve rakodtak ki a hadművelési területen, nevezetesen Kurszk elővárosaiban. A 7. könnyű hadosztály csapattesteivel együtt a

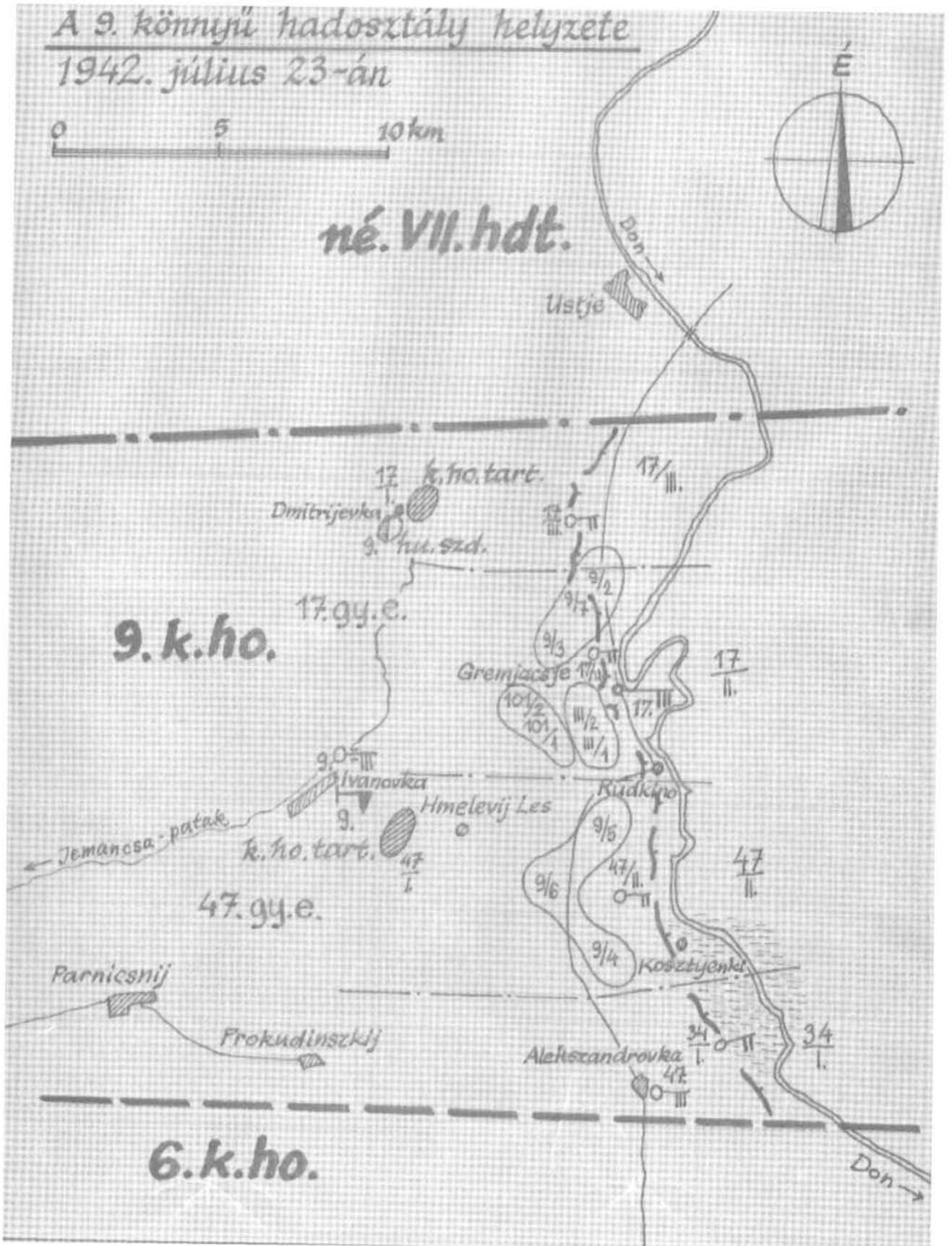

A 17. gyalogezred tisztjei Gremjacsen, 1942 (Hadtörténeti Múzeum).

Kurszktól 60 km-re keletre húzódó észak-déli irányú, 40 km-es arcvonalszakaszon két német hadosztályt kellett leváltaniuk. A III. hadtest 6. könnyű hadosztályának június elejére kellett felzárkóznia ezen védelmi vonalra. A szemben álló szovjet csapatok május végétől igyekeztek a magyar harcelőrsők által védett területen a legfontosabb magaslati pontokat elfoglalni. Támadásaik leginkább a 47./II. zászlóalj állásait érték.

Egyelőre a német VII. és a magyar III. hadtestből álló 2. hadseregnek, mint déli szárnyhadseregnek rövidesen e Kurszk előtti, 60 km szélesre megnövelt védelmi vonaláról kellett csatlakoznia a június végére tervezett német offenzívához, mely a dél-oroszországi és kaukázusi nyersanyaglelőhelyek birtokbavételét célzó nagyszabású „Operation Blau” fedőnevű hadművelet kezdetét jelentette. Tim városa előtt kellett áttörnie a műszakilag jól kiépített, 10-15 km mélységű szovjet védelmi vonalat, hogy Sztarij Oszkol irányába mielőbb kijusson a Don folyóhoz. Tim elfoglalását a 9. könnyű hadosztályra bízták. A hadművelet június 28-án hajnalban vette kezdetét. A 9. könnyű hadosztály két harccsoportban támadó zászlóaljai csak június 30-án jutottak el Tim közvetlen közelébe. Két napig súlyos harcokat vívtak a Barkovná, Gnyilinszkije Dvorit és Gnyilójét szívósan védő szovjet utóvéd csapatokkal. Mialatt a zalai alakulatok ezt követően közel 20%-os veszteséget szenvedtek Tim előtt, a német VII. hadtest jobbszárnyán küzdő magyar 6. könnyű hadosztály egységei – a sikert learatva – július 2-án délnyugati irányból benyomultak a reggel óta kiürített városba.

A 2. hadsereg alakulatai a visszavonuló ellenséget üldözve július 7-től jutottak a Donhoz. Felvonulásuk augusztus végére fejeződött be, folyamvédelmük a Sztálingrád és a kaukázusi olajmezők felé irányuló hadműveletek sike-

A 9. könnyű hadosztály helyzete 1942. július 23-án.

rét volt hivatott biztosítani. A 9. könnyű hadosztály 1943. február 15-ig a szombathelyi III. hadtest alárendeltségében maradt, s kb. 20-25 km-es – tereptanilag előnyös – védőszakasza a hadsereg arcvonalának legészakibb részén, a Don magasabb jobb partján húzódott. A III/1. fogatolt seregvonat csoport alosztályai a Dontól 20-30 km-rel nyugatabbra, Szemigyeszjátszkoje, Szinyije Lipjagi, és Mihnyevo községekben szállásoltak el.

A Don túloldalán védekező szovjet csapatok a 9. könnyű hadosztály szakaszán, Kosztyenkinél igyekeztek egy kisebb hídfőt kialakítani. A folyón augusztus 8-án átkelt ellenséges zászlóalj betört a magyar állásokba, s 10-ére már elfoglalta Kosztyenkit is. A zalai seregest 17/I., 17/II. és 47/I. zászlóaljai – egy kis partközeli, később akadályokkal és aknákkal megerősített szakasz kivételével – augusztus 13-ra ugyan visszafoglalták eredeti állásaikat, de a hídfőharcokban összesen 674 sebesültet, s mintegy 150 hősi halottat vesztek. Az elesetteket Alekszandrovka és Kosztyenki területén temették el.

A 47. gyalogezred barcálláspontján, 1942 júniusában (Hadtörténeti Múzeum).

Gothay Artúr ezredes, a 9. könnyű tüzérezred parancsnoka búcsúzik tisztikarától, 1942 október (Hadtörténeti Múzeum).

A 2. hadsereg kezdetben remélt gyors kivonása 1942 őszére lekerült a napirendről, s az ütőképes hátországi hadsereg kiépítésére törekvő magyar hadvezetés mindössze a Don menti hídfőcsatákban jelentős személyi és anyagi veszteségeket szenvedett csapatok fokozatos felváltására, illetve némi fegyverzeti megerősítésére hajlott. A legnagyobb méretű felváltásokat a 9. könnyű hadosztálynál tervezték. Nem véletlenül, hiszen 1942 decemberében már csak 384 tiszt és 10.230 főnyi legénység alkotta személyi állományát. Négy zászlóalját váltották volna fel az 1942 novemberében kikerülő székesfehérvári és kassai alakulatok. A tervezett váltás időpontja azonban egybeesett az 1943 januárjában meginduló szovjet offenzíva kezdetével, így a leváltottak javarészt fegyvertelen tömegei szintén belekerültek a súlyos védelmi és utóvédharcokba, illetve a visszavonulás forgatagába.

A számottevő páncélelhárító fegyverekkel és harckocsikkal nem rendelkező, s vontatóeszközök hiányában mozgásképtelen tüzérségű magyar hadsereg nem tudott sokáig ellenállni az 1943. január 12-én Urivnál, január 14-én pedig Scsucsjénél túlerőt képező szovjet csapatok offenzívájának. A 9. könnyű hadosztály arcvonalát ugyan kezdetben nem érte támadás, de néhány zászlóalját és tüzérutegét kivonták állásaikból, s a szovjet előretörés lefékezése céljából a veszélyeztetett területekre irányították. Martsa Sándor ezredesnek, a 47. gyalogezred parancsnokának vezetésével Roszszoski, Oszkino és Alekszandrovka védelmét látták el, amíg az átkaroló szovjet hadmozdulatok miatt ezen helységek védelme kilátástalanná vált. Január 15-től a szovjet csapatok nagy méretű uriv-sztorozsevojei térfelnyerése miatt a III. hadtestbeli alakulatoknak észak-déli arcvonalat

kellett felvenniük, elszakadtak a hadsereg zömétől, s a szomszédos német 2. hadsereg Siebert altábornagy vezette hadtestcsoport alárendeltségébe kerültek. A védelmüknek megtámasztására küldött német csapatokkal együtt január 26-ig tartották a Szinyije Lipjagi, Szemigyeszjátszkoje, Kocsatovka, Parnicsnij, Prokudinszkij és Rudkino községek körvédelmi állásait. A 9. könnyű hadosztályból csak az áttörést követő harcokba bekapcsolódott és súlyos veszteségeket szenvedett alakulat töredékek vettek részt a körvédelmi központok védelmében. Két és fél zászlóalja és hadosztály-közvetlen alosztályai a Gremjacsje–Hmelevij–Les–Parnicsnij vonal védelmére rendezkedett be. Visszavonulásukat ezen állásaikból délnyugati irányba január 26-áról 27-ére virradóan kezdhették meg, amikor körülöttük – s egyben a teljes német 2. hadsereg és a magyar III. hadtest körül – már bezárult a szovjet csapatok gyűrűje.

A III. hadtest utóvédje, a 9. könnyű hadosztály 17/III. zászlóalja január 27-én hagyta ott Don menti állásait. A zalai alakulatoknak már súlyos harcokat kellett vívniuk a visszavonulásuk irányába eső Sztaro Nyikolszkojéba való bejutásukért is. A csapatok hátramozgása ezt követően többnyire vezetés nélkül, az egyedüli úthoz kötöttség folytán maguktól alakult hosszabb-rövidebb oszlopokban történt Verhnye Turovón, Vjasznovatovkán, Novaja Olsankán át Olimba. Január 28-án a megsebesült Oszlányi Kornél ezredestől Martsa ezredes vette át a 9. könnyű hadosztály parancsnokságát, s a későbbiekben – a megmenekülés esélyeit látó Stomm Marcel vezérőrnagy, hadtestparancsnok 1943. február 1-i ún. hadtestfelosztató „búcsúparancsát” követően is – ő, illetve Farkas Zoltán ezredes igyekezett együtt tartani a III. hadtest alakulatait, hogy együttesen törjenek ki a bekerítésből. A 9. könnyű tüzérezred 1943. február 2-án, a bekerítésből történő kitörés előtt semmisítette meg utolsó két lövegét. A magyar csapatok 11-12 ezer fős nagy oszlopa kisebb-nagyobb csoportokat alkotva február 2-án kezdte meg menetét déli irányba a kitörést sikeresen végrehajtott német seregtestek után. Sztarij Oszkol, Korovino, Obojan, Szudzsa volt visszavonulásuk útvonala, s kb. 6-7 ezres csoportjuk február 14. és 18. között érkezett meg Szumiba. Menetközben – a rendkívüli hideg, illetve az élelmezés hiánya miatt – sokan lemaradtak, megfagytak, s a kisebb csoportokat a partizánok semmisítették meg. A III. hadtest zömétől külön visszavonuló, s január 26-án útnak indított III/1. fogatolt seregvonalt csoportbeli oszlopok Tim felé igyekeztek kijutni a gyűrűből, de azokat január 28-án Bicseknél egy előrevetett szovjet harcokosi alakulat szinte teljesen megsemmisítette.

A 9. könnyű hadosztály a 2. hadsereg egyik legnagyobb veszteséget szenvedett seregteste volt. Felváltó alakulatokkal kibővült állományát tekintve 8-9 ezer főre tehető hősi halottainak, sebesültjeinek, illetve fogságba esetteiknek száma. Megmaradt töredéke 1943. április 28. és május 4. között tért vissza a hátszágba. A 2. hadsereg hadműveleteiben részt vett zalai alakulatokhoz hasonlóan 1943 márciusának elején Szeregyina Buda környékén a megszálló feladatokat ellátó zalaegerszegi 47/III. zászlóalj is súlyos veszteségeket szenvedett. Az előretörő szovjet harcokosi egységek támadása következtében állományának kétharmadát veszítette el.

1943 nyarán a honvédségnél – főképp gyalogos alakulatainál – széleskörű hadrendi átszervezések kezdődtek. A három gyalogezredből álló gyaloghadosztályokra történő áttérés folytán minden hadtestnél egy alap (gyalog) és egy tartalék hadosztályt terveztek felállítani. A III. hadtestnél felállított 7. gyaloghadosztály parancsnoksága Sopronban alakult meg, gyalogezredeit a soproni 4., a szombathelyi 5., illetve a nagykanizsai 17., tüzérosztályait pedig ugyanezen helyőrségek 7., 8., és 9. hadrendi számot viselő alakulatai alkották. Mozgósítás esetén egy negyedik tüzérosztályt is fel kellett állítani, mely a 73. hadrendi számot kapta. Rajtuk kívül még egy-egy felderítő, utász- és híradó zászlóalj, egy tüzérmérő század, egy légvédelmi gépágyús üteg, illetve a fogatolt és gépkocsizó vonatosztályok tartoztak még a gyaloghadosztály kötelékébe. A gyaloghadosztályok hadrendjébe rohamtüzérosztályok beállítását is tervezték. A 7. rohamtüzérosztály – ahogy egy kivétellel a többi is – csak 1944

A 9/5. üteg egy lövege szántalpon, 1942 december (Hadtörténeti Múzeum).

augusztus folyamán állt fel, Sümegen szerveződött, mindhárom üteget 10-10 db német rohamlöveggel látták el. A hadműveleti területen maradt megszálló alakulatok átszervezése csak fokozatosan történt, a személyi állományában több ízben kicserélődött 47/III. zászlóalj későbbi tevékenységéről – korabeli hiteles iratok hiányában – nincsenek adataink.

A hadi helyzet alakulása, Horthy és a Kállay-kormány politikájának bizonytalansága, ismertté vált béketalogatózások kísérletei miatt a német politikai és katonai vezetés elhatározta Magyarország megszállását. A német csapatok 1944. március 18-án éjfélkor törtek be az országba. A Nagykanizsa felé tartó 18. SS páncélgránátos hadosztály részei – leküzdve a letenyei határvadász alosztály ellenállását – hajnali 5 órakor vonultak be a városba, s rövid idő alatt birtokba vették a laktanyákat, a rendőrkapitányságot és a postaközpontot. Némi ellenállásra csak a József főherceg laktanyában készítettek fel a csapatokat.

1944/45 a végső küzdelem éve volt a honvédség alakulatai számára: ekkor következtek be a Kárpátok előterének és a Kárpátoknak a védelme, a magyarországi honvédő harcok, a szüntelen visszavonulás, majd a kiszorulás Magyarország területéről. A Muraközbe kihelyezett 7. gyaloghadosztályt 1944 májusában mozgósították. Ötödik volt azoknak a seregestek sorában, melyeket a Kárpátok előterében védekező 1. hadsereg arcvonalának megerősítése céljából 1944 májusában és júniusában a hadszíntérre szállítottak. A sebtében mozgósított nyugat-dunántúli alakulatok súlyos fegyverzeti és felszerelési hiányokkal küszködtek, s bevonultatott személyi állományuk kiképzettségi fokát is elég gyengének minősítették. A Kárpátok előterébe Kudriczy István vezérőrnagy parancsnoksága alatt 709 tiszttel és 19.064 főnyi legénységgel június 21-étől kikerkeztetett seregest feladata kezdetben alakulatai kiképzésének tökéletesítése, illetve a Stanislav-Nadvorna vonal tábori erődítési munkálataiba való bekapcsolódás volt. Az arcvonalba csak július 17-én vonták előre, amikor az onnan kivont német 68. gyaloghadosztály – egy július 13-i ellenséges betörés folytán erősen veszélyeztetett – védőállásait kellett átvennie. A soproni parancsnokságú seregest az 1. hadsereg arcvonalának északi szárnyára, a VII. hadtestparancsnokság alárendeltségébe került. A balszomszéd 16., illetve a tőle jobbra elhelyezkedő 24. gyaloghadosztállyal a Kárpátok és a Dnyeszter folyó között, a síkságon keresztben, egy lapos, harckocsi-támadásra alkalmas területet védett. Az arcvonala mögötti erdőségen át csak Rosulna helységein keresztül lehetett visszavonulni, illetve az utánpótlást lebonyolítani.

A soproni seregest 17 km-es szakaszát a július 23-i szovjet támadás előtt két harccsoport védte. Nagykanizsai 17. gyalogezrednek zászlóaljai közül a 17/III. a 7. gyalogsági parancsnok csoportjába tartozott, a 17/II. a szomszédos 16. gyaloghadosztály arcvonala mögött csoportosult, a 17/I. pedig a gyaloghadosztály tartalékát képezte. A 2-3 hadosztálynyi erővel, s harckocsi támogatással július 23-án reggel megindított szovjet offenzíva a délelőtti folyamán oly mértékben vetette vissza a szomszédos 16. gyaloghadosztály jobbszárnyát, hogy az a 7. gyaloghadosztály tüzérségének állásaival került egy vonalba. A szovjet csapatok rohamai a késő délelőtti óráktól a 7. gyaloghadosztály balszárnyát is veszélyeztették, s 4. gyalogezredének állásait arc-, s átkaroló támadások érték. A VII. hadtest tervezett ellentámadásának elmaradása, s a 7. gyaloghadosztály két harccsoportjának kikényszerített visszavonulása következtében a soproni seregest arcvonalának közepén egy hézag keletkezett. Július 24-én e hézagon benyomuló ellenséges csapatok elsősorban a 17/III., 5/I. és 5/II. zászlóaljak állásait támadták, hogy a hozzájuk jobb felől csatlakozó 24. gyaloghadosztály hátába kerülve előretörhessenek Nadvornára. A 17. gyalogezred parancsnokának, Farkas Ödön ezredesnek alárendeltségébe vont 17/I. és 4/I. zászlóaljak eközben a seregest balszárnyán küzdöttek, előbb kiépítetlen reteszállásokban, majd Ottiniában próbálták megállítani a támadókat. A soproni és nagykanizsai zászlóaljak csak az éjjeli órákban törtek ki a bekerített városból, miközben Gombos József alezredes, a 17/I. zászlóalj parancsnokát halálos sebesülés érte. A 7. gyaloghadosztály komolyabb ellenállásával július 25-én már nem számoltak, alakulatöredékeinek legfőbb célja a Kárpátok északi lejtőin húzódnó, javarészt kiépítetlen Hunyadi-állás elérése volt. A visszavonulás során július 26-án Horoholina, majd Slivki környékén főképpen a 17. gyalogezred parancsnokának csoportja folytatott sikeres halogató harcot. Az utóbbi helységeknél vívott harcok során a 9. könnyű tüzérsztály csaknem teljes lövegállományát elvesztette. Egy rövid harci szünet után a Lomnica patak völgyét elérő, s annak lezárására utasított, némileg megerősített 7. gyaloghadosztálybeli csapatok augusztus 4-én bocsátkoztak ismét harcba az előretörő szovjet alakulatok ellen. Sikeresen látták el feladatukat, s két stratégiai fontos helysége, Oszmoloda és Osztodor is birtokukba került.

A 7. gyaloghadosztály július 23-24-i tevékenységéről a hadsereg-parancsnokságon érdemtelenül meglehetősen negatív kép alakult ki, s ez is közrejátszott abban, hogy a 24. gyaloghadosztály újjászervezését szeptember elején a soproni seregest alakulataival való összevonás által kívánták megoldani. A 17. gyalogezredbeli csapatrészek a 24/I. zászlóaljba olvadtak bele. A magyar királyi honvédség hátralevő magyarországi, illetve szlovák területen vívott harcait, a szüntelen visszavonulást az átszervezett zalai alakulatok személyi állománya vegyes kötelékben, vegyes tisztikar és parancsnokságok alatt, a 24. gyaloghadosztályba beosztva élte át. Ott volt szeptember 26. és október 17. között a történelmi határokon belüli, Brusztura és Királymező körzetében folytatott védelmi harcokban, Csap visszafoglalásában és november 5-ig való megtartásában, illetve a tiszai, majd a bodrogi folyamvédelemben is. Felvidéki területre visszavonulva 1945 január elejétől három héten keresztül a Rozsnyótól délkeletre levő Szilicei fennsík területét tartotta, majd a Garam völgyében állt helyt. A további értelmetlen küzdelem 1945. április 6-7-én ért véget számára, mikor a 24. gyaloghadosztály zöme a szomszédos német alakulatokat kijátszva Stubnyafürdő közelében letette a fegyvert a szovjet csapatok előtt.

Az 1944 augusztusában mozgósított, s a Duna-Tisza közti harcokban október folyamán részt vett zalai póta-

alakulatok tevékenységéről nem állnak rendelkezésre adatok, az ugyanebben az időben felállított sümegi 7. rohamtüzérsztyály harcai viszont rekonstruálhatók.

A Sümeg körzetében mozgósított alakulat – ember és löveganyagának feltöltése után – 1944. szeptember 11-én indult el Tapolca vasútállomásáról az 1. hadsereg arcvonalára, ahonnan rövidesen a II. tartalék hadtesthez, Orosháza környékére irányították. Szeptember 24-én Tótkomlóra beérkezve azonnal támadó feladatot kapott, 2.

ütegének a 6. tábori pótheadosztályt támogatva Csanádpalotát kellett birtokba vennie. A község heves utcai harcokat követően szeptember 25-én került a magyar csapatok birtokába, ezáltal sikerült a Makóra előretörő szovjet 18. önálló harcoksihadtest részének utánpótlási vonalát elvágni, s azokat visszafordulásra kényszeríteni. A Csanádpalotára szeptember 26-án visszatért ezred erejű szovjet harcoksi kötelék ezt követően csak veszteségek árán törte meg a 7/2. rohamtüzér-üteg ellenállását. A „holtak ütege” közel 20 ellenséges rohamlöveg és T-34-es harcoksi kilövése után az utolsó lövegig megsemmisült. Az ütegpáncsnokkal, Kőszeghy Barnabás főhadnaggal együtt 34 rohamtüzér halt hősi halált a csanádpalotai harcok során. A 7. rohamlövegosztyály másik két üteget a Makó visszafoglalását célzó támadás során vetették be, de október 3-ra csak a Marost sikerült elérniük. Ezt követően az osztály megmaradt állománya és részben még üzemképes 4 lövege a szentesi hídfőharcokban vett részt, majd újra feltöltve Budapest védelmében. Utolsó lövegét a Vidámpark területén egy tüzérségi telitalálat következtében veszttette el. 14 tisztje és 160 főnyi legénysége 1945. február 12-én a Gellért Szálló égő romjainál esett fogságba.

Budapest és Stubnyafürdő – a leharcolt, lepadt, összevont zalai alakulatoknak javarészt e két település jelentette a második világháború végét. A magyar királyi honvédség 1941 és 1945 közötti tevékenysége során azonban megnyert csaták, napokig, hetekig, sőt hónapokig tartó sikeres védelmi harcok, s reménytelen helyzetekből való eredményes kitörési vállalkozások is ismeretesek. A zalai alakulatok második világháborús küzdelmei is erről tanúskodnak.

A hazatért csapatok fogadása Nagykanizsán, 1943 május 16 (Hadtörténeti Múzeum).

A 7. gyaloghadosztály helyzete 1944. július 23-án 17 órakor

A 7. gyaloghadosztály helyzete 1944. július 23-án 17 órakor.

Zala megye a koalíció éveiben (1945-1947)

Zala megyét a szovjet Vörös Hadsereg 1945 március-áprilisában, nem egészen két hét alatt foglalta el. A front gyors átvonulásának köszönhetően – annak következtében – a polgári lakosság vesztesége csekély volt, nagyságrendjét tekintve nem lehetett több pár száz embernél. Ennél lényegesen nagyobb veszteség forrásai voltak a magyar katonák harctéri és fogságbéli pusztulása, a holocaust, a nyugatra menekültek, illetve a megszálló hadsereg atrocitásai.

A közvetlen harctevékenységgel összefüggően minimális volt az anyagi veszteség is. Igazi csatára, állóháborúra, ostromra – ami az anyagi és emberi áldozatokat nagyságrendekkel képes megnövelni – a megye területén nem került sor. A bekövetkezett károk nagyobbik részét az angolszász légitámadások, és a visszavonuló magyar és német csapatok rombolásai, valamint a szovjet katonák fosztogatásai okozták. Az első kárfelmérések 961 lakóház megrongálódásáról írtak, viszont egy 1948-as forrás 2.814 sérült házat említ, amelyek közül a forrás keletkezésének idejére 1.650-et sikerült helyreállítani. Végül a hároméves terv megyei beszámolója (1949 december) szerint Zalában (a balatonfüredi járás nélkül) 2454 háborús kárt szenvedett lakóházat, 326 középületet és 2623 gazdasági épületet állítottak helyre.

Az infrastruktúra területén a legnagyobb veszteséget a közúti és a vasúti hálózat szenvedte el, de ezen belül is a hidak, amelyek közül az összes jelentősebb megsemmisült, nagyjából a visszavonuló csapatok által. Egyes jelentések szerint 133 híd pusztult el 1.002 méter nyílással, más források 194-et említenek 1.825 méter hosszban. Károk keletkeztek a villamos ellátásban is vezetékszakadás, illetve az oszlopok más célra történő felhasználása miatt. Összességében azonban az infrastruktúrát nem érték hosszabb távon is jóvátehetetlen károk, leginkább annak viszonylagos fejletlensége, kiépítetlensége miatt.

Kárt szenvedett a megye szinte valamennyi ipari üzeme, műhelye, de későbbi újraindításukat – az esetek többségében – ez nehezítette a legkevésbé. A háború utáni gazdasági újrakezdést leginkább a mezőgazdaságot ért veszteségek tették gyötrelmessé. A vármegyei gazdasági felügyelőség 1945 tavaszán kelt jelentése szerint: „Az állatállomány szenvedett legnagyobb veszteséget a hadműveletek alkalmával ... a rendelkezésre álló tájékoztató adatok alapján: szarvasmarha 110.472 drb, ló 10.133 drb, sertés 62.409 drb, juh 11.720 drb van a vármegyében. A múlt évi állapotokhoz képest a szarvasmarhának kb. 60 %, a lóállomálynak 30 %, sertésnek 50 %, juhnek 40 %-a maradt meg”. A növénytermesztést ekkor még nem érték károk, a háború hatása majd az aratás után, a megnövekedett beszolgáltatás, a szovjet hadsereg ellátása, a jótéteti szállítások és a törvénytelen rekvirálások képében fog jelentkezni, az állatállomány megrikulásával együtt évekig késleltetve a kibontakozás elméleti lehetőségét is.

A megváltozott magyar geopolitikai helyzetből fakadó új politikai rendszer kiépítésének első állomása, az ún. nemzeti bizottságok létrehozása volt. Ezek megalakításához azonban nélkülözhetetlenek voltak a – központilag engedélyezett – politikai pártok, úgy mint a Független Kisgazdapárt (FKgP), a Magyar Kommunista Párt (MKP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), a Szociáldemokrata Párt (SZDP), amelyek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba (MNFF) tömörültek. Ezen kívül engedélyezték még a Polgári Demokrata Párt (PDP) és a Magyar Radikális Párt (MRP) működését.

Zala megyében az MKP kezdte meg leggyorsabban kiépíteni a szervezeti kereteit, és 1945 júniusában már 11 járási székhelyen, a városokban és 87 községben működött szervezete. Előfordult, hogy az MKP – mint pl. Zalaegerszegen – a hozzá csatlakozni akarókból alakította meg a helyi SZDP szervezetet, így akarván biztosítani magának helyben a politikai túlsúlyt. A többi párt nehezebben kezdte meg szervezeteinek kiépítését, ennek ellenére az FKgP hamar felnőtt az MKP mellé a tagok száma és a szervezetség tekintetében is. A Kisgazdapárt esetében nagy előnyt jelentett – ami a novemberi választásokon számszerűen is igazolódott, – hogy a párt megyei és alacsonyabb szintű vezetői helyi, ennél fogva ismert és elismert személyiségek voltak, míg a baloldali pártok, különösen az MKP vezetőiről – akik közül sokan Budapestről illetve az Alföldről érkeztek – ezt nem lehetett elmondani.

Az új politikai struktúra kiépülésében, működtetésében kezdettől fogva a Szovjetunió érdekei domináltak, amelyek végrehajtásáról a Vorosilov vezetése alatt álló magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság gondoskodott. Ezt az intézményt minden vesztes országban létrehozták, a fegyverszüneti megállapodások betartatásának céljából. E szervben csak elméletileg voltak egyenrangúak a szövetséges hatalmak képviselői, Magyarországon a Vörös Hadsereg jelenléte adott félelmetes realitást a SZEB-en belüli szovjet erőfölénynek. Az Ellenőrző Bizottságnak minden megyében működtek kirendeltségei, ahol már csak a szovjetek voltak jelen, és 1947 szeptember közepéig – a magyar békeszerződés érvénybe léptéig – gyakorlatilag ezek a szervek voltak az adott megye életének első számú, széleskörű intézkedési joggal is felruházott hatalmi tényezői. Ehhez képest minden helyi közigazgatási szerv, valamint a nemzeti bizottságok is csak a hatalmi hierarchia alacsonyabb fokait foglalhatták el.

A kezdetben igen tág hatáskörrel – többek között a közigazgatás megszervezése és irányítása – rendelkező

nemzeti bizottságok Zalában már a spontaneitást nélkülözve, a rendeletek által megszabott keretek között alakultak meg. Fő feladatuk az élet újraindítása, a közellátás, termelés megszervezése, valamint az új, rendkívüli helyzetnek megfelelő intézmények felállítása volt. Zala megyében az első nemzeti bizottság Nagykanizsán alakult meg 1945. április 5-én, kizárólag baloldali erőkből, amelyekhez csak májusban csatlakoztak – megalakulásuk után – az FKgP delegáltjai. A Zalaegerszegi Nemzeti Bizottság három nappal később, április 8-án alakult meg. Jellemző módon a bizottságokat – kevés kivételtől eltekintve – az MNFF-be tömörült pártok egyenlő számban delegált tagjai alkották, így a baloldal dominanciája megingathatatlanak tűnt. Ezt kihasználva tovább erősítették politikai pozíciójukat, hiszen olyan fontos tisztségekre, mint a rendőrség, az igazoló bizottságok, a népbíróságok, illetve a közigazgatás vezetői (polgármester, alispán, stb.) a nemzeti bizottság szótöbbséggel nevezte ki a megfelelőnek vélt személyeket, minimális teret adva a jobboldal egyedüli képviselőjének, az FKgP-nek. A nemzeti bizottság feladata volt a képviselő-testületek és a törvényhatósági bizottság (megyei közgyűlés) tagjainak delegálása is, amelyek kezdeti összetételében szintén visszatükröződött a bizottságok baloldali erőfölénye. Ugyancsak a nemzeti bizottságok égisze alatt – hivatalosan azok lapjaiként – indult meg a sajtó: Nagykanizsán április 7-én Zala, a megyeszékhelyen pedig 28-án Uj Zala néven adtak ki újságot, amely kezdettől fogva a baloldal, de azon belül is az MKP irányvonalát követte. Ebbe a trendbe illeszkedett a május végén indított Keszthelyi Újság is.

A szűkebb értelemben vett megyei közigazgatás április 8-án kezdte újra működését, miután – vélhetően az oroszok belegyezésével – Briglevics Károly zalaegerszegi ügyvéd elvállalta a főispáni tisztséget. Nem mellékes körülményként megjegyzendő, hogy neki volt már gyakorlata a rendkívüli helyzet adta közigazgatási feladatok megoldásában, hiszen 1919-ben a Károlyi-kormány alatt is ő volt a kormánybiztos főispán. Az Ideiglenes Kormány által kinevezett parasztpárti főispán, B. Molnár József csak április 23-án érkezett meg – egy szovjet teherautón – Zalaegerszegre, az NPP ugyancsak Zalába kinevezett megyei titkárával, Fehér Gyulával együtt. A zalai főispánság ettől kezdve – a koalíciós megállapodás alapján – mindvégig a Nemzeti Parasztpárt hitbizománya maradt.

Az alispáni hivatal április 9-én adta ki első rendeletét, de az alispáni tisztséget csak április közepén töltötték be a korábbi, nyilasok által internált alispán, Brand Sándor révén, aki viszont egy hónap múlva lemondott tisztségéről, fontosabbnak tartva az FKgP megyei szervezetének vezetését. A Somogyi Magyar István nevéhez köthető rövid intermezzo után Dávid János (SZDP) került az alispáni székbe, ahonnan – már egy megváltozott helyzetben – 1948 márciusában volt kénytelen felállni. Az államigazgatásban lejátszódott szervezeti és személyi változásokat egyes települések – leginkább Nagykanizsa – igazgatási szerepkörük és szintjük növelésére próbálták meg felhasználni (törvényhatósági jog megszerzése), amely azonban az e kérdésben kivételesen együttműködni kész helyi politikai erők egyöntetű támogatottsága ellenére sem vezetett eredményre.

A falvakban a városokhoz és városiasabb településekhez képest megkésettén kezdtek alakulni a nemzeti bizottságok, és újjáalakulni a képviselő-testületek. Ennek oka az elzártság, a nem megfelelő információáramlás, az idegenkedés az ismeretlen emberek által képviselt új politikai ideológiáktól és általában a politikától való tartózkodás volt. Emiatt még 1945 őszén is előfordult, hogy a képviselő-testület nem volt megújítva a nemzeti bizottság hiánya miatt. A községekben általában nem alakult meg mind a négy koalíciós párt, leggyakrabban csak az MKP és az FKgP, de az is előfordult, hogy egyik sem. Ilyen esetekben az adott települést jellemző foglalkozási csoportok, vagy birtokkategóriák szerint biztosították az arányosnak vélt képviselőket a nemzeti bizottságokban. E szervek megalakulása, létrehozása a legváltozatosabb körülmények között ment végbe, sok esetben külső ráhatással. A variánsok között leggyakoribb volt a népgyűlés keretében való kijelöléses választás, vagy esetleg szűkebb körben, a községházán, körjegyzőségi székhelyen, vagy pártirodáknak, önjelölt személyek döntöttek a nemzeti bizottság összetételéről. Ezek a bizottságok kezdettől fogva, minden településkategóriát tekintve igen nagy fluktuációt mutattak, a pártok szinte állandóan cserélték – a helyi politikai játszmák állásának megfelelően – az általuk delegált tagokat.

A zalai nemzeti bizottságok számának növekedése és erősödése a tavasz végére tette lehetővé – a rendeletileg előírt – vármegyei nemzeti bizottság létrehozását. Ez végül 1945. május 31-én alakult meg, legfőbb feladatának tekintve a vármegyei törvényhatósági bizottság újjáalakítását. A Baráth János kőműves (MKP) elnöksége alatt álló bizottság – köszönhetően a baloldal túlnyomó többségének – hamar meghatározta az újjáalakítandó vármegyei törvényhatósági bizottság összetételének pártok szerinti arányait. E szerint a 140 helyből 30-30 jutott volna az MKP, SZDP és NPP képviselőinek, míg az FKgP-t 25, a PDP-t 10, a szakszervezeteket pedig 15 mandátumban részesítették volna. Utóbbiaknak a június 17-i ülésen még 15 helyet juttattak, 155 főre emelve a grémium létszámát. A Kisgazdapárt részére ez a számarány természetesen elfogadhatatlan volt, az erőfölény ilyen nyers alkalmazása miatt tiltakozásul részt sem vett a törvényhatósági bizottság 1945. szeptember 15-i alakuló ülésén, sőt panasszal fordult a belügyminiszterhez.

A helyi nemzeti bizottság tagjai hasonlóan durva arányokat állapítottak meg a nagykanizsai képviselő-testületre is. Itt a július 8-ra kitűzött alakuló ülésre az MKP, az SZDP, az NPP és a szakszervezetek 17-17, míg az FKgP 8 tagot delegálhatott. A helyzet Zalaegerszegen sem volt kedvezőbb az FKgP számára, ahol az MKP, az SZDP, az NPP 12-12, a szakszervezetek 10, a PDP 9, míg az FKgP csak 5 képviselőt küldhetett a várost irányító testületbe. Az 1945. szeptember 7-i alakuló ülésre az FKgP képviselői el sem mentek, és ugyancsak panasszal éltek a felsőbb hatóságok felé.

A nemzeti bizottságokra tartozott az ún. igazoló bizottságok megalakítása, amelyeknek az volt a feladatuk,

hogy meghatározott személyek körében tisztázza azok politikai múltját, esetlegesen a háborús felelősségüket. Igazoló bizottságot járásbírószági székhely szerint kellett alakítani. A várható nagy megterhelésre való tekintettel Zalaegerszegen és Nagykanizsán két-két bizottságot alakítottak, amelyek mellé ősszel egy harmadikat is fel kellett állítani. A nagykanizsai igazoló bizottságok 1945. május 21-én, míg a zalaegerszegiek 24-én kezdték meg a munkát. Az igazolásokban érintettek (köztisztviselők, egyéb állami és községi alkalmazottak) egy-két százaléka maradt csak fenn a rostán. Az ő a büntetésük nyugdíjazás, elbocsátás, vagy népbíróság elé állítás lett.

A népbíróságok – és a melléjük rendelt népügyészségek – törvényszékeként alakultak, így Zalában Nagykanizsán és a megyeszékhelyen állítottak fel ilyen különleges néphatalmi szerveket. A Zalaegerszegi Népbíróság 1945. április 26-án alakult meg Czeglédy Ferenc vezetésével, és május 9-én hozott először ítéletet. A Nagykanizsai Népbíróság május 22-én hirdetett első alkalommal verdiktet. Utóbbi egyébként két év alatt (1947. július 31-ig) 633 ügyet tárgyalt, 357 embert ítél el, a többségükre egy év alatti szabadságvesztést rótt ki. Nagyságrendjét tekintve hasonló munkát végzett az egerszegi népbíróság is. A zalai népbíróságok 1948 januárjában fejezték be működésüket.

A politikai küzdelmek mellett, a létrehozott új irányító szervezetek legfontosabb feladata a termelő-berendezések helyreállításának irányítása, illetve a közellátás megszervezése volt. A legsürgetőbbben a hidakat kellett helyreállítani, ami a közlekedés, a közellátás normális menetének biztosítása mellett a Vörös Hadsereg érdekét is szolgálta. Ugyancsak a szovjetek nyomására adta ki 1945. április 9-én az alispáni hivatal az első rendeletét, amely az ipari és kereskedelmi vállalatok, bankok és üzletek működésének beindítására szólított fel. A vasútvonalak, hidak helyreállítása – a legtöbbször csak ideig-lenes jelleggel – 1945 nyarára megtörtént, csak a Túrje-Balatonszentgyörgy vasútvonal forgalomba állítása húzódott el 1946 őszéig.

Az ipari üzemek újraindítását, mint ahogy arra korábban céloztunk, általában kevésbé hátráltatták a háborús károk, sokkal nehezebben leküzdhető akadályt jelentett a nyersanyag, tüzelőanyag, a megfelelő munkaerő, a tőke, vagy éppen a tulajdonos hiánya. A meglévő ipari létesítmények leginkább a mezőgazdasági termékek extenzív feldolgozására specializálódtak. Az iparszerkezet másik jelentősebb szegmense az építőanyag-ipar, illetve a faipar volt. Jellemző továbbá a kisüzemek abszolút dominanciája, ezen belül is azoké, amelyek néhány munkást foglalkoztattak. Legelőször a szovjet és a bolgár hadsereg ellátását szolgáló – elsősorban élelmiszeripari – üzemeket állították helyre, amelyeket azok pár hónapra nyomban le is foglaltak.

A korszerűtlen zalai iparszerkezetből idegen testként lógott ki a MAORT által képviselt szénhidrogén-bányászat. Az üzemcsoportot mindennél gyorsabban igyekeztek bekapcsolni a gazdaság vérkeringésébe, melynek köszönhetően Lovásziban már április 10-én megindult a kőolaj kitermelése. A lassan újra több mint 3.600 embert foglalkoztató nagyvállalat teljes kapacitása alapvetően szovjet érdekek szolgálatába került, jelentősen kivéve részét a jótételi szállításokból.

Az új rendszer a gazdaságban is rendszerváltást hozott, amelynek első eleme a nagybirtokrendszer megszüntetése, a földosztás volt. Zalában már az erről szóló 600/1945. M. E. sz. rendelet birtokában kezdődhetett a munka, szemben a keleti országrésszel, ahol már az 1944. év végén illetve 1945. elején, spontán módon hozzáfektak az „ezeréves per” lezárásához. A földosztást végrehajtó intézményrendszer alulról kezdte meg kiépülését. A községi földigénylő bizottságok megalakulását sok helyütt a baloldali pártok – kiváltképp az MKP – központilag instruált kiküldöttjei segítették elő. A közigazgatási hatóságok – a szovjetek nyomására – a földosztás mielőbbi lezárására törekedtek, ami a tavaszi munkálatok esedékessége miatt április végére-május elejére gyakorlatilag be is fejeződött. Az erőltetett ütemű munka, a végrehajtás kényszerű radikalizmusa és esetenként a rendelet pontatlan ismerete miatt több esetben a későbbiekben hosszán elnyúló jogviták keletkeztek.

A földbirtokrendezés hivatalos, megyei szervei – nem beszélve a telekkönyvezésről – hosszan lemaradva kul-

*Földosztás Kaszabázán, 1945. május, Békés András felvétele
(Magyar Nemzeti Múzeum).*

logtak az események után. Briglevics Károly főispán ugyan már 1945. április 17-én javaslatot tett a Megyei Földbirtokrendező Tanács összetételére, de az csak május 15-én tudott felállni. Bonyolította a helyzetet, hogy Nagykanizsán – szovjet ösztönzésre – már április 18-án, Hámory Zoltán vezetésével alakult egy megyei hatáskört magának tulajdonító földbirtokrendező tanács, amely a helyzet tisztázása után a Zalaegerszegeen székelő megyei tanács II. számú tárgyalótanácsa lett. A földosztás megyei szintű operatív végrehajtását a Megyei Földhivatal végezte.

A földosztás előtt Zala megyében az összes gazdaság 71 %-a tartozott a 0-5 kh-as törpebirtokos kategóriába, amelyhez a földterület 25 %-a tartozott. A legnagyobb birtokosok Esterházy Pál, a Festeticsek, illetve az egyházak voltak. A földosztás során 30.695-en részesültek földjuttatásban, külön házhelyet 8.943-an kaptak. A juttatási átlag 2,8 kh volt, az országos átlagnak (5,1 kh) alig több mint a fele. Ennek oka a viszonylag kevesebb felosztható földterület volt, és ezen belül is az erdők, rétek, legelők nagy részaránya, amelyek állami, illetve községi tulajdonba kerültek. Összességében ez a földosztás nem oldotta meg Zalában a mezőgazdaság strukturális problémáját. Például 1947-ben – egy jelentés szerint – a 83.383 földtulajdonos közül 58.748 volt azoknak a száma, akik máshová is eljártak dolgozni. A föld újdonsült gazdáinak ráadásul olyan súlyos problémákkal kellett szembenéznük, mint a tőkehiány, eszközök és megfelelő vetőmag hiánya, amelyeket az ilyen gondok megoldására alakított földműves-szövetkezetek sem tudtak orvosolni. Az önálló tulajdonláshoz fűzött reményeket tovább csorbították azok a jelenségek (beszolgáltatás, jóvátétel, rekvirálás, magas adók), amelyeket a háborús helyzet hozott magával.

A gazdasági változásokkal együtt zajló politikai eseményekben epizódikus szereppel bírt az Ideiglenes Nemzetgyűlés dunántúli, köztük zalai képviselőinek „megválasztása” 1945. július 24-én. Ezen a napon valamennyi nagyobb dunántúli városban népgyűléseket tartottak, ahol a pártközi értekezleteken már előzőleg kijelölt személyeket „megválasztatták”. Zalából ily módon került be az – ezután már csak egyetlen ülészakot tartó – Ideiglenes Nemzetgyűlésbe az NPP részéről: B. Molnár József főispán és Dene István, a FKgP-től: Bencze Imre, Brand Sándor, Kováts Ferenc, és Cs. Darab József, az SZDP részéről: Baron Pál és Dombay János, míg az MKP képviselője Matécz János lett. Egyes források szerint Dajkovich Ferenc (FKgP) és Kertész József (SZDP) is Zalából kapott mandátumot.

Az igazi politikai megmérettetés az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon történt meg. A választás előkészítése nyomban a törvény kihirdetése után, szeptember közepén megkezdődött. A választási bizottságok megszervezése és a szavazók összeírása rendben lezajlott, a választási kampány október végi felerősödése azonban felkorbácsolta az indulatokat. Zalában a választáson induló hat párt közül csak a Magyar Radikális Párt nem tudott listát állítani, így az itt nem indult. A többi öt párt listájának élén kivétel nélkül a párt országos vezetői álltak, és csak utánuk következtek a helyi vezetők. A választás hajrájában már sejteni lehetett, hogy Zala megyében a jobboldal győz, de annak nagyságára senki sem számított.

A 214.399 választójogosultból 194.842-en (90,88 %) mentek el szavazni, 192.359 érvényes szavazatot adva le. Ebből 144.527 voksot (75,13 %) szerzett meg az FKgP, az NPP szavazatainak száma 9.943 (5,17 %), míg a PDP 1.769 (0,92 %), az MKP 13.941 (7,25 %), az SZDP 22.179 (11,53 %) voksot számolt. Ennek megfelelően az FKgP Zalából 12 mandátumhoz jutott: Varga Béla, Kováts Ferenc, Drózdny Győző, Békeffy Ferenc, Bencze Imre, Németh Lajos, Mangliár Károly, Cifra László, Magyar János, Meggyesi Ernő, Ledniczky Lajos és Fillér László személyében. A listavezető Varga Béla más kerületben is győzött, így a zalai mandátumáról lemondva Bedő Károly is bekerülhetett a nemzetgyűlésbe. Az MKP egyetlen mandátumát a listavezető Rákosi Mátyás, míg az SZDP szintén egyetlen mandátumát a listát vezető Marosán György lemondása folytán Dombay János nyerte el.

Az FKgP nagyarányú zalai győzelmének legfőbb oka az volt, hogy minden olyan elem jelen volt a térségben, amely egy jobboldali, keresztényi eszméket valló konzervatív pártnak kedvezett, és minden olyan tényező hiányzott, amely a baloldali munkáspártokat segítette volna.

A Független Kisgazdapárt helyi szervezetei 1946 elejétől – a választási győzelemmel a tarsolyukban – egyre határozottabban követelték az ún. arányosítást, vagyis azt, hogy a különböző hatalmi pozíciókból legalább akkora részt kapjanak, mint amekkorát a nemzetgyűlésben kaptak a választók által. Erre a baloldal, a frissen létrejött egységét (Baloldali Blokk) demonstráló az utcára vitte a tömeget, kirobbantva ezzel azt a belpolitikai válságot, amelynek során a Kisgazdapárt kénytelen volt kizárni a sorából tucatnál is több képviselőjét. Ezek között volt a Zalából mandátumot szerzett Drózdny Győző is. A Baloldali Blokk zalai intézőbizottsága egyébként csak jóval később, 1946 júniusában alakult meg.

Az arányosításra való törekvés jogosságának részbeni elismerését jelentette a vármegyei nemzeti bizottság 1946. március 9-i ülésén született határozat. Itt Vida Ferenc miniszteri tanácsos részvételével a bizottság, felülvizsgálva korábbi döntését, megváltoztatta a törvényhatósági bizottság korábbi összetételét és új alakuló ülés lefolytatását rendelte el. Az elfogadott határozat szerint az FKgP 50, az MKP és az SZDP 27-27, a szakszervezetek 26, az NPP 20 és a PDP 5 helyet kapott volna. A Kisgazdapárt azonban ezt a variánst nem fogadta el, és továbbra is panasszal élt, amit azonban a felsőbb hatóságok ezúttal elutasítottak. Így az FKgP a törvényhatósági bizottság 1946. április 13-i újabb ülésén nem volt jelen, képviselőit nem nevezte meg, és ezután sem vett részt a közgyűlés munkájában. Az FKgP egy másik panaszát – a zalaegerszegi képviselő-testület ügyét – szintén respektálták a belügyminisztériumban és annak is az újjáalakítását rendelték el. A Kisgazdapárt a sajtó vonalán is igyekezett erősíteni a pozícióját, minek következtében 1946. augusztus 20-án sikerült elindítania a Független Zala

című lapot.

A politikai iszabirkózás egyik színtere lett 1946-ban az ún. B-listázás kérdése. Ennek során számos régi közigazgatási szakembert bocsátottak el mondvacsinált okokból, leginkább azért, mert nem voltak politikailag elfogadhatók a tisztogatást végző baloldali erők számára. 1946-ban kiszélesítették az igazolandó személyek körét is, fokozatosan kiterjesztve azt a szabadfoglalkozású értelmiségiekre, magántisztviselőkre, végül a kereskedők, iparosok és egyéb közszereplők is sorra kerültek. Külön bizottságot alakítottak a nyugatról hazatérők igazolására. Az év végére – átszűrve a felnőtt lakosság jelentős hányadát – az igazoló bizottságok nagy része befejezte tevékenységét.

A politikai feszültség növekedésében szerepe volt a rosszabbodó gazdasági helyzetnek is, amelyet csak tetézett a világrekorder infláció. Ennek megszüntetése után sem javultak a viszonyok alapvetően, sőt a közellátás területén 1946 végére, 1947 elejére minden eddiginél kétségbeesőbb helyzet alakult ki. Problémaként jelentkezett az ipari munkanélküliség, amely a mezőgazdaság – már említett – foglalkoztatási gondjaival párosulva újabb feszültségócot teremtett. Az 1946-os és 1947-es üzeralapítások nem voltak jelentősek, akadozva indultak, alacsony hatékonysággal működtek, egyszóval nem enyhíthették az ipari munkanélküliek nyomorát. Ezek száma 1946. december végén 2.650, 1947 novemberében 5.200, 1948 július végén pedig 6.120 volt. A nyilvántartásban ráadásul csak azok szerepeltek, akik korábban is valamilyen ipari tevékenységet űztek.

Az 1947-es év tavaszának legnagyobb pozitív fejleménye a megszálló Vörös Hadsereg nagy részének a megye területéről való eltávozása volt. Ez év nyarán megkezdődött a hadifoglyok hazatérése is a Szovjetunióból, amely a közlő újabb országgyűlési választás egyik kampányfogása lett az MKP részéről. A választások mellett a hároméves terv előkészítése révén tartották „lázban” az embereket. Zalában 1947. július 11-én Dávid János alispán vezetésével alakult meg a megyei tervbizottság. A terv Zalára vonatkozó része elsősorban az újjáépítésre, lakásépítésre és a mezőgazdaság fejlesztésére koncentrált.

1947 augusztusa szinte teljesen a választási kampány jegyében telt. Ezen a választáson már jóval differenciáltabb volt a pártstruktúra, a tíz pártból a zalai választókerületben csak a Schlachta Margit vezette Keresztény Női Tábor és a Pfeiffer-féle Magyar Függetlenségi Párt nem tudott indulni. A nagy esélyes Demokrata Néppárt (DNP) csak pár héttel a választások előtt alakult meg Zalában, a Kisgazdapárt vezérkarának átpártolása után. Miután a megyében igen nagy befolyással rendelkező katolikus egyház is a DNP mellé tette le a voksát, a győzelme prognosztizálható volt.

Az 1947. augusztus 31-én megtartott – a névjegyzékkivonattal történt csalás miatt – „kékcédulás”-nak is elkeresztelt választásokon a több mint 190.000 zalai szavazó 55 %-a a DNP-t választotta, 7 képviselőt adva így a pártnak (Kováts Ferenc, Pörneczy József, Berkes János, Pócza Lajos, Farkas Dénes, Iszak Kálmán, Tasler Lajos). Második helyen az MKP végzett 13,8 %-kal, bejuttatva újra Rákosi Mátyást és újonnan Gerencsér Györgyöt. Ezt követte az SZDP 10 %-kal, amely azonban csak egy képviselői helyre lett elég (Dombay János). A zalai viszonylatban régi önmagára csak nevében hasonlító FKgP, nem egészen 10 %-ot elérve Bencze Imrét tudta bejuttatni az országgyűlésbe. Említésre méltó eredményt a felsoroltakon túl talán csak az NPP tudott elérni (5,7 %), míg az új Független Magyar Demokrata Párt, valamint az MRP és a PDP összesen a szavazatok 5 %-át tudták csak megszerezni.

Az eredményből kitűnik, hogy a jobboldal nagyjából megőrizte az 1945-ös választások során elért pozícióját, a zalai emberek tehát újfent elutasították a baloldal radikális társadalom-átalakító törekvéseit.

Zala megye az „ötvenes években” (1947-1956)

Az 1947-es „kékcédulás” választások után, a győztes MKP Zalában is megkezdte pozíciójának módszeres erősítését, minimálisan korlátozva az ellenzék, majd később a koalíciós partnerek mozgásterét. A meglévő helyi ellenzéki pártok (DNP, PDP) gyors felbomlása után, 1947 decemberében, illetve 1948 legelején hozzáálltak az SZDP megtisztításához, kizárva onnét az országgyűlési képviselő Dombay Jánost és Dávid János alispánt. A kommunisták elérték, hogy az egyébként is meggyengült FKgP megyei vezetése 1948 márciusában benyújtja lemondását, a pártot pedig ezután sikerült teljesen semlegesíteni.

Ilyen előzmények után kezdődött meg először az alapszervezetek, majd felsőbb szinten is az MKP és az SZDP egyesítése. Zalaegerszezen ez 1948. május 12-én, Nagykanizsán pedig május 13-án történt meg, míg a megyei egyesítő konferenciát – precízen kidolgozott forgatókönyv szerint – május 30-án tartották. Egy szeptemberi

kimutatás szerint az így létrejött Magyar Dolgozók Pártja valamivel kevesebb mint 23.000 zalai tagot mondhatott magáénak, amelynek 31 %-a munkás és 25 %-a paraszt volt. Az MDP, hegemon törekvéseinek jegyében, azonnal megkezdte a különböző tömegszervezetek vezetőségének lecserélését, és ezen szervezetek tevékenységének saját politikája alá rendelését. A kizárólagosságra törekvő baloldallal szembeni demonstrációvá vált a Zalaegerszezen 1948. szeptember 7-8-án megrendezett Mária-ünnepség, ahol Mindszenty József és más katolikus egyházi vezetők is megjelentek. Ekkorra már rendkívül feszültté vált a kommunista diktatúra felé közelítő állam és az egyház viszonya, amely december végén a hercegprímás letartóztatásához vezetett. Ugyanekkor megkezdődtek azok a koncepciók, amelyek szabotázs vádjával folytak egyes – külföldi tulajdonú – nagyvállalatok ellen, azok megszerzése céljából. Ez lett a MAORT sorsa is, egyes vezetőinek – köztük Papp Simonnak – 1948. augusztusi letartóztatása után a vállalatot állami kezelésbe vették, 1949. december végén pedig államosították.

A hatalmi centralizációval függött össze a Magyar Függetlenségi Népfront létrehozása 1949. február 1-jén, amelynek nem is nagyon titkolt célja a megmaradt, legyengített pártok felszámolása lett. Zalaegerszezen 1949. február 15-én „választották” meg a Magyar Függetlenségi Népfront – központilag jóváhagyott – ideiglenes megyei tanácsát. Ez a körülmény, valamint a vezetők személye (elnök: Lakatos Dezső megyei MDP-titkár, titkár: Gerencsér György, az MDP országgyűlési képviselője) leplezetlenül árulkodott a szervezet feladatáról. A következő hetekben, hónapokban minden településen létrehozták a helyi népfrontbizottságokat, amelyeknek fő feladata az adott település politikai és gazdasági életének felügyelete, irányítása volt. Emellett ők vezényelték le az 1949. május 15-én megtartott választási színpjátékot, ahol már csak egyetlen listára lehetett szavazni. A megfélemlítés, a

Beszolgáltatás Zalaegerszezen, a Kossuth úti gabonarakárban, az ötvenes évek elején (Göcseji Múzeum).

közülemény megdolgozása és nem utolsó sorban a nyílt szavazás kikényszerítése révén, 95,51 %-os részvétel mellett, 96 %-os győzelmet aratott a Rákosi Mátyás által vezetett zalai népfrontlista.

A választások után az önmagát teljesen törvényesnek tekintő kommunista hatalom a pluralizmus már csak formálisan létező elemeinek végleges kiiktatását határozta el. Ennek egyik állomása volt a sajtó egységesítése. A már meglehetősen egyszínű, de még létező három lapot (Keszthelyi Újság, Új Zala, Zala) 1949 végén Zala címmel egységes keretbe foglalták. A néhány oldalas újság lényegében egy propaganda-kiadvánnyá, jelszógyűjteménnyé silányult, ahol az állandóan visszatérő főbb témákat a munkaverseny, a tervteljesítés, békekölcsönjegyzés, begyűjtés, beszállítás, valamint az imperializmus és különösen Tito mesterkedései jelentették. 1949 végére, 1950 első felére sor került a tömegszervezetek homogenizálására is. 1949-ben az ifjúságot a megyében – a később Veszprémhez került területek nélkül – még 17 SZIT (Szakszervezeti Ifjúsági és Tanoncmozgalom), 5

Diákszövetség és 162 EPOSZ (Egységes Paraszti Fűség Országos Szövetsége) alapszervezet fogta össze a MINSZ (Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) keretein belül, több mint 10.000 tagot számlálva. Az 1950 júniusában megalakított egységes kommunista ifjúsági szervezet, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) Zalában az év végén hasonló taglétszám mellett 237 alapszervezettel működött, döntő részt a falusi ifjakra támaszkodva.

A gazdaságirányítás centralizálásának már jól bevált útján továbbhaladva, 1948. március 25-i hatállyal rendelte el a kormány a 100 főnél több munkást foglalkoztató üzemek államosítását. Ennek révén került sor a nagykanizsai Stern-téglagyár, a zalaszentgróti Zalavölgyi Iparművek Rt. (a megye ekkor legnagyobb téglagyára volt), a Kerkavölgyi Fűrészüzem Rt. (Lenti), a Badacsonyi Bazaltbánya Rt. (Badacsonytomaj, Nemestördemic), valamint a Dunántúli Mész, Téglá és Kőipari Rt. (Sümege) államosítására. A MAORT a békeszerződésre tekintettel ekkor még elkerülte az államosítást, de 1949 végére – a már ismertetett metodika szerint – ez is megtörtént.

Elsősorban a mezőgazdaságot érintve, 1949 elején már meggyeszerzte javában folyt a különböző szövetkezetek összevonása. A kommunisták, az elsődleges bázisuknak tekintett földműves-szövetkezetekbe igyekeztek beolvasztani az adott településen létező, különféle gazdasági szövetkezeteket (tejszövetkezetek, fogyasztási és értékesítési szövetkezetek, Hangya szövetkezetek, hitelszövetkezetek stb.) abból a célból, hogy gazdaságpolitikai akaratukat, a már elhatározott kollektívizálást, a lehető legteljesebben tudják érvényre juttatni. Ezek a folyamatok a falusi társadalomban súlyos konfliktusokhoz vezettek, amelyek a tagosítások megkezdésével tovább eszkalálódtak. Részben a már 1948 végétől alakulni kezdő földműves-szövetkezeti bérlőcsoportok (a tszcs elődjei) földigénye, részben az említett különböző fogyasztási és értékesítési szövetkezetekben pozícióval rendelkező – már ekkoriban kuláknak bélyegzett – nagygazdák ellehetetlenítésének kettős célja kényszerítette ki a tagosítást, vagy azok földjeinek elvételét. Az 1948/49-es gazdasági évben 1.152 ember került fel Zalában az ún. kuláklistára. 1950-ben már az is kevés volt, ha valaki „felajánlotta” az összes földjét, házát, termelőeszközeit, a kitelepítést akkor sem kerülhette el. Főként a jugoszláv határsávbán élő volt nagygazdákat és más, a diktatúra által ellenségesnek minősített személyeket internáltak a Hortobágyra és más munkatáborokba.

A mezőgazdaság kollektívizálása már 1948 szeptemberében, az első földműves-szövetkezeti bérlőcsoportok létrehozásával (Bagolasánc, Pusztamagyaród, Becsehely-Szurda-pusztá) megindult. 1949 januárjában 19 – új nevükön – termelőszövetkezeti csoport működött, amelyek közül az ekkor megejtett felülvizsgálat 8-at javasolt meghagyni. Az engedélyezett három tszcs típusból jobbra olyanok alakultak, amelyek a közös gazdálkodásnak kevesebb jegyét mutatták. Ezek a tszcs-k viszonylag kis területen (100-200 kh), szórt parcellákon, minimális gépesítettség mellett működtek. Az 1949. szeptember 2-án alakult nagykanizsai Vörös Csillag Tszcs például a következő adatokkal volt jellemezhető: 11 család, 22 tag, 110 kh föld, 2 eke, 2 borona, 2 kocsi, 4 ló. 1949. november 1-jén az MDP Zalaegerszegi Városi Bizottsága már levélben üdvözölhette az 50. zalaí tszcs-t, amely Nekerésden alakult meg. A tszcs szervezés a hatalmas propaganda és az erőszak ellenére is rendkívül kényszeredetten haladt Zala megyében, messze elmaradva az országos átlagtól és a kívánalmaktól. Az átalakítás súlyos károkat okozott a mezőgazdaságban, tovább nehezítve a háborús károk eltüntetését. Jellemző példa az állatállomány alakulása: 1949-ben 1945-höz képest a szarvasmarha állomány 22 %-kal, a lóállomány 51 %-kal, a sertésállomány 60 %-kal volt nagyobb, viszont 1938-hoz képest 1949-ben a szarvasmarhák száma 14 %-kal, a lovaké 60 %-kal, míg a sertéseké 31 %-kal maradt el.

Az állam a mezőgazdaság gépesítésére – egyben a termelők kiszolgáltatottságának növelésére – ún. géppálmásokat állított fel, amelyek monopolhelyzetüket kihasználva, egyedül végezték a gépi munkákat. A géppálmások gépparkja a kezdeti időkben a kulákoktól és hajdani földbirtokosoktól elkobzott gépekből (traktorok, cséplőgépek stb) tevődött össze. Legelőször Keszthelyen láttak hozzá géppálmás kialakítására, még 1948 végén, amit 1949 elejétől sorra követett a többi.

1949 nyarán kezdték el szervezni egyes állami kézben maradt területek köré az állami gazdaságokat. 1950 ele-

Az 1951-ben épült rubagyár Zalaegerszegen (képeslap, 1960 körül, Göcseji Múzeum).

jére Zala megye területén 6 állami gazdaság szerveződött Zalaszentgrót, Andrásbida, Zalalövő, Alsófakos, Gelse és Felsőrajk központokkal. Egy-egy gazdaság térben rendkívül szétszórtan, 7 és 14 közötti telephelyszámmal működött, a megye területének nem egészen 1 %-án, amely viszont a tagosítások révén gyorsan nőtt.

1949. december 28-án került sor a 10 főnél több munkást foglalkoztató üzemek állami tulajdonba vételére. Zalában 44 vállalat esett ebbe a kategóriába, a feladatot az illetékes szervek rajtaütésszerűen, fennakadás nélkül végrehajtották. A most, és a már korábban államosított ipari és kereskedelmi cégeket 1949. és 1950. folyamán – a tervgazdaság érdekeinek megfelelően – ágazatonként összevonták, és közös irányítás alá helyezték. A tíz főnél kisebb vállalkozásokat fokozatosan felőrölték, tulajdonosaikat és alkalmazottaikat nagyobb vállalatokba, vagy kisipari termelőszövetkezetekbe (ktsz) kényszerítették.

Az 1949. december 31-vel befejezettek nyilvánított hároméves terv Zala megyei összegzésében 3.285 új építésű lakás, 3883 gazdasági és egyéb épület, valamint 76 középület szerepelt. Ezen kívül megépült 135 km út, és 330 hidat állítottak helyre 1.344 m nyílással. Ez a terv még főként a helyeállításra koncentrált, habitusában és jellegében még jelentősen eltért a tervutasításos gazdasági rendszerre jellemző középtávú tervektől.

Az új politikai rendszer folyamatosan alakította át az államigazgatási struktúrát, ami több megye, így Zala esetében is jelentős területi módosulásokat eredményezett. A balatonfüredi járást már 1946. január 1-jén Veszprém megyéhez csatolták, a szentantalfai körjegyzőség kivételével. 1948. augusztus 1-jén viszont Somogy megyétől Zalához csatolták a somogyszentmiklósi (Bagolasánc, Liszó, Somogyszentmiklós) és a miháldi (Miháld, Pat, Sand) körjegyzőségeket. A legnagyobb változás azonban 1950. március 16-án történt, amikor elcsatolták Zalától a tapolcai, a sümegi és a keszthelyi járásokat, ugyanakkor hozzácsatolták a surdi (Surd, Belezna, Nemespátró) és Vasból az egervári (Egervár, Gósfá, Vasboldogasszony) körjegyzőséget. Ugyanezen a napon szüntette be tevékenységét a főispáni hivatal, és mondott le – akkor már tartalom nélküli – tisztéről az utolsó zalai főispán, Barati József. A diktatúrákra jellemző kicsinyesség – és butaság – érhető tetten néhány, a politikai rendszerrel összeegyeztethetetlennek kikiáltott községnev megváltoztatásában is (Zalanémetfalu-Ligetfalva, Nemesördemic-Badacsonytördemic, később Nemespátró-Pátró, Nemesrádó-Rádó). 1950. június 1-jén megszűntek a novai és a pacsai járást, ezzel befejeződött Zala megye területi átszervezése.

1950. második felében – az előző évben életbe léptetett sztálinista alkotmány alapján – hozzákezdtek a közigazgatás átalakításához, a tanácsrendszer megszervezéséhez. A pártvezetés – a Magyar Függetlenségi Népfront közbeiktatásával – előre kinevezte az alakítandó tanácsok tagjait, így állt fel 1950. június 15-én Zala Megye Tanácsa. Augusztus 15-én alakították meg a városi és a járási tanácsokat, létrehozva egyúttal az egységesített tanácsai hivatalszervezetet is. A helyi tanácsok megválasztására, vagy inkább – a nép által való – megszavaztatására október 22-én került sor, amely alig változtatott az eredetileg kijelölt helyi és felsőbb testületeken, valamint a vezető személyeken. A különböző tanácstestületek (tanács, végrehajtó bizottság, állandó bizottság) nem igazán kerültek operatív döntési helyzetbe, lényegében a hivatal, azon keresztül is a párt döntéseit legitímáltatták velük.

A gazdasági élet és a közigazgatás területén végbement káderno mozgások természetesen nem hagyták érintetlenül az „első mozgatót”, a pártot sem. 1950. február 16-án érkezett meg Szatmárból az ide kinevezett új megyei első titkár, Darabos Iván. (A KV Lakatos Dezső korábbi titkárt Veszprém megyei titkárnak nevezte ki.) Központi utasítás alapján 1950 nyarán újraválasztották a pártszervezetek vezetőseit, az alapszervezetektől a megyei pártbizottságokig. Zalában az új vezetőségekben nőtt a fiatalok, illetve a munkások részaránya, elsősorban az egyéb kategóriába soroltak, kisebb mértékben a parasztek rovására.

A belső tisztogatásokkal párhuzamosan folytatta harcát az MDP a rajta kívül megmaradt egyetlen szervezett erő, az egyházak ellen is. Ez Zala megyében különösen éles konfrontációt eredményezett, tekintettel a katolikus egyház mély társadalmi beágyazottságára. Az egyházat degradáló, 1950. augusztus 30-án megkötött „egyezmény” után, a politikai küzdelmek a hitoktatás terén csúcsosodtak ki. Az egyházra nehezedő nyomást jól szemlélteti, hogy míg az 1951/52-es tanévben a beiratkozott összes tanuló 65 %-a jelentkezett hittanra (azonban már csak 38 %-uk járt el), addig a következő 1952/53-as tanévben a beírt tanulóknak mindössze 6,5 %-a jelentkezett hitoktatásra és ebből is csak 2,2 % volt a ténylegesen megjelenők aránya.

1951-től az ötéves terv előirányzatainak megemlése után fokozott terhek nehezedtek a mezőgazdaságra, hiszen a pótberuházásra szánt pénzeszközök nagy része csakis e szektor kizsákmányolásával volt előteremthető. A szocialista mezőgazdaság erősítését akarták elérni a kulákok és a dolgozó parasztek földjeinek fokozott kitagosításával, az adó és a beszolgáltatandó termények mennyiségének emelésével. 1949 és 1952 között a részleges tagosítás Zala megyében 123 községet és 42.409 kh földterületet érintett, amelyből 22.702 kh volt az állami gazdasági és 19.707 kh a tszcs-k részére történt területcsere. Az általános tagosítás 1951-1953 februárja között 38 községet és 43.705 kh-at érintett, amelyből 5.439 kh az állami gazdaságok, és 38.260 kh a tszcs-k részére történt. A területcseréknél az esetek túlnyomó többségében a tszcs-n kívüli dolgozó parasztek, illetve a kuláknak minősítettek jártak rosszabbul. Az 1952/53-as gazdasági évben 885 embert vettek fel a kuláklistára, amíg a beadásra kötelezett dolgozó parasztek száma: 52.278 volt. A kulákok és a dolgozó parasztek mellett nyomás nehezedett az ún. kétlaki munkásokra is, közülük például 1952-ben 831-en 6087 kh földet voltak kénytelenek az államnak „felajánlani”.

1950 január végén Zalában már 75-re emelkedett a tszcs-k száma, ezekben összesen 1339 tag 12.809 kh-on – a megye területének másfél százalékán – folytatott közös gazdálkodást. Jellemző, hogy a tagságnak több mint a

fele (55,7 %) nincstelen szegényparaszt, további 32 %-a pedig 1-5 kh-as törpebirtokos volt. A csoportok irányításában akut problémát jelentett a vezetők megfelelő végzettségének és szakképzettségének hiánya, valamint a pénzügyi elszámolások – előbbiekből fakadó – szabálytalan volta. Az 1951-es erőszakos gyorsítás után, az év végére már 184 tszcs és tsz működött 10.184 taggal, 44.053 kh területen, ami azt jelentette, hogy a megye szántóterületének a 11,6 %-át a szövetkezetek birtokolták. A mezőgazdaság átalakításának olyan vadhajtásaiból, mint a hazai gyapottermesztés, a novai Vörös Zászló Tszcs jóvoltából Zala megye sem maradhatott ki. 1952 végére már 28 ún. szocialista községet lehetett megszámolni a megyében, ahol a földterületek döntő része tszcs vagy állami tulajdonban volt. Erre az időre a tszcs-k és az önálló tsz-ek száma 219-re, a tagok száma 11.325-re, az általuk művelt földterület pedig 57.819 kh-ra növekedett.

1951-re gyakorlatilag kialakult a 10 üzemegységből álló gépállomási hálózat a következő telephelyekkel: Palin, Pölöske, Letenye, Lenti, Orosztony, Túrje, Felsőbagod, Zalatárnok, Csesztreg és Szentliszló. Ezek összességében – ugyanebben az időben – a következő gépparkkal rendelkeztek: 184 traktor, 71 cséplőgép, 72 tárcsa, 169 eke, 125 vetőgép, 17 szelektor, 8 morzsoló, 10 daráló, 8 silózógép, 4 aratógép és 4 lennyűvőgép. Zala megyébe 1951 júliusában, a palini gépállomásra érkezett meg az első – szovjet gyártmányú – kombájn. 1953 elején a 10 zalai gépállomás 834 dolgozót foglalkoztatott, köztük 54 traktorosnőt, akiknek a kiképzésére Pacsán külön tanfolyamot indítottak.

1951 végére a zalai állami gazdaságok száma már 14 volt, ezek központjait a következő településeken alakították ki: Alsófakos, Andránhida, Egervár, Felsőrajk, Gelse, Jankapuszta, Kehida, Nagykanizsa, Pölöske, Pördefölde, Zalaapáti, Zalalövő, Zalaszentgrót, Zsigmondháza. Összterületük 18.800 kh-ra rúgott, amelynek nagyjából a fele volt szántó.

Az első ötéves terv (1950-1954) Zala megyére eső beruházási kerete az indulásnál 1,27 milliárd Ft volt, az összes beruházási összeg 2,4 %-a. Ebből egyharmadot kapott volna a mezőgazdaság, negyedrészt az olajbányászat és mindössze 4-5 %-ot a könnyűipar. Az iparfejlesztés terén a fő cél – az olajipar erősítésén túl – a két város fejlesztése, a városi munkanélküliség megszüntetése volt. Végül, a már részben ismertett körülmények miatt, alig valósult meg valami a zalai tervekben úgy, ahogy azt eredetileg elképzelték. A tervmutatók megemlése (1951) után újabb átcsoportosítást igényelt az ugyanakkor felfedezett nagylengyeli olajmező termelésbe állítása és azzal összefüggésben a zalaegerszegi olajfinomító építésének megkezdése is. A beruházások terén általában kaotikus viszonyok uralkodtak, a szervezetlenség, a gazdátlanság, a szakértelem hiánya rendkívül megdrágította az építkezéseket. A munkaerőhiány megszüntetését célzó toborzások teljesen hektikusan zajlottak, csak a káoszt növelték.

Az első zalai ipari nagyberuházás a Zalaegerszegi Ruhagyár volt, amelyet egy év alatt építettek fel, és 1951 decemberében már fel is avatták. Egy év elteltével megkezdte termelését – egyelőre csak használt elemekből összeállított „zsebfinoítóként” – az aszfaltgyár, amelyet 1954-re fejlesztettek nagyüzemmé. Ugyancsak

Zalaegerszeg kapta a harmadik komolyabb új gyárat is, a vajgyárat, amelyet 1953 októberében avatták fel. Nagyságuk ellenére ezek a beruházások, az olajipar fellegvéraival együtt szigetszerű jelenségek voltak, az alapvetően agrárjellegű megye gazdasági struktúráját észrevehetően nem változtatták meg. Az új ipari munkavállalók legtöbbször kétféleképpen maradtak, esélye sem volt arra, hogy a városokban lakáshoz jusson és oda véglegesen beköltözhessen. Az ipari beruházásokat ugyanis nem követte az infrastruktúra megfelelő fejlesztése, sem minőségben, sem mennyiségben. Zalaegerszegen például az ötéves terv egy-egy évében több száz lakás felépítését tervezték, de 1945 és 1954 között mindössze 131 (!), és 1956-ig is csak 364 lakás épült. A hallatlan zsúfoltságot a

1952-ben írott képeslap, címzettje a zalaegerszegi ruhagyár egyik dolgozója (Göcseji Múzeum).

legdrasztikusabb adminisztratív eszközökkel próbálták csökkenteni, mint pl. a nyugdíjasok és más inaktívak, valamint az osztályellenségnek minősített személyeknek a környező falvakba, szőlőhegyekre való kitelepítésével. Az építőipari kapacitások nagy hányadát – az ipari beruházások mellett – a katonai építkezések (laktanyák, utak, repülőterek, tiszti lakások, erődrendszer a jugoszláv határon stb.) kötötték le, ráadásul az ötvenes évek első felére esett a háború utáni ideiglenes helyreállítások végleges kiváltása is. Így nem csoda, hogy a lakosság érdekét közvetlenül szolgáló infrastrukturális beruházások (vízvezeték, csatorna, gáz, telefon) rendre elmaradtak, talán csak a falvak – minőségében igen gyatra – villamosítása terén történt számottevő előrelépés. Az öt éves terv indulásakor még csak 17 zalai település, míg a befejező évben 142 falu volt – részlegesen – villanyárammal ellátva.

Az ötvenes évek első felében a lakosság életszínvonala – a harsány propaganda ellenére – folyamatosan zuhant. A munkaversenyek állandóan változó normarendszere biztosan garantálta azt, hogy ne legyen túlzott a bérkirárlás. Ráadásul a különböző „felajánlási” akciók, köztük a terv-, majd a békekölcsönök sorozata állandóan megcsapolták – nem kis mértékben – a dolgozók jövedelmét, így biztosítva az állam számára a jelentősen megnövelt beruházási ráta fedezetét. A közellátásban már az öt éves terv első évében súlyos zavarok mutatkoztak, amire a válasz 1951 elején a jegyrendszer újbóli bevezetése volt, amely a legalapvetőbb élelmiszeri és közszükségleti cikkeket (liszt, cukor, zsír, szappan, hús, kenyér) érintette. A jegyrendszer 1951 végén, 1952 elején megszűnt ugyan, de a közellátás színvonala ezzel szemernyit sem javult. Az államosított kereskedelem nem tudta feladatát ellátni, a boltok száma radikálisan lecsökkent, állaguk romlott, a sorban állás mindennapos jelenséggé vált, kialakultak a hiánygazdaság tipikus szimptomái. 1953-ban például a megyeszékhelyen az 1938-as állapotokhoz képest a következő képet mutatta a bolthálózat: a tizenkét méteráru boltból megmaradt négy, a hat konfekcióüzletből kettő, a tíz rövidáru-üzletből három, a kilenc vas-műszakiból három, a négy üvegboltból egy, míg a harminc fűszerüzletből tizenkettő működött. Az arányok a megye akkor nagyobbik városában, Nagykanizsán sem voltak kedvezőbbek.

1953 közepén a Szovjetunióbéli változások és a magyar gazdaság küszöbön álló csődje hazánkban is reformokat eredményezett. A Nagy Imre miniszterelnök nevéhez kapcsolódó „új szakasz” politikája mindenekelőtt tüneti kezelést jelentett. Leállították a megalomániás nagyberuházásokat, részlegesen orvosolták a törvénytelenégeket, lehetővé tették a tszcs-ből való kilépést, és hangulatjavító intézkedésekkel érezhetően javítani akarták a lakosság életszínvonalát, komfortérzetét.

Zala megyében, az 1953 júniusi KV ülés után első ízben augusztus 22-én tanácskozott az MDP megyei pártválasztmányja, ami – elméletileg – a megye első számú párttestülete volt. Itt a funkcionáriusok önkritikájuk mellett elsősorban egymást hibáztatták a kialakult helyzetért, igazából nem ismerve fel a problémahalmaz gyökerét. A meghozott határozatok, a pártzsargon sematizmusába burkolózva, semmilyen garanciát nem adtak az igazi változtatásra, lényegében ugyanazokkal a személyekkel, ugyanabban a stílusban ment minden tovább. Ezen még az sem változtatott, hogy 1954 februárjában Dénes István személyében – aki a DISZ KV főtitkára volt – új megyei titkárt kapott Zala. Az 1954. májusi, MDP-n belüli szervezeti változások után Dénes első titkársága mellett Szigeti István és Vukits László (mint másod-, illetve harmadtitkár) lettek a megye legfontosabb vezetői. Ebben az évben vezetőségválasztást is tartottak a 614 zalai pártszervezetnél, melynek során újra megválasztották a régi vezetők több mint felét, illetve a titkárok kétharmadát. Ez a folyamat áttevéődött az ugyancsak 1954-ben megtartott tanácsi „választásokra” is. A november 28-i szavazás után a régi községi tanácsstagok 51 %-a, a városi tanácsstagok 34 %-a, a járási tanácsstagok 37 %-a, míg a megyei tanácsstagoknak csak a 14 %-a maradhatott a helyén.

Az évtized elejéhez képest a korszellem némi változását mutatja, hogy felszínre kerülhetett egy-két korrupciós ügy, a hatalommal való visszaélés néhány példája, és a sajtóban az álproblémák helyett valóban feszítő kérdések is teret kaphattak. Csökkent az egyházakra nehezedő nyomás, és a magyar-jugoszláv viszony is normalizálódott, amely a határsáv 1956 eleji megszüntetésében tetten öltve csökkentette valamelyest az itt lakók félelemérzetét.

Zalát illetően Nagy Imre reformjai mindenek előtt a mezőgazdaságban éreztették hatásukat. Csökkent a beszolgáltatás, és az elmaradásokért járó büntetés is, amit egy bírósági jelentés szerint a „közellátási bűncselekmények” visszaszorulása is jelzett. Az új kormányprogram után a 229 zalai tszcs és önálló tsz közül 76 kérte a feloszlását, de – rövid „megdolgozásuk” után – 11-en vissza is vonták azt. Végül 20 maradt, amely tántríthatatlannak bizonyult. Míg 1953-ban a megye szántóterületének 19 %-a volt a tsz-ek kezében, addig ez a szám 1954 őszére 14,4 %-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan 1953 második felében hihetetlen mértékben megnőtt a mezőgazdasági kisgépek iránti kereslet, ami a parasztság bizakodását mutatta. Növekedett az önálló kisiparosok száma is, akik kilépve a ktsz-ek és vállalatok kényszeréből, újra kiváltották iparendélyüket.

Mindezek a folyamatok a gazdaságban és a „kispolitikában” néhány év alatt olyan erjedéshez vezettek, amit Rákosi 1955-ös újbóli megerősödése nem tudott lefojtani, sőt a beszolgáltatási tételek 1956. évi drasztikus megemlése már csak olaj lehetett a későbbi tűzre. Ennél fogva az MDP főtitkára 1956 júliusi leváltásának körülményeit helyesen sejtve mondhatta valaki – amit a megyei ÁVH július végi hangulatjelentése rögzített – miszerint: „a következő időkben mind komolyabb változások fognak beállni Magyarországon is”.

1956 Zalában

1956. október 23-a reggelén – miként az ország nagy részén – az élet látszólag ugyanúgy indult, mint más napokon. Semmi látható jel nem utalt arra, hogy a nap folyamán olyan események következnek be, amelyek alapjaiban rengetik meg a nemcsak idehaza, illetve Kelet-Európában, de a „szabad világban” is a legtöbbször által érinthetetlennek hitt világot. E napra vonatkozóan jellemzőnek értékelhetjük a Nagykanizsán állomásozó tűzérosztály parancsnokának a forradalom leverése utáni jelentését, mely szerint 23-án „Semmi zavaró körülményt nem észleltünk. . . , minthogy azok létezéséről nem is tudtunk.”. Márpedig aki akárcsak az előző estét a rádió mellett töltötte, értesülhetett bizonyos – vérmérséklete szerint – zavaró, vagy éppen lelkesítő körülményekről. A Kossuth rádió este 8 óra előtt helyszíni tudósításban számolt be a Budapesti Műszaki Egyetemen, illetve a Közgazdaságtudományi Egyetemen zajló diákgyűleésekről. Ismertette az ott megfogalmazott felhívásokat, illetve követeléseket. „Az egyetemisták vita után minimális ellenzékkel, elsősoró erejű szavazással kimondták, hogy a DISZ-ből kiválva megalakítják az egyetemi ifjúság szervezetét.” Ugyancsak lázasan ülésezett a Petőfi kör vezetősége, ahol határozatban követelték Rákosi eltávolítását a hatalomból, Nagy Imre és társai bevonását a párt vezetőségébe, valamint Farkas Mihály ügyének nyílt tárgyalását.

Aki nem hallotta a rádió esti műsorát, az a megyei lapból minderről nem értesülhetett. Így 23-án meglepetten hallhatta a 13 órakor elhangzott bejelentést, hogy a Belügyminisztérium nem engedélyezi a diákság előző nap, a Budapesti Műszaki Egyetemen megfogalmazott követeléseinek 16. pontját, a Lengyelország melletti szolidaritási tüntetést. Az eseményektől távol élő médiahallgató zavarodottsága nyilván csak növekedett, amikor nem egészen másfél óra múlva beolvasták Piros László belügyminiszter közleményét, mely szerint feloldja a gyülekezési és felvonulási tilalmat. Ettől kezdve az események már megállíthatatlanok voltak. A lengyelek melletti – békésnek induló – felvonulás néhány órán belül rendszerellenes tüntetéssé, majd – miután az esti órákban a tömeg megostromolta a Szabad Nép székházát, és fegyveres harc robbant ki a rádió épületénél – felkeléssé vált.

A riasztó hírek hatására 23-án este összehívták az MDP Zala Megyei Végrehajtó Bizottságát (VB-t), amely kibővített üléséről, illetve az ott elfogadott határozatáról táviratilag értesítette a Központi Vezetőséget. E szerint a Végrehajtó Bizottság „...egyetért a legszélesebb néptömegek azon követelésével, hogy Nagy Imre elvtársat a Központi Vezetőség azonnal vegye vissza a párt és állami felső vezetésbe”. Másnap ugyancsak ülésezett a DISZ Zala Megyei Végrehajtó Bizottsága, a Hazafias Népfront Zala Megyei Bizottsága, valamint a Megyei Tanács VB is.

E három testület – ellentétben a párt VB-vel – szinte megismételte a budapesti események „gerőit” minősítését, elítélte „az ország fővárosában a fasiszta csőcselék magatartását”, leghatározottabban tiltakozott az „ellenforradalmi terrort elkövető banditák támadása ellen”.

A Zala rendkívüli kiadásának október 25-i száma közölte a megyei párt VB egy újabb, a Központi Vezetőséghez címzett táviratát. E szerint a „...VB kollektívája nagy lelkesedéssel és megkönnyebbüléssel üdvözli a Politikai Bizottság határozatát Gerő Ernő elvtárs felmentéséről és Kádár János elvtárs megbízatásáról. Meggyőződésünk szerint ezzel elhárult az utolsó akadálya annak, hogy a párt megoldja azokat a súlyos bel- és külpolitikai kérdéseket, amelyek a jelenlegi válságot felidéztek”. Ugyazon napon a Zala: „Megyénkben rend van és kibontakozást váró bizalom” címmel közölt vezércikket. Az írás szerint: „Örömmel regisztráljuk, hogy a párt és a kormány iránti bizalom nem ingott meg a vész vihar egyetlen percében sem Zala megyében.

A felszabadulási emlékmű ledöntése. Bázakerettye, 1956 (Csonkás Sándor felvétele, Magyar Olajipari Múzeum).

Munkásságunk, elsősorban az olajmező dolgozói példát mutatnak a hittel és munkával való helytállás terén, s mélyen elítélik a fasiszta erők aljas mesterkedéseit. Fiataljaink együtt éreznek a jogos követeléseket hangoztató egyetemi ifjúsággal, de élesen elhatárolják magukat a felforgató elemektől... Rend és kibontakozást váró bizalom. Ezzel válaszol Zala megye lakossága a felforgatók véres kalandjára...”

Tény, hogy 25-ig a megye lakossága láthatóan passzívan szemlélte az eseményeket. Ezen a napon azonban megváltozott a helyzet. Miután kora délután (15 óra 15 perckor) a rádióban elhangzott Kádár János és Nagy Imre beszéde, Nagykanizsán a Dunántúli Kőolajipari Gépgyár dolgozói tüntetést és felvonulást szerveztek. A nemzetiszínű zászlók alatt felvonuló munkásokhoz csatlakoztak a helybéli gimnazisták, akik a felvonulás útvonalán leverték a hivatalok és intézmények népköztársasági címeres tábláit. A lassan több ezressé növekedett tömeg ledöntötte a Szabadság téri szovjet emlékművet. Ugyancsak 25-én a zalaegerszegi Tanítóképző diákjainak DISZ szervezete gyűlést tartott, ahol megfogalmazták követeléseiket:

1. Amnesztiát az elfogott forradalmároknak!
2. Vezető állásokba megfelelő képzettségű embereket állítsanak!
3. Tisztítsák meg az országot a haladást gátló erőktől!
4. Vonják ki a szovjet csapatokat hazánkból!
5. Vonják felelősségre azokat, akik a vérontás okozói voltak!
6. Engedjék szabadon a még Szovjetunióban tartott hadifoglyokat!
7. Tegyék lehetővé az ifjúság külföldi tanulmányi kirándulásait.
8. Egyetértünk a budapesti egyetemisták követeléseivel!

Másnap nemcsak Kanizsán, Zalaegerszegen, de a járási székhelyeken, és a kisebb településeken is tömegmozdulások voltak. A megyeszékhely ifjúságának követeléseit és állásfoglalását ismételte a vasútállomás hangszórója. Eközben az egerszegi állomás épületével szemben „...csattognak a kalapácsok, pengnek a feszítővasak, omlanak a nemzeti béklyó egyik jelképének, az úgynevezett szabadság szobornak a törmelékei. Szaporán működnek a szerszámok. S az erős, fiatal munkáskezek nyomán gyorsan rommá kopnak a hamis eszmék szölgálatában álló építmény alapjai... E különös munkában nincs itt semmi szertartás, semmi kétkedés. Népünknek, városunknak nem kell ez a szobor. S feszülnek már az óriási drótkötelek, felzúg a hatalmas Mach gépkocsi motorja és dől a mélybe, a sárba a gigászi építmény. Ledőlt... A déli órákban a Hamburger szobor is földrekerült.”

A késő délutáni órákban a megye két városában megszólaltak a fegyverek. A megyeszékhelyen a pártbizottság székházából a tüntetők közé lőttek. Németh Imre, a tejüzem dolgozója és Telenkó János honvéd a helyszínen meghalt, további öt tüntető megsebesült. Nagykanizsán a fegyvertelen tüntetők és karhatalmisták közti összecsapásnak egy halálos áldozata (Skerlágth Józsefné), valamint 13 sérültje volt, mindannyian a tüntetők közé tartoztak.

Zalaegerszegen az események következtében pánikba esett pártvezetőket és a pártbizottságon tartózkodó ÁVH-sokat katonai biztosítással a honvéd laktanyába szállították, majd – miután sem a honvédség, sem a határőrség nem volt hajlandó szavatolni biztonságukat – testületileg Körmentre szöktek, az ott állomásozó szovjetekhez.

Az eddig nyugodtnak tűnő vidéken is voltak megmozdulások, ám kirívó erőszakosságra szinte sehol sem került sor. A koreográfia szinte kísértetiesen megegyezett mindenütt. A nemzeti zászlók alatt vonuló, „nemzeti dalokat” éneklő tömeg a település központjába vonult, ahol megsemmisítette, leverte, elégette a bukottak hitt rendszer jelképeit, egyes helyeken elégette a tanácson őrzött adó-, illetve begyűjtési iratokat.

A felvonuló tömeg legtöbb helyen mintegy spontán népgyűléssé alakulva megválasztotta azokat a néphatalmi szerveket, melyeknek feladata az volt, hogy az átmeneti időszakban biztosítsa a közigazgatás folyamatosságát, gondoskodjon a közellátás, illetve a közbiztonság fenntartásáról. A megválasztott testületek a legkülönbözőbb neveken alakultak meg, lényegében ugyanarra a feladatra: így pl. Nemeshetésen Községi Forradalmi Tanács, Zalatárnokon Községi Forradalmi Bizottság, Nagykanizsán Nemzeti Bizottság, Sormáson Községi Nemzeti Tanács.

A következő napokban a községek küldötteiből megalakultak a Járási Nemzeti Bizottságok, majd október 28-án a Megyei Tanács épületében létrejött a Megyei Nemzeti Bizottság. E testület legfontosabb feladatának a közigazgatás demokratikus átalakítását tekintette, emellett intézkedéseket hozott a lakosság ellátásának biztosítására. Felkérte az akkor javarészt sztrájkoló munkásokat a munka felvételére. A megalakuló Nemzeti Bizottság 5 pontos felhívással fordult a megye lakóihoz, valamint 15 pontban fogalmazta meg követeléseit a kormány felé. Ezekben kiálltak a többpártrendszer mellett, követelték a mielőbbi szabad választások kiírását, a szovjet csapatok azonnali kivonását az országból, a szólás- és sajtószabadságot, a vallásszabadságot, stb. Az egyes járások, települések, üzemek képviselői saját követeléseikkel egészítették ki a megye 15 pontját. Az olajipar küldöttei legfontosabbnak az uránbányászat magyar kézre adását tartották, s kijelentették, hogy addig nem adnak olajat, míg csak a lehetősége is fennáll annak, hogy az orosz harcok motorját hajtja.

Miután 30-án Nagy Imre bejelentette az egypártrendszer megszüntét, lehetővé vált, hogy a volt ún. koalíciós pártok újraszerveződjenek. Ennek megfelelően a Megyei Nemzeti Bizottság 31-én küldöttértekezletet tartott, ahova az újjáalakuló pártok 1-1 főt delegálhattak. November 1-jén a Nemzeti Bizottság vezetősége lemondott, és új vezetéssel, Zala Megyei Forradalmi Tanács néven alakult újjá. Ezt követően a testület csak 3-án ült össze,

amikor már érkeztek a riasztó hírek az újabb szovjet csapatok beáramlásáról.

Ekkor – november 3-án – már öt politikai párt jelentette be működését: a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt, a Demokrata Néppárt, valamint a megszűnt MDP-ből új néven megalakuló Magyar Szocialista Munkáspárt. E pártok azonban – az MSZMP-t nem számítva – lényeges hatással nem voltak az események menetére.

Míg a közigazgatás átalakításának és újraindításának kulcsszereplői a Nemzeti Bizottságok voltak, a vállalatok életében a munkástanácsok jelentek meg hasonló súllyal. Megalakulásuk pillanatától üzemük, vállalatuk, gyáruk gazdáivá váltak. Hasonlóan a Nemzeti Bizottságokhoz, október 30-ig szinte minden termelőüzemben megalakult a Munkástanács, és szinte azonnal megalakultak az iparági, illetve területi szerveik is.

Kétségtelen, hogy a gazdaságban betöltött szerepe, illetve szervezettsége okán is a legjelentősebb szerepet az olajipar munkástanácsai játszották. A munkásigazgatás ezen új szervei a demokratikus elvek legszigorúbb betartásával jöttek létre. Lovásziban egy nagygyűlésen közfelkiáltással választották meg tagjait. Más vállalatoknál az egyes üzemek, üzemrészek, munkahelyek választottak küldötteket a vállalati tanácsokba. Az így létrejött munkástanácsok önmagukból egy szűkebb testületet választottak, az ún. igazgató tanácsot, amelynek feladata az volt, hogy a vállalat igazgatója mellett működve segítse, illetve ellenőrizze annak munkáját.

Tevékenységük azonban nem korlátozódott csupán az üzemek területére. A vállalati munkástanácsok küldöttei részt vettek a városi, járási, megyei nemzeti bizottságokban, illetve a munkástanácsok megalakuló csúcsszerveiben is.

A nemzeti bizottságok, illetve a munkástanácsok mellett jött létre a nemzetőrség, melynek szerveződése a településekhez kötődött. Feladata – a nemzeti bizottságok alárendeltségében – az adott településen a köz- és vagyonbiztonság fenntartása volt. E feladatukat rendőrséggel, illetve – azokon a településeken, ahol katonaság is állomásozott – katonákkal kiegészített járőrözéssel biztosították.

November 3-ra konszolidálódtak a viszonyok. A termelő üzemekben megszűntek a sztrájkok. Minden remény megvolt arra, hogy 5-én, hétfőn az élet visszatérjen a normális kerékvágásba. 4-én azonban a szovjet csapatok bevonultak Zalaegerszegre, Nagykanizsára, továbbá más zalai településekre, és 7-re a megye egész területét ellenőrzésük alá vonták.

A szovjet megszállást követően a közigazgatásban viszonylag gyorsan helyreállt a régi „rend”. Nem így az üzemekben. A forradalom idején megválasztott munkástanácsok jórészt a helyükön maradtak. Az olajiparban általános sztrájkot hirdettek. Amikor november 13-án a Minisztertanács elismerte létüket, új választásra is kötelezte a munkásokat. A határozatot csak vonakodva hajtották végre, és ahol mégis megtették, ott általában megerősítették a korábbi tagokat.

December 8-át követően, amikor a Budapesti Központi Munkástanács tagjait letartóztatták, a megye területén is általános sztrájkot hirdettek. 11-én Nagykanizsán és a nagykanizsai járás területén valamennyi üzem leállt. A vasút- és postaforgalom is szünetelt. Zalaegerszegen az üzemek 70 %-a sztrájkolt. A sztrájk 12-én is folytatódott, és ezen a napon került sor az utolsó jelentősebb utcai megmozdulásra is. Zalaegerszegen az a hír terjedt el, hogy az előző napi sztrájk miatt a városi postahivatal vezetőjét letartóztatták. A tüntetőket a karhatalom feloszlatta.

A forradalom idején a megye területén nem voltak szélsőséges megnyilvánulások, a hatalom korábbi birtokosai legfeljebb pozíciójukat veszítették, a bosszú, a megtorlás mégis könyörtelen volt. Csupán a fordulatot követő egy év alatt, 1957. december 31-ig a rendőrség 208 esetben folytatott a forradalomban való részvétellel gyanúsítottak ellen nyomozást. Az ügyészség ebben az időszakban 124 ügyben 439 ember ellen emelt vádat. A megvádolt személyek 30 %-a munkás, 31,4 %-a tsz-tag, kis- és középparaszt, 7,5 %-a értelmiségi, 4,5 %-a a korabeli szóhasználatnál tőkés, kulák, népelnyomó, 1,8 %-a pedig munkakerülő és csavargó. A bíróság 1957. december 31-

A felszabadulási emlékmű ledöntése. Bázakerettye, 1956 (Csonkás Sándor felvétele, Magyar Olajipari Múzeum).

ig 296 személy ellen hozott elmarasztaló ítéletet, az elítéltek közül tizenegyen fiatalok voltak. Ők megúszták bírói megrovással, illetve az iskolából való kizárással.

Súlyos és méltatlan ítéletek születtek, hisz a bíróság célja nem az igazság kiderítése volt, hanem, az MSZMP KB 1957 februári határozata szerint: „...a bíróság legfontosabb feladata a népi demokratikus államrend védelme és megerősítése. Az osztályharcos ítélkezés hatásos és következetes alkalmazásának biztosítása az ellenforradalmi és felforgató elemekkel szemben, ...a proletárdiktatúra elnyomó funkciójának előtérbe lépése mellett is elengedhetetlen eleme a munkás-paraszti hatalom megszilárdításának”.

Zala megye mezőgazdasága a Kádár-korszakban (1956-1990)

Az 1956-os forradalom leverése után – a régi-új rendszer politikai gyengeségének köszönhetően – a magyar mezőgazdaság sajátos átmeneti állapotba került, amely egészen 1959 elejéig, a második kollektivizálási hullám megindulásáig tartott. A forradalom előtt a megye területének több mint egyhatodát birtokló tsz-ek és tszcs-k közül 1956 végére mindössze 27 maradt meg, amelyek 6.413 kh-on, 737 taggal folytattak gazdálkodást. A földterület döntő többségét tehát egyénileg művelték.

A központi vezetés, felismerve hatalma korlátjait, nem folytatta annak gyakorlását rögtön ott, ahol a forradalmat megelőzően abba hagyta. Vezető politikusok és szakemberek között vita kezdődött arról, hogy milyen struktúrákat kellene preferálni a mezőgazdaságban, majd ennek rövid úton történő eldöntésével arra helyeződött a hangsúly, hogy a termelősövetkezet keretei között milyen érdekeltségi viszonyokat alakítsanak ki, szem előtt tartva a gazdálkodás hatékonyságának, és jövedelmezőségének növelését is. Ezek a viták – egy rövid időre – nagyobb mozgásteret biztosítottak a meglévő szövetkezetek számára is, lazultak az ötvenes évek első felét jellemző – a rájuk erőltetett egyen-alapszabályzatból következő – merev gazdálkodási és működési keretek. Egyre nagyobb szerepet kapott a háztáji gazdálkodás, és a beszolgáltatást sem állították vissza.

Mindezek a „kedvezmények” azt a célt is szolgálták, hogy a zalai „maga-ura” parasztokat a tsz-hez közelítsék. E célból a megyei pártbizottság mezőgazdasági osztálya 1958-ban kidolgozott egy átmeneti szövetkezeti formát. A Szántóföldi Termelősövetkezet tervezete tükrözte egyrészt a megye adottságaihoz való igazodást, másrészt pedig azt a tapasztalatot, hogy a megye szántóterületének ekkor még több mint kétharmadát birtokló középparasztok csak akkor fognak a tsz felé fordulni, ha alacsonyabb fokon is társulhatnak. A közös munkaszervezet keretei közé tehát csak a növénytermesztés került volna. A szövetkezetesítés újabb hullámának megindulásával azonban ezek – más elképzelésekkel együtt – lekerültek a napirendről, csupán néhány, ezen átmeneti időszakból származó kezdeményezés került át az új szövetkezetek alapszabályába.

A magyar parasztság elleni újabb rohamot alapvetően három dolog motiválta: a nagyüzemi gazdálkodás fölényébe vetett hit; az önálló, nem szocialista gazdálkodást folytató embertől való idegenkedés; és végül az a tény, hogy a forradalom után nem állították vissza a beszolgáltatási rendszert, ami az élelmiszerellátás központi irányításának büvöletében élő vezetők szemében veszélyt jelentett. 1959 márciusában törvényerejű rendelet jelent meg a termelősövetkezetekről. A kollektivizálást három szakaszban – 1959 első három hónapjában, 1959-60 és 1960-61 telén – meggyőzés-sel, kedvezményekkel, de leginkább a kényszerítés különböző formáival hajtották végre. A magyar parasztság, a forradalom bukása után, a megtorlások közepette már nem tudott ellenállni a hatalom akaratainak.

Zalában a tsz-szervezés kezdetére, az '56 végi 27-ről 66-ra nőtt a szövetkezetek száma, a terület 15.271 kh-ra, míg a tagok száma 1.742-re emelkedett. A szövetkezetesítés befejezése (1961) után a létrehozott 241 tsz összesen 356.183 kh (204.983 ha) földje révén a megye területének 62 %-át mondhatta magáénak. Általában érvényesült az egy falu-egy tsz elv, de előfordult, hogy egy faluban több termelősövetkezet is alakult. Kezdetben rendkívül kevés volt a megfelelő végzettségű szakember, a hatvanas évek elején öt szövetkezetre ha jutott egy technikus, a felsőfokú végzettségűek száma pedig nem érte el a 20 főt. Ennek hátrányait érzékelve a kormány az agrár-felsőoktatás megerősítését határozta el, aminek következtében a hetvenes évtized elejére 250-re, ugyanezen évtized vége felé (1977) már 550-re, 1987-ben pedig 810-re emelkedett a zalai tsz-ekben dolgozó egyetemet, vagy főiskolát végzett szakemberek száma.

Az egy falu-egy tsz elvből fakadóan, figyelembe véve a zalai falvak átlagos méretét, az üzemméretetek rendkívül kicsik voltak, így már a hatvanas években is gondot okozott egy-egy korszerűbb gép kapacitásának optimális kihasználása. Meglehetősen differenciáltan jelentkezett a zalai szövetkezetekben az 1968-as gazdasági reform

Termelősövetkezeti belépési nyilatkozat, Budapest, Állami Nyomda, 1956 (Göcseji Múzeum).

hatása is, nőtt a különbség a jól működő és a rosszul gazdálkodó egységek között. Mindezek a jelenségek – országosan is – egyre sürgetőbbé tették a szövetkezetek egyesítését. Ez a folyamat kezdettől fogva sok személyi és más egyéb konfliktus közepette ment végbe, amelyek leggyakrabban a vezetők személyi érdekei, a tsz központok kijelölése, a termelési és jövedelmi különbségek révén jöttek létre.

A zalai tsz-ek szervezeti rendje a hetvenes évek közepére stabilizálódott, lényegében ez a struktúra maradt meg a nyolcvanas évek végéig.

1967-ben a szövetkezeti érdekképviseletet új alapokra helyezték, létrehozva a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsát. Ennek megfelelően jöttek létre a területi szövetségek, Zalában kettő is, az észak- és a délzalai. Ezek 1976. január 1-jén egyesültek Mezőgazdasági Szövetkezetek Zala Megyei Szövetsége néven. Még az 1967-es évhez kapcsolódik egy akkor már pusztán adminisztratívnak tűnő, de mégis nagyon fontos lépés, amely az akkor jogilag még a tagok tulajdonában lévő területet szövetkezeti tulajdonná nyilvánította.

A hetvenes évek egyesülési, egyesítési hullámának lezárultával, az 1980-as statisztikai adatok szerint Zalában 54 szövetkezet működött, átlagosan 3.919 ha területen. A foglalkoztatottak száma 20.672 volt, havi átlagkeresetük 3.142 Ft-ra rúgott. Ekkor egy átlagos zalai tsz területének a felét hasznosította szántóként, a termőterület átlagos aránykorona értéke 12,7 volt. A nyolcvanas években rohamosan csökkent a tsz-ekben foglalkoztatottak száma (1990: 12.926), és az objektív okok mellett már a gazdasági válságot is jelezte, hogy az ekkor létező 54 nagyüzemi gazdaságból (állami gazdaságokkal együtt) 38-at mint kedvezőtlen adottságút soroltak be. A nyolcvanas években vált igazán divattá – sokaknál mint túlélési stratégia – a melléküzemági (ipari, szolgáltató) tevékenység. A rosszul szervezett, eleve rossz adottságokkal bíró szövetkezeteken azonban ez sem segített.

A mezőgazdaság szocializálásában már a negyvenes évek végétől nagy szerepet szántak a gépállomásoknak. Mivel sem az egyéni gazdák, sem pedig a szövetkezetek nem rendelkeztek nagyobb mezőgazdasági gépekkel, ezért a gépi munkák elvégzését kénytelenek voltak a – pontosan a gépmonopólium céljából létrehozott – gépállomásoktól megrendelni. Zala megyében az első gépállomást – még 1948 végén – Keszthelyen állították fel, amely éppen a századik volt akkor az országban. 1949 tavaszán sorra alakultak a gépállomások Lentiben, Palinban, Pölöskén és Türijén. Ezeket követték 1950-ben Felsőbagod, Letenye, Orosztony, Zalatárnok, végül 1951-ben Csesztreg és Szentliszló. A megválasztott telephelyek nem

A palini gépállomás szerelő csarnoka, 1965. okt. 18. (Tóth Antal felvétele).

mindig voltak a leghszerencésebbek, ezért több gépállomás hamarosan meg is szűnt. Ezek sorát a legkésőbb alakult szentliszlói nyitotta meg már 1954-ben.

A gépállomások 1956-ig szervezetenként és főleg pénzügyileg nem voltak függetlenek, ezen a helyzeten csak 1957-ben történt változás, miután önálló vállalati elszámolást folytathattak. Ugyanebben az évben szűnt meg a lenti gépállomás, beolvadva a csesztregibe. A koncentráció tovább folytatódott 1960-ban is, amikor az orosztonyi gépállomást hozzácsatolták a nagykanizsai (palini) állomáshoz. 1964-ben megszűnt Zalatárnokon is a gépállomás. A megmaradt hat gépállomást, valamint a megyei központjukat 1968. január 1-vel összevonták, megalakítva Felsőbagod központtal a Mezőgazdasági Gépjavító és Szolgáltató Vállalatot. Ekkorra már a gépállomások elveszítették eredeti funkciójukat, hiszen a központi rendelkezések értelmében gépeiket, eszközeiket a hatvanas évek végére szinte teljes egészében át kellett adniuk az újonnan alakított tsz-eknek. Ettől kezdve, a többszörös szervezeti változáson átesett, megmaradt egységek javító-szerelő szolgáltatást és gyártást végző ipari vállalatokká nőttek ki magukat.

A mezőgazdaság szocialista jellegének erősítésében már kezdettől fogva fontos gazdasági – és legalább annyira jelentős politikai – szerepet kaptak az állami gazdaságok. Zalában a mezőgazdaság állami szektorát 15 gazdaság képviselte, amelyek központjai 1957-ben a következő településeken voltak: Alsórajk, Andrászhida, Egervár, Kápolnapuszta, Nagykapornak, Pakod, Pölöske, Pördefölde, Szepetnek, Zalaapáti, Zalalövő, Zalaszentgrót, Zsigmondháza, és a két tangazdaság: Kehida, Nagykanizsa. A gazdaságok erős tagoltsága, a nem mindig jól megválasztott központ gyengesége és a gazdaságosság követelményei – a gépállomásokhoz hasonlóan – itt is kon-

centrálódást eredményeztek. Legelőszőr – 1959-ben – a Zalaapáti ÁG olvadt be a pölöskeibe, ezt követően a Nagykapornaki ÁG területét osztották fel szintén a pölöskei, illetve az alsórajki és az andráshidai között. A következő év január 1-vel a zsigmondházi gazdaságot csatolták hozzá a Pakodi ÁG-hoz. A rákövetkező év első napja szintén a szervezeti változások jegyében telt. Ekkor Egervár Andráshidához sorolódott, az alsórajki, a pölöskei és a pördeföldi egységekből megszervezték a Baki Állami Gazdaságot, a Kápolnapusztai és a Szeptetneki ÁG-ból, valamint a Nagykanizsai Tangazdaságból létrehozták a Nagykanizsai ÁG-ot, végül Pakod önállóságát szüntették meg, a Zalaszentgróti ÁG-hoz csatolva azt. Az így megmaradt 6 állami gazdaság száma 1962. január 1-én a Kehidai – időközben a tangazdaságból átalakult – ÁG megszűnésével 5-re csökkent. Hosszabb szünet után 1974. január 1-én következett be a következő változás, amikor is a Zalalövői ÁG szűnt meg önállóan létezni. Ennek révén, a megmaradt négy üzemi központtal (Zalaegerszeg, Bak, Nagykanizsa, Zalaszentgrót) kialakultak azok az üzemszervezeti keretek, amelyek 1990-ig jellemzőek maradtak. A nagy átalakulások után 1980-ban az állami gazdaságok átlagos üzemnagysága 6.246 ha volt, összesen 3.897 főt foglalkoztattak, akiknek a havi átlagkeresete 3.782 Ft-ot ért el.

A szervezeti változások – a kollektivizálás lezárulása után – lényegesen nem változtatták meg a mezőgazdaságon belüli szektorok egymáshoz viszonyított arányát. Így a tsz-ek mindvégig a megye földterületének hatvanegynéhány százalékát, míg az állami gazdaságok nagyjából a hét százalékát mondhatták magukénak. Az erdőgazdaságok nem egészen az összterület negyedét birtokolták, a maradék pár százalék pedig a szakszövetkezetek és a jelentéktelenné zsugorodott egyéni gazdaságok kezén maradt.

A Kádár-korszak zalai mezőgazdaságának strukturális változásai után tekintsük át a földhasználat, valamint a produktumok minőségi és mennyiségi mutatóinak alakulását.

A földterület művelési ágak szerinti megoszlásának változásai az országos trendet követték. Ennek megfelelően a vizsgált időszakban Zalában is jól megfigyelhető a szántóterület jelentős csökkenése. A legfontosabb művelési forma által igénybe vett földterület aránya az 1960-as 44,6 %-ról 1990-re 30,3 %-ra csökkent. Ehhez hasonlóan, a szőlő részaránya is – a fenti időintervallumot figyelembe véve – 2,8-ről 1,7 %-ra zsugorodott. Ugyancsak csökkenő tendenciát mutatott 1960 és 1990 között a rét és legelőterületek aránya (18-ről 13,7 %-ra). Ezzel szemben, ugyanebben az időben megduplázódott az intenzíven művelt növényi kultúrák (kert) aránya, mégpedig 3-ról 6 %-ra, és dinamikusabban gyarapodott az erdőszültség is, 27,7-ről 39 %-ra. A művelésből kivont területek aránya harminc év alatt 6,8-ről 8,9 %-ra növekedett. Az adatoknál mindenképpen figyelembe kell venni, hogy 1979. január 1-én a keszthelyi járás visszacsatolásával nőtt a megye területe, így a százalékos változás nem mindig jelent ugyanakkora abszolút területváltozást.

A szántóterületek primátusának megfelelően a tárgyalt korszak növénytermesztésében mindvégig a gabonafélék domináltak. A búzához képest a többi gabonanemű teret vesztített, legjobban a rozs és zab. Míg például 1960-ban 32.767, addig 1990-ben 30.128 ha-on termesztettek búzát. Rozsot 1960-ban 16.310 ha-on termeltek, de 1990-ben már csak 261 ha-on vetették ezt a növényt. Ha nem is ilyen mértékben, de drasztikusan csökkent a zab vetésterülete is, egyedül az árpafélék őrizték meg a búzához hasonlóan – kb. fele akkora területen – a súlyukat. A kukorica nagyjából megőrizte a búzához hasonló nagyságú százalékos arányát a vetés-szerkezetben. Csökkent az egyébként sem jelentős cukorrépa szerepe, viszont rohamosan nőtt, legalábbis 1980 és 1990 között, a napraforgó vetésterülete, 494-ről 5.265 ha-ra. A rét és legelőterületek zsugorodásával a takarmánynövények termelése szintén visszaszorult.

A vetésterület csökkenését csak a legritkább esetben követte ténylegesen az össztermék csökkenése, hiszen az 1960-tól 1990-ig tartó időszakban az agrotechnika fejlődése következtében, minden korábbi felülmúló termésátlagok születtek. Míg 1960-ban egy ha-on valamivel több, mint fél tonnát hozott Zalában (átlagosan) a búza, addig 1990-ben 5,17 t volt a hektáronkénti átlagtermés a megyében. A többi gabonaféléknél, illetve fontosabb szántóföldi növénynél is imponáló, 3-5-szörös termésátlag-növekedés figyelhető meg. Egyértelmű tendencia volt az is, hogy

A zalaszentbalázsi Petőfi TSZ baromfi farmja, 1965. okt. 18. (Tóth Antal felvétele).

az állami gazdaságok rendszerint jobb termésátlagokat produkáltak, mint a termelősövetkezetek.

Zala megye már a hatvanas években az ország egyik gyümölcsöskertje volt, különösen a szilva, az alma, a körte és a dió tekintetében. 1959-ben összesen 4.439.603 db gyümölcsfa volt a megyében. Ebből szilva: 1.698.920, alma: 902.838, dió: 509.082, őszibarack: 492.398, körte: 381.636, cseresznye: 177.551, kajszli: 103.128, meggy: 94.785, gesztenye: 66.092, birs: 8.398, mandula: 4.775. Ezeknek majdnem a fele, több mint 2 millió fa szórvány volt, az ún. árügyümölcsös nem jelentett többet 350.000 fánál. Mindezekkel együtt az állománysűrűség egy hektárra vetítve elérte a 452 fát. Jellemző adat még, hogy az említett árügyümölcsösök területének 88 %-a az állami gazdaságok kezében volt. 1970-re a nagyüzemi árügyümölcsösök területe 70 %-kal nőtt (4.024 ha), ezt követően csökkenésnek indult.

A megye szőlőterületei – mint azt már a földhasználat során tárgyaltuk – területileg visszaszorultak, ami a településszerkezet megváltozásának egyik következménye volt. 1970-ben még 9.891 ha-on természetettek szőlőt, míg 1990-ben már csak 7.419 ha-on. A termelői struktúra is jelentősen átalakult, mivel 1970-ben az ültetvényeknek még 73 %-a a szövetkezetek (elsősorban szakszövetkezetek) birtokában volt, míg 1990-re részesedésük 10 % alá esett, a kistermelők jelentős előretörése, és az állami gazdaságok mindvégig alacsony szinten stagnálása mellett. A zalai borok minőségüket tekintve nem tartoznak a legjobbak közé. Csak a Balatonmelléki-borvidék egy kisebb része húzódott át a Keszthelyi-hegység lejtőire, a többi szőlőterület – különösen a megye keleti, északkeleti részén – legfeljebb jó bortermőhelynek minősült.

Zala megyében az állatállomány sűrűsége mindig meghaladta az országos átlagot. A 100 ha mezőgazdasági területre eső szamosállat létszámot tekintve a megye 1975-ben a harmadik helyen állt 48,2-es átlaggal, az országos 41,5-del szemben. Ennek többségét a szarvasmarha adta, amelynek tekintetében Vas megye után a második volt az országban.

Talajelőkészítés Rédcisen, 1980 körül.

1960-ban a következő szám adatok jellemezték Zala állatállományát: szarvasmarha: 115.306, sertés: 150.362, ló: 19.554, juh: 22.093, baromfi: 992.912. A társadalmi szektoronkénti megoszlást tekintve, a vezető helyen lévő termelősövetkezeteket – azt száznak véve – kb. 30 százalékpontos lemaradással követték az egyéni gazdaságok. 1980-ra a mennyiségben és a szerkezetben is jelentős változások történtek. A szarvasmarha-állomány visszaszorulása mellett (88.100), dinamikus növekedett a baromfi-félék száma (2.225.900). A sertések száma stagnált (143.200), míg a juh, de még inkább a lóállomány jelentősen zsugorodott. Szerkezeti változásokat a háztáji gazdaságok megerősödése okozott, ugyanis 1980-ra a sertés és

baromfi ágazatban az állatállomány több mint fele innét került ki.

A terméseredmények, termésátlagok és az állatállomány növekedésében a legnagyobb szerepe az agrotechnika, és a gépesítettség fejlődésének volt. 1970-ben 2.234 traktor, 348 teherautó és 379 arató-cséplő gép szolgálta a zalai mezőgazdaságot. Az erőgépek fajlagosan nagyobb részével az állami gazdaságok rendelkeztek. A gépesítettségnek ez a foka azt jelentette, hogy pl. a gabona-betakarítás 100 %-ban, a burgonyaszedés 31,8 %-ban, a cukorrépaszedés a tsz-ekben 33, míg az állami gazdaságokban 74 %-ban gépi erővel történt. 1980-ra ugyan a traktorok száma csökkent, de a kapacitásuk nem. Jelentősen bővült viszont a teherautó-állomány (755), míg mérsékelten, de az arató-cséplő gépek száma is nőtt (402). Intő jel volt azonban, hogy a traktorok 40 %-a, a teherautók 17 %-a és az arató-cséplő gépek 16 %-a ekkorra már nullára íródott.

A magyar mezőgazdaság sikereihez a gépesítettség növekedése mellett az agrotechnika további területeinek fejlődése is hozzájárult, így az öntözött területek nagyságának és a műtrágya-felhasználásnak a növekedése, vagy az új művelési eljárások számszerűleg nem mindig kifejezhető alkalmazása. Zalában az öntözésnek viszonylag kicsi volt a szerepe, az öntözött területek nagysága a vizsgált korszakban hektikus ingadozást mutatott. 1970-ben 107.212 ha terület kapott műtrágyát, 18.428 ha pedig szerves trágyát. 1990-re a nagyüzemek vonatkozásában a műtrágyázott terület nagysága 120.515 ha-ra nőtt, míg szerves trágyázottá közel felére 9.339 ha-ra csökkent.

A mezőgazdaság fokozott „iparosítása” nemcsak annak termelékenységét, de kiszolgáltatottságát is növelte, amely az agrárról kinyúlásban is megmutatkozott. Az ipari háttér gyengülése a nyolcvanas évek végére erőteljesen hozzájárult – más, még nagyobb horderejű külkereskedelmi, világgazdasági tényezők mellett – a magyar agráriumban kibontakozó válsághoz.

Zala megye egészségügye a Kádár-korszakban

A 19. század közepétől a II. világháború befejeztéig a zalai egészségügyi intézményhálózat lassabban fejlődött, mint a dunántúli megyék többségében. 1945-ben a 330.000 lakosú megyében az orvosok száma 165 volt, közülük 46 az alapellátásban dolgozott. A bábák 276-an voltak. A fekvőbeteg-ellátást a 415 ágyas zalaegerszegi, a 252 ágyas nagykanizsai, a 90 ágyas keszthelyi, valamint a szintén kis ágyszámú tapolcai és sümegi kórház biztosította. A keszthelyi, a tapolcai és a sümegi kórház a megyehatárok módosítása miatt 1950-ben Veszprém megyéhez került. Az egészségügy szervezeti és szakmai követelményeknek megfelelő működéséért a hatósági jogkörrel felruházott megyei főorvos, illetve a városi, járási főorvosok voltak a felelősök, akik – a tanácsrendszer kialakulása után – az illetékes tanácsok végrehajtó bizottságának szakközvegeiként tevékenykedtek.

Az 1945 utáni évtizedben, bár a gazdasági erőforrások mozgósításán volt a hangsúly, az egészségügy fejlesztése is megindult. Az 1956-os forradalmat követő évben hetvennégy körzeti orvosi rendelő, hatvankét védőnői kör, összesen kilencszázharmincöt kórházi ágy, két szakorvosi rendelőintézet, öt tüdőgondozó, két nemibeteg-gondozó, egy idegbeteg-gondozó, három szülőotthon, a megyei trahomagondozó, a Megyei Közegészségügyi Járványügyi Állomás /KÖJAL/, a Városi és a Járási Közegészségügyi Felügyelőségek, a Megyei Gyógyszertári Központ és harmincegy közforgalmú gyógyszertára, kettő csecsemő- és egy gyermekotthon, egy anyatej-gyűjtő állomás, valamint huszonnégy bölcsőde állt az egészségügyi ellátás szolgálatában.

Alapellátás

A 60-as évek elején a lakosság legnagyobb része ingyenes orvosi ellátásra vált jogosulttá, aminek következtében az ellátás minden szintjén rohamosan nőtt a betegforgalom, ugyanakkor az egészségügyi személyzet létszáma nem növekedett kellő mértékben. 1972-től – az 1972. évi II. tv. az egészségügyről alapján – az ingyenes ellátás már állampolgári jogon jár. 1973-1976 között a körzeti orvosi rendelők EKG készüléket és egyéb, a diagnosztikai és sürgősségi ellátáshoz szükséges felszerelést kaptak, hogy növelni lehessen az alapellátásban meggyógyíthatók számát, s ezzel arányosan csökkenteni a kórházak zsúfoltságát. E célkitűzés azonban csak részben vált valóra.

1989-ben már 135 körzeti orvos dolgozott a megyében egy orvosra átlag 2.280 lakos jutott, ami jobb volt a 2.352-es országos mutatónál. Az évi betegforgalom 1.214.530, a gondozásba vettek száma 76.194 fő volt, 60%-uk keringésszervi, 10-10%-uk mozgásszervi, ill. belső-elváltási mirigy betegségben, 5%-uk daganatos, 4%-uk pszichoszomatikus betegségben szenvedett. A körzeti ápolónők 264.670 esetben látogatták lakásukon a betegeket. 1950-1989-ig megkétszereződött a daganatos-, megnégyszereződött a keringésszervi betegségben meghaltak száma. 1989-ben a 308.611 lakosú megyében a halottak száma 4.297, ebből 2.363 szív- és érrendszeri, 867 pedig daganatos halálozás. A szív- és érrendszeri betegségek Zalaszentgrót, Letenye, Lenti települések és városkörnyékük lakosságát sújtották a legnagyobb mértékben. A halálozás szempontjából az országos összehasonlításban Zala megye kedvezőtlen helyet foglalt el. Ennek egyik oka az időskorúak számának jelentősebb emelkedése. Szerepet játszott az is, hogy az 1950-es évektől a gazdasági szerkezet erőszakos átrendezésével, a tömeges munkahely-változással együtt járó akut és krónikus stressz állapot súlyosabb sebeket okozott a száz év óta egészséges falusi környezetben, elzártságban, szegénységben, de viszonylagos nyugalomban élő zalaiakban, mint a nyitottabb, gazdaságilag jobb helyzetű megyék lakóiban. Mindezekhez civilizációs ártalmak, genetikai okok társultak. A Göcsejben élők korai halálzásáról már 1852-ben szó esett egy megyei főorvosi jelentésben.

Az 1960-as évek elején Zalaegerszegen és Nagykanizsán a csecsemők és a gyermekek gyógykezelését körzeti csecsemő- és gyermekgyógyász szakorvosok vették át az általános körzeti orvosoktól. Három évtizeddel később, 1989-ben 37 gyermekorvosi körzetben 226.981 vizsgálatra került sor, aminek 40%-a volt megelőző jellegű. Rendszeresek voltak az iskolaorvosi szűrések, nagyobb számban testtartási rendellenességek, torok, garat elváltozások fordultak elő. Ekkor már a tanulók 4-5%-a túlsúlyos volt, aminek csak az egyik oka az életmód megváltozása.

A fogorvosok száma a 60-as évek végétől folyamatosan növekedett. 1989-ben a hat rendelőintézetben összesen 219.975 beteg jelentkezett kezelésre, a községekben dolgozó 30 körzeti fogorvos által kezelték száma pedig 83.119. Ekkor egy fogorvosi körzetre átlag 3.372 lakos jutott. Az 1970-es évektől kiemelt feladattá vált az iskolások szűrése. A nagymérvű fogszuvasodás megelőzésére fluor tabletták adását vezették be. Az országban először Zalában szervezték meg a dentalhygiénés szolgálatot.

1950. után a nagyarányú iparosodás az üzemorvosok számának növelését igényelte. 1989-ben 111 vállalatnál 74 üzemorvos dolgozott, akik összesen 275.021 vizsgálatot végeztek.

A gondozóhálózat eredményesen működött. A tuberkulózis népbetegség jellege a 60-as évek közepére megszűnt. Hasonló eredményeket ért el a nemibeteg- és a trachoma-gondozás is. 1989-ben a három onkológiai gondozó forgalma 21.662, a gondozottak száma 4.587 fő volt. Növekedett a légző- és emésztőrendszeri, főleg a vastagbél daganatos megbetegedések száma. A mentálhygiénés szolgálatnak egyre több feladatot adott a pszichia-

triai betegek számának növekedése. 1989-ben a gondozó forgalma 15.021 fő volt. A nyilvántartott alkoholista száma 1.798 fő, de a becsült adatok szerint 6.000 alkoholista és 15.000 nagyívó volt ekkor Zalában. Emellett egyre több a depressziós beteg, az öngyilkosság és a gyermekkori lelki zavar.

Kórházi- rendelőintézeti ellátás

1957-ben 935 ágy állt a betegek rendelkezésére Zala megyében, 1989-ben már 2.665, aminek 30%-a krónikus ágy volt. 1957-ben 24.879 beteget gyógykezelték, 1989-ben 55.764-et, ez azonban az 1979-ben Zalához visszacsatolt Keszthely kórházának adatait is tartalmazza. A megyében működő országos, illetve regionális hatáskörű rehabilitációs intézet, a hévízi 348 ágyas Állami Gyógyfürdőkórház, a szintén hévízi 120 ágyas MÁV Reumatológiai és Rehabilitációs Intézet, valamint a 76 ágyas Zalakarosi MÁV Gyógyház együttesen 7.836 beteget kezelt. A Magyar Honvédség 203 ágyas, hévízi Mozgásszervi Rehabilitációs Intézete honvédségi állományúak ellátását szolgálta.

Az 1.540 ágyas, 23 fekvőbeteg osztállyal rendelkező zalaegerszegi megyei kórházban 1957-1990 között a következő új szakágú osztályok létesültek: pulmonológia, intenzív és anaesthesiológia, urológia, ortopédia, neurológia, bőrgyógyászat, reumatológia, krónikus osztály onkológiai részleggel, sürgősségi beteg-felvételi-, kardiológiai rehabilitációs-, és higiénés osztály, alkoholológia valamint fizioterápia. Jelentősen fejlődtek ebben az időben a diagnosztikai osztályok, és többnyire a fiatal szakemberek munkássága nyomán gyorsan kialakultak a speciális

A Zala megyei kórház főépülete, 1969 (Zala Megyei Kórház).

részlegek is: kardiológiai, endoscopy-, bronchológiai-, légzésfunkciós-, elektro-fiziológiai-, liquordiagnosztikai-, genetikai-, és izotóp-laboratórium. A megyei kórházak viszonylatában az elsők között bevezetett új eljárások: intenzív ellátás, pacemaker beültetés, szívkatéteres diagnosztika, angiographia, egyes genetikai vizsgálatok, hematológia, immunológia, allergológia, szakosított csecsemő- és gyermekgyógyászat, ér-, kézsebészet, ortopédiai protetika továbbá szociálpszichiátria.

A szakma a radiológiai osztály vezető főorvosát, prof. dr. Lélek Imrét a hazai ultrahang-diagnosztika úttörőjének ismerte el. A vértranszfúziós osztály ha-

zánkban elsőként oldotta meg a vérellátás számítógépes vezérlését. A kórház elsőként szervezte meg egy egész megye lakosságának több irányú szűrővizsgálatát és számítógépre vitelét a ZALAMEDAT program segítségével. Az intézet 1974 óta a Pécsi Orvostudományi Egyetem oktatókórháza, 1978 óta a Pécsi Akadémiai Bizottság Klinikai Kutatási Szakbizottságának Zala Megyei Szekciójaként működik, és több éven keresztül részt vett a Veszprémi Akadémiai Bizottság munkájában is. A gazdasági szakemberek az érdekeltségelvű gazdálkodás terén gazdasági munkaközösségek (GMK) üzemeltetésével szereztek tapasztalatokat. 1988-ban új műtőblokk építése kezdődött el, elkészülte után, 1994-ben lehetővé vált a szívsebészet indítása.

A 815 ágyas, 15 fekvőbeteg osztállyal rendelkező nagykanizsai kórházban létesült új szakágú osztályok a következők: urológia, szemészet, szájsebészet, intenzív és anaesthesiológia, reumatológia, krónikus osztály, ideg-, pszichiátriai-, és vértranszfúziós osztály. Az osztályok lépést tartanak az orvostudomány fejlődésével. A reumatológiai profilú belosztály a zalakarosi gyógyfürdő szakmai bázisa. Ezen túlmenően új diagnosztikai egységek – kardiológia, endoscopia, elektro-fiziológia – is létesülnek.

A 310 ágyas keszthelyi kórház a városnak és környékének Zala megyéhez történt visszacsatolása után indult jelentős fejlődésnek. Az intézmény hat fekvőbeteg osztálya a korszerű követelményekhez igazodó ellátást nyújt a lakosság számára, és egyúttal biztosítja a növekvő turista és idegenforgalom kórház-rendelőintézeti háttérét. Az alapszakmákon kívül orr-fül-gége, új szakágként krónikus, vértranszfúziós osztálya és intenzív-anaesthesiológiai részlege van. A rekonstrukció első szakaszaként 1988-ban befejeződött a szülészeti, gyermekgyógyászati pavilon építése, és előkészületek történtek az új sebészeti tömb megépítésére.

Az új gazdasági mechanizmus 1968-as bevezetésével az egészségügyi intézmények gazdálkodása önállóbb lett, előtérbe került a teljesítményelvű gazdálkodás. 1980-tól a szakmai programok tervezésében Vas-, Veszprém- és Zala megye szakemberei már együttműködtek, amibe később Győr-Sopron megye is bekapcsolódott

A megye járóbeteg-szakellátása mind az óraszám, mind a folyamatosan bővülő szakágak tekintetében jelentősen fejlődött. 1957-ben a zalaegerszegi és nagykanizsai rendelőintézetben 369.000 fő volt a betegforgalom, 1989-ben hat rendelőintézetben 2.198.496 fő, ebből 219.975 volt a fogászati kezelés, és 888.912 a labor-vizsgálat. A sportegészségügyi ellátás hozzájárult azokhoz a jó eredményekhez, amelyeket a zalai minősített, valamint az iskolasport elért. 1989-ben a minősítés céljából jelentkező 11.020 vizsgált közül 10.926 volt versenyzésre alkalmas. Az Országos Sportegészségügyi Intézet a nyolcvanas évek zalai sportegészségügyi szervezetét mintául ajánlotta a megyék számára.

1989-ben a tanácsi tulajdonban lévő gyógyító-megelőző intézményekben a szűrővizsgálatokkal együtt – nem számítva a közegészségügyi járványügyi és magánorvosi tevékenységet – 4.800.000 orvos-beteg találkozás történt, egy lakosra vetítve átlagosan 16.

Terhes, csecsemő- és anyavédelem

Az ötvenes évek után a családpolitika egyik fontos láncszeme a terhes-, csecsemő- és anyavédelem, aminek az alapellátástól az intézeti ellátásig jól szervezett hálózata épült ki Zalában. A csecsemő-halálzási mutatók az 1920-

as évektől kezdve lassan javultak: 1920-ban 192,8 ‰, 1940-ben 123 ‰, 1951-ben 91 ‰, 1956-ban 66 ‰. Az alapellátásban a gondozást a körzeti orvosok, körzeti csecsemő- és gyermekorvosok és a védőnők végezték. Az 1956. évi 56 gondozói kör 1989-ig 172-re növekedett. A védőnők az év folyamán 86.598 esetben látogatták a csecsemőket. Egy védőnőre 1.798 lakos jut Zalában, az országos 2.038-cal szemben.

A gondozókörök munkáját a gyermekgyógyász és a szülés szakorvosból álló mozgó szakorvosi szolgálat éveken át a helyszínen segítette. A szakgondozásban jelentős szerepe volt a centrális terhesgondozásnak és az anya-nővédelmi tanácsadóknak. A megyeszékhelyi genetikai labor a magzati

fejlődési rendellenességek kórismézése céljából országosan elsőként vezette be a terhesek egész megyére kiterjedő szűrővizsgálatát. A megyei kórház vértranszfúziós osztálya részt vett az Országos Hematológiai és Vértranszfúziós Intézet által irányított kísérleti munkában, amelynek eredményeként az országban kötelezővé tették azoknak a terheseknek a védőoltását, akiknél vércsoport-összeférhetetlenség miatt a magzat károsodása várható. A szakellátás intézeti hátterét a három kórház szülészeti és csecsemő-gyermek osztálya, valamint szakrendelése, továbbá az 1978-ig működő letenyei, novai és az 1982-ig fennálló zalaszentgróti szülőotthon alkotta. A megyei kórház csecsemő- és gyermekosztályának koraszülött és intenzív részlege, szülészeti osztályának terhespatológiai részlege az egész megyére kiterjedően biztosította a szakellátást, és elsőként vezette be a terhesek ultrahangos vizsgálatát. A korszerű diagnosztikai, orvostechikai feltételek, az alapellátással való szoros kapcsolat lehetővé tette, hogy a csecsemőhalálozás az 1987-1988-1989-es évek átlagában 12,4 ‰-re csökkenjen, egyhatodára a 30 évvel korábbihoz, ami jobb a 15,8 ‰-es országos aránynál.

A családvédelmi programok eredményesek voltak, az egészségügyi ágazat feladatkörébe nem tartozó népesedéspolitikai intézkedések viszont nem hozták meg a kívánt eredményt. A születések száma fokozatosan csökken. 1952-ben – Keszthely város és járás 40.000-et meghaladó lakossága nélkül – az élveszületés 5.063, a halálozás 3.186 Zalában. 1989-ben – az időközben visszacsatolt Keszthely és környéke népességével együtt – a megyében a születések száma 3.476-ra csökken, ugyanakkor a halálozás 4.296. A népesség fogyása – az országos tendenciával egyezően – 1980 óta tart.

A nagykanizsai kórház 1974-ben átadott főépülete (Nagykanizsai Városi Kórház).

Közegészségügy-járványügy

Az ötvenes évek elején a közegészségügyi-járványügyi helyzet kedvezőtlen volt. A falvakban ázott kutakból nyerték a javarészt rossz minőségű vizet, vezetékes csatorna nem volt. A városokban sem volt sokkal jobb helyzet, a közművesítés elmaradottsága és – néhány kivételtől eltekintve – a csatornahálózat kiépítetlensége miatt. A fertőző betegségek járványokat okoztak. A meginduló iparosodás, a vele járó környezetszennyeződés, a nagyüzemű mezőgazdaság kialakulása, az urbanizáció, a növekvő járműforgalom ártalmi újabb kihívást jelentettek a közegészségügyi szerveknek, munkájuk előtérében így a megelőzés állt.

Az ötvenes években a klasszikus fertőző betegségek a has és a kiütéses tífusz, a vérhas, a diftéria, a szamárhurut, a vörheny, a kanyaró, valamint a fertőző májgyulladás voltak, emellett a tetanusz, a járványos gyermekbénulás épp úgy szedte áldozatait, mint más megyékben. A kullancs-csípés okozta agyvelőgyulladás gócpontja Zalában volt. A védőoltások hatására az évek folyamán a betegségek zömének közegészségügyi jelentősége csökkent, vagy teljesen megszűnt. A bélfertőzések terén – kivéve a salmonellózist – a nyolcvanas évektől kezdve a megye helyzete jobb az országosnál. Egyre gyakoribbá váltak viszont a vírusok okozta megbetegedések, köztük az influenza. Új veszélyforrást jelent az AIDS megjelenése.

Település- és környezet-egészségügy terén is megindult a fejlődés. 1990-ben a lakások 94,2%-ában már volt közüzemű vízellátás, közcatornába azonban csak 33%-uk volt bekötve. Megszűnt, ill. csökkent több üzem talajszennyező tevékenysége, ezáltal a Zala folyó is tisztábbá vált, ezzel párhuzamosan megépült a keszthelyi öblöt

Lenti város szakorvosi rendelőintézte (Lenti Város Rendelőintézte).

A KÖJÁL többször intézkedett a levegő tisztaságának védelme, az egészségre káros anyagok kiküszöbölése, a zaj- és a rezgés-, ólom- és szerves oldószer-ártalmak megelőzése, a növényvédelmi munkafolyamatok veszélyeztetettségének meggátlása érdekében.

Az ételmezés és táplálkozás-egészségügyi osztály feladatait az élelmiszeripar és a kereskedelem, a vendéglátóipar, az iskola- és tömegételmezés nagyarányú fejlődése határozta meg. Az ellenőrzések hatására az ételmérgezések száma jelentősen csökkent. Gondot okozott, hogy az iskolákban nem lehetett folyamatosan kielégíteni a korszerű ételmezés követelményeit. A gyermek- és ifjúság-egészségügyben a tantermek jó megvilágítása, a zsúfoltság megszüntetése, az üdültetés megfelelő hygienés feltételeinek biztosítása került az előtérbe.

Az egészségnevelésben a helyes életmód népszerűsítésére helyeződött a hangsúly. Az egészségnevelési osztály munkája során elsősorban az egészségügyi hálózatra, a Vöröskeresztre, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatra és a helyi tanácsokra támaszkodott. Megalakult az alkoholizmus elleni bizottság. A vöröskeresztes szervezetek „Szebb, tisztább környezetért” akciókat szerveztek, elsősegélynyújtó és anyák iskolája tanfolyamokat tartottak. A megyei tanács 1988-ban egészségvédelmi tanácsot hozott létre.

A KÖJÁL 1983-ban költözött be új épületébe, ahol az osztályok és a laboratóriumok megfelelő elhelyezést kaptak. 1989-ben 97.174 laborvizsgálat történt. A víruslabor Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Vas megye számára is végez vizsgálatokat, 1986-tól AIDS vizsgálatokat is.

Mentőszolgálat

1957-ben három mentőállomás hét gépkocsival rendelkezett. Három évtizeddel később, 1989-ben a zalaegei, a keszthelyi, a nagykanizsai, a zalaszentgróti és a lenti mentőállomás 24 gépkocsival összesen 45.100 mentőfeladatot látott el, eleget téve az elsősegélynyújtás és szakellátás terén végbement fejlődés követelményeinek.

Gyógyszerellátás

1957-ben a Megyei Gyógyszertári Központ 28 közforgalmú gyógyszertárában 764.000 vényt váltottak be. Egy vény átlagára 23 Ft volt. Emellett voltak kórházi gyógyszertárak is, amelyek a kórházak szervezeti egységeként működtek. A hatvanas évektől kezdve a biztosítottak számának növekedése jelentősen megnövelte a patikák forgalmát. 1972-ben 2.900.000 volt a vények darabszáma, egy vény átlagára pedig 32 Ft. A járóbetegek kedvezményesen jutottak gyógyszerhez, a kórházak a teljes árat fizették. 1989-ben 49 megyebeli gyógyszertár összesített forgalma 231.502.000,-Ft. A Megyei Gyógyszerterápiás Bizottság – költségsökkentés céljából – azonos hatású, olcsóbb gyógyszerek rendelését ajánlotta az orvosoknak, mert a kiadások évről-évre jelentősen emelkedtek. A járóbeteg-ellátásban elsősorban antibiotikumok, nyugtatók, altatók rendelésében voltak egyedi kiugró különbségek, amit a népesség korösszetétele és a megbetegedési viszonyok csak részben igazoltak.

Tudományos munka

A tudományos munkát korszerű könyvtárhálózat, tudományos rendezvények, bel- és külföldi kapcsolatok segítették. Tartós tudományos együttműködés jött létre a szlovén és a burgenlandi osztrák orvos-társasággal. Az orvosok eredményesen vettek részt országos és megyei pályázatokon, közleményeik rendszeresen megjelentek bel- és külföldi szaklapokban. Zalai szerző, illetve társszerző tolla alól 18 szakkönyv jelent meg. A hatvanas évek végétől az egészségügyi szakdolgozók – sikeres pályamunkákkal is – bekapcsolódtak a tudományos munkába. A gyógyszerészek, a gazdasági és a műszaki szakemberek a megyei tudományos napokon tartottak előadásokat. Kandidátusi tudományos minősítése 12 zalaegerszegi főorvosnak, egy főgyógyszerésznek, egy tudományos főmunkatársnak, valamint három nagykanizsai főorvosnak van. Címzetes egyetemi tanári, ill. magántanári címet három zalaegerszegi és egy nagykanizsai főorvos, címzetes egyetemi docensit eddig hét zalaegerszegi főorvos kapott.

Szociális gondoskodás

Az ötvenes évektől a szociális gondoskodás jelentősebb fejlesztését az önmaguk ellátására képtelenek növekvő száma indokolta, ami főleg a családszerkezetben és az életmódban bekövetkezett változások következménye volt. A vakok, a mozgássérültek, a hadirokkantak segélyezése biztosítottá vált, 1960-tól sor került a házi szociális gondozás szervezett fejlesztésére is. Az Egészségügyi Minisztérium megbízása alapján 1984-ben a megye kikísérletezte a gondozási központok modelljét, s ezek rendszerét az egész országban bevezették. 1989-ben a zalai házigondozási központok száma 41, a gondozási köröké 142 volt. Ezekben 165 főfoglalkozású és 266 tiszteletdíjas gondozónő 2.880 gondozottat látott el. A napközi otthoni férőhelyek száma 2.045 volt. A teljes ellátásra szorulókat – hosszabb rövidebb várakozási idő után – szociális otthonban helyezték el. 1960-ban 6 szociális otthonban 426 gondozott lakott, 1989-ben 11 szakosított szociális otthonban 1.245. Időskorúak otthona volt Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Türrén, Letenyén, Keszthelyen és Ormándpusztán, mozgássérültek otthona Letenyén, súlyos értelmi fogyatékosoké Lazsnakpusztán, Dúsnokpusztán, szellemileg leépülteké Zalaszentgróton, elmebetegeké Kehidakustányban, Bókaházán és Bázakerettyén. Az állami gondozásba adott csecsemők és a három éven aluli, később már az óvodás korú gyermekek elhelyezését is a nagykanizsai, a letenyei és a zalaegerszegi csecsemőotthon oldotta meg. Testileg, szellemileg fogyatékos gyermekek intézeti gondozására Rígyácon és Zalaegerszegen volt lehetőség. A munkába álló anyák 1957-ben 12, 1981-ben 35, 1989-ben 24 bölcsődében helyezhették el csecsemőiket.

Zala Megyei Közegészségügyi és Járványügyi Állomás (intézeti fotótár).

A zalai egészségügy intézményrendszere 1850-1990 között – az orvostudomány fejlődésétől is ösztönözve – ahogy másutt is, 1957-től 1990-ig fejlődött a legdinamikusabban. A megye nem csupán leküzdötte a dunántúli megyékhez viszonyított jelentős hátrányát, hanem országos figyelmet keltő szakmai és egészségügyi szervezési

eredményeket is elért. Erről az Egészségügyi Minisztérium rendszeres, és a Nemzetközi Kórházzövetség vezéregazgatójának 1980. és 1982. évi értékelései tanúskodnak. Az eredmény a szellemi erőforrások kiemelt fejlesztésének, a számítástechnika aránylag korai alkalmazásának, az orvos- és kórháztechnika folyamatos korszerűsítésének és nagyobb arányú épület-beruházásoknak volt köszönhető. A 80-as években a hazai egészségügy részeként a zalai is válaszüthöz érkezett, ami részben az orvostudomány rohamos fejlődésének, részben a romló gazdasági helyzetnek a következménye volt.

A Szociális és Egészségügyi Minisztérium reformutkársága 1988-ban közzétette az „Elgondolások az egészségügy reformjáról” című kiadványát, amelynek megállapításait a rendszerváltozás után felhasználták az egészségügy hosszú távú átalakítását célzó program kidolgozásakor. Az országos helyzethez hasonlóan megyénkben is hosszú távú feladat a civilizációs ártalmaktól sújtott lakosság egészségi állapotának javítása és a népesség fogyásának megállítása. Az egészségi állapot javulása nagymértékben függ a társadalmi szemlélet megváltozásától, a népesség életkörülményeitől, az egészségügy hatékonyságától. Ezek pozitív alakítása a rendszerváltás utáni időszak egyik legfontosabb feladata.

Az 1957-1990 közti időszak megyei főorvosai: dr. Gábor Ernő 1946-1967, dr. Babiczky László 1968-1974, dr. Szilvás Rudolf 1975-1985, dr. Kiss Ilona 1985-1989.

Az egészségügyi-szociális hálózat fejlődésének mutatói

Megnevezés	1957	1989
körzeti orvosok létszáma	79	135
körzeti gyermekorvosok létszáma	-	37
szakorvosi rendelés napi óraszám	498	1034
üzemorvosi rendelés napi óraszám	30	295
védőnők létszáma	56	172
tanácsi kórházak ágyszám	935	2665
országos, regionális rehabilitációs intézeti ágyszám	300	747
közforgalmú gyógyszerárak száma	28	49
bölcsődei férőhely	389	1384
csecsemőotthoni férőhely	164	156
egészségügyi gyermekotthoni férőhely	70	190
időskorúak napközi otthonának száma	-	83
szociális otthoni férőhely	426	1245
egészségügyi és szociális dolgozók létszáma	960	6824
ebből orvos	203	846
egészségügyi szakdolgozó	512	3919
gyógyszertár vállalati és gyógyszerári dolgozók létszáma	117	586
ebből gyógyszerész	40	114
asszisztens	55	245
országos, regionális rehabilitációs intézeti dolgozók létszáma	171	767
ebből orvos	15	57
egészségügyi szakdolgozó	40	312
mentőszolgálat dolgozói létszám	48	170
ebből orvos	1	4
egészségügyi szakdolgozó	21	67
népesség száma	270.000	308.611

Az idegenforgalom Zala megyében

A történelmi Zala megye idegenforgalom tekintetében – a többi megye viszonylatában – az átlagosnál jobb helyzetben volt. A Balaton, melyet Berzsenyi Dániel niklai magányában „a százszoros édennek” nevezett, a 18. században már nyáron és télen egyaránt vonzotta a vendégeket, de a tömeges vendégforgalom a fürdőélet 19. századi kibontakozásával jelent meg. Ekkor épültek fel a Balaton-parti szállodák, épültek ki a Balaton kikötői, és az egyre másra szaporodó fürdőegyesületek már maguk is szabályozták a vendégfogadást, ugyanakkor komoly településfejlesztő, idegenforgalom-fejlesztő tevékenységet is kifejtettek a Balaton-parti településeken. A 19. században már pezsgő nyarakat, remek szezonokat eredményezett a turizmus, elsősorban Keszthelyen, és Balatonfüreden.

A másik vonzerő már nagyon régóta Hévíz volt. Bél Mátyás a 18. században így írja le: „...egy bővizű forrásból fakad, s ez olyan melegen bugyog fel, hogy a legnagyobb fagyban sem merevül jéggé... Vize pedig savas és gyógyító hatású, éppen ezért régebben fürdőházat építettek melléje.”

A Hévízi tóról szóló legelső ismertetést Szláby Ferenc, Zala megye orvosa jelentette meg 1769-ben. Hévíz akkor kezdett el fejlődni, amikor gróf Festetics György megvásárolta és tudatosan fejlesztette. 1795 és 1797 között egy kis fürdőtelepet hozott létre itt, a lefolyócsatorna partján deszkaházat állíttatott fel, amely öltözés-vevőközésre szolgált, s amelyet a környék lakói ingyen használhattak. A fürdőben orvosok gyógyítottak, és rövidesen elkészült – még 1795-ben – Babótsay József 28 lapos ismertetője Hévízről. A következő évtizedekből több méltató beszámoló maradt az utókorra, így többek között Gutten József orvos 1801-es ismertetése a Magyar Hírmondóban, vagy Richard Bright angol orvos-utazó 1818-ban megjelent művében, mely három évvel azelőtti hévízi látogatásán alapult. Hévíz az évtizedek alatt – bár nem mindig azonos intenzitással – folyamatosan gyarapodott, többek között ingyenes fürdőház létesült 1858-ban, s negyven évvel később (1898) megkezdődött a tündérrózsák telepítésének – sikeres – kísérlete. A „boldog békeidők” századfordulója és az azt követő évek erőteljes csinosító-fejlesztő tevékenységének eredményeként 1911-ben a település a belügyminisztertől megkapta a gyógyfürdő jellegű település címet. A két világháború között folytatódott a fejlődés, egyre több kisebb üdülő épült, és 1920 után megkezdődött a nagy üdülők építése is. Ekkor épült a postások, a csendőrség, a honvédség, a vasutasok és a pénzügyőrök üdülője, ezek mellett az 1930-as években már hét szálloda 11 vendéglő, 40 villa állt Hévízen, és az 1930-as években 700-ra növekedett a vendéglátásra berendezett szobák száma.

Bár a két világháború között voltak kísérletek arra, hogy a Balaton-part és Hévíz turizmusa mellett a falusi turizmust is meghonosítsák Zalában, ez csekély eredménnyel járt. Ennek egyik eszköze volt 1935-ben a Göcseji Hét, s ekkor alkották meg a később szállóigévé vált szlogent is:

„Gondukat, bajunkat akasszuk a szegre,
Gyerünk a virágos Zalaegerszegre!”

1935-ben ünnepelte Zalaegerszeg rendezett tanácsú városá nyilvánításának félévszázados évfordulóját, s a város képviselőtestülete úgy határozott, hogy ezt a „Göcseji Hét” megrendezésével teszi teljessé, ezzel a jubileumi ünnepség mellett Zalaegerszeget és Göcsejt is megismerteti. A konkrét cél az idegenforgalom holtpontról való elmozdítása, valamint a város rossz anyagi körülmények között élő iparosainak, kereskedőinek, vendéglőseinek bevételhez juttatása volt. Göcsej eddig utak és főleg a vasút hiányában jórészt ismeretlen terület volt nemcsak az idelátogatók, hanem sokszor a zalaiaiak számára is. Ekkor már – Pesthy Pál tollából – létezett ugyan egy korszerűnek mondható kalauz a városról és környékéről „Zalaegerszeg múltja és jelene” címmel, csak az nem volt éppen, aki forgassa. Az előkészítés során a képviselőtestület egy előkészítő nagybizottságot hozott létre hét szakcsoporttal: propaganda, idegenforgalmi, kiállítási, Gyöngyös-bokréta, vendéglátó és elszállásoló, anya-és csecsemővédelmi, valamint műszaki csoportot. A rendezés költségeire 6 ezer pengő hitelt vettek fel. A szervezőmunka során a leendő látogatóknak különböző kedvezményeket is nyújtottak, így pl. 1 pengő 50 fillérért olyan igazolványt bocsátottak ki, mellyel 50 %-os kedvezményt kaptak a Zalaegerszegre utazók a MÁV vonalain, továbbá belépőjegyül szolgált a Göcseji Hét alkalmából szervezett nagyszabású kiállításra.

A Göcseji Hetet 1935. augusztus 31. és szeptember 10. között rendezték meg. Az első nap a hálaadó istentiszteleté és az ünneplése volt. A második nap volt a legmozgalmasabb, amikor 1600 budapesti vendéget hozott a filléres gyors, és a Notre Dame Rend iskolájának összes termében megnyílt az a nagyszabású kiállítás mely a helyi kiállítókat vonultatta fel az ipar, a mezőgazdaság, a háziipar a kereskedelem, a kertészet területéről, és egyéb tematikus csoportokban. A nap további rendezvényei a trianoni békediktátumra emlékeztettek. A hét többi rendezvénye inkább az egyesületeké, mint az idegenforgalomé volt.

Bár az 1935-ös sikeren felbuzdulva a Göcseji Hetet 1936-ban ismét megrendezték, áttörést a falusi turizmusban nem sikerült elérni, jóllehet néhány vendég megjelent Göcsej falvaiban.

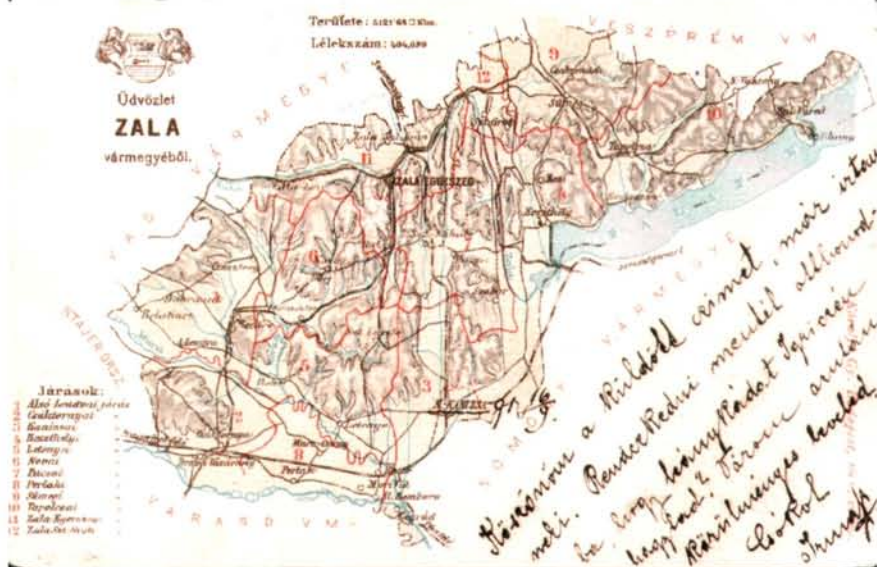
A harmincas évek szíves invitálásának még hosszú ideig nem lehetett eleget tenni. Az ötvenes évek fojtogató, hektikus légkörében a turizmus, a béke iparága nem tudott gyökeret verni, s ez fokozottan igaz a Jugoszláviával határos területekre, ahol határsáv nehezítette a mindennapi érintkezést. Az egyetlen kivétel az ifjúsági és gyer-

mekturizmus volt, melyet azonban áthatott a politikai nevelés rendszere és kényszere. A centrálisan szervezett, s a párt közvetlen felügyelete és irányítása alatt álló ifjúsági és a gyermekmozgalmak kapták azt a feladatot, hogy a gyermek és ifjúsági üdültetést kombinálják a neveléssel. Elsősorban a Balaton partján építették ki azokat a gyermektáborokat, melyben nyaranta meghatározott turnusokban a gyermeküdültetést bonyolította a Magyar Úttörők Szövetsége, a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ) és 1957-ben zászlót bontó utóda, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ). Elsősorban vezetőképző, továbbá reszortfelelős csoportokat alakítottak ki a táborokban, ahova heti, vagy hosszabb váltásban érkeztek a kijelölt leendő ifjúsági vezetők. Dél előtt a tanfolyami oktatás keretében különböző foglalkozások voltak, délután pedig a kikapcsolódás, fürdés, sport vagy kirándulás volt műsoron. Esténként szintén közös programok voltak: játék, tábortűz, szalonnasütés, s minden más, amit a tábor vezető pedagógusok és az ifjúsági szervezetek szintén ott lévő munkatársai kitaláltak. Ezen kívül voltak üdültőtáborok is, ahol a napi program keretét ugyancsak az Úttörőszövetség határozta meg. Bármennyire is áthatotta a kor politikai törekvéseinek szellemisége ezeket a táborokat, vitathatatlan eredményük, hogy nyaranta falusi és városi gyerekek százaai jutottak el ezekbe a különböző turnusokba, és számukra az ottlét sokszor maradandó élménnyé vált. A Zala Megyei Tanácsnak Vonyarcvashegyen volt gyermeküdülője, egy másik Balatonedericsen – ez 1973-tól a Zala Megyei Ifjúsági Üdülő elnevezést kapta – a KISZ-nek pedig Balatonyörökön ifjúsági- és gyermektáborra, melyek a nyolcvanas évek végéig ilyen formában üzemeltek. A létesítmények 1990 után is fennmaradtak, ám most már kizárólag a gyermeküdültetést szolgálták. A Zala Megyei Tanácsnak Balatonberényben volt még egy – 1970. június 4-én megnyitott – gyermeküdülője, mely nyaranta turnusonként 450 zalai úttörőt

fogadott. 1976-ig működött gyermeküdülőként, akkor téliotthonná alakítva a gyermekvédelem objektuma lett. A rendszer-váltásig a tábor sok száz gyerekeknek jelentette „az” üdülést, a kikapcsolódást, miközben nem is tudatosult bennük annak politikai nevelő szándéka.

A turizmus Zala megyében a hatvanas évek elején kezdett kibontakozni. A megyének 1950-től nem volt Balaton-partja, miután a keszthelyi járást ekkor a közigazgatás átszervezésével Veszprém megyéhez csatolták. Ám ez nem zavarta a megyei vállalatokat, intézményeket abban, hogy a Balaton-part frekvenciátalibb településein telket vásároljanak és üdülőket építsenek, ahogy tették ezt – igaz

1901-ben feladott üdülőzölap Zala megye térképével (Deák Ferenc Megyei Könyvtár).

kisebb mértékben – Hévízen is. Sajátos szociálturizmus alakult ki, a vállalati és intézményi, illetve a SZOT (Szakszervezetek Országos Tanácsa) üdülők hálózata, ahova kéthetes turnusokban, szervezeten mehettek üdülni a családok – ha tudtak szerezni beutalót. A hatvanas évek első felében az üdültetésben részt vevők létszáma lassú emelkedő tendenciát mutat:

Üdülésben részesültek (fő)	1960	1964	1965
Kedvezményes felnőtt üdültetés	2.444	2.729	2.706
Gyermeküdültetés	416	501	505
Egyéb üdültetés	577	719	794
Összesen	3.437	3.949	4.005

A szociálturizmus és a gyermeküdültetés a már említett táborokkal – melyekhez később, az 1970-es évek közepétől a vándortábori mozgalom is csatlakozott – új lendületet kapott, aminek eredményeképpen a korábbi kedvezményezett létszám megsokszorozódott.

A turizmus hatvanas évek elején történt kibontakozásához hozzájárult, hogy ekkor kezdett kialakulni lebonyolító szerveinek hálózata. Kiépítette országos irodahálózatát az IBUSZ, mely Zala megye két városában

Zalaegerszegezen és Nagykanizsán is nyitott irodát, később irodát létesített a megyeszékhelyen a Magyar Szövetkezetek Utazási Irodája (Cooptourist), valamint az Expressz Ifjúsági és Diák Utazási Iroda is. Létrejöttek a megyei idegenforgalmi hivatalok (köztük a Zala megyei) is, melyek részben profitorientált utazási irodai tevékenységet végeztek, de feladatuk volt a megyei idegenforgalom szervezése, idegenforgalmi lehetőségek feltárása, útikönyv- és térképkiadás, illetve árusítás is. Az irodák döntően belföldi társasutazásokat szerveztek, elsősorban a hétvégeken, munkahelyek zárt csoportjainak, de 1962-től már megindult a kiutazás is, elsősorban Csehszlovákiába.

Nemzetközi passzív turizmus alakulása (Zala megye)	1961	1964
Kiutazók száma összesen (fő)	2.018	7.902
Csehszlovákiába (%)	46	61
Ausztriába (%)	11	8
Szovjetunióba (%)	7	4
Romániába (%)	13	5
NDK-ba (%)	11	4
Jugoszláviába (%)	5	7
Egyéb országba (%)	7	11

Ezekben az években a Balaton-part nélküli megye szálláskínálata elég szerény volt, a vendégforgalom, elsősorban a nemzetközi aktív (beutazó) vendégforgalom nem jelentős:

Év	Szállodai és egyéb férőhelyek száma	Vendégforgalom (fő)	
		belföldi	külföldi
1958	205	19.712	180
1960	262	28.823	281
1968	513	68.300	20.467

A hatvanas évek elejétől kezdtek kialakulni az idegenforgalom tárgyi-technikai feltételei. A mesterségesen alacsonyan tartott árak mellett relatív életszínvonal-növekedés lehetővé tette, hogy a már említett ifjúsági és szociálturizmus mellett kialakulhasson a szervezett és az egyéni turizmus.

1962-ben avatták fel Letenyénél, a magyar-jugoszláv határon az akkor korszerű Mura-hidat, ezzel a 7-es főközlekedési út forgalma fellendült, a folyamatosan növekvő teherforgalom mellett a megyén át megindult a kezdetben kisebb mértékű, ám egy évtized múlva már jelentős volumenű, és azóta folyamatosan növekvő be-, valamint kiutazó vendégforgalom.

Az idegenforgalom érezhető fellendülését látva a Zala Megyei Tanács 1962. június 1-én megalapította a megye első idegenforgalmi szervezetét, a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatalt, melyet kezdetben a Megyei Tanács építési, ezt követően közlekedési osztályán helyeztek el. 1962. június 20-án a hivatal két fővel kezdte meg működését. Létrehozója a „házigazda szerepkörrel” bízta meg, kezdeti működéséhez – hat-hét évig – költségvetési támogatást is nyújtott. A hivatal – egyben mint utazási iroda is – már az első évben megkezdte a fizetővendéglátó szobák közvetítését. Első feladatuk volt, hogy az akkor épülő szállítógépgyár (később

A nemesnépi barangláb 1793-ból. Serényi Árpád Göcsejt ismertető képeslap sorozatának egy darabja (Göcseji Múzeum).

Alugép) építésénél dolgozókat 10-12 fizető-vendéglátónál elhelyezték.

A hatvanas évek elején és közepén vették számba, tárták fel Zala megye idegenforgalmi látivalóit, és 1964-ben elkészült az első, több mint ötezer példányban megjelenő útikönyv, a „Zalai idegenvezető”, mely gyakorlati tanácsokkal, valamint – majd száz oldalon – színes és fekete-fehér illusztrációkkal adta közre a megye idegenforgalmi értékeit.

A hivatal tevékenysége a későbbiekben egyre inkább profitorientált lett. Irodái a megye városaiban egyaránt végeztek utazási irodai és fejlesztési tevékenységet. Az első két évtizedben kiépült megyei irodahálózata, irodája nyílt Zalaegerszegen (1962), Nagykanizsán (1966), Lentiben (1982), Keszthelyen (1960) és Hévízen (1958 – Keszthely és Hévíz 1950 és 1979 között az 1950-ben Veszprém megyéhez csatolt Keszthelyi járás részeként Veszprém megyéhez tartozott, így esetükben a Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal szervezetében történt létrejöttük évszámát tüntették fel →), később Zalaszentgróton, Balatongyörökön, Vonyarcvashegyen (1985). Közben bővültek üzleti egységei is: a megye első hatvan ágyas turisztaszállóját Nagykanizsán hozták létre 1965-ben, és ugyanebben az évben, ugyanitt adták át a megye első autókempingjét is, melyben öt négyágyas faházat is felépítettek. A következő évben 42 ágyas motellel egészült ki a kemping fogadóbázisa, melyet az azt követő évben tovább bővítettek.

A megye turizmusában nagy előrelépést jelentett, amikor 1968-ban megnyílt az ország első szabadtéri néprajzi múzeuma, a Göcseji Falumúzeum, valamint a Magyar Olajipari Múzeum. Ettől kezdve megnőtt a Zalaegerszegre érkező turisták száma, ám a megyeszékhely sajnos csak a kirándulóturizmus célpontja lett, hosszabb időt senki sem töltött itt. Ebben az évben kapott új helyiséget a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal, ettől kezdve új szolgáltatásként bevezették a menetjegy-árusítást, illetve az utazásszervezést. Lentiben megbízotti rendszerben megindult a fizető-vendéglátó tevékenység. Bár 1968 nyara – a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása miatt – nem kedvezett a turizmusnak, a statisztikák folyamatos emelkedést mutattak.

1969-ben Győr-Sopron, Vas és Zala megyék részvételével megalakult a Nyugat-Dunántúli Idegenforgalmi Bizottság, mely a régió komplex idegenforgalmi fejlesztését tűzte ki célul. Ugyanebben az évben tovább fejlődött az Idegenforgalmi Hivatal is: kialakították a nagykanizsai iroda új helyiségét, s ettől kezdve utazásszervezéssel, valutaváltással és menetjegy-árusítással bővült szolgáltatásai palettája. 1970. január 1-vel került a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal kezelésébe az 1965-ben befejezett helyreállítástól kezdődően mindaddig megyei tanfolyami központként hasznosított egervári várkastély a benne működő szállóval és étteremmel, mely a zalaegerszegi turisztaszállóval együtt a megyeszékhelyre irányuló – főként belföldi – turizmust szolgálta ki.

Az 1960-as évek közepétől egy kis dél-zalai falu, Zalakaros kezdte el kiaknázni azt a szerencsését, hogy 1962-ben – olajkutatás során – szokatlanul magas hőfokú, 96°C-os, ásványi anyagokkal dúsan telített termálföldet találtak itt. A vegyelemzés kimutatta, hogy a víz kiválóan alkalmas nőgyógyászati és mozgásszervi megbetegedések, valamint a fogágy betegségének gyógyítására. Helyi kezdeményezés nyomán, a megyei tanács segítségével indult el a termálfürdő kialakítása, melyet 1965. szeptember 5-én nyitottak meg. Az első, nem teljes évben már kilencezer látogatója volt. Öt évvel később már 150 ezer, a megnyitást követő huszadik évben pedig összesen 802.000 vendége volt a fürdőnek. Az országhatáron túl is hamar ismertté és népszerűvé váló, folyamatosan fejlesztett gyógyfürdő a szolgáltatások egyre szélesedő palettájával várta vendégeit, kiknek erőteljesen növekvő száma gyors településfejlődést indukált, amit előbb a nagyközségi (1984), majd a városi rang (1997) odaítélése fémjelzett.

A megye első idegen nyelvű bemutatkozása 1973-ban történt meg, amikor megjelent a „Vue touristique” című magazin kiadásában egy magyar – német, kétnyelvű kiadvány, amely magyaroknak, németeknek egyaránt hasznos információkkal szolgált a megyéről. A német nyelvű kiadvány egyértelműen az aktív nemzetközi turizmus erősödését mutatta, elsősorban osztrák, német és jugoszláv (mindenekelőtt Szlovéniából) vendégek érkeztek az – ekkor még mindig Balaton-part és Hévíz nélküli – megyébe. Zalakaros forgalmát ekkor elsősorban a Balaton partról egy-egy napra idelátogatók erősítették, de egyre többen érkeztek már célirányosan külföldről is a dél-zalai fürdőhelyre.

A megye idegenforgalmának életében a fordulópontot a keszthelyi járás 1979. január 1-vel történő vissza-

A Göcseji-hét reklámfüzete (Göcseji Múzeum).

csatolása jelentette. Ettől kezdve újra van Zala megyének Balaton-partja, ismét Zalához tartozik Keszthely és Hévíz. Ennek gazdasági jelentősége sem lebecsülendő, hiszen az egymás szomszédságában fekvő két város összesített turistaforgalma a főváros után a második hazánkban.

A hetvenes évek közepén – a külföldi hitelekkel finanszírozott, mesterségesen magasán tartott életszínvonal eredményeként – addig soha nem látott hétvégi ház-, illetve nyaralóépítési hullám vette kezdetét, mely szabályozottabban, és ennek következtében kicsit visszafogottabban mind a mai napig tart. Viszonylag rövid idő alatt a nyaralók száza épültek fel, s a tulajdonosok – felfedezve a turizmusban rejlő lehetőségeket – egyre gyakrabban adták bérbe építményeiket, előbb utazási irodán keresztül, majd egyre inkább közvetlenül – elsősorban külföldi vendégeknek –, akár szobánként, akár apartmanonként. A fizetővendéglátás az ország „legnagyobb szállodája” lett, az ún. „Zimmer frei” üzletág hihetetlenül gyors felfutásának lehetünk tanúi. Ebben az időben már érezhető volt a politikai nyitás, és ez további jó hatással volt az idegenforgalomra. Egyre többen érkeztek turisztikai céllal Magyarországra külföldről, keletről és nyugatról egyaránt. A megosztott Németország állampolgárai felfedezték Magyarországot: szétválasztott családok, rokonok, ismerősök, barátok találkoztak évről évre a magyar üdülőhelyeken, mindenképp a Balaton partján. Sok ezren jöttek mind a Német Szövetségi Köztársaságból, mind a Német Demokratikus Köztársaságból. A családi üdülést az előbbieket finanszírozták, ami kiszámítható jövedelmet jelentett a háztulajdonosoknak. Ez így ment egészen az egységes Németország megalakulásáig. Az akkori rövidtávú eredményekért azonban később kellett drága árat fizetnie a magyar turizmusnak. Elmaradtak ugyanis azok a fejlesztések, mely egy, a kor színvonalának megfelelő, nemzetközi összehasonlításban is versenyképes, magas költséi szintet indukáló fogadókapacitást eredményeztek volna, így a fogadókapacitás – néhány igazán sikeres kivételtől eltekintve – döntően a tömegjellegű turizmus bázisa lett.

A nyolcvanas években a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal is tovább fejlődött. A Belkereskedelmi Minisztériumtól 1982-ben megkapta a külföldi utazások szervezésének jogát, ezzel – immár ZALATOURL néven – a nagy utazási irodák szolgáltatási szintjére emelkedett.

A nyolcvanas években egyre növekedett a turizmus volumene, így a lebonyolítóknak a fejlesztés felé kellett fordulniuk, elsősorban az üdülőterületeken. A keszthelyi és a vonyarcvashegyi kemping új lakosztályai, új idegenforgalmi irodák létesítése, a keszthelyi kétcsillagos kemping 400 férőhellyel történő bővítése (1986) jelzi azt a folyamatos növekedést, melynek eredményeként a Zala Megyei Idegenforgalmi Hivatal a nyolcvanas évek közepére az ország öt legnagyobb ilyen jellegű hivatala közé emelkedett. Az irodákon kívül ekkor már tulajdonában volt Zalaegerszegen a turistaszálló, a TV toronyban a kilátó és presszó, Egerváron a várkastély, benne a turistaszállóval, Szentgyörgyvölgyön egy parasztház, kempingek Letenyén, Keszthelyen, Vonyarcvashegyen, Zalakaroson, turistaszállók Keszthelyen, nyaralófaluk és két szálloda Zalakaroson. De hatalmas fejlődés tanúi lehetünk a Balaton-part települései mellett Hévízen, Keszthelyen, Alsópáhokon, Zalakaroson, Kehidakustányban, Lentiben, ahol szállodák, üdülőkomplexumok létesülnek, a sármelléki Balaton Airport pedig a kilencvenes évek elejétől lehetővé tette a térségbe érkező charterjáratok fogadását.

Az utóbbi évtizedben a megye idegenforgalmában további jelentős előrelépést tapasztalhatunk. Megjelent és egyre erősödik a falusi turizmus, megindult a kerékpárutak kiépítése, egyre több község fedezi fel a turizmusban rejlő lehetőségeket, tavak, szabadidőközpontok kialakításával szélesítik a kínálatot. A Balaton-felvidéki Nemzeti Park Zalában fekvő területei, a Keszthelyi-hegység és a Kis-Balaton vidéke fokozatosan fejlődő ökoturizmusunk célpontjai lehetnek, emellett a hagyományosan erős ágazatok, a vízparti turizmus, a gyógy- és termálturizmus, vadász- és lovasturizmus egyre szélesedő vendégkört jelentenek.

A hévízi strandfürdő az 1930-as években (képeslap, Göcseji Múzeum).

A Zala megyei kereskedelmi szálláshelyek forgalma				
Év	1980		1996	
Megnevezés	Szálloda	Összes férőhely	Szálloda	Összes férőhely
Szoba	735	3.693	2.879	6.386
Férőhely	1.570	11.471	6.736	23.945
Vendégszám	95 293	205.669	169.953	265.331
Ebből külföldi	45.527	84.315	92.438	148.476
Vendégéjszakák száma	262.543	907.490	922.816	1.467.706
Ebből külföldi	165.735	403.049	625.314	1.027.405

Forrás: Lackner László: Zala Megye idegenforgalma

A politikai és gazdasági rendszerváltás után átalakult Zala megye idegenforgalmi kínálata. A fizetővendéglátásra épülő NDK forgalom, az ifjúsági turizmus (szervezett táborozás, kirándulás) és a szociálturizmus bizonyos részei (szakszervezeti és vállalati üdültetés) egyik pillanatról a másikra drasztikusan visszaestek, vagy eltűntek. E folyamat a belföldi turizmus gyors visszaszorulásához vezetett, melyet felerősítettek a szociális problémák és az infláció miatti diszkrecionális (szabadrendelkezésű) jövedelem visszaesése. A nemzetközi aktív vendégforgalmat illetően az 1994-es és 1995-ös, kisebb mértékű megtorpanás után az idegenforgalom fokozatosan növekedett.

Ma négy idegenforgalmi kistérség, a Balaton-parti, a Nagykanizsa-Zalakaros-, a Zalaegerszeg-Göcsej- és a Lenti-Hetés-régió várja széles kínálatával a vendégeket. A megye turizmusának erőssége a termálvízre épülő gyógyturizmus (Hévíz, Zalakaros, Lenti és Kehidakustány gyógy- és termálfürdőivel, a megvalósuló zalaegerszegi, zalaszentgróti, bázakerettyei és a többi termálfürdővel), a több mint 170 lefojtott zalai hőforrás egy része még feltárára vár. A pihenni vágyóknak az üdülturizmus és a vízparti üdülés lehetősége – mindenekelőtt a Balaton partján, de egyre több mesterségesen felduzzasztott tó partján is –, az ökoturistáknak a Balaton-felvidéki Nemzeti Park és egyéb természetvédelmi területek, továbbá a PHARE CBC program keretében osztrák-szlovén-magyar összefogással készülő TRINAT natúrpark (melynek magyarországi része döntően az Őrség és Hetés területén húzódik végig, zalai központja a helyreállított szécsiszigeti kastélyban lesz,) a vadászturistáknak a kiváló vadállomány, a kikapcsolódás más formáit keresőknek a horgászat, a lovaglás lehetősége – ma már nemcsak Rádiháza –, az egyre izmosodó falusi turizmus, a hagyományos körutazások kulturális, művészeti, műemléki látivalói, a városlátogatások, valamint a rendezvények sora kínálnak egyre több lehetőséget.

A megyébe látogató turisták informálását térképek, magyar és német nyelvű útikönyvek segítik, s Zala megye idegenforgalmi értékei címmel először íródott útikönyv magyar, német és angol nyelven a számítógépes világhálóra, az Internetre. Keszthelyen, Lentiben, Zalaegerszegen és Zalakaroson Tourinform irodákat létesítettek a Magyar Turizmus Rt segítségével az önkormányzatok, ezzel is segítve az idelátogatók illetve térségünkbe látogatni szándékozók informálását.

Az utóbbi másfél évtizedben a gazdasági változások hatására átalakult a turizmus lebonyolításának szférája is. A régebbi utazási irodák monopolhelyzete megszűnt, közülük az egyre élesedő versenyben néhány fel is számolta zalai irodáját. Számatalan új vállalkozás jelent meg a piacon, ma már több tucat utazási vállalkozás bonyolítja a kiutaztatást, beutaztatást, foglalkozik elsősorban az üdülőhelyeken szállásközvetítéssel. Egyre több fogadó, panzió, lovaspanzió létesül, s néhány kastély is – pl. Miklósfán vagy Zalacsányban – az idegenforgalmat szolgálja. A kereskedelem, a vendéglátás és az idegenforgalomban az elmúlt évtizedben soha nem tapasztalt fejlődés mutatkozott meg, amelyben az intézményi befektetők mellett nagy szerepet játszik a magántőke is.

A gazdasági átalakulás során megváltozott az Idegenforgalmi Hivatal helyzete is. Jellegeből fakadóan ő képviselte a szakmát a különböző regionális, illetve helyi intézőbizottságokban: a Balatoni Intéző Bizottságban és a Zalakarosi Intéző Bizottságban. Ugyancsak ő kapta a feladatot, hogy képviselje a megye idegenforgalmát az Alpok-Adria Munkaközösségben, annak IV. Gazdaság és Idegenforgalom Bizottságában. Emellett tevékenységének egyre nagyobb hányada lett üzleti, profitorientált. 1993. január 1. után ZALATOUR néven, 100%-ban megyei önkormányzati tulajdonban lévő Kft-ként működik tovább, tevékenysége már 98%-ban üzleti, és csupán 2%-ban területfejlesztési jellegű. Munkájának, az idegenforgalom területi irányításának, fejlesztésének új lehetőséget biztosít a Regionális Idegenforgalmi Bizottságok megalakulása, melyek közül Zala megye egyaránt tagja a Nyugat-Magyarországi és a Balatoni Regionális Idegenforgalmi Bizottságnak.

Alsófokú oktatás Zala megyében

1996-ban ünnepeltük az első magyar iskola felállításának 1000. évfordulóját. Géza fejedelem ugyanis 996-ban Szent Márton hegyén, a mai Pannonhalmán bencés kolostort alapított, melynek falai között a szerzetes atyák iskolát is szerveztek. Az évforduló jó alkalmat adott a visszatekintéshez. Az iskola a társadalmi-gazdasági célok megvalósítását illetően mindig is nagyon fontos elem volt, az ma is. Elsőként a kolostorokban szerveződtek iskolák a szerzetesi utánpótlás biztosítására. Ezeket hamarosan követték a püspöki székhelyeken felállított káptalani iskolák, amelyek megléte írásos források alapján már az 1010-es évektől követhető. A 11. században megjelentek a falusi, városi plébániai iskolák. Ezek nagyobb részéből a 16. század második felében népiskola, kisebb részéből gimnázium lett.

Az alsófokú iskolahálózat szerepe

A népiskoláról, általánosan képző alsófokú iskolákról, ezek felállításáról az 1560-ban – Oláh Miklós esztergomi érsek vezette – nagyszombati zsinat hozott határozatot. Ez elrendelte, hogy minden plébános, vagy a szegényebekben többen egyesülve iskolamestert (ludi magister) alkalmazzanak, akinek feladata a gyermekeket beavatni az ismeretek elemeibe, vagyis olvasásra, írásra, egyházi énekekre és vallásra tanítani őket.

Állami szinten az alsófokú iskoláztatás fontosságát először az 1777-ben, Mária Terézia által kiadott I. Ratio Educationis hangsúlyozta ki. A legfőbb célkitűzés az alsófokú oktatás egyre nagyobb méretű kiterjesztése volt. „A falvak, mezővárosok és királyi városok anyanyelvi iskoláinak sokasága különleges gondoskodást kíván, ... mert ezekben az iskolákban kapja meg alapját az egész nevelés.” – írták a Ratio szerzői.

Mintegy korszakot zárt és nyitott az 1868-as népoktatási törvény, ahol kimondottan a tankötelezettség és ennek teljesítése volt a cél, amit komolyan is vettek, hiszen a 6-11 éveseket illetően az elemi oktatásban részesülők aránya az 1870-es 32,20 százalékról az 1903/4-es tanévre 85,2 százalékra emelkedett. Az 1905-ös tantervben már megfogalmazódtak a tartalmi változást érintő célok, a nevelés és oktatás egysége is.

Még inkább szembeötlő a cél módosulása a magyar pedagógia leghaladóbb képviselőinél, így például Nagy Lászlónál, akinél az általános műveltség elérése nemcsak jog, hanem kötelesség is.

Nem véletlen az sem, hogy a második világháború utáni demokratikus Magyarország a földosztást követően másodikként az új iskolarendszer, benne az általános iskola létrehozásáról döntött. Feladatát ekkor így határozták meg: „Hivatása az lesz, hogy köznevelésünk helytelen osztálytagozódását megszüntesse, és lehetővé tegye a magyar nép elnyomott, vagy elhagyott tömegeinek részesedését az egységes magyar művelődés javaiból. A műveltségben való előrehaladást, a képességek mentől gazdagabb kiterjesztését mindenki számára egyenlő módon kell biztosítanunk.”

1961-ben új törvény született az oktatásról. Ez az eddigi célokat módosította, új, a társadalmi-gazdasági helyzetből adódó feladatok fogalmazódtak meg, mint pl. a szakrendszerű oktatás kiterjesztése, a szakosan leadott órák arányának növelése.

Az 1980-as évek közepétől újabb, tartalmi és iskolaszervezeti módosítási törekvések indultak el. Teljesen új helyzetet teremtett az 1990-es önkormányzati törvény, 1993-ban megszületett az új, azóta többször módosított oktatási törvény, és a jelenleg már ugyancsak módosítás alatt álló Nemzeti Alaptanterv.

Egyetlen korban sem volt mindegy – ma sem az, – hogy az oktatásügyi célokat milyen körülmények, feltételek

Balatonmagyaród, az elemi iskola a templom mellett. Képeslap az 1930-as évekből (Göcseji Múzeum).

között kell megvalósítani. A feltételek között kimagaslóan nagy jelentőségű a földrajzi helyzet, a településszerkezet. Zala esetében itt végigkísér az aprófalvas településhálózat, ami alapvetően meghatározza az iskolafenntartás lehetőségét és jellegét. Ez azt jelenti, hogy ahhoz, hogy iskola legyen, gyerek kell (kellő számú), ha pedig már megvan, akkor korszerűen fel kell szerelni stb. Ezzel kapcsolatosan már korábban is voltak gondok. Zala esetében komoly hátrányt jelentett az is, hogy olyan jelentős, országos kisugárzású művelődési központok, mint a Felvidéken, vagy Erdélyben, itt nem alakultak ki.

Az alsófokú iskolahálózat kiépítése

Az eddig ismert források alapján a veszprémi egyházmegye 1550-es plébánia-jegyzéke említést tett a kapornaki iskoláról, miszerint „Kapornakon azelőtt is volt iskola, de most szünetel.” Az 1554-es Canonica Visitatio a zalai főesperességben 101 plébániát és 4 leányegyházat említ. Eszerint a kapornaki iskola még mindig szünetelt, Szepetneken és Egerszegen viszont tartottak tanítót. Ugyanakkor a gyorsan terjedő reformáció hatására jelentős művelődési központ alakult ki Alsólendván (ma: Szlovénia). 1554-ben itt is volt tanító (ev-ref.) Orbonai Rác György személyében. Őt követte Zuhodolyi András, Bakács Farkas, majd 1559-től 1564-ig a tudós Beythe István, a későbbi református püspök.

A 17. század közepén a megye egyik legjelentősebb iskolája Kiskomáromban (Zalakomár) működött. Jelentősége, rangja túlnőtt a megye határain. Különösen sokat tett az iskoláért az itt székelő Kanizsai Pálffy János református püspök. A gyülekezet anyakönyve már 1624-ben említést tesz az iskoláról, 1635-ben név szerint is említi Gondán Zsigmond „schola rector”-t. 1647-ben a keresztszülők között szerepel Rechter Lévai Márton. 1648-ban előkészületek történtek az iskola bővítésére, 1650-ben Lórántffy Zsuzsanna Sárospatakról 320 tallért küldött az iskolamesterek és lelkészek „eltartására”. 1695-ben Astóth János kemenesaljai evangélikus esperes az egyházlátogatási jegyzőkönyvben a következő tanítókat említette: Fábri István (Kápolcs), Regulí András (Szegevár), Kiss István (Szentgrót), Mensatoris Mátyás (Kisgörbő).

A 17. század közepétől a megye a török által meg nem szállt nyugati területein is szaporodtak az iskolák. 1669-ben Lentiben, Szécsiszigeten és Csesztregen is volt tanító, 1698-ban pedig Kerkaszentmiklóson, Kutason (ref.) és Zalaegerszegen találkozunk tanítóval.

1690-ben Batthyány Ádám csapatai visszafoglalták Kanizsát a töröktől, és még ebben az évben felszabadult a megye egész területe. Aács Mihály evangélikus esperes feljegyzései szerint 1706. január 26-án a Mihályfán tartott esperességi gyűlésen tanítók is részt vettek. Így Lucae János és Rotharides Sámuel Dörgicséről, Kalinka Márton Kápolcsról, Mackó János Galsáról, Csákányi György Vaspörről, Pusztai Pál Kisgörbőről, Rosziár Sámuel Gelséről és Francisci Péter Szentgrótról. 1716-ban annak ellenére, hogy csak filia, volt tanító Bécen (ma: Letenye), 1718-ban pedig olvashatunk a szepetneki, szentgyörgyvölgyi, zalaszabari tanítóról. A nagykanizsai tanítóról a városi tanács 1725-ös jegyzőkönyvében egy peres ügy kapcsán tudósítanak. A következő években az iskolákról szóló feljegyzések egyre szaporodnak, 1770/71-re a megye iskoláinak száma 146-ra emelkedett (Somogyban 139, Vasban 39, Veszprémben 164).

Az 1777-es I. Ratio Educationis alapelveként mondta ki, hogy „... minden egyes nemzet el legyen látva saját falusi iskolákkal, melyeknek élén oly tanítók álljanak, akik nemcsak az anyanyelvben tökéletesen jártasak, hanem az országban gyakrabban használt nyelveken is olyan gyakorlottsággal rendelkeznek, hogy ezeket szükség esetén taníthassák.” A tankötelezettséget nem mondta ugyan ki, de javasolta, hogy a tanulók „... a mezei munka után köteleztesse az iskola látogatására.” Ezt csak az 1806-ban kiadott II. Ratio Educationis rendelte el, nem sok eredménnyel. Az első és legfontosabb cél tehát az volt, hogy legyen iskola.

Ha az iskolák földrajzi elhelyezkedését nézzük, szembeötlenek egyes sűrű iskolahálózattal rendelkező területek. E területeken az anyaegyházakban szinte mindenütt volt iskola, sőt a népesebb filiákban is, míg másutt sokkal rosszabb volt a helyzet, mert még a máterek mindegyikében sem volt iskola. Mindebben döntően két tényező játszott szerepet: a település nagysága és a földrajzi helyzete. A pákai anyaegyházhoz tartozó 18 település közül csak a 637 lakosú Pákán volt ludimagistere. A filiák közül nem rendelkezett iskolával Kányavár (357 lakos), Gutorföldre (326 lakos), Dömeföldre (318 lakos), Kissziget (316 lakos), Csömödér (277 lakos), Náprádfa (287 lakos) és Szentpéterföldre (279 lakos). A körzetben így 1143 lakosra jutott 1 iskola, illetve 1 tanító. Hasonló volt a helyzet a bánokszentgyörgyi körzetben is, a muraközi járásban még rosszabbak voltak a viszonyok, hiszen 100 községre mindössze 17 tanító jutott. A földrajzi helyzet kedvezőbb volta miatt az említett községekhez hasonló lélekszámú Balaton-felvidéki filiákban a szinte mindenütt találunk iskolát. Ha az iskolákat térképen jelölnénk, azt látnánk, hogy a Principálistól keletre eső területek iskolával való ellátottsága lényegesen jobb. El kell ismerni, hogy a Ratio által kiváltott figyelem, ha mérsékelten is, de a hálózat bővülését jelentette.

A reformkor ismételten nagyobb figyelmet szentelt az oktatásügynek. A Zala Megyei Közgyűlés 1836. augusztus 8-án megalakította a Nép Nevelésére Felügyelő Választmányt. A választmány munkaprogramjában az első helyen egy valamennyi iskolára kiterjedő vizsgálat (mai szóval felmérés) szerepelt. A vizsgálat végeztével a legfontosabb feladatként a népiskolai hálózat bővítését és a tanítás színvonalának emelését jelölték meg. Tervbe vettek tanítóképző létesítést is.

Az iskolahálózat bővülése sem jelentette az induláskori hátrány leküzdését. Jól jelzik ezt az 1869-es statisztikai adatok.

	Zala	Veszprém	Somogy	Orsz. átlag
Egy iskolára jutó lakos	1006	724	728	997
tanköteles	177	126	121	173
iskolába járó	85	83	73	86
Tankötelezettség teljesítése %	48,26	66,28	60,37	49,85

Ami a tantárgyakat és a tanítást illeti, az iskolák legtöbbszében a tanítók „legere, scribere et catechesim” (olvasás, írás, hittan) tanítottak. Számított az egész megyében csak négy helyen (Zalaegerszeg, Tapolca, Alsólendva, és Szécsisziget), néhány iskolában a latin nyelv elemeit is. Később aztán a tantárgyak köre bővült.

A tanítók tanításon felüli kötelességei között a legfontosabb az egyházi szolgálat (kántorság, harangozás) volt. Ebből származott jövedelmük nagyobbik része is. Világi mellékfoglalkozásuk a jegyzőség volt.

A tankötelezettség és a polgári iskolarendszer megvalósítása

Az ország, de az iskoláztatás történetében is új fejezetet nyitott az 1867-es kiegyezés. Az 1867. február 20-án kinevezett kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere Eötvös József lett. Hihetetlenül felgyorsultak az események, hiszen megteremtődött a lehetőség egy polgári Magyarország megteremtéséhez. A célok megvalósítása érdekében kimunkált stratégiák között mindenki által elismerten főszerepet kapott az iskoláztatás. A folyamatban elsőként 1868-ban a népoktatási törvény elfogadására került sor, majd ezt követte 1883-ban a középiskolai törvény, 1884-ben pedig az ipari szakoktatást is szabályozó ipartörvény.

A népoktatási törvény szerint az iskolarendszer alapja az elemi iskola, amely áll a 6-12 évesekre kiterjedő mindennapi-, és 12-15 évesekre kötelező ismétlő iskolából. Továbbtanulásra, ennek irányától függően a 4. osztály befejezése után nyílt lehetőség. A polgári iskolarendszer létrehozását elsősorban az jelentette, hogy a törvény meghatározta a népoktatási tanintézetek körét és azt, illet kik állíthatnak fel: „Népoktatási tanintézeteket a törvény által megszokott módon állíthatnak és fenntarthatnak a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam.” A megye iskoláinak többsége felekezeti iskola volt, ezek nagy része római katolikus. A törvény adta lehetőséggel élve jelentős községesítési mozgalom indult el. 1870-ben már a megye iskoláinak 7,35 százalékát nyilvánították községivé. A fejlődés üteme később lelassult, hiszen 1907/8-ban is csak az iskolák 16,2 százaléka volt községi. Elkezdődött az állami elemi népiskolák felállítása is. A megye első állami iskolája (ma is áll, óvodaként funkcionál) Egyedután (Letenye) épült meg. Különösen érdekes a városok arra irányuló törekvése, hogy iskoláikat állami fenntartásba adják (Zalaegerszeg 1896, Nagykanizsa 1900, Csáktornya 1902, Sümeg 1907). Az arányok alakulását a következő adatok jelzik:

Év	1869		1907/8	
Jelleg	isk. sz.	aránya %	isk. sz.	aránya %
Állami	-	-	52	12,03
Községi	1	0,30	70	16,20
Római kat.	278	84,00	261	60,41
Református	22	6,50	21	4,86
Evangélikus	15	4,53	16	3,70
Izraelita	14	4,22	11	2,54
Görög keleti	1	0,30	1	0,23

Az 1868-as népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII. tv.) elsőként intézkedett a 6-15 éves korig tartó tankötelezettségről. A nem teljesítőkre meglehetősen súlyos büntetést szabott ki. Mindettől függetlenül a törvény maradéktalan végrehajtására gondolni sem lehetett. Ezt több tényező gátolta. Elsőként kell megemlíteni az iskola-, tanterem- és tanítóhiányt, másodsorban az elterjedt gyermekmunkát, harmadsorban pedig azt, hogy a lakosság nagyobb részénél igény sem jelentkezett az iskola elvégzésére.

Mindezeket figyelembe véve a megye vezetése a törvény bevezetésekor nagyarányú iskolafejlesztési tervet dolgozott ki. A kezdeti eredmények rendkívül biztatóak voltak, egymás után épültek, bővültek az iskolák. 1869-től 1872-ig 42 új iskolát épített fel a megye, 88-at pedig felújított, bővített. Ezzel összesen 23-mal emelte a népiskolák számát, 94-gyel a tantermekét. A minisztériumi jelentés szerint Zala ekkor a felújításban országosan a 2. helyezést érte el. 1879-re a népiskolák számát 331-ről 386-ra sikerült emelni, ami lehetővé tette a tankötelezettség 74,7 százalékos teljesítését. A hálózatfejlesztés az 1880-as években lelassult, így a helyzet ismét súlyossá vált. 1880-ban a megye 25 községében iskolahiány miatt sehová sem járhattak iskolába, 334 község helyben rendelkezett iskolával, 222 község gyermekei máshová jártak.

A megye kénytelen volt újabb iskolaépítési és felújítási kampányt szervezni. A feladat megoldása során a

hálózatbővítés mellett először vetődött fel a körzetesítés, akkori kifejezéssel a csatlakoztatás lehetősége. Új fogalom jelent meg: az iskolailag társult községek. Az új tervezetben teljes kimunkálásra került az építés, felújítás és körzetesítés összekapcsolása. Az eredmény: 1886 és 1894 között létrehoztak, vagy teljesen újjáépítettek 83 iskolát, felújítottak 70-et, a megye iskoláinak 34,74 százalékát. Az 1880-ban iskolánélküli községek listájáról így jó néhány lekerült, sok helyen most létesült az első iskola (Borsfa, Molnári, Nemessándorháza, Mikefa, Hottó, Teskánd, Csonkahegyhát stb.). Mindennek eredményeként az iskolák száma 1907/8-ra 432-re emelkedett. Ez az 1869-es állapotot 100 %-nak véve 130,5 százalékos teljesítés. Országosan ez a mutató 119,92 %, Somogyban 117,92 %, Vasban 122,45 %, Veszprémben 109,35 %.

Az iskolák számának növekedésével egyre több tanító alkalmazására került sor, 1869-ben 428, 1879-ben 520, 1907/8-ban 732 tanítója volt a megyének. A növekedés aránya 1869-et 100 %-nak véve 170,79 százalékot jelent.

Joggal tehető fel a kérdés, hozott-e a főbb célok, elsősorban a tankötelezettség teljesítésében eredményt ez a nagy erőfeszítés? Az 1906/7-es év statisztikája szerint a mindennapi tanköteleseknél az iskolába járók (6-11 évesek) aránya 89,6%, az ismétlőknel (12-14 évesek) 83,9 %, együttesen 88 %. Ez az országos átlagnál jobb, de valamennyi dél-dunántúli megyétől elmarad. Mindez az analfabétizmus felszámolását volt hivatva szolgálni. Zala megyében az írni-olvasni tudó 6 éven felüliek aránya 1869-ben 29,9 százalék volt, ez 1900-ra 65,7 %-ra emelkedett (országos átlag 61,40 %). Az emelkedés ütemét tekintve (35,8 %) Zala az első a dunántúli megyék rangsorában, de az analfabétizmust tekintve mégis az utolsó.

A századfordulót követő években egyre többször fogalmazódott meg a teljes iskolaszervezet megváltoztatásának igénye, amelyet elsősorban a hazai reformpedagógia képviselői szorgalmaztak. Még az első világháború alatt is viták zajlottak a pedagógiai sajtóban, például az új nyolcosztályos népiskoláról.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után módosult az alsófokú oktatás célja, a mindenkire való kiterjesztés igénye mellett már megfogalmazódott a tartalmában is más iskola megvalósítása. Mire az új művelődéspolitikai céloknak megfelelően az iskolahálózat átszervezésére ténylegesen sor került volna, a Tanácsköztársaság megbukott.

A trianoni békeszerződéssel a megye perlaki, csáktornyai járása, és az alsólendvai járás egy része Jugoszláviához került. Az új megye művelődésügyének legfontosabb mutatói 1920-ban a következők: Jugoszláviához került 75 iskola, így a megye elemi iskoláinak száma 339-re csökkent. A 6 éven felüli lakosságból ír-olvas 83,3 % (országos átlag: 84,3 %), a főiskolát végzettek aránya az össznépességben 0,5 % (országos átlag 0,9 %), a középiskola 8. osztályát elvégzettek 1,4 % (országos 2,6 %), az elemi iskola 6. osztályát elvégzettek 31,7 %, (országosan 38,5 %). A főiskolát végzettek esetében hátrébb van Baranya, Tolna és Somogy is, ehhez hasonló a rangsor a középiskola 8. osztályát elvégzettek esetében is, ami vi-szont az elemi iskola 6. osztályát elvégzettek arányát illeti, Zala messze az utolsó a dunántúli megyék között.

Gutorföldi iskolások tanítónőjükkel, Tanító Máriával 1910 körül (Göcsöji Múzeum).

Az 1920-as esztendő a magyar népoktatásügy egyik mélypontjának nevezik. Az 1914 előtt meglévő hiányosságok a háború alatt fokozódtak, az ellentmondások tovább mélyültek. Mindezt nem lehetett intézkedés nélkül hagyni. A kormány 1920-ban törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosítására. (1921. évi XXX. tc.). Ez felhatalmazta a minisztert a külterületi iskolák építésének elrendelésére. Az 1926. évi VII. tc. még több biztosítékot adott ezek felépítésére.

Az 1920-as esztendő a magyar népoktatásügy egyik mélypontjának nevezik. Az 1914 előtt meglévő hiányosságok a háború alatt fokozódtak, az ellentmondások tovább mélyültek. Mindezt nem lehetett intézkedés nélkül hagyni. A kormány 1920-ban törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének biztosítására. (1921. évi XXX. tc.). Ez felhatalmazta a minisztert a külterületi iskolák építésének elrendelésére. Az 1926. évi VII. tc. még több biztosítékot adott ezek felépítésére.

Ezen a törvényen alapult tulajdonképpen a Klebelsberg-program.

Látható tehát, hogy az első stratégiai célt – „Mindenkinek iskolát!” – még mindig nem sikerült teljes mértékben megvalósítani, elérhető eredményként még meg sem fogalmazódhatott más, mert ahhoz először ezt kellett teljesíteni, ezért fordult az egész ország ismételten a kistelepülések, a külterületi lakott helyek felé. Zala megye számára rendkívül jelentős volt a Klebelsberg-program. Mint kistelepülési megye, jócskán meríthetett a központi támogatásból. Egy sor, az 1880-as években iskola nélküli községben most létesült iskola. 1938/39-re az elemi iskolák száma 394-re emelkedett, ami 55 új elemi iskola felépítését jelentette.

Ezzel tulajdonképpen az alsófokú iskolahálózat kiépítése nagyjából lezárult. Az iskolahálózatnak a következőkben már nemcsak a tankötelezettség végrehajtását kellett szolgálnia, hanem azt az adott korban lehetséges maximumhoz közelítenie.

Az alsófokú iskolahálózat alkalmassá tétele a mennyiségben bővülő és minőségében más feladatok megoldására

A tankötelezettségen és a minimális művelődési anyagon túlkintő feladat-meghatározásokra, mint említettük, már a századfordulót követően voltak törekvések, és pedig nemcsak elméleti szintű, hanem konkrét javaslatok formájában jelentkeztek is, a Tanácsköztársaság idején pedig mindent átfogó művelődéspolitikai koncepció született. A két világháború között is egyre többször vetődött fel a korszerűsítés kérdése. Addig azonban, míg az alsófokú oktatás intézményhálózata annyira ki nem épült, hogy a tankötelezettségi mutatóban meghaladja a 90 százalékot, erre legfeljebb csak gondolni lehetett.

A cél újrafogalmazására – nagyrészt a Klebelsberg-program eredményeként – csak a 30-as évek végén kerülhetett sor. Nem véletlen tehát, hogy ekkor került sor a nyolcosztályos elemi iskola létrehozását kimondó, 1940. évi XX. törvény elfogadására. Az ennek végrehajtására kiadott Népiskolai Utasítás a népiskola feladatát illetően így fogalmazott: „A népiskola feladata, hogy a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa és ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye.”

E célkilövelés azt is jelentette, hogy ezentúl olyan iskolára lesz szükség, amelyik az általános alpműveltségen túl a további tanulmányokra is felkészít. Mindez az előzőkhöz képest szervezeti és tantervi változást is igényelt. A törvény megvalósítására rendkívül kevés esély volt. Egyrészt azért, mert maga az iskolahálózat kiépült ugyan, de nem erre a bővített feladatra, másrészt azért, mert ekkor már folyt a II. világháború. A bevezetésével kapcsolatos megyei törekvések vizsgálata ennek ellenére sok érdekes tanulsággal szolgálhatna. (A jövő neveléstörténeti kutatásai között helyet érdemelne.) A megvalósítások megkívánt feltételrendszerét illetően egyedül a tanítólétszám volt elfogadható. Amíg ugyanis 1910-ben a 414 elemi iskolában 744 tanító működött, 1940-ben a 397-ben már 835.

A tulajdonképpen kopernikuszi fordulat az alsófokú oktatás cél- és feladatrendszerét, valamint szervezetét tekintve is 1945-ben következett be, az általános iskola megteremtésével. A tanterv az általános iskola feladataként azt jelölte meg, hogy „... a tanulót egységes, alapvető, nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre alkalmassá és önnevelésre képessé tegye és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje.”

Mindenki sokat várt az új iskolától, ezért a feltételek meglétével vagy hiányával senki sem törődött, senki nem ismert lehetetlent. 1946. április 25-ig már 1.082 helyen nyílt meg az általános iskola I-V. osztállyal. Annak érdekében, hogy az iskola mindezt megvalósítsa, a következőkben határozta meg Keresztury Dezső miniszter a feladatsort: „A legfőbb feladat a falusi iskolahálózat fejlesztése, a körzeti általános iskolák, napközis és kollégiumok létesítése, a szakrendszerű tanítás érdekében a felsőtagozatban dolgozó tanítók átképzése és szakmai továbbképzése.”

Ekkor a megye iskolahálózata 395 elemi iskolából állt, ezek közül 41 állami (10,32 %), 69 községi (17,38 %), 254 katolikus (63,97 %), 19 református (34,78 %) és 12 evangélikus (3,02 %).

A szakrendszerű oktatás keretében megtörténtek az első körzetesítések is. Így például a nagykanizsai járásban Magyarszentmiklós és Bocskai felső tagozata Magyarszerdahelyre, Pötréte és Alsórajk felsőtagozata Felsőrajkra, Kerecseny Orosztonyra, Homokkomárom Hosszúvölgyre került.

Az államosítással ismételtelen módosult a művelődéspolitikai célkitűzés. Ennek eredményeként 1950 szeptemberére megjelent az általános iskola új tanterve és megjelentek az új tankönyvek is. Határozottabb irányt vett a marxizmus alapján álló világnézeti nevelés. Ekkor a megye általános iskoláinak száma 292 volt, közülük 22-ben csak alsó tagozat működött.

A szakrendszerű oktatáshoz a feltételek nagyon rosszak voltak. Az ennek javítására fordítandó forrásokat jócskán apasztotta az, hogy a tankötelezettségi mutató javítása miatt egy sor külterületen hoztak létre iskolát, a jelzett 22 alsó tagozatos iskola például mind ilyen területen volt található, de voltak olyan, újonnan létrehozottak is, amelyek teljesen összevont 1-8. osztályokkal működtek. Ilyenek a nagykanizsai járásban Jankapuszta (Belezna mellett),

Zalaötvös

III. k. ált. elemi iskola

Zalaötvös, az 1930-as években épült általános iskola épülete. Korabeli képeslap (Göcseji Múzeum).

Petendpuszta (Nagyrecse mellett), a lenti járásban Lentihegy, a zalaegerszegiben Bak-Hannamajor, Pókaszeptek-Taszilópuszta, Pölöske-Barnakpuszta, Salomvár-Kurtamajor, Angelamajor és Gurgatómajor (Vasboldogasszony mellett), vagy Vaspör-Velencepuszta stb.

A közoktatási célokban a minőségi igények fokozottabban jelentkeztek az 1958-as tanterv bevezetésével, illetve az 1961. évi III. törvény életbe lépésével. Ezzel az időszakokkal kezdődött el a nagy demográfiai mozgás, a városba áramlás is. Mindez nagymértékben hozzájárult az alsófokú iskolahálózat teljesítőképességének alakulásához. A szakrendszerű oktatás teljessé tétele és a szaktanár által leadott órák arányának növelése érdekében legelső lépésként az iskolahálózatot kellett átalakítani. A helyzet 1962. október 15-én a következő volt:

Általános iskolák száma	292	
Ebből osztott	58	19,86 %
részben osztott	79	27,05 %
kislétszámú 3 tanulócsop.	13	4,45 %
kislétszámú 2 tanulócsop.	68	23,28 %
kislétszámú 1 tanulócsop.	74	25,34 %
<hr/>		
Osztott iskolába jár a tanulók		53,35 %-a
Részben osztottba		29,21 %-a
Kislétszámú iskolába		17,42 %-a
<hr/>		
Szakosan leadott órák aránya		37,3 %

Az adatok alátámasztják a körzetesítés megkezdésének szükségszerűségét. A hatvanas évek közepére szinte valamennyi járásban elkészültek a tervek, amelyek akkor kizárólag a felső tagozatokkal számoltak, és néhány olyan puszta iskolával, amelyek 1960-63 között egyik napról a másikra elnéptelenedtek. Mit hozott a körzetesítés első hulláma 1970-ig?

			Növekedés	Csökkenés
Iskolák száma	251	-	-	41-14,04 %
Ebből osztott isk. sz.	51	20,31 %	+0,45 %	-
Részben o. isk. sz.	63	25,11 %		16-1,94 %
Kis létszámú 3 tanulócsoportos	4	1,59 %		- 2,86 %
Kis létszámú 2 tanulócsoportos	38	15,13 %		- 8,15 %
Kis létszámú 1 tanulócsoportos	95	37,84 %	+12,5 %	
<hr/>				
Osztott iskolába jár a tanulók		57,16 %	+3,81 %	
Részben o. iskolába jár		30,12 %	+0,91 %	
Kislétszámúba jár		12,70 %		- 4,72 %
<hr/>				
A szakosan leadott órák aránya		71,40 %	+33,7 %	

A 10 év alatt 39.798-ról 31.026-ra, 8.772 gyerekkel (22,04 %) csökkent a tanulólétszám (a lakosságcsökkenés 1,3 %-os volt). Egyébként a statisztikához készült szöveges elemzés már 1962-ben felhívta a figyelmet a tanulólétszám csökkenésére a kistelepüléseken, bár ekkor még összességében emelkedett. A körzetesítések sikere és az elnéptelenedés miatt vált szükségessé ebben az időben az általános iskolai kollégiumok létrehozása (Zalaszentbalázs, Nagyrecse, Bázakerettye, Nagykapornak).

A hetvenes években éreztette először komolyan hatását a megyében kibontakozott gyors és intenzív iparosítás. Zala megye az iparilag közepesen fejlett megyék sorába emelkedett. Rohamosan nőtt az iparban foglalkoztatottak aránya és a beköltözés a megye városaiba. Zalaegerszeg lakossága másfél évtized alatt megháromszorozódott, Nagykanizsáé megduplázódott. Az aprófalvak lakossága nemcsak csökkent, hanem el is öregedett, ami ezeken a településeken a gyermeklétszám hirtelen és nagyarányú csökkenését is maga után vonta. Mindez kihatott az oktatásügyre is, amely – úgy tűnt – a változatlanul hagyott iskolahálózattal nem tud megbirkózni az elkövetkező időszak feladataival. 1970 januárjában a megyei vezetés a tanács elé terjesztette az oktatás helyzetéről és fejlesztéséről készült elemzést. A tanács határozata alapján még ebben az évben elfogadták a művelődésügyi osztály által kidolgozott korszerűsítési tervet.

1971-ben a Művelődésügyi Minisztérium átfogó vizsgálatot végzett a megyében. E vizsgálat megerősítette a megyei vezetést a korszerűsítési terv végrehajtásában. Az 1972-es oktatáspolitikai határozatot követően az MSZMP Zala Megyei Bizottsága is határozatot hozott az oktatás fejlesztésére. A megyei művelődésügyi osztály ennek alapján dolgozta ki intézkedési tervét, amelyet a végrehajtó bizottság 1973 tavaszán fogadott el.

„A községi általános iskolai hálózat távlati fejlesztésének irányelvei” című előterjesztés a következőkből indult ki: az általános iskola az egész iskolarendszer gerince, alapja, a hálózat fejlesztését a megyei településhálózati

fejlesztési terv figyelembe vételével kell megtervezni. Tekintettel volt a demográfiai átrendeződésre a tanulólétszám csökkenésére is. Kimondta, hogy a vidéki iskolafejlesztés alapvető útja továbbra is elsősorban a körzetesítés, alsófokú körzeti iskolaközpontok kialakítása (osztott, esetleg párhuzamos osztályokkal, amelyhez több részben osztott, esetleg osztott alsó tagozatos iskola tartozik). Ennek feltételeit részletesen kidolgozták. A beruházások első ütemtervében javasolták megvalósítani a súlyos helyzetben levő, életveszélyes iskolaépületek felszámolását, a korszerű központok kiépítését (Tótszerdahely, Miklósfa), a körzetesítés befejezéséhez szükséges bővítések, építkezések elvégzését (Rédics, Bak, Csonkahegyhát, Bucsuszentlászló, Gellénháza, Pacsa), a szétszórt iskolahálózattal rendelkező körzeti központokban új iskolaház építését (Lovászi, Zalakomár, Zalaapáti), a zsúfoltság, a váltakozó tanítás felszámolását, illetve csökkentését (Zalalövő, Zalaszentgrót, Kehida) és a diákotthonos körzetek kiépítését (Zalaszentbalázs, Nagyrécsa, Bázakerettye).

A városokban ugyanekkor a megnövekedett tanulólétszám miatt a lakótelepi iskolaépítések kerültek előtérbe. A fejlesztési irányelvek kimunkálásában valamennyi egység, a járások, városok művelődésügyi osztályai is részt vettek. Az új intézményhálózati modell kialakításával kapcsolatosan ekkor születtek az első, a körzetek létrehozásánál a községi művelődési igényeket is figyelembe vevő, a két intézményhálózatot szerves egységben elképzelő elgondolások. Így a nagykanizsai járásban a tervezet már a körzeti, központi iskolánál javasolta az iskola, illetve a tanítás célját szolgáló, valamint a közművelődési helyiségek egy komplexumban történő elhelyezését. Jónak látta továbbá a csatolt községekben működő iskolák korszerűsítését (a felszabaduló helyiségek felhasználásával), azok napközis és egész napos jellegének kialakítását (melegítő konyhával), tornaszoba létesítését. Ennek szellemében kezdte meg működését 1973-ban Csapiban az ország első cigánykollégiuma és iskolája.

Mit hozott a közelmúlt?

Az általános iskolák száma 1978/79-re 138-ra csökkent, (1970-hez képest 45,01 %), a tanulók száma 27.990 (csökkenés 9,78 %), az osztott iskolák aránya 55,79 % (növekedés 35,48 %) volt, ez azt jelenti, hogy ez utóbbiak aránya több, mint duplájára nőtt. Az osztott iskolákba járt a tanulók 89,48 százaléka (növekedés 32,32 %). 1970 és 1980 között 150, részben osztott és osztatlan iskola szűnt meg a megyében.

A körzetesítés e második, nyagarányú hullámának hatásai a következők:

- A szakrendszerű oktatás arányának növekedése 91,7 %-ról 98,37 %-ra,
- a szakosan leadott órák aránya 67,2 %-ról 86,84 %-ra emelkedett.
- Nöttek a tanulók továbbtanulási esélyei.
- Lényegesen növelhető volt a diákok szociális ellátása, a bejáró tanulók 69,35 százaléka részesült a napközis, illetve menzai ellátásban.
- A legtöbb korszerű iskolacentrumot ebben az időszakban adták át.
- Speciális gondokat oldott meg a Tótszerdahelyen újonnan épült nemzetiségi általános iskola, Csapiban pedig a cigánykollégium.
- Megtörténtek az első lépések az integrált művelődési központok kialakítására is (Kehidakustány, Sármellék).

Mindaz természetesen azt is eredményezte, hogy 6.317 tanulónak (a tanulólétszám 18,66 %-a) reggelente a szomszéd, vagy a harmadik helységbe kell iskolába járnia. Nyugodtan kimondható, hogy a körzetesítés, amely

va-li

a ma-ma vár.

ve-le vár ve-ra.

—va-lim! va-lim!

a ma-ma ö-le-li.

va-li ö-rül.

vera vár. vli örül

29

Kisiskolás olvasókönyv egy lapja 1963-ból (Göcseji Múzeum).

pedagógiai és közgazdasági szempontból egyaránt szükséges volt, ténylegesen komoly eredményeket hozott. A falvak elnéptelenedésének, elöregedésének folyamatában – több más tényező mellett – biztosan szerepe volt az iskola kivonulásának is, de e szerepe nem volt akkora, hogy ezért egyértelműen a tanügyi vezetést kellene hibáztatni. (Az elnéptelenedés okainak rangsorba állítása nem az oktatásügyet elemző tanulmány feladata.)

1990 után az önkormányzati törvény (1990. évi LXV. tv.) elfogadásával megteremtődött egy új tartalmú lakossági képviselői rendszer, lehetővé vált, hogy a települések önállóan döntsenek dolgaikról.

Zala megyében 258 önkormányzat alakult, 1991-ben 138 területén volt iskola. Mindez azt jelentette, hogy szinte azonnal elkezdődtek a sokszor máig is tartó viták a korábbi „közöstanácsi ruhán”, a vagyionon történő osztozkodásról. Ezt követte a korábban körzetesített, „elvitt” felső tagozatok visszakörzetesítése. Az esetek többségében ebben nemcsak az iskolához való nagy-nagy ragaszkodás, hanem az ezekre az érzelmekre építő politizálás is szerepet játszott. A 90-es évek elején ezt a kultúrköormányzat nemcsak szóban, pénzzel is támogatta. Látványos volt az épülő új kisiskolák mutogatása, lehetett hivatkozni az előző rendszer által gyökérszakított gyermekek visszahozatalára. Viszont senki nem számolta meg a településen 1990-ben született gyermekeket, mert akkor tudta volna, hogy 1996-ban hány elsőosztályos lesz, hiszen a leglényegesebb kérdés egy iskola alapításánál, léténél, hogy van-e elegendő gyerek. Minden csak ez után következik.

Iskolaépítéssel is összekötött visszakörzetesítésre Fityeházán, Molnáriban, Zalaszabaron, Pusztaszentlászlón, Pakodon, Szentgyörgyvölgyön kerül sor. Ez nem sok. Mára közülük majdnem mindegyikben olyan mértékű a létszámcsökkenés – tanulócsoportok 3-9, max. 12 tanulóval, - hogy osztottságuk pénzügyileg egyre nehezebben tartható.

Szerencsére, mint említettük, az önkormányzatok túlnyomó többsége elfogadta a korábbi „iskolatérképet”. 1991-ben egy valamennyi önkormányzatra kiterjedő felmérés szerint hajlandóak voltak a korábbi körzetesítésekkel beállt helyzet tudomásulvételére, a továbbiakban az „intézmények közös üzemeltetésére”. Innen indultak tehát a fenntartói társulások, kezdetben inkább becsületszóra, később írásos megállapodások szerint. Nem mehetett ez másként, hiszen az 1996/97-es tanévben működő 143 általános iskola 258 önkormányzaté. Közülük 97 falusi, 5 iskola kivételével mindegyikben működik napközi. Felszereltségük változó, döntő többségük jó körülmények között dolgozik. Könyvtárral 117, tornateremmel 118, sportudvarral 121 rendelkezik, 90 általános iskolában működik diákport egyesület.

1. sz. melléklet

TELEPÜLÉSEK, ISKOLÁK, ÍRNI-OLVASNI TUDÁS 1910-BEN

Járás, város	Községek száma	Átlag Népség	Iskolák száma	1 iskolára jutó népesség	1 iskolára jutó község	1 tanítós iskolák		1885 után létesült iskolák		Tanítók száma	1 tanítóra jutó lélekszám	írni-olvasni tudó 6 é. fel. aránya 1910
						száma	%-a	száma	%-ban			
Alsólendvai járás	78	650,21	46	1098,19	1,69	30	62,21	15	32,6	72	704,40	73,62
Balatonfüredi járás	26	413,73	34	362,26	0,76	31	91,17	-	-	39	315,82	89,50
Csáktornyai járás	71	654,73	25	1858,84	2,84	12	48,00	10	40,0	32	893,67	64,28
Keszthelyi járás	26	1183,42	21	1465,19	1,23	12	57,14	2	9,52	47	654,65	79,91
Letenyei járás	49	632,87	31	1000,35	1,58	19	61,29	11	35,48	47	659,80	64,71
Nagykanizsai járás	39	945,17	36	1023,97	1,08	24	66,66	1	2,7	53	695,50	75,15
Novai járás	49	509,89	32	780,78	1,53	29	90,62	13	40,62	36	694,02	69,15
Pacsai járás	34	849,17	32	902,25	1,06	18	56,25	4	12,50	47	614,29	74,93
Perlaki járás	33	1330,78	17	2583,29	1,94	2	11,76	4	23,52	56	784,21	74,38
Sümegei járás	32	883,40	33	850,63	0,96	21	63,63	4	12,20	63	448,71	82,17
Tapolcai járás	35	1067,48	42	889,57	0,83	24	57,14	-	-	67	557,64	81,04
Zalaegerszegi járás	58	571,74	38	872,65	1,52	29	76,21	6	17,78	52	637,71	73,18
Zalaszentgróti járás	27	898,-	23	1054,47	1,17	10	43,47	-	-	43	564,02	83,29
Nagykanizsa rtv.	-	26.524	4	6631,-	0,25	-	-	-	-	50	530,48	80,76
Zalaegerszeg rtv.	-	10.844	2	5422,-	0,5	-	-	-	-	20	542,20	83,25
Községek összesen	557	770,13	410	1046,25	1,35	261	63,65	70	17,07	684	626,14	74,47
Vármegye összesen	559	834,22	414	1126,40	9,35	261	63,04	70	16,90	744	626,79	75,05

FONTOSABB MUTATÓK 1962/63 – 1978/79.

Közigazgatási egység	Lenti járás			Letenyei járás (Még- szűnt: 1970. júl. 1.)	Nagykanizsai járás			Zalacgerszegi járás			Zalaszentgróti járás		
	1962/63.	1970/71.	1978/79.		1962/63.	1962/63.	1970/71.	1978/79.	1962/63.	1970/71.	1978/79.	1962/63.	1970/71.
Tanév	1962/63.	1970/71.	1978/79.	1962/63.	1962/63.	1970/71.	1978/79.	1962/63.	1970/71.	1978/79.	1962/63.	1970/71.	1978/79.
Összlakosság	31.682	38.954	30.095	32.457	52.356	64.302	45.015	66.880	55.680	40.738	32.459	28.969	24.141
Községek száma	55	66	61	31	53	68	52	85	78	61	33	30	26
Községenkénti átlagnépesség	576,03	590,21	493,36	1.047,-	987,84	945,61	865,67	786,82	713,84	667,83	983,60	965,63	928,5
Általános iskolák száma	46	54	18	37	57	66	28	95	74	30	37	30	12
Osztott iskolák száma	6	4	12	7	13	15	13	10	7	12	7	6	9
Osztott iskolába járó tanulók a tanulólétszám %-ában	40,18	35,92	94,45	46,63	45,43	49,79	81,07	30,-	28,97	76,27	49,28	50,90	93,59
Szakrendszerű oktatás %-ban	54,4	93,7	100,-	82,-	62,3	89,9	97,9	58,47	80,01	95,2	54,0	91,9	100,-
Szakosan leadott órák %-ban	15,3	63,1	78,9	29,-	34,3	57,8	61,7	23,11	56,04	76,6	33,5	60,5	73,5
Tanulók száma összesen	4.337	4.465	3.301	4.880	7.257	7.547	4.433	9.640	6.540	4.109	4.673	3.216	2.450
Körzetből bejáró tanulók sz.	470	967	1.275	644	465	799	1.346	968	980	1.333	260	560	815
%-ban	10,83	21,65	38,62	13,19	6,40	10,58	30,36	10,04	14,98	32,44	5,56	17,41	33,26
Napköziben étkező tanulók sz.	165	779	2.155	84	366	1.072	2.192	324	912	1.491	251	431	1.330
%-ban	3,8	17,44	62,28	1,72	5,04	14,20	49,44	3,36	13,94	36,28	5,37	13,40	54,28
Tantermek száma	118	172	132	130	223	270	187	259	227	168	115	115	99
Szaktantermek száma	7	14	37	7	12	25	39	17	22	15	10	18	44
Pedagógusok száma	178	249	233	194	296	446	336	411	373	286	188	177	179
1 pedagógusra jutó népesség	177,98	156,44	129,16	167,30	176,87	144,17	133,97	162,72	149,27	142,44	172,65	163,66	134,86
1 iskolára jutó népesség	688,73	721,37	1.671,91	877,21	918,52	974,27	1.607,67	704,-	752,43	1.357,93	877,27	965,33	2.011,75
1 iskolára jutó tanuló	94,28	82,68	183,38	131,89	127,31	114,34	158,32	101,47	88,37	136,95	126,29	107,2	204,16
1 iskolára jutó község	1,19	1,22	3,38	0,83	0,92	1,03	1,85	0,89	1,05	2,03	0,89	1,00	2,16

3. sz. melléklet

A TANULÓLÉTSZÁM ALAKULÁSA NÉHÁNY TÁRSULÁSBAN

Iskola	1950	1960		1996		Megjegyzés	
	iskola jellege	iskola jellege	tanulók száma	pedagóg. száma	tanulók száma		pedagóg. Száma
NAGYKAPORNAK	o	o	237	11	191	18	Csak iskolás
Orbányosfa	kl	kl	15	1	19*	-	
Bezeréd	ro	ro	92	5	27*	-	1970-ig önálló ig.
Padár	kl	kl	52	2	16*	-	
Misefa	kl	kl	27	1	47*	-	Nem társult csak jár
Nemesrádó	ro	ro	137	5	30*	-	1970-ig önálló ig.
Almásháza	kl	kl	17	1	6*	-	Nem társult vitatkozik
Tilaj	kl	kl	-	-	1*	-	* isk. és óv. együtt
PÓKASZEPETK	ro	o	250	13	202	16	
Gyűrűs	kl	kl	67	2	11	-	
Kemendollár	kl	kl	64	2	35	-	
Zalaistvánd	kl	kl	54	2	41	-	
Vöckönd	-	-	-	-	12	-	
RÉDICS	o	o	207	11	127	12	
Baglad	kl	-	-	-	-	-	
Lendvajakabfa	kl	-	-	-	-	-	
Belsőárd	kl	kl	27	1	8	-	
Zalaszombatfa	kl	kl	35	2	3	-	
Gosztola	-	-	-	-	-	-	
Gáborjánháza	kl	kl	58	2	3	-	
Külsőárd	-	-	-	-	8	-	
Lendvadedes	ro	kl	68	2	2	-	
Szijártóháza	-	-	-	-	2	-	
Bödeháza	kl	kl	27	1	3	-	
Resznek	ro	ro	121	5	20	-	1970-ig önálló ig.
NOVA	o	o	214	12	112	10	
Barlahida	kl	kl	29	1	8	-	
Mikekarácsonyfa	ro	ro	100	4	28	-	Igazgatásilag Lentihez
TESKÁND	kl	kl	31	1	181	15	
Hottó	kl	kl	40	2	19	-	
Boncodfölde	kl	kl	17	1	3	-	
Babosdöbréte	ro	ro	111	4	29	-	
Böde	kl	kl	77	2	36	-	

* o = osztott,

kl = kislétszámú,

ro = részben osztott

Középfokú oktatás Zala megyében

A kezdetektől 1868-ig

Az első magyarországi iskolák a 11. században a korabeli európai iskolarendszer mintájára a kialakuló egyházszerkezet központjaiban, a kolostorokban, a káptalanok és a plébániák mellett jöttek létre. Míg az alpfokú iskolahálózat pilléreit a plébániák iskolái jelentették, addig a középiskolák csíráinak a kolostori iskolák tekinthetők. Így Zala megyében is – bár csak közvetett bizonyítékaink vannak – feltételezhetjük, hogy a Szent István király által alapított zalavári bencés apátságban a 11. században már működött ilyen iskola. Ez elsősorban a szerzetesrendek és az alsópapság utánpótlását szolgálta az alapvetően egyházi szolgálatok igényeihez igazodó alpműveltség közvetítésével. Ennél magasabb szintű ismeretek elsajátítására megyénkben nem volt mód. A pécsi, a győri és a veszprémi püspökség káptalani iskolái, illetve a későbbiekben a 13. századtól szerveződő külföldi egyetemek adtak erre lehetőséget.

A 14-15. század folyamán felgyorsuló városiasodás, amely a városi iskolák megjelenését is maga után hozta, megyénket elkerülte. Mátyás király halálát követő belső válság, majd a török megjelenése a Dél-Dunántúlon pedig a kulturális fejlődés megtorpanásához vezetett.

Az 1530-as évektől kezdődően megyénkben is tért hódított a reformáció, amely a humanizmus szellemében működő kollégiumokat (a térségben Pápa) tette a középfokú oktatás központjaivá. Az új hit patrónusa, Bánfi Miklós Alsólendván nyomdát is működtetett. Mindez önmaga megújítására készítette a pozícióit veszítő katolikus egyházat. Az ellenreformáció iskolai eredményei rendkívül jelentősek. A jezsuita, majd a piarista rend sorra alakuló gimnáziumai és a 18. század közepétől a felvilágosodás kelet-európai gyakorlatának megfelelően kialakuló állami iskolapolitika jelentős eredményeket hozott megyénkben is. Ennek következtében a század utolsó harmadában Zala megyében két katolikus gimnázium létesült: a piarista rend által működtetett kanizsai nagygimnázium és a ferencesek alapította keszthelyi kisgimnázium.

A kanizsai gimnáziumot 1765. június 5-én gróf Batthyány József kalocsai érsek a maga és apja, Batthyány Lajos nádorispán, Kanizsa földesura nevében alapította. Az alapítólevél részletesen körülírta, hogy milyen osztályokat indítsanak, és azokban mit tanítsanak. Megkövetelte, hogy a tanítás az elemi ismeretekkel kezdődjön, de grammatikai, poetikai és retorikai osztály is létesüljön. 5 évfolyamos iskolát – amit nagygimnáziumnak neveztek – kívántak létrehozni, amelynek elvégzése után akadémiákon, vagy egyetemeken lehetett folytatni a tanulmányokat. Az alapító levelet már június 10-én aláírták Tapolcsányi Gergely magyarországi piarista tartományi főnökkel, június 25-én pedig Mária Teréziával ünnepélyes kiváltságlevelbe foglaltatták. Az iskolaépület céljára pedig az alapító megvásárolta Zala megyétől a Kanizsára beszállásolt katonák tisztjeinek lakásául szolgáló, már akkor öreg, nem túl jó állapotú kvartélyházat.

Felvetődik a kérdés, miért Kanizsán hozták létre a térség első gimnáziumát? Valószínű oka az, hogy a török uralom alól felszabadult Dél-nyugat Dunántúlon – Zala, Somogy, Vas megyékben – ekkor még egyetlen középiskola sem működött. Ennek a nagy iskolátlan területnek szinte a geometriai középpontja volt Nagykanizsa, amely ekkor már életerős, fejlődő településnek mutatkozott (1770-ben Nagykanizsának 2.856, Kiskanizsának 1.389 lakosa volt). Valamennyire az alsófokú oktatási háttér is biztosított volt: 1770-ben Zalában 146 tanítót tartottak nyilván.

A gimnázium megindulását követően a diákság létszáma szokatlanul magas volt. Az összlétszám 1765-1771 között 423-478 között mozgott. Ez 1772-től, a keszthelyi iskola megindulásától valamelyest csökkent. A kanizsai gimnázium térségben betöltött szerepét bizonyítja a felső 3 osztályba járók lakóhelyének megoszlása:

Tanév	Összlétsz.	Kanizsa	Zala megye	Vas és Somogy m.	Horvátország	Egyéb
1765/66.	183	10	92	45	14	20
1767/68.	268	13	129	58	26	42
1775/76.	268	33	156	46	22	11

Az iskola rövid időn belül a város szellemi központjává vált. Előkelő nemesek gyermekei jártak ide (Csányiak, Hertelendyek, Csúzyak, Deákok, stb.), de polgári, vagy jobbágy származású tanulói közül is többen híressé váltak a későbbiekben (Virág Benedek, Plander Ferenc, Gasparich Márk, Királyi Pál, stb.).

A keszthelyi gimnáziumot 1772-ben Festetics Pál gróf alapította, s kezdetben a ferencrendi szerzetesek tanítottak benne. 3 évfolyamos kisgimnáziumként kezdte meg működését, amelyhez egy elemi ismereteket is oktató

osztály csatlakozott. 1808-ban az iskolát a premontrei szerzetesrend vette át. A gimnázium léte közben többször is veszélybe került. Először 1788-ban, majd 1794-ben újra meg kellett küzdeni a városnak és alapítójának azért, hogy a gimnáziumot ne szüntessék meg, illetve ne vigyék el se Kaposvárra, se Nagyatádra. Mindez sikerrel járt. Festetics György egy, a nádorhoz címzett és az Országgyűlés Közművelődési Bizottságához továbbított levelében nemcsak a gimnázium működéséhez ígért további támogatást, hanem egy gazdasági képzést nyújtó akadémia létrehozásának gondolatát is felvetette. A gimnázium így tovább működött, sőt fejlődött, bővült. 1800-ban új épületbe költözött (a premontreiek rendházába), 1806-ban a II. Ratio Educationis bevezetésekor hatosztályos gimnázium lett, majd filozófiai tanfolyamot is indított. 1830-ban Zalaegerszegre kívánták áthelyezni, amit Keszthely vezetői és a fenntartó rendnek a tiltakozása hiúsított meg.

A 19. század első felében tehát Zala megyében középfokú oktatási intézményként csak gimnázium létezett. A korosztályos népességnek csupán meglehetősen csekély része tanulhatott így középfokon (2-3%). A korszak középfokú oktatása elit oktatás ugyan, de társadalmi szempontból nyitott, nem érvényesül benne a rendi előjogokon alapuló szelekció, így viszonylag széles körben biztosítja az iskolai érdemeken alapuló mobilitás lehetőségét. A két gimnázium diákjainak mintegy egyharmada került ki a nemességből, a többi mezővárosi polgár (kézműves, kereskedő), uradalmi alkalmazott és jobbágy szülő gyermeke. Egyértelműen megállapítható, hogy a gimnáziumokból kikerülők a polgárosodó magyar társadalom középosztályát és értelmiségét gyarapították a reformkorban.

A gimnáziumokon kívül említést kell tennünk a keszthelyi Georgikonról és a nagykanizsai Tanítóképzőről is. Fényes Elek 1841-ben így ír erről: „...legnagyobb díszére szolgál a megyének a keszthelyi georgikon, vagy gazdasági iskola, melyben a tulajdonképpeni földművelés, természettan, földmérés, baromorvoslás, műtan, építés és rajzolás, erdőszet és úrbér tanulmányok adatnak elő.” Az elismerő szavak a kezdetben középfokú gazdasági iskolaként indult, majd fokozatosan felsőfokú gazdasági akadémiaivá fejlődött Festetics György által alapított intézményről szólnak. Ezért a későbbiekben már nem teszünk említést róla.

A „Római katol. főgimnázium” épülete Nagykanizsán 1900-ban (képeslap, Göcseji Múzeum).

Nagykanizsán 1844-től 1856-ig működött a tanítóképző, tulajdonképpen a gimnázium tanárainak közreműködésével, azzal egy épületben. A szaporodó elemi iskolák tanító szükségletének biztosítását szolgálta rövid ideig.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc megvívásában mind a Georgikon, mind a két gimnázium tanárai, diákjai aktív szerepet vállaltak (pl. Keszthelyről Laky Demeter, Sebessy Kálmán). A tanítás ugyan nem szünetelt, de a felsőbb évfolyamokról sokan honvédek, nemzetőrnek jelentkeztek (a diákság 26-33%-a).

A szabadságharc alatti eseményeknél is jelentősebb változásokat hozott azonban 1849 után a Bach korszakban az „Organisations Entwurf” bevezetése. A felsőfokú továbbtanulást a nyolcosztályos gimnáziumhoz és érettségizettséghez kötő reform a középiskolai oktatás színvonalát kívánta növelni. A pedagógiai szempontból haladó (szaktanári rendszer, egységes tanterv bevezetése, nevelés erősítése, reáltárgyak szerepének növelése) intézkedések mellett szervezeti szempontból hátrányos következmények érték a megyét. A keszthelyi gimnáziumot a feltételek hiányos volta miatt négyosztályos algimnáziummá minősítették. Nagykanizsán mind a gimnáziumot, mind a tanítóképzőt megszüntették, miután a piarista rend az Entwurf által előírt követelményeket nem tudta teljesíteni. A gimnázium épületébe katonai kórházat akart telepíteni a megyei közigazgatás. Ebben a helyzetben a város lépett fel a gimnázium érdekében. Küldöttséget menesztettek a megyefőnökhöz, a miniszteri biztoshoz, a piarista tartományfőnökhöz, jelentős anyagi áldozat vállalását is ígérték. Törekvésük végül eredménnyel járt. Az iskolát 1850. október 14-én újra megnyitották, de csak négyosztályos kisgimnáziumként. Nyolcosztályossá fejlesztésére csak a

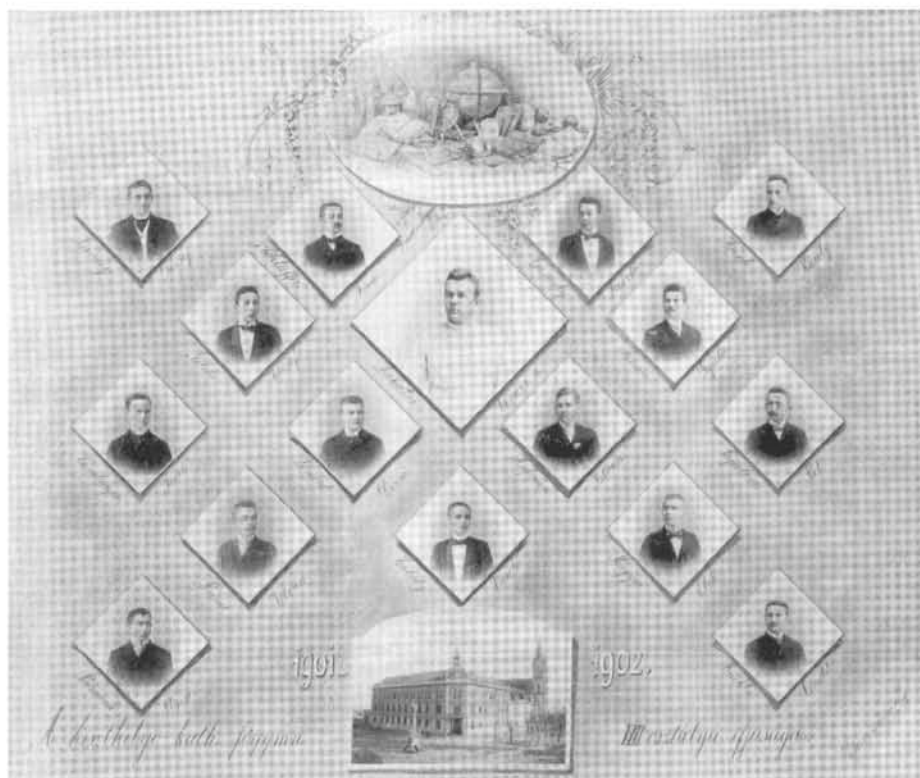
Kiegyezést követően, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyével, 1867. szeptemberétől került sor. Az intézkedések hatására – mivel nem adott érettségit – mindkét városban jelentősen csökkent a tanulók száma.

A Bach korszakban egy újabb gimnázium létesítésére is sor került a megyében. Sümeg város polgárainak régi óhaja teljesült 1857-ben, amikor Ramassetter Vince helybéli iparos és kétfestőgyáros 20.000,-Ft-os támogatásával indult meg az oktatás. Eleinte 2 évfolyamos, majd 1877-től 4 évfolyamos reáliskolaként működött. Mai épületébe 1873-ban költözött be. Nem egyházi fenntartású volt, hanem állami támogatással a helyi önkormányzat működtette.

Az 1868-as tanügyi reformtól az iskolák államosításáig

Az 1868-as, Eötvös József féle népoktatási törvény az alsófokú oktatásban korszakos változást eredményezett, de jelentősen hatott a középfokú oktatásra is. A törvény megalkotásakor megfogalmazódott egy olyan cél is, hogy a mindenkire kötelező, 6 évfolyamban megszervezett elemi oktatást ki kellene egészíteni mindazon gyermekek

számára, akik nem érik be az elemi iskolában megszerzhető ismeretekkel, viszont felsőbb tanulmányokat sem kívánnak folytatni. Erre a feladatra az 1868. évi XXXVIII. törvény két intézményt létesített: a felső népiskolát és a polgári iskolát. Mindkettőt mindennapi oktatással. A felső népiskola a fiúk részére 3, a lányok részére 2 évfolyammal a 6 elemi után következett, a polgári iskola a fiúk részére 6, a lányok részére 4 évfolyammal az elemi iskola 4. osztálya után. A törvény 5000 lakosnál nagyobb települések számára tette kötelezővé ezen új iskolatípus felállítását. A kettő közül a polgári iskola vált népszerűvé, terjedt el Zala megyében is. Ehhez hozzájárult az, hogy az 1869-ben kiadott és továbbfejlesztett tanterv lehetővé tette, hogy 4. osztályának sikeres elvégzése után a

Tablókép 1902-ből, Décsy és Istvánffy felvétele (Göcseji Múzeum).

gimnázium 5. évfolyamán volt folytatható a tanulás. Sőt, a polgári elvégzése kisebb tisztviselői pályán való elhelyezkedést is biztosított.

A törvény megalkotását és a tanterv kiadását követően Zala megye településein az 1870-es években sorra szerveződtek az új intézménytípus iskolái. Elsőként polgári fiúiskolákban (Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Alsólendva, Keszthely) kezdődött meg 1872-75. között az oktatás. Ezt követte Csáktornya 1877-től. Végül 1913-ban, az I. világháború előtt utolsóként Zalaszentgróton is létesült polgári fiúiskola. A lányok számára eleinte a két évfolyamos felső népiskolát szervezték meg, de az 1880-as évek végétől ezeket is fokozatosan polgári leányiskolákká fejlesztették (1884-ben Zalaegerszegen, 1892-ben Nagykanizsán, 1895-ben Keszthelyen és Csáktornyan.) Az eddig felsorolt intézményeket mindenütt a települések hozták létre. A lányok számára azonban több, a katolikus egyház által működtetett ún. zárdaiskola is szerveződött (Keszthely, Tapolca, Nagykapornak, Zalaapáti). Különösen jelentőssé ezek közül a keszthelyi intézmény vált, amelyet Ranolder János veszprémi püspök alapított. 1882-től leány elemi iskolaként indult, majd 1891-től kiegészült 4 polgári leányiskolai évfolyammal. A Depaul Szent Vincéről elnevezett Irgalmas Nővérek vezetése alatt állt. 1902-ben Vaszary Kolos hercegprímás új iskolaépületet emeltetett számára, amelyet 4 év múlva a város hozzájárulásával tornateremmel, szertárakkal és könyvtárral is bővítettek. 70 férőhelyes internátusában vidéki leánytanulók számára is biztosítottak

tanulási lehetőséget.

Speciális feladatra – teljesen árva, félárva és szegény sorsú gyermekek oktatására és nevelésére – létesült 1870-ben Balatonfüreden az Erzsébet szeretetház, amely elemi iskolai mellett felső népiskolai, majd polgári iskolai oktatást is folytatott. Ez később mezőgazdasági jellegű (szőlő- és gyümölcsstermelés) gyakorlati képzéssel egészült ki, sőt rövid ideig tanítóképzéssel is foglalkozott.

A Kiegyezést követő gyorsuló gazdasági fejlődés szükségessé tette a szakoktatás szervezeti kereteinek, intézményhálózatának kialakítását is. Az 1884. évi XVII. számú ipartörvény teremtette meg a népiskolai oktatásra épülő kötelező tanoncoktatást, amelyet minden olyan településnek, amelyben 50-nél több iparos, vagy kereskedő tanonc dolgozott, meg kellett szervezni. A 3 évfolyamos iskola – általában a meglévő elemi és polgári iskolák bázisán – 12 éves korban kezdődött. Évi 10 hónapon át heti 2 munkanapon 4 órát (olvasás, számtan, fogalmazás, könyvvitel), valamint vasárnap 3 órát (rajz) tanultak az inasok.

E törvény hatására megyénkben is sorra szerveződtek meg az iparos tanonciskolák: Zalaegerszegen 1883-ban, Sümegen 1884-ben, Tapolcán 1885-ben, Nagykanizsán 1886-ban, Keszthelyen 1887-ben, Csáktornyán 1890-ben, Perlakon pedig 1893-ban. A kereskedő tanoncok számára 3 intézmény alakult meg: 1884-ben Zalaegerszegen, 1890-ben Nagykanizsán és 1893-ban Keszthelyen. E 10 iskolában az 1893/94-es tanévben már 1093 iparos és 117 kereskedő inast írtak be. Ugyanebben az évben a polgári fiúiskolákban 1082-en, a leányiskolákban 338-an tanultak. A középiskolák 546, a felső kereskedelmi iskolák 163 tanulót oktattak Zala megyében.

Az érettségit is nyújtó középiskolai oktatás rendjét a Kiegyezést követően az 1883. évi XXX. törvény cikk

szabályozta, első ízben a magyar oktatásügy történetében. A törvény a gimnáziumok és reáliskolák feladatául az ifjúság általános műveltségének biztosítását, és a felsőfokú tudományos képzésre való előkészítést írta elő. Mindkét iskolatípus nyolcosztályos volt, csak az idegen nyelvek oktatásában, a természettudományi tárgyak óraszámában és a felsőfokú tanulmányok folytatásának irányaiban volt különbség. A gimnáziumi érettségivel valamennyi felsőoktatási intézményben tovább lehetett tanulni, a reáliskolát végzettek műszaki, gazdasági és természettudományos karokon folytathatták tanulmányaikat.

Ennek megfelelően a nagykanizsai gimnázium azonnal, a törvény hatályba lépését követően, a keszthelyi 1890-ben lett nyolcosztályos főgimnázium. A sümegi intézmény viszont csak négyosztályos reálgimnáziumként folytatta tevékenységét, s csupán 1920-24. között vált nyolcosztályossá.

1895-re viszont sikerrel járt Zalaegerszeg törekvése: a megyeszékhelyen is létrejött a főgimnázium. Nagyon hosszú küzdelem után sikerült ezt a városnak elérnie. A 18. század második felétől több ízben is kezdeményezték létrehozását, a felsőbb hatóságok azonban arra való hivatkozással, hogy a megyében már kettő, illetve három gimnázium működik, ezt mindig elutasították. Végül 1893. november 8-i városi rendkívüli közgyűlés határozata (ingyen telek és jelentős pénzüsszeg felajánlása az iskola építéséhez), valamint a megyei közgyűlés támogatása (évi 5.000,-Ft hozzájárulás a működési költségekhez) hatására a főhatóságok engedélyezték a főgimnázium működését. Az 1895-96-os tanévben egy első és egy második osztályban indult meg az oktatás a kereskedelmi középiskola épületében. 1897. őszére az iskolát befogadó impozáns és a korabeli mércével korszerű feltételeket biztosító épület is elkészült. Az első érettségi vizsgára 1902 júniusában került sor.

A gyors gazdasági növekedés szükségessé tette a szakképzésben az érettségit is biztosító középiskolák létrehozását. Ezen igény kielégítésére alakult ki az 1880-as évek közepétől az ún. felsőkereskedelmi iskola megyénk két városában.

Nagykanizsán 1857-ben az izraelita hitközség az elemi iskolájához kapcsoltan két osztályos reáliskolát indított, amelyekben kereskedelmi ismereteket is tanítottak. Ezt 1889-ben három évfolyamos középkereskedelmi iskolává fejlesztették. Az iskola befejezése után érettségi vizsgát is tettek az odajárók. Az intézmény szervezeti szabályzata kimondta: „Célja, hogy olyan ifjakat neveljen a magyar kereskedelemnek, kik majdan mint kereskedelmi

Az 1874-ben épített polgári fiúiskola, majd felsőkereskedelmi iskola épülete, mögötte az elemi iskola 1913-ban (képeslap, Göcseji Múzeum).

tisztviselők és mint önálló kereskedők úgy általánosan, valamint gyakorlati képzettségük szempontjából a kor magasfokú igényeinek megfelelően. „Zalaegerszegen a polgári fiúiskola 4-6. osztályához kapcsolt szaktanfolyam keretében indult a kereskedelmi ismeretek oktatása 1884-ben. 1885-től középkereskedelmi iskolává fejlődött. Mindkét intézmény 1895-ben kapta meg a felsőkereskedelmi iskola elnevezést.

A népiskolai törvény eredményeként jelentősen gyarapodó elemi iskolák tanító-igényének kielégítése, valamint a Muraköz és a Lendva-vidék horvát és szlovén nemzetisége anyanyelven történő oktatásának megoldása tette szükségessé az 1854-ben megszűnt tanítóképzés újjászervezését. Erre került sor Csáktornyan 1879-ben az állami tanítóképző megszervezésével. Dr. Ruzicska Kálmán megyei tanfelügyelő 1896-ban a millenniumra készült Zalavármegyei Evkönyvben így ír ennek jelentőségéről: „Muraköz sajátos viszonyainak figyelembe vételével felállított csáktornyai állami tanítóképző intézet ma már saját palotájában van elhelyezve, külön tornacsarnokkal, s a tizenkét holdnyi telekhez szükséges épületekkel ellátva, belső és külső felszerelése összes mozzanataiban kifejlesztve. Egész nemzedékét nevelte már a hazafias tanítóknak nemcsak Muraköz és a zalavármegyei vendség, de az ország egyéb nemzetiségi vidékei számára is.” A gimnázium vagy a polgári iskola első négy évfolyamára épülő tanítóképzés további négy év után érettségivel és képesítővel zárult Csáktornyan is. Hallgatóinak összlétszáma az 1900-as évek elején rendszeresen meghaladta a 100 főt és évenként 20-25 fő tett eredményes képesítő vizsgát. Megszűnése 1918 őszén – Nagykanizsára való sikertelen áttelepítési kísérlet után – a határon kívülre kerülése miatt következett be.

A megye középfokú oktatási intézményeiben az I. világháború alatt – ha nehezen is –, de biztosították a folyamatos tanítást. Komolyabb zavarok csak 1918. őszén és 1919. folyamán jelentkeztek. A trianoni béke következtében az elszakított területek intézményeivel csökkent a megye iskolahálózata.

A két világháború között a képzési struktúrában jelentős változások nem következtek be. Az állami oktatáspolitikának megfelelően megmaradtak a tanonciskolák, a polgári iskolák, amelyeknek hálózata teljesebbé vált, és csak lassan növekedett a középiskolába járók aránya.

A gimnáziumok esetében előbb az 1924. évi középiskolai reformmal, majd 1935-ben következett be tartalmi, szervezeti módosulás. Valamennyi, a megyében működő gimnázium 1924-től reálgimnáziummá alakult. A Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter által bevezetett 1934. évi XI. törvény megszüntette az addigi háromféle középiskolát, és egységes gimnáziumként folytatták működésüket. 1931 őszén a Nagykanizsai Iskolaegyesület Klebelsberg Kunó miniszter engedélyével megszervezte egy egyesületi fenntartású leánylíceum indítását. Az első évben I. és V. évfolyamos osztályokat szerveztek, 1934-ben vált teljessé az iskola, az első érettségit 1935 nyarán tartották. E tanévben a Notre Dame Női Kanonokrend szerzetesnővérei vették át az iskolát. 1935-től ez is fokozatosan átalakult egységes leánygimnáziummá.

Zalaegerszegen is egy igen jelentős intézmény létrehozásában működött közre a katolikus egyház. Pehm József plébános (a későbbi Mindszenty bíboros) kezdeményezésére és hívására a Notre Dame női Kanonok és Tanítórend 1928-29-ben impozáns épületkomplexumot emelt, amelyben a zárda mellett iskola és internátus is helyet kapott. Az avatás és felszentelés országos szintű ünnepségére 1929. október 6-án került sor. A zárda tanügyi blokkjában gyakorló elemi iskola mellett polgári leányiskola és tanítónőképző kapott helyet és kezdte meg működését. A képzőben 20 év alatt – az államosításig – közel 400-an szereztek tanítóői oklevelet.

A szakoktatási intézményhálózat – a gazdasági folyamatok alakulásával összhangban – ugyancsak lassan bővült. Az ipari tanonciskolák száma növekedett, tanulólétszámuk azonban a 20-as évek végén a gazdasági válság hatására jelentősen visszaesett. A trianoni határmódosítás következtében Lentiben és térségében új helyzet állt elő. E terület korábbi központja, Alsólendva Jugoszláviához került, polgári és tanonciskolájával együtt, így szükségessé vált ezek pótlása. Lentiben a helyi iparoskör és a többségi képviselőtestület kezdeményezésére 1924. őszén elindult az állami iskola épületében a tanoncotatás. Ugyanott 1933-ban magán polgári fiúiskola is nyílt.

Állami közreműködéssel jelentős lépések történtek megyénkben a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztésében a kehidai és a balatonfüredi szakiskolák megszervezésével. Kehidán Deák Ferenc egykori birtokát 1925-ben az Állami Kincstár vette meg, hogy azon gazdasági iskolát létesítsen. 1928-ban adták át a korszerű és jól felszerelt épületet, amelyben két évfolyamon történt az oktatás. Fő célja az volt, hogy kisebb gazdák és földbérletűk fiaiból szakképzett gazdákat neveljen. A teljesen bentlakásos rendszerű intézményben (átlagléttszáma évenként 50-70 fő között alakult) célul tűzték ki, hogy nagyobb gazdaságok részére altiszteket képezzenek. Az itt tanulók gyakorlati képzése az iskola 480 kh-as tangazdaságában történt. A balatonfüredi intézményben az időközben megszűnt tapolcai vincellérképző tapasztalatait is felhasználva, elsősorban szőlész-borász szakemberek képzése történt.

1940. szeptember 15-én Nagykanizsán a Földművelésügyi Minisztérium Téli Gazdasági Iskola néven mezőgazdasági szakiskolát indított. A tanulók – elsősorban parasztgazdák fiai – két téli féléven keresztül folytatták tanulmányaikat. Közben az intézmény megyei mezőgazdasági szaktanácsadó állomásként is működött. Később – 1947-től – egyéves tanulmányi idejű gazda- és gazdasszonyképző iskolaként is működött. Munkáját jelentős területű tangazdaság segítette. 1945. szeptemberében a Földművelésügyi Minisztérium Keszthelyen létesített mezőgazdasági középiskolát. A tanítás október 1-én kezdődött a Mezőgazdasági Akadémia épületében. Első osztályában főként keszthelyiek és a környékbeliek nyertek felvételt, a II. és III. évfolyamra azok, akik valamely középiskolájába jártak már, de a háború miatt tanulmányaikat félbe kellett szakítaniuk. A Jugoszláviába átkerült Zombor Mezőgazdasági Középiskolájának számos hallgatója itt folytatta tanulmányait.

1940-ben megszületett a nyolcosztályos elemi iskola létrehozását kimondó XX. sz. törvény, amely alapjaiban

módosította volna az addig 4, illetve 6 elemre épülő középfokú oktatást. Bevezetésére azonban csak a világháború után került sor.

A háború alatt 1941-ben Jugoszlávia megtámadása és szétesése után rövid időre visszatértek a megyéhez a Muraköz és Lendva vidék középfokú intézményei is. Az oktatás menetében a háború utolsó időszaka okozott jelentős megtorpanást. Az 1944-45-ös tanévben a nyilas hatalomátvétel, a bombázások és a közvetlen háborús események miatt október 29-től a tanítás is szünetelt. Jelentősen megfogyatkozott diáklétszámmal és hiányos pedagógusállománnyal, 1945. április közepétől indult újra az oktatás. A legtöbb iskola épülete megsérült, a felszerelés nagyobb része megsemmisült. A sümegi gimnázium pl. 1944. áprilisától kisebb megszakításokkal 1946. május 20-ig katonai célokat szolgált, ami miatt jelentős károk is érték: a szertári állomány 60%-a, a könyvtár 50%-a, a bútorok 45%-a elpusztult.

1945 nyarán miniszterelnöki rendelet jelent meg a nyolcosztályos általános iskola létrehozásáról. 1945-48 között a megyében is mindenhol létrehozták a felső tagozatot (5-8. osztály). Ezzel párhuzamosan a korábbi nyolcosztályos középiskolák fokozatosan négyosztályossá alakultak át, megszűntek a polgári iskolák, létrejött a 8 + 4-es tagolású új iskolaszervezet, az 1948. évi XXXIII-as törvény pedig intézkedett az iskolák államosításáról.

A középfokú oktatás általánossá válása

Az 1940-es évek végétől az 1990-es évekig ívelő időszak fő sajátossága Zala megyében is a középfokú oktatás gyors ütemű bővítése, fejlesztése. Ennek eredményeként az időszak végére az alapfokú oktatásból kikerülők teljes köre a középfokú oktatásban folytatja tanulmányait. E közel fél évszázadban a középfokú oktatás helyzetének alakulását számos tényező formálta: mindenekelőtt az országos politika és benne az oktatáspolitikai változásai, a térség, a megye gazdasági helyzetének alakulása, a demográfiai változások, de számottevő a szerepe – főleg az 1970-es és 80-as években – a dr. Kovács Lajos vezette megyei oktatásirányítás céltudatos fejlesztő tevékenységének is.

A korszak első évtizedében kialakult a középfokú oktatás három, a nyolcosztályos általános iskolára épülő, lényegében ma is működő intézménytípusa: a gimnázium, a szakközépiskola (technikum) és a szakmunkásképző-zakiskola. Ezek Zala megyei hálózatának kialakulását, változásait tekintjük át röviden a következőkben.

Az iskolák államosításának eredményeként a megye valamennyi felekezeti fenntartású középfokú oktatási intézménye állami irányítás alá került. A gimnáziumok közül a nagykanizsai piarista iskolát az államosítással egy időben összevonták az ugyancsak katolikus leánygimnáziummal, és Irányi Dániel Gimnázium néven működött tovább (1957-ben Landler Jenő, 1990-ben pedig az alapító Batthyány Lajos nevét vette fel). A keszthelyi gimnáziumot az államosítás után Vajda Jánosról nevezték el, az 1923-tól Deák Ferencről elnevezett zalaegerszegi gimnázium pedig 1950-től Zrínyi Miklós nevét vette fel. Természetesen állami kezelésbe került a zalaegerszegi Notre Dame Női Kanonokrend intézménye is a tanítóképzővel együtt. Az ott tanító egyházi személyeket valamennyi középiskolában elbocsátották.

1948 szeptemberétől új – alapvetően a politikai és az ideológiai fordulatot tükröző – tanterveket vezettek be. Az 1949-50-es tanév elejétől minden, középszintű érettségit adó iskolát gimnáziumnak neveztek. Az általánosan képző középiskola – a tulajdonképpeni gimnázium – neve általános gimnázium lett. A többi: ipari gimnázium, mezőgazdasági gimnázium, tanítóképző gimnázium, stb. Az utóbbi középiskolákat illetően ez az elnevezés 1950 júniusában megszűnt, az általános gimnázium azonban továbbra is megmaradt, egészen 1964-ig.

Az 1961. évi III. törvény az időközben egyre népszerűbbé váló gimnázium funkcióját (az általános műveltség és világnézet megalapozása) kibővítette. Kimondta, hogy a gimnázium nyújtson a fizikai munka valamely szakmai ágazatában előképzést a tanulók számára. Ennek nyomán a korábban csak kísérleti jellegű 5 + 1-es oktatási forma (5 elméleti és 1 gyakorlati tanítási nap) általánossá vált megyénkben is.

A II. világháborút követő évek magas születésszámából adódó demográfiai hullám az 1960-as években érte el a középiskolákat. A középiskola iránti növekvő társadalmi igények és a 8. osztályokból kikerülő jelentősen megnövekedett gyermeklétszám miatt Zala megyében is új gimnáziumok kezdtek meg működésüket: Zalaszentgróton 1952-től, Lentiben 1962-től önálló gimnáziumok, Letenyén és Pacsán 1963-tól az általános iskolához kapcsolódva. Az előbbi kettő a demográfiai hullám levonulása után, hosszabb távon is életképesnek bizonyult (1969-ben 4800 feletti, 1979-ben 3000 körüli volt a megyében a 8. osztályt végzők száma), az utóbbi két településen viszont utóbb megszűnt a középiskola (Pacsán 1976-ban, Letenyén 1978-ban).

A megye két legnagyobb városában, Zalaegerszegen és Nagykanizsán egyaránt megnyílt a második számú gimnázium is. Zalaegerszegen a tanítóképzés felsőfokúvá válása miatt az 50-es évek végére megszűnt a tanítónőképző. 1959-ben a még meglévő 4. osztályt áthelyezték Szombathelyre. A tanítónőképző megszűnésével párhuzamosan az 1955/56-os tanévtől a képző által használt zárdaépületben leánygimnázium indult két párhuzamos osztállyal, amely gyors ütemben bővült. Az 1960/61-es tanévtől kezdődött meg a koedukált gimnáziummá való átalakulása, és ugyanebben az évben felvette a Ságvári Endre nevét (ma: Kölcsey Ferenc Gimnázium). Nagykanizsán az időközben hatalmasra duzzadt, egészségügyi szakközépiskolával is bővült Landler Jenő Gimnázium kettéválasztásával az 1964/65-ös tanévtől jött létre újabb gimnázium, amely a későbbiekben dr. Mező Ferenc nevét vette fel.

A gimnáziumi oktató-nevelő munkát érintő újabb lényeges módosítás, a tagozatos osztályok szervezése az

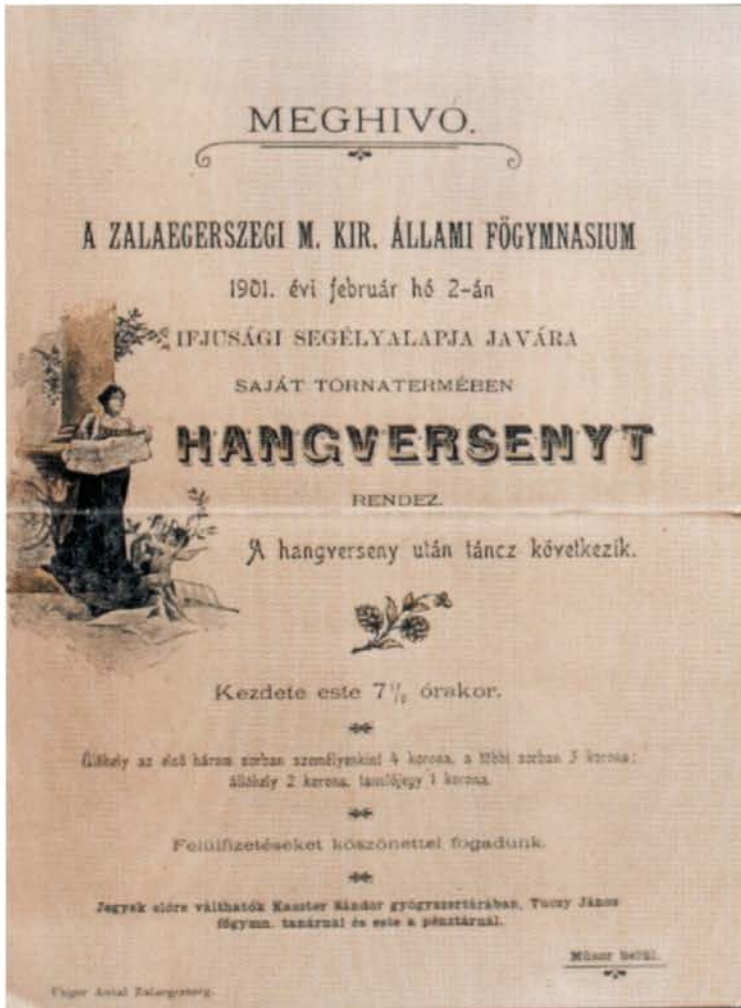

1960-as évek közepétől kezdődött meg, először idegen nyelvi, majd természettudományos tantárgyakból. Ezzel párhuzamosan megszűnt az 5+1-es oktatási forma. Az egynapos gyakorlatokat a heti háromórás váltotta fel, amely a 70-es évek végére nagyrészt ugyancsak megszűnt. Az 1979-83 között bevezetett új tanterv a szakosított tantervi osztályokat is megszüntette, és meghonosította a fakultációt. Ez utóbbi előkészítésében a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium kísérleti iskolaként már 1975-től részt vett.

A megye gimnáziumi hálózatának további bővítésére az 1990-es évek elejétől – a közelmúltban – került sor. 1997-től Zalaegerszegen az Ady Endre Általános Iskolában megindult a megyei beiskolázású képzőművészeti gimnáziumi oktatás. 1993-ban Hévízen a budapesti Alternatív Közgazdasági Gimnázium mintájára kezdődött meg a tanítás a Bibó Istvánról elnevezett középiskolában. Ugyancsak jelentős strukturális változásokat eredményezett az utóbbi tíz évben a nyolc-, illetve a hatosztályos gimnázium bevezetése (hatosztályos képzés a zalaegerszegi Kölcsey és Ady, nyolcosztályos pedig a nagykanizsai Batthyány és a zalaegerszegi Zrínyi Gimnáziumban.) Mindkét gimnáziumi oktatási formát az általános iskola felső tagozatán jelentkező képzési zavarok tantervi linearitással való megoldása, a nyolcosztályos gimnázium esetében ezen túlmenően a nosztalgia motiválta.

A szakoktatás területén az érettségit is nyújtó középiskolák hálózatának kiépülése döntően az utóbbi 50 év eredménye. 1949-től szakirányú gimnáziumoknak, 1950-től technikumoknak nevezték ezt az intézménytípust. Az 1961-es oktatási törvény elfogadása után, 1966-tól ezeket fokozatosan szakközépiskolákká szervezték át. Ennek két típusa is jellemző volt megyénkben: a középfokú képzési célú és a szakmunkásképzési célú (elsősorban az ipari és a mezőgazdasági szakterületeken) szakközépiskola. 1985-től a miniszteri rendelet újra bevezetette az 5 éves technikusképzést, majd az 1990-es évek elejétől tért hódít az ún. világbanki modellű szakközépiskola.

Az 1950-es évek elejére a megye két kereskedelmi középiskolája közgazdasági technikummá alakult át, és nem csak a kereskedelem, hanem a többi gazdasági ág számára is képezett szakembereket. A nagykanizsai (1957-től Thúry György Szakközépiskola.) megmaradt a kereskedelmi szakirány mellett, ott a dr. Mező Ferenc Gimnáziumhoz kapcsoltan épült ki a közgazdasági képzés. A zalaegerszegi (1941-től Csány László Szakközépiskola) mezőgazdasági és ipari tagozatokkal folytatta a munkát, később általános irányú közgazdasági képzettséget nyújtott, amely 1975 után számítástechnikai ágazatokkal egészült ki.

Gimnáziumi meghívó 1901-ből (Göcseji Múzeum).

A keszthelyi mezőgazdasági középiskola (ma Nagyváthy János Szakközépiskola) 1950 augusztusában lett mezőgazdasági technikum. Az önálló épület nélküli iskolát később többször is a megszüntetés fenyegette, amíg 1955-ben beköltözhetett az addig a honvédség által használt karmelita rendház épületébe. 1989-ben egészségügyi szakkal bővült, 1994-től világbanki modell szerinti képzés is indult. Az agrár szakterületeken mind a szakmai, mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati oktatásban folyamatosan együttműködött az Agrártudományi Egyetemmel.

Az ipari középiskolák területén elsőként Nagykanizsán történt jelentős fejlesztés. 1951-ben kőolaj-bányászati és mélyfúró-ipari, valamint vegyipari technikumot indítottak (ma Zsigmondy-Winkler Szakközépiskola). A szakközépiskolává válást követően az 1980-as években gázipari, az 1990-es években informatikai osztályokkal bővült. A mezőgazdasági technikum szintén 1951-ben alakult meg (1960-tól Cserhádi Sándor Szakközépiskola), amely 1962-től felsőfokú mezőgazdasági technikummá alakult át, és a keszthelyi Agrártudományi Egyetem főiskolai kara

lett. Mellette azonban kis létszámmal megmaradt a középfokú képzés is, amely a főiskola 1978-ban történt megszüntetésével felszabadult objektumban új képzési iránnyal bővült: mezőgazdasági és ipari gépész szakokkal. 1985 után ötéves technikusképzés is indult, az 1990-es években pedig itt is bevezették a világbanki modellt, amely kéttannyelvű szakképzéssel párosult.

Az 1960-as években felgyorsuló vidéki ipartelepítés szakemberszükséglete hozta létre a zalaegerszegi gépipari technikumot (1970-től Ganz Ábrahám Szakközépiszkola). 1962. április 12-én írták alá az iskola alapításáról szóló határozatot az akkori Kohó és Gépipari Minisztérium és Zala megye Tanácsának képviselői. Az új iskolaépület építési munkálatainak első üteme 1964 tavaszára készült el, addig az intézmény a Zárda épületében működött. A gépészeti képzési profil 1977-ben közlekedési ágazattal bővült. Az ötéves technikusképzés itt 1985-től indult, jelenleg a világbanki modellű szakképzés fejlesztése folyik.

Hasonló folyamatok eredményeként alakult ki a zalaegerszegi Deák Ferenc Szakközépiszkola is. A Ságvári Gimnázium keretein belül az 1962/63-as tanévben mezőgazdasági gépszerelő, majd egy évvel később kereskedelmi szakközépiszkolai osztályt szerveztek. 1963/64-től vált önállóvá, majd a következő években egészségügyi, faipari és középfokú óvónőképző tagozatokkal bővült. 1975-ben költözött új épületébe.

Keszthelyen – amely 1950-től 1979-ig közigazgatási átszervezés miatt Veszprém megyéhez tartozott – ugyancsak a 60-as években bővült tovább a középiskolai hálózat. 1965-től megkezdte működését a Vendéglátóipari Szakközépiszkola azzal a céllal, hogy a Balaton és környéke kibontakozó idegenforgalmának és vendéglátóiparának szakemberszükségletét biztosítsa.

A 60-as évek végén a megye és a Nyugat-Dunántúl számára középszintű építőipari szakembereket képező önálló középiskola létesült Zalaegerszegen. 1960-tól a Zrínyi Miklós Gimnáziumban folyt kőműves, víz- és gázszerelő szakmákban középfokú képzés, majd az önállósuló intézmény 1969-ben költözött saját épületbe, ahol utóbb épületvillamossági szakkal is bővült. 1974-től Dimitrov nevet viselte, 1991-től Széchenyi István Szakközépiszkola néven működik.

Az 1949. január 16-án kiadott kormányrendelet intézkedett az iparos tanonciskolák ipari iskolákká való átszervezéséről. Az új intézménytípus az általános iskola 8. osztályának elvégzése után általában 3 évfolyamon képezte a tanulókat. A „tanonc” megnevezés is megszűnt, az új név: ipariskolai tanuló, később szakmunkástanuló lett.

Zalaegerszegen, Nagykanizsán, Lentiben és Keszthelyen 1950-ben a Munkaerő Tartalékok Hivatala szervezte újjá az ipari szakképzés intézményeit. Egy ideig rendkívül rossz körülmények között – önálló iskolaépület nélkül – egyéb középiskolák, illetve általános iskolák bázisán működtek. Előfordult, hogy egyes helyeken (pl. Lentiben 1951-56 között, Zalaegerszegen 1954-56 között) az elégtelen feltételek miatt szüneteltették az oktatást. 1957-től a Munkaügyi Minisztérium irányítása alá kerültek. A központi irányítás következménye volt, hogy számozással jelölték az egyes iskolákat (407. sz. Zalaegerszegen, 406. sz. Nagykanizsán, 308. sz. Ipari Szakmunkásképző Iskola Keszthelyen). A keszthelyi intézmény 1968-ig – önállóvá válásáig – a veszprémi szakmunkásképző kihelyezett tagozataként működött, a lenti és a zalaszentgróti pedig a zalaegerszegi szakmunkásképző szervezeti egységeként. A zalaszentgróti intézményt a keszthelyi iskola Zala megyéhez való visszakerülésekor Keszthelyhez szervezték, csak később vált önállóvá. 1997-től a helyi Béri Balogh Ádám Gimnáziummal közös igazgatásban működik.

A kereskedelmi tanonciskolák átalakulása is megtörtént. A nagykanizsai a kereskedelmi középiskolához kapcsolva működött, és később vendéglátóipari szakmunkásképzéssel is bővült. Zalaegerszegen 1954-ben hozták létre a kereskedelmi tanulóiskolát – a mai Báthory István Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola elődjét. 1969-ben költözött önálló épületbe, 1981-ben készült el a mai helyén az új iskolaépület. Fokozatosan vendéglátóipari szakmunkásképzéssel, majd kereskedelmi szakközépiszkolai osztályokkal bővült. 1991/92-től a világbanki program szerinti iskolastruktúra jellemzi. Keszthelyen ellenkező folyamat zajlott le. A Vendéglátóipari Szakközépiszkola képezett szakmunkástanulókat, eleinte a vendéglátás, majd a kereskedelem számára is.

Mezőgazdasági szakmunkásképzés a megyében a kehidai intézményben zajlott, egészen az 1970-es évek végéig. Ekkor a nagymértékben lecsökkent tanulólétszám miatt az intézményt megszüntették és áttelepítették a zalaegerszegi Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakmunkásképzőbe (ma: Kinizsi Pál Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakközépiszkola és Szakmunkásképző).

Két szakterületen – viszonylag rövid ideig – kétéves, un. szakiskolai képzés is jelen volt a megyében. Gép- és gyorsíró iskolák működtek a közigazdasági szakképzéshez kapcsolva Zalaegerszegen, Nagykanizsán és Keszthelyen, egészségügyi szakiskolák pedig ugyancsak a megye két nagy városában. A 90-es években pedig ismét megjelent a kétéves gazdaszonyképző, valamint a fogyatékos gyermekeket nevelő általános iskolákból kikerülők számára a kevesebb elméleti tudást igénylő szakmákban a speciális szakiskola.

A szakmunkásképzők tanulólétszáma az 1960-as és 80-as évek között dinamikusan növekedett. Ennek megfelelően az elméleti oktatáshoz valamennyi intézmény új épületet kapott, és jelentős mértékű tanműhelyfejlesztésekre is sor került. A zalaegerszegi intézményben a tanulólétszám az 1980-as évek végére jelentősen meghaladta a 2000 főt. A helyzet átmeneti javítására az intézményt kettéválasztották. Az építőipari, faipari és szolgáltató szakmák osztályaiból önálló intézmény létesült (Ady utcai Szakmunkásképző), amelyet 1995-ben a zalaegerszegi intézményhálózat pénzügyi-takarékossági okokból végrehajtott racionalizálása szüntetett meg (az egyes szakmák a hasonló képzést folytató szakközépiszkolákba települtek át).

Az 1980-as évek végén a szakmunkásképző intézményekben megkezdődött a szakközépiszkolai osztályok

indítása, ami a 90-es évek első felében – a gazdasági fejlődés megtorpanása, visszaesése miatt kedvezőtlenül alakuló munkaerőpiaci helyzet következtében – felgyorsult. Ennek eredményeként valamennyi volt szakmunkásképző ma már szakközépiskolai osztályokkal is rendelkezik.

Az 1980-as évekre gyakorlatilag Zala megyében is megvalósult a középfokú oktatás általánossá válása. Az igazán nagy ugrás ebben a folyamatban az 1960-as években következett be, amikor megduplázódott a középfokú intézménybe járók aránya (38-ról 80%-ra). 1970 és 1990 között a „hiányzó” 20% is elkezdte középfokú tanulmányait. Megyénkben az érettségit is adó középiskolák esetében az országostól eltérő arányok alakultak ki: lényegesen kisebb a gimnáziumok és nagyobb a szakközépiskolák tanulólétszáma. Az intézményekbe bekerült tanulók egy része a képzési idő folyamán természetesen lemorzsolódott. Nagyobb mértékű ez a folyamat a szakmunkásképzőkben (20-25%), kisebb a szakközépiskolákban (10-15%) és a gimnáziumokban (2-6%). A középiskolát idő előtt elhagyók egy része a felnőttoktatásban sikerrel próbálkozhatott újra. A megye középfokú intézményei az országos tendenciáknak megfelelően jelentős részt vállaltak az 1950-es évektől kezdve a felnőttoktatásban. A gimnáziumok és szakközépiskolák esti és levelező tagozatain egyes években a nappali tagozatos létszám felét is meghaladó mértékben tanultak és szereztek érettségit, szakképesítést. A legmagasabb létszámokat 1965 és 1980 között regisztrálták. A 90-es évektől ezen a téren jelentős visszaesés következett be.

A felnőtt lakosság iskolázottságának egészét is mérő népszámlálási adatok azt jelzik, hogy e tekintetben is jelentős javulás következett be. 1960-ban Zala megyében a felnőtt népességnek 2,3%-a rendelkezett érettséggel (országosan 4,4%), 1,2%-a felsőfokú végzettséggel (országosan 1,9%), 1980-ban 19,4%, illetve 4,9%, 1990-ben 25,3%, illetve 7,9% a megfelelő megyei adat. A középfokú oktatásban az országos átlagnál ma már kedvezőbbek a megye mutatói, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát tekintve még elmarad az országos átlagtól.

Az 1948-ban bekövetkezett államosítást követően az iskolák fenntartóinak köre is jelentősen átalakult. E változások során alapvetően a decentralizációs tendencia volt a jellemző. A szakképző intézmények az első időszakban közvetlenül minisztériumi fenntartás és irányítás alatt működtek, majd 1972-75 között megyei tanácsi fenntartásba kerültek. 1980-tól többségükben a városi tanácsok kezelésébe kerültek, a szakmai irányítás azonban továbbra is megyei szinten maradt. 1990-től az újonnan megalakuló önkormányzatok vették át az intézményeket. Pénzügyi-finanszírozási nehézségek miatt – a két megyei jogú várost kivéve – a kisebb városok (Lenti, Zalaszentgrót, Keszthely) az intézmények nagy részét visszaadták megyei fenntartásba. 1990-től a középfokú oktatásban és azon belül elsősorban a szakoktatás területén megjelentek a nem önkormányzati iskolafenntartók is.

1998 szeptemberétől valamennyi, a megyében működő középfokú intézmény helyi pedagógiai program alapján kezdte meg munkáját. Ugyanebben az évben kezdődött el a szakoktatás strukturális átalakulása: a szakképzés a 10. illetve a 12. évfolyam utánra került. Ezzel megyénkben is megteremtődött a lehetőség a 18 éves korig tartó tankötelezettség teljesítésére.

A felsőoktatás Zalában

A zalai felsőoktatás – köszönhetően a gróf Festetics György alapította keszthelyi Georgikonnak – több mint két évszázados múltra tekint vissza. 1797. július 1-én egyetlen hallgatóval kezdte meg első tanévét Keszthelyen Európa első mezőgazdasági felsőfokú tanintézete, azzal a céllal, hogy megfelelő elméleti és gyakorlati szakképzéssel bíró gazdatisztket bocsásson ki, továbbá megfelelő képzést nyújtson a földműveléssel foglalkozók részére. (A Georgikon történetét részletesen tárgyalja **Kurucz György: Festetics György és a magyarországi művelődés** címmel ugyanebben a kötetben.)

1848-ban a Georgikont a fenntartó Festetics család bezáratta, majd megszüntette az akkorra már híressé vált intézményt.

Működése a Bach-korszakban szünetelt, 1865-ben – óriási erőfeszítések után – Országos Gazdasági és Erdőszeti Felsőbb Tanintézet néven született újjá, ez 1869-ben M. kir. Gazdasági Felsőbb Tanintézetre változott. Ekkor két esztendő volt a képzési idő, a heti óraszám 19 és 24 között mozgott. A tananyag folyamatosan korszerűsödött, és egyre komplexebbé vált. Az agrárszakoktatás 1874-es reformjának megfelelően Keszthelyen is megváltozott a képzés struktúrája és az intézet neve, ettől kezdve 1906-ig M. kir. Gazdasági Tanintézet néven működött, és áttért a hároméves képzésre. Egyrészt a heti óraszám növelésével, az elmélet és a gyakorlat helyes arányának kialakításával, másrészt új tárgyak (pl. erőműtan, mértan, táplálkozástan, iparüzlettan) bevezetése révén tovább tökéletesedett a képzés.

Az ismételt reform során 1906-ban négy gazdasági tanintézetet – köztük a keszthelyit – királyi rendelettel akadémivá minősítették át, így 1906 és 1945 között a M. kir. Gazdasági Akadémia képezte Keszthelyen a gazdászokat. A hagyományos mezőgazdasági szaktárgyak mellett ekkor már megjelent a tantervben az üzemen, a közigazdaságtan, a gazdasági számvitel és még számos új, korszerű tárgy. A reform és az akadémivá szervezés eredményeként a középfokú gazdasági szakoktatás helyébe ismét a felsőfokú szakképzés lépett. Az akadémiával párhuzamosan egy jól szervezett és jól működő tangazdaság is kiépült, ahol a legmodernebb gépek is megtalálhatók voltak.

A második világháborút követően a keszthelyi intézményt először főiskolává szervezték át (1945 májusától októberig működött így), majd 1945 októbere és 1949 márciusa között a budapesti székhellyel megalakult Magyar Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karának Keszthelyi Osztálya lett. (A karnak a keszthelyi mellett budapesti, mosonmagyaróvári és debreceni osztályai voltak még, az Egyetem további karai az Állatorvostudományi, az Erdőgazdaságtudományi, valamint a Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Karok voltak.)

1949 márciusában megszűnt a Keszthelyi Osztály, ezután fél évtizedig nem volt felsőfokú képzés Keszthelyen. 1953-ban Mosonmagyaróváron, Keszthelyen és Debrecenben egy-egy Mezőgazdasági Akadémia jött létre, 1954-ben Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia néven újraindult a felsőfokú agrárszakember-képzés a városban. A következő mérőföldkő 1962 volt, amikor létrehozták a Keszthelyi és a Mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskolákat, s ezeket 1970-ben Keszthelyi Agrártudományi Egyetem néven egyesítették. Az egyetemen létrejött a keszthelyi székhelyű Mezőgazdaságtudományi Kar, a korábbi Keszthelyi Felsőfokú Mezőgazdasági Technikum a karon belül Növényvédelmi Üzemmérnöki szakként működött tovább. Az egyetem második szervezeti egysége a mosonmagyaróvári székhelyű Mezőgazdaságtudományi Kar volt, a harmadik a Mezőgazdasági Gépészeti Főiskolai Kar Kőrmenden, illetve az Agronómiai Főiskolai Kar Nagykanizsán. A főiskolai karok később leváltak az egyetemről és megszűntek (1979-ben). 1987. szeptember 1-vel az egyetem szervezetébe került a kaposvári Mezőgazdasági Főiskola, mint kaposvári Állattenyésztési Kar. 1990-ben létrejött a Pannon Agrártudományi Egyetem három karával, a keszthelyi Georgikon Mezőgazdaságtudományi Karral, a mosonmagyaróvári

A Magyar Királyi Gazdasági Akadémia Keszthelyen 1930-ban (képeslap, Göcseji Múzeum).

Mezőgazdaságtudományi Karral és a kaposvári Állattenyésztési Karral, valamint az Iregszemcsei Takarmánytermesztési Kutatóintézettel. Ez a szervezeti forma maradt fenn a felsőoktatás 1999. évi átszervezéséig, mikor a mosonmagyaróvári kar a Soproni Egyetem, a keszthelyi kar a Veszprémi Egyetem szervezetébe került, míg a kaposvári kar intenzív fejlesztésbe kezdett, hogy – a helyi tanítóképző főiskolával – 2002-re önálló egyetemé váljon.

Bár a tanítóképző intézeteket nem mindig tekintették felsőoktatási intézménynek, feltétlenül meg kell említenünk a csáktornyai tanítóképző néhány évtizedét. Az 1879/80-as tanévben indult meg az oktatás a négy éves képzési idejű tanítóképző intézetben, ahol elsősorban a történelmi Zala megyében fekvő, többnyelvű Muraköz és környéke számára képeztek tanítókat. 1849 és 1861 között a Horvát-Szlavon koronatarományhoz csatolt Muraközben kizárólag horvát nyelven folyt az oktatás, magyar tanító az állásában csak akkor maradhatott meg, ha megfelelő mértékben beszélt horvátul, sőt a zágrábi érsekség, mint iskola felügyelő azt is megkövetelte, hogy a megválasztott tanító véglegesítése előtt tegyen horvát nyelvből vizsgát. 1861-ben a neoabszolutizmus korában elszakított területet visszacsatolták Zala megyéhez, s így az oktatás nyelve ismét a magyar lett. Ekkor a korábban Stájerországból és Horvátországból idekerült tanítóknak kellett magyarul tanulni. A nyelvismeret tehát egzisztenciális problémává, az alkalmazás feltételévé vált. Annak érdekében, hogy hasonló eset a jövőben még véletlenül se fordulhasson elő, a kormányzat állami tanítóképzőt létesített, melyben olyan tanítók képzését rendelte el, akik a térség minden érintett nyelvén képesek voltak a gyerekekkel foglalkozni. A tanítóképzőben három éven át magyar nyelvű póttanfolyamot is tartottak a magyarul nem beszélő muraközi tanítóknak.

CSÁKTORNYAI

Tanítóképző

A csáktornyai tanítóképző, 20. század első fele (képeplap, Göcseji Múzeum).

évek elején főiskolákká szervezték át, a nagykanizsai 1972-től a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Agronómiai Főiskolai Karaként szerveződött újjá. Az egyetem nagyfokú önállóságot biztosított az addig is jól működő új főiskolai karának, se a képzési struktúrába, se a szervezeti felépítésbe, se a gazdálkodásba nem szólt bele. A képzési struktúra lényegében változatlan maradt, elsősorban a növényvédelem területére képeztek szakembereket. Ennek megfelelően az alapozó tárgyak között kitüntetett helyet kapott a biológia, a kémia és a növényvédelem, de a főbb tárgyak között szerepelt a növénytermesztés, a géptan és az üzemtan is. 1979-ben a nagykanizsai főiskolai karon megszűnt az oktatás. Az oktatók egy része a Keszthelyi Agrártudományi Egyetemen, egy másik része a Pénzügyi és Számviteli Főiskola nemrég megnyílt Zalaegerszegi Tagozatán folytatta munkáját, de néhányan maradtak Nagykanizsán is, és voltak olyanok, akik az oktatás helyett immár a gyakorlati tevékenységet választották. Az egykori főiskola épületeit a Cserháti Sándor Szakközépiskola kapta meg.

A 20. század hetvenes éveiben sajátos felsőoktatási struktúra alakult ki Magyarországon. Szinte minden megye, megyeszékhely megpróbált valamilyen felsőoktatási intézményt létrehozni, hogy ezáltal jobb pozíciót érjen el a települések hierarchiájában, amelyben a magasabb „helyezés” egyben több fejlesztési forrást is jelentett. Önálló alapítás – személyi és tárgyi feltételek hiányában – viszonylag kevés volt, így rövid idő alatt elterjedt a kihelyezett tagozatok rendszere. Zalaegerszeg a korábban megszűnt középfokú tanítóképző helyén, az egykori zárda épületében pedagógiai képzést próbált meghonosítani. Ezt elsősorban az indokolta, hogy az ötvenes évek népesedéspolitikája nyomán született „Ratkó-gyerekek” tömegével kerültek iskolába, és ennek következtében a hatvanas évek közepére Zala megye és a környező megyék általános iskoláinak szaktanárhiánya aggasztó

méreteket öltött, egyre több általános iskola kényszerült érettségi bizonyítvánnyal rendelkező „képesítés nélküli nevelő”-ket foglalkoztatni tanító, általános iskolai tanár, vagy napközis nevelői munkakörben. Ezt a szakemberhiányt sürgősen fel kellett számolni. A Művelődési Minisztérium 1964-ben engedélyezte, hogy a Pécsi Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként tanárképzés induljon meg Zalaegerszegen, oly módon, hogy a kihelyezett tagozat hallgatói egyik szakjukat nappali tagozaton végezték el Zalaegerszegen, részállamvizsgát tettek pedagógiából és szaktárgyuk tanításának módszertanából, majd szaktanítói besorolásban munkába állva folytatták tanulmányaikat, és levelező tagozaton szerezték meg a másik szakot a Pécsi Tanárképző Főiskolán, ott téve le a tanulmányukat lezáró államvizsgát. A kihelyezett tagozat 1964. augusztus 15-én nyílt meg – a megyei szükségleteknek megfelelően – orosz nyelv, matematika és testnevelés szakokkal. A tagozat működéséhez az épületet és az oktatói kart a Zala Megyei Tanács, a felszerelést és a költségvetést a Művelődésügyi Minisztérium biztosította, az oktató-nevelő munka irányítása pedig a pécsi anyaintézményre hárult. Felvételt azok nyertek, akiket a főiskola szokásos nyár eleji felvételi vizsgáin és későbbi pótfelvételein a felvételi bizottság Pécsen felvett. Orosz-magyar, testnevelés-történelem, testnevelés-földrajz, matematika-fizika és orosz-ének szakos hallgatók képzése kezdődött meg, s a már említettek szerint matematika, orosz nyelv, és testnevelés szakokon indult meg Zalaegerszegen az oktatás. Egy évvel később már matematika, továbbá magyar nyelv- és irodalom szakosokat is vettek fel Zalaegerszegen. A más megyékből érkezetteknek teljes létszámban sikerült kollégiumi ellátást biztosítani. A tanítási gyakorlatokat Zalaegerszeg három általános iskolájában végezték a tanárjelöltek. A tagozat három évig működött, ez idő alatt matematikából két, a többi szakból egy-egy évfolyam végzett, összesen 139 fő. Győr-Sopron, Veszprém, Vas és Zala megyék 153 álláshelyet ajánlottak fel a végzetteknek, akik valamennyien tanári állást vállaltak. Az 1965/66-os tanévben végzettek 45%-a, a következő évben végzettek 70%-a helyezkedett el Zala megyében, nagymértékben segítve ezzel elsősorban a falusi iskolák szaktanári ellátottságát. A zalaegerszegi kihelyezett tagozat tehát elsősorban a helyet adó megye, másodsorban a környező megyék tanárhiányát enyhítette. Az oktatói kart az oktatás szakmai tartalmáért és színvonaláért felelős Pécsi Tanárképző Főiskola bízta meg, a Zalaegerszeg és Nagykanizsa középiskolaiban tanító tanárok, illetve a Szombathelyi Tanítóképző Intézet oktatói közül.

A harmadik év után a kihelyezett tagozat válaszüte elé érkezett: vagy melléjük áll a megyei és a városi vezetés, és egy szakaszos, de intenzív fejlesztő programmal megteremtik a további fejlődés, a későbbi önállósá válás feltételeit, vagy a felsőoktatás befejeződik a városban. A szűklátókörű döntések nyomán ez utóbbi történt, és a kihelyezett tagozat átkerült Szombathelyre, az ottani Tanítóképző Intézetbe. Néhány évig még – viszonylag nagy önállósággal – a Pécsi Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként működött, majd – párhuzamosan a Tanítóképző Intézet fejlesztésével – önálló tanárképző főiskolává fejlődött, mely később Berzsényi Dániel nevét vette fel.

Fél évtizeddel később új lehetőséget kapott a város. A felsőfokú technikumok főiskolává fejlesztése során az 1962-ben létrehozott Felsőfokú Pénzügyi és Számviteli Szakiskolát 1970-ben főiskolai rangra emelték, és az 1970/71-es tanévben Pénzügyi és Számviteli Főiskolaként kezdte meg működését. Ahogy a hatvanas években a tanárképzés iránt, a hetvenes évektől a gazdasági szakemberek iránt mutatkozott egyre nagyobb kereslet. A munkaerőpiaci igények mellett a helyi törekvések és az itt biztosított források is szerepet játszottak abban, hogy létrehozzák a főiskola két vidéki tagozatát, az elsőt 1971-ben Zalaegerszegen, a másikat egy évvel később, 1972-ben Salgótarjánban. Kezdetben egy tanulócsoporthoz indult, ami Zalaegerszegen évfolyamonként úgy emelkedett tovább, hogy a harmincadik tanévéhez közeledve elérje az évfolyamonkénti 12 tanulócsoporthoz, a háromszáz főt. A cél elsősorban felsőfokú pénzügyi és számviteli, valamint informatikai ismeretekkel rendelkező üzemgazdászok képzése volt, akik elsősorban a gyakorlat oldaláról kapják az ismeretek zömét, így diplomájuk kézhezvétele után a gazdasági élet minden területén teljes értékű munkát tudnak végezni. Az ország szocialista gazdaságának szerkezete szerint kezdetben az ágazati gazdaságnak megfelelően szervezték a csoportokat. Zalaegerszegen kezdettől mezőgazdasági szakirányú csoportokat indítottak, melyeket később ipar szakos, majd pénzügy szakos (pénzügyintézeti és költségvetési) csoportokkal bővítettek. A rendszerváltás gazdasági hatásaként kialakuló piacgazdaság új feltételeket teremtett, ugyanakkor új kihívásokat is jelentett a főiskola, és ezen belül az időközben tagozatból intézettel szervezett zalaegerszegi egység számára. A tananyag-struktúrájában gyökeresen átalakuló, a piacgazdaság követelményeihez idomuló képzési szerkezet kötelező alaptárgyakból, szakmai törzstárgyakból és választható tárgyakból áll, ez utóbbiak köre folyamatosan változva a piaci követelményekhez és a hallgatók érdeklődéséhez idomul. A nappali tagozat hat féléves képzési ideje 1996-tól egy, a gyakorlati helyen töltendő félévvel meghosszabbodott, ettől kezdve a hetedik félév után tesznek záróvizsgát a hallgatók.

A nappali képzés mellett megjelent a levelező képzés, mely a kilencvenes évek végén távoktatássá alakult át. Ugyanakkor új elemként jelent meg a másoddiplomások öt féléves önköltséges képzése (négy félév oktatás, egy félév diplomakészítés), szakközgazdász és közgazdasági szakokleveles mérnök szakon. A posztgraduális képzést már nemcsak a székhelyen, hanem a Dunántúl más városaiban, Kaposváron, Pécsen, Szekszárdon, Székesfehérváron, Veszprémben, Győrött és Szombathelyen is végzik az oktatók. Emellett a szaktanfolyami (okleveles könyvvizsgálói, adótanácsadói, mérlegképes könyvelői) képzéseket is felvállalta az intézet, létrehozva az ezzel foglalkozó Továbbképzési Osztályát. Új elem a felsőfokú akkreditált szakképzés megjelenése is, ahol tanulmányai sikeres befejezésével a hallgató egyrészt középfokú szakképzettséget szerez, másrészt – külön előírt

követelmények teljesítésével – felvételi vizsga nélkül bejut a főiskolára, ahol az akkreditált képzés során letett vizsgái egy részét beszámítják. A főiskola, benne az intézet rendkívül keresett. Míg a nyolcvanas évek elején pót-felvétellel töltötték fel a keretszámot, egy évtizeddel később a meghirdetett helyekre már többszörös a túljelentkezés, és az összes képzési formára beiratkozott hallgatók száma megközelíti a négyezer főt. Az 1999. évi LIII. törvény 2000. január 1-i hatállyal a Külkereskedelmi Főiskolából, a Kereskedelmi, Vendéglátóipari, és Idegenforgalmi Főiskolából valamint a Pénzügyi és Számviteli Főiskolából létrehozta a fővárosi székhelyű Budapesti Gazdasági Főiskolát, a korábban önálló főiskolák karokként működtek tovább. A korábbi Pénzügyi és Számviteli Főiskola két nem budapesti képzési helye, a zalaegerszegi és a salgótarjáni a Pénzügyi és Számviteli Főiskolai Kar intézeteként illeszkedik az egyesüléssel létrejött legnagyobb magyarországi főiskola szervezetébe. A zalaegerszegi intézetnek az egyházak kárpótlását lehetővé tevő törvény alapján 2000. június 30-ig el kellett hagynia a Zárda utcai épületet, és a használaton kívüli, egykori honvédlaktanyában kapott, – annak megfelelő átalakítása után – megfelelő elhelyezést.

1989. augusztus 18-án kelt az egészségügyi miniszter szakindító határozata, mellyel 1990-ben 31 fővel megindult az egészségügyi főiskolai képzés – Pécs, Kaposvár és Szombathely mellett – Zalaegerszegen. A Pécsi Orvostudományi Egyetem Egészségügyi Főiskolai Karának Zalaegerszegi Tagozatán az első három évben csak a gyógytornász szak indult, ám 1993-tól fokozatosan bővült a zalaegerszegi tagozat képzési kínálata. Második szakként a diplomás ápoló szakot honosították (1993) nappali, harmadikként egy évvel később ugyanezt levelező képzés keretében (1994). A következő fejlesztés 1997-ben történt: a már meglévő három mellett az Egészségbiztosítási szak is megindult, mind nappali, mind levelező képzéssel. 1999-ben a zalaegerszegi tagozatnak már 382 fő nappali és 148 fő levelező hallgatója volt.

A tagozat létrehozása nem volt egyszerű feladat. Bár az egykori MSZMP Oktatási Igazgatóság és a KISZ Iskola épületeiben az oktatótermek és a kollégiumi férőhelyek egyaránt rendelkezésre álltak, ki kellett alakítani, és fel kellett szerelni a főiskola speciális igényeiből fakadó szaktantermeket, könyvtárat, informatikai termeket. A képzés gyakorlati része természetesen a kórházban folyik.

A felsőoktatási intézmények integrációja után a Pécsi Orvostudományi Egyetem Egészségügyi Főiskolai Karának Zalaegerszegi Tagozata a Pécsi Tudományegyetem Egészségügyi Főiskolai Kar Zalaegerszegi Képzési Központ néven működik tovább.

A budapesti székhelyű, kizárólag távoktatással foglalkozó Gábor Dénes Főiskolát 1992-ben a SZÁMALK Rendszerház Rt. és az LSI Oktatóközpont „A Mikroelektronika Alkalmazásának Kultúrájáért” Alapítványa hozta létre. A főiskola sikeresen végzett hallgatóinak informatikus mérnök diplomát ad. A hagyományos nappali képzési formát a nyitott képzési formával és a távoktatás módszerével ötvöző képzésre a kezdetektől nagy volt a kereslet. Az oktatott tárgyak modulrendszerben, meghatározott sorrendben követik egymást. A tanulmányi idő 4 év, mely szakdolgozattal és záróvizsgálattal zárul. Az ötödik félévtől a hallgatók három (számítógép alkalmazási, műszaki menedzseri, és biztonságsszervezői) szakirányon folytathatják tanulmányaikat. A főiskolának 2000-re az ország 44 városában volt konzultációs központja, melyet egy arra kijelölt intézmény működtetett, vállalva a helyi operatív szervezési feladatok intézését is. Ez Zalaegerszegen a SZÜV Rt, Keszthelyen a PATE (2000-től a Veszprémi Egyetem) Georgikon Kara Továbbképzési és Informatikai Intézete, Nagykanizsán a Cserháti Sándor Mezőgazdasági és Gépészeti Szakközépiskola.

Említést érdemel még a Nagykanizsán létesített kihelyezett felsőoktatási képzés. Az előbbieken említettük, hogy 1962 és 1979 között agrártudományi felsőoktatási intézmény működött a városban, melynek megszűnte után jelentős űr keletkezett a város oktatási struktúrájában. 1994-ben vetődött fel egy alapítványi főiskola létesítésének gondolata, majd 1998-ban döntés született, hogy a város a főiskola anyagi alapjait is megteremtve kezdeményezi egy államilag elismert alapítványi főiskola létrehozását. Ekkor kilenc nagy gazdasági egység létrehozta a Kanizsa Főiskola Alapítványt, az önkormányzat pedig épülettel és jelentős anyagi hozzájárulással segítette az oktatási intézmény létrehozását. A Magyar Akkreditációs Bizottság elé angol és német nyelvtanári, vizuális nevelés és kommunikáció tanári szakok, idegenforgalmi és szállodaipari közgazdász szak, valamint műszaki informatikus és településmérnök szakok indítási kérelme került, melyet azonban a bizottság elutasított.

2000 elejére belátták, hogy az alapítványi főiskola létrejöttére belátható időn belül nincs esély, így a város tervének valóra váltásához mindenképpen egy már működő felsőoktatási intézmény akkreditált szakját volt szükséges Nagykanizsára telepíteni. A Veszprémi Egyetemmel történt 2000 májusi kapcsolatfelvétel után – mindenekelőtt az egyetem rektorának köszönhetően – rendkívül felgyorsultak az események, és az egyetem tanácsának június végi határozata alapján 2000. szeptember 1-vel a Veszprémi Egyetem Mérnöki Kara Idegenforgalmi és szálloda szakos, nappali tagozatos, állami finanszírozású főiskolai képzést indított el 40 nappali tagozatos hallgatóval, akiknek kollégiumi elhelyezését is sikerült megoldani. A közeljövő tervei között – ugyancsak a Veszprémi Egyetem szervezeti keretei között – műszaki informatikus szak indítása szerepel.

A nappali tagozatos oktatás mellett az Alapítvány épülete különböző képzéseknek is helyet ad, így a Miskolci Egyetem 1996-ban négyéves gépész üzemmérnök szakot indított, melynek konzultációs központja van az épületben, a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola Európa Tanulmányok Intézete továbbképző tanfolyamot indított

itt, majd 2000-ben ugyancsak a Berzsényi Dániel Főiskola esti tagozaton első, illetve másoddiplomás német nyelvtanárok hat félév tanulmányi idejű képzését kezdte el. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 2000 februárjában hat féléves, másoddiplomás menedzserképzést indított el levelező tagozaton.

A huszadik század kilencvenes éveit nevezhetjük az oktatás elpiacosodása időszakának is. Egyre több intézmény hozott, sőt hoz létre külső képzési helyet, kihelyezett tagozatot, ahol önköltséges formában levelező tagozaton, illetve távoktatással képzik a jelentkezőket. Néhány intézmény rövid idő alatt képzési centrummá fejlődött ki, ilyen a zalaegerszegi Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, amely előbb – a nagykanizsai Hevesi Sándor Művelődési Központtal együtt – a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem gyakorló intézményévé vált, majd létrehozta a pécsi egyetem konzultációs központját, amely az 1993/94-es tanévben három éves levelező képzéssel művelődésszervező szakot indított, amit (a JPTE-vel való kapcsolat 2000-ben történt lezárásáig) személyügyi ügyintéző, majd másoddiplomás adó humánszervező egyetemi szak követett. De nem csak a pécsiek találták meg az MMIK-t. A soproni Benedek Elek Pedagógiai Főiskola az 1995/96-os tanévben 3 éves kihelyezett képzést indított levelező tagozaton. 63 óvónő végzett itt, köztük a Művelődési és Köznevelési Minisztérium ösztöndíjával négy szlovéniai magyar.

A Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Karának Társadalomföldrajz Tanszéke négy féléves, másoddiplomás, turizmus-szervező szakirányú továbbképzést indított 1997-ben 25 fővel, ugyancsak az MMIK-ban, de 1994-től az intézmény helyet biztosít a Budapesti Műszaki Egyetem (2000-től Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) 4 féléves, posztgraduális közoktatási vezető képzésének is. Ugyancsak kihelyezett képzés formájában van jelen Zalaegerszegen a Janus Pannonius Tudományegyetem (2000-től Pécsi Tudományegyetem) Pollack Mihály Műszaki Főiskolai Kara is.

1998-ban merült fel, hogy a felsőoktatási integráció következtében a Pannon Agrártudományi Egyetem, mint az egész Dunántúlt behálózó egyetem az addigi formájában megszűnik, mosonmagyaróvári kara a Soproni Egyetembe integrálódik, míg a Georgikon és a kaposvári Állattenyésztési Kar új utakat keres. Miután az Oktatási Minisztérium megadta azt a lehetőséget az intézményeknek, hogy önállóan alakítsák ki társulásait, kezdetben a legkülönbözőbb „látszatintegrációk” jöttek létre. Az intézmények boldogok voltak, hogy az integráció valós lépéseit el lehetett ezzel odázní. Az útkeresés időszakában, 1991 és 1993 között a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, a PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kara, de még a Veszprémi Egyetem is folytatott előzetes tárgyalásokat a Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi Intézetével, melynek volt egy sikertelen önállósulási kísérlete is. Többször felmerült a két zalaegerszegi kihelyezett egység, az Egészségügyi Főiskola és a Pénzügyi és Számviteli Főiskola zalaegerszegi képzési helyeinek valamilyen laza szövetsége is, amit a város vezetése támogatott volna, de konkrét lépéseket egyik intézmény sem akart tenni. A kapcsolat kimerült abban, hogy a PSZF oktatói közül néhányan óraadók lettek az Egészségügyi Főiskolán. 1998-ban felgyorsultak az integráció előkészületei. A PATE kaposvári Állattenyésztési Kara és a keszthelyi Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, illetve a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola egyaránt megkereste egyesülési szándékával a Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi Intézetét. Keszthely és Kaposvár viszonya időközben elmergesedett. A keszthelyiek azt vetették a kaposváriak szemére, hogy a keszthelyi karon kialakított egyetemi képzést rektori döntéssel engedélyezték Kaposváron is, így vált a kezdetben Állattenyésztési Felsőfokú Technikum, majd Mezőgazdasági Főiskola az egyetem karává, most pedig el akarják „orozni” az egyetemi székhelyet. A zalai városok és a megye is állást foglaltak a Keszthely központú egyetem mellett, parlamenti interpelláció is elhangzott, ám ez mit sem segített Keszthelyen, mivel a korábbi PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kara akkorra már a Veszprémi Egyetem karaként került be a törvény szövegébe.

Zala megyének nem maradt megyei székhelyű felsőoktatási intézménye, s a jelenlegi felsőoktatási intézményhálózat véglegességét sem valószínűsíthetjük. A Veszprémi Egyetemen és a Berzsényi Dániel Főiskolának további stratégiai tervei vannak a zalai városokkal, a közeljövő tervei között szerepel a műszaki felsőoktatás zalaegerszegi, és a műszaki informatikai képzés nagykanizsai meghonosítása, esetleg több más graduális vagy posztgraduális képzés – munkaerő-piaci igényeknek megfelelő – kialakítása, éppen úgy, mint például a Pénzügyi és Számviteli Főiskolai Kar Zalaegerszegi Intézetének további városokban való megjelenése.

Zala megye képzőművészete a 20. században

Zala megye huszadik századi képzőművészetének vázlatos áttekintése alkalmával több, a járatlan út okozta nehézséggel kerülünk szembe. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy Zala megye korszakunkban is többször változó határokkal bíró politikai-közigazgatási egység, de sem geográfiailag, sem művészettörténelmileg nem különül el a szomszéd megyéktől, területektől. A másik, amit előre kell bocsátanunk, hogy a most záródó évszázad magyar művészetének átfogó elemzése még nem készült el, és ez nehezíti a tájékozódást. De ha el is készült volna, Zalára legfeljebb részben volna vonatkoztatható. Ennek oka abban rejlik, hogy megyénkben jelentős szellemi élettel bíró nagyváros – amely igényelte volna a vezető hazai művészeti tendenciák folyamatos jelenlétét – a század első felében nem volt (az egyébként dinamikusan fejlődő Nagykanizsa és Zalaegerszeg nem sorolható ezek közé). Hiányzott az a közeg, amelynek révén a megye szorosabban kapcsolódhatott volna a magyar művészet mértékadó mestereihez, és ez provincializmust eredményezett. Az alkotói vénával megáldott fiatal tehetségek helyben nem tudtak karakterisztikus művészegyéniséggé kristályosodni. Két út állt előttük: vagy elhagyták Zalát fejlődésük biztosítása érdekében, mint Zala György, Kisfaludi Strobl Zsigmond, vagy Vajda Lajos (kivétekelként talán Egry József említhető), vagy beleszürkültek a vidéki, többnyire sekélyes ízlést kielégítő művészletbe. Ebből egyenesen következnek, hogy a jelentős alkotások – elsősorban köztéri szobrok – készítését nem helyi művészekre bízta. Ennek ellenére a most lezárult 20. az első olyan évszázad, amelynek kapcsán zalai képzőművészetről – még ha ezen nem is abszolút specifikumot értünk – beszélni lehet.

Zala György: Deák Ferenc 1928
(Alsólendva, Galéria Múzeum).

Kisfaludi Strobl Zsigmond: Kis makrancos 1921
(Zalaegerszeg).

A zalai művészet értelmezésünk szerint tehát a helyben élők mellett magába foglalja a műveivel itt hatást gyakorló, máshonnan érkezett alkotók, valamint – legalább érintőlegesen – az innen elszármazott művészek tevékenységét is. Periodizáció szempontjából kevésbé látjuk értelmét a századelő és a két világháború közötti korszak különválasztásának, ez legfeljebb az innen elszármazó művészek esetében célszerű, erre utalni is fogunk. Megyénkben változás csak a negyvenes-ötvenes évek fordulójától következett be. Az ekkor kezdődő második periódus az egervári művésztelep megindulásáig, 1968-ig tart. A harmadik az utolsó három évtizedet öleli fel. Erre még alig bírunk rálátással, így tovább osztani célszerűtlennek tűnik.

I. A század első fele. A provinciális naturalizmus korszaka

Ebben az időszakban a maihoz hasonló értelemben vett művészetről Zalában nem beszélhetünk. Igazi művészegyéniség alig élt a megyében. A festők, szobrászok többsége a 19. század második felének akadémikus, naturalisztikus hagyományaira támaszkodva munkálkodott. A közönség igénye is más volt, ritkábbak voltak a kiállítások, így nyilván jelentősebb eseményt is jelentettek. A művészek többnyire műkedvelők, ritka, akinek alkotói tevékenysége megélhetési forrást jelentett. A vezető egyéniségek a három város főgimnáziumi tanárai voltak. Az alapfokon túllépő művészeti képzés a nagybányai művésztelep felé is kitekintéssel bíró, jó minőségű, Sass (Brunner) Ferenc (1882–1963) 1908-tól néhány éven át működő nagykanizsai szabadiskoláját leszámítva nem volt. A festészet vezető műfajai a táj- és városkép, a csendélet, a portré és a vallásos témák, a szobrászaté inkább csak az utóbbi.

A század első két évtizedéből – elsősorban kiállítási tudósítások-

nak köszönhetően – több művésznevet ismerünk, legtöbbjük alkotásai azonban nem maradtak az utókorra. Így például a Magyar Paizs 1908. június 11-i száma tudósít a nagykanizsai piarista gimnázium nagytermében rendezett képiállításról. A felsorolt alkotók nagyrészt lelkes amatőröknek tűnnek, az egyik kivételt képezi az a tájképekkel megjelenő Pfeifer Elek főgimnáziumi tanár (1905-1924 között, világi oktatóként tanított a piarista gimnáziumban), akinek Sipeki Balázs főispánról festett, színvonalas portréja a vármegyeháza dísztermében függött. A tárlatnak művész-elnöke is volt Gyenes Sándor személyében, akinek két alkotása közül az egyik egy „Rafaeli olajfestmény”, s ez a megfogalmazás önmagában is sokatmondó. Kettőjük mellett a tudósító Németh Mihály polgári iskolai tanár tájbrázolásait emeli ki elsősorban. Sass (Brunner) Ferenc nem szerepelt a kiállítók között, eredeti tehetségként jelentkező fiatal tanítványa, majd felesége, Farkas Erzsébet (1889-1950), azonban igen. Ő művészi kiteljesedését már hazájától távol, Indiában élte meg (1929 után), egyéni stílusú, expresszív, dekoratív tájképeiből 1997-ben Nagykanizsán állandó kiállítás nyílt. Sass utóbb Sümegre költözött, már itt festette a Tabódy Tibor főispánt ábrázoló portréját a megyeháza dísztermébe, és Festetics Taszilo egészalakos képmását a keszthelyi kastélyba.

A két világháború között Zalaegerszeg képzettebb festői a főgimnáziumban tanítottak. Közülük (Altorjai) Göbel Árpád húsz éven át tevékenykedett (1910-1930) az intézményben. Táj- és városképeit ma is ismerjük, emellett oltárokat is tervezett, így a kaszaházi kastély kápolnájába, a zalaszentiváni és a válickapusztai templomba. 1931-ben itáliai tanulmányutat tett, három ekkor, és két itthon készült kompozícióját a zalaegerszegi Göcseji Múzeum őrzi. Napsütötte képei a római iskola hatását tükrözik, hangulatukat idillikus békesség jellemzi. Kássa Gábor (1893-1961, 1920-1927 között tanított a városban) táj- és zsánerképeket, portrékat festett, a megyeháza tiszviselői arcképcsarnokába két képmást is készített (Bosnyák Géza és Kolbenschlag Béla főispánokról). 1922-ben sikeres kiállítást rendezett Zalaegerszegen, 1937-ben gyűjteményes tárlatot a Műcsarnokban. Egy évvel később (1923. április 1.) a Zalamegyei Újság tudósítója (Marton Boldizsár) egy műterem-látogatás kapcsán nem túl szakszerűen hangsúlyozza róla, hogy „a régebbi iskolának neveltje, tehát fontos számára a rajz”. Göbelt felváltva szintén húsz évig tanított a főgimnáziumban (1930-1950) Kaposi Antal, majd a tanítóképzőben folytatta pályáját. Ő festette az egerszeghegyi kápolna oltárképét.

A húszas években emlegetett művész még Römer Camilla, valamint Pataky Andor (1891-?) szobrász és festő. Utóbbi Türrén lakott, zalaegerszegi tárlata mellett még a világháború előtt Bécsben, a Wiener Werkstättében, utóbb Iparművészeti Múzeumban és a Nemzeti Szalonban is rendezett kiállítást. Főleg akvarell technikával, igen hangulatosan örökítette meg a zalai tájat Léránt Zoltán, de azokon túl egy asztali csendélete is a Göcseji Múzeum gyűjteményébe került. Műkedvelőként alkotott Tikk László tanító (1866-193?), elsősorban vallásos kompozícióit ismerjük. Ugyancsak elsősorban templomi festő lehetett az egerszegi Lacher (Kaszaházy) Antal, aki a szentpéterúri, a zalaszentlászlói és az egervári templomba készített freskókat. A Luther disputájáról készített

*Vajda Lajos: Kompozíció fával 1939
(Magyar Nemzeti Galéria).*

Szobotka Imre: Pipás portré 1920 (Göcseji Múzeum).

nagyméretű olajképét a zalaegerszegi evangélikus parókián őrzik. A csatári templomot 1923-ban freskókkal ellátó Tornócs Ferencet egyszerű szobafestőnek írja az újság (Zalamegyei Újság 1923. augusztus 5.).

1918-tól Keszthelyen, majd Badacsonyban élt a kor magyar festészetének egyik legmarkánsabb alakja, a Balaton és az áradó napfény impresszionisztikus festője, Egry József (1883–1951) azonban a megye művészeti közéletére kevésbé bírt hatással. Társtalán, alig megközelíthető óriás volt ő, akit komor hangulatú, sötét színvilágú, realista stílusú fiatal kori képei után magával ragadott, és festői eszköztárának alapjává lett a tó, a víz és a fény varázsa, de követői nem voltak. Nála kevésbé jelentős, viszont nagyobb hatású alkotó Göcseji Pataki Ferenc (1909–1965), aki a korszak legvégén, a negyvenes évek második felében volt az egerszegi képzőművészeti kör vezetője. Portréi, zalaegerszegi látképei közül egy csokorra valót a Göcseji Múzeum őriz.

Szobrászt alig ismerünk. Kivétel talán a fával dolgozó, kaszaházi Koósz József, aki oltárszobrokat faragott, a Göbel által tervezett oltárookra.

Nála jelentősebb hatást gyakorolhatott néhány zalai köztéri szobor meghívott alkotója. Ilyen volt Istók János, aki Sümegre Ramasetter Vince- és Kisfaludy Sándor-szobrot, Szegedy Róza-reliefet készített, 1911-ben pedig megnyerte az egerszegi Csány László-szoborra kiírt pályázatot. Ez végül csak jóval a világháború után, 1931-ben kerülhetett felállításra. A megyéből elszármazott Kisfaludi Strobl Zsigmond készítette Zalaegerszegen a 48.

Udvardi Ignác Ödön: Nagybányai tájkép, 1930-as évek.

Gyalogezred emlékművét 1930-ban, Nagykanizsán szintén a 48. Gyalogezredét 1934-ben, ugyanitt Hybl József a 20. Honvéd Gyalogezred emlékművét 1930-ban.

A korszak legjelentősebb zalai alkotói máshol, elsősorban a fővárosban találták meg boldogulásukat. Közöttük kell megemlítenünk a magyar akadémikus szobrászat két óriását, Zala Györgyöt (1858–1937), a budapesti Millenniumi Emlékmű és számos jelentős köztéri szobor (aradi vértanúk emlékműve [Arad], Andrassy Gyula lovas szobra [Budapest] stb.) ünnepelt mesterét, és az igen népszerű Kisfaludi Strobl Zsigmondot (1884–1975), akinek később számos szobra került felállításra Zalaegerszegen is. Utóbbi tanítványa volt a két világháború közötti generációhoz tartozó, szintén jelentős szobrászi sikereket elérő Boldogfai Farkas Sándor (1907–1970). Trianon után, Jugoszlá-

viában vált érett művésszé a novai születésű szobrász, Bezerédi Lajos (1898–1979). Nagykanizsáról Budapestre, majd 1949-ben Brazíliába, később pedig az Egyesült Államokba távozott Ósze András (1909–1995), aki kubisztikus szobraival már külföldön vált elismert alkotóvá.

Egryhez hasonlóan a magyar tenger a fő témája Halápy János (1883–1960) impresszionisztikus festészetének, aki a legjelentősebb hazai művész-csoportosulásnak, a Képzőművészek Új Társaságának volt egyik alapítója. A két világháború között a nagybányai művésztelep oszlopos tagja lett az ottani „neósokhoz” (az új irányzatok, elsősorban az expresszionizmus irányába nyitó művészek) húzó, elsősorban expresszív, erőteljes koloritot használó tájképeiről ismertté váló zalaegerszegi Udvardi Ignác Ödön (1877–1961), aki 1944-ben tért vissza szülővárosába. Posztimpresszionista stílusú festői ténykedése mellett a kortársak alkotásaiból álló jelentős műgyűjteményt hozott létre a zalaegerszegi születésű, Budapesten élő Révész István (1887–1973). Fiatalkorában az egyszerű motívumokat is elmélyülten analizáló kubizmus, később a fény és az atmoszferikus hatások élményét feldolgozó nagybányai hatások határozták meg a zalaegerszegi születésű festő, Szobotka Imre (1890–1961) művészetét, míg a nála fiatalabb Vajda Lajos (1908–1941) expresszív, szimbolikus, a felszín mögé betekinteni törekvő piktúrája kulcsszerepet játszott a szentendrei iskola kialakulásában.

II. A szocreál az ötvenes-hatvanas években

Az ötvenes-hatvanas években képzőművészetünk meglehetősen szűkre szabott stílárís keretek közt mozgott. A csak igen lassan fejlődő helyi közízlésnél tematikailag is erősebb meghatározó erő volt a központi akarat. Az ötvenes években a politika által diktált új témák kerültek az előtérbe. 1959-ben alakult meg a Magyar Képzőművészek Szövetsége megyei munkacsoportja, amely először fogna

Németh János: Legenda 1988-89.

össze a megye alkotóit. Első elnökének a doyennek számító, nyolcvankét éves Udvardy Ignác Ödönt kérték fel (ő két évvel később elhunyt). Még az év végén megrendezték az első önálló megyei kiállítást is a zalaegerszegi mozi emeletén. Résztvevői között megtaláljuk e korszak hangsúlyos alkotóit, a (kor)elnökön túl így Frimmel Gyulát (1894-1979), a nagykanizsai Szemenyei Ferencet (1894-1990) és Harangozó Imrénét (1907-1995) (az ottani képzőművészeti szakkör egymást követő két vezetőjét), a szobrászok között az érett művész, nagykanizsai Vörös Jánost, a főiskolán frissen végzett (és szülővárosába visszatért), élénk új szintet hozó Németh Jánost (1934-), valamint Szécsényi Lászlót (1938-). A festők között számos műkedvelő is szerepelt, ami utal arra, hogy tanult, „profí” művész kevés volt a megyében, s ezek még szívesen állítottak ki közösen a képzetlenebb „amatőrökkel”. Tematikájukban – az esetleges politikai anomáliákat elkerülendő – a tájkép az uralkodó.

A néhány évvel későbbi (1964) megyei tárlat kapcsán jelentek meg (Takács István tollából) az alábbi kesergő sorok a Zalai Hírlap hasábjain (1964. február. 16.), melyek jól tükrözik az akkori helyzetet: „...előrelendítő központ, friss vérkeringés kellene megyénk képzőművészeti életébe. Az a saját lében fővés, amelyre a tehetséges művészek kényszerülnek, évről évre jobban megbosszulja magát. A mostani szűkre összkép, a semmiféle festői izgalmat nem tükröző képek, az epikus és eszközeiben is megrekedt festészet mind-mind ennek a következményei... Ennek tulajdonítható, a plasztika szinte teljes eltűnése – most egyetlen kisplasztika ad hírt arról, hogy azért ez a műfaj is létezik (meg kell említenünk, hogy a Zalában templomi szobraival [zalaegerszegi ferencesek, Lórántháza] már a két világháború között feltűnt, 1945 után Nagykanizsán élő, karakterisztikus szobrász, Vörös János [1897-1963] az előző évben elhunyt). Ennek tulajdonítható, hogy a tehetséges fiatalok elmennek a megyéből, mert itt fejlődési, tanulási lehetőségük már nincsen biztosítva...”

A hatvanas évek jellegzetes alkotója a szülővárosába 1961-ben visszatért Szabó Sándor (1923-1986), aki érzékeny akvarelljeivel és olajképein erőteljes foltokban felvitt, tömörszerű formáival a göcseji táj mellett az olajipari munkások festője.

Külön világot képvisel a leginkább e korszakban tevékenykedő, művészi indulásakor a római iskolához

Rétfalvi Sándor: Táncosnők 1978 (Nagykanizsa).

közel álló keszthelyi Károly Gyula (1910-1989), aki a Veszprémi Egyházmegye számos templomát dekorálta freskókkal, tevékenysége (Zala megyében Garabonc 1965, Vöröskpuszta 1966-67, Cserszeg 1967, Zalamerenye 1968, Zalavár 1971) azonban e korszakban nem kaphatott publicitást. Ugyancsak keszthelyi a nagy formátumú Mikus Gyula (1905-1996). Már a harmincas évek második felében sikereket aratott komor hangvételű, realista kompozícióival. Az ötvenes-hatvanas években palettája kivilágosodott, elsősorban tájképeket festett, ezek központi témája a Balaton volt.

Szabolcs Péter: Hármashan 1991
(Zóka Gyula felvétele).

A korszakban a megye három városa erőteljesen fejlődött, közülük is kitűnik azonban a mesterségesen felduzzasztott Zalaegerszeg. E városban készült a legtöbb köztéri alkotás, főleg a kor hivatalos művészeitől, így Kisfaludi Strobl Zsigmondtól (Kis makrancos 1966, Liliom 1967, Ijász 1985), Mikus Sándortól (Felszabadulási emlékmű, 1955), Marton Lászlótól (Lenin 1970), vagy a Nagykanizsán élő Vörös Jánostól (Munkásmozgalmi mártírok emlékműve 1948, két relief az Egészségház falán). A korszak legtöbb szobra a politikai propagandához kapcsolódott, de az olyan alkotások, mint Boldogfai Farkas Sándor egerszegi Vizafogója (1958) vagy Bencsik István Térdeplő leánya (1968) intímebb hangvételével már kizárólag esztétikai szempontokat tartott szem előtt.

Zala – ahogy az idézetben is olvasható – e két évtizedben sem igazán tudta megőrizni művészteljeségeit. Úditó kivétel volt a szülővárosába visszatérő Németh János, aki Zalában, az itteni népi formakincset adaptálva vált az ország egyik legismertebb, legjelentősebb keramikusává. Emellett azonban olyan, nagy alkotói jövő előtt álló fiatalok távoztak kedvezőbb körülményeket keresve kibontakozásukhoz, mint Benyó Ildikó (1946-), Paizs László (1935-), vagy – néhány éves zalalövői működés után – Dóczi László (1943-), következő korszakunk elején pedig Dús László.

III. A zalai képzőművészet kiteljesedése az 1970-es évektől

Gábrriel József: Legenda 1992.

A polgári lét széleskörű, a művészeteket is magába foglaló kulturális igényekkel bír, amelyek önnön lényegéhez tartoznak. Az erőteljes városiasodást propagáló és előmozdító megyei politikusok ezt felismerve kezdtek el olyan körülmények kialakítására törekedni (műteremlakások építésével, kiállítások szervezésével, intenzívebb vásárlásokkal, képzéssel), amelyek elősegítik művészek letelepedését és a művészeti élet fellendülését. E törekvésük szerencsésen találkozott egy-két pedagógiai vénával is megáldott fiatal alkotó (Haraszi László [1943-] Nagykanizsán, és különösen Dús László [1941-] Zalaegerszegen) elképzeléseivel, akik később legendássá váló művészeti szakköröket szerveztek. E folyamatba illeszkedett az 1968-tól évente megrendezett, alapvetően művészi kezdeményezésre (különösen Dús jóvoltából) létrejövő Egervári Művésztelep, amely jól felkészült fiatal festőket, szobrászokat (pl

Götz János, Samu Géza, Swierkiewicz Róbert, Tenk László, Újházi Péter stb.) csábított a zalai dombok közé (ne feledjük: a legendás, a magyar művészetben mérföldkövet jelentő IPARTERV-kiállítások idejében). Itt a jelentős művészi produktumokon túl barátságok és alkotói kapcsolatok születtek, s mindez az országos figyelmet is ide irányította. Egy olyan tehetséges művészgeneráció kezdett kibontakozni a megyében (Dús László, Szabolcs Péter (1942-), vagy a kiteljesedését élő Németh János Zalaegerszegen, Haraszi László, Kustár Zsuzsa (1942) Nagykanizsán), akikhez már elismert művészként csatlakozott a kedvező lehetőségekkel Zalába csábított Gácsi

Mihály (1926-1986), Palicz József (1931-), Nagykanizsán Szekeres Emil (1934-), Rétfalvi Sándor (1941-), Fürtös Ilona (1941-).

Munkásságukkal új fejezet kezdődött a megye képzőművészeti életében. A korábbi stílárís-tematikai szigor országosan olvadásnak indult, s e folyamat részeként előbb óvatos, majd egyre határozottabb stíluspluralizmus bontakozott ki Zalában is. Elsősorban a klasszikus avantgárd törekvései jelentek meg, ami még utal a tájékozódási pontok hiányosságaira, mégis óriási előrelépést jelentett. Teljesen új művészi közeg alakult ki, rendszeressé váltak a megyei kiállítások és a művészek külföldi vendégszereplései, a helyi tanácsok, a múzeumok és az intézmények folyamatosan vásárolták a zalai alkotók munkáit. Ettől a korszaktól a köztéri alkotásokra immár egyre növekvő arányban helyi szobrászok kaptak megbízást. A zalai képzőművészet „nagy generációjának” orientáltsága már meghatározóvá vált a hatásuk alatt kifejlődő, és a hetvenes évek második felétől színre lépő fiatalokra, Bedő Sándorra (1947-), Gábrriel Józsefre (1952-), Frimmel Gyulára (1955-), Fischer Györgyre (1956-), Kotnyek Istvánra (1948-), Ludvig Zoltánra (1953-) majd Bayer Csabára (1961-1999), Farkas Ferencre (1958-), Béres Jánosra (1954-), Horváth Lászlóra (1951-), Járasi Ildikóra (1953-), Stamler Lajosra (1957-). Az ő révükön a paletta tovább színesedett, a klasszikus törekvéseket preferálók ugyanúgy jelen vannak közöttük, mint az avantgárd újabb hullámai felé tájékozódók. A nyolcvanas évektől több, Erdélyt politikai okokból elhagyó művész érkezett Zalába, így Melega István (1935-), Budaházi Tibor (1954-), Nemes László (1948-) vagy De Villa Ernő (1951-).

A korszak zalai alkotói közül a leghangsúlyosabb és legelismertebb kétségkívül Németh János (1934-). Tevékenysége meglehetősen széles körű, reliefszobrász edényeit, domborműveit, kispasztikáit, köztéri alkotásait az izes, népies formavilág, a kultúrák felett álló, szintetizáló jelleg és a fazekaskorong használata jellemzi. Különösen kedveltek nagyméretű fali domborművei (Zalaegerszeg, Városi Strandfürdő fedett uszodája 1971, Kórház 1974, Kölcey Gimnázium 1988-89, volt Ispitaház 1996, Nagykanizsa, Széchenyi tér 1980, Hévíz, Hotel Termál 1994, Vonyarcvashegy 1993. stb.), amelyek ragyogó komponáló készség, a szimbolika iránti érzékenység, a gyakori következetlensége ellenére is meggyőző térhatás és pompás dekoratív részletek jellemzők. Alkotásai az ország több településén (Harkányfürdő, Szombathely, Kaposvár, Budapest stb.) és az országhatárokon túl (Canberra [Ausztrália], Új-Delhi [India], Helsinki [Finnország], Alsólendva [Szlovénia] stb.) is megtalálhatók.

A grafikus Gácsi Mihály legjobb lapjain („Lót menekülése Sodomából” 1978, „Séta a tavasi erdőben” 1979, „Kiűzetés a paradicsomból” 1986. stb.) humoros hangvétellel tompított, megdöbbenő erejű víziókat vázolt fel a környezetét és önmagát tönkretévő, teteteinek súlyát fel nem mérő, elkorcsosult emberiség jövőjéről. A festő Ludvig Zoltán sajátos, organikus jellegű kompozíciói egy részén a harmadik dimenzióba is kilépő kép-reliefeket, illetve -szobrokat hoz(ott) létre.

Gábrriel József sokszor monokrómhöz közelítő, szurrealisztikus, szimultán látomásai a múlt gondolatfoszlányaiból építik fel egyéni hangvétellű világukat (pl. a zalaegerszegi Ady Iskola pannója). A kilencvenes évek prog-

Szekeres Emil: Tavasz 1973.

Fischer György: Szent István 2000.

resszív művészetéhez a tragikusan fiatalon elhunyt Bayer Csaba szenzibilis, sokszor mehökkentő, a hagyományos képi törvényeket semmibe vevő alkotásai jutottak a legközelebb. A szobrászok közül különösen karakterisztikusak Fischer György groteszk, torz, ironikus, mélységesen esendő és mélységesen emberi figurái (pl. Deák Ferenc mell-szobra Nagykanizsán 1997, Díszkút Zalaegerszegen 1999.).

Budabázi Tibor: Jel III. 1995.

Béres János: Szent István 2000.

1987-től öt éven át működött a zalai művészeket tömörítő és támogató ZALA'ART Egyesület, amely a hasonló törekvések között országosan is vezető szerepet játszott, és amelyet az időszakra nagyobb rálátással bíró utókor akár önálló korszakhatárként is értékelhet. Az általa létrehozott ZALA'ART Alapítvány 1992-től évente díjat ad az arra legérdemesebb zalai alkotónak (1998-ig ZALA'ART Díj, 1999-től Vajda Lajos Díj). 1994-től működik a Kanizsai Képző- és Iparművészek Egyesülete, amely a város és környéke alkotóit tömöríti. A kilencvenes években elejétől nagy szerepet játszik a zalaegerszegi művészeti gimnázium megindulása, amely egyrészt alkotói műhelyt, kristályosodási pontot is jelentett (és jelent ma is), másrészt számos fiatalot orientált az alkotói pályára. Utóbbi szerepet tölti be Nagykanizsán Stampler Lajos ifjúsági szakköre, mely kiállításokat és művésztelepeket is rendez. Különösen nagyjelentőségű a megyeszékhelyen a nyolcvanas években szünetelő egerszegi (korábban egervári) művésztelep újjászervezése 1992-től. Vele párhuzamosan számos kisváros (Lenti, Letenye) és falu (Csesztreg, Cserszegtomaj, Rezi, Rédicstb.) rendezett és rendez nyári festő vagy faszobrász alkotótáborokat, ami – nem kis részben a fafaragó táborokban köztérre készített alkotásoknak köszönhetően – a képzőművészeti kultúra szélesebb elterjedéséhez vezetett. A táborok révén két jelentősebb (és több kisebb) gyűjtemény is kialakulóban van, amelyek egy, már a 21. században létrejövő megyei képtár alapjait teremthetik meg. A kortárs művészet törekvéseinek egyre szélesebb spektruma mutatkozik meg, folyamatossá vált az újabb és újabb fiatal alkotók megjelenése, s csökkenő mértékű a megyéből való elvándorlásuk, ami előremutató jel lehet.

A hetvenes évektől a megye településein felgyorsult a köztéri alkotások állítása. Paizs László Városkapuja (1980), Palotás Józsefnek a város 750 éves jubileumára tervezett emlékműve (1996) Zalaegerszegen, vagy Ósze András Tiszta öröm című alkotása (1985) Nagykanizsán, a köztéri szobrokon korábban egyeduralgoló, klasszicizáló, látványelvű felfogástól eltérő, új szemléletű plasztikai formanyelvről tanúskodnak. A zalai szobrászok közül különösen is népszerű Németh János, Szabolcs Péter (Zászlóvivők, Zalaegerszeg, Petőfi laktanya 1974, Díszkút, Zalaegerszeg 1985, II. világháborús emlékmű, Gellénháza 1992. stb.), Rétfalvi Sándor (Emlékfal, Nagykanizsa 1985, Felszabadulási emlékmű, Lenti 1987, II. világháborús emlékmű, Nagykanizsa 1989. stb.), az őket követő generációból Fischer György, Farkas Ferenc („Hazafel”, Pacsa 1990, Hősi emlékmű, Bocfölde 1991, Városalapítási emlékmű, Hévíz 1993. stb.) és Béres János (Holocaust-emlékmű, Zalaegerszeg 1989, II. világháborús emlékmű, Bánokszentgyörgy 1991, II. világháborús emlékmű, Zalatárnok 1991. stb.). Az évszázadot és vele az évezredet Zala olyan, pezsgő művészeti élettel zárta, amelynek országos jelenléte is egyre kiterjedtebb, és amely nem nélkülözheti ugyan vendég művészek folyamatos jelenlétét, de arra nem a helyi művészet megteremtése vagy alapvető előmozdítása, hanem látóköreinek és kapcsolatainak további szélesítése céljából van szüksége.

Megyei jelképek, címerek

A címereknek – melyek kutatásával a címertan (a heraldika) foglalkozik – Magyarországon három korszaka különíthető el. Az első kialakulásuktól 1950-ig tartott, mikor a címereket a vissza nem kívánt múlt jelképének tartották, alkalmazásukat megszüntették és tiltották. Hazánk történetében ez volt az az időszak, mikor a Kossuth-címer is nemkívánatosná vált. Magyarországnak az ötvenes években használt címerében semmi nemzeti utalás nem volt, legfeljebb a gabonakoszorú alján lévő kis piros-fehér-zöld szalag. Az 1970-es évektől a városok lehetőséget kaptak, hogy címerüket megalkossák, ám ekkor lehetőleg a szocializmus építésének eredményeit kellett a megkülönböztető jelképnek tükrözni, és ebből kifolyólag rengeteg, a címertan klasszikus szabályait felrúgó, antiheraldikus mű született. 1988-tól kezdtek el – eleinte szórványosan, majd az önkormányzati törvény hatályba lépése után egyre erősödő mértékben – arra törekedni, hogy a régi jelképeket visszaállítsák, vagy pedig újat alkossanak, ezúttal már többnyire a heraldika szabályainak megfelelően, jóllehet az új alkotások között is vannak sajnálatos kivételek.

Ezeknél a címereknél a heraldika alapszabályai (színre szín, fémmre fém nem kerülhet, csak meghatározott fémek – az arany és az ezüst – valamint mázok – fekete, vörös, kék, zöld – kerülhetnek alkalmazásra, stb.) többnyire érvényesülnek, de általános hibának vehetjük, hogy sokszor a település egész történetét bele kívánják zsúfolni ebbe a jelképbe. Sajnos van olyan hiba is, ahol egy szín több árnyalatát alkalmazzák, vagy a címerleírásnál – ez általános hiba – nem a címertan szabályainak megfelelően használják a jobb- és a baloldal elnevezést. A heraldikában ugyanis a jobb- és a baloldal mindig a pajzsot tartó szempontjából értelmezendő, így a címerleírásnál felcserélődik a két oldal.

A megyecímer

A megyei címer használatát először az 1550. évi 62. tc. írta elő, mely szerint „a vármegye nevében kiadandó leveleket a királyi felség kegyes engedélyéből egy pecsét alatt adják ki, amint ez Somogy vármegyében történik”. Somogy vármegyének 1498-ban kelt a király által adományozott címeres levele, ezután a vármegye megvésette pecsétjét, és kiadmányait már ezzel hitelesítette. Miután megyei pecsét korábban nem létezett, a kiadmányokat a vármegye tisztségviselői, elsősorban az alispán és a szolgabírók magán pecsétjeikkel hitelesítették.

Nem áll rendelkezésünkre pontos adat arra, hogyan és mikor alakult ki Zala vármegye első címere. Somogy megyéhez hasonló adománylevélről nincs tudomásunk. Az 1886-ban kiadott „Zala vármegye története. Oklevéltár I.” kötet címlapján egy 1550-es datálású pecsétet látunk, ekkor közölve le először a legrégebbi Zala vármegyei pecsétet. Ezen az ábrán kerekaljú karéjos pajzsban egy fekvő gyűrűből (körből) három fa nyúlik a magasba. A pajzstalp felett keskeny pólya, alatta ZALA felirat. A pecsét körirata: SIGILUM COMITATUS ZALAD + 1550. [Zala vármegye pecsétje + 1550] Ennek nyomát azonban iratokon nem lehet fellelni. Ugyanennek a kötetnek a 640. oldalán közölt pecsétábra lényegében ugyanezt a motívumot hordozza annyi változtatással, hogy a pólya felett a pajzs kétharmad részét kitöltő mezőben egy álló kört – esetleg gyűrűt – látunk, s ebből emelkedik ki három fa. A pecsét körirata: SIGILUM COMITATUS + ZALA + 1559. Ez a 32 mm átmérőjű ostyapecsét már megjelenik iratokon, legkorábbi datálása – jelenlegi ismereteink szerint – 1591. 1626-ban azonban egy másik, ugyanilyen méretű pecsét volt használatos, melyen a pajzs felső mezejében egy lebegő nyílt korona látható. Ezt a pecsétet használta Zala vármegye 1849-ig. A régebbi pecsét további sorsát nem ismerjük. Miután kezdetben sem lehetett pontosan megállapítani a vármegye címerének alakját, színeit, ezért sok címerábrázolásnál a megyecímer más-más alakot vesz fel. Létezik egy zöld-arany színű bandériális zászló a 18. század közepéről, de az első ábrázolás, melyen a színekre is következtethetünk, Tomasich János megyei mérnök 1792-ben készült Zala megye térképén látható, ahol ezüsttel pólyált kék tojásdad alakú pajzsban hatágú aranykorona lebeg, míg mellette a megye akkori főispánjának, az Althan családnak a címerét látjuk. A néhány évvel később – 1800 körül –, szintén Tomasich által készített megyetérképen a címer szimbolikája ugyanaz, de a pajzs alakja más, ugyanis az északot jelző iránytű közepébe helyezte a térképprajzoló a megyecímet. A 19. században jelent meg egy bővítmény, a nyílvevő. Először a zalaegerszegi órás és lakatos céhek szabályzatának 1839-ben készült másolatán látjuk ezt az ábrázolásmódot: egy szabálytalan alakú pajzsban a pólyán – heraldikai szempontból – balra mutató nyílvevőt.

Ugyanez a nyíllal bővített címer jelenik meg Gönczy Pál „Zala megye térképén”, melyet külön is kiadtak, illetve mellékletét képezte a Pallas Nagy Lexikona XVI. kötetében a Zala címszónak. Ugyanennél a címszónál egy boltozott aranykorona lebeg a címer vörös mezejében. A pontatlanság arra vezethető vissza, hogy már a 18. században sem állt rendelkezésre az a forrás, melynek alapján pontosan rekonstruálni lehetett volna Zala vármegye címerét. Így a megye több-kevesebb változtatással 1945-ig, néhány esetben 1950-ig használta a kék-ezüst pajzsot. A címer-ről említést tett egyrészt Bél Mátyás, másrészt – kéziratban maradt megyetörténeti monográfiájában – Nagy Imre. Mindketten kék pajzsot említettek és ezüst pólyát, ami szerintük a Zala folyót, a korona a megye méltóságát

jelképezi. A 19. század végének műkedvelő történésze, az „Adatok Zala vármegye történetéhez” sorozatot kiadó Bátorfi Lajos szerint „a kék szín az ártatlanság és hűség színe, és jelzi, hogy ezen megye mint a koronához tartozó hűséggel viseltetett fejedelme és hazájához”. A rendkívül szép, barokkos magyarázatot azonban nagyon régóta meghaladottnak kell tekintenünk.

Három évtizeden keresztül, 1907 és 1937 között kutatták az Országos Levéltár címertanban járatos munkatársainak bevonásával a megyecímer pontos eredetét, ugyanis a megyében fellángolt a vita, hogy a vármegye az altiszteit aranydíszítéses zöld ruhába, vagy ezüstdíszítéses kék ruhába öltöztesse. A kék-ezüst szín élharcosa Pálffy László főszolgabíró volt, ki beadványok garmadájával árasztotta el a megyét és a Belügyminisztériumot, tiltakozva a belügyminiszter 1933. évi döntése ellen, melyben a zöld-ezüst színeket jelölte meg a megye színeinek. Az Országos Levéltár véleménye a kék-ezüst szín mellett voksolt, ugyanis 1790-ben a II. József halála után készült pecsétnyomón a mezőt kéknek jelzik. Az 1837 után vésett pecsétnyomón a pólya viszont aranyszínű, de ez a változtatás önkényes volt, mint ahogyan az is, hogy az eredetileg ezüst sávra díszítésképpen arany nyilat helyeztek, s ezt akkor is későbbi önkényes változtatásnak kell tekintenünk, ha ezt a nyilat később feketének ábrázolják, hogy megfeleljenek a fémre fém, színre szín nem kerülhet heraldikai alapszabálynak, jöllehet itt csak kiegészítésről van szó. A címervita nem jutott nyugvópontra, de a második világháború idején – érthetően – lekerült a napirendről.

Az önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 1.§ /6/ bekezdésének a/ pontja lehetővé teszi, hogy az önkormányzatok jelképeket alkothassanak. Még a rendszerváltás előtt, 1989-ben Zala Megye Tanácsa megkezdte a címeralkotás előmunkálatait. Ennek során – ahogy az előterjesztő alelnök fogalmazott a közgyűlésen – „egyeztettünk a pártokkal, valamint a társadalmi szervezetek, mozgalmak képviselőivel is, véleményüket, javaslatukat megismertük.” A rendszerváltás után az előterjesztők két variációt készítettek, melyek egyik vezérelve az egyszerűségekre való törekvés volt, a másik, hogy elkerüljék az ábrázolások túltengését. Minél kevesebb máz legyen a címereken, de azok jól ellensúlyozzák egymást, továbbá a megalkotandó címer legyen összhangban a múltban alkalmazott címerekkel.

Az 1991. február 2-i megyei közgyűlésen 1/1991-es közgyűlési határozattal elfogadott megyei címerhasználati szabályzat hordoz néhány olyan elemet, melyek a színeknek jelentéstartalmat adnak. Ezek: az „arany fémmáz a nap ragyogásának, égi fényének jele, bőséget, gazdagságot is szimbolizál”, „a zöld a reménységet, a bő termést és a megyére jellemző erdőségeket szimbolizálja”. Az elutasított változat kék-arany színénél „a kék az eget, a levegőt, a vizet, a tisztaságot, az igazságot és a hűséget szimbolizálja” – olvashatjuk az előterjesztésben. A címerkép-ként alkalmazott nyílt leveles ötágú korona a „köznemesség szimbóluma, a vármegye múltjában nagy jelentőségű, több alkalommal országos történelmet is formáló haladó nemesi mozgalmakra is emlékeztet.” „A nyílvesző felidézi a XVI-XVII. század végvári harcait, azokat az időket, amikor megyénk földjén torpant meg az ozmán (sic!) hatalom és így területünk a két világháború között a nyugati keresztény kultúrkör és az ázsiai termelési módot képviselő keleti despotizmus élet-halál harcának színtere volt.” Ez utóbbi – és most tekintsünk el a kifejezés tartalmától – inkább a rendszerváltást követő időszak gyakran hangoztatott, a második világháború utáni évtizedeket idéző zsargonja volt, mely – miután akkor nagyon jól hangzott – a címertani indoklásba is belekerült. A kék-arany és zöld-arany csatájából a zöld-arany került ki győztesen, így a megyei önkormányzat rendelete zöld mezőben arany pólya, a pajzsfőben nyílt, leveles, ötágú arany korona lebeg, a pajzserékban – arany pólyán – balra repülő zöld nyílvesző motívumokat említ. A következő szakasz a már fentebb említett – eléggé belemagyarázott – jelentéstartalomról szól. A szakmai előkészítés kritikája, hogy az évszázadokig használt kék-ezüst variáció – mely mellett a két világháború között az Országos Levéltár szakmai kollégiuma egyértelműen lándzsát tört – a közgyűlés elé sem került, viszont „alternatívaként” – ám valószínűleg látszatalternatívaként – több zalai nemesi családi címert is közszemlére tettek.

A települések címere

A mezővárosok esetében a 17. és a 18. a falvak esetében többnyire a 19. századból ismerjük az első címeres pecsét-lenyomatokat. Egyik zalai település esetében sem áll rendelkezésünkre olyan oklevél, amely pontosan meghatározná, ezzel egyértelművé tenné a települések címerét és színeit.

1908-ban, a községek országos törzskönyvezésekor készült egy olyan lista, mely feltünteti az akkor hivatalosan bejegyzett települések neveit és ezek címerét. Érdekes, hogy a soktelepüléssel Zala megyében mindössze 36 városnak és községnek volt címere. A harminchatból 17-nek (Alsórajk, Garabonc, Gelse, Gelsesziget, Kerkaszentkirály, Kisbuccsa, Kilimán, Nemeshetés, Nemessándorháza, Nemesszentandrás, Pola, Pölöske, Söjtör, Szepetnek, Újudvar, Zalakaros, Zalaszentmihály) a címerében a jobbágyfalvak hagyományos címermotívumai (eke, csoroszllya, fa, gabonakéve, kasza, gereblye, cséphadaró) fordulnak elő, ami különösen a kisnemesi községeknél figyelemreméltó.

Zalaegerszeg esetében a legrégebbi pecsétlenyomat – pillanatnyi ismereteink szerint – 1660-ból való. A 30 mm átmérőjű ostyapecsét tyáriumának (pecsétnyomójának) készítője szemmel láthatólag nem ötvös mester volt, és minden valószínűség szerint egy régebbi pecsétlenyomatot használhatott mintának. Valószínűleg egy átlagosnál ügyesebb kovács lehetett, aki nem tudott írni és olvasni. Megpróbálta az ábrát és a köriratot is lemásolni, de ez nem sikerült neki, a betűk helyett csak vonalakat vésett. A pecsétábrán viszont felismerhető egy emberi alak, mely kezeit természetellenes módon tartja, a feje körüli domborulat lehet valamilyen fejfedő, de glória is. Az emberi alak Mária Magdolnát, Zalaegerszeg templomának védőszentjét akarja ábrázolni. 1247-ben már Mária

Magdolna tiszteletére emelt kápolnája volt a településnek, és a 19. századi pecséteken félreérthetetlenül megjelenik a később is használt motívum: hosszú ruhás, kibontott hajú női alak, aki jobb kezét védelmezően egy kis vár fölé tartja, baljában vállára fektetve keresztet tart, bal lába mellett háromágú korbács, jobb lába előtt koponya látható. Ezek az attribútumok Bűnbánó Magdolna, vagy Magdalai Mária ábrázolásának egyértelmű attribútumai: a kibontott haj az Úr drága kenettel való megkenésére és hajával való letörlésére, kenetet – pontosabban mirrhát – vivőként hűsvét hajnalán a sírnál való látogatásra, a kereszt a Keresztrefeszített lábánál való nagypénteki jelenlétre utal. A korbács a bűnbánat egyik középkori szimbóluma, így kapcsolódhat a szintén ezt jelképező koponyához, és Mária Magdolnához is. A városnak a 18. században és 19. század elején használt ovális alakú pecsétjén ismét a hosszú ruhás nőalakot látjuk glóriával, bal kezében tornyot tart, az lehet az általa védett templom tornya, de lehet az említett kenőcstartó – myrrhophoros – is. Ebben az esetben a pecsét mindkét oldalát virágdíszítés tölti ki. Ám a legfontosabb számunkra a körirat: ZALA EGERSZEG MEZŐVÁROS PECSÉTJE 1640. Utalhat arra is, hogy ebben az évben vésték meg először Egerszeg mezőváros pecsétjét. Ezt alátámasztja, hogy Kapornak 1566-os törökök általi felégetése és Kanizsa 1600-as eleste után a vármegye a mocsárral körülvett, természetes védelmet élvező, várral és helyőrséggel rendelkező Egerszegre tette át a közgyűlését és az ítélőszékét, így ekkortájt ki kellett alakulnia a városi igazgatás és bíraskodás megfelelő szervezeteinek. Ennek az első pecsétnek – melynek ábráját nem ismerjük – lenyomata feketett mintaként a kovács előtt, aki megpróbálta rekonstruálni az időközben elveszett pecsétnyomót. A törökök 1567-ben dúlták fel először Egerszeget, majd 1641-ben teljesen felégették. Nagy valószínűséggel az első pecsét ezekben a nehéz időkben vesztett el, s később, a nyugalmasabb évek beköszöntével újból, most már vésnökkel megvésette a mezőváros azt a pecsétet, amit később használt.

A védőszentet ábrázoló városcímet tehát (privilegium hiányában) önhatalmúlag felvett címernek kell tekintenünk, melyet az utódok a szokásjog alapján használtak. Ennek a pecsétnek az ábráját és köriratát vették át 1885 után, miután Zalaegerszeg rendezett tanácsú város lett, s ezt használták a polgármester és valamennyi más városi hatóság gumibélyegzőjén is 1929-ig. Ettől kezdve egy háromszög alakú pajzsban a város 1824-ből fennmaradt pecsétjének ábrája látható, itt Mária Magdolna jobb kezében tartja a templomtornyot. A háromszög alakú, zöld talpú ezüst pajzsban feje körül glóriával kékruhás apáca áll, jobb kezében tornyot tart, kétoldalt virágok láthatók, melyek a pajzsderékig érnek. 1929-ben Pehm (Mindszenty) József, a város apátplébánosa Törökbálintról Zalaegerszegre telepítette a Notre Dame apácázárdát. Ezzel egy időben tűnt fel ez az ábrázolás a megyei város bélyegzőin, és a város által építtetett épületeken. A város színeit kék-fehérnek írják le.

Zalaegerszeg szocialista kori címere – mondhatjuk nyugodtan – a heraldika szörnyszülöttje. A nagy Z-betű, alatta a több árnyalatú kék zalai dombok, benne az arany nyílvevessző, minden hibát magában hordoz, amit az 1970 utáni papírheraldika elkövethetett. Ezért is fogadták sokan örömmel, hogy a város vezetése már a tanácsrendszer utolsó éveiben napirendre tűzte a városcímer megváltoztatását. A vita akkor azon dűlt, hogy egy fejlődő várost szimbolizálhat-e a régi, a templom védőszentjét ábrázoló címerkép, egy vallásos motívum. 1989-ben a városi tanács hatályon kívül helyezte a címet, de újat alkotni nem tudott, mert az akkori bizottság a hagyományosnak jelölt, század eleji címer mellett tört lándzsát, és ennek egyházi motívumait a tanácsülés nem fogadta el. 1991-ben pályázatot írtak ki, és több grafikus is felkérték a címer megalkotására. Használható pályamunka nem érkezett be, a három grafikus címertervét tették ki közszemlére, s ezekről szavazott a közgyűlés 1992. június 22-én. Végül a tradicionálisnak mondható városcímer került vissza, azzal a különbséggel, hogy Mária Magdolna attribútumai közül a koponya elmaradt.

Nagykanizsán a címeres pecsét Nagykanizsa 1690-as visszafoglalása után tűnt fel, szoros összefüggésben a hivatali írásbeliség elterjedésével, fejlődésével. Arra vonatkozólag, hogy 1690 előtt bármilyen pecsétet használt volna a város, nincs adatunk. A török alóli felszabadulás után Kanizsa kezdetben abban a naiv hitben élt, hogy szabad királyi várossá válhat, s a civitas szót használta első köriratában. Ezt a pecsétlenyomatot – mostanáig – nem sikerült fellelnünk. A 18. század elején megvésett tyárium már helyesen, mezővárosnak mondja Kanizsát, s ezt a pecsétet használta több mint két évszázadon át. A pecsétábrán fejét jobbra fordító, csőrében olajágot tartó, kiterjesztett szárnyú sas látható, mely jobb karmában fegyvert tart, bal karmában gabonakalászt tart, feje felett stilizált osztrák császári korona. Körirata: SIGILLUM PRIVILEGIATI OPPIDI CÁNISAE 1695, vagyis KANIZSA KIVÁLTSÁGOS MEZŐVÁROS PECSÉTJE 1695. A pecsét többször elveszett az évszázadok során, de újravésztették. 1903-ban a községek országos törzskönyvezésekor megváltozott a városcímer, ezt a címet 1949-ig használta Nagykanizsa. Ez a címer ezüsttel és vörössel vágott pajzs, felső ezüst mezéjében kiterjesztett szárnyú fekete sas, fejét jobbra fordítja, csőrében olajág, bal karmában lefelé fordított ezüst félhold, jobb karmában kivont ezüst pallos. Az alsó vörös mezőben zöld alapon álló természetes színű, nyitott kapus várbástya. A pajzsban arany koronás rostélyos sisak van, melynek foszlányai mind a két oldalon vörös-ezüst színűek. 1970-ben alkották meg Nagykanizsa szocialista kori címerét, mely az 1903-as címer alsó motívumát állította központba, a nyitott kapus várbástyát, ám nem pajzsban, mert annak felső szélét a bástyafokok képezték. Ez a címer fekete sávval szegélyezett nyitott, félköríves várkapu, felette négy bástyafokos vörös téglafalat mintázó várbástya, alsó részétől vízszintes, a pajzs oldalszegélyéig terjedő, fekete alapon zöld színű sáv választja el. A címer alsó része félkör alakban kiképzett ezüst pajzs, a zöld színű sáv alatt lévő ezüst mezőben feketével szegélyezett ötágú vörös csillag volt látható.

Nagykanizsa példát mutatott abban, hogyan kell visszaállítani a hagyományos címet. 1989-ben a Városvédő Egyesület kezdeményezte, majd 1990. június 14-én a közgyűlés egyhangúlag elfogadta az 1903-as városcímer és a

vörös-ezüst városi színek visszaállítását.

Hévíz városa 1992. őszén alkotta meg címerét. Az ekkor közgyűlési határozattal elfogadott jelkép kerek talpú, késsel, ezüsttel vágott pajzs, kék mezőben jobbra forduló, előre lépő, vörös nyelvét öltő, mellső jobb mancsában kardot tartó, kiterjesztett szárnyú, bojtos farkú arany griffmadár. A címer alsó mezőjében zöld levelű, kinyílt piros lebegő tavirózsa. A zászlón a címert általában alatta egymást keresztező két aranyszínű égerfával ábrázolják.

Lenti város régi pecsétjeiből egyetlen értékelhető maradt fenn, a 19. századból: kerek talpú pajzsban (dobor-pajzsban) kardot tartó lebegő páncélos kar, felette csillag és a hold. (A pajzstalpban lévő apró ábra elmosódott, nem értelmezhető.) A pajzs két oldalán növényábrázolás, a pajzs felett egyszerű, nyílt korona. Egy 1852-es elmosódott pecsétet találtunk még, ahol a pajzstalpban eke látszik. A címermegújítás ismét a jól sikerültek közé tartozik. A megújított és 1997-ben elfogadott címer: zölddel és késsel hasított csücskös talpú pajzs, jobb mezőjében a pajzsderékon két hullámos ezüst pólya, rajta aranyszínű nyitott kapus várbástya, bal mezőjében lebegő arany páncélos kar kivont kardot tart. A pajzs jobb felső részén három arany csillag, bal felső részén ezüst újhold. Itt kell megemlíteni, hogy Lenti szocialista kori, zölddel-vörössel vágott címerét már ideje volt hatályon kívül helyezni. Ebben olyan motívumok szerepeltek, mint a fél nap – ugyanis itt a legkevesebb a napsütéses órák száma, – a négy vízcsepp lefelé – ez a bő csapadékot jelképezte, – vagy a három vízcsepp felfelé – ez a termálfürdőre utalt.

Letenye címerét 1986-ban alkotta meg az akkor városi jogú nagyközségi közös tanács, olyan sikeresen, hogy azt 1990 után nem kellett módosítani. Bár a címer kissé zsúfoltnak tűnik – de heraldikailag nem kifogásolható: harántnegyedelt pajzs közepén boglárpajzs, melynek ezüst mezőjében négy vörös harántpólya, a boglárhelyen fekete torony nyitott kapuval. A harántnegyedelt pajzs felső arany mezőjében kiterjesztett szárnyú, koronás, kétfejű, nyitott csőrű fekete sas lebeg. A jobboldali kék mezőben kétszer ívelt zöld talpazaton ezüstkoronából kiemelkedő, ezüstruhás, vörös öves nőalak, jobbáiban kivont szablya, felette fogyó ezüst félhold. A baloldali kék mező harmas ívelésű zöld talpazatának középső ívéből jobbra ágaskodó fekete nyelvű, ezüstsínű farkas emelkedik ki, felette hatágú ezüst csillag. Az alsó ezüst mezőben többszörösen megtört vörös cölöp. A lobogó alapszíne ezüst. A címer sajátosan ötvözi az egykor a település életében nagy szerepet játszó családok címerét, s utal Letenye határmenti szerepére (nyitott kapu). A címer sikeréhez hozzájárult egyrészt az elkészítés 1986-os dátuma, amikor már ritkábban ragaszkodtak a vörös csillaghoz, a jelen és a jövő szocialista céljaihoz, másrészt az, hogy a település a Képző- és Iparművészeti Lektorátus által terveztette meg a helység címerét.

Keszthely címerében barokkámzsás kék ovális pajzs talpában nyílt aranykorona lebeg, rajta egymással szemben jobbról felemelt jobb lábában követ tartó ezüst daru, balról jobb mancsában kivont kardot tartó kétfarkú arany oroszlán. A barokk keretet felül és kétoldalt a címer feléig lelógóan kibontott zöld babérkoszorú díszíti. A pajzs tetején barna hajó kibontott ezüst háromszögű vitorlával és ezüst zászlóval. Keszthely 18. és 19. századi címeres pecsétjein tűnik fel a mancsában kardot tartó oroszlán, míg a daru a Festeticsek címeréből került a városcímerbe, így oltalomcímernek tekinthető. Ezt a címerábrát törzskönyvezték 1908-ban, és Keszthely 1949-ig használta. Szocialista kori címere – mely heraldikailag sok jóvánnalót hagyott maga után – késsel vörössel hasított tojásdad alakú pajzs közepén nyitott arany könyv, jobb oldalán jobb oldalán búzakalász motívum. A könyv felett arany Nap sugarival, a könyv alatt arany korong, benne vörös csillag. A korabeli címerleírás szerint a gálya a 18. században Keszthelyen épített Phoneix-gálya stilizált rajza, mely a hagyományőrzésre utal, a nyitott könyv az iskolaváros jelleget hangsúlyozta, benne a búzakalással, a Georgicont s a felsőfokú agrárképzés városban betöltött szerepét hangsúlyozta, míg a Nap egyrészt a Helikon ünnepekre, a kulturális hagyományokra utalt, másrészt a kibontakozó fény és a világosság jelképeként került a címerbe. A vörös csillag pedig a szocialista múltat, jelent és jövőt szimbolizálta, mint majdnem valamennyi városcímerben. Keszthelyen az 1949-ig használt városcímer került visszaállításra. A motívumokat egyrészt a Festeticsek családi címerére, másrészt a végvári időkre vezetik vissza. A daru az éberséget, az oroszlán a bátorságot jeleníti meg, illetve a régi keszthelyi pecséten a félhold felé karddal sújtó oroszlán a végvári múltra utal.

Egyszerű volt a „szocialista címer” megalkotása **Zalaszentgróton**, ahol a tervező egyszerűen lemásolta az 1908-ban jóváhagyott vörös mezőben kardot tartó lebegő ezüst páncélos kart, így a tradicionálisnak mondott címer lett a település szocialista kori címere, egy vörös csillaggal kiegészítve. 1990 után csak ez utóbbit kellett levenni. Stilizált aranszegélyű vörös csücskös talpú pajzsban lebegő páncélos kar kivont kardot tart, alatta lebegő zöld tölgyfaág.

Zalakarosra, a fejlődő városra sem jellemző már egykori jobbágyfalua-címere, elkészítettett új jelképe a település kincisére, a gyógyvízre utal: vörös, kerek talpú pajzs a közepén álló, természetes színű fára tekeredő kígyó, a gyógyítás szimbóluma. A régi, jobbágyfalura utaló címer leírása: zöld talpú vörös csücsköstalpú pajzs közepén fa, tőle jobbra gabonakéve és a kénének támasztott kasza, balra növény.

A falvak közül **Alsópáhok** címere vörössel késsel negyedelt ívelt hegyestalpú pajzs, jobb felső vörös negyedében ezüst egytoronyú templom, bal felső kék negyedében – a vendéglátásra utaló – bor és kenyér, jobb alsó kék negyedében – a település nevére is utaló – bőr és a bőrkikészítéshez használt eszköz, bal alsó vörös negyedében eke és kasza. A címeren rostélyos sisak a címertakarók jobbról kék-arany, balról kék-vörös színűek.

Alsórajk címerében hegyestalpú kék pajzsban a templom védőszentjét látjuk, jobbra és balra arany florenzi li-liommal, a pajzsfő három mezőre osztott, jobb oldalán ezüst mezőben lefelé fordított zöld ekevas és csoroszlya, középső vörös mezőjében lebegő ezüst bikafej, rajta kereszt, bal ezüst mezőjében lebegő zöld szőlőfürt ugyani-

lyen színű szőlőlevelet takar.

Babosdöbréte címere zölddel és késsel vágott hegyestalpú pajzs felső zöld mezejében kivont kardot tartó arany kar, alsó kék mezejében zöld hármashalom, rajta boltozott arany korona, előtte ezüst kard és virág.

Bagod címere késsel és zölddel vágott háromszögű pajzs, a pajzstalpon ezüst pólya, a pajzsközépen balra lebegő, köpenyes, ezüst kézfejú arany kar arany Szent Koronát tart. A pajzsfő közepén négy egymással szemben álló ezüst csillag. Az ezüst pólya a Zala folyót a zöld annak völgyét jelképezi, a kar és a korona a falu templomának védőszentjére, – a korona-felajánlást szimbolizálva – Szent István királyra, míg a négy csillag az egykor négy önálló községre utal, melyből a mai Bagod kialakult.

Bak címere vágott csücsköstalpú pajzs, felső kék mezejében a faluház arany sziluettje, alsó része ezüsttel és zölddel négyszer vágott mező, a zöld mezőben ezüst hullámos pólya.

Balatongyörök címere: csücsköstalpú, felül hullámvonallal süvegezett pajzs arannyal és zölddel hasított mezejében két pajzstalp, benne jobbra úszó ezüst hal. A jobboldali arany mezőben lebegő zöld szőlőfürt, a baloldali zöld mezőben lebegő emberarcú arany nap. A pajzson vörös szív-pajzsban lebegő ezüst horgony.

Bánokszentgyörgy címere késsel és zölddel vágott hegyestalpú pajzs, a két mező között hullámos arany pólya van. A felső kék mezőben jobbra vágató ezüst lovon ülő vörös ruhás postás, az alsó zöld mezőben öt összefonódó lebegő búzagalász. A címerpajzs alatti szalagon a település neve látható. A település régi címere egyébként nevére utalt: zöld pajzstalpú kék csücsköstalpú pajzsban Szent György legyőzi a sárkányt.

Becsvölgye címere hasított csücsköstalpú pajzs, jobboldali kék mezejében zöld pajzstalpon arany fa, felette arany nap, baloldali mezeje zölddel és ezüsttel hétszer vágott, a zöld pólyában ezüst, az ezüstben zöld hatágú csillag.

Belezna nem kívánta visszaállítani régi, ekevasakat ábrázoló, jobbágyközség mivoltára utaló címerét. A több variáció közül elfogadott címer álló, háromszögű pajzs, benne zöld pajzstalpon arany templom áll. A pajzstalpon vízszintes hullámpólya. A címerpajzs vörös mezejében behajló kék sátor, a felső, baloldali vörös mezőben lebegő arany szőlőfürt, a jobboldaliban lebegő, szárán összefogott három arany búzagalász. A címet két, alul összefogott zöld tölgyfaág szegélyezi arany makk-terméssel.

Bocföldre címere barokkos csücsköstalpú kék pajzs, alsó harmada zöld dombot ábrázol, jobbra zöld fa, balra természetes színű, jobb oldalához illesztett tornyú templom. A pajzs felett és a pajzs mindkét oldalán, annak felső harmadáig lenyúló szőlőindák kilenc szőlőfürttel.

Borsfa címere álló, csücsköstalpú, ezüst tárcsapajzs vörös pajzsfővel, benne lebegő ezüst kettős kereszt. A pajzstalpban zöld hármashalom, a pajzlderékon lebegő, tőből elágazó három zöld tölgyfalevél, közte egy-egy arany makkterméssel. A pajzsot jobbról nyelvét kiöltő, kettősfarkú arany oroszlán, balról kiöltött nyelvű, kiterjesztett szárnyú, ágaskodó arany griffmadár tartja. A címertartók ezüst arabeszkben állnak, erről függő arany szalagban van a község neve.

Csapi címere jobboldalt ívelt vágott tárcsapajzs, felső zölddel és késsel hasított jobboldali zöld mezejében lebegő arany fa, baloldali kék mezejében lebegő ezüst védőszent. Alsó vörös mezejében zöld pajzstalpon álló emeletes arany épület.

Csatár címere késsel és vörössel vágott hegyestalpú pajzs, jobboldali kék mezejében ezüst templommal, alatta két ezüst szalag – a település két vízfolyására utal – baloldali vörös mezejében lebegő apáti pásztorbot – az egykori bencés apátságra utal – a vörös mező felső részén a négy bástyafok az egykori várra emlékeztet. A bal mező ezüst pajzsfőjén egy kovácsszerszám, ami a község nevére, a hajdani fegyverkovácsokra utal (chitary – a fegyverkovács szó szláv megfelelője).

Cserszegtomaj címere késsel és vörössel hasított hegyestalpú pajzs, zöld, enyhén felfelé ívelő pajzstalppal, közepén ezüst ekevas, jobbra ezüst kasza, balra ezüst szőlőmetsző kés. A kék mezőbe arany, a vörös mezőbe zöld virág nyúlik fel a pajzlderékig. A pajzs felett felkelő nap és sugarai, közepén szüretelő ezüst ember, hátán puttony-nyal. A foszlányok színe baloldalon kék, jobboldalon vörös. A pajzs alatt arany szalagon Cserszegtomaj felirat.

Csesztreg címerénél jó példáját találjuk annak, hogyan lehet a régi címet helyesen alkalmazni. A címer elfogadását hosszú vita előzte meg. Végül a régi, feudális kori címer született újjá, sikeresen ellenállva minden jó szándékú, ám a címertan szabályait félrúgó javaslatnak. Az arannyal szegélyezett, felső szélén kettős íveléssel csipkézett, jobb és bal szélén ívelt, sarkainál harántosra vágott, csücskös talpú pajzs kék mezejében törzséből háromfelé ágazó, dús lombozatú ezüst tölgy lebeg, jobb és bal oldaláról a törzs magasságában hegyével lefelé, élével kifelé fordított ezüst ekevas.

Dióskál – tájképszerű – címerében a zöld több árnyalatát is alkalmazták. Arany szegélyű felső harmadánál kicsücskosodó zöld hegyestalpú pajzs alsó harmadában arany szőlőfürt és levél, a pajzs jobb oldalán barna törzsű, sötétzöld lombkoronás fa, mellette templom, mögötte néhány sötétzöld vonal a környék dombjait hivatott jelképezni. Sajnálatos, hogy a képviselőtestület ezt a címet fogadta el, amikor Dióskálnak volt egy régi, hiteles címere is: vörös csücsköstalpú pajzsban, zöld pajzstalpon jobb mancsában kivont kardot tartó arany oroszlán.

Dobri község címere álló kék kerekalpú pajzsban hat bástyafokos ezüst várfal, két szélén egy-egy lerombolt torony csonkjával és kökeretes, jobb alsó oldalán roncsolt kapunyílással. A várfal felett ötlevelű, lebegő, nyílt arany koronából „növekvő helyzetben szembefordult” vörös ruhás, aranyhajjú, fején ötlevelű, nyílt arany koronával ábrázolt hajadon, halántékaiból kinövő arany szarvasgancsokkal. A címerpajzs alatt arany szalag, rajta fekete DOBRI felirat, a település neve előtt és után egy díszpont. A pajzsot kétoldalt egy-egy, alul közös tőből elágazó

két-két arany fürttel ékesített leveles zöld szőlőinda szegélyezi. A címer egyik motívuma a végvári időkre emlékeztet, másik motívuma az 1431-ben címeres levelet nyert Dobry családnak címerére utal.

Eszteregnye címere vörössel és késsel negyedelt csücsköstalpú pajzs – felette a község nevével –, melyet alul összefonódó tölgyfalombok szegélyeznek. A jobb felső vörös mezőben arany kasza, gereblye és cséphadaró, a bal felső kék mezőben ágaskodó ezüst szarvas. A jobb alsó kék mezőben ezüst szőlőfürt, a bal alsó vörös mezőben arany gabonakéve. A boglárhelyen arany csücsköstalpú pajzsban feltörő hóforrás ábrája, mögötte zöld domb.

Fityeház címere aranszegélyű hullámos kék vonallal harántosított aranszegélyű hegyestalpú pajzs, jobb oldalán vörös-ezüst kockák, bal oldalán zöld mezőben arany tölgyfalevél.

Garabonc régi címere vörös csücsköstalpú pajzsban lebegő vasvilla, előtte keresztbe tett kasza és cséphadaró. Jelenlegi címere inkább emblémára hasonlít. Hegyestalpú pajzs késsel és barnával hasított felső mezejében két dombhajlaton – a jobboldali barna, a baloldali zöld és barna színű – torony áll, felette írott betűkkel a település neve. A pajzs mindkét felső sarkában szőlőfürtszerű díszítés, a pajzs felső részén, annak szélével párhuzamos szegélyvonal. A pajzstalpon szabálytalan alakú kék tó. A községházán 1999-ben tűz ütött ki, melyben a címerrel kapcsolatos iratok is elégték, így nem sikerült kideríteni, hogy honnan származik a címer ötlete, illetve az inkább grafikai kidolgozású embléma mit ábrázol.

Gellénháza címere álló, csúcsaiban csapott, csücskös talpú, késsel-vörössel vágott reneszánsz pajzs, melynek felső kék mezejében jobbról és balról benyúlva három-három vágott, ezüst kardot markoló kéz lebeg. Mindkét oldalon az első ezüst pánccélzatú, a középső részben takart, zöld posztóba burkolt, a felső pedig szintén részben takart, természetes színű meztelen kar. Közöttük háromágú, két gyöngyös-leveles, ékköves arany korona lebeg, a diadémből vörös lángok törnek fel. A pajzs alsó, vörös mezejében zöld pajzstalpon két fekete paripa ágaskodik egymás felé fordulva, közöttük jobbról ezüst kard, balról palmaág keresztezi egymást lebegve. A zöld pajzstalpon lebegő arany latin kereszt. A pajzson ezüst sisak, arany medállal, a címerképben látható arany koronával. A foszlányok jobbról vörös-arany, balról kék-ezüst színűek. A címer beszélő címer, miután a helység névadója Szent Kilián, vagyis Gellén, a korai középkorban Galliában térítő főpap volt, akit orgyilkosok öltek meg, majd társaival együtt elföldelték, sírja fölé pedig istállót építettek. A lovak nyugtalansága vezette a holttest nyomára a szent által már majdnem megtérített vezért. Kilián kivégzésének módja miatt a kardkövacsok és késesek védőszentje, tiszteletét a tatárjárás után bevándorolt telepesek hozták magukkal.

Gelse régi címere zöld pajzstalpú kék pajzsban középen négyágú villa, keresztben gereblye és kasza. A mezőgazdasági munkára utaló eszközök alatt jobboldalt gabonakéve, baloldalt szőlő. Jelenlegi címere kék, ívelt hegyestalpú pajzs, alján zöld hármashalom, benne ezüst folyó, felette lebegő ezüst galamb karmában arany gabonakévével. A címet jobbról zöld szőlőlevelek és arany szőlőfürtök, balról arany gabonakéve szegélyezik, alatta arany szalag a község nevével.

Gutorföldre címere zölddel és késsel harántosított, hegyes talpú pajzs. Jobb felső részében a kék mezőben lebegő arany alma, a bal oldalon a zöld mezőben ágaskodó, de a kék mezőbe benyúló, lebegő arany ló, és középen stílizált lebegő arany harangláb, alatta lebegő arany tölgyfalevél, szárának tövén egy-egy makkal. A címer a három településrész jelképei (az alma Gutorföldé, a harangláb Náprádfáé és a Göcsejhez tartozásé, a ló Rádiházáé) mellett az erdőben gazdag környezetre is utal.

Gyenesdiás címerét a címerlexikon így adja meg: álló, kerek talpú pajzs, a vörös pajzsfőt sátorosan osztja a kék pajzsmező, melyben felső vágásában háromszor ívelt zöld alsó pólya helyezkedik el. Mindkét vörös mezőben egy-egy arany rózsás kereszt lebeg. A kék pajzsmezőben a pólya felett két hatágú ezüst csillag között aranyló, leveles szőlőfürt lebeg. A pajzstalp közepén a pólya felső ívéig háromágú arany szigony nyúlik be. A pajzsot jobbról aranyló termésű tölgyfalomb, balról arany virágú viruló tölgyfaág szegélyezi. A pajzs felett szalagon a település neve látható. Az élet vörös színében a két arany rózsás kereszt a római kortól máig tartó eleven hitéletre utal, a két kereszt az egykor két önálló falut, Gyenest és Diást, valamint templomait jelöli, melyek 1840-ben történt egyesítésével jött létre a mai település. A háromszor ívelt pólya egyrészt a jellegzetes Balaton-felvidéki területre, másrészt a település-elődökre (Faludra, Gyenesre és Diásra), de egyben a magyar címerre is utal. A szőlőfürt a kétezre éves szőlőkultúrát, az arany szigony a tengeristent s a hagyományokat idézi, de utal a halászatra és a vízi életre is, mindezt a „magyar tenger kékjében”. A csillagok a neves ősökre emlékeztetnek, míg a tölgyfalomb az őshonos növényre, az itt honos mandulafa pedig az élet teljességére utal.

Hahót címere arannyal és késsel harántnegyedelt csücsköstalpú pajzs, felső arany mezejében fekete bölényfej lebeg, szarvai között lebegő vörös keresttel. Az alsó arany mezőben lebegő fekete várfalból ablakos templomtorony emelkedik ki, tornyán kettős keresttel. A jobboldali kék mezőben lebegő arany lombos fa, baloldali kék mezejében arany gabonakéve, kasza és cséphadaró. A harántosítás „középpontja” a település központi helyére utal, a fekete bölényfej a település névadója, a Hahold-Buzád nemzetségből származó lovagok címerében fordul elő, a vár és a templom a nemzetség által alapított kolostorra utal, melynek helyén ma a római katolikus templom áll. A fa és a kéve – a jobbágyfalvak szokásos jelképei – az 1908-ban jóváhagyott településcímerből kerültek át a mai címerbe. A címer alatt arany szalagon fekete betűkkel a település neve látható.

Homokkomárom címere aranszegélyű, ívelt felső sarkain vágott kék doborpajzs, zöld pajzstalpán „arany színnel körberajzolt fehér templom van, mely zöld dombon áll.” Az arany vonallal kettéosztott pajzsfő jobboldali vörös mezejében háromlevelű arany korona, baloldali zöld mezejében arany szőlőfürt lebeg. A pajzs boglárhelyén, a tagolások találkozásánál csipkézett arany körben fehér Mária szimbólum (a templom szobra), felette jobbra fer-

dülő kereszt. A zöld mezőben lebegő arany szőlőfürt a föld termékenységét, a bor bőségét, a templom a zarándok- és kegyhely templomot és kolostort jelképezi.

Hottó jelképe egy aranszegélyű, ívelt negyedelt pajzs, melynek felső sarkai vágottak. Jobb alsó és bal felső ezüst mezejében lebegő zöld makk, jobb felső és bal alsó arany mezejében három-három kék szalag.

Kiskutas címere késsel és ezüsttel vágott hegyestalpú pajzs, felső kék mezejében stilizált ezüst forrás – mely a település nevére utal – alsó ezüst mezejében karddal kettéhasított római katonaköpeny, mely a templom védőszentjére, Szent Mártonra utal. (Ő – mint római katona – amikor az amiens-i városkapu előtt találkozott egy fázó koldussal, a kardjával megfelezte a köpenyét, és egyik felét odaadta a koldusnak. A következő éjszaka megjelent álmában a fél köpenybe öltözött Krisztus: ő volt tehát a koldus. Erre utal a kard és a köpeny a címer alsó mezejében.) A címer alatt félkörben a település neve, felette az – első említést jelző – 1211-es évszám.

Liszó címere inkább tájképhez, mint címerhez hasonlít. Heraldikai leírásával nem is kísérletezünk, jobb, ha az önkormányzati rendeletből idézzük: „ovális pajzsban három halom, pajzs jobb oldalán lévő dombon két templom építésének évének feltüntetésével, alatta egy szőlőfürt levéllel. A pajzs baloldalán látható két domb között egy fenyőfa van, a halmokat egy patak választja el egymástól. A pajzs felső részében Liszó felirat látható. A pajzs alapszíne kék és zöld”, azt már csak hozzátesszük, hogy ezek több árnyalatával.

Magyarszerdahely jelképe kék hegyestalpú pajzs hullámos ezüst bal harántpólyával. A pajzstalpon zöld hármashalom, a pajzs jobb felső sarkában lebegő ötágú arany leveles korona. A címer alatt félkörívben a település neve látható.

Molnári község címere sem írható le a heraldikai szabályok szerint. A hármasszögű hegyestalpú pajzs zöld pajzstalpa feletti keskeny kék pólya a Mura folyót jelzi, rajta a település nevére utaló kerek vizimalom. A címerpajzs jobb felső világoskék részében egymás felett három lebegő ezüst hal, a bal felső rész egy sötétebb kékkel és a háttér zöld dombjaival a tájképszerű címerhez tartozik. A pajzs felett stilizált kard, kétoldalt és a pajzs felett díszítés, legfelül a település nevével.

Murakeresztúr 1993-ban emelte törvényerőre jelképét: álló, háromszögű, arany szegélyű pajzs, kék mezejében lebegő, karélyos végű, arany latin kereszt. A pajzsderék alatt – a kereszt alsó szárát részben takarva – széles, vízszintes ezüst hullámpólya, benne lebegő vörös, Karoling-típusú, stilizált templommotívum. A címer egyértelműen a Mura folyó mellett emelt középkori Szent Kereszt monostorra vezethető vissza.

Muraszemenye címere ívelt kék hegyestalpú pajzs, alsó harmada zöld mező aranszegélyű öt bástyafokkal. A bástyafokok felett összekapcsolódó szárú két lebegő ezüst levél, közöttük lebegő arany kettőskereszt. Az alsó zöld mezőben ezüst hullámos pólya van.

Nagykutas is 2000-ben fogadta el címerét, mely kék hegyestalpú pajzsban zöld pajzstalpon ezüst Szent Jakab, kezében keresztrel. A címer alatt – az első említést jelző – 1211-es évszám és arany szalagon a település neve látható.

Nagylengyel címere álló, kerek talpú, arannyal szegélyezett kék pajzs. A pajzstalpon zöld hármashalom, melyre ezüst kutya támaszkodik, szájában aranyszínű, égő fáklya. A pajzsban – jobbról balra, – annak vonalát követve arany sárkány fonja körbe a kutyát. A kék-ezüst szín és a sárkány az itt birtokos Sárkány családra, annak címerére, az égő fáklyát tartó kutya a templom védőszentjére, Szent Domonkosra utal, ám az égő fáklya utalhat az olajmezőre is, míg a hármasszögű domb egyrészt a nemzeti címerre emlékeztet, másrészt a települést övező göcseji dombokat kívánja jelképezni. A kutya motívum magyarázatát Szent Domonkos legendájában kell keresnünk. Eszerint édesanyja, amikor még a szíve alatt hordta, álmában egy, a szájában égő fáklyát hordozó kutyát látott, s amerre az állat szaladt, mindent felgyújtott maga körül. A lelkiatyja aztán azt mondta az álmát elmesélő anyának, hogy fia olyan hűséges lesz az anyaszentegyházhoz, mint a jó kutya a gazdájához, s a szíveket Krisztus szeretetére fogja gyullasztani. A település templomának oltárképén is látható a kutyaábrázolás.

Nagypáli zöld csücskös talpú címerpajzsát kétoldalt kétfarkú oroszlánok tartják. A pajzsderékon vékony ezüst pólya, a címer felső részében fehér-arany közösségi ház nyitott kapuval, jobbra C, balra M lebegő, ezüst betűkkel. A pajzs alsó részében arany kocsikerék lebeg, ezt közrefogja az oltári szentség szimbóluma, az egymást kereszttező ezüst lilium és arany szőlőág. A pajzson leveles arany korona.

Nagyrecse 1997-ben elfogadott címere negyedelt, csücskös talpú, zöld-kék alapszínű pajzs. Jobb felső negyedében kék mezőben vörös keresztvégű kereszt (a falu régi nevére utal), bal felső negyedében arany kasza, cséphanaró és fekete háromágú villa (a múlt századi jobbágyközség pecsétjére utaló motívum), jobb alsó negyedében zöld mezőben bal karmában kivont ezüst pалlost, jobb karmában levágott török fejet tartó, lebegő, kétfarkú, vörös nyelvét kiöltő arany oroszlán (az egykor birtokos Inkey-család címerállata), bal alsó negyedében kék mezőben lebegő vörös rák, ami a község nevére utal. (Récse: rákfogóhely.)

Nemesapáti címere csücskös talpú hasított pajzs, jobboldali kék mezejében a pajzs felső sarkában arany florenci lilium van, baloldali mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott. A pajzstalp zöld, ebből zöld domb emelkedik ki, rajta fákkal körülvett természetes színű templom áll. A pajzstalp zöld mezejében balra mutató ezüst nyílvevessző van.

Nemesnép 1998-ban alkotta meg címerét. A csücskös talpú pajzs három részre osztott. Az arany pajzstalpban kék hullámos pólya, a pajzs felső részének bal oldalán kék mezőben lebegő terpesztett lábú, kardját hegyével földnek támasztó, teljes páncélzatú, „obsitos vitéz”, felette egy ezüst kereszt és egy ezüst csillag. A jobb oldali zöld pajzsmezőben lebegő nyitott arany székely kapu. Ez szimbolizálja (Zalában!!) a határmentiséget és a szíves

vendéglátást. A címerpajzson nyílt aranykoronás, rostélyos sisak, jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst foszlányokkal. A kereszt és a csillag a faluban régóta együtt élő katolikus és református népességre utal. Tipikus példája, hogy mindent kifejező címert kívántak alkotni, akár idegen elemet (székely kapu) is felhasználva.

Nemespátró címere vörös hegyestalpú pajzs, pajzstalpán zöld hármashalom, a két szélső halmon egymással szembe forduló, egy-egy ezüst kardot hegyével felfelé tartó, arany kétfarkú oroszlán áll. A kardok pengéi között zöld hársfalevél lebeg. A pajzs felett arany szalag a település nevével, a pajzs két oldalán 11-11 levélből álló, a pajzs alatt szárukkal összefonódó tölgyfaág.

Oltárc címere kék hegyestalpú pajzs, pajzstalpán zöld kettős domb, rajta előre lépő arany szarvas. A pajzsot zöld levélkoszorú díszíti, és ezek egy, a pajzs vonalát követő nagyobb ezüst pajzsra vannak helyezve. A pajzs felett késsel a település neve látható.

Pat címere arany szegélyű kerekalpú pajzsban repülő vadkacsa, mögötte két kék hegy(!), fél vörös napkorong. A címer felső mezője fehér alapszínű. Az alsó mező fekete, benne fehér út. (A címet a heraldikai szabályok szerint lehetetlen leírni.)

Pusztaszentlászló címere – elsősorban a kétféle zöld szín alkalmazása miatt – nehezen írható le a heraldika szabályai szerint. A zöld csücsköstalpú pajzs központi alakja Szent László arany hermája, tőle jobbra arannyal szegélyezett lebegő fehér latin kereszt, balra arannyal szegélyezett Luther-rózsa. A herma a település nevének eredetere, a kereszt és a rózsza a településen élő evangélikus és római katolikus közösség együttélésére utal. Alattuk – a herma által megosztott - fehér évszám 1270, a település legkorábbi említését jelzi. A heraldikai leírás helyett maradjunk az önkormányzati rendelet szövegénél: „A címerpajzs alsó csücskéből kiindul, majd a királyi jelkép alatt két irányba ágazó, eltérő nagyságrendű, szabálytalan vonalvezetésű, kék mező a község határában eredő és két irányba folyó Válicka patakot, a királyi jelkép alatt kézfogást ábrázoló kezek Deák Ferenc által Pusztaszentlászló községben készített kiegészési dokumentumra való utalást, a patak által elválasztott világoszöld területek a Göcsej határát jelző dombokat, a címerpajzs alsó részének jobb oldalán lévő szőlőfűrt a községben 1776 óta végzett szőlőtermesztést, a bal oldalán lévő olajhímbe pedig az 1940-es évektől ismert zalai olajlelőhelyet szimbolizálja”. A pajzs alatt szalag hordozza a település nevét.

Páka 1992-ben alkotta meg jelképét: középen arannyal hasított pajzs, jobb oldalán kék mezőben páka (a gyékény buzogánya) természetes színben, alatta kettős hullámos pólya, a címer bal oldala egyszer vágott, felső kék mezejében lebegő arany kulcs, alsó bíbor mezejében lebegő arany kard, Szent Péter-Pál szimbólumai.

Rédics címere zöld pajzsfővel ellátott, vörössel és késsel vágott kerekalpú pajzs, körülötte arany betűkkel Rédics Község Önkormányzata felirat. A zöld pajzsfőben lebegő fehér (ezüst) galamb, a jobboldali vörös mezőben arany ekevas és kasza, a baloldali kék mezőben zöld talpon álló, nyitott arany kapu. A címer egyaránt utal az egykori jobbágyközségi múltra és a forgalmas határátkelőhelyre.

Rezi község címere (1997) is inkább tájképhez hasonlít. Hegyes talpú, két oldalán és tetején homorított pajzs. Az önkormányzati rendelet szerint: „a címer kontúrja sötétzöld, mezeje felső harmada világoskék égbolt, alsó kétharmada világoszöld mező. A dombon négy toronnyal határolt világossárga vár áll, melynek kontúrja sötétbarna. A mező bal oldali felében egy világossárga búzakalász, melynek kontúrja sötétsárga. A mező jobb oldali felében szőlőfűrt levéllel, melynek szára és levele zöld, kontúrja sötétzöld. A világossárga szőlőszemek kontúrja sötétsárga.” A szabályzat valamennyi színnek megadja a kódszámát...

Sárhida címere késsel és zölddel vágott, ívelt hegyestalpú pajzs, felső kék mezejében ezüst (fehér) angyal, zöld alsó mezejében ezüst (fehér) hullámos pólya, felette háromlyukú arany híd. A pólya alatt a pajzstalpban három arany tölgyfalevél. A pajzs felett a felső mező színével azonos színnel a település neve.

Sármellék 1993-as határozata szerint a község címerében háromszög alakú zöld pajzsban balra néző, felemelt lábában arany harangot tartó ezüst golya áll. Tőle jobbra és balra gyékény-torzsa lebegő, aranyszínű virága (buzogány). A pajzstalpat hullámos, ezüst pólya választja el. A címer a folyót, a mocsárvilágot szimbolizálja, a harang pedig egy helyi mondára utal, amely szerint a török elől menekülő devecseri lakosok harangjukat egy kútban itt rejtették el.

Surd címere vágott hegyestalpú pajzs, felső, vörössel és késsel hasított mezejében lebegő arany leveles korona, kereszt és szarvasagancs. Alsó ezüst (fehér) mezejében zöld hármashalom középen zöld lombkoronás barna törzsű tölgy, két oldalán egy-egy fenyőfa.

Szentgyörgyvölgy címerében a település névadójának közismert motívumát látjuk. Késsel és zölddel vágott kerekalpú pajzsban ágaskodó lováról a sárkányt lándzsával ledöfő Szent György képe, háttérben a település két – műemlék – templomának rajzával. A település neve a pajzsfőben szerepel.

Szentpéterföldre címere sem írható le a hagyományos módon. Kék hegyestalpú pajzs alsó harmadában zöld, felfelé ívelő pólya húzódik, a pólya alatti rész térképjellel tónak van jelölve. A pólyából a pajzs bal oldalán sárga törzsű, zöld lombkoronás szerteágazó gyökerű fa nyúlik el a pajzs tetejéig. A fa lombkoronája mellett lebegő sárga harang.

Szeptnek csücskös talpú kék pajzsú címere a jobbágyvilág emlékeire utal, címeralakjai az eke és a kasza. A címerpajzs kék, a pajzstalp zöld. A címeren ezüst rostélyos sisak, ezüst-vörös foszlányokkal. A sisakon arany korona, rajta kivont ezüst kardot tartó vörös kar. A település jelenlegi címere mindenben megegyezik az 1908-ban elfogadottal.

Szilvagy címere arany szegélyű hegyestalpú pajzs, felette ezüst szalagon a település neve arany betűkkel. A

pajzs alsó harmada zöld, benne stilizált ezüst kard, a felső részében stilizált fa, jobbra arany félhold, balra arany nap.

Testkánd címere vágott csücsköstalpú pajzs, felső kék mezejének alján zöld hármashalom, a középső dombon ezüst fa, a pajzs jobb felső sarkában ezüst félhold. A pajzs alsó mezeje zölddel és ezüsttel hatszor vágott. A címerkép a gyarapodás, és a fejlődés jelképe.

Tófej címereben az ezüst pajzsfő három fekete harangja egy helyi legendának állít emléket. A törökök elpusztították a falu templomát és a helybeliek abba a tóba rejtették a harangokat, mely a település névadója is. A csücsköstalpú pajzs fekete-sárga alapszínű, benne jobbra néző kiterjesztett szárnyú sas jobb karmában rögöt markol.

Tormafölde címere késsel és arannyal hasított hegyestalpú, a pajzsderékban kiszélesedő pajzs, jobboldali kék mezejében lebegő arany kettőskereszt, baloldali arany mezejében lebegő zöld szőlőlevél és kék szőlőfürt. A pajzstalpon zöld hármashalom. A címer alatt arany szalag a település nevével.

Tornyiszentmiklós címere vörössel és késsel hasított, háromszögű pajzs. Jobboldali vörös mezejében zöld pajzstalpon két szinten pártázott ablakos, nyitott kapuívus ezüst őrtorony áll, tornyán zászlóval. A baloldali kék mezőben hullámos ezüst pajzstalpból püspöki ornátusban ábrázolt, jobbában pástorbotot, baljában könyvet tartó arany Szent Miklós emelkedik ki, fejét a püspöksüveg felett glória szegélyezi. A pajzs két oldalán, a pajzs alatt összefonódó hét-hét arany maktkerméssel ékített zöld tölgyfaág húzódik. A címer alatt hármas tagolású arany szalagon fekete díszpontok között fekete **TORNYSZENTMIKLÓS** felirat. A címer készítője beszélő címert alkotott, s egyben arra is utalt, hogy két falu egyesítésével alakult ki a mai település.

Újudvar címere kék csücsköstalpú pajzs, zöld pajzstalpán balra ezüst fa, tőle jobbra ezüst alapon arany méhkas. A jelenlegi címer mindenben megegyezik az 1908-ban elfogadottal.

Vállus címere negyedelt tárcsapajzs, alapszíne kék-zöld. Jobb felső negyede kék mezejében stilizált ezüst kolostorépület, bal felső zöld mezejében két hátsó lábára álló, lebegő arany szarvas. Jobb alsó zöld mezejében lebegő ezüst élű arany eke, bal alsó kék negyedben ezüst kerék. A pajzson háromágú, leveles, arany koronás kék sisak, a foszlányok színe vörös-arany. A címer egyszerre utal a középkori pálos kolostorra, az erdőben gazdag környékre, a mezőgazdaságra, valamint a haladásra és reményre.

Vonyarcvashegy címere hegyestalpú kék pajzs, felső felében zöld dombon a Szent Mihály kápolna, melynek két oldalán arany szőlőfürtök. Az alsó mezőben középen horgony, jobbra és balra egy-egy hal.

Zalaapáti önkormányzata 1997-ben szintén mezővárosi emlékeihez visszanyúlva újította fel régi címerét. Rajta kerekstalpú kék pajzsban zöld pajzstalp, középen zöldlombú fa, balra tőle arany gabonakéve, a fától jobbra szőlőtőke három arany fürttel. A pajzs alatt zöld levélkoszorú.

Zalabaksa címere zölddel és késsel hasított csücsköstalpú pajzs, jobboldali zöld mezejének közepén három vékony, hullámos pólya, felette arany tölgyfalevél, baloldali mezejében alul barna szántóföld, felette kék mezőben lebegő ezüst templom.

Zalaháshágy 1998-ban megalkotott címere negyedelt, csücsköstalpú pajzs, alapszíne kék-vörös. Jobb felső kék mezejében lebegő arany hársfa, bal felső vörös mezejében jobb karmában kivont kardot tartó kétfarkú arany oroszlán, jobb alsó vörös negyedében arany leveles koronán arany páncélos kar kivont szablyával, bal alsó kék negyedében lebegő három arany búzakaralász. A hársfa a falu nevére, az oroszlán az egykori tulajdonosra, a Sibrik családra, a páncélos kar a török időkre, a búzakaralász a település mezőgazdasági múltjára utal.

Zalakovár címere vékony ezüst pólyával vágott kék kerekstalpú pajzs, felső mezejében arany oszlopfőn álló, fejét jobbra fordító, kiterjesztett szárnyú arany sas, alsó mezejében három vékony ezüst pólya, felette ezüst bástya.

Zalamerenye címere hasított hegyestalpú pajzs, jobb oldali kék mezejében zöld hármashalmon álló ezüst templom, bal oldali mezejének közepén két vékony ezüst pólya a folyót jelképezi, felette ezüst híd.

Zalalövő ugyancsak a két világháború között használt címerét újította fel. Csücsköstalpú pajzs vörös mezejében bárdot tartó, lebegő, ezüst páncélos kar, a pajzsderékon arany ötlyukú híd. A pajzstalp kék, benne ezüst hullámos pólya, a talp hegyes részénél szintén ezüst. Ez a Zala folyót és a borostyán tavat szimbolizálja, míg a híd az 1830-as években épült kőhíd szimbóluma. A bárdot tartó kar az 1927-ben épült templom védőszentjére, Szent Lászlóra utal. Az 1908-ban elfogadott zalalövői címer ugyancsak ezt a Zala folyón átvezető hidat ábrázolta kék csücsköstalpú pajzsban. A ma már szintén Zalalövőhöz tartozó, akkor még önálló Budafa címere vörös csücsköstalpú pajzsban kivont kardot tartó lebegő páncélos kar volt.

Zalaszántó címerén álló, csücskös talpú, negyedelt, kék-vörös pajzs jobb felső vörös mezejében arany választóvonalból kinövő, balra forduló arany oroszlán látható, bal felső, kék mezejében zöld talajon jobbra forduló, természetes színű kacska, előtte nádszál, jobb alsó kék mezejében lebegő ezüst félhold, felette két lebegő nyolcágú aranycsillag, bal alsó vörös mezejében jobbra forduló, kiterjesztett szárnyú sárkány. A kék szív-pajzsban ezüst ekevas és csoroszlya. Tulajdonképpen az egykori birtokos Gersei Pethő család címerét egészíti ki a boglárpajzsban a feudális kori településcímerrel.

Zalaszentgyörgy címere arany szegélyű, ívelt vörös pajzsban lebegő, ezüst páncélos, jobb karjában hegyével lefelé tartott ezüst lándzsával, bal karján arany, latin keresztet pajzsot tartó Szent György a fekvő, legyőzött arany sárkányon áll. A pajzson a sisak helyén kosárban arany cserfalevelek és búzakaralások. Jobbra és balra vörös-arany foszlányok. A kosár felett 1326-os évszám, alul a település neve.

A Zala megyétől időközben elcsatolt települések közül volt címere **Légrádnak, Csáktornyának** (kék csücsköstalpú pajzsban természetes színű várfal, mely kitöltötte a címer alsó harmadát, belőle középen három

bástyafokú várbástya emelkedik ki, mellette jobbról-balról három-három bástyafok van a várfalon. A pajzs mindkét felső sarkában egy-egy arany hatágú csillag), **Kapolcsnak** (vörös csücsköstalpú pajzsban kivont kardot tartó lebegő páncélos kar, felette lebegő, leveles arany korona), **Kotornak** (vörös csücsköstalpú pajzsban lebegő arany kereszt, a sisakdísz is ez, a sisaktakarók vörös-ezüst színűek), **Murasztemáriának** (vörös csücsköstalpú pajzsban felhőn lebegő Szűz Mária), **Szentantalfának** (kék csücsköstalpú pajzsban álló, jobb mancsában kivont kardot tartó arany oroszlán. A címeren rostélyos sisak, a sisakdísz leveles arany koronán kardot tartó ezüst páncélos kar. A sisaktakarók jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst.), és **Tapolcának** (vörös csücsköstalpú pajzsban nyitott kapus várbástya, kapujában kivont kardot tartó arany oroszlán, a négyfokú bástyán torony).

(A felsorolásban csak azoknak az önkormányzatoknak [falvaknak] a címere szerepel, akik a szerkesztés lezárásáig címerlenyomatukat megküldték.)

Zala megye

Zalaegerszeg

Nagykanizsa

Hévíz

Lenti

Letenye

Keszthely

Zalaszentgrót

Zalakaros

Alsópáhok

Alsórajk

Babosdöbréte

Bagod

Bak

Balatonyörök

Bánokszentgyörgy

Becsvölgye

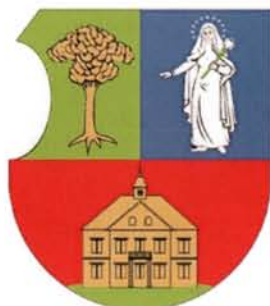
Belezna

Bocföldre

Borsfa

Csapi

Csatár

Csesztomaj

Csesztreg

Dióskál

Dobri

Eszteregnye

Fityeház

Garabonc

Gellénháza

Gelse

Gutorfölde

Gyenesdiás

Hahót

Homokkomárom

Hottó

Kiskutas

Liszó

Magyarszerdahely

Molnári

Murakeresztúr

Muraszemenye

Nagykutas

Nagylengyel

Nagypáli

Nagyréce

Nemesapáti

Nemesnép

Nemespátró

Oltárc

Pat

Pusztaszentlászló

Páka

Rédics

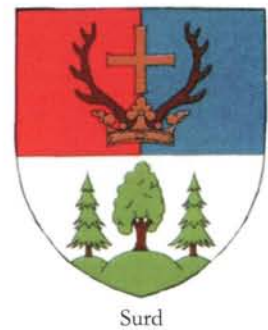
Rezi

Sárhida

Sármellék

Surd

Szentgyörgyvölgy

Szentpéterfölde

Szepetnek

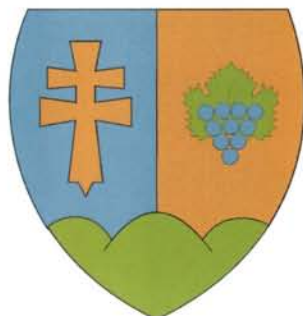
Szilvágý

Teskánd

Tófej

Tormafölde

Tornyiszentmiklós

Újudvar

Vállus

Vonyarcvashegy

Zalaapáti

Zalabaksa

Zalaháshágý

Zalakomár

Zalamerenye

Zalalövó

Zalaszántó

Zalaszentgyörgý

Az egyes korszakokhoz ajánlott irodalom

Előzmények (a kezdetektől a magyar honfoglalásig)

- Bakay* Kornél – *Kalicz* Nándor – *Sági* Károly: Magyarország Régészeti Topográfiája 1. A keszthelyi és tapolcai járás. Budapest 1966.
- Bánffy*, Eszter: Neolithic and Copper Age Settlements at Hahót and Zalaszentbalázs. ANT. 22. (1995) 35-50.
- Barkóczy*, László: A 6th Century Cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. AAH 20. (1968) 275-311.
- Bilkei* Irén: Újabb római köemlékek Zalából. ZGy 25. (1986) 13-19.
- Bóna* István: A hunok és nagykirályaik. Budapest 1993.
- Bondár* Mária: Újabb adatok a badeni kultúra temetkezéseiről. ZM 1. (1987) 47-58.
- Bondár* Mária: A badeni kultúra telepe Balatonmagyaródon. ZM 3. (1991) 137-154.
- Bondár* Mária: Kora bronzkori kocsimodell Börzöncéről. ZM 4. (1992) 113-127.
- Bondár*, Mária: Early Bronze Age settlements patterns in South- West Transdanubia. ANT. 22. (1995) 197-268.
- Cs. Sós*, Ágnes – *Salamon*, Ágnes: Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th C.) at Pókaszpetk. Budapest 1995.
- Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992.) Tanulmánykötet. Szerk: Költő L. – Vándor L. Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996. (a népvándorlás- és a középkori részhez is)
- H. Simon*, Katalin: Der Stand und die Aufgaben Neolithikum- und Kupferzeitforschung im Komitat Zala. ZM 2. (1990) 44-66.
- H. Simon*, Katalin: Frühneolithische Kultgegenstände bei Gellénháza (Kom. Zala). A kőkortól a középkorig. Szerk. Lőrinczy G. Szeged 1994, 53-65.
- Horváth* László: Kelta temető leletmenése Miklósfán. ZGy 6. (1976) 5-20.
- Horváth* László: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. ZGy 14. (1979)
- Horváth* László: Előzetes jelentés a Nagykanizsa-Inkey sírkápolna melletti lelőhely feltárásáról. ZGy. 18. (1983) 7-25.
- Horváth*, László: The surroundings of Keszthely. Corpus of Celtic Finds in Hungary. Transdanubia 1. (1987) 63-178.
- Horváth* László: Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában. ZM 1. (1987) 59-80.
- Horváth* László: Nagykanizsa és környékének története az újkőkortól a római kor végéig. Nagykanizsa Városi Monográfia I. Nagykanizsa 1994. 85-133.
- Horváth* László: Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez. ZM 5. (1994) 219-235.
- Horváth*, László: Einige chronologische Fragen des keltischen Gräberfeldes von Rezi. ZM 8. (1997) 79-90.
- Horváth* László: Római halomsírok Zalában. Népek a Mura mentén 2. Tanulmánykötet. Szerk. H. Simon K. Zalaegerszeg 1998. 31-39.
- Horváth* László: Újabb feltárt római kori halomsírok Zalában. Római kori halomsírok a Dunántúlon. Szerk. K. Palágyi Sz. – Nagy L. Veszprém 2000. 233-253.
- Horváth*, László A.: Eine kupferzeitliche Kultstätte in der Gemarkung von Bak. AAH 42. (1990) 21-44.
- Kalicz*, Nándor: Funde der ältesten Phase der Linienbandkeramik in Südtransdanubien. Mitt. Arch. Inst. 8-9. (1978-79) 13-46.
- Kalicz*, Nándor: Becsehely. Ausgrabung 1976. Mitt. Arch. Inst. 8-9. (1978-79) 201-203.
- Kalicz*, Nándor: Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. IPH IV. (1990)
- Kalicz*, Nándor: Die Keszthely-Gruppe der transdanubischen (mitteleuropäischen) Linienbandkeramik im Lichte der Ausgrabung in Kustánszeg (Westungarn). Comm. Arch. Hung. 1991. 5-38.
- Kalicz*, Nándor: Letenye-Szentkeresztomb; ein Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. IPH VII. (1995) 61-106.
- Korék* József: Adatok Zala megye őskorához. A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. Szerk. Szentmihályi I. Zalaegerszeg 1960. 67-78.
- Kovrig* Ilona: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. AÉ 85. (1958) 66-72.
- Kuzsinszky* Bálint: A Balaton környékének archaeológiája. Budapest 1920.
- Lipp* Vilmos: A keszthelyi sírmezők. Budapest 1884.
- M. Virág* Zsuzsanna: Javaréz-kori rézleletek Zalavár-Basaszigetről. AÉ CXIII. (1986) 3-14.
- M. Virág* Zsuzsanna: Adatok a Balaton-Lasinja I. kultúra fémművességéhez. ZGy 26. (1987) 3-20.
- M. Virág* Zsuzsanna: A badeni kultúra rézleletei Sármellék-Égenföldről. ZM 9. (1999) 33-54.
- Mócsy* András: Zala megye római kori köemlékeiről. ZGy 6. (1976) 21-32.
- Mócsy*, András: Römische Forschungen in Zalalövő. AAH 27. (1975) 163-203; 28. (1976) 147-196; 29. (1977) 209-279.
- Müller* Róbert: A zalalövői császárkori tumulusok. AÉ 98. (1971) 3-24.

- Müller Róbert: A pötrétei későbronzkori kincslelet. VMMK 11. (1972) 59-73.
- Müller Róbert: Római kori leletek Zalaszentgrótról. ZGy 6. (1976) 33-68.
- Müller Róbert: Megjegyzések Fenékpusztai történetéhez. ZM 1. (1987) 105-122.
- Müller, Róbert: Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás. Comm. Arch. Hung. 1989. 141-164.
- Müller, Róbert: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. AWARENFORSCHUNGEN I. Herausg: Daim, F. Wien, 1992. 251-307.
- Müller, Róbert: Ein karolingerzeitlicher Herrenhof in Zalaszabar (Ungarn, Komitat Zala). Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity E 40 (1995) 91-100.
- Müller, Róbert: Ein frühvölkerwanderungszeitlicher Grabfund aus Sármellék-Égenföld. Specimina Nova 12. (1996) Pécs, 1998. 259-263.
- Müller, Róbert: Ein germanisches Grab der Frühawarenzeit aus Keszthely-Fenékpusztai. AAH 51. (1999/2000) 341-357.
- Müller Róbert: Római kor. Keszthely története I. Keszthely 2000. 47-54.
- P. Barna Judit: A dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájának leletei Balatonmagyaród-Kápolnapusztáról. ZM 9. (1999) 7-32.
- P. Barna Judit: A lengyeli kultúra tömegsírja Esztergályhorvátiban. ZM 6. (1996) 149-160.
- Redő, Ferenc: Römische Forschungen in Zalalövő. AAH 30. (1978) 349-430; 31. (1979) 357-390; 33. (1981) 273-346; 34. (1982) 323-362; 41. (1989) 405-433.
- Redő, Ferenc: Roman Villa at Alsórajk-Kastélydomb 1987-1993. ANT. 22. (1995) 269-305.
- Sági, Károly: Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely. AAH 12. (1960) 187-256.
- Sági, Károly: Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpusztai. AA 9. (1961) 397-451.
- Sági, Károly: Das Problem der pannonischen Romanisation im Spiegel der völkerwanderungszeitlichen Geschichte von Fenékpusztai. AA 18. (1970) 147-196.
- Sági, Károly: Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. Budapest 1981.
- Sági Károly: Adatok a fenékpusztai erőd történetéhez. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. (1989) 261-317.
- Sági Károly: Egy VI. századi keszthelyi temető és mondanivalója a „Keszthely-kultúra” etnikuma szempontjából. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2. (1991) 113-141.
- Szűke Béla Miklós – Vándor László: 8-9. századi birtokos temető Zalakomár határában. ZGy 18. (1983) 69-86.
- Szűke, Béla Miklós: Die Beziehungen zwischen dem Ostalpenraum und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts. AWARENFORSCHUNGEN I. Herausg: Daim, F. Wien 1992. 841-967.
- Szűke Béla Miklós: A népvándorláskor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. Nagykanizsa Városi Monográfia I. Nagykanizsa 1994. 145-214.
- Szűke, Béla Miklós: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Kilimán-Felső major. ANT. 23. (1996) 29-59.
- Szűke, Béla Miklós: A korai középkor hagyatéka a Dunántúlon. AH 1998/2. 257-319.
- Wolfram, Herwig: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979. Magyarul: Györffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Budapest 1958. 150-157.
- Wolfram, Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. Wien-München 1995.

Zala megye kialakulásától a török háborúk kezdetéig (1000-1540-es évek)

- Anjou-kori Oklevéltár II. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk. Kristó Gy. Budapest – Szeged 1992.
- Anjou-kori Oklevéltár. IX. 1325. Szerk. Géczi L. Budapest – Szeged 1997.
- Bogyay Tamás: A kapornaki egykori bencés apátság XII. századi bazilikája. Történetírás 1938.
- Bogyay, Thomas von: Der gesellschaftliche Hintergrund der Ladislauslegende von Turnisce (Toronyhely – Bántornya). In: Louis the Great, King of Hungary, ed: Vardy – Grosschmid – Domonkos, Columbia University Press, New York 1986, 237-260.
- Bogyay Tamás: A bántornyai falképek donátorairól. AH XIV. (1986)/2. 147-158.
- Bóna István: Az Árpádok korai várai. Debrecen 1998.
- Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Budapest 1983. 221-254.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis, Tom. I-XI. (CD), ed. Georgius Fejér, Buda 1829-1844.
- Cs. Sós Ágnes: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen Zalavár-Récéskút in den Jahren 1961-1963. AAH 21. (1969) 51-103.
- Cs. Sós Ágnes: Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról. ZGy 6. (1976) 105-140.
- Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II-III. Budapest 1894-1897.
- Csemegi József: A keszthelyi ferences templom építés története. Dunántúli Szemle. VIII. (1941)

- Csukovits Enikő: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. TSz 39. (1997) 363-386.
- Dornyai Béla – Vignyázó János: Balaton és környéke részletes kalauza. Budapest 1934. (Részletes Magyar Utikalauzok 7.)
- Éber László: Egerváry Bereczk síremléke. AÉ XXXV. (1915) 288-292.
- Eitelberger v. Edelberg: Bericht über einen Archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. Jahrbuch der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale I. (1856) II. Abth. 120-121.
- Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Budapest, 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 83.)
- Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Sz 116 (1982) 915.
- Engel Pál – Lővei Pál – Varga Livia: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. AH XI. (1983) 21.
- Engel, Pál – Lővei, Pál – Varga, Livia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. AHA XXX. (1984)/1-2. 33-63.
- Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területi alapjai a középkori Magyarországon. I-II. Világosság 25 (1984) 288-295, 367-375.
- Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). Sz 122. (1988) 89-146.
- Engel, Pál: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert). Eisenstadt 1989. 115-126.
- Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Budapest 1990.
- Engel Pál: Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV-XV. században. In: Tanulmányok Pápa történetéből 2. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 21-30.
- Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. Budapest 1996.
- Erdei Ferenc – Tóth Sándor: Felsőörs. Prépostsági templom helyreállítása. (Helyreállított Műemlékeink 20.) H. n. 1966. 5-6.
- Éri István – Gerőné Krámer Márta – Szentlélek Tihamér: A dörgicsei középkori templomok. MM II. (1959-1960)
- Feld István: 13. századi várak az eddigi kutatásokban. CB 1. (1989) 8-21.
- Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. Budapest 1986.
- Gedai István: I. Endre király sírköve. AÉ 92. (1965) 49-51.
- Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest 1987.
- Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. Sz 63-64. (1929-1930) 138-167, 257-285.
- Gyórfy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig I-II. Sz 92. (1958) 12-87, 565-615.
- Gyórfy György: István király és műve. Budapest 1977.
- Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-házi királyok alatt. Budapest 1899.
- Holub József: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Emlékkönyv Fejérváry ... László életének hatvanadik ... évfordulója ünnepére. Szerk. Szentpétery I. Budapest 1917. 186-211.
- Holub József: Zala megye története a középkorban I-III. Pécs 1929-1933.
- Holub József: Az Atyusz-nemzetség. Turul 51. (1937) 57-67.
- Holub József: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs 1943. (Pannónia Könyvtár 62.)
- Iványi Béla: A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története I. Budapest 1941.
- Jankovich, Miklós: Pferde, Reiter, Völkerstürme, München-Basel-Wien é.n.
- Johannes Aquila és a 14. századi falfestészet. Tanulmánykötet. Szerk. Marosi E. Budapest 1989.
- K. Palágyi Sylvia – Tóth Sándor: A római és középkori kőtár katalógusa. Tihanyi Múzeum 1976.
- Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I-III. Budapest 1900-1901. (egy kötetes reprint kiadása: Budapest 1995.)
- Kerny Terézia: Szemelvények Gózon Imre munkásságához. Pavidon 5. (1991) 16-17.
- Koppány Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészete. AH XII. (1984)/2. 183-232.
- Koppány Tibor: Kiegészítő adatok Gózon Imre 1877. évi MOB-jelentéséhez. Pavidon 7. (1992) 11.
- Koppány Tibor: A Balaton környékének műemlékei (Művészettörténet – Műemlékvédelem III.). Budapest 1993.
- Kóta Péter: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban. I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212-1526. (Vas megyei levéltári füzetek 8.) Szombathely 1997.
- Kovács Imre: A türjei Premontrei Prépostság története. ZGy 32. Zalaegerszeg 1991.
- Kristó Gyula: A Kőszegiek kiskirálysága. Vasi Szemle XXIX. (1975) 251-268.
- Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Budapest 1979.
- Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest 1988.
- Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum közleményei 1. (1989) 319-335.
- Kubinyi András: Csepreg a Nyugat-Dunántúl középkori városhálózatában. Tanulmányok Csepreg történetéből. Szerk. Dénes J. Csepreg 1996, 130-148.
- Kubinyi András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. TSz 38. (1996) 130-148.
- Kubinyi András: Központi helyek a középkor végi Abauj, Borsod, Heves és Torna megyékben. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37. (1999) 499-518.

- Kubinyi* András: Városok, mezővárosok és központi helyek az Alföldön és az Alföld szélén, kézirat.
- Kumoróvitz* L. Bernát: Veszprémi regeszták (1301-1387). (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. 2.) Budapest 1953.
- Langi* József – *D. Mezgy* Alice: Beszámoló a türjei volt premontrei prépostsági templomban feltárt Szt. László-legenda falképciklusról. MSz 1995/1-2, 133-140.
- László* Gyula: A Szt. László legenda középkori falképei. Budapest 1993.
- Lóvei* Pál – *Varga* Livia: Síremlékek. Magyarországi művészet 1300-1470 körül. Szerk. Marosi E. Budapest 1987. I. 459-466.
- Lóvei* Pál: Középkori síremlékeink megrendelői köre. Pavilon 4. (1990) 8-13.
- Lóvei* Pál: „Síremlékek” címszó. In: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gy. Budapest 1994. 602.
- Magyarország történeti helységnévtára. Zala megye (1773-1808) I-II. Szerk. Szaszkoné Sin A. – Breinerné Varga I. Budapest 1996.
- Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458-1541 (kiállítási katalógus). Schallaburg 1982.
- Mikó* Árpád: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. AH XIV (1986) 97-113.
- Molnár* László – *Vándor* László: A pákai „Várhelyi domb” területén végzett kutatásokról. ZGy 18. (1983) 97-113.
- Nagyfalusy* Lajos: A kapornaki apátság története I-II. Kalocsa 1942.
- Oszyald* Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek történetéhez. MÉ VI. (1957) 2-3, 231-254.
- Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000-1541. (kiállítási katalógus) Szerk. Mikó Á. – Takács I. Budapest 1994. 80-82, 86. (Tóth Sándor közlései).
- Perjés* Géza: Mohács. Budapest 1979.
- Pickel*, Othmar: Pettaus Kampf um sein Niederlagsrecht. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 78. (1970) 432-443.
- Prokopp* Mária: A keszthelyi plébánia templom gótikus falképei. Építés- Építészettudomány X. (1980)/3-4, 357-385.
- Prokopp* Mária: Keszthely és Siklós újonnan feltárt gótikus falképei. AH 1995/2, 155-158.
- A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I-XII/b.k. Budapest 1902-1912.
- Rácz* György: Egerszeg első említése 1247-ből. Zalaegerszeg évszázadai. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Kapiller I. Zalaegerszeg 1997. 67-98.
- Ritoók* Ágnes: Templom körüli temetők Árpád-kori sírjelei Magyarországon. Comm. Arch. Hung. 1997. 205-214.
- Rómer* Flóris: Archaeologiai levél Zalamegyéből. Vasárnapi Újság 10. (1863) 346.
- Rómer* Flóris: Régi falképek Magyarországon. Budapest 1874.
- Rómer* Flóris Ferenc: Román- és átmenetkorú építmények hazánk területén. Archaeologiai Közlemények X. (1876) II.
- Solymosi* László: A veszprémi káptalan középkor végi számadáskönyvének forrásértéke. Szabó István emlékkönyv. Kovács Á. közreműködésével szerk. Rácz I. Debrecen 1988. 88-104.
- Srsa*, Ivan: Rezultati konzervatorskih istrazivanja u kapeli svete Jelene u Senkovcu kraj Cakovca. in: Népek a Mura mentén 2. Tanulmánykötet. Szerk. H. Simon K. Zalaegerszeg 1998. 123-150.
- Sz. Czeglédy* Ilona – *Köppány* Tibor: A középkori Ecsér falu és temploma. AÉ 91. (1964) 48-49.
- Szántó* Imre: Keszthely mezőváros kialakulása. A Dunántúl településtörténete IX. Város – Mezőváros – Városiasodás. A Magyar Tudományos Akadémia veszprémi és pécsi bizottságainak IX. konferenciája, Veszprém, 1990. november 8-9. Szerk. Solymosi L. – Somfay B. Veszprém 1992. 61-70.
- Szőke* Béla Miklós: Zalavár. ZGy 6. (1976) 69-103.
- Szőke*, Béla Miklós: Die prämonstratenserpropstei von Alsórajk-Kastélydomb. ANT. 23. (1996) 251-288.
- Tóth* Melinda: Árpád-kori falfestészet (Művészettörténeti Füzetek 9.). Budapest 1974.
- Tóth* Sándor: Felsőörs késő román templomtornya, rekonstrukció. M XXI. (1980)/2, 26.
- Tóth* Sándor: A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. ZM 2. (1990)
- Uzsoki* András: I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. VMMK 17. (1984) 145-184.
- Valter* Ilona: Románkori templomok Zala megyében. M 1977/4. 6-10.
- Valter*, Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985.
- Valter* Ilona: A Salamonvári család és a salomvári római katolikus templom. Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Lóvei P. Hn. 1993. (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV.) 61-84.
- Valter* Ilona: „Népi” építészeti emlék a román korból: a Dobronhegyi Ilona kápolna. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Budapest 1994. 293-306.
- Vándor* László: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. ZGy 25. (1986) 49-75.
- Vándor* László: A várépítészet kezdetei Zala megyében. CB 1. (1989) 56-67.
- Vándor* László: Zalai castellumok kutatásának eredményei. CB 2. (1990) 203-216.
- Vándor* László: A kanizsai vár építési idejének és topográfiájának kérdései. CB 2. (1990) 167-182.
- Vándor* László: Mezővárosok Zala megyében. Dunántúli Dolgozatok (C) Történettudományi sorozat. Pécs 1991. 211-216.
- Vándor* László: A Zala megyei ferences kolostorok kutatása. Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon

- tanulmányok. (Művészettörténet – Műemlékvédelem VII.). Szerk. Haris A. Budapest 1994. 105-120.
- Vándor* László: Kanizsa története a Honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig. Nagykanizsai Városi Monográfia. I. Nagykanizsa 1994. 215-424.
- Vándor*, László: Archäologische Forschungen in den mittelalterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót-Buzád-Gesclechts. *ANTAEUS* 23. (1996). 184-212.
- Vándor* László: Szentgyörgyvölgy – Műemlékek. (Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 431.)
- Wehli* Tünde: Az Admonti biblia. Művészettörténeti füzetek 11. Budapest 1977.
- Wertner* Mór: A Buzád-Hahót nemzetség I-II. *Turul* 16. (1898) 19-33, 59-65.
- Zádor* Mihály: A kövesdi (aszófi) középkori templom építéstörténete és helyreállítási problémái. Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei V. (1960) 184.
- Zala Megye Archontológiája 1138-2000. *ZGy* 50. (2000)
- Zala vármegye története. Oklevéltár. I-II. Szerk. Nagy I. – Véghely D. – Nagy Gy. Budapest 1886-1890.
- Zsigmondkori Oklevéltár I-V. Szerk. Mályusz E, a III. kötettől Borsa I. Budapest 1951-1997.
- Zsoldos* Attila: A szolgabírói tisztségnév kialakulásának kérdéséhez. *LSz* 38. (1988)/4. 12-19.
- Zsoldos* Attila: Adalékok a királyi várszervezet udvarispáni tisztségének történetéhez. *LSz* 41. (1991)/4. 20-31.
- Zsoldos* Attila: Nemzetség és várjobbágyosság. Megjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez. *Turul* 66. (1993)/4. 17-18.
- Zsoldos* Attila: „Eléggé nemes férfiak ...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. *ZGy* 42. (1997) 7-19.
- Zsoldos* Attila: The territory of Kolon county (sajtó alatt)
- Zsoldos* Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyosság történetéből. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26. Budapest 1999.

A török háborúk kora (1540-es évek -1690)

- Bilkei* Irén – *Turbuly* Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. II. *ZGy* 29. (1989)
- Bilkei* Irén: Okleveles adatok az ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez. *ZGy* 35. (1994) 3-16.
- Bilkei* Irén: Zala megye nemessége a Mohács utáni két évtizedben. *ZGy* 42. (1997) 21-61.
- Bucsay* Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521 – 1945. Budapest 1985.
- Degré* Alajos: Zrínyi Miklós zalai főispánsága. *LSz* XVI. (1966) 652 – 659.
- Degré* Alajos: Megyei közgyűlések a XVI-XVII. századi török háborúk korában. Tanulmányok a magyar önkormányzatok múltjából. Szerk. Bónis Gy. Budapest 1971. 31-53.
- Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából II. Szerk. Bunyitai V. – Rapaics R. – Karácsonyi J. Budapest 1904.
- Horváth* János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Budapest 1953.
- Kelenik* József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. Század 70-es éveinek végén. *Végvár és környezet* (Studia Agriensia 15.). Szerk. Petercsák T. – Pető E. Eger 1995. 163-172.
- Klaniczay* Tibor: A magyar reformáció irodalma. K. T: Reneszánsz és barokk. Budapest 1961. 64-150.
- Klaniczay* Tibor: Zrínyi Miklós. 2. átdolgozott kiadás. Budapest 1964.
- Makár* János: Kanizsai Pálfi János élete és munkássága. New Brunswick, 1961.
- Maksay* Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I-II. Budapest 1990.
- Nagy Kálózi* Balázs: Alsóindvai Kultsár György Postilláiból. In: Tanulmányok és szövegek a magyarországi ref. egyház XVI. századi történetéből. Budapest 1973.
- Németh* József: Adatok Zala megye kulturális emlékeiből II. A reformáció kora. *ZGy* 12. (1979) 89 – 102.
- Pais* Dezső: Zrínyi Miklós a költő és hadvezér Zala vármegyében. *Hadtörténelmi Közlemények* 1913. 448 – 457.
- Pais* Sándor – *Nagy* Kolozsvári István: Göcseji kálvinisták. Zalaegerszeg, 1989.
- Pálffy* Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története. *TSz* 1996/2-3. 163-218.
- Pálffy* Géza: Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században. Pápa 2000.
- Révész* Imre: Dévai Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest 1863.
- Roth*, Franz Otto: Wihitsch und Weitschavar. Zum Verantwortungsbewußstein der adeligen Landstände Innerösterreichs in Gesinnung und Tat im Türkischen 'Friedensjahr' 1578. *Zeitschrift der Historischen Vereines für Steiermark* 61. (1970) 151-214.
- Simon* Éva: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. *ZGy* 42. (1997) 61-86.
- Szántó* Imre: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541-1593. Budapest 1980.
- Széchy* Károly: Gróf Zrínyi Miklós a költő 1620 – 1664. 1 – 5 kötet. Budapest 1896 – 1902.
- Turbuly* Éva: Adatok a megyei közigazgatás és tisztikar történetéhez Nyugat-Magyarországon a 16. század végén és a 17. század első évtizedeiben. *LSz* 1994/4 23-34.
- Tüskés* Tibor: Így élt Zrínyi Miklós. 2. kiadás. Budapest 1979.

Vándor László: Bajcsa vára (Egy rövid életű vár Kanizsa határában). ZM 7. (1997) 27-30.
Zalai Millennium. Szemelvények Zala megye múltjából. Szerk. Molnár A. Zalaegerszeg 2000.
Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest 1907.

Újjáépítés és a polgárosodás kezdetei (1690-1849)

A szabadságharc emlékei Zalában. Szerk. Béres K. 2. jav. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1999.
A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. ZGy 33. (1992)
Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk. Danyi D. – Dávid Z. Budapest 1960.
Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. Dunántúl. Szerk. Felhő I. Budapest 1970.
Abafi Lajos: A szabadkőművéség története Magyarországon. Budapest 1900. (reprint kiadása 1993.)
Aradi Péter: A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. Kaposvár 1972.
Balassa Iván: A keszthelyi Georgikon arató- és cséplőszerződése 1798-1816. MMMK. 1975-77. 81-95.
Benda Kálmán: Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának történetéről. Budapest 1978.
Bontz József: Keszthely város monográfiája. Keszthely 1896.
Csébi Géza: Három Helikon. (Adalékok a helikoni ünnepségek történetéhez). Horizont 1989/3. 179-180.
Csiki László: A keszthelyi Georgikon története. Georgikon 175. Szerk. Sági K. Budapest 1972. 56.
Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822-1875. (Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Váczy J.) Budapest 1890.
Deák Ferenc beszédei I-VI. (Összegyűjtötte Kónyi M.) Budapest 1903.
Deák Ferenc ügyészi iratai 1824-1831. (Sajtó alá rendezte Molnár A.) Zalaegerszeg 1995.
Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek I. 1825-1849. Sajtó alá rendezte Molnár A. Budapest 2001.
Degré Alajos: Nagykanizsa önkormányzata a XVIII. században. A nagykanizsai Thury György Múzeum jubileumi emlékkönyve 1919-1969. Szerk.: Kerecsényi E. Nagykanizsa, 1972. 103-118.
Degré Alajos: Zala megye reformkori követudasításai. LK 44-45. (1974) 143-160.
Degré Alajos: Zala megye betelepítése a XVIII. század elején. A Dunántúl településtörténete 1686-1768. VEAB Értesítő 1976/II. Székesfehérvár 1975. 79-85.
Degré Alajos: A megyei közigazgatás átalakulása a XVIII. század elején. Jogtörténeti Tanulmányok IV. Budapest 1980. 59-70.
Degré Alajos: Zala megye tisztviselőinek kiválasztása a feudalizmus utolsó idejében. Jogtörténeti Tanulmányok V. Budapest 1984. 44-57.
Degré Alajos: Zala megye vezetőségének kiválasztása a feudalizmus végén. Jogtörténeti Tanulmányok V. Szerk. Csizmadia A. Budapest 1984. 44-57.
Dercsényi Balázs – Hegyi Gábor – Marosi Ernő - Török József: Katolikus templomok Magyarországon. Budapest 1991.
Entz Géza – Gerő László: A Balaton környék műemlékei. Budapest 1958.
Eszes László: A keszthelyi kőfaragó műhely emlékei a Balaton vidékén (1750-1850). Műemlékvédelem 1980/2, 84-107.
Ferenczy Zoltán: Deák élete I-III. Budapest 1904.
Festetics György. Magyar Agrártörténeti Életrajzok A-H. Szerk. Für L. – Pintér J. Budapest 1987. 545-549.
Füsy Tamás: A zalavári apátság története. Budapest 1902.
Genthon István: Magyarország műemlékei. Budapest 1951.
Hajdu Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Budapest 1982.
Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. ZGy 36/II. (1995) 3-148.
Holub József: Az újjáépülés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után. Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szekszárd 1974.
Horváth György – Kostyál László: Nagykanizsai alsóvárosi templom. Nagykanizsa 1992.
Horváth Zita: A tapolcai járás úrbéres viszonyai a Mária Terézia-féle úrbérendezést megelőző évtizedekben. ZGy 42. (1997) 121-159.
Hőgyész László: Sümeg évszázadai. Veszprém 1989.
„Javítva változtatni” Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. Sajtó alá rendezte Molnár A. ZGy 49. (2000)
Kerecsényi Edit: Adatok Nagykanizsa településtörténetéhez. ZGy 8. (1978) 115-135.
Kerecsényi Edit: A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. ZGy 20. (1983)
Koppány Tibor – Péczely Piroska – Sági Károly: Keszthely. Budapest 1962.
Koppány Tibor: A kastély és építésének története. In: Bérczi Lóránt – Bérczi Gábor: Keszthely. Festetics kastély. Budapest 1990.
Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest 1980.
Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. ZGy 30. (1990)
Kostyál László: Johann Ignaz Cimbal Zala megyében. ZM 1. (1987) 179-189.
Kostyál László: Szent László barokk búcsújáró temploma Zalában. ZM 6. (1995) 221-235.

- Kostyál* László: Sambach oltárképe Nagykanizsán. ZM 7. (1997) 57-61.
- Kostyál* László: Dorffmaister Zalában. MÉ XLIV. (1995)/3-4. 211-237.
- Kostyál* László: „Stephan Dorffmeister pinxit 1803” (Ifjabb Dorffmeister István zalai tevékenységéről, különös tekintettel csesztregi freskóira). Fejezetek Csesztreg történetéből. Zalai Kismonográfiák 2. Szerk. Vándor L. Zalaegerszeg 1996. 96-114.
- Kostyál* László: A barokk építészeti reprezentáció emlékei Zalaegerszegen. Zalaegerszeg évszázadai, tanulmánykötet. Szerk. Kapiller I. Zalaegerszeg 1997. 199-215.
- Kostyál* László: A Szapáry-donáció emlékei Szécsiszigeten. Népek a Mura mentén 2. Tanulmánykötet. Szerk. H. Simon K. Zalaegerszeg 1998. 151-158.
- Kostyál* László: Utolsó nemzeti nádorunk, a művészetek és a kultúra pártfogója. Magyar Művészeti Fórum 1998/I. 49-56.
- Kostyál* László: Nagykanizsa művelődéstörténete 1690-1849. Nagykanizsa Városi Monográfia II. Előkészületben.
- Kurucz* György: Az agrártechnikai megújítás programja Pethe Ferenc „Pallérozott mezei Gazdaság” című művében. MMMK 1988-1989, 471.
- Kurucz* György: Festetics György. Georgikon 200. Szerk. Fülöp É. M. Keszthely 1996. 61-78.
- Kurucz* György: A Georgikon története. Georgikon 200. Szerk. Fülöp É. M. Keszthely 1996. 96-97.
- Maksay* Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I-II. Budapest 1990.
- Molnár* András: Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson. LSz 1987/ 2. 47-59.
- Molnár* András: „A zalai ágyúzás”. Zala megye önkéntes adózói (1845-1848). Sz CXXX. (1996)/5. 1211-1240.
- Molnár* András: Deák Ferenc. (Magyar Szabadelvűek) Budapest 1998.
- Molnár* András: Deák Ferenc a forradalom előtt. A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. ZGy 43. (1998)
- Molnár* András: Zalaegerszeg 1848-1849-ben. Zalaegerszegi Füzetek 5. Zalaegerszeg 1998.
- Muzsnai* Lászlóné: A soknemzetiségű Dunántúl kialakulása 1686-1773. A Dunántúl településtörténete 1686-1768. VEAB Értesítő 1976/ II. Székesfehérvár 1975. 127-149.
- Németh* József: Zala megye műemlékei. 2. kiadás, Zalaegerszeg 1979.
- Németh* József: Horváth Ádám a szabadkőműves és politizáló költő. VMMK 17. (1984) 461 – 471.
- Németh* József: Festetics György és a magyar kultúra. Horizont 1989/3. 179-180.
- Németh* József: Művelődés és irodalom Zala megyében a XVIII. – XIX. század fordulóján. ZGy 31. (1990) 61-95.
- Novák* Mihály: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. 2. bőv. kiad. Zalaegerszeg 1906.
- Pálóczi Horváth* Ádám: Felfedezett titok. Budapest 1988. (Németh József bevezető tanulmánya)
- Pehm* József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg 1934.
- Pintér* János: Kétszáznegyven éve született Festetics György. Honismeret 1995/1. 8-12.
- Sági* Károly: Festetics György élete, kulturális és politikai törekvései. Georgikon 175. Szerk. Sági K. Budapest 1972. 13-41.
- Szille* Sándor: A keszthelyi Georgikon 1797-1848. Budapest 1967.
- Szabó* Béla: Az új szerzeményi birtokok és a fegyverjog megváltása Zala megyében. ZGy 8. (1978) 99-113.
- Szabó* Dezső: A herceg Festetics-család története. Budapest 1928.
- Szabó* Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában I. Budapest 1933.
- Szmracsányi* Mariann: A novai templom és falképei. Budapest 1935.
- Tanulmányok Deák Ferencről. ZGy 5. (1976)
- Turbuly* Éva: A zalavári apátság 1783-as jövedelem kimutatása. ZGy 16. (1980) 51-62.
- Turbuly* Éva: Zala megye közigazgatása a 18. század első felében. LK 1986/2. 267-294.
- Urbán* Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest 1973.
- Vajda* László – *Vajda* Lászlóné: Zala megye az 1848-49-es polgári forradalom és szabadságharc idején. Zalai Tükör 1974/1. 1848/49. zalai eseménytörténete. 5-42.
- Vajda* Lászlóné: Csertán Sándor, Zala megye kormánybiztos (1809-1864). ZGy 35. (1994) 215-242.
- Varga* János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. ZGy 15. (1980)
- Végyári* Lajos: A sümegi Maulbertsch freskók. Budapest 1958.
- Vörös* István: Adatok a zalai jakobinusok történetéhez. A Nagykanizsai Thury György Múzeum jubileumi emlékkönyve 1919 – 1969. Szerk. Kerecsényi E. Nagykanizsa 1972. 303-318.
- Vörös* Károly: Az 1765–66-i dunántúli parasztmozgalom és az úrbérrendezés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Szerk. Stipta Gy. Budapest 1952.
- Vörös* Károly: Adatok Pálóczi Horváth Ádám életéhez. Budapest 1968.
- Zala megye történelmi olvasókönyve. Helytörténeti szöveggyűjtemény. Szerk. Molnár A. Zalaegerszeg 1996.
- Zalai életrajzi lexikon, 2. kiadás. Zalaegerszeg 1997.

A polgári megyétől a rendszerváltásig (1849-1990-es évek)

A Dunántúli Kőolajipari Gépgyár fejlődésének és alakulásának története 1937-től napjainkig. Szerk. Mészáros K. Nagykanizsa 1959.

A Magyar Olajipari Múzeum Évkönyve I. kötet. Szerk. Fülöp I. Zalaegerszeg 1974.

A magyar szénhidrogéntermelés adatgyűjteménye I. Szerk. Cseri T. Budapest 1974.

A nagykanizsai kórház története. Nagykanizsa 1974.

Alsó- Lendva község milleniumi emlékkönyve. Alsólendva 1896.

Angyal Endre: Magyar-horvát kapcsolatok a historiográfiában. Tanulmányok Dél-Dunántúl történetéből. Szerk. T. Mérey K. Budapest 1970.

Antalffy Gyula: Reformkori magyar városrajzok. Budapest 1982.

Artner Tivadar: A bíborosról gyermek szemmel. Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 100. évfordulójára 1896-1996. Szerk. Németh L. Zalaegerszeg 1996. 161-163.

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 83. kötet. Budapest, 1932.

Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 86. kötet. Budapest, 1934.

Az úton tovább kell menni. Tanulmányok a cigánygyermek nevelésének és oktatásának köréből. Szerk. Kotnyek I. Zalaegerszeg, 1983.

Babos Tibor: Történelmi igazságszolgáltatás Zalában. Az államosítás közoktatásunkban. Szerk. Arató F. Budapest 1976.

Bácsa Gábor: A magyar-jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése (a Trianoni szerződés szerint) 1921-1924. Budapest 1998.

Bácsa Gábor: A trianoni magyar-szerb-horvát-szlovén határ megállapításával kapcsolatos eljárás. ZM 7. (1997) 169-176.

Balogh Margit – *Gergeley* Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1792-1992. Adattár. Budapest 1996.

Barbarits Lajos: Nagykanizsa (Magyar Városok Monográfiája IV.) Nagykanizsa 1929.

Batha Kálmán: A 220 éves keszthelyi gimnázium. A Vajda János Gimnázium Évkönyve. Keszthely 1992. 12-220.

Bácskai Vera: Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. sz. elején. Budapest 1988.

Bencze Géza: Zala megye iparának története a felszabadulás után (1945 – 1975). Zalaegerszeg 1980.

Benczik Ferencz: A Nagy-Kanizsai „Polgári Egylet” története 1836-1886-ig. Nagy-Kanizsa 1886.

Benedek Rezső: Nagykanizsa m. v. címtára. Nagykanizsa 1937.

Benedek Rezső: Zala aranykönyve 1938. Nagykanizsa 1938.

Bereczky Kálmán: Egy újra felfedezett építőművész: Szeghalmy Bálint élete és életműve. Hévízi Könyvtár 9. Hévíz 1996.

Berkes József: A nagykanizsai olajipari lakótelep építéstörténete. Nagykanizsai Honismereti Füzetek 18. (1998) 3-31.

Békássy Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után. Budapest 1930.

Béres Katalin: Göcseji Hét, 1935. Zalai Hírlap 1985. május 18. 8.

Blázy Árpád – *Bukta* Szabolcs: Reisinger József működése és a zalaegerszegi kórházak a XIX. század közepén. Orvostörténeti közlemények 80. (1976) 101-109.

Blázy Árpád: A keszthelyi gyógyszerterár története 1867-ig. VMMK 11. (1972) 435-445.

Blázy Árpád: Az 1855. évi kolerajárvány hatása Zala megye lakosságára. A Dunántúl településtörténete III. Székesfehérvár 1978. 105-113.

Borbás György: Zala György (1858-1937). Budapest 1999.

Boros Zsuzsanna – *Szabó* Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Budapest 1999.

Boross Marietta: Mezőgazdasági munkásszerződések Nyugat-Dunántúlról (1812-1944.) Néprajzi Közlemények XII. (1967) 236-307.

Boross Marietta: Adatok a Zala megyei mezőgazdasági idénymunkások („sommások”) életmódjának és kultúrájának alakulásához. A Nagykanizsai Thury György Múzeum jubileumi emlékkönyve 1919-1969. Szerk. Kerecsényi E. Nagykanizsa 1967.

Borsai Ilona: Summásdalok. A parasztdaltól a munkásdalig. Szerk. Katona I. – Maróthy J. – Szatmári A. Budapest 1968. 95-227.

Böhm Ferenc: Ásványolaj- és Földgázbányászat Magyarországon 1935-ig. Bányászati és Kohászati Lapok 1939/9. 154-189.

Buda Ernő: Bősze Kálmán élete és munkássága. Nagykanizsai Honismereti Füzetek 18. Nagykanizsa 1998.

Csáktornyai Polgári Fiú és Leányiskola Értesítője az 1895-96-os évről. Csáktornya 1896. 3-40.

Csémy Endre: 100 éves az áramszolgáltatás Dél-Dunántúlon. Keszthely 1994.

Degré Alajos – *Ferenczy* Sándor – *Szilvás* Rudolf: A zalaegerszegi megyei kórház története. Zalaegerszeg 1973.

Degré Alajos – *Simonffy* Emil: A Zalaegerszegi Központi Elemi Iskola története (1690-1949). Zalaegerszegi Füzetek

I. (1975)

- Degré* Alajos: A Nagykanizsai Piarista Gimnázium története 1765-1919-ig. Emlékkönyv a nagykanizsai Batthyány Gimn. fennállásának 225. évfordulójára. Nagykanizsa 1990. 9-14.
- Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Zala Megyei Levéltárból. Szerk. Kapiller I. – Németh L. Budapest 1994.
- Dokumentumok Zala megye történetéből 1944-1947. ZGy 37. (1995)
- Dokumentumok Zala megye történetéből 1947-1956. ZGy 48. (1999)
- Egry József arcképe. Egry József írásai. Írások Egry Józseftől. Budapest 1980.
- Erdősi* Ferenc: A közlekedési hálózat fejlődésének hatása Zala megye településeire. Nagykanizsa Város Tanácsa Híradója XVI. (1984) 58-64.
- Erdősi* Ferenc: A Dél-Dunántúl közlekedési hálózatának kialakulása és szerepe a terület régióvá válásában. Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyék regionális tudományos tanácskozása. Szerk. Kanyar J. – Trost T. Kaposvár 1978. 67-88.
- ... és hol a vidék zsidósága? ... Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről. Szerk. Deáky Z. – Choma Zs. – Vörös É. Budapest 1994.
- Erzses* László: Feledésbe ment utcanévek Keszthelyen. Keszthely 1985.
- Farkas* Zoltán: Sónyerés a lovászi szénhidrogén-telepek rétegvízéből. Üzemtörténeti Értesítő 1987. 34-37.
- Foki* Ibolya: Vármegyei ellenállás Zalában 1861-ben. Történeti tanulmányok Dél-Pannoniából. Szerk. Fülöp M. – Vonyó J. Pécs 1988. 155-169.
- Füredi* János: Nagykanizsa r. t. város lak- és címjegyzéke. Nagykanizsa 1907.
- Gaal* Antal – *Vass* Ferenc: A mezőgazdasági termelészövetkezetek 40 éve Zala megyében. h. n. [Zalaegerszeg], é. n. [1988.]
- Galambosné* Goldfinger Erzsébet: Múltunk, jelenünk, jövőnk (1954-1994.) Báthory István Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola 40. évfordulós évkönyve. Zalaegerszeg 1994. 5-110.
- Gelencsér* Gábor: A leghosszabb születésnap. Zalai emlékek a Millenniumról. Zalai Kalendárium az 1996-os esztendőre. Zalaegerszeg 1995. 89-97.
- Gergegy* Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924-1944. Typovent Kiadó, h. n. 1993.
- Gergegy* Jenő: Mindszenty (Pehm) József politikai tevékenysége az 1930-as években. Mindszenty József veszprémi püspök 1944-1945. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 7. Veszprém 1996. 7-10.
- Gerócs* György: A nagykanizsai elemi iskolai oktatás története (1731-1806). Nagykanizsa 1978.
- Géfin* Gyula: A szombathelyi egyházmegye története és Történelmi Névtára I-III. Szombathely 1929-1935.
- Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai (1932-1939). Szerk. Vonyó J. Budapest-Pécs 1998.
- Gönczi* Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár 1914.
- Gunst* Péter: A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között. Budapest 1987.
- György* Gyula – *Janzsó* Antal: Intézményünk történelmi áttekintése. Cserháti Sándor Szakközépiskola jubileumi évkönyve. Nagykanizsa 1990. 12-200.
- Halás* István – *Hoffmann* Mór: Zalavármegyei évkönyv a Millenniumra. Nagykanizsa 1896.
- Halász* Imre: Zala vármegye és székhelyének címere. A Dunántúl településtörténete V. 1900-1944. II. kötet. Szerk. Farkas G. Veszprém 1982. 524-533.
- Halász* Imre: Zala vármegye címerai. LSz LIII. (1982)/1. 195-199.
- Halász* Imre: Zalaegerszeg régi címere. A város feudális és kapitalista kori pecsétnyomói alapján. LSz, LIII. (1982)/2-3. 415-422.
- Halász* Imre: A polgári-kori járási közigazgatás kialakulása Zala megyében. A Dunántúl településtörténete IV. 1867-1900. Szerk. Veszprém 1982. 179-183.
- Halász* Imre: Nyaralás, idegenforgalom és a „szerelmi szabadfoglalkozásuk”. História 1983/3. 13-15.
- Halász* Imre: Zala megye gyógyszerétairól 1850-ben. Gyógyszerészet 1983/10. 380-382.
- Halász* Imre: Zalaegerszeg mezőváros írásbelisége a Bach-korszakban. Magyar Herold I. (1984) 408-432.
- Halász* Imre: Önkényuralmi népiszkolapolitika Zala megyében a Bach-korszak elején. NF 1. Budapest 1984.
- Halász* Imre: Az alsófokú oktatás irányítása Zala megyében a felszabadulást követő másfél évben. Évkönyv 1985. Zalaegerszeg 1985.
- Halász* Imre: Nagykanizsa város címere és címerének megújulása. Nagykanizsa Város Tanácsának Híradója XVII. (1985) 53-55.
- Halász* Imre: Zalaegerszeg mezőváros hivatali írásbelisége a XIX. század első felében. ZGy 25. (1986) 173-185.
- Halász* Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849-1854. LK LVII. (1986)/ 1. 87-130.
- Halász* Imre: Adatok a zalaegerszegi felsőoktatás előtörténetéhez A Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi Intézetének Évkönyve II. (1986) 329-346.
- Halász* Imre: Zala megye gimnáziumai a Bach korszak első éveiben (1849-1854.) ZGy 26. (1987) 129-144.
- Halász* Imre: Adatok a nagykanizsai pénzügyi intézetek történetéhez a tőkés gazdaság kialakulásának első időszakában. Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum. Salgótarján-Budapest 1995. 175-184.
- Halász* Imre: Adatok Zala vármegye pénzügyi intézeteinek topográfiájához a 19. század második felében Vállalkozó

- polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. V. Fodor Zs. Veszprém 1995. 115-126.
- Halász Imre*: Nagykanizsa centrális helyzete a 19. század második felében. ZM 7. (1997) 149-154.
- Halász Imre*: A csáktornyai tanítóképző másfél évtizede a nemzetiségi népoktatás szolgálatában. Népek a Mura mentén 2. Tanulmánykötet. Szerk. H. Simon K. Zalaegerszeg, 1998. 229-238.
- Halász Imre*: Zalakaros. 4. átdolg. bőv. kiad. Zalakaros 1998.
- Halász Imre*: Látnivalók Zala megyében. VendégVáros útikönyvek. Miskolc 1999.
- Halász Imréné*: Városfejlesztés Zalaegerszegen 1920-1930 között. Történeti tanulmányok Dél-Pannoniából. Szerk. Fülöp M. – Vonyó J. Pécs 1994. 117-125.
- Hauer Ernő*: Magyarország ásványolajgazdálkodása az utolsó negyedszázadban. Bányászati és Kohászati Lapok 1943/16.
- Havasi Béla*: Az iskola története 1969-1994. Széchenyi I. Műszaki Középiskola jubileumi évkönyve. Zalaegerszeg, 1994. 8-19.
- Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. Budapest 1994.
- Holub József*: Zalaegerszeg régi pecsétjei. A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve. Szerk. Szentmihályi I. Zalaegerszeg 1960. 205-214.
- Horváth Gyula*: Kanizsa város története s annak jelen viszonyai. Nagykanizsa 1861.
- Jeney Andrásné – Tóth Árpád*: Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 7. Zala megye. Budapest 1996.
- Jobs Viktor*: Memoár. Szerk. Papp P. Keszthely 1996.
- Káli Csaba*: Nagykanizsa 1945-ben (április 1. – november 4.). ZM 7. (1997) 183-189.
- Káli Csaba*: Zalaegerszeg 1945-ben (március 29. – november 4.). Zalaegerszeg évszázadai. Tanulmánykötet. Szerk. Kapiller I. Zalaegerszeg 1997. 331-350.
- Káli Csaba*: Az 1945. évi nemzetgyűlési választások Zalában. Zalai történeti tanulmányok. ZGy 42. (1997) 299-340.
- Kapiller Imre*: Nagykanizsai Piarista Gimnázium diákjai az iskola alapításától 1848-ig. ZGy 18. (1983) 145-156.
- Karczag Rezső*: Nagykanizsa a háború után. Nagykanizsa 1918.
- Kathy Imre*: Medgyaszay István. Budapest 1979.
- Kelemen Ferenc*: Takarékpénztáraink a közgazdaság és a kultúra szolgálatában. Nagykanizsa 1927.
- Kempelen Béla*: Nagykanizsa r. t. város címtára. Nagykanizsa 1926.
- Kerecsényi Edit*: A nagykanizsai Gutmann-család felemelkedése a nagyburzsoáziába. ZGy 12. (1979) 146-166.
- Kerecsényi Edit – Tóth Oszkár*: Letenye története. Nagykanizsa 1992.
- Kéner Jolán*: Pártharcok Zala megyében 1945-1948. Tanulmányok Zala megyéről 1945-1970. Zalaegerszeg 1970. 113-150.
- Kisfaludi Strobl Zsigmond*: Emberek és szobrok. Budapest 1969.
- Koczogh Ákos*: Németh János. Zalaegerszeg 1986.
- Kónya Sándor*: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Budapest, 1968.
- Koós Imre*: Summásélet. Miskolc 1960.
- Koppány Tibor*: A Balaton környékének műemlékei. Művészettörténet – műemlékvédelem III. Budapest 1993.
- Kostyál László*: Károly Gyula emlékezete. Zalaegerszeg 1995. (magánkiadás)
- Kostyál László*: Elfelejtett zalai művészekről. Zalai kalendárium 1996. 239-247.
- Kostyál László*: Egy csaknem elfelejtett nagybányai festőről: Udvardy Ignác Ödön. Nagybánya művészete. Kiállítási katalógus. Szerk. Nagy I. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria 1996. 326-332.
- Kostyál László*: ZALA'ART 2000. Képző- és Iparművészek Zala megyében. Zalaegerszeg 2000.
- Kotnyék István*: Az alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. ZGy 9. (1978)
- Kotnyék István*: Az 1944/45-ös tanév Zala megyében. Zalaegerszeg 1986.
- Kotnyék István*: A Nagykanizsai Piarista Gimnázium története 1920-1948-ig. Emlékkönyv a nagykanizsai Batthyány Gimn. fennállásának 225. évfordulójára. Nagykanizsa 1990. 20-43.
- Kotnyék István*: Hogyan lett iskolaváros Nagykanizsa? Nagykanizsa első okleveles említésének 750. évfordulója alkalmából rendezett helytörténeti, történettudományi konferencia előadásai. Szerk. Rózsa M. Nagykanizsa 1996. 83-91.
- Kovács József*: Olajbányászat. Nagykanizsa 1991.
- Kovács Lajos*: Nehéz húség. A megyei oktatásirányítás korszerűsítésének problémái. Budapest 1982. 86-96.
- Kovacsics József*: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Budapest 1991.
- Kövér György – Gyáni Gábor*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest 1998.
- KSH Zala Megyei Igazgatósága évkönyvei 1957-1990.
- Kunics Zsuzsa*: A nagykanizsai Deák tér története a város fejlődésének tükrében. ZM 4. (1992) 205-222.
- Kurucz György – Fehér György – Zsidi Vilmos*: GEORGIKON 200. I. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. Keszthely 1996.
- Lackner László*: Zala megye Idegenforgalmi Hivatala rövid története (Kézirat a ZALATOURL Kft. Irattárában.)
- Lackner László*: Barangolás Zalában. Zalaegerszeg 1978.
- Lackner László*: Természetvédelem, műemlékvédelem, idegenforgalom. Zala. Magyarország megyéi. Budapest

1987. 142-155.

Laczkó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935-1944. Budapest 1966.

Lángi Péter: A Nagyváthy János Szakközépiskola története. Az 50 éves Nagyváthy János Szakközépiskola évkönyve. Keszthely 1995. 23-31.

Lencsés Ferenc: Summásgazda. Agrártörténeti Szemle 4. (1964) 476-487.

Lencsés Ferenc: Mezőgazdasági idénymunkások a negyvenes években. Budapest 1982.

Lovas Gyula: 125 éves a Buda-Kanizsa vasútvonala. MÁV Vezérigazgatósága Tájékoztatói Főosztálya, én.

Lovász György – Gyulai Ferenc – Ördög Ferenc – Vándor László – Halász Imre – Kerecsényi Edit – Novák Ferenc: Zalakaros. Szerk. Halász I. Zalakaros 2000.

Lőrinczné Mika Judit: Iskolánk múltja. A zalaegerszegi Csány László Szakközépiskola. jubileumi évkönyve. Zalaegerszeg 1984. 5-10.

Madarassy László: Magyar aratószokások. Ethnographia XXXIX. (1928.) 83-93.

Madarassy László: Az aratókorszorú. Ethnographia XLII. (1931.) 161-167.

Magyar Politikai Lexikon (Politikai Magyarország) 1929-1935. II. kötet, Budapest 1935.

Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés. Budapest 1994.

Magyarországi pártprogramok 1919-1944. Budapest 1991.

Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának Összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Szerk. Komoróczy G. Budapest 1994. 431-888.

Majdán János: A „vasszekér” diadala. Budapest 1987.

Makoviczky Gyula: Nagykanizsa város településföldrajza. Nagykanizsa 1934.

Maróthy-Meizler Károly: Az ismeretlen Mindszenty. Életrajz és korrajz. Editoral Pannonia. Buenos Aires 1958.

Megyeri Anna: Építkezések Zalaegerszegen a dualizmus idején. 1977. Kézirat. Göcseji Múzeum adattára, 2156-99.

Megyeri Anna: Az ONCSA (Országos Nép és Családvédelmi Alap) segítő munkája Nagykanizsán 1941-1945 között. ZM 7. (1997) 177-182.

Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest 1989.

Németh András: A magyar kőolajbányászat történeti dokumentum gyűjteménye I-III. Kézirat. OKGT, Budapest é.n.

Németh István: Gépállomások Zalában. 25 év a megye mezőgazdaságának szolgálatában. Göcseji Helikon 9. Honismereti Közlemények. Zalaegerszeg 1975.

Németh József: Barangolás zalai tájakon. Zalaegerszeg 1997.

Notre Dame Női Kanonok és Tanítórend Zalaegerszegi Mindszenty József Római Katolikus Általános Iskolájának évkönyve. Zalaegerszeg 1994. 5-16.

Oroszy Zoltán: A zalaegerszegi általános iskolák negyedszázados története. Zalaegerszegi Füzetek IV. Zalaegerszeg 1985.

Országgyűlési Almanach az 1927-31, 1931-36, 1935-40, 1939-44. évi országgyűlésekről. Szerk. Hacffler I. Budapest 1927, 1931, 1935, 1939.

Ötven éves a magyar kőolaj- és földgázbányászat 1937-1987. Szerk. Buda E. – Kovács J. Nagykanizsa 1987.

'56 Zalában. Szerk. Csomor E. – Kapiller I. ZGy 40. (1996)

Papp Simon: A magyarországi kőolaj- és földgáz kutatás az 1780-tól 1945-ig terjedő időszakban I.-II. MTA Műsz. Tud. Oszt. Közl. 32/1-4. sz. (1963) 449-465; 33/1-4. sz. (1964) 421-437.

Papp Simon: A magyarországi földolaj- és földgáz kutatás története az utolsó 60 év alatt. 1965. Kézirat a Magyar Olajipari Múzeum Archívumában.

Papp Simon: A Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság földolaj- és földgáz kutatásai a Dunántúlon. Bányászati és Kohászati Lapok, 1939. 9. sz.

Papp Simon: Életem. (Sajtó alá rendezte: Srágli L. – Tóth J.) Zalaegerszeg 1996.

Parlament választások Magyarországon 1920-1938. Szerk. Földes Gy. – Hubai L. Budapest 1999.

Pehm József: Vigyázatok az újsággal! Sajtóröpirat. Zalaegerszeg 1921.

Pesthy Pál: Zalaegerszeg múltja és jelene. Zalaegerszeg 1929.

Petánovics Katalin: A Festeticsek balatonkeresztúri uradalmának kontraktusai. ZGy 17. (1981)

Petánovics Katalin: A gyermek élete egy summásfaluban. ZGy 16. (1981) 123-134.

Petánovics Katalin: Egy summásfalu néprajza. Néprajzi Tanulmányok. Budapest 1987.

Petánovics Katalin: A zalai summásgazda. ZGy 26. (1987) 187-207.

Petánovics Katalin: A zalai summásgyerekek munkába nevelése. Sebestyén Gyula emlékére 1864-1989. Veszprém 1991.

Petánovics Katalin: Az elfeledett örökség (Vállus summásfalu népköltészete.) Budapest 1991.

Petánovics Katalin: „Átul léptük Zala megye határát...” (Zala megyei summások kultúrákövetítő szerepe). VMMK 19-20. (1993-1994.) 441-452.

Petánovics Katalin: A zalai summások egészségügyi körülményei a nagybirtokon a század elejétől 1945-ig. Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében. Tanulmányok. Szombathely 1997. 177-186.

Pécsely Piroska – Sági Károly – Szutrély Antal: A 200 éves keszthelyi kórház története. Keszthely 1959.

Pländer Ferenc: Göcseinek esmérete. Tudományos Gyűjtemény 1838. 3-34.

- Rábavölgyi* Attila: A nagykanizsai református templom építésének története (1887-1934). Nagykanizsai Honismereti Füzetek 15. Nagykanizsa 1997.
- Reischl* Marcel: Egy unoka visszaéz. Keszthely 1990.
- Rubinthy* Dezső: Zalavármegye feltámadása Trianon után. Budapest 1930.
- Rudai* Rezső: A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861-1935). Budapest, 1936.
- Ruszkai* Miklós: Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. Történeti Statisztikai Közlemények 1959/1-2.
- Ruszics* József: Iskolánk múltja. A lenti Gönczi Ferenc Gimnázium jubileumi évkönyve. Lenti 1992. 16-20.
- Sasfi* Csaba: A nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1808-1848. között. ZGy 41. (1997) 131-171.
- Sági* János: Keszthely Balaton- és Hévízfürdő. Keszthely 1910.
- Sápi* Vilmos: A mezőgazdasági bérmunkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1849-ig. Budapest 1967.
- Sárközi* Zoltán: A summások. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Budapest 1972.
- Simonffy* Emil: Zala megye birtokviszonyai a gazdasági válság idején. Göcseji Helikon 4. Honismereti Közlemények. Zalaegerszeg 1972. 89-101.
- Srágli* Lajos: Adatok az olajipari munkásság szociális helyzetének alakulásához 1937-1944. A MAORT munkásjóléti intézkedései. ZGy 21. (1985) 169-181.
- Srágli* Lajos: A dunántúli olajbányászat hároméves terve. Adatok a MAORT történetéhez 1947-1949. ZGy 25. (1986) 295-307.
- Srágli* Lajos: A kőolajbányászat és a magyar gazdaság 1920-1944. (Adatok a kőolajbányászat gazdasági szerepének értékeléséhez). Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi Intézetének Közleményei 3. (1990) 367-387.
- Srágli* Lajos: A Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT) államosításának előzményei. Történeti Tanulmányok Dél-Pannóniából. Szerk. Fülöp M. – Vonyó J. Pécs 1994. 227-234.
- Srágli* Lajos: A MAORT-per és háttere. Üzemtörténeti Értesítő 1990. 23-39.
- Srágli* Lajos: A lovászi olajmező 50 éve 1940-1990. Magyar Olajipari Múzeum Közleményei 4. (1990)
- Srágli* Lajos: A MAORT. Budapest 1998.
- Srágli* Lajos: Koromgyártás a magyarországi földgázból (A MAORT lovászi koromgyára). Üzemtörténeti Értesítő 1989. 15-21.
- Srágli* Lajos: Az olajbányászat és az iskolák a zalai olajvidéken az 1938-1948 közötti években. NF 7. Budapest 1988. 83-86.
- Stark* Tamás: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939-1955. Budapest 1995.
- Sümegei Magyar Királyi Állami Kisfaludy Sándor Gimnázium Értesítője. Sümeg 1936.
- Szabó* Sándor: Adalékok Polgárvaros – Kiskeszthely történetéhez. Pelso Honismereti Híradó I/1. 12-41.
- Szakács* Kálmán: A magyarországi fasiszta mozgalmak programjai az 1930-as években. Múltunk 1989/3-4. 83-110.
- Szakács* László: „Zala Egerszeg mezőváros Szépművészeti Bizottmánya.” Honismeret 1985/1. 22-23.
- Szakál* István: Múltunk dióhéjban. A zalaegerszegi Ganz Ábrahám Műszaki Középiskola évkönyve. Zalaegerszeg 1992. 7-11.
- Szántó* Endre: Hévíz. Hévíz 1993.
- Székelly* Nándor: A villamos világítás kérdése Nagykanizsán. Nagykanizsa 1907.
- Széll* Sándor: Városaink neve, címere és lobogója. Budapest 1941.
- Széli* Imre: Katonai helyzet Zala megyében a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből. Szerk. Balázs B. – Kovács F. Zalaegerszeg 1971.
- Szilvás* Rudolf: Zala megye egészségügyének jelene és jövője. Zalaegerszeg 1985.
- Szilvás* Rudolf: A 150 éves megyei kórház jubileumi évkönyve. Zalaegerszeg 1998.
- Szilcsné* Mezei Mária: Balatonfüred fürdőtelep polgári építkezései. Műemlékvédelem 1985/IV. 292-300.
- T. Mérey* Klára: Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest 1985.
- T. Mérey* Klára: Nagykanizsa, Somogy kapuja a dualizmus korában. Somogy Megye Múltjából, Levéltári Évkönyv 20. Kaposvár 1989. 125-162.
- Takács* Zoltán: Horthy Miklós Városi Közkórház, Nagykanizsa. Magyar Kórház 1935/9. 1935. év melléklet kötet 247-262.
- Tantalics* Béla: A lenti ipariskola története. Lenti 1994.
- Tanulmányok Zala megyéről 1945-1970. Események. Zalaegerszeg, 1970.
- Tar* Ferenc: Keszthely története III. 1849-1949. Keszthely 2000.
- Tarján* Gábor: Mindszenty József 1917-1948. Budapest 1980. Kézirat.
- Tompa* Lászlóné: Fejezetek Zalaegerszeg iparosképzésének történetéből. A zalaegerszegi Munkácsy Mihály Ipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet évkönyve. Zalaegerszeg 1993. 5-9.
- Tóth* Kálmánné: Képek a Déli Vasút nagykanizsai történetéből. Nagykanizsa 1986.
- Tóth* Tihaménné: Iskolánk 25 évének története. Ságvári Endre Gimnázium jubileumi évkönyve. Zalaegerszeg 1980.

12-14.

Vajda Lajos (1908-1941) emlékkiállítás. Zalaegerszeg 1983. A katalógust összeállította: György P. – Pataki G. – Sárkány J.

Vajda Lászlóné: A zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium története (1895-1995.) Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállása 100. évfordulójára. Zalaegerszeg 1996. 6-50.

Városkultúra (Városfejlesztési és idegenforgalmi folyóirat), 1935. március 15. VIII. évf. 4-5. sz.

Vassel Károly: A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar-jugoszláv határrendező bizottság által. Szeged 1922.

Varga Ferenc: A 125 év története. A nagykanizsai Thúry György Szakközépiskola és Szakmunkásképző jubileumi évkönyve. Nagykanizsa 1982. 5-9.

Varga Zsuzsanna: Érdek, érdekeltség, érdekérvényesítés a termelősövetkezetekben, különös tekintettel a zalai szövetkezetekre. 1956-1958. ZGy 42. (1997) 361-404.

Veér Miklós: A keszthelyi iparosoktatás története. Műszaki Szakközépiskola és Szakmunkásképző Iskola évkönyve. Keszthely 1993. 18-42.

Vonyó József: Bethlen István választási beszédei Nagykanizsán. 1935. március 17, 24. ZGy 42. Zalaegerszeg 1997. 267-298.

Vonyó József: Meskó pártja Zalában. Adatok a nyilasok Zala megyei szerepéről és társadalmi bázisáról. 1933-1935. ZGy 35. Zalaegerszeg 1994. 277-304.

Zala megye egészségügyi helyzete, éves kiadvány, 1976-1990. (Zala Megye Tanácsa VB. Egészségügyi Osztálya)

Zala megye fejlődésének fontosabb mutatói. Zalaegerszeg 1973.

Zala megye negyedszázados fejlődése. Zalaegerszeg 1970.

Zala megye statisztikai évkönyve (fontosabb statisztikai adatai) 1956-1990.

Zalai életrajzi kislexikon. 2. javított, bővített kiadás. Zalaegerszeg 1997.

Zalai Kőolajipari Vállalat története 1952 – 1972. Zalaegerszeg é.n.

Zalai Tárlat 1985, 1992. és 1996. katalógusa

Zalavármegye alispánjának az 1921. évben a határkiigazítás ügyében előterjesztett memoranduma. Zalaegerszeg 1929.

Zalavármegye ismertetője. Sopron 1935.

Zalavármegyei Évkönyv a Millenniumra. Nagykanizsa 1896.

Rövidítések feloldása:

AA:	Acta Antiqua (Budapest)
AAH:	Acta Archaeologicae Hungariae
AÉ:	Archaeologiai Értesítő
AH:	Ars Hungarica
AHA:	Acta Historiae Artium
ANT:	ANTEUS
CB:	Castrum Bene (Budapest)
Comm. Arch. Hung:	Communicationes Archaeologicae Hungariae
IPH:	Inventaria Prachistorica Hungarica
LK:	Levéltári Közlemények
LSz:	Levéltári Szemle
M:	Művészet
MÉ:	Művészettörténeti Értesítő
Mitt. Arch. Inst:	Mitteilungen Archaeologischen Institutes (Budapest)
MM:	Magyar Műemlékvédelem
MMMk:	Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei
MSz:	Műemlékvédelmi Szemle
NF:	Neveléstörténeti Füzetek
Sz:	Századok
TSz:	Történelmi Szemle
VEAB:	Veszprémi Akadémiai Bizottság
VMMK:	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
ZGy:	Zalai Gyűjtemény
ZM:	Zalai Múzeum

Tartalom

Előszó	6
Előzmények (a kezdetektől a magyar honfoglalásig)	
Horváth László: Zala megye őskora	9
Müller Róbert: Római és népvándorlás kor	17
Szóke Béla Miklós: Mosaburg – Zalavár	25
Zala megye kialakulásától a török háborúk kezdetéig (1000 - 1540-es évek)	
Zsoldos Attila: Zala megye kialakulása és a megyei intézmény a 14. század elejéig	33
Zsoldos Attila: Zala megye birtokviszonyai az Árpád-korban	38
Rácz György: Zala megye birtokviszonyai az Anjou- és Zsigmond-korban	43
Vándor László: A középkori várépítészet Zalában	49
Kubinyi András: Vásárok a középkori Zala megyében	53
Valter Ilona: Egyházszerzés, kolostorok, templomok a 11-13. században	61
Prokopp Mária: Zala megyei középkori falképei	66
Lóvei Pál: Középkori sírkövek a történeti Zala megye területén	74
A török háborúk kora (1540-es évek - 1690)	
Bilkei Irén: Nemesi társadalom és vármegyei közigazgatás a 16. században	85
Vándor László: A zalai végvárrendszer a 16-17. században	89
Németh József: A reformáció	97
Németh József: Zrínyi Miklós	102
Újjáépítés és a polgárosodás kezdetei (1690 - 1849)	
Turbuly Éva: Nemesi társadalom, birtokviszonyok – Újratelepítések, nemzetiségi viszonyok	109
Turbuly Éva: A megye újjászervezése	114
Horváth Zita: Urbéres viszonyok Zala megyében 1686 és 1848 között	119
Németh József: A 18. század művelődése, a szabadkőművesség	123
Kurucz György: Festetics György és a magyarországi művelődés	128
Kostyál László: A barokk Zalában	133
Bíró Friderika: A Göcsej a 19. század elején	142
Molnár András: Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék	145
Hermann Róbert: Hadműveletek Zalában. Zalaiak a szabadságharcban	151
A polgári megyétől a rendszerváltásig (1849 - 1990-es évek)	
Halász Imre: A közigazgatás átszervezése és a négycentrumú megye kialakulása	161
Halász Imre: Közlekedés, pénzügy és gyáripár. A kapitalizmus fejlődése Zalában a kiegyezéstől az I. világháborúig	167
Megyeri Anna: Középiparok, városfejlődés. Bevezetés	174
Megyeri Anna: Középiparok, városfejlődés. Zalaegerszeg	178
Megyeri Anna: Középiparok, városfejlődés. Keszthely	187
Kunics Zsuzsa: Középiparok, városfejlődés: Nagykanizsa	195
Béres Katalin: A millennium Zala megyében	207
Csóti Csaba: A trianoni döntés és Zala megye	214
Csóti Csaba: Káosz és megszállás Zala megyében 1918-ban	218
Vonyó József: Zala megye politikai viszonyai az 1930-as években az országgyűlési képviselőválasztások tükrében (1931-1939)	221
Petánovics Katalin: Zala megyei summások	232
Srágli Lajos: A zalai szénhidrogénipar Trianon után	240
Tyekvicska Árpád: A Mindszenty-jelenség	246
Szilvás Rudolf: A polgári kor egészségügyi szervezetének kialakulása	256
Béli József: Muraköz 1941-1945	261
Ravasz István: A front szele megérinti Zala megyét	267
Németh László: A Holocaust Zalában	272
Szabó Péter: Zalaiak a második világháborúban	277
Káli Csaba: Zala megye a koalíció éveiben (1945-1947)	287
Káli Csaba: Zala megye az ötvenes években (1947-1956)	292
Kapiller Imre: 56 Zalában	297

Káli Csaba: Zala megye mezőgazdasága a Kádár-korszakban (1956-1990)	301
Szilvás Rudolf: Zala megye egészségügye a Kádár-korszakban	305
Halász Imre: Az idegenforgalom Zala megyében	311
Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében	317
Vajda László: Középfokú oktatás Zala megyében	328
Halász Imre: A felsőoktatás Zalában	337
Kostyál László: Zala megye képzőművészete a 20. században	342
Halász Imre: Megyei jelképek. Címerek	349
Áttekintő irodalom	363

